यशोभारती जैन प्रकाशन समिति पुष्प - ३

वैराग्यरतिः ।

[कथाकाव्य-भाषा संस्कृत]

कर्ता —
न्यायविशारद न्यायाचार्य —

महोपाध्याय श्रीमद् — यशोविजयजीगणी

★

सम्पादक —

पू. पंन्यासजी श्रीमान् रमणीकविजयजीगणी

★

प्रस्तावनादिलेखक, व्यवस्थापक —

पू. मुनिप्रवर श्रीयशोविजयजी महाराज

वैराग्यरतिः।

उपाध्याय श्रीमद् —
यशोविजयगणी

यशोभारती जैन प्रकाशन समिति पुष्प-३

पूज्यमहोपाध्यायश्रीमद् यशोविजयविरचिता-

वैराग्यरतिः

※

सम्पादक—

पू. पं. श्री[illegible]विजयो गणी

[जिनागमरहस्यवेदिजैनाचार्यश्रीमद्विजयानन्दसूरिवर [प्रसिद्धनाम- आत्मारामजी महाराज] शिष्यरत्नश्रीलक्ष्मीविजयमुनिवरशिष्यप्रवरशान्तमूर्तिमुनिसत्तमश्रीहंसविजयान्तेवासिनां मुनिप्रवर श्रीसम्पद्विजयानां विनेयः]

※

स्व. पू. मुनिप्रवर श्री यशोविजयजी महाराज

वी. सं. २४९१ ★ वि. सं. २०२१ ★ ई. १९६५

मूल्यम् : [illegible]

—: प्रकाशिका :—

यशोभारती जैन प्रकाशक समिति
इण्डस्ट्रीयल इंजीनियरिंग कं.
४५, ॲपोलो स्ट्रीट, मुंबई-१

Industrial Industrie
45- Appllo Street,
Bombay-I.

प्रथमावृत्ति :
प्रतय : ५००

मुद्रक
जयंती दलाल
वसंत प्रिंटिंग प्रेस
ठि. घेलाभाईनी वाडी, घीकांटा रोड,
मु. अहमदाबाद-१.
प्रस्तावना आदि- नवप्रभात प्रि. प्रेस, अहमदाबाद.

Jayanti Dalal
Vasant Printing Press
Ghee-Kanta
Ahmedabad-1

YASOBHARATI JAIN PRAKASHAN PUSPA–3

VAIRAGYARATI

Written By

Mahamahopadhyaya Shrimad Yashovijayji Ganivar

Editted by

Panyas Shree Ramanikvijayji Gani

Vira–Samvat 2496. Vikram Samvat 2026. A. D. 1969

Price. Rs. 8

Publishers :
Shri Yashobharati Jain Prakashan samiti
Industrial Industries
45—Apollo street
Bombay-1

First Edition
Copies 500

Printers :
Gati Printing Press
Ghee-Kanta
Ahmedabad.

* ग्रन्थसमर्पणम् *

येनाज्ञानतमोराशिर्ध्वस्तो मे बोधभानुना ।
सदाचारादिदानेन सदा पित्रेव लालितः ॥१॥
तदृणस्य विशुद्ध्यर्थं गुरूणां गुरवेऽन्वहम् ।
श्रीहंसविजयायेदमर्पयामि सुपुस्तकम् ॥२॥

—पं. रमणिकविजयो गणी

આભાર દર્શન

પરમપૂજ્ય આચાર્ય શ્રી વિજય ધર્મસૂરીશ્વરજી મહારાજના સદુપદેશથી આ ગ્રન્થના પ્રકાશનમાં ઉદારતા ભરી આર્થિક સહાય કરવા બદલ અમો સુરત નિવાસી **શેઠશ્રી ચીમનલાલ છગનલાલ કારાણીનો** વારંવાર હાર્દિક આભાર માનીએ છીએ અને તેઓશ્રીને વિનમ્ર વિનંતી કરીએ છીએ કે તેઓશ્રી આ સંસ્થાને સદા સહકાર આપતા રહેશે.

લી.

યશોભારતી જૈન પ્રકાશન
સમિતિ

विषयानुक्रम

प्रथमः सर्गः— पृ-१-११

भवनगरवर्णनम् । तत्र द्रमककथाद्वारा गुरुप्रभाववर्णनम्

द्वितीयः सर्गः— पृ-१२-९

प्राग्विदेहे क्षेमपुरी नाम नगरी तत्र युगन्धरो नाम नृपः । नलिनी नाम्ना तस्य महिषी । तयोरनुसुन्दरनामा कुमारः स चक्रवर्ती बभूव । तस्य चासंव्यवहारराशेरारभ्य एकेन्द्रियादि क्रमेण तिर्यग्गतौ भ्रान्तस्य स्वानुभूतायाः संसारविडम्बनायाः अगृहीतसङ्केतापराभिधानां नृपपुत्रीं सुललितामुद्दिश्य सदागमस्य समन्तभद्राख्यस्य, पुण्डरीकाख्यस्य भव्यपुरुषस्य प्रज्ञाविशालापराभिधानायामहाभद्रायाः प्रवर्तिन्याश्च समक्षं निवेदनम् ।

तृतीयः सर्गः— पृ०-२०-५१

हिंसाक्रोधाभ्यां नन्दिवर्धनस्य संसारिजीवस्य बालस्य च स्पर्शनेन्द्रियसङ्गाद् दुःखावाप्तिर्भव भ्रमणं च ।

चतुर्थः सर्गः— पृ-५१-११५

अनृत-मानाभ्यां रिपुदारणस्य संसारि जीवस्य रसनासङ्गाच्च जडस्यानन्तदुःखप्राप्तिर्भवपरम्परा च ।

पञ्चमः सर्गः— पृ-११६-१४२

वामदेवस्य संसारिजीवस्य स्तेयमायाभ्यां मन्दस्य च घ्राणेन्द्रियासक्तेः दुरन्तदुःखप्राप्तिर्भवभ्रमणं च ।

षष्ठः सर्ग— पृ-१४३-१६१

धनशेखरस्य संसारिजीवस्य मैथुनलोभाभ्यामधमस्य चक्षुरिन्द्रियसङ्गाच्चानन्तदुःखप्राप्तिर्दुरन्तसंसारपातश्च ।

सप्तमः सर्गः— पृ-१६२-१९२

घनवाहनस्यसंसारिजीवस्यमहामोहपरिग्रहाभ्यां श्रवणेन्द्रियसङ्गाच्च बालिशस्य दुःखपरम्परा भवाब्धिपातश्च ।

अष्टमः सर्गः— पृ-१९३-२३१

गुणधारणस्य संसारिजीवस्य सम्यग्दर्शनज्ञानचरित्राराधनेन ग्रैवेयकावाप्तिः, ततश्च देवमनुजजन्मान्तरिते षष्ठभवे सिंहकुमारभवे दीक्षा, आचार्यपदं च । तत्र मानाद् गौरवाच्च अनन्तसंसारभ्रमणम् । पुनः अनुसुन्दरचक्रितया जन्म, समन्तभद्राचार्य-महाभद्रा-सुललितापुण्डरीकाणां सम्मीलनम् । समन्तभद्र-महाभद्राकृतो तस्य बोधः दीक्षा आगामिभवे मोक्षश्च

	पृष्ठ नं.
शुद्धिपत्रक	२३२
उ. श्रीयशोविजयजी कृत ग्रन्थोनी यादी	२३३
હવે પછી પ્રકાશિત થનારા ગ્રન્થોની યાદી	
સ્વહસ્તલિખિત ગ્રન્થો કેટલા અને તે અંગેનો પરિચય	
વિવિધ રીતે સહાયક થનારા આર્થિક સહાયકોની નામાવલિ	

પ્રકાશકીય નિવેદન

पूज्यजैनाचार्यश्रीमद्विजयमोहनसूरीश्वरेभ्यो नमः ।

પૂજ્યપાદ પરમપૂજ્ય આચાર્ય શ્રીમાન્ વિજયપ્રતાપસૂરીશ્વરજી મહારાજ, તથા પૂજ્યપાદ પ્રખર શાસન પ્રભાવક આચાર્ય શ્રીમદ્ વિજયધર્મસૂરીશ્વરજી મહારાજ તથા શાસનહિતચિંતક, પરમપૂજ્ય મુનિપ્રવર શ્રીમાન્ યશોવિજયજી મહારાજશ્રીની પ્રેરણાથી સ્થપાએલી '**શ્રી યશોભારતી જૈન પ્રકાશન સમિતિ**'ના તૃતીય-ત્રીજા પુષ્પ તરીકે સ્વર્ગસ્થ મહોપાધ્યાય જૈન શાસનના અન્તિમ જ્યોતિર્ધર, પ્રકાણ્ડ વિદ્વાન પૂજ્યપાદ **શ્રીમદ્ યશોવિજયજી** મહારાજે સંસ્કૃત ભાષામાં પદ્યરૂપે રચેલા 'वैराग्यरति' નામના ગ્રન્થનું પ્રકાશન કરતાં આનંદ થાય છે.

આ ગ્રન્થનું સંપાદન પૂજ્ય મુનિરાજ **શ્રી યશોવિજયજી** મહારાજની વિનંતીથી ઉચ્ચ કોટિના સંશોધક, અનેક ગ્રન્થોના સંપાદક, પુરાતત્ત્વવિદ્, પરમપૂજ્ય આગમ પ્રભાકર મુનિપ્રવર શ્રી પુણ્યવિજયજી મહારાજના આદેશથી, તેઓશ્રીની ઉપસંપદામાં રહેલા, સેવાભાવી વિદ્વાન મુનિરાજ પં. શ્રી રમણિકવિજયજી મહારાજે ખંતપૂર્વક કર્યું છે અને વળી તેઓશ્રીએ પોતાનું સંપાદકીય નિવેદન પણ લખી આપ્યું છે. આ ગ્રન્થની મૂલ પ્રતિની ખોજ પૂ. આગમ પ્રભાકરશ્રીજીએ કરી છે તે બદલ પૂજ્ય આગમ પ્રભાકરશ્રીજી તથા સંપાદક મુનિશ્રીના અમો અત્યન્ત આભારી છીએ.

ફક્ત અત્યન્ત દુઃખની વાત એ છે કે, આ ગ્રન્થનું પ્રકાશન થાય; તે પહેલાં જ તેઓશ્રી છાણી મુકામે સમાધિપૂર્વક કાલધર્મ પામ્યા, જેથી આ પ્રકાશન જોવા આપણી વચ્ચે હાજર નથી.

યદ્યપિ 'ગ્રન્થ સમર્પણ' વિધિની પ્રથા સંસ્થાએ શરૂ નથી કરી. એમ છતાં, સંપાદકશ્રીએ આ ગ્રન્થ શાન્ત-પ્રશાન્તમૂર્તિ સ્વ. પૂજ્ય મુનિવર્ય શ્રી હંસવિજયજી મહારાજને સમર્પણ કર્યો છે. અમો પણ તે માટે હર્ષની લાગણી વ્યક્ત કરીએ છીએ.

આ ગ્રન્થ એક વરસ પહેલાં જ પ્રકાશિત થઈ શકયો હોત, પરંતુ પ્રધાન વ્યવસ્થાપક પૂ. મુનિ શ્રી યશોવિજયજી મહારાજનું સ્વાસ્થ્ય એકાએક બગડતાં, ઊભી થએલી આંખની મુશ્કેલીના કારણે પ્રસ્તાવના વગેરે લખવાનું દસ મહિના સુધી બની ન શકયું. હવે આંખ સ્વસ્થ બનતાં તે સર્વ કાર્ય પૂર્ણ થયું છે.

આ ગ્રન્થની વિસ્તૃત માહિતીપૂર્ણ, મનનીય પ્રસ્તાવના પૂજ્યશ્રીએ લખી આપી તે બદલ તેઓશ્રીના આભાર માનીએ છીએ, અને વાચકોને પ્રથમ પ્રસ્તાવના જોઈ જવા ખાસ ભલામણ કરીએ છીએ.

અમારી આ સમિતિના સંપાદકીય કે પ્રકાશકીય કાર્યવાહીના પ્રધાન સંપાદક કે વ્યવસ્થાપક સાહિત્ય કલારત્ન વિદ્વદ્વર્ય મુનિપ્રવર શ્રી યશોવિજયજી મહારાજ છે. પોતાનું આરોગ્ય કાર્યક્ષમ અને સક્ષમ ન હોવા છતાં એકલા હાથે ન્હાની-મ્હોટી અનેક જવાબદારીઓ વહન કરી રહ્યા છે. એટલું જ નહિં પણ યશોભારતી ઉપરાંત, જૈનચિત્ર કલા નિદર્શન અને જૈન સંસ્કૃતિ કલાકેન્દ્ર આ બંને સંસ્થાની, તથા અન્ય સમાજ કલ્યાણને લગતી, કલાઓને લગતી વિવિધ જવાબદારીઓ પણ તેઓ સંભાળી રહ્યા છે તેથી અને—

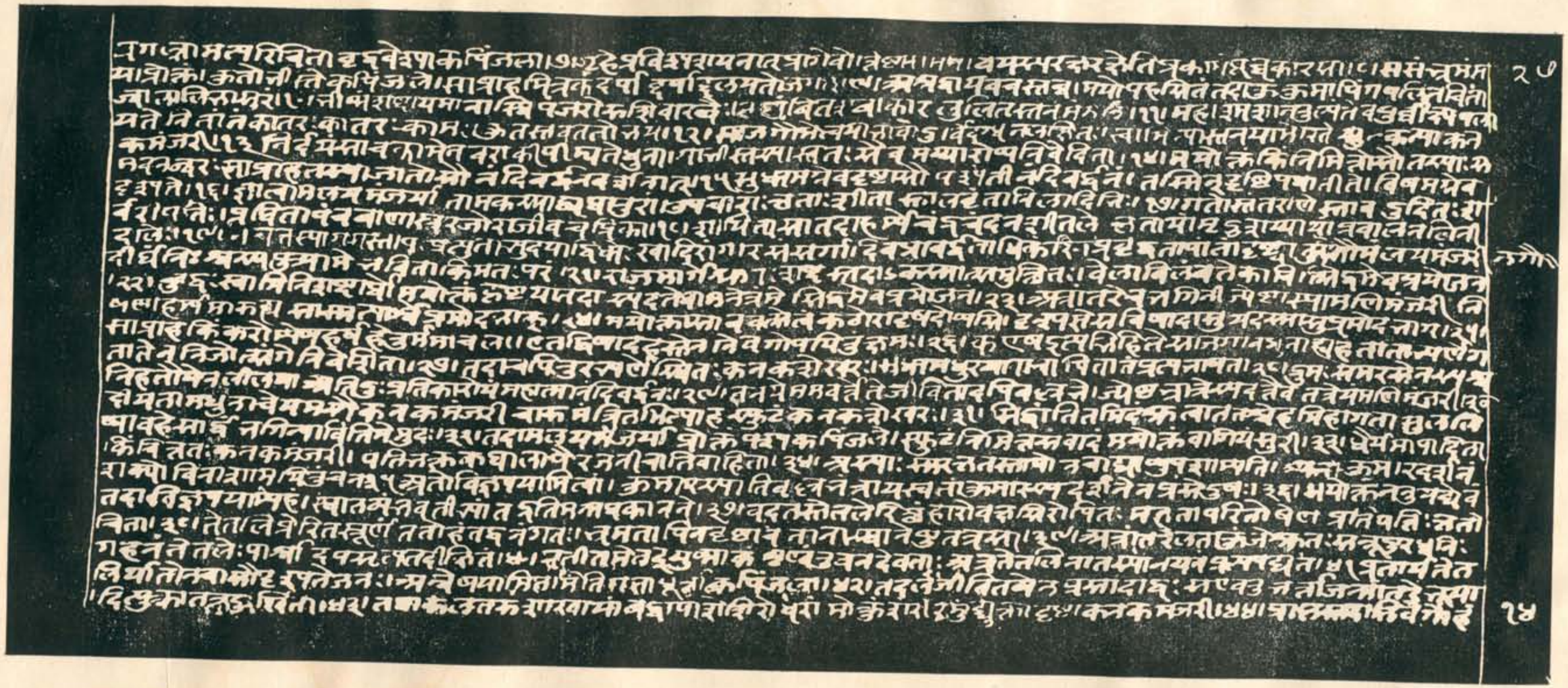

સત્તરમી – અઢારમી સદી વચ્ચેના મહાન ગ્રન્થસર્જક સ્વ. મહોપાધ્યાય શ્રીમદ્ યશોવિજયજી મહારાજના હસ્તાક્ષરોમાં લખાએલા "વૈરાગ્યરતિ" ગ્રન્થના પાનાંના ફોટાની એક પ્રતિકૃતિ.

ધર્મશ્રદ્ધાળુ શ્રી પરસનબ્હેન

જીવનઝાંખી

ધર્મશ્રદ્ધાળુ પરસનબ્હેન છગનલાલ કારાણીનો જન્મ સુરત મુકામે વિ. સં. ૧૯૪૮ ના ભાદરવા સુદિ ચૌદસે થયો હતો, બાલ્યકાળમાંથી તેઓની ધર્મ પ્રત્યે ઉંડી શ્રદ્ધા હતી. દેવ ગુરુપ્રત્યે હાર્દિક અનુરાગ હતો, એના પરિણામે તેઓશ્રીએ યોગ્ય વયે ઉપધાન તપ જેવા મહાનતપની આરાધના ઉલ્લાસપૂર્વક કરી, તે ઉપરાંત વર્ધમાન તપની ઓળીઓ, જ્ઞાનપંચમીનો તપ, ચોમાસી તપ, શાશ્વતી આયંબિલની ઓળી વગેરે તપશ્ચર્યા કરીને જીવનને ધન્ય બનાવ્યું. ભારતના જાણીતા મોટા ભાગના તીર્થોનીયાત્રા પણ ભાવ ભકિતપૂર્વક કરી હતી. યથાશકિત સાધર્મિક ભકિત તેમજ અનેક સંસ્થાઓમાં ઉદારતાથી આર્થિક ફાળો આપ્યો હતો, દેવ ગુરુની ભકિત પણ સુંદર કરી હતી. આ રીતે આરાધના કરીને માનવ જીવનને સાર્થક કરી પોતાના કુટુંબમાં ધાર્મિક સંસ્કારોને વધારી અન્યને આદર્શ રૂપ જીવન જીવી ગયા અને પોતાની સુવાસ મૂકતા ગયા. તેમના નિમિત્તે તેમના સુપુત્ર શ્રી ચીમનભાઇએ ઉદારતાથી આર્થિક સહાય આપી જ્ઞાનભકિતનો ઉત્તમ લાભ લીધો છે. અમો શ્રી પરસન બ્હેનની ધર્મભાવનાની અનુમોદના કરીએ છીએ. એમનું કુટુંબ એમની ધર્મભાવનાને અનુસરે એ જ મંગળ કામના.

લી. પ્રકાશક

બીજી બાજુ અન્ય સંપાદકો અને સાથીદારોનો સહકાર મેળવવાના [illegible]મો છતાં, સફળતા ન મળવાના કારણે ઉપાધ્યાયજીના પ્રકાશનકાર્યમાં જોઈએ તેવી ઝડપ [illegible] નથી.

બીજી બાજુ સંસ્થાની આર્થિક શક્તિ એવી છે કે તે સમર્થ [illegible]ને રોકીને કાર્ય કરાવી શકે તેમ પણ નથી.

પૂજ્યશ્રીના અમુક ગ્રન્થો એવા છે કે જેનું ભાષાંતર કરીને છાપવામાં આવે તો ઘણા ઉપયોગી થાય. પણ એમાં સુંદર ભાષામાં ભાષાંતર કરી શકે તેવી વ્યક્તિઓની આપણે ત્યાં ખૂબ તંગી પ્રવર્તે છે. જેઓ છે તેઓ અન્યાન્ય કાર્યરત છે અને ભાષાંતરનો ખર્ચ પણ આ યુગમાં નાનોસુનો થતો નથી, એટલે તન મનના સહકાર સાથે સારો એવો ધનનો સહકાર સંગીનપણે સમાજ તરફથી મળશે તો જ આ કાર્યમાં વેગ લાવી શકાશે અને વ્યવસ્થિત રીતે કાર્ય ચલાવી શકાશે.

આ માટે એ દિશામાં આર્થિક સહાય માટે એક નિવેદન બહાર પાડવાનું નક્કી કર્યું છે. શ્રદ્ધા છે કે સમાજ તરફથી સારો સહકાર મળી રહેશે.

જૈન શ્રીસંઘના ટ્રસ્ટોના જ્ઞાનખાતાઓ તથા અન્ય ટ્રસ્ટો ઉદારતાથી આર્થિક ફાળો આપે તેવી નમ્ર વિનંતિ છે.

પરમપૂજ્ય આચાર્યદેવો તથા પૂજ્ય મુનિવરોને નમ્રભાવે વિનંતી કે અમારું કાર્ય એ આપનું જ કાર્ય છે. પૂ. ઉપાધ્યાયજી ભગવાન સહુના હતા અને સહુથી વધુ ઉપકાર તો એમને શ્રમણસંઘ ઉપર કર્યો છે તો આપશ્રી શ્રી સંઘને પ્રેરણા આપી અમારા સત્કાર્યને મદદરૂપ બનશો.

જો આપશ્રી ગ્રન્થ સમ્પાદક–સંશોધનમાં ફાળો આપી શકો તેમ હો તો અમને જણાવવા હાર્દિક પ્રાર્થના છે.

કાર્ય વિશાળ છે અને એક વ્યક્તિની શક્તિ અને સમય પરિમિત છે માટે અમોએ ઉપરોક્ત વિનંતી કરી છે.

આ કાર્યમાં સહાયક થનારા વસંતપ્રેસના માલીકનો, પ્રુફ સંશોધકોનો, પૂ. મુનિવર શ્રી વાચસ્પતિ–વિજયજી મહારાજનો તથા મહાવીર વિદ્યાલયના સેવાભાવી ગૃહપતિ શ્રી કાન્તિભાઈ કોરાનો આભાર માનીએ છીએ. ભાઈ શ્રી કોરા આ સંસ્થા પ્રત્યે પહેલેથી જ સારો સહકાર આપતા રહ્યા છે તે બદલ તેમનો તથા પ્રત્યક્ષ કે પરોક્ષ રીતે સહાયક થનારા સહુનો આભાર માનીએ છીએ.

લી૦

ચંદુલાલ વર્ધમાન શાહ

યશોભારતી જૈન પ્રકાશન સમિતિના

મંત્રી

સંપાદકીય નિવેદન

ન્યાયવિશારદ ન્યાયાચાર્ય મહોપાધ્યાય **શ્રીમદ્ યશોવિજયજી** મહારાજે રચેલા પ્રસ્તુત **વૈરાગ્યરતિ** ગ્રંથની માત્ર એક જ અપૂર્ણ પ્રતિ મળી છે. પૂ. પા. ઉપાધ્યાયજી મહારાજના સ્વહસ્તે લખાયેલી. પ્રસ્તુત પ્રતિ અમદાવાદના ડેલાના સુવિખ્યાત ઉપાશ્રયના જ્ઞાનભંડારમાં સુરક્ષિત છે. તેનાં કુલ પત્ર ૮૬ છે. પ્રત્યેક પત્રની પ્રત્યેક પૃષ્ઠિમાં ઓછામાં ઓછી ૨૧ અને વધુમાં વધુ ૨૫ પંક્તિઓ છે. પ્રત્યેક પંક્તિમાં ઓછામાં ઓછા ૪૬ અને વધુમાં વધુ ૫૦ અક્ષરો છે. પાંચમા પૃષ્ઠની પ્રથમ પૃષ્ઠિ કાગળ બગડવાથી લખેલી નથી તથા ૬૮મું પત્ર બેવડાયું છે. પ્રતિને જોતાં જ જણાઈ આવે છે કે પૂ. પા. ઉપાધ્યાયજી મહારાજે સ્વહસ્તે લખેલા અન્ય ગ્રંથોની જેમ આ ગ્રંથ પણ તેમની વેગીલી કલમથી લખાએલો છે. પ્રસ્તુત સંપાદનમાં જે પાઠભેદો આપ્યા છે તે અહીં જણાવેલી પ્રતિના માર્જિનમાં ગ્રંથકારે જ લખેલા છે. પ્રસ્તુત પ્રતિની ફોટોકોપી ઉપરથી અમોએ સંપાદન કર્યું છે.

પ્રસ્તુત ગ્રંથના આઠમા સર્ગના ૫૨૪મા શ્લોક સુધી જ આ ગ્રંથ મળ્યો છે. પછીનાં પત્રો નષ્ટ થયાં છે. આથી પૂ. પા. ઉપાધ્યાયજી મહારાજે રચેલી વૈરાગ્યકલ્પલતામાંથી પાછળનો ભાગ (શ્લોક ૫૨૫થી ૧૧૩૧) અહીં છાપ્યો છે. જુઓ પૃ. ૨૧૬મું.

વૈરાગ્યકલ્પલતા અને વૈરાગ્યરતિ આ બે ગ્રંથો લગભગ સમાન છે. એક જ કર્તાએ આ રચના કેમ બેવડાવી તે સંશોધકો માટે સમસ્યા છે. આમ છતાં બેમાંથી જે કોઈ એક રચના પ્રથમ થઈ હોય તેની પ્રતિ ગુમ થવાના કારણે બીજી વાર બીજી રચનાનું સર્જન થયું હોય તેવું અનુમાન થઈ શકે. વૈરાગ્યરતિ અને વૈરાગ્યકલ્પલતાના બધા જ શ્લોકો ક્વચિત્ નજીવા ફેરફાર સિવાય લગભગ એક સરખા છે.

યશોભારતી પ્રકાશન સમિતિના પ્રથમ પુષ્પરૂપે પ્રસિદ્ધ થયેલી ઐન્દ્રચતુર્વિંશતિકાના અન્તમાં તેના વિદ્વાન સંપાદકશ્રીએ પૂ. પા. ઉપાધ્યાયજી મહારાજના ઉપલબ્ધ સંસ્કૃત-પ્રાકૃત ગ્રંથોની યાદીમાં પ્રસ્તુત 'વૈરાગ્યરતિ' ના અપર નામ તરીકે 'મુક્તાશુક્તિ' જણાવ્યું છે. આ ઉલ્લેખ જૂની માન્યતાને અનુસરીને થયો સંભવે છે પણ પ્રસ્તુત વૈરાગ્યરતિના પ્રથમ શ્લોકથી એ વાત નિશ્ચિત થઈ જાય છે કે આ ગ્રન્થનું નામ 'વૈરાગ્યરતિ' જ છે.

આ વૈરાગ્યરતિ ગ્રંથમાં આઠ સર્ગ છે. તેમાં પહેલામાં ૨૭૯, બીજામાં ૨૧૭, ત્રીજામાં ૭૩૪, ચોથામાં ૧૪૯૨, પાંચમામાં ૭૫૭, છઠ્ઠામાં, ૫૩૨, સાતમામાં ૮૬૯ અને આઠમામાં ૧૧૩૧ મળી કુલ ૬૦૧૧ શ્લોક છે.

આ ગ્રંથ જો કે મૌલિક નથી, તેની રચનાનો આધાર સિદ્ધર્ષિપ્રણીત 'ઉપમિતિ ભવ પ્રપંચા' કથા છે. તેનાં વસ્તુ અને પાત્રોને અનુસારે આ ગ્રંથ રચાયો છે; છતાં ઉપાધ્યાયજી જેવા પ્રતિભાશાળી બહુશ્રુત વિદ્વાનની આ કૃતિમાં અનેક વિશેષતાઓ હોય એ સ્વાભાવિક છે. તેઓએ આ રચના એટલી સુંદર કરી છે કે જેથી દરેકને આ સ્વતંત્ર કૃતિ જેવી જ લાગે છે.

જૈન સાહિત્યમાં અનેક વિષયોના ઘણા જ ગ્રંથો છે તેમાંના વૈરાગ્યપ્રધાન ગ્રંથોમાં 'સમરાઈચ્ચ કહા' અને 'ઉપમિતિભવપ્રપંચા કથા' નામના ગ્રંથો મોખરે છે. ઉપમિતિભવપ્રપંચા ઉપરથી કાવ્યની શૈલી પ્રમાણે ઉપાધ્યાયજી મહારાજે આ વૈરાગ્યરતિ ગ્રંથ રચેલો છે. આ ગ્રંથ ઘણો જ મનોરંજક છે. આથી વાચકોને વૈરાગ્યપ્રધાન કાવ્ય તરીકે આનું વાચન અને મનન કરવા જેવું છે.

આ ગ્રંથના કર્તા શ્રી ઉપાધ્યાયજી મહારાજ આગમ, તર્કશાસ્ત્ર, અધ્યાત્મ જ્ઞાન, કર્મ, યોગ ઈત્યાદિ અનેક વિષયોમાં અદ્વિતીય વિદ્વાન હતા. તેમણે તે તે વિષયો ઉપર અનેક ગ્રંથો અનેક ભાષાઓમાં રચેલા છે પરંતુ દુર્ભાગ્યે બધા ઉપલબ્ધ નથી છતાંએ સદ્ભાગ્યની વાત એ છે કે સમયે સમયે તેમની કોઇ કોઈ કૃતિઓ મળતી રહે છે. ઉપલબ્ધ ગ્રંથોમાં કેટલાક આપણા આ ગ્રંથની પેઠે અપૂર્ણ જ મળે છે.

કલિકાલસર્વજ્ઞ શ્રી હેમચંદ્રાચાર્યજીની પછીના વિદ્વાનોમાં ઉપાધ્યાયજીનું સ્થાન આદ્ય છે. આવા વિદ્વાનના જીવનચરિત્ર માટે કેટલીક સામગ્રી અન્યત્ર પ્રસિદ્ધ થયેલી છે. પોતે જ પોતાના સંબંધમાં કેટલીક પ્રશસ્તિઓમાં જણાવે છે કે ગુરુ પં. નયવિજયજી મને અભ્યાસ માટે કાશી લઇ ગયા. ત્યાં જઈને મેં 'ચિન્તામણિ' આદિનો અભ્યાસ કર્યો. ન્યાયશાસ્ત્રના ગૂઢ ભાવો જાણ્યા તેથી સિદ્ધસેનાદિકૃત ગ્રંથોના ભાવ જાણવાને સમર્થ થયો. (જુઓ દ્રવ્યગુણપર્યાયરાસની પ્રશસ્તિ અને સીમન્ધર જિન સ્તવન (ગાથા ૩૫૦)ની પ્રશસ્તિ. વળી ન્યાયખંડનખાદ્ય પ્રશસ્તિમાં પોતે જ લખે છે કે કાશીમાં મને પંડિતોએ ન્યાયવિશારદ પદવી આપી. વળી, તર્કભાષાની પ્રશસ્તિમાં પોતે લખે છે કે મેં સો ગ્રંથો રચ્યા તેથી ન્યાયાચાર્ય પદવી આપી. ખંભાતથી જેસલમેરના શ્રાવક હરરાજ ઉપર લખેલા પત્રમાં તેમના જીવનસંબંધી લેખ આ પ્રમાણે છે કે ન્યાયાચાર્ય પદવી ભટ્ટાચાર્યે ન્યાયગ્રંથની કરેલી રચનાથી પ્રસન્ન થઈ આપી હતી. ઉપરાંત તે જ પત્રમાં તેઓ લખે છે કે બૌદ્ધાદિના ખંડન માટે બે લાખ શ્લોકપ્રમાણ ન્યાયગ્રંથની રચના કરી છે વગેરે.

'સુજસવેલી ભાસ' નામના ગ્રંથમાંથી તેમનું જીવન વૃતાંત મળે છે કે પાટણ પાસે કનોડા ગામમાં નારાયણ નામે એક વણિક હતા, તેમનાં પત્ની સોભાગદે હતાં. તેમને જસવંત અને પદ્મસિંહ નામે બે પુત્રો હતા. કુણઘેર ચોમાસું વીતાવી પં. નયવિજયજી મહારાજ વિ. સં. ૧૬૮૮માં કનોડે આવ્યા. તેમના ઉપદેશથી વૈરાગ્ય પામી બન્ને પુત્રોએ તે જ સાલમાં ગુજરાતના પાટણ મુકામે દીક્ષા લીધી. તેમનાં નામ અનુક્રમે યશોવિજય અને પદ્મવિજય રાખ્યાં તેમની વડી દીક્ષા પણ તે જ વર્ષે વિજયદેવસૂરિજીના હાથે થઈ. આવશ્યક સાધુક્રિયાનો અભ્યાસ કરી વિ. સં, ૧૬૯૯માં યશોવિજયજી ગુરુ સાથે અમદાવાદ આવ્યા અને સંઘ સમક્ષ આઠ અવધાન કર્યાં. તે વખતે શાહ ધનજી સૂરાએ ગુરુને વિનંતિ કરી કે 'યશોવિજયજી વિદ્યાનું પાત્ર છે તો જો કાશી જઈ છ દર્શનનો અભ્યાસ કરે તો બીજા હેમચંદ્રાચાર્ય થાય.' ગુરુજીએ કહ્યું કે એમાં પૈસાની જરૂર છે ત્યારે ધનજી શેઠે રૂ. ૨૦૦૦) ખર્ચવાની ઈચ્છા દર્શાવી એટલે ગુરુજી તેમને લઈ કાશી તરફ પ્રયાણ કરી ગયા. કાશીમાં ભટ્ટાચાર્યજી, કે જેમની પાસે ૭૦૦ શિષ્યો અભ્યાસ કરતા હતા, તેમની પાસે મુનિ યશોવિજયજીએ દરેક શાસ્ત્રનો અભ્યાસ કર્યો અને સાથે જૈન દર્શનનો પણ અભ્યાસ કર્યો. ત્રણ વર્ષ પછી એક સંન્યાસી સાથેના વાદમાં મોટી સભામાં એમણે વિજય મેળવ્યો. અને 'ન્યાયવિશારદ' બિરુદ પ્રાપ્ત કરી વાજતે ગાજતે પોતાના સ્થાને આવ્યા. વળી ભટ્ટાચાર્યજીએ ન્યાયાચાર્ય પદ આપ્યું.

કાશીથી તેઓ આગ્રા પધાર્યા ત્યાં ચાર વરસ રહી વિશેષ અભ્યાસ કર્યો. પછી ઘણા વાદીઓનો

પરાજય કરી અમદાવાદ નાગોરી સરાહના ઉપાશ્રયે ઊતર્યા. તેમની કીર્તિ સાંભળી અમદાવાદના સૂબા મહોબતખાને સભામાં પધારવા વિનંતિ કરી. યશોવિજયજીએ સભામાં જઈ ૧૮ અવધાન કર્યાં. સૂબો ખુશ થયો. અને તેઓને એણે વાજતે ગાજતે પોતાના સ્થાને પહોંચાડ્યા. હવે સંઘની વિનંતિથી વિજયદેવસૂરિજીએ તેમને 'ઉપાધ્યાય' પદ આપવા નક્કી કર્યું, પણ વિ. સં. ૧૭૧૮માં વિજયદેવસૂરિજી કાળધર્મ પામ્યા તેથી વિજયપ્રભસૂરિજીએ ઉપાધ્યાય પદ આપ્યું. આ પછી ડભોઈમાં વિ સં. ૧૭૪૩માં જૈન શાસનના આ પ્રતિભાવાન પ્રભાવક પુરુષ કાળધર્મ પામ્યા. વિ. સં. ૧૭૪૫માં તેમના અગ્નિસંસ્કારના સ્થાને તેમની પાદુકા પધરાવવામાં આવી.

પૂજ્ય આગમપ્રભાકર મુનિરત્ન શ્રી પુણ્યવિજયજી મહારાજની હમેશાં મારા ઉપર મમતાભરી કૃપાદૃષ્ટિ રહી છે. મારી દરેક વિદ્યાપ્રવૃત્તિમાં એમનો હમેશાં મહત્ત્વનો ફાળો હોય છે એટલું જ નહીં, એમના સહવાસને લીધે જ્ઞાનોપાસના કરવાની મને પ્રેરણા પણ મળતી રહે છે. આ પુસ્તકમાં પણ જો તેઓની વાત્સલ્ય અને ઉદારતા ભરી સહાય ન મળી હોત તો આ ગ્રંથમાં કેટલીય અશુદ્ધિઓ રહી જવા પામત આ માટે હું તેઓશ્રીનો જેટલો ઉપકાર માનું તેટલો ઓછો છે.

આ સંપાદનમાં મને પંડિત શ્રી અમૃતલાલ મોહનલાલ ભોજક અને પંડિત શ્રી શાસ્ત્રી હરિશંકર અંબારામ પંડ્યાની ઘણી સહાયતા મળી છે. આ માટે હું એ બન્ને મહાનુભાવોનો આભાર માનું છું. આ સંપાદકીય નિવેદન લખવામાં મેં સ્વ. પંડિત શ્રી ભગવાનદાસ હરખચંદભાઈએ સંપાદિત કરેલ વૈરાગ્યકલ્પલતાના સંપાદકીય નિવેદનનો ઉપયોગ કર્યો છે તે માટે હું એમનો ઋણી છું.

આ ગ્રંથમાં ભૂલ કે અશુદ્ધિ ન રહે એની બનતી તકેદારી રાખવા છતાં એમાં કોઈ અશુદ્ધિ જણાય તો પંડિત જનો એને સમાધાનદૃષ્ટિથી જોશે એવી આશા સાથે હું મારું આ નિવેદન પૂરું કરું છું.

વડોદરા.
શ્રી આત્માનંદ જૈન ઉપાશ્રય
શ્રાવણ વદિ ૧૧. વિ. સ. ૨૦૨૫

લે. મુનિ રમણિકવિજય

સંપાદન કાર્ય અંગે કંઈક

વિ. સં. ૨૦૧૨ની સાલમાં પ. પૂ. વિદ્વદ્વર્ય ધર્મસ્નેહી આગમપ્રભાકર મુનિરાજ. **શ્રી પુણ્યવિજયજી** મહારાજને **'વૈરાગ્યરતિ'** ગ્રંથનું સંપાદન કાર્ય કરવા નમ્ર વિનંતી કરી, તેઓશ્રીએ ઉદાર ભાવે વિનંતી સ્વીકારી અને તે કાર્ય વિદ્વાન અને સ્નેહી મુનિવર **પં. શ્રી રમણિકવિજયજી** મહારાજને સોંપ્યું. વરસો બાદ તે કાર્ય પુરું થવા પામ્યું અને ગત વરસમાં (૨૦૨૪) ગ્રંથ છપાઈને તૈયાર થવા પામ્યો. અને પ્રસ્તુત ગ્રંથના ફર્મા વગેરે મારા પર જોવા મોકલી આપ્યા, એમાં મારે પ્રસ્તાવના લખવાની હતી પણ અન્યાન્ય કારણો, ઉપરાંત આવેલી અણધારી માંદગીના કારણે આંખથી કામ કરવાનું બંધ રહ્યું હતું તેથી પ્રસ્તાવના લખી ન શકાણી, જેથી પ્રકાશન ઢીલમાં મૂકાયું. હવે એ પ્રસ્તાવના મુદ્રિત થતાં તેનું પ્રકાશન થવા પામ્યું છે.

સંપાદક મુનિશ્રીએ આના સંપાદનમાં શ્રેષ્ઠ કાળજી રાખી છે. સારો પરિશ્રમ ઉઠાવ્યો છે અને એમના સાથીદારોએ સારો સહકાર આપ્યો છે. પરિણામે અનેક ગ્રંથોમાં ખાસ કરીને સંશોધકોની નબળાઈને કારણે મોટા મોટા ભારેખમ શુદ્ધિપત્રકો છાપવા પડે છે. તેવું આમાં ન બનતાં–નાનકડું જ શુદ્ધિપત્રક બનવા પામ્યું છે. એ અતિયોગ્ય જ થયું છે.

એક વાત મને એ ખૂંચી કે સંપાદકે આને માટે વિશેષ સમય ફાજલ પાડીને આ ગ્રન્થાતર્ગતના સુભાષિત શ્લોકોની તારવણી કરી અનુવાદ સહ પાછળ પરિશિષ્ટ તરીકે જો આપી હોત તો સામાન્ય વાચકોને થોડા સંતોષનું કારણ બનત. કાગળ જરા જાડા અને ટાઈપ જરા મોટા પસંદ કર્યા હોત અને પ્રિન્ટીંગમાં વધુ કાળજી લીધી હોત તો મુદ્રણની દૃષ્ટિએ ગ્રંથાકર્ષણ સુંદર થયું હોત. અસ્તુ.

પૂ. આગમપ્રભાકરજીના અને સંપાદકશ્રીના મને તેમ જ આ સંસ્થાને આપેલ હાર્દિક સહકાર બદલ અમો સહુ આભારી છીએ. પણ એક અતિદુઃખદ વાતની નોંધ લેતાં ખેદની લાગણી અનુભવી પડે છે કે આ ગ્રંથના સંપાદક મહાશય પોતાના પરિશ્રમના ફળરૂપ આ ગ્રંથનું પ્રકાશન જોવા આપણી વચ્ચે નથી. પ્રકાશન થતાં પહેલાં સ્વર્ગવાસી બન્યા છે.

પૂ. આગમપ્રભાકરશ્રીજીનો સાહજિક રીતે ઉદાર અને સહૃદયી સહકાર તો સદાય મને મળતો જ રહ્યો છે તે બદલ આનંદની લાગણી અનુભવું છું.

વિ. સં. ૨૦૨૬
ચેમ્બુરતીર્થ મુંબઈ

મુનિ યશોવિજય

ન્યાયવિશારદ ન્યાયાચાર્ય મહોપાધ્યાય શ્રીમદ્ યશોવિજયજી મહારાજની જીવનઝાંખી

વિક્રમની સત્તરમી સદીમાં જન્મેલા, જૈન ધર્મના પરમ પ્રભાવક, જૈન દર્શનના મહાન દાર્શનિક, જૈન તર્કના મહાન તાર્કિક, ષડ્દર્શનવેત્તા અને ગુજરાતના મહાન જ્યોતિર્ધર, **શ્રીમદ્ યશોવિજયજી મહારાજ** જેઓ એક જૈન મુનિવર હતા. યોગ્ય સમયે અમદાવાદના જૈન શ્રીસંઘે સમર્પિત કરેલા 'ઉપાધ્યાય' પદના બિરુદથી 'ઉપાધ્યાયજી' બન્યા હતા. સામાન્ય રીતે વ્યક્તિ 'વિશેષ' નામથી જ ઓળખાય છે પણ આમના માટે થોડીક નવાઈની વાત એ હતી કે જૈન સંઘમાં તેઓશ્રી વિશેષ્યથી નહિ પણ 'વિશેષણ'થી સવિશેષ ઓળખતા હતા. "ઉપાધ્યાયજી આમ કહે છે, આ તો ઉપાધ્યાયજીનું વચન છે" આમ 'ઉપાધ્યાયજી' થી શ્રીમદ્ યશોવિજયજીનું જ ગ્રહણ થતું હતું. વિશેષ્ય પણ વિશેષણનો પર્યાયવાચક બની ગયું હતું. આવી ઘટનાઓ વિરલ વ્યક્તિઓ માટે બનતી હોય છે. એઓશ્રી માટે તો આ બાબત ખરેખર ગૌરવાસ્પદ હતી.

વળી એઓશ્રીનાં વચનો માટે પણ એને મળતી બીજી એક વિશિષ્ટ અને વિરલ બાબત છે. એમનાં વાણી, વચનો કે વિચારો 'ટંકશાલી' એવા વિશેષણથી ઓળખાય છે. વળી ઉપાધ્યાયજીની શાખ એટલે 'આગમશાખ' અર્થાત્ શાસ્ત્રવચન એવી પણ પ્રસિદ્ધિ છે. વર્તમાનના એક વિદ્વાન આચાર્યે એમને 'વર્તમાનના મહાવીર' તરીકે પણ ઓળખાવ્યા હતા.

આજે પણ શ્રીસંઘમાં કોઈ પણ બાબતમાં વિવાદ જન્મે ત્યારે ઉપાધ્યાયજીવિરચિત શાસ્ત્ર કે ટીકાની 'શહાદત'ને અન્તિમ પ્રમાણ ગણવામાં આવે છે. ઉપાધ્યાયજીનો ચૂકાદો એટલે જાણે સર્વજ્ઞનો ચૂકાદો. એટલે જ એમના સમકાલીન મુનિવરોએ તેઓશ્રીને 'શ્રુતકેવલી' વિશેષણથી નવાજ્યા છે એટલે કે 'શાસ્ત્રોના સર્વજ્ઞ' અર્થાત્ શ્રુતના બળે કેવલી. એનો અર્થ એ કે સર્વજ્ઞ જેવું પદાર્થનું સ્વરૂપ વર્ણવી શકનારા.

આવા ઉપાધ્યાયજી ભગવાનને બાલ્યવયમાં (આઠેક વર્ષની આસપાસ) દીક્ષિત બનીને વિદ્યા પ્રાપ્ત કરવા માટે ગુજરાતમાં ઉચ્ચ કોટિના વિદ્વાનોના અભાવે કે ગમે તે કારણે ગુજરાત છોડીને દૂર–સુદૂર પોતાના ગુરુદેવ સાથે કાશીના વિદ્યાધામમાં જવું પડ્યું હતું અને ત્યાં તેમણે છયે દર્શનનો તેમજ વિદ્યા–જ્ઞાનની વિવિધ શાખા–પ્રશાખાઓનો આમૂલચૂલ અભ્યાસ કર્યો અને તેના ઉપર તેઓશ્રીએ અદ્ભુત પ્રભુત્વ મેળવ્યું હતું. અને વિદ્વાનોમાં 'ષડ્દર્શનવેત્તા' તરીકે પંકાયા હતા.

કાશીની રાજસભામાં એક મહાસમર્થ દિગ્ગજ વિદ્વાન જે અજૈન હતો તેની જોડે અનેક વિદ્વાનો અને અધિકારી આદિ સમક્ષ શાસ્ત્રાર્થ કરી વિજયની વરમાળા પહેરી હતી. તેઓશ્રીના અગાધ પાણ્ડિત્યથી મુગ્ધ થઈને વિદ્વાનોએ તેઓશ્રીને 'ન્યાયવિશારદ' બિરુદથી અલંકૃત કર્યા હતા. તે વખતે જૈન સંસ્કૃતિના એક જ્યોતિર્ધરે-જૈન પ્રજાના એક સપૂતે જૈન ધર્મનો અને ગુજરાતની પુણ્ય ભૂમિનો જયજયકાર વર્તાવ્યો હતો અને જૈન શાસનની શાન બઢાવી હતી.

વિવિધ વાઙ્મયના પારંગત વિદ્વાન જોતાં આજની દષ્ટિએ કહીએ તો તેઓશ્રીને બે ચાર નહિ પણ સંખ્યાબન્ધ વિષયોના પી. એચ. ડી. કહીએ તો તે યથાર્થ જ છે.

ભાષાની દૃષ્ટિએ જોઈએ તો ઉપાધ્યાયજીએ અલ્પજ્ઞ કે વિશેષજ્ઞ, બાળ કે પંડિત, સાક્ષર કે

નિરક્ષર, સાધુ કે સંસારી વ્યક્તિના જ્ઞાનાર્જનની સુલભતા માટે, જૈન ધર્મની મૂલભૂત પ્રાકૃત ભાષામાં, એ વખતની રાષ્ટ્રીય જેવી ગણાતી સંસ્કૃત ભાષામાં તેમજ હિન્દી ગુજરાતી ભાષાભાષી પ્રાન્તોની સામાન્ય પ્રજા માટે હિન્દી ગુજરાતીમાં વિપુલ સાહિત્યનું સર્જન કર્યું છે. (જુઓ પરિશિષ્ટ ૨). એઓશ્રીની વાણી સર્વનયસંમત ગણાય છે.

વિષયની દૃષ્ટિએ જોઈએ તો એમને આગમ, તર્ક, ન્યાય, અનેકાંતવાદ, તત્ત્વજ્ઞાન, સાહિત્ય, અલંકાર, છંદ, યોગ, અધ્યાત્મ, આચાર, ચારિત્ર, ઉપદેશ આદિ અનેક વિષયો ઉપર માર્મિક અને મહત્ત્વપૂર્ણ રીતે લખ્યું છે.

સંખ્યાની દૃષ્ટિએ જોઈએ તો એમની કૃતિઓની સંખ્યા 'અનેક' શબ્દથી નહિ પણ 'સેંકડો' શબ્દોથી જણાવી શકાય તેવી છે. આ કૃતિઓ બહુધા આગમિક અને તાર્કિક બંને પ્રકારની છે. એમાં કેટલીક પૂર્ણ અને અપૂર્ણ બંને જાતની છે અને અનેક કૃતિઓ અનુપલબ્ધ છે. પોતે શ્વેતામ્બર પરંપરાના હોવા છતાં દિગમ્બરાચાર્યકૃત ગ્રન્થ ઉપર ટીકા રચી છે. જૈન મુનિરાજ હોવા છતાં અજૈન ગ્રન્થો ઉપર ટીકા રચી શક્યા છે. આ એમના સર્વગ્રાહી પાણ્ડિત્યનો પ્રખર પુરાવો છે. શૈલીની દૃષ્ટિએ જોઈએ તો એમની કૃતિઓ ખણ્ડનાત્મક, પ્રતિપાદનાત્મક અને સમન્વયાત્મક છે. ઉપાધ્યાયજીની ઉપલબ્ધ કૃતિઓનું પૂર્ણ યોગ્યતા પ્રાપ્ત કરીને પૂરા પરિશ્રમથી અધ્યયન કરવામાં આવે તો તે જૈન આગમ કે જૈન તર્કનો લગભગ સંપૂર્ણ જ્ઞાતા બની શકે. અનેકવિધ વિષયો ઉપર મૂલ્યવાન, અતિમહત્ત્વપૂર્ણ સેંકડો કૃતિઓના સર્જકો આ દેશમાં ગણ્યાગાંઠ્યા પાક્યા છે તેમાં ઉપાધ્યાયજીનો નિઃશંક સમાવેશ થાય છે. આવી વિરલ શક્તિ અને પુણ્યાઢ્ય કોઈકના જ લલાટે લખાએલી હોય છે. આ શક્તિ ખરેખર! સદ્‌ગુરુકૃપા, જન્માન્તરનો તેજસ્વી જ્ઞાનસંસ્કાર અને સરસ્વતીનું સાક્ષાત્ મેળવેલું વરદાન, આ ત્રિવેણીસંગમને આભારી હતી.

તેઓશ્રી 'અવધાન'કાર (એટલે ધારણાશક્તિના અદ્‌ભુત પ્રયોગકાર) પણ હતા. અમદાવાદના શ્રીસંઘ વચ્ચે અને બીજી વાર અમદાવાદના મુસલમાન સૂબાની રાજસભામાં આ અવધાનના પ્રયોગો કરી બતાવ્યા હતા. તે જોઈને સહુ આશ્ચર્યમુગ્ધ બન્યા હતા. માનવીની બુદ્ધિ-શક્તિનો અદ્‌ભુત પરચો બતાવી જૈન ધર્મ અને જૈન સાધુનું અસાધારણ ગૌરવ વધાર્યું હતું. તેઓશ્રીની શિષ્યસમ્પત્તિ અલ્પસંખ્યક હતી. અનેક વિષયોના તલસ્પર્શી વિદ્વાન છતાં 'નવ્ય ન્યાય' ને એવો આત્મસાત્ કર્યો હતો કે નવ્ય ન્યાયના 'અવતાર' લેખાયા હતા. આ કારણથી તેઓ 'તાર્કિકશિરોમણિ' તરીકે વિખ્યાત થયા હતા. જૈન સંઘમાં નવ્યન્યાયના આ આદ્ય વિદ્વાન હતા. જૈન સિદ્ધાન્તો અને તેના ત્યાગ વૈરાગ્યપ્રધાન આચારોને નવ્ય ન્યાયના માધ્યમ દ્વારા તર્કબદ્ધ કરનાર માત્ર, અદ્વિતીય ઉપાધ્યાયજી જ હતા. એમનું અન્તિમ અવસાન ગુજરાતના વડોદરા શહેરથી ૧૯ માઈલ દૂર આવેલા પ્રાચીન દર્ભાવતી, વર્તમાનમાં 'ડભોઈ' શહેરમાં વિ. સં. ૧૭૪૩માં થયું હતું. આજે એમની દેહાન્તભૂમિ ઉપર એક ભવ્ય સ્મારક ઊભું કરવામાં આવ્યું છે, જ્યાં એમની વિ. સં. ૧૭૪૫ માં પ્રતિષ્ઠા કરેલી પાદુકા પધરાવવામાં આવી છે. ડભોઈ એ રીતે બડભાગી બન્યું છે.

અહીં આ ઉપાધ્યાયજીના જીવનની અને તેઓશ્રીને સ્પર્શતી બાબતોનું ટૂંકમાં ઊડતું અવલોકન કરાવ્યું છે.

મુનિ યશોવિજય

પ્રસ્તાવના

લે. મુનિશ્રી યશોવિજયજીમહારાજ

વિક્રમની સત્તરમી સદીમાં જન્મેલા અને અઢારમી સદીમાં કાલધર્મ[1] (અવસાન) પામેલા, **જૈન** શાસન ઉપર અવિસ્મરણીય અને મહામૂલ્ય ઉપકાર કરનારા, શાસનના વીરસુભટ, છ એ **દર્શનમાં** નિષ્ણાત, **અનેક** વિષયોમાં પારંગત, કાશીમાં ऐँ' મંત્રબીજ પ્રધાનમંત્રની સાધના દ્વારા દેવી **શ્રી**સરસ્વતીનું સાક્ષાત્ વરદાન મેળવનાર, કાશીની રાજસભામાં શાસ્ત્રાર્થ દ્વારા **મહાવિજય પ્રાપ્ત કરી** કાશીના દિગ્ગજ પંડિતો દ્વારા પ્રથમ આપેલા '**ન્યાયવિશારદ**' પદથી અને ન્યાયશાસ્ત્રના સો ગ્રન્થોની (બે લાખ શ્લોકની રચના) રચનાના કારણે વિદ્વાનોએ પછીથી આપેલા '**ન્યાયાચાર્ય**' પદથી, તેમજ શાસ્ત્રાર્થ દ્વારા ઠેર ઠેર વિજય મેળવવાના કારણે મેળવેલા '**કૂર્ચાલી સરસ્વતી**'ના બિરૂદથી વિભૂષિત, પ્રાકૃત, સંસ્કૃત, હિન્દી, ગુજરાતી, મિશ્ર વગેરે ભાષાઓમાં ઢગલાબંધ ગ્રન્થોની મહત્ત્વપૂર્ણ રચના કરી આબાલગોપાલ સહુ કોઈ જીવો ઉપર અનિર્વચનીય ઉપકાર કરનાર '**મહોપાધ્યાય**' પદથી અલંકૃત પરમપૂજ્ય શ્રીમદ્ યશોવિજયજી મહારાજના ગ્રન્થોના પ્રકાશન માટે સ્થપાએલી, '**શ્રી યશોભારતી જૈન પ્રકાશનસમિતિ**' નામની સંસ્થા ખુદ ઉપાધ્યાયજીએ રચેલા 'वैराग्यरति'[2] આ નામના મૂલ્યવાન ગ્રન્થનું પહેલ વહેલું જ પ્રકાશન કરી રહી છે, તે આપણા સહુ માટે આનંદિત થવા જેવી બાબત છે.

કથાકાર તરીકે ઉપાધ્યાયજી

આપણા વંદનીય ગ્રંથકાર શ્રીમદ્ યશોવિજયજી મહારાજે ગત જન્મોમાં પવિત્ર એવા સમ્યગ્જ્ઞાન અને તેને લગતાં સાધનોની તથા જ્ઞાન, ત્યાગ, વૈરાગ્ય આદિ ગુણોથી અલંકૃત જ્ઞાનીઓના ચરણકમલની કોઈ એવી અસાધારણ કોટિની ઉપાસના કરી હશે કે જેના પ્રતાપે એક જ વ્યક્તિમાં અનેક શક્તિઓ આવિર્ભાવ થવા પામી હતી. બાલ્યાવસ્થામાં જ દીક્ષા લઈ ગુરુદેવશ્રી **નયવિજયજી** સાથે કાશી વગેરેના વિદ્યાધામમાં જઈને અસાધારણ પરિશ્રમ અને પરીષહ ઉઠાવી, અનેક દર્શન શાસ્ત્રો, તેમ જ સાર્વજનીન સાહિત્યનું ગંભીર ભાવે તલસ્પર્શી અને વિશાળ અવગાહન કરવાને શક્તિમાન બન્યા હતા. એ અવગાહન પરિશીલન તેમ જ ચિંતનમનનના પરિણામે વિવિધવિષયક જ્ઞાન વિજ્ઞાન સાહિત્યનું સર્જન કરવાને સમર્થ બન્યા હતા. પૂજ્યશ્રીએ આગમ[3] ઉપર ટીકા ટિપ્પણાદિ કરવાનું ટાળ્યું છે. તે સિવાય તેઓશ્રીએ અનેક વિષયો ઉપર ગંભીર માર્મિક યુક્તિયુક્ત મહત્ત્વનું અને અભિનવ પ્રકાશ પાડતું ઘણું ઘણું લખ્યું છે.

---

૧. જૈન સાધુ સાધ્વીજીના મૃત્યુ માટે कालधर्म શબ્દ વપરાય છે.

૨. આ ગ્રન્થ મળ્યો ન હતો ત્યાં સુધી આ ગ્રન્થને કેટલાક વિદ્વાન લેખકો 'મુક્તાશુક્તિ' એવા નામથી ઓળખતું, કોઇ અપરનામ તરીકે 'મુક્તિશુક્તિ' ઓળખાવતું હતું, કોઈ કોઈ લેખકોએ પ્રસ્તાવનામાં અથવા તેમની પ્રગટ થયેલી યાદીમાં એ રીતેજ નોંધ લીધી છે પણ હવે અસલ મૂળ પ્રતિ મળતાં આ ગ્રન્થનું ઉપરોક્ત નામ સ્પષ્ટ થઈ જાય છે.

૩. થોડા સમય ઉપર ધર્મમિત્ર મુનિવરશ્રી પુણ્યવિજયજી મહારાજ તરફથી આનંદજનક સમાચાર મળ્યા કે ઉપાધ્યાયજી એ अनुयोगद्वार' ના આગમ ઉપર ટીકા રચ્યાનો પુરાવો મળ્યો છે.

ઉપાધ્યાયજી દર્શનશાસ્ત્રોની રચનાથી, દાર્શનિક તર્કપૂર્ણ ગ્રન્થો લખવાથી તાર્કિક, વિવિધ ભાષામાં કવિતાઓ બનાવાથી કવિ, સ્તુતિઓ રચવાથી સ્તુતિકાર, અલંકારના ગ્રન્થો રચવાથી સાહિત્યકાર, અધ્યાત્મ અને યોગવિષયક ગ્રન્થો લખવાથી આધ્યાત્મિક-યોગી, એમ વિવિધ વિશેષણોને યોગ્ય બન્યા છે. તેઓશ્રીએ કથાના ગ્રન્થો રચ્યા હોવાથી 'કથાકાર' તરીકે પણ આપણે ઓળખાવી શકીએ.

અદ્ભુત સર્જક

એક વાત લક્ષમાં રાખવી ઘટે કે વિદ્વાનો હજારો પાકે છે જ્યારે સર્જકો સેંકડોયે પાકતા નથી. ઉપાધ્યાયજી અજોડ કોટિના, 'અદ્ભુત' શબ્દથી નવાજી શકાય તેવા દિગ્ગજ વિદ્વાન તો હતા જ પણ 'સર્જક' પણ એવા જ અદ્ભુત કોટિના હતા. ભગવાન શ્રી મહાવીર દેવના ૨૫૦૦ વરસના શાસનમાં ઉત્તમ કોટિના પાંડિત્યપૂર્ણ થોડા ઘણા સર્જક આચાર્યો જે થઈ ગયા તેમાં ઉપાધ્યાયજીનું સ્થાન ઘણું જ જ્વલંત છે. પણ એથી આગળ વધીને તટસ્થ ભાવે કહું તો કોઈ અપેક્ષાએ વધુ ચમકતું છે. કારણ કે એમને પોતાની માતૃભાષા (જુની ગુજરાતી)માં પણ શાસ્ત્રવાણી અને ઉપદેશને ઉતારી બાલજીવો ઉપર જે ઉપકાર કર્યો છે તેવો અને તેટલો બીજા સર્જકોએ કર્યો નથી એટલે તેઓ આમ જનતાના પણ સર્જક-ઉપકારક કહેવાયા છે.

ઉપાધ્યાયજી કથાકાર બન્યા એટલે કથાઓ કે ચરિત્રોના બેચાર ગ્રન્થોનું સર્જન કરવાનું પણ નથી ચૂક્યા. એમાં वैराग्यकल्पलता, आर्षभीयचरित, विजयोल्लास વગેરે ગ્રન્થો મુખ્ય છે. આ પ્રગટ થઈ રહેલો 'વૈરાગ્યરતિ' ગ્રન્થ એ પણ કથાનો જ ગ્રન્થ છે. ત્યાગી, વૈરાગી, પંચમહાવ્રતધારી જૈન મુનિના હસ્તક આ કથા રચાઈ હોવાથી, આ કથા વૈરાગ્યરસપ્રધાન હોય તે સ્વાભાવિક છે. અને એથી આ ગ્રન્થનું નામ-કરણ જે થયું છે તે તેના અર્થમાં અર્થસંગત છે.

એક વાત એ ધ્યાનમાં રાખવી ઘટે કે જૈન સાધુઓની કથા વિવિધ રસો કે નવરસોથી પૂર્ણ હોય, અરે! શૃંગારપ્રધાન કથા હોય એમ છતાં એનો અન્ત વૈરાગ્યરસ કે શાન્તરસમાં જ વિરામ પામવાનો.

આનું પ્રધાન કારણ એ છે કે-માનવી એક દિવસ મૃત્યુને આધીન થવાનો જ છે. પણ એનું 'મૃત્યુ' તેના ભાવી જન્મોને સુધારી શકે, એ માટે તેને વર્તમાન માનવજીવનને ઉજ્જ્વલ બનાવવું જ જોઈએ; રખે! જડવાદના પ્રબળ આકર્ષક પ્રલોભનો, વિષયની વાસનાઓ, વૈભવ અને વિલાસોની મોહિની, એ બધાયમાં મોહાંધ અને મસ્ત બની વિશ્વભરના લગભગ તમામ દાર્શનિકો, વિદ્વાનો, અવતારી વ્યક્તિઓ અને બુદ્ધિમાનોએ જે જન્મને એકી અવાજે વખાણ્યો છે તે મહાન માનવ જન્મને નિષ્ફળ ગુમાવી ન બેસે! ઊલટું તે માનવતાના શ્રેષ્ઠ-તમ ગુણોને તેની પૂર્ણતામાં વિકસાવે એટલે કે આચારસ્થ કરી રાજસી, તામસી વૃત્તિઓનું દહન કરી સાત્ત્વિકતાને સોળે કલાએ પ્રગટ કરે, વળી સદાચારી, અને સંસ્કારી બને તેમજ ત્યાગ વૈરાગ્યમય જીવન જીવે અને ધર્માત્મા બની આત્મહિત સાધે.

---

૧. આ ગ્રન્થ મુદ્રિત થઈ ગયો છે.

૨. ૩. બન્ને ગ્રન્થો અમુદ્રિત અવસ્થાવાળા છે.

૪. અહિંસા, સૂનૃત-સત્ય અસ્તેય, અમૈથુન અને અપરિગ્રહ આ પાંચ મહાવ્રતોને પાળનારા.

એટલે તો આ રસ જ માનવજીવનમાં મુખ્ય કર્તવ્યરૂપ રસ છે. આ રસ જ ઉપાદેય છે. આ કથામાં એ જ રસને પ્રધાન સ્થાન આપવામાં આવ્યું છે. અલબત્ત આ ગ્રન્થ અપૂર્ણ મળ્યો હોવાથી તેનો અન્ત નથી, પણ કથા વૈરાગ્યરસપૂર્ણ છે. એટલે એનો વૈરાગ્ય પ્રવાહ અન્તને આંબીને જ રહ્યો હોય એ સ્વાભાવિક છે.

પ્રજામાં કથા-વાર્તાનું સ્થાન કેવું છે?

આજે આખા વિશ્વની વસતી વધીને લગભગ ચારથી પાંચ અબજે પહોંચ્યાનું સંભળાય છે. આમાં દર્શન, તત્ત્વજ્ઞાન, અધ્યાત્મ, ધાર્મિક ચરિત્ર આચારજ્ઞાન વગેરે વિષયો તરફ રસ ધરાવનારી સંખ્યા કેટલી? એવો પ્રશ્ન થાય તો તેનો જવાબ એ અપાય કે કરોડો નહીં, પણ કદાચ અલ્પસંખ્યક એવા લાખોની. જ્યારે કથા-વાર્તાઓ તરફ રસ ધરાવનારની સંખ્યા કેટલી? એવો પ્રશ્ન થાય તો તેનો નિર્વિવાદ જવાબ એ છે કે એની સંખ્યા કરોડોની છે. બીજી રીતે કહીએ તો સેંકડે ૯૦ ટકા પ્રજા કથા પ્રેમીજ હશે, જ્યારે બાકીના દશ ટકા પ્રજા બીજા તમામ વિષયોમાં રસ ધરાવનારી હશે.

કથા એ અમર સાહિત્ય છે.

આ સૂચવે છે કે ગરીબ કે અમીર, દરિદ્ર કે શ્રીમંત, બાલ કે વૃદ્ધ, સ્ત્રી કે પુરુષ, સંસારી કે ત્યાગી, ચોર કે શાહુકાર, મૂર્ખ કે વિદ્વાન, શિક્ષિત કે અશિક્ષિત, એમ આબાલગોપાલ પ્રજાને મન, કથા એક રસનો વિષય નહીં પણ આનંદનો-તાજગીનો વિષય છે. ફુરસદનો સમય પસાર કરવાનું એક પ્રબળ સાધન છે. આ કથાપ્રેમ કંઈ આ જમાનાની પેદાશ નથી, પણ અબજો વરસ પહેલાં હતો, આજે છે અને ભવિષ્યમાં પણ રહેશે. એના વજનમાં ફરક પડવાની કોઈ શક્યતા દેખાતી નથી. તાત્પર્ય એ કે કથા એ સહુ કોઈને ખેંચનારું પ્રબળ લોહચુંબક છે અને એ સહુનું ધન છે. એ સદાય અમર છે એ નિર્વિવાદ-શાશ્વત સત્ય છે.

કથાનું એકધારું આકર્ષણ શાથી છે?

કથાનું આટલું બધું એકધારું સ્વયંભૂ સ્થાઈ આકર્ષણ માનવ મનને કેમ રહેતું હશે એનો વિચાર કરીએ તો એનાં બે ત્રણ કારણો સમજાય છે. એક તો કથાની ભાષા સરલ, તેનો વિષય સુગમ એટલે બહુ બુદ્ધિની જરૂર નહીં, મગજને કસવાની જરૂર નહીં, વળી કથા માથાનો બોમ (દવો) બન્યા વિના સુખપૂર્વક વાંચી અને સાંભળી શકાય.

બીજું કારણ એ છે કે-કથાઓ-વાર્તાઓ પછી તે ચરિત્રો રૂપે હોય, નવલકથા કે નવલિકારૂપે હોય પણ તે બહુધા બાહ્ય માનવજીવનને જ માત્ર નહીં, તેના અંતરને જ નહિં પણ તે ટકરાતી ટકરાતી અન્તરના ઊંડામાં ઊંડા અન્તસ્તલને પણ સ્પર્શી જતી હોય છે. કથામાં માનવજીવનમાં બનતી સુખદુઃખની સારા-નરસાની અનેક ઘટનાઓને લગતી બાબતો આવતી હોય છે. સાંભળનાર કે વાંચનાર વર્ગને એમાંની કોઈને કોઈ બાબત બહુધા ઓછેવત્તે અંશે સ્થૂલ કે સૂક્ષ્મરૂપે સ્પર્શતી હોય છે. એટલે શ્રોતા કે વાચક એમાં પોતાની જાતને પ્રતિબિંબિત કરી કથા સાથે તાદાત્મ્ય સાધી એક પ્રકારનું સ્વસંવેદન અનુભવે છે અને આ સંવેદન એ જ કથાકર્ષણનું મૂલભૂત તત્ત્વ છે.

કથા દ્વારા બીજી અનેક બાબતો એવી રજૂ થતી હોય છે કે એનાથી અવનવા જ્ઞાનનો, સમજનો અનુભવનો વધારો તો થાય છે પણ સાથે સાથે વાંચનાર કે સાંભળનારના જીવનનું સુંદર-ઘડતર

કરવામાં કે જીવનયાત્રાના પથપ્રદર્શનમાં તે મહત્ત્વનો ભાગ ભજવે છે. ટૂંકમાં કથા એ સહુ કોઈ માટેનો એક મૂક સથ્વારો છે.

ત્રીજું કારણ એ પણ છે કે કેટલાક વિષયો શુષ્ક હોય છે–નિરસ હોય છે, જ્યારે કથા માટે એવું નથી. કથા સરસ હોય છે–મૃદુ હોય છે. એટલું જ નહીં અનેક રસો યાવત્ નવેય રસોથી ભરપૂર પણ હોય છે. સામાન્ય મનુષ્ય બહુધા બધાય રસોનો પિપાસુ હોય છે. એટલે એને નવરસપૂર્ણ કથાથી તેને પોતાના મનને આનંદ ઉલ્લાસ–ઉત્સાહ અને આશ્ચર્યથી ભરી દેવાની સુલભ તક પણ મળે છે.

કથાસાહિત્યના ખડકાતા ગંજ

એટલે જ આજે દેશ પરદેશમાં જ્યાં જુઓ ત્યાં કરોડોની સંખ્યામાં કથાસાહિત્ય ખડકાઈ રહ્યું છે અને આજે બહુધા એની જ બોલબાલા છે. આ ક્ષેત્રના જાણકારોના કહેવા મુજબ સેંકડે ૯૦ ટકા પુસ્તકો કથાસાહિત્યના પ્રગટ થઈ રહ્યા છે, જ્યારે ૧૦ ટકામાં બાકીનું બધું સાહિત્ય પ્રગટ થઈ રહ્યું છે. આ ઉપરથી કથા સાહિત્યનો આમ જનતા ઉપર કેવો જબરજસ્ત પ્રભાવ છે તેનો ખ્યાલ મળી રહે છે.

અમદાવાદનો એક પ્રસંગ.

ઉપરોક્ત વિધાનની પુષ્ટિમાં એક પ્રસંગ ટાંકું—

કેટલાંક વર્ષો ઉપર મારે અમદાવાદની શેઠ માણેકલાલ જેઠાલાલ લાયબ્રેરીની મુલાકાતે જવાનું થયું. લાયબ્રેરીનું અવલોકન કર્યા બાદ લાયબ્રેરીના મુખ્ય સંચાલક જોડે વાર્તાલાપ થયો, એમાં મેં એક પ્રશ્ન કર્યો કે અહીં આ ધાર્મિક પુસ્તકોનો સંગ્રહ કેવો છે? જવાબ મળ્યો કે સંગ્રહ ઠીક ઠીક છે. જનતા તેનો લાભ કેવોક ઉઠાવે છે એમ પુનઃ પ્રશ્ન કર્યો, જવાબ મળ્યો કે ખાસ નહીં. ૯૦ ટકા લોકો કથા, વાર્તા નોવેલો, નવલિકાઓ અને ડીટેક્ટીવ કથાઓનું સાહિત્ય વાંચે છે. બાકીના માત્ર દસ ટકામાં ઇતિહાસ, વિજ્ઞાન વગેરે તમામ વિષયના વાંચકો આવી જાય છે. જો કે આ જવાબો આપણી ધર્મભૂમિથી ઓળખાતી ધરતી માટે દુઃખદ હતા પણ બીજી રીતે આ જવાબો ધાર્મિક લોકો માટે ચેતવણીરૂપ પણ હતા.

આ વાત ટાંકવાનો ઉદ્દેશ, આપણી નવી પેઢી કઈ બાજુ ઢળી રહી છે તે, અને વાર્તા–કથાઓ તરફ જનતાનો અભિગમ કેવો જલદ છે તે તરફ લક્ષ ખેંચવાનો છે.

૮૦ ટકા સાહિત્ય કથાનું પ્રગટ થાય છે.

સામાન્ય જનતાની અભિરુચિ કથા પરત્વે સાહજિક રીતે જ વધુ હોય છે. એ એક સનાતન સત્ય જેવી બાબત છે. એટલે જ આજે કથા દ્વારા અપાતો બોધ કે જ્ઞાન માનસ ઉપર સીધી, ઊંડી કે માર્મિક અસર ઉત્પન્ન કરે છે. એથી એવા કથાકારની પણ બોલબાલા સ્વાભાવિક રીતે જ થવા પામે છે.

વિશ્વભરના પ્રકાશનખાતાના આંકડા પણ એ જ બોલે છે કે પ્રતિ વર્ષે છપાતાં પુસ્તકોમાં સેંકડે ૮૦થી વધુ ટકા પુસ્તકો વિવિધ પ્રકારની કથાઓ વાર્તાઓ નાટકોનાં છે.

ઉપાશ્રયના અનુભવો

હવે આપણા સહુના રોજિંદા જીવનમાં થતા પ્રત્યક્ષ અનુભવની વાત કરું કે ઉપાશ્રયાદિ સ્થળે થતા પ્રવચનોના તાત્ત્વિક વાર્તાલાપોના પ્રસંગોમાં, જ્યાં સુધી તાત્ત્વિક કે દાર્શનિક, અથવા આચારાદિના પાલના બાબતનો બોધ ઉપદેશ કે શિખામણ ચાલતી હોય ત્યાં સુધી શ્રોતા વર્ગના ચહેરાઓ બહુધા અતિ

ઉત્સાહી નહીં લાગે, કેટલાક ઠંડા બનીને તો કેટલાક મડદાલ બનીને સાંભળતા હોય છે. એમાં પોતાના વિષયને પુષ્ટ કરવા, સભામાં જાગૃતિ લાવવા કે આવેલી ઠંડાઈને ગરમીમાં ફેરવી નાંખવા, વક્તાના મુખમાંથી—'હવે હું પ્રસ્તુત વિષય ઉપર એક સુંદર બોધક અને પ્રેરક દૃષ્ટાંત કહું છું' આ શબ્દો સરી પડતાંની સાથે જ લોથ જેવા ઢીલા, મડદાલ જેવા બનેલા, ઈધર ઉધર ડાફોળીયા મારતા, ઠંડાગાર બની ભાંગેલી કેડે બેઠેલા, ઝોકાં ખાતા, ઊંઘતા, એવા લોકો, અને રોજિંદાના તત્ત્વપ્રેમી ગણાતા શ્રોતાઓ પણ જાણે વિદ્યુત્ સંચાર થયો હોય એમ તેઓ એકદમ આનંદ ઉત્સાહમાં આવી જશે, ચહેરા ઉપર આંખમાં તાજગી દેખાવા માંડશે, કેડથી ટટ્ટાર થઈ જશે, ચહેરા ઉપરની સુરતી સુરખીમાં ફેરવાઈ જશે, ઝોકાં ઊંઘ બધું ચાલી જશે. આ સૂચવે છે કે માનવહૃદયને કે માનવીની બુદ્ધિને કથા વાર્તામાં જેવો અને જેટલો રસ છે તેવો અને તેટલો બીજામાં ભાગ્યે જ હોય છે તેનો આ પ્રત્યક્ષ જાહેર પુરાવો છે.

સ્થળે સ્થળે ચાતુર્માસસ્થિત જૈન સાધુઓનાં ચાતુર્માસિક પ્રવચનોનો પ્રારંભ કરવાનો હોય છે ત્યારે સામાન્ય રીતે એક એવો રિવાજ છે કે શ્રી સંઘના મુખ્ય સુજ્ઞ શ્રાવકો અને વક્તા સાધુ બંને મળીને કયું સૂત્ર કે કયો ગ્રન્થ વાંચવો તે નક્કી કરે છે, કારણકે ચાતુર્માસમાં તીર્થંકરદેવપ્રણીત આગમ સૂત્રનું અથવા પૂર્વાચાર્ય મહર્ષિપ્રણીત કોઈ ઉત્તમ ઉપદેશક કે બોધક ગ્રન્થનું વાચન કરવા પૂ. સાધુ મુનિરાજો ઈચ્છતા હોય છે. શ્રી સંઘને પણ નવું નવું જાણવાની જિજ્ઞાસા અને શ્રુતગ્રન્થનું બહુમાન–ભક્તિ કરવાનો પણ અભિલાષ હોય છે. ગ્રન્થનું નક્કી કરતી વખતે દેશ કાળની દૃષ્ટિએ શ્રોતાઓની કક્ષા, વક્તાની વિદ્વત્તા વગેરે બાબતોને ધ્યાનમાં રાખી ગ્રન્થની પસંદગી થાય છે. પસંદગી સાથે જ તુરતજ ચરિત્રગ્રન્થ કયો વાંચવો એ પ્રશ્ન ઊઠે છે અને એ વખતે કોઈ સુંદર, રસિક આકર્ષક ગ્રન્થની પસંદગી કરવામાં આવે છે. પછી ધામધૂમથી રિવાજ અને વિધિનું પાલન કરીને બહુમાનપૂર્વક ગ્રન્થવાંચન પ્રારંભાય છે. હંમેશા સામાન્ય રીતે પ્રાયઃ રોજના દોઢ કલાકના પ્રવચનસમયમાં લગભગ બે ભાગનો સમય સૂત્ર–શાસ્ત્ર કે બોધક ગ્રન્થ વાચન માટે જાય છે. અને લગભગ ત્રીજો ભાગ કથા–ચરિત્ર વાંચવા માટે વપરાય છે. આ રિવાજ સેંકડો વરસોથી ચાલ્યો આવે છે અને જૈન સાધુના ચાતુર્માસિક પ્રવચનોમાં તેનું બહુધા પાલન થાય છે. પ્રથમ વાંચન તાત્ત્વિક, આધ્યાત્મિક, ઉપદેશક કે આચારપાલન વગેરે ઉપર કહેવાય અને બીજું વાંચન માત્ર કોઈ પણ ચરિત્ર કે કથાનું જ રાખવાનો અટલ રિવાજ છે અને જનતા પણ કથા કે ચરિત્રગ્રન્થને આગ્રહપૂર્વક રખાવે જ છે.

પહેલા વાંચનને 'સૂત્રવાચના' શબ્દથી ઓળખાવાની રૂઢ પ્રથા પ્રસિદ્ધ છે અને બીજા વાચનને 'ભાવનાધિકાર' શબ્દથી ઓળખાવાનો રિવાજ છે[1] ભાવનાધિકારમાં બહુધા સર્વજનવલ્લભ કથા–ચરિત્ર જ વાંચવાનું હોય છે. ચાતુર્માસમાં સેંકડો સ્થળે ચાતુર્માસ રહેનારા સાધુઓ આ જ વાંચતા હોય છે. ખુદ જૈન સાધ્વીજીઓ પણ બપોરે બહેનો માટે સ્વતંત્ર વ્યાખ્યાન રાખતા હોય છે ત્યારે તેઓ કોઈને કોઈ વ્યક્તિનો (જીવનચરિત્રને લગતો) રાસ કે ચરિત્ર જ વાંચે છે. રાસ એટલે સર્વરસ સ્પૃષ્ટ કથા–વાર્તા.

કેટલાક મહાનુભાવો એવા હોય છે કે, જેઓને પહેલા વ્યાખ્યાનમાં ખાસ રસ પડતો જ નથી. તેવાઓ સવારના દસ કે સવાદસ વાગે ચરિત્રવાંચન થવાનું હોય તે જ વખતે ખાસ સમયસર પહોંચી

૧. પહેલા વ્યાખ્યાન માટે 'પૂર્વાધિકાર' અને પછીના કથાદિના વ્યાખ્યાન માટે 'ઉત્તરાધિકાર' શબ્દ વાપરવાની પણ પ્રથા છે.

જાય છે. આ ભાવનાધિકાર બહુધા સામાન્ય તથા પંદરથી ત્રીસ મિનિટનો હોય છે પણ એટલી મિનિટ જો કુશળ કથાકાર જો કુશળ હોય તો શ્રોતા એક તાઝગી અનુભવીને જાય છે.

છેવટે પ્રજા ઘરે કથાનાં જ સંસ્મરણો લઈને જાય છે

બીજો એક આપણા સહુનો અનુભવ લખું કે વ્યાખ્યાન ઊઠતાંની સાથે જ શ્રોતાઓના મુખમાંથી બહુધા ૪૦-૫૦ મિનિટ સુધી ચાલેલા પ્રથમ વ્યાખ્યાનના ઉપદેશમાંની કોઈ ચર્ચા કે અનુમોદના (પ્રાયઃ) એ વખતે ભાગ્યેજ હોય, પણ ભાવનાધિકારના વાર્તાના રસથી સભર થઈ ગએલા હૈયામાંથી ઝટ ઉદ્‌ગાર એવા નીકળી પડશે કે—વાહ ! કેવી સુંદર વાર્તા, દષ્ટાંત બહુજ સરસ આપ્યું, કેમ ખરું ને ! કમાલ કરી ? શ્રોતાઓમાં પરસ્પર આ રીતે વાર્તાનો આનંદ લૂંટાતો હોય છે અને આલોચનાની ધરખમ લેવડદેવડો થતી હોય છે. વળી જે અનિયમિત આવનારા હોય, તે લોકોને કથારસિયાઓ કાલે પાછા વખતસર જરૂર આવજો, જો જો ભૂલતા નહિ વગેરે. આવું ભાવભીનું આમંત્રણ પણ પાઠવતા હોય છે વળી ઘરે જશે ત્યારે પણ એજ વાર્તા–કથાની બાબતોને વાગોળતો કે સ્મરણ કરતો જતો હોય છે. જેટલું યાદ રહ્યું હોય તેટલું ઘરે જઈને પણ સંભળાવશે, કદાચ રાતના પણ કુટુંબ આગળ કહેશે. જરૂર પડે બીજે પણ કહેશે. આમ વાર્તાદેવીનો જયજયકાર ગવાશે. તે ઉપરાંત 'વાહ મહારાજ સાહેબ વાહ ! સચોટ દષ્ટાંત ! આરપાર ઉતરી જાય તેવું '...આમ મુનિવક્તાની પણ વાહવાહ બોલાશે. ઘણીવાર તાત્ત્વિક મુનિ વક્તાઓ કરતાં, પોતાની યોગ્યતા, મર્યાદા અને મોભો જાળવીને, વાર્તા-કથાને રસસભર બનાવી, વાણી–ભાષાનો સંયમ જાળવવાપૂર્વક જાતજાતના મસાલાઓ ભભરાવીને સુંદર રીતે ઘટાવનારા મુનિરાજો (કે ગૃહસ્થો) મેદાન મારી જાય છે. અને તેમના પ્રવચનોમાં ચીકાર હાજરી હોય છે. સામાન્ય જનતાના રસનો વિષય શો છે તેનો આ એક પ્રગટ પુરાવો છે.

બાળકોનો કથા પ્રેમ

અનેકોનો જાણીતો એક અનુભવ કહું–શહેરો હોય કે ગામડાં હોય, પણ બાળકોની એક રુચિમાં તો લગભગ સમાનતા જોવા મળી છે અને એ રુચિ છે કથા–વાર્તાની. જ્યાં જુઓ ત્યાં બાળકો એક જ માગણી કરશે : ' મહારાજ સાહેબ વાર્તા કહોને, એક વાર્તા કહો ને ! ' એમ બોલે છે. એમની આ માંગ સર્વત્ર હોય છે. જોરદાર હોય છે અને તે રોજ થતી હોય છે. અને બાળકો વાર્તા કહેવડાવે જ છૂટકો કરતા હોય છે. જે સાધુસાધ્વી સુંદર વાર્તા કથાકાર હોય તેને, મધને માખીઓ વળગે તેમ છોકરાં–છોકરીઓ રોજે મળીને વળગતા હોય છે અને આ ઉપકાર કરનારા મુનિઓ તેમના માતા-પિતાની વિશેષ ચાહના મેળવતા હોય છે. યદ્યપિ મેં અગાઉ જણાવ્યું તેમ કથાની રુચિ, રસ, સહાનુભૂતિ અને તે પ્રત્યેના શ્રવણ અને શ્રાવણનું વલણ માત્ર બાળકોને જ નહિં, કિન્તુ બાળકોથી માંડીને વૃદ્ધ સુધીના ગૃહસ્થો અને સાધુ-સંતો સહુને હોય છે એ હકીકત છે.

આમ સુલભ, સુબોધ અને વિવિધ રસોથી મિશ્રિત કથાઓ એ આમ જનતાના મનનું, બુદ્ધિનું કે હૃદયનું અતિપ્રિય ભોજન છે. સ્ફૂર્તિ અને આનંદથી સમય વિતાવાનું એક અજોડ સાધન છે. દેશ-કાળના ભેદ વિનાં, આ સ્વાનુભવનાં નિર્વિવાદ સત્યો છે.

તમામ ધર્મોમાં કથાનો થયેલો સમાન આદર

આ પરિસ્થિતિને ધ્યાનમાં લઈ ને દુનિયાના લગભગ તમામ દેશોના તમામ ધર્મનાયકોએ, લેખકોએ–કલમજીવીઓએ પોતપોતાની રીતે કથાસાહિત્ય સર્જ્યું છે અને આજે સર્જાઈ રહ્યું છે અને આ સાહિ-

તને કથા ઉપરાંત ઉપકથા, આખ્યાન, આખ્યાયિકા, ઐતિહાસિક ચરિત્રો, અને જીવંત ઘટનાઓ વગેરે પ્રકારો દ્વારા પુષ્ટ બનાવ્યું છે.

કથા સાથે ધાર્મિકતાનો સમન્વય

કથાની અમાપ, અફાટ અને સર્વદિગ્ગામી વ્યાપક તાકાતને જોઈને, ત્યાગી-વૈરાગી, આધ્યાત્મિક પંથના પ્રવાસી ધર્મનાયકો, સાધુસંતો, જ્ઞાનીઓ અને લેખકોએ, એ કથાઓમાં તત્ત્વજ્ઞાન, વિજ્ઞાન યોગ-અધ્યાત્મ, ત્યાગ, વૈરાગ્ય, નીતિ, પ્રામાણિકતા, અહિંસા, સત્ય, અસ્તેય, બ્રહ્મચર્ય, અપરિગ્રહ, સંતોષવૃત્તિ, ક્ષમા, નમ્રતા, સરલતા, વિનય, વિવેક, સંયમ, દયા, કરુણા, મૈત્રીભાવ, ઉદારતા વગેરે વિષયોને લગતો બોધ તેમ જ ઈશ્વર-પરમાત્મા, પુસ્તક-જ્ઞાન, શિક્ષણ, દેવ, ગુરુને ધર્મની ઉપાસના કેમ કરવી અને બીજાઓની સેવા કેમ કરવી તે, અને તેના લાભો શા? અને એ ગુણોથી પ્રતિપક્ષી દુર્ગુણોનું સેવન કરે તો ગેરલાભો શા? વગેરે અનેકાનેક બાબતોને ગૂંથી લીધી છે. અને તેને તર્ક, દલીલ, દાખલા-દૃષ્ટાંતો સાથે રસપૂર્ણ બનાવી રસિક બનાવી દીધી છે. તે ઉપરાંત એમાં દેવ, નરક, તિર્યંચ, મનુષ્ય અને મોક્ષગતિને લગતી પણ હકીકતો હોય છે.

તે ઉપરાંત કથાના વચગાળે વચગાળે ગણિત, ખગોળ, ભૂગોળ, વૈદક, જ્યોતિષ, શુકન, સામુદ્રિક, સમસ્યા, પ્રહેલિકા, સ્ત્રી-પુરુષની ૬૪-૭૨ કળાઓ, પ્રાણીશાસ્ત્ર, અષ્ટાંગનિમિત્ત જ્ઞાન, શૃંગાર કામ, મંત્ર દેશાચાર, રીતિરિવાજ, રહેણી, કહેણી, ભાષાવિજ્ઞાન, અર્થશસ્ત્ર, કામશાસ્ત્ર, વિવિધ કલા-શિલ્પો, ચિત્ર, નૃત્ય, વાદ્યની કલા, ગૃહસ્થાશ્રમ, દીક્ષાશ્રમને લગતી, આ લોકને પરલોકને લગતી, વગેરે વગેરે બાબતોની છૂટીછવાઈ છાંટ પણ હોય છે.

જીવનનું ઘડતર કરનાર કથા છે

આ રીતે આપણી આર્યભૂમિના આત્મહિતલક્ષી અને હિતેચ્છુ કથાકારોએ કથાના સર્વ સુગમ માધ્યમ દ્વારા, માનવીનું બાહ્ય અને આભ્યન્તર ઘડતર કેમ થાય? સ્વસંસાર કેમ ચલાવવો? અને અન્યના સંસારમાં ઉપયોગી કેમ બનવું? પરસ્પર કેવા સુહૃદ્-મિત્રભાવ, સંપ અને સહિષ્ણુતાથી જીવન જીવવું, માનવતાની જ્યોતને કેમ જલતી રાખવી? ધર્મ અર્થ અને કામ એ ત્રણેય પુરુષાર્થની યથાયોગ્ય સમયે યથાયોગ્ય કેવી રીતે ઉપાસના કરી આત્મહિત સાધવું, આ બધી બાબતોને શાક દાળમાં નંખાતા સંભાર કે દૂધમાં સાકરની જેમ સરસ રીતે મેળવી લીધી છે.

વાર્તા ધર્મકથારૂપે હોય કે ધર્મના રંગથી રંગાએલી સંસારકથા હોય, પણ એ આ માધ્યમ દ્વારા માનવીને, ઉત્તમ અને ઊંચા તત્ત્વોથી પુષ્પિત સન્માર્ગ તરફ દોરી * શકાય છે. કથાઓ માનવીના મન અને આત્માનું સુંદર ઘડતર કરનાર શિલ્પી છે. માનવીને સાચો માનવી બનાવનાર કુશળ શિક્ષક છે.

---

* ધર્મકથાનું ફળ શું? આનો જવાબ ઉત્તરાધ્યયન સૂત્ર ૨૯ અ૦ માં જણાવ્યું છે કે धम्मकहाए णं भंते किं जणयई? धम्मकहाए णं निज्जरं जणयइ, आगामिस्स भद्दत्ताए कम्मं निबंधइ એટલે કે ધર્મકથાથી કર્મની નિર્જરા અને ભાવિ કલ્યાણ થાય એવું શુભ કર્મ બંધાય છે. વળી મહા૦ ૩-અ૦માં પણ જણાવ્યું છે કે-

गय रागदोसमोहा धम्मकहं जे करंति समयन्नू ।
अणुदिय हमवी संता सव्वपावाण मुच्चंति ॥१॥

—અર્થાત્ વીતરાગીઓની ધર્મકથા કરવાથી તે સર્વ પાપથી મુક્ત બને છે.

એની જ્વલંત તાકાતે લાખો માણસોને ધર્માભિમુખ–મોક્ષાભિમુખ બનાવ્યા છે. હજારોને ચારિત્રાભિમુખ કે દીક્ષાભિમુખ પણ બનાવ્યા છે.

કથાની આ વજ્ર જેવી અભેદ્ય તાકાતને કારણે ભારતીય સંસ્કૃતિની પ્રધાન ગણાતી જૈન વૈદિક અને બૌદ્ધ આ ત્રણેય ધારાઓએ કથાસાહિત્યનો સમાદર કર્યો છે.

જૈન દર્શનમાં ચાર અનુયોગોનું સ્થાન અને તેની વ્યાખ્યા

[1]જૈન આગમશાસ્ત્રોમાં જે વર્ણન આવે છે તે તમામનો સમાવેશ ચાર પ્રકારના અનુયોગમાં કરવામાં આવે છે : ૧. દ્રવ્ય ૨. ગણિત ૩. ચરણ–કરણ અને ૪. ધર્મકથા. અનુયોગની દ્રષ્ટિએ

---

૧. વર્તમાન શ્વેતામ્બર સમ્પ્રદાયમાં અનુયોગનો ક્રમ વહેવારમાં ઉપર જણાવ્યા પ્રમાણે લખવા બોલવાનો ચાલે છે. પણ શાસ્ત્રમાં–આવશ્યકમૂલ ભાષ્યમાં પહેલો ચરણકરણાનુયોગ અને તે પછી બીજો ધર્મકથાનુયોગ જણાવ્યો છે.

બીજી વાત એક સમજવી જરૂરી છે કે આવશ્યકનિર્યુક્તિ ચૂર્ણિ (૪૧૨). વસુદેવહિંડિ, પંચકલ્પ નંદી, સમવાયાંગ આદિ ગ્રન્થોમાં મૂલપ્રથમાનુયોગ, અને પ્રથમાનુયોગ આ નામના સિદ્ધાન્ત ગ્રન્થો હતા, જેમાં તીર્થંકરોનાં, એમના પરિવારનાં વર્ણનો, ચક્રવર્તી આદિનાં વર્ણનો હતાં એવું જણાવ્યું છે. આ કથાનુયોગના ગ્રન્થને ' પ્રથમાનુયોગ ' નામ આપ્યું હોવાથી એમ સમજાય છે કે પ્રાચીનકાળમાં ચાર અનુયોગોમાં ' ધર્મકથાનુયોગ'ને પ્રથમ સ્થાન અપાયું હશે અને પછી ક્રમશઃ બીજા અનુયોગોનું સ્થાન હશે, જો આ વાત બરાબર હોય તો કથાસાહિત્યનું મહત્ત્વ કેટલું હશે તેનો ખ્યાલ આવી શકશે.

અરે ! દિગમ્બર પરંપરામાં તો આજે પણ કથાનુયોગની જગ્યાએ પહેલા અનુયોગનું નામ ' પ્રથમાનુયોગ' જ છે અર્થાત્ ત્યાં તેનો ક્રમ ૧. પ્રથમાનુયોગ ૨. કરણાનુયોગ ૩. ચરણાનુયોગ ૪. (છેલ્લો) દ્રવ્યાનુયોગ આ રીતે છે. જો કે એમને ' ગણિતાનુયોગ ' નામ સ્વીકાર્યું નથી. પણ જૈન ગણિતમાં કરણ શબ્દથી ઓળખાવાની એક ગણિતપદ્ધતિ છે. અને આ પદ્ધતિ ગણિતાનુયોગનું જ અંગ હોવાથી બીજા યોગમાં એની ગણત્રી કરવામાં આવી છે. અહીં કરણનો અર્થ શ્વેતામ્બર માન્ય લેવાનો નથી. વળી સાથે સાથે ગુણસ્થાનકાદિ કર્મ સંબંધી વિગતોને એમાં સ્થાન અપાયું છે એટલે આ બીજા અનુયોગમાં દિગમ્બર વિદ્વાનોએ બંને વિષયોને આવરી લીધા છે. બાકી તો દરેક અનુયોગમાં ઓછેવત્તે અંશે બાકીના ત્રણેય અનુયોગોને પ્રકીર્ણક રીતે સ્થાન મળ્યું જ હોય છે.

શાસ્ત્રમાં જણાવ્યું છે કે પ્રાચીન કાળમાં આગમોનું દરેક સૂત્ર ચારે અનુયોગોથી મિશ્રિત હતું. અર્થાત્ પ્રત્યેક સૂત્રમાં ચારે અનુયોગો ગોઠવાએલા હતા. ગીતાર્થ સ્થવિરો–શિષ્યોને સૂત્રાર્થનું જ્ઞાન આપતા ત્યારે ચારેય અનુયોગો ઘટાવતા હતા અને સાથે બાથી નય, પ્રમાણ, સપ્તભંગી પણ ઘટાવતા હતા. પણ કાલના પ્રભાવે જેમ જેમ બુદ્ધિબળ–સ્મરણશક્તિ સાધુઓની ક્ષીણ થવા લાગી તે જોઈને વીર-નિર્વાણના છઠ્ઠા સૈકામાં થએલા આર્યરક્ષિત સૂરિજીએ દરેક સૂત્રમાં રહેલા ચારે અનુયોગોને વિભક્ત કરી નાંખ્યા. એ વિભક્ત થયા એટલે પછી વિદ્યમાન આગમોને પણ પૃથક્ પૃથક્ અનુયોગોમાં વિભક્ત કર્યા. જેમકે આચારાંગ, દશવૈકાલિક વગેરે સૂત્રોની વ્યાખ્યા કરવી હોય તો માત્ર ચરણ–કરણાનુયોગથી જ કરી શકો. વળી સૂત્રોને પણ કાલિક અને ઉત્કાલિક વિભાગ તરીકે વિભક્ત કરી નાંખ્યા,

'દૃષ્ટિવાદ' ને દ્રવ્યાનુયોગમાં, અને સૂર્યપ્રજ્ઞપ્તિને ગણિતાનુયોગમાં, આચારાંગ વગેરે ૧૧ અંગો અને છેદસૂત્રો વગેરે ને ચરણ-કરણાનુયોગમાં અને ઋષિભાષિત વગેરેને ધર્મકથાનુયોગમાં સ્થાન આપવામાં આવ્યું છે. આ એક સ્થૂલ દૃષ્ટિએ પડાતો વિભાગ છે.

૧. દ્રવ્યાનુયોગમાં=તાત્ત્વિક પદાર્થોની વ્યાખ્યા અર્થાત્ આત્મા, કર્મ-જીવ-અજીવાદિ નવે તત્ત્વોનું, ચૌદરાજલોકરૂપ વિશ્વ સ્વરૂપનું વર્ણન હોય છે.

૨. ગણિતાનુયોગમાં=ગણિતશાસ્ત્રને લગતી પ્રક્રિયાઓ હકીકતો,-ખગોળ ભૂગોળને લગતા વિષયો.

૩. ચરણ કરણાનુયોગમાં = ચરણ એટલે ચારિત્ર, કરણ-એટલે પાલન. ચરણ એટલે શ્રેષ્ઠ જીવન જીવવાના મહાવ્રતો, અણુવ્રતો, નિયમો-જેને ચારિત્ર સદાચરણ કહેવામાં આવે છે તે. અને કરણ એટલે તે ચરણ-આચરણનું પાલન કેવી રીતે થઈ શકે? તે અંગેની જુદી જુદી કક્ષાના જીવો, સાધકોને અનુલક્ષીને યોજાયેલી આચરણની વિવિધ પ્રક્રિયાઓ. આ રીતે પવિત્ર ચરિત્રમય જીવન શું છે? અને એવા જીવનનું પાલન કેમ કરવું? વગેરેનો સમાવેશ આમાં થાય છે.

૪. કથાનુયોગમાં=ચરણકરણાનુયોગનું કોણે, કેવી રીતે પાલન કર્યું? કોણે કોણે કેવી મુશ્કેલીઓ, આવેલા પરીષહો-ઉપસર્ગો કષ્ટો વગેરેને સહન કરીને સાધનાનો પાર પામી ગયા, એ બધાયના જીવનચરિત્રો અને સાધના કરમાં કરતાં કયા કારણે કેવી રીતે પતન થયાં એનાં વર્ણનો પણ હોય છે.

આ ચારેય[૨] અનુયોગમાં પ્રથમના બે જ્ઞાન સાથે સંબંધ ધરાવે છે. જ્યારે વર્તન-આચરણ સાથે સંબંધ ધરાવતો યોગ ચરણ-કરણ જ છે અને મોક્ષકાંક્ષી આત્માને એની જ આરાધના કરવાની છે અને એ આરાધનાની સમજણ અને તેની પુષ્ટિ માટે, એને લગતું અનુયોગ-સાહિત્યનું સેવન કરવાનું છે. આ ચરણકરણની સાધના, ધર્મકથા એટલે સાધકાત્માઓના પ્રેરક દૃષ્ટાન્તોની જાણ વિના મુશ્કેલી ભરી બની જવા સંભવ છે. એટલે ત્રીજા યોગને સારી રીતે આચરવો હોય, અરે! એ તરફ પ્રજાને ખેંચવી હોય તો તે માટે પણ ચોથા કથાનુયોગને જ નોતરવો પડશે. એના વિના હરગીઝ નહિ ચાલે એટલે શાસ્ત્રકારોએ સાપેક્ષ દૃષ્ટિએ ચારે ય યોગમાં કથાનુયોગને સહુથી પ્રાધાન્ય સ્થાન આપ્યું તે છે આ જ કારણે છે. અરે! વધુ કહીએ તો બાકીના ત્રણેય અનુયોગોને ખેંચી લાવનારો આ અનુયોગ છે. એટલે આ અનુયોગ એ કંઈ જેવી તેવી તાકાત ધરાવનારો અનુયોગ નથી. બહારથી સાદો, સામાન્ય લાગતો અનુયોગ પણ આંતરિક રીતે ઊંડો, મર્મભેદી, ભલભલા કઠોર કાળજાને પણ કંપાવનારો, ભલભલા લોખંડી હૈયાને પણ મીનની માફક પિગળાવી નાંખનારો, પ્રજાનું અદ્‌ભુત વશીકરણ કરાવનારો, અનેરી તાજગી બક્ષનારો અને પ્રચણ્ડ તાકાત ધરાવનારો છે, મારાં પ્રસ્તુત વિધાનો મેં શ્રોતા-વક્તા બંનેના અનુભવના આધારે ટાંક્યાં છે.

કથાકારો તરફ રખાતી હીણી દૃષ્ટિ

એક વાતની નોંધ લેવી અનિવાર્ય છે, તે એ કે,-કેટલાક વિદ્વાનો, વધુ ભણેલાઓ,-પોતાની બુદ્ધિ

---

૨. દ્રવ્યાનુયોગ અને ગણિતાનુયોગ જેવા વિષયો માટે બૌદ્ધોમાં અભિધમ્મપિટક, ધર્મકથાનુયોગ માટે સુત્તપિટક અને ચરણ કરણાનુયોગ માટે વિનયપિટક ગ્રન્થો રચાયા છે.

હુશિયારીનો શંકા રાખનારાઓ, કોઈ કોઈ વખતે સારા કથાકારો પ્રત્યે કે કથા-વાર્તાપ્રધાન વ્યાખ્યાન વાંચનારાઓ પ્રત્યે એક પ્રકારનો હીણો ભાવ રાખતા હોય છે. આજકાલ સમાજમાં એવું માનસ કેળવાઈ ગયું છે કે કથા કહેનારા સાધુ હોય તો તેના માટે એમ બોલી નાંખે કે–' એમને શું આવડે છે, બિચારા વાર્તા કથા કરી જાણે છે. ઠીક છે મારા ભાઈ ' આ રીતે સામાની લઘુતા થાય અને એના વિકાસમાં રૂકાવટ થાય અને શ્રોતાઓને અલાભ થાય, એવું બોલીને નિરર્થક, હાનિકર અને અનિચ્છનીય વર્તાવ કરે છે. આપણે ત્યાં કથાકાર એટલે સામાન્ય કોટિનો, આવી માન્યતા ઘણી ઘર કરી ગઈ છે. આ કારણે ઘણા સુયોગ્ય સાધુઓની ઉપદેશક પ્રવૃત્તિને ધક્કો પણ પહોંચે છે. અલબત્ત ઘણીવાર કથાકાર અયોગ્ય હોય, કથા કહેવાનો ઢંગધડો ન હોય, એના માટે હીણ દૃષ્ટિ સેવાય તે સમજી શકાય તેવું છે. પણ અચ્છા-કુશળ અને શ્રોતાઓને સતત ખેંચી રાખનારા કથાકારો માટે પ્રસ્તુત વલણ ધરાવવું તે અનુચિત, અને અન્યાયકર્તા છે. ધર્મકથાકારને તો આઠ પ્રભાવક પૈકીનો એક પ્રભાવક કહ્યો છે.

કથાશ્રવણનો રસ હવા અને પ્રકાશની માફક દુનિયાના ખૂણે ખૂણે સર્વત્ર વ્યાપ્ત છે. આમ સર્વ સામાન્ય જનતાના રસનો વિષય કથાવાર્તા જ છે. હવે આ કથાઓના વિવિધ પ્રકારો આગમશાસ્ત્ર અને આગમેતર ગ્રંથોમાં જે જોવા મળે છે તેને અંગે વિચારી લઈએ.

કથાના વિવિધ પ્રકારો

ત્રીજો આગમ 'ઠાણાંગ[1] ' છે. એમાં ક્રમ વ્યત્યય કરીને કથાના ત્રણ પ્રકારો બતાવ્યા છે. ૧. અર્થકથા ૨. ધર્મકથા અને ૩. કામકથા.

૧૪૪૪ ગ્રન્થોના કર્તા મહાન અને અજોડ ભારતીય ગ્રન્થકાર શ્રી હરિભદ્રસૂરિજીએ 'સમરાઇચ્ચકહા[2]' નામના ગ્રન્થમાં ચાર પ્રકારો નોંધ્યા છે. ત્રણ તો આગમોક્ત ઉપર કહ્યા તે જ અને ચોથા પ્રકારમાં 'સંકીર્ણકથા'ને ઉમેરતાં ચાર.

સિદ્ધહસ્ત, અદ્ભુત કલ્પનાકાર શ્રી સિદ્ધર્ષિજીએ 'ઉપમિતિભવપ્રપંચકથા[3] ' માં શ્રી હરિભદ્રસૂરિજી કથિત ચાર પ્રકારોને જ સ્વીકાર્યા છે.

દાક્ષિણ્યાંકચિહ્ન, રસપૂર્ણ સંકીર્ણકથાને કહેનારા ઉદ્દ્યોતનસૂરિજીએ પણ કુવલયમાલાની પીઠિકામાં હરિભદ્રોક્ત ચારેય પ્રકારને માન્ય રાખ્યા છે. એમ છતાં એમને બીજી રીતે પાંચ પ્રકારો પણ વર્ણવ્યા છે. ૧. સંપૂર્ણકથા[4] ૨. ખંડકથા ૩ ઉલ્લાપકથા ૪ પરિહાસકથા અને ૫ વરકથા. આમ કહીને તેઓશ્રી નોંધે છે કે આ પાંચેય પ્રકારોને જે વાર્તામાં સ્થાન મળ્યું હોય તેવી વાર્તાને ' સંકીર્ણકથા ' કહેવાય છે.

બીજી રીતે એમને એમ પણ કહ્યું કે, ધર્મકથા માત્ર ધર્મકથારૂપે ન રહેતાં, વચમાં અર્થ અને

---

૧. तिविहा कहा,...... .....अत्थकहा, धम्मकहा, कामकहा.
—ઠાણાંગસૂત્ર ઉ. ૩. સૂ. ૧૮૯

૨. જુઓ ' समराइच्चकहा '– ભવ પહેલો.

૩. જુઓ ' કુવલયમાલા 'નો પ્રારંભનો પ્રસ્તાવ.

૪. શું સંપૂર્ણકથા અને સકલકથા બંને સમાનાર્થક છે ખરી ?

અમુક અંગેના વિષયને લગતી વાર્તા-વિચારણા કહેવાએલી હોય ત્યારે (તે સ્વતંત્ર ધર્મકથા રહેલી ન હોવાથી પુનઃ) તે કથા પણ '[1]સંકીર્ણકથા' બની જાય છે.

વચ્ચારામાં કુવલયમાલામાં ધર્મકથાના [2]ચાર પ્રતિપ્રકારો બતાવ્યા છે. ૧. આક્ષેપિણી ૨. વિક્ષેપિણી ૩. [3]સંવેગજનની ૪. [4]નિર્વેદજનની. આના ૧૬ પ્રપ્રતિપ્રકારો પણ ઠાણાંગમાં નોંધ્યા છે. આખરે તો સોળે પ્રપ્રતિપ્રકારોના વિષયો દ્વારા જ ધર્મકથાઓ વર્ણવી શકાય છે. છતાં વિશેષ બોધ માટે ઉપપ્રકારો, ઉપપ્રપ્રકારો વર્ણવાની એક પ્રથા છે.

ઉપર જાણી આવ્યા કે મુખ્યત્વે કથાના ચાર પ્રકારો છે અને તે સહુને માન્ય રહ્યા છે. એટલે હવે આરેય કથાઓનો વિષય શો? એ જરા વિસ્તારથી સમજી લઈએ.

મુખ્યત્વે કથાના પ્રકાર ચાર છે.

અર્થકથા—જેમાં મુખ્યત્વે ધનોપાર્જન શી રીતે થઈ શકે? તે અંગેના ધંધા-વ્યાપારો કયા કયા છે? ધંધો ધીકતો કઈ રીતિ નીતિથી ચાલે, ધનપ્રાપ્તિના માર્ગો કયા કયા? વ્યાપારમાં કલાકૌશલ્ય કેવું કેવું જોઈએ, આવનાર ગ્રાહકોને કઈ રીતે આકર્ષવા અને જીતવા, યુદ્ધો ઝગડાઓ, ધાતુઓ, ઝવેરાતની બાબતો તથા સુવર્ણસિદ્ધિ વગેરેના પ્રયોગો, વિવિધ વિદ્યાકલા, શિલ્પો, ઉદ્યોગો અંગેનું જ્ઞાન, સામ, ભેદ, દાન, દંડાદિ નીતિઓની સમજ, વગેરે વગેરે સેંકડો બાબતો જેમાં હોય તે અર્થકથા. [5]કૌટિલ્ય અર્થશાસ્ત્ર વગેરે ગ્રન્થો અર્થશાસ્ત્રને લગતા છે.

૨. કામકથા—જેમાં મુખ્યત્વે કામશાસ્ત્રને લગતો વિષય હોય તે અને તે અંગેની અનેક મૈથુન સુખ (જાતીય સુખ)નો આનંદ કેવી રીતે માણવો તે અને તે અંગેની તમામ બાબતો જેમાં વર્ણવી હોય. રસ તરીકે જેમાં શૃંગારરસની પ્રધાનતા હોય. વળી સ્ત્રીના રૂપ રંગ, વેશભૂષા અને તેનાં અવયવોનાં વર્ણનો, સ્ત્રીઓના અને પુરુષોના વિવિધ પ્રકારો, કામની ભરતીનાં સ્થાનો, પ્રેમપત્રો કેમ લખવા, સ્ત્રીઓનું આકર્ષણ અને વશીકરણ કેમ થાય? તેનું વ્યાપક દૃષ્ટિએ વર્ણન, સ્રીસંવનન કેમ કરવું અને તેને કેમ મેળવવી તે, કામોત્તેજક ઔષધો, ઉત્તેજના કયા કયા કારણે થાય, વિષયવાસના કેમ જન્મે, તે કેમ પુષ્ટ થાય અને તેની તૃપ્તિ કેમ થાય? વાજીકરણના પ્રયોગો, તેને લગતાં મંત્ર-તંત્રો, અશ્લીલ ચિત્રો, વાસનાને બહેકાવનારી કથા-વાર્તા, પ્રસંગો, લલિત કળાઓ, સૌન્દર્ય

---

૧. જુઓ 'કુવલયમાલા' પ્રારંભિક પીઠિકા.

—હેમચંદ્રાચાર્યજીએ સ્વોપજ્ઞ હૈમ કાવ્યાનુશાસનની 'અલંકાર ચૂડામણિ વૃત્તિ' માં સંકીર્ણકથાનું લક્ષણ 'समस्तफलान्तेति वृत्तवर्णना' દર્શાવીને ઉદાહરણ તરીકે 'સમરાદિત્ય' નો નામોલ્લેખ કર્યો છે.

૨ ઉપરોક્ત પ્રકારો ઠાણાંગ (ઠા૦ ૪, ઉ૦ ૨, સૂત્ર ૨૮૨)માં બતાવ્યા છે. તેનાં આધારે જ ઉપરોક્ત નોંધ લેવાઈ હોય તેમ સંભવિત છે.

૩. ઠાણાંગમાં સંવેદની નામ છે.

૪. ,, નિર્વેદની નામ છે.

૫. પ્રાચીન કાળનો આ સુપ્રસિદ્ધ ભારતીય ગ્રન્થ છે. આજે તો હજારો ગ્રન્થો વર્તમાન અર્થનિષ્ણાતોના લખેલા બહાર પડયા છે અને તેનું કોલેજો વગેરેમાં વિશાળ પ્રમાણમાં જ્ઞાન અપાય છે.

વર્ધક ઉપાયો અને પ્રસાધનો, સ્ત્રીના શણગારો, સ્ત્રીની ૬૪[1] અને પુરુષની ૭૨ કલાઓનું વર્ણન, સ્ત્રી જાતિની દેશાચાર પરત્વેની ખાસીયતો, નારીમહિમા વગેરે વગેરે હજારો રીતે જેમાં વર્ણનો થતાં હોય તે. આને લગતા ગ્રંથો ભારતીય વિદ્વાનોએ પ્રાચીન કાળમાં ઢૂંઢીબંધ બનાવ્યા છે અને આજે પણ નવનવા પ્રકાશિત થતા રહે છે. મુખ્યત્વે આ જાતના ગ્રંથોને કામશાસ્ત્રથી ઓળખાવાય છે.[2]

૩. **ધર્મકથા**–જેમાં મુખ્યત્વે ધર્મ કોને કહેવાય અને ધર્મની પ્રાપ્તિ કેમ થાય, અને તે કોને કેવીરીતે થઈ? તેનું દૃષ્ટાંત વગેરે હોય તે. માનવ જાતને દુર્ગતિમાં જતાં બચાવી સદ્‌ગતિએ મૂકે, ધારણ–પોષણ કરે તે ધર્મ. ધર્મના પ્રકારો, વળી જેમાં ક્ષમા, માર્દવ આદિ દશ પ્રકારના ધર્મો, અનુકંપા, સુપાત્રદાન, દાન, શીલ, તપ અને ભાવની તેમજ અહિંસા, સત્ય, અસ્તેય, બ્રહ્મચર્ય, અને અપરિગ્રહ વગેરે પાંચ મહાવ્રતો તથા પાંચ અણુવ્રતોની અર્થાત્ સર્વવિરતિ અને દેશવિરતિ ધર્મની વાતો હોય, જીવ, અજીવ, પુણ્ય, પાપ, આશ્રવ, બંધ, સંવર, નિર્જરા, મોક્ષ વગેરે તત્ત્વોની વિગતો હોય, મોક્ષ સહિત પાંચ ગતિનું વર્ણન હોય, સમ્યક્ત્વ, પૌષધ, પ્રતિક્રમણ, દેવગુરુની ઉપાસનાને તથા સાત ક્ષેત્રોની લગતી વાતો હોય. આત્મા શું, કર્મ શું, બંને વચ્ચેનો સંબંધ શો, સંબંધ થવાથી શું થાય, તે છૂટે ક્યારે? રાગદ્વેષ કેમ ઘટે, વિષયકષાયો શું છે, અને તેનો ઉપશમ કેમ થાય તેવી વાતો હોય, ટૂંકમાં વીતરાગ દશા તથા સર્વજ્ઞ પદ અપાવે, આત્માને નિર્મળ કરે, સન્માર્ગે ચઢાવે અને યાવત્ નીતિમય પ્રામાણિક જીવન કેમ જીવાય, તપ, ત્યાગ, સંયમની, અનેકાંતદૃષ્ટિની, ગુણસ્થાનકની, આઠેય કર્મોની, હકીકતો હોય, સામાન્ય આત્મામાંથી પરમાત્મા કેમ બનાય તેની પ્રક્રિયા, આ બધું જણાવ્યું હોય. આમ અનેક પ્રકારની મુક્તિપ્રદ ધાર્મિક આધ્યાત્મિક બાબતોનું વિવિધ રીતે વર્ણન હોય.

આ ધર્મકથાનાં જૈન આગમોની દૃષ્ટિએ વિચારીએ તો સામાન્ય રીતે (કથાનુયોગમાં) ज्ञाताधर्मकथा[3], उपासकदशा, अंतकृद्‌दशा, अनुत्तरौपपातिकदशा અને विपाक આટલા અંગોને સૂચવી શકાય. આ ગ્રંથોમાં ધર્મકથાનું પ્રાધાન્ય છે.

જરા ઊંડાણથી ગંભીર ભાવે સમજવા જેવી બાબત એ છે કે, અધ્યાત્મપ્રધાન, કે તાત્ત્વિકજ્ઞાન પ્રધાન જૈન ધર્મના આગમશાસ્ત્રો પૈકીના મુખ્ય અંગભૂત ગણાતા અત્યારે વિદ્યમાન ૧૧ અંગ પૈકી અંગભૂત પાંચ આગમો તો કથાનુયોગના જ છે.

કથા દ્વારા અપાતા બોધની અસરો

સુજ્ઞ શાસ્ત્રસર્જકો સમજતા હતા કે ધાર્મિક, આધ્યાત્મિક કે તાત્ત્વિક જ્ઞાન પણ કથા દ્વારા સરલતાથી પીરસી શકાય છે. કથા દ્વારા તેની અસર પણ સુંદર થાય છે. ભારેખમ જેવું જ્ઞાન પણ

---

૧. કલાની સંખ્યામાં ઇતર ગ્રંથોમાં ફેરફાર આવે છે. આ એક પ્રચલિત સંખ્યા છે.

૨. સર્વસામાન્ય જ્ઞાનવાળો હોવા છતાંય અત્યન્ત જાણીતો એક ગ્રંથ 'કોકશાસ્ત્ર' તે કાશ્મીરના કોક પંડિતે બનાવેલ હોવાથી તેના નામથી ઓળખાય છે. આ ગ્રંથ એટલો બધો વ્યાપક થઈ ગયેલો હતો જેથી આ વિષયના બીજા પંડિતે બનાવેલા કામશાસ્ત્રોને પણ કોકશાસ્ત્રથી જ ઓળખાવાની પ્રથા પડી ગયેલી.

૩. આ આગમનું માન આજે તો અલ્પ છે પણ પ્રાચીન કાળમાં સાગર જેવડું વિશાળ હતું. પ્રાચીન નોંધ એમ બોલે છે કે એમાં ૩ા કરોડ મૂલ કથાઓ અને તેટલી જ અવાન્તર કથાઓ હતી.

કથાના માધ્યમ દ્વારા સરલ અને હળવું બની જાય છે. લેનારા ઉમળકાથી-હોંશથી તે મેળવી શકે છે. એથી જ આ રીતે અપાતો બોધ આજની ઉક્તિમાં નોંધીએ તો ગમ્મત સાથે જ્ઞાન જેવો છે.

કથા એ સુપાચ્ય ખાદ્ય છે

તાત્ત્વિક જ્ઞાન સૂક્ષ્મ બુદ્ધિથી ગ્રાહ્ય છે. આધ્યાત્મિક જ્ઞાન આત્મિક વિકાસમાં આગળ વધેલાઓથી શ્રાવ્ય ગ્રાહ્ય છે. એટલે આ જ્ઞાનો મિષ્ટાન્ન-દૂધપાક જેવાં છે. એથી તે ભારે છે. પરિણમન થતાં અર્થાત્ પચતાં વાર લાગે તેવાં છે. વળી આ ભારે જ્ઞાન સહુ ખાઇ શકે તેમ હોતું નથી. જે ખાય તે બધા જ પચાવી શકે છે તેમ પણ હોતું નથી.

જેમ ગરિષ્ઠ-ભારે ખોરાક બધા જ ખાઇ શકે છે તેવું નથી હોતું. તેમ ખાનારા બધા જ પચાવી જાણે છે એમ પણ નથી હોતું. એટલે પ્રસ્તુત ખોરાક જોડે, પાચન થાય તેવાં દ્રવ્યો-મસાલાઓવાળી ખાદ્ય વાનગીઓ બનાવાય છે. અને તે ઉપરાંત ખાધા પછી નાગરવેલનાં પાન, સોપારી વિવિધ મુખવાસો, પાચન ચૂર્ણો આદિ સ્વાદિમ દ્રવ્યોનો ઉપયોગ કરાય છે. ત્યારે ખાધેલો ખોરાક હજમ થઈને આરોગ્ય કે પુષ્ટિપ્રદ બને છે. એ જ રીતે જનહૈયાંની વાસ્તવિક પરિસ્થિતિના જ્ઞાતા શાસ્ત્રકારોએ મિષ્ટાન્નાદિ જેવા દ્રવ્યાદિ ત્રણેય અનુયોગના જ્ઞાનાભ્યાસમાં જીવ જોડાઈ જાય અને જોડાએલા હોય તે કંટાળી ન જાય, એનાં અપચો-અજીર્ણ કે અરૂચિ ન થાય એટલા માટે પણ કથાનુયોગને સામેલ કર્યો છે. જેથી તત્ત્વજ્ઞાન ભારે ન પડે. તે જલદી પચી જાય એટલે કે સમજાઈ જાય અને એની ભૂખ સદાયને માટે રહ્યા જ કરે.

ખરેખર કથાનું માધ્યમ મોટા ભાગના ખાદ્યોમાં ઉપયોગી સમરસ નીમક (મીઠા)ની જેમ બાકીના ત્રણેય યોગમાં, અનેક ક્ષેત્રમાં, અતિશ્રેષ્ઠ અને સુંદર કામગીરી બજાવનારું છે અને સ્વતંત્રપણે સાચા અર્થમાં માનવીને માનવી બનાવનારૂં છે.

ધર્મકથાનુયોગમાં આગમેતર અનેક જૈન ગ્રન્થો છે. જે સંકીર્ણ કથાના પ્રકારને અન્તે નોંધીશું.

૪. **સંકીર્ણકથા**--સંકીર્ણ એટલે [૧]મિશ્ર કથા. ધર્મ, અર્થ, કામ, અને મોક્ષ આ ચારેય લક્ષણ-વિષયોથી યુક્ત હોય તે. આવી કથાઓમાં અવરનવર ત્રણેયનું લગતું જ્ઞાન, ત્રણેયને પરસ્પર અવિરોધીપણે કેમ સ્થાન આપવું, તેને વહેવારૂ કેમ બનાવવા? એની સમજણ આપેલી હોય છે વળી જેમાં જૈન અજૈન શાસ્ત્રના આધારે તેનાં કારણો, તર્કો દલીલો દષ્ટાન્તો દ્વારા ત્રણેયની કુશળતા પૂર્વક પુષ્ટિ કરવામાં આવી હોય છે.

સંકીર્ણ કથાના ગ્રન્થો તરીકે અનેક નામો રજૂ કરી શકાય બહુધા બૃહત્કથાઓ સંકીર્ણ પ્રકારની હોય છે. વળી [૨]પ્રથમાનુયોગ, વસુદેવહિણ્ડી, તરંગવઈ, પઉમચરિયં, ચઉપ્પન્નમહાપુરિસચરિયં, સમરાદિત્ય કથા, ઉપમિતિભવપ્રપંચા, તિલકમંજરી, કુવલયમાલા, મર્યાદિત માનવાળી કથાઓ, જીવનચરિત્રો, આ

૧. કથાગ્રન્થો બહુધા 'સંકીર્ણ' પ્રકારના હોય છે. વાર્તાઓ જે કહેવાય છે તે પણ એ જ પ્રકારની બહુધા હોય છે.

૨. આ શલાકા આદિ પુરુષોની કથાથી સમૃદ્ધ એક ગ્રન્થ હતો. આજે તે વિદ્યમાન નથી, સૈકાઓથી અનુપલબ્ધ છે પણ અન્ય આગમ અને આગમેતર ગ્રન્થોના વિવિધ ઉલ્લેખથી સ્પષ્ટ જાણી શકાયું છે કે, આ નામનો તીર્થંકરાદિ પુરુષોનાં જીવનચરિત્રો-કથાઓને લગતો એક મહાગ્રન્થ છે. પ્રસ્તુત 'પ્રથમાનુયોગ'નો

ગ્રન્થો ખાસ કરીને ધર્મકથાનું સ્થાન લઈ શકે કારણ કે એમાં અર્થ અને કામની વાતનું સ્થાન પ્રાપ્ત નથી હોતું, હોય તો નહીંવત્, મુખ્યધ્વનિ કે મુખ્ય પ્રવાહ ધર્મકથાને લગતો જ હોય છે. જૈનેતરોમાં કથાના ગ્રન્થો તરીકે મુખ્યત્વે રામાયણ, મહાભારત[૧], પુરાણો વગેરેને અને બૌદ્ધોમાં સુત્તપિટક તથા જાતક કથાઓને નિર્દેશી શકાય.

અહીંઆ પ્રાચીન કાળના આ આર્ય ધરતીના વિદ્વાનો અને લેખકોના ચિત્તમાં કઈ વસ્તુ કેન્દ્ર સ્થાને હતી, તેમજ એમનો આદર્શ કેવો મહાન અને સમાન હતો એ તરફ વાચકોનું ધ્યાન ખેંચવા માગું છું.

પ્રાચીન ગ્રન્થકારોનું મુખ્ય ધ્યેય શું રહેતું હતું?

આસ્તિક્ય ગણાતા ભારતીય દર્શનનાં વિવિધ વિષયોનાં પુસ્તકો—જેમકે વ્યાકરણ, ન્યાય, સાહિત્ય, અલંકાર, આયુર્વેદ, શિલ્પ, જ્યોતિષ, અર્થશાસ્ત્ર યાવત્ કામશાસ્ત્રો. રચનારા ગ્રન્થકારોએ પોતાના ગ્રન્થની રચનાનો ઉદ્દેશ શો છે? તેનો ગ્રન્થારમ્ભમાં જ ખ્યાલ આપતા બહુધા 'धर्मार्थकामाय' આ, કે આના ભાવને વ્યક્ત કરતું જ કોઈ વાક્ય નોંધ્યુ હોય છે. એમાં તેઓ धर्म શબ્દને જ અગ્ર સ્થાન આપે છે. આથી આ દેશમાં ધર્મ પ્રત્યે કેવું બહુમાન, આદર અને અહોભાવ હતો તેનું સ્પષ્ટ દર્શન થાય છે. પ્રાચીન કાળના એટલે બહુ પ્રાચીન કાળના નહીં, નજીકના કાળના વિદ્વાનો લેખકો, અધિકારીઓ રાજા-મહારાજાઓ અને સામાન્ય રીતે કહીએ તો અસંખ્ય પ્રજાજનોના હૃદયમાં કેન્દ્રસ્થાને 'ધર્મ' રહેતો હતો અને 'અર્થ-કામ' તેને ફરતા હતા. કેન્દ્રની રક્ષા-મહત્તા અને આદર જાળવીને જ ફરતા અર્થ-કામની પ્રાપ્તિ રક્ષા કે ઉપભોગ વગેરે થતું હતું. આજે (આઝાદી પછી પ્રબળ પણે) માનવીએ બહુધા કેન્દ્ર સ્થાને અર્થ અને કામને પ્રતિષ્ઠા આપી છે. અને ધર્મને ફરતો મૂકયો છે. આમ ઊલટી ગંગા વહાવી છે અને એનાં અનેક માઠાં અને કટુ પરિણામો જોઈ શકીએ છીએ.

ધર્મકથાનું મહત્ત્વ

ગ્રન્થકાર 'ધર્મ' શબ્દ મૂકીને, બે-ત્રણ વસ્તુ ધ્વનિત કરવા માગે છે. પ્રથમ એ કે અર્થ કામની પ્રાપ્તિનું મૂળ ધર્મ છે. ધર્મ એ જ અર્થાદિનું કારણ છે. માટે મૂલ વિના શાખા પ્રશાખા કયાંથી? (मूलं विना कुतः शाखा) એ વાતને સૂચિત કરે છે. બીજું ધર્મને માટે જ અર્થકામ છે એ ખ્યાલ ન ચૂકજો એ કહેવા માગે છે. ત્રીજી વાત એ કે તમારી અર્થ-કામને લગતી કોઇ પણ પ્રવૃત્તિને ધર્મના પુટથી પુટિત કરતા રહેજો-ધર્મના રંગથી રંગતા રહેજો-ધર્મભાવનાના મસાલાથી મિશ્રિત કરતા રહેજો, જેથી અહિંસા, સત્ય, દયા, નીતિમત્તા, પ્રામાણિકતા અને માનવતાના સદ્ગુણો ટકી રહેશે.

નામોલ્લેખ કર્યો હોય તેવા ગ્રન્થોમાં પંચકલ્પચૂર્ણી, આવશ્યકનિર્યુક્તિચૂર્ણી અને તેની હારિભદ્રીયા વૃત્તિ, વસુદેવહિણ્ડી આદી છે. જો કે સમવાયાંગસૂત્રકાર અને નંદીસૂત્રકારે પ્રથમાનુયોગની આગળ 'મૂલ' શબ્દ વધારી 'મૂલ પ્રથમાનુયોગ' એવો ઉલ્લેખ કર્યો છે પણ બન્નેનો વિષય એકજ હતો. 'મૂલ' વાળો ગ્રન્થ સૂત્રકાલીન અને તે વિનાનો ગ્રન્થ તેથી ઉત્તરકાલીન સમયનો છે અને જાણવા પ્રમાણે તેના કર્તા સ્થવિર આર્યકાલક હતા.

૧. આ સિવાય બૃહત્કથાસાગર વગેરે, તેમજ પરદેશના અરેબિયન નાઈટસ વગેરે સુપ્રસિદ્ધ કથાગ્રન્થો પણ છે પણ તે ધર્મકથામાં ગણી શકાય નહિ.

તમારું મન કે તમારો આત્મા, ક્રૂરતા, અનીતિ, અપ્રમાણિકતા અને દાનવતા જેવા દુર્ગુણોનો શિકાર નહીં બને, પરિણામે બીનજરૂરી પાપપ્રવૃત્તિઓથી બચી જવાશે, સુંદર જીવન જીવાશે અને પરસ્પર પ્રેમ, સંપ, ભાઈચારો અને વિશ્વબંધુત્વની ભાવનામાં વધારો થતો રહેશે.

ગ્રન્થકારોનો ઉદ્દેશ-માનવ જાતને ત્રણેય પુરુષાર્થનું પરિજ્ઞાન કરાવવાનો અને ગૃહસ્થાશ્રમીઓને ત્રણેય માટે પુરુષાર્થ કરવાનું જણાવવાનો હોય છે પણ મુખ્યત્વે તમે ધર્મની પ્રધાનતા જાળવીને કરજો એ વાતને ખાસ ધ્વનિત કરવાનો છે.

કોઇ કોઇ ગ્રન્થમાં તો નિઃશ્રેયસાભ્યુદય વગેરે શબ્દો ઉમેરીને જીવનનું અંતિમ ધ્યેય સાફસાફ શબ્દોમાં સૂચવી દીધું છે. ધર્મ કરી શકવાના કારણે જ મહામૂલા ઉચ્ચ ગણાતા માનવ જીવનનું ધ્યેય ટૂંકું નથી પણ ઉદાત્ત અને મહાન છે. એને આ ૮૪, લાખના પરિભ્રમણને અંતે સંપૂર્ણ, નિર્ભેળ અને શાશ્વત સુખ-આનંદ અને શાંતિના ધામરૂપ મુક્તિ-મોક્ષ આત્માનો કરવો જ પડશે જો સુખ અને શાંતિ ખપતી હશે તો!

કથાઓ ધર્મના રંગથી રંગાએલી રચાતી

કહેવાનું તાત્પર્ય એ છે કે આપણી કથા-વાર્તાઓ ભલે અર્થની હોય કે ભલે કામની હોય પણ તે ધર્મ ભાવનાની ઝલક કે રંગથી ઓછે-વત્તે અંશે રંગાએલી આપણને જોવા મળશે એ રીતે ધર્મકથાઓ હોય તો તે પણ અલ્પાધિકપણે પણ અર્થ-કામની છાંટવાળી હશે અને એવી કથાઓનો અંત ત્યાગ-વૈરાગ્ય ધર્મતત્ત્વમાં જ થતો હશે. વાર્તાને અંતે, માનવ હૈયું ત્યાગ, વૈરાગ્ય, દયા, કરુણા અને આત્મહિતના વિચારોથી સભર બની રહે, એના ભણકારા વાગ્યા કરે, એની ચિંતામાં ગરકાવ બને તો સમજવું કે એ જ સાચી હિત વાર્તા છે. આત્મ-ચૈતન્યના સર્વોચ્ચ હિતમાં એ જ સહાયક બની શકે છે.

માનવકલ્યાણ માટે રચાતી કથાઓ

આ પવિત્ર ભૂમિના આસ્તિકતા ધરાવતા, પ્રાચીન આદર્શોની પરંપરાને જીવંત રાખનારા, આત્મ-પ્રધાનલક્ષી વિદ્વાનો-કથાકારોને મન, એક વાત બરાબર જડબેસલાક બેઠેલી હતી કે, આ ધરતીના માનવો જેઓ પરલોકને માને છે અનેક જન્મોને માને છે સાથે આત્મિક કે આધ્યાત્મિક વિકાસની સર્વોચ્ચ પરાકાષ્ઠાને પણ સ્વીકારે છે તે માનવો, આ સંસારની અનેકવિધ પ્રવૃત્તિઓ કરતાં, મોહ-માયાની જાળમાં ફસાઈને રખે! પોતાના જીવનનું ચરમ લક્ષ્ય ભૂલી ન જાય, રખે! ભાવિ જીવનની ઉત્તરોત્તર થનારી ઊર્ધ્વગામી પ્રગતિના વિચારમાં સુષુપ્ત બની ન જાય, માટે ધર્મપ્રધાન કથાઓ સર્જી, અને એ દ્વારા માનવ જાતને ખ્યાલ આપ્યો કે સંસારી જીવો યથાયોગ્ય કાલે, યથાયોગ્ય રીતે એટલે ન્યાય, નીતિ અને પ્રામાણિકતાનો પૂર્ણ આદર કરીને ભલે અર્થ મેળવે, પૈસો કમાય અને કામને ભોગવે, પણ એનાથી, વધુ ઉત્તમ, વધુ આદરપાત્ર વધુ, સુખશાંતિને બક્ષનાર, જીવનનું ઉત્થાન કરનાર, અર્થના અનર્થનો અને કામની કુટિલતાઓનો જ્યાં હ્રાસ થવાનો છે એવા ધર્મ કે મોક્ષ પુરુષાર્થનો અવિરત પ્રયત્ન કરવામાં શિથિલતા ન દાખવે.

માનવજીવન કેવળ ભૌતિક સુખ ભોગવવા માટે નથી.

કેવળ ભૌતિક સુખો, વિષયજન્ય સુખો, ઈન્દ્રિયજન્ય આનંદો, દૈહિક સુખો, આ શરીર, ધન, કુટુંબ, કબીલો, સ્થાવર અને જંગમ દોલત, પરિવાર, વૈભવ, વિલાસ, મિત્રો-સ્નેહીઓ, યશ, કીર્તિ, વાહવાહ

...સા, મોટાઈસત્તા, તેમજ અધિકાર એ બધું જ ક્ષણિક છે, ક્ષણસ્થાયી છે, વિનશ્વર છે અને દુઃખમિશ્રિત ક્ષણિક સુખ કે આનંદને ચખાડનારું છે. ખરી રીતે તે સુખાભાસી પદાર્થો છે. સમગ્ર સંસાર અસાર છે અને સંસારના જડ ચૈતન્ય પદાર્થો અનિત્ય–ક્ષણિક છે. અજ્ઞાન, અત્યાગ, અવિદ્યા, કર્મ, પ્રકૃતિ, સંસારનું મૂળ છે. મોક્ષમાર્ગની કે મોક્ષપ્રાપ્તિની એ વિરોધી બાબતો છે. પ્રાપ્ત સત્‌પદાર્થોનો, પોતાના આત્માના હિતમાં, જીવન સુધારણામાં સદુપયોગ કર્યો અથવા બીજા જીવોની રક્ષા, સેવા, પરોપકાર, કે ઉદ્ધારમાં અને એમાંય સામાની (માત્ર દ્રવ્યદયા જ નહિં પણ) ભાવદયા એટલે વિષય કષાયોની વાસના ઘટાડવામાં, રાગદ્વેષની હાનિ માટે જો ઉપયોગ કર્યો તો તારું ઈહલૌકિક, અને પારલૌકિક કલ્યાણ (સદ્‌ગતિ, શ્રેષ્ઠ સ્થાન વિગેરે) નિશ્ચિત છે નહીંતર અનંત સંસારની દીર્ઘ અને દુઃખદ રખડપટ્ટી ઊભી જ છે.

એક વાત દીવા જેવી સ્પષ્ટ સમજી રાખવી જોઈએ કે માનવી માત્ર, ઐહિક ભૌતિક સુખનો જ આનંદ માણવા કે લૂંટવા નથી આવ્યો. આ મહાન કિંમતી અતિદુર્લભ જન્મનું ધ્યેય, માત્ર ઉંમરમાં વધે જવું, સ્કુલ, કોલેજોમાં, વ્યાવહારિક શિક્ષણ મેળવે જવું, ઉપાધિઓ મેળવવી, વિશ્વના પ્રવાસો ખેડવા, વેપારો ખીલવવા, સંસાર માંડવો, ઘર, બંગલા ઊભા કરવા. ભવ્ય ઈમારતો બાંધવી, કીંમતી વાહનોની મોજ માણવી, બગીચા ગાડી, વાડી, લાડીના ભોગો ભોગવવા, નામનાઓ કાઢવી, ઉદ્યોગપતિ કે મોટા વહેપારી કહેવડાવવું, સ્વાભિમાનને પોષવું કૂડ કપટો કરવા, લાંચરૂશ્વતો દ્વારા ભારોભાર અસત્યનો આશ્રય લઈ હોદ્દાઓ મેળવવા અને એ બધાયને અન્તે (છેવટે) મૃત્યુને ભેટવું. આટલું જ નાનકડું ધ્યેય લઈને તે આવ્યો નથી, પણ તે મહાન ધ્યેય લઈને આવ્યો છે. એ ધ્યેયની યથાશક્તિ સફળતા મેળવી શકે અને મહાન જન્મને સાર્થક બનાવી શકે માટે કથાકારોએ ધર્મકથાઓ યોજી છે અને એટલા માટે જ કથા ગ્રન્થના પ્રારંભમાં એ જ ઉદ્દેશ, પ્રતિજ્ઞા વગેરે જણાવવામાં આવે છે.

કોઈને શંકા થાય કે ધર્મકથા અને કામકથાની સાથે બીજી અનેક બબતો શા માટે કહેવામાં આવે છે?

એકલી કથા તો નીરસ બની જાય, વિવિધ વિષયોના જિજ્ઞાસુ, વિવિધ–રસના પીપાસુ, આત્માઓને માટે વિવિધ વિષયો અને રસોનું નિરૂપણ કરવા અને વાર્તાને રસમય તેમ જ આકર્ષક બનાવવા બધી જાતના મસાલાની જરૂર પડે છે અને સુસ્વાદુ બનેલી વાર્તા જ વાચક કે શ્રોતાને ગળે ઝટ ઊતરે છે અને તે જ સુપાચ્ય બની સુસ્વાસ્થ્ય આપનારી બની જાય છે.

વર્તમાનની વણસી ગયેલી વિષમ પરિસ્થિતિ

આજના કથાસાહિત્ય અંગે અને એના લેખકો અંગે કંઈક કહું, એ પહેલાં આપણાથી અનુભવાતી વર્તમાનની વણસી ગયેલી વિષમ પરિસ્થિતિની થોડીક નોંધ લઉં તો ખોટું નથી.

ભારત રાજકીય દૃષ્ટિએ કે ભૌગોલિક દૃષ્ટિએ ભલે આઝાદ થયું હોય પણ નીતિમત્તા, ચારિત્રશીલતા અને આધ્યાત્મિક દૃષ્ટિએ નગ્ન સત્ય કહેવું હોય તો 'બરબાદ' થયું છે. જીવનના, વહેવારના, વ્યાપારના, સેવા-ચાકરીના, અને વિદ્યાકલાનાં ક્ષેત્રમાં અશિસ્ત, અસંયમ, અનીતિ, અપ્રમાણિકતા વગેરેની જે બદીઓ ઊભી થઈ છે તેથી આબાદીનાં પ્રકાશનાં દર્શન થવાને બદલે બરબાદીનો અંધકાર જોવા મળે છે. આ બરબાદી કેમ આવી? ૧૮ વરસમાં માનવ મનનું ધરખમ અને ઝડપી પરાવર્તન કેમ આવ્યું? નૈતિક અને સંયમી જીવન પ્રત્યેની શ્રદ્ધા વિચલિત કેમ બની ગઈ? જીવનમા દંભ, કૃત્રિમતા અને 'શો' નાં નાટકો ભજવાતાં કેમ બની ગયાં? એની સમીક્ષા કરવાનું આ સ્થાન નથી. પણ આપણી ઊછરતી આમ

સામે જે ચાલી રહ્યું છે તે જોઈને કોઈ પણ સદાચાર, સુસંસ્કાર, નીતિમત્તા અને સંયમ ગુણની પક્ષપાતી વ્યક્તિને ભારોભાર વેદના થયા વિના રહે નહિ. આજે ન જોવાનું જોવાઈ રહ્યું છે. અને ન સાંભળવાનું સંભળાઈ રહ્યું છે, ન બોલવાનું બોલાઈ રહ્યું છે, ન વિચારવાનું વિચારાઈ રહ્યું છે, ન કરવાનું કરાઈ રહ્યું છે. કોઈને પોતાની જવાબદારી કે, નૈતિક ફરજો પ્રત્યે જોવાની ખેવના નથી. શિસ્ત કે સભ્યતાનાં આદર્શો તરફ વિચારવાનું નથી. બહુમૂલ્ય આદર્શો જાળવવાં નથી. સહુને પોતાના અંગત સ્વાર્થ, સત્તા, ટેવો અને શોખોની જ માત્ર પડી છે. શિસ્ત અને આદર્શ ખાતર પોતાના અંગત સ્વાર્થ, સત્તા ટેવો કે શોખને તિલાંજલિ તો આપવી નથી પણ તેને મર્યાદિત બનાવવા પણ નથી., પરિણામે રાજકીય ક્ષેત્રે, વિવિધ પ્રકારના ભારે સંઘર્ષણો, અથડામણો અને અશાંતિઓ જન્મી છે ન્હાના-મ્હોટા વચ્ચેની વડીલજનો વચ્ચેની વિનય-વિવેક અને બહુમાનની મર્યાદાઓ વધુ પ્રમાણમાં જોખમાઈ ગઈ છે. એની કોઈને ચિંતા બળતરા નથી. " વર મરો કે કન્યા મરો પણ મારું તરભાણું ભરો " આ કહેવત અનુસાર સહુ (ખાસ કરીને નેતાઓ કે તે ક્ષેત્ર કે સ્થાનના આગેવાનો સવિશેષ) માત્ર પોતપોતાની જ ચિંતા અને સલામતીમાં મસ્ત છે. દરેક વ્યક્તિ પોતાની જાતને સંપૂર્ણ સમજુ, જ્ઞાની, અને હોંશિયાર,સમજી બેઠી છે. પોતે જે રીતે વર્તે છે ચાલે છે એ જ ઠીક છે, એવી ભ્રમણા સેવી રહેલ છે. પરિણામે તે ગુરુજનોની કે વડીલોની સલાહ, સૂચના કે ઉપદેશની જરૂરીઆત સ્વીકારતી નથી. સલાહ-સૂચના સાંભળવી ગમતી નથી. અરે! તેને સંભળાવનારા પણ ગમતા નથી. એ તો પોતાના મનમાં ઊગ્યું, મનમાં આવ્યું, એ જ બરાબર. એ જ સાચું. એમ માની સ્વચ્છંદી જીવન જીવી રહ્યો છે. સ્વીકૃત નીતિનિયમોનો છડેચોક ભંગ કરી રહ્યો છે છતાં તે મસ્ત થઈને મ્હાલતો હોય છે. ખોટું કરી રહ્યાનો કોઈ ખેદ, લાજ કે શરમ અડતી નથી. આ રીતનું જીવન મારી ખાનદાનીને, મારી કુલીનતાને જાતને છાજતું નથી, આ રીતનું જીવન અવિનયી, અવિવેકી હોવાથી પાપરૂપ છે. એવા વિચારો પણ આ જાતના અલ્પ-છીછરી સમજણવાળા આત્માઓને આવે પણ ક્યાંથી? આથી ઘરમાં કુટુંબમાં, સંઘમાં, સમુદાયોમાં આંખના તેમ જ વાણીનાં પ્રેમનીર સુકાયાં છે. અરે.! માનવ પોતાની જાત પ્રત્યે અશ્રદ્ધાળુ અને અવિશ્વાસુ બન્યો છે એ ઓછા દુઃખની વાત છે? મેં દશ વરસ પર એક સ્થળે લખ્યું હતું કે—

" આ ધરતીના પવિત્ર આદર્શો જોખમાયા છે. જીવનને સંયમિત અને સુવાસિત રાખતી શ્રેષ્ઠ મર્યાદાઓની લક્ષ્મણરેખાઓ ભુંસાઈ રહેલી છે. જીવનમાં પાયારૂપ ગણાતા વિનય-શિસ્ત કે સભ્યતાના ગુણોની હાંસી થઈ રહી છે. વિવેકને છેહ દેવાઈ રહ્યો છે. પોતાની જાત પ્રત્યે, કુટુંબ પરિવાર પ્રત્યે, ગામ, શહેર, પ્રાંત, દેશ અને યાવત્ વિશ્વ કે વિશ્વના માનવીઓ પ્રત્યે, તેમજ વિશ્વની માનવતા પ્રત્યે, બજાવવાની ઉચિત ફરજો અને મૈત્રી પ્રત્યે, માનવી જેવો માનવી પરાઙ્મુખ બન્યો છે. અરે! ક્યારેક તો તે અતિહિંસક, અને ઘૃણા કરતો જાય છે હિંસા, ધિક્કાર, કડવાસ, અને ઘૃણાનું વિષમય વાયુમંડલ વ્યાપક બનતું રહ્યું છે. ઉચ્ચ નીચની ભાવનાઓની ડાકણો હજુ ડાકલા વગાડી રહી છે, માણસાઈ-માનવતા ધ્રુસકે ધ્રુસકે રોઈ રહી છે ઇન્સાનીયતે વિદાય લીધી છે. અંતરના અમી સુકાઈ ગયાં છે. પ્રેમનો પ્રકાશ દૂર સુદૂર જતો રહ્યો છે. એથી આગળ વધીને વાત્સલ્ય હેત ગઈ કાલની ગુજરી બની રહે એવાં ચિહ્નો નજરે પડી રહ્યાં છે. વધુ કહું તો આજે માનવતાનું મડદું જાણે કફન ઓઢીને સુઈ ગયું છે. બીજાઓ ઉપર સત્તા અને વર્ચસ્વ જમાવવા જાતજાતના પેંતરાઓ, તે છૂપાવવાની તરકીબો, એ બધું જાણે જીવનના એક ભાગરૂપ બની ગયું છે. અરે! એ એક કર્તવ્યરૂપ બની ગયું છે. છતાં એને નથી લાજ, નથી શરમ. તે તો વધુ ને વધુ બેશરમ, નફફટ અને નિર્લજ બની રહ્યો છે! છતાં હું ખોટું કરી રહ્યો છું તેવો ખ્યાલ પણ ક્ષીણ થવા માંડ્યો છે. કોઈ ખ્યાલ આપે તો તે લેવા તૈયાર નથી. સ્વચ્છંદી જીવન જીવનારા માટે આ એક કરૂણ હોનારત છે. "

વરસો પર લખાયેલી ઉપરોક્ત બાબતો આજે તો તે નગ્નસત્યરૂપે સોળે કળાએ ખીલતી રહી છે.

આજના રાજકારણ તરફ ડોકીયું કરો ! સ્વાર્થ અને સત્તા પાછળ ભલભલાઓ પાગલ બન્યા છે, એમની પાગલતાએ અનેકને જ નહિં પણ જાણે દેશના વિશાળ ભાગને પાગલ બનાવે તેવું હવામાન સર્જ્યું છે. સેવાના નામે સહુ મેવાના ઢગલા ભેગા કરવામાં પડી ગયા છે. ખુરસીઓ માટે છડેચોક સત્ય અને સિદ્ધાન્તોનું બલિદાન દેવાઇ રહ્યું છે લોકશાહી સારી છે કે નરસી ? તે ક્યાં સફળ થઈ શકે તે બાબત લખવી બાજુએ રાખું પણ લોકશાહી આ દેશને હજુ માફક નથી આવી. મોટા ભાગની પ્રજા અશિક્ષિત, ૧૫૦ વરસની ગુલામીમાંથી તાજી બહાર આવેલી, સ્વતંત્ર વિચારશક્તિ કે પરિપક્વ નિર્ણયો કરવાની કે લેવાની વેધક દ્દષ્ટિનો કે યોગ્યતાનો અભાવ, આ કારણે મળેલી લોકશાહીને તે ક્યાંથી પચાવી શકે ? નીચલો સ્તર સાવ અભણ, જવાબદારી કે ફરજોના ખ્યાલનો અભાવ, ગાડરીયા પ્રવાહની જેમ જ્યાં હાંકો ત્યાં આંખ મીંચીને હાલવા માંડે, પછી ક્યાંથી સુખ અને શાંતિનો સૂરજ ઉગે ! લોકશાહીના નામે વધુ પડતા અપાયેલા વ્યક્તિગત કે સામુદાયિક સ્વાતંત્ર્યે પણ, આ દેશની શિસ્ત અને શાંતિને જોખમાવી દીધી છે. મજૂરો, વિદ્યાર્થીઓ, કર્મચારીઓની હડતાળો, વિરોધો, તાળાબંધીઓ, હુલ્લડો, હિંસક તોફાનો, આગ, લૂંટના બનાવો જાણે સામાન્ય બની ગયા છે. સમગ્ર રાષ્ટ્ર અસ્થિર મનોદશા, બેચેની, ભય, ચિંતા, બેકારી ભૂખમરો, નિરાધાર અને અસહાય દશાની લટકતી તરવાર નીચે જીવન પસાર કરી રહ્યું છે, નેતાઓની પ્રજા ઉપરની પકડ ખખડી ગઈ છે.

જ્યાં સ્વચ્છંદતા, જાતીય કામુકતા અને ભૌતિક વિલાસિતા સોળે કળાએ ખીલી ઉઠી છે, જ્યાં નારીઓનાં બીભત્સ અને અશ્લીલ નૃત્યો જાહેર હોટલો અને કલબોમાં છૂટથી ચાલી રહ્યાં છે, સુરા (મદિરા) અને સુંદરીની મહેફીલો પૂરબહારમાં ખીલી રહી છે એવા પરદેશી રાષ્ટ્રના વધી ગએલા પ્રવાસોએ, પરદેશથી આવી રહેલા સાંસ્કૃતિક પ્રતિનિધિ મંડળો, નૃત્ય મંડલીઓ, તેમજ ત્યાંથી આવી રહેલાં આ દેશની સંસ્કૃતિ, સંસ્કાર અને ભાવનાના હાનિકર અને યાવત્ ઘાતક પુસ્તકો, જાતીય [Sax] અને અશ્લીલ પુસ્તકો, અન્ય સાહિત્ય, ચિત્રો તેમજ છાંપાઓ–સામાયિકો, તેમજ નગ્નતાવાદને પોષતી આપણી સભ્યતાને લાંછન અને શરમરૂપ ગણાય તેવી પરદેશી ફીલ્મો—

કેવળ જાતીયતા (સેક્ષ)ને પોષતાં સાધનો

અરે ! હવે તો (પુસ્તક વિક્રેતાઓ વગેરે પાસેથી મળેલી માહિતી મુજબ) આપણા આ શીલ, સંયમ અને સભ્યતાની સુવાસથી ખ્યાતનામ બનેલા અને એથી જ અન્ય રાષ્ટ્રોની પ્રજામાં આદર અને આકર્ષણને પાત્ર બનેલા આ દેશમાં પણ જાતીયવૃત્તિ અને કામુકતાને ઉશ્કેરે, બહેકાવે, એવાં પ્રગટ થઈ રહેલાં પુસ્તકો, અશ્લીલ, બીભત્સ નવલકથાઓ તથા માસિકો, આ દેશની ફીલ્મોમાં પણ ગ્લેમર ને નગ્નતાવાદની વધી રહેલી આંધીઓ, બીભત્સ, અશ્લીલ અને શરમહીન નગ્ન, અર્ધનગ્ન નૃત્યોને પોષતી હોટલો, નાઈટ કલબો, ખાનગી સ્થળોમાં ધમધોકાર ચાલી રહેલા અનાચારોના કારખાનાંઓ, હવે તો પોતાના શીલનું પોતે જ જાહેરમાં લીલામ કરવા સામેથી ઓફરો કરતી આ દેશની લાજ–શરમહીન લલનાઓ, ઉદ્‌ભટ અને ઉચ્છૃંખલ વેશભૂષાઓ, તંગ અને પારદર્શક પોષાકો, વધુ ને વધુ અંગપ્રદર્શનો પોષતી, તેમ જ નગ્નતાવાદને છતી કરતી વેશ પહેરવાની રોજબરોજ નવીનવી નીકળી રહેલી ફેશનની બદીઓ, મીનીસ્કર્ટ અને એનાથી પણ વધુ અરૂચિકર અને અદર્શનીય ઢબના પહેરવેશો પહેરવાની કુદકે ને ભૂસકે વધી રહેલી શરમહીન પ્રથાઓ, આ બધાયને કારણે અભારતીય બની રહેલી

ભારતીય આર્ય સન્નારીઓ, અભારતીય બની રહેલાં બાલક-બાલિકા યુવક અને યુવતીઓ, ઉપરથી નીચે અને નીચેથી ઉપર સુધીના વધી રહેલા ભ્રષ્ટાચારો, દુરાચારો અને અનાચારો–

કથળી ગએલું રાષ્ટ્રીય ચારિત્ર્ય

વળી શહેરોની વર્તમાનની રચનાઓ, અભારતીય પદ્ધતિના રહેવાના વસવાટો, ચાલી અને બ્લોકી સીસ્ટમની પદ્ધતિઓ, રહેવાની અતિ સંકીર્ણતા સંકડાશના કારણે, સ્ત્રી-પુરુષોની અંદરોદરની (અનિચ્છાએ પણ) તોડવી પડેલી પરસ્પરની લાજ-મર્યાદા અને સભ્યતાઓ, જાહેર બની રહેલું ખાનગી જીવન, બદલાઈ ગયેલી જીવન વ્યવસ્થા, વહેવારો ચલાવવાની અયોગ્ય નીતિરીતિઓ, અનેક ક્ષેત્રો અને સ્થળોમાં નોકરી માટે સ્ત્રીઓ-યુવતીઓની ધરખમ થઈ રહેલી ભરતીઓ, બસો, ટ્રેન-ટેક્ષી વગેરેના વાહન વહેવારોમાં, હોટલ-બગીચા-હોસ્પીટલો હરવા ફરવાના જાહેર સ્થળોમાં સ્વાભાવિક રીતે જ વધી રહેલા સ્ત્રી-પુરુષોના સંપર્કો અને દીર્ઘકાલીન સહવાસો, વળી આ દેશની ગરીબાઈ, ભૂખમરો, આ બધાયના કારણે આ દેશનું વિનષ્ટ થઈ રહેલું યૌવનધન અને કથળી ગયેલું રાષ્ટ્રીય ચારિત્ર્ય, ખરેખર ! ઉંડી ચિંતા ઉપજાવે તેવું છે જાતીય કામુકતાનો વિકાળ પંજો અને યેનકેન પ્રકારેણ ધન કમાવાની લોલુપતા, આ બંને તો દેશના વિશાળ ભાગ ઉપર છવાઈ ગયેલ છે. સમગ્ર દેશનું હવામાન ઝેરીલું બનતું રહ્યું છે આ દેશના અનેક ક્ષેત્રોમાં બોલવામાં-ચાલવામાં, હસવામાં, વાત કરવામાં, ઘરના કે ઓફીસના રાચરચીલામાં, પહેરવામાં, ઘર-મકાનો બાંધવાની પદ્ધતિમાં, ખાવા-પીવાની રીતોમાં, રસોડામાં, અરે ! જીવનના લગભગ તમામ ક્ષેત્રોમાં યૂરોપી કે અમેરીકી-કરણ થઈ રહ્યું છે, પરિણામે આ દેશની ધર્મપ્રધાન રહેણીકરણી, સંસ્કૃતિ, કલા અને ભાવના ભારે ખતરામાં મૂકાયા છે.

અભક્ષ્યના વધી ગયેલાં ભક્ષણો

માંસાહાર, મદિરાપાન, ઈંડા તેમજ અવેજીટેરીઅન એવી હિંસક, તામસી અને અનુચિત ચીજોનાં વધી રહેલાં ભક્ષણો, હિંસક-અહિંસક કુટુંબો જોડે થઈ રહેલા લગ્ન સંબંધો અને મુખ્યત્વે એના કારણે અહિંસક ઘરોમાં ચાલી રહેલા વેજીટેરીઅન અને નોન વેજીટેરીઅન બંને પ્રકારના રસોડાંઓ, આ બધું ફેશનની ખાતર, વાસનાની ખાતર કે ખાવા-પીવાના ટેસ્ટ ખાતર ઝડપથી વધી રહ્યું છે. કમનસીબે આ દેશની સરકાર એને પૂરું પ્રોત્સાહન આપી રહી છે. અભક્ષનાં ભક્ષણો અને અપેયનાં પાન ખૂબ ફાલમાં ફુલ્યાં છે. એ પ્રત્યેની સાચી સમજ પણ વિસરાઈ ગઈ છે એમાં વળી પાપ શું, અધર્મ શું કે અયોગ્ય શું ? આવા તર્કો વધી રહ્યા છે, 'પુન્ય-પાપ' શબ્દોની મજાક ઉડાવાઈ રહી છે.

વ્યાપક રીતે ફેલાઈ રહેલી હિંસા.

ભયંકર પશુ-પક્ષીઓની હિંસા પૂરપાટ વધી રહી છે. અહિંસા વધુને વધુ થતી રહે એ માટે મરઘાં, બતકો, મચ્છી, ઇંડા વગેરે અનાજના પાકની જેમ મબલખ કેમ પેદા થાય તે માટે પરદેશના નિષ્ણાતોની સલાહ નીચે વિવિધ અખતરાઓ તેમજ તેનાં આયોજનો થયાં છે એના માટે ખાસ ખાતાંઓ ઊભા થયાં છે અને એના માટે ખાસ અધિકારીઓ નીમાયા છે અને દર મહિને લાખોની સંખ્યામાં એ નિરપરાધી પ્રાણીઓની નિર્દય કતલ થઈ રહી છે. 'અહિંસક ઈંડા'ની એક ભ્રામક અમજાગના ઓઠા નીચે 'ઈંડા'નો વપરાશ વધારી દેવામાં આવ્યો છે. અરે ! આપણી અને આ જ ધરતીના માનવીઓથી ચાલતી સરકારને તો બીજા નંબરના ખોરાક તરીકે 'માંસાહાર' હોવો જોઈએ

એવી ઘોષણા કરી છે અને એ માટે ક્યારેય ન હતા એવા જંગી યાંત્રિક કતલખાનાઓ ઊભા થયાં અને થઈ રહ્યાં છે. મર્યાદા બહારની હિંસા અને તેય જાણીબુઝીને વધારવામાં આવે, પ્રતિમાસ હજારો પશુઓને એક જ ઝાટકે શું, એક જ કરંટના જોરે મૃત્યુને આરે ઉતારી નાખવામાં આવે, ત્યારે મનમાં પ્રશ્ન થાય કે, વર્તમાન નેતાગીરિને આ દેશનું શું કરવું છે? આ દેશની આર્યતાને મીટાવી દઈને તેઓ કયો લાભ હાંસલ કરવા માગે છે? હજારો અબોલ પ્રાણીઓની હાય અને ભયંકર પાપ આજની નેતાગીરીને આ દેશને સીધી કે આડકતરી રીતે ભરખી તો નહિ જાયને! સરકાર કરતાંય પ્રજાના ચૂંટાએલા પ્રતિનિધિઓ મોટા ગુનેગારો છે જેઓ સરકારને સાથ આપી રહ્યા છે. જ્યારે કેટલાક લાચાર બની પ્રેક્ષકો બની રહ્યા છે. જમાનાની આ કેવી અજબ તાસીર! અહિંસા અને સત્યની છાશવારે બાંગ પોકારનારાઓ ઉઘાડા પડી ગયા છે. દેશમાં દયા, કરૂણા, પ્રેમ, ભ્રાતૃભાવ, પાપભીરૂતા વગેરે ગુણોનો પ્રભાવ ઓસરતો જાય છે. જો આ માત્રા વધતી જશે તો માનવ કેવો ઘડાશે? દાનવ તો નહિ બનેને!

આપણી શિક્ષણ પદ્ધતિ બદલાઈ ગઈ છે. ગળથૂથીમાંથી અપાતા નૈતિક અને ધાર્મિક સંસ્કારોની પરંપરા નબળી પડી છે. શાળા સ્કુલોમાં શિક્ષણ ભૌતિકવાદ પ્રધાન થઈ ગયું છે. આચાર વિચારોનું ઘડતર આ ધરતીને અનુકૂળ દિશામાં નથી અપાતું. પ્રથમ આચાર શીખવવામાં આવતો પછી વિચાર. પણ એ પદ્ધતિ જતાં આજના મોટેરાઓમાંથી પણ આચાર પ્રત્યેના આદર નામશેષ બન્યો છે. સાચી રીતે કહેવું હોય તો 'आचारः प्रथमो धर्मः' આપણા ન્હાનકડા છતાં મહાન અને આપણી આ પવિત્ર સંસ્કૃતિને જીવંત રાખનારા આ સૂત્રનું સ્થાન 'आचारो अन्तिमो धर्मः' સૂત્ર લઈ રહ્યું છે. આચાર-સંહિતાઓને અભરાઈએ ચઢાવી દેવામાં આવી છે. તે તરફ પીઠ ફેરવાઈ ગઈ છે. આચારમાર્ગને અર્થાત્ સત્ આચરણ–ક્રિયા કે વર્તનને હાસ્યાસ્પદ કે હીણપત ભરી દૃષ્ટિથી જોવાય છે. તુચ્છતાનો ભાવ રખાય છે. માત્ર જ્ઞાન મેળવવું, ડીગ્રીઓ લેવી, લેક્ચરો કરવા, ભાષણો ઝીંકવા, તે સાંભળીને જ્ઞાન અને વિજ્ઞાનની બડી બડી વાતો કરવી એમાં જ માનવી જીવનની ઇતિકર્તવ્યતા માની રહ્યો છે. પરિણામે જ્ઞાનથી નહિ પણ જ્ઞાનની વિગતોનાં ભારથી માણસના માથાં ભારે અને મ્હોટા જરૂર થયાં છે પણ તેની સાથે હૃદય–દીલ મ્હોટા ન થતાં સુસંવાદિતા તૂટી છે. મગજ અને હૃદય, વિચાર અને બુદ્ધિ બંને વચ્ચેનો સુમેળ રહ્યો નથી. પરિણામે જીવનમાં સુસંવાદિતા અને સુમેળો જામતા નથી. વિચારો અને વાતોની લંબાઈ પહોળાઈ જરૂર વધી છે પણ ઉંડાણ ક્યાં? જ્ઞાનમાં સમ્યગ શ્રદ્ધાનો પ્રકાશ ભળે તો ઉંડાણ આવે પણ એ નથી એટલે "ज्ञानस्य फलं विरतिः' 'सा विद्या या विमुक्तये। तेन त्यक्तेन भुञ्जीथाः' ઋષિ–મહર્ષિ કથિત આ મહાન આદર્શોની ઉપેક્ષા વધી છે. અને તેથી જ્ઞાનનું પર્યવસાન ત્યાગમાં કે વિમુક્તિની દિશામાં થવાને બદલે ભોગમાર્ગ અને બંધનની દિશામાં વધુ થઈ રહ્યાનું જોવાઈ રહ્યું છે.

આઝાદી પછીની દુઃખદ પરિસ્થિતિ

આજે દેશની એક એક વ્યક્તિ, એક એક કુટુંબ, એક એક ગામ, એક એક શહેર, એક એક પ્રાંત અશાંત છે. બેચેન છે. ભયભીત છે. સહુ ચિંતા અને સંતાપની આગમાં જલી રહ્યાં છે. દેશનો માંડવો ખખડી ગયો છે. દેશમાં આગ લાગી છે. 'ઘરમાં આગ લગ ગઈ અપને ઘરકે ચિરાગસે' એવી સ્થિતિ આજની નેતાગીરિએ ઊભી કરી છે.

પરદેશી રાજ હતું ત્યારે જે દુર્દશા ન હતી તે આજે થઈ છે. ગરીબ વધુ ગરીબ બન્યો છે. શ્રીમંત વધુ શ્રીમંત બન્યો છે. કરોડો ગરીબ અને મધ્યમ વર્ગના લોકો અસહ્ય યાતનાઓ વચ્ચે જીવન જીવી રહ્યા છે.

આ હું નથી કહેતો, કેટલાએ લોકો બોલે છે. ખુદ પાર્લામેન્ટમાં દેશના અગ્રગણ્ય સભ્યો પાર્લામેન્ટમાં બોલ્યા છે કે-" પરદેશી શાસનને સારૂં કહેવરાવે એવું શાસન આજે ચાલી રહ્યું છે." કેવી કમનસીબ બાબત !

આપણે સહુ જાણીએ છીએ કે પરદેશી રાજકર્તાઓ-આ ધરતીની પવિત્ર ધર્મ મર્યાદાઓ, સંસ્કારો અને ચારિત્રની જાળવણી કે જતન ઘણું સંભાળીને કાળજીપૂર્વક કરતા હતા. આવી દુર્દશા આવી અશાંતિ ક્યારેય ન હતી. ખેર.

ભગવાન ! આ દેશને બચાવે !

આટલી જ અન્તમાં પ્રાર્થના કરૂં છું.

ઉપરોક્ત જે પરિસ્થિતિ નોંધી છે તે તો ઈસારો માત્ર છે હજુ ઘણું ઘણું લખી શકાય છે. પણ આ માટે આ સ્થાન નથી. આટલું પણ લખવું અહીં જરૂરી ન હતું છતાં હવે પછી જે કહેવું છે તેના અનુસંધાનમાં આ લખવાનું થોડું ડહાપણ કર્યું છે. સંભવ છે કે કેટલાકને ન ગમે !

હવે ઘર આંગણે પ્રગટ થયેલા-થઈ રહેલા કેટલાક સાહિત્ય અંગે તથા કેટલાક લેખકો અંગે નિર્દેશ કરી મારી આ પ્રસ્તાવના પૂરી કરીશ.

આજનું કેટલુંક કથા-વાર્તા સાહિત્ય

આજે પ્રજામાં દૃષ્ટાંત કથા-વાર્તા કે સ્ટોરી વિવિધ માધ્યમો દ્વારા વાંચવા, જોવા કે સાંભળવા મળે છે. (૧) પુસ્તકો-છાપાંઓ-સામાયિકો (૨) મૌખિક કથાનું શ્રવણ (૩) નાટક-ખેલ (૪) સીનેમા (૫) રેડીઓ-ટેલિવિઝન. આ મુખ્યત્વે અક્ષર-શબ્દો અને છાયાચિત્રો દ્વારા રજૂ થાય છે. બીજો પ્રકાર ચિત્રો-કાર્ટુનો દ્વારા રજૂ કરવાનો છે. એનું માધ્યમ મોડલો તેમજ લાઈન વર્કના કાર્ટુનો છે.

અશ્લીલ અને બિભત્સ સાહિત્ય છડેચોક ઊભરાઈ રહ્યું છે

[1]એમાંનું પ્રકાશિત થએલું કેટલુંક સાહિત્ય ભારે ચિંતા ઉપજાવે તેવું અને અત્યન્ત ખતરનાક છે. (૧) એ સાહિત્ય અશ્લીલ, બીભત્સ, મર્યાદાહીન, શરમ ઉપજાવે તેવું ગંદુ અને હલકું છે. (૨) કેટલાક સારા લેખકોને હાથે લખાએલી નવલકથાઓમાં પણ દુધપાકમાં નાખેલા પોઈઝનની જેમ ગલગલિયાં કરાવે તેવું, કુતુહલવૃત્તિઓને જગાડી જાય તેવું અને વિચારોને બગાડે તેવી કેટલીક હકીકતોથી મિશ્રિત સાહિત્ય હોય છે. (૩) કેટલીક નવલકથાઓ ધાર્મિક પાત્રોનાં નામ નીચે પ્રગટ થઈ રહી છે તે પણ વધુ પડતા શ્રૃંગારરસ પ્રધાન અને ચિત્તવૃત્તિમાં વિકૃતિ ઉભી કરે, યુવાન માનસને ઉત્તેજિત કરે, વાસનાને બહેકાવે તેવી હોય છે. અને આનો ભોગ માત્ર યુવાનો જ બને છે તેવું નથી. નાની ઉમ્મરના બાળક-બાલિકાઓથી લઈ વૃદ્ધો સુધીના માનવીઓ પણ એમાં સમાઈ જાય છે. પ્રગટ થઈ રહેલા સીનેમા અને સેક્સને લગતા સ્વતંત્ર છાપાઓ અને એનાથી ઓછેવત્તે અલંકૃત છાપાઓ, સામાયિકો અને પુસ્તકોએતો આ દેશમાં કામવાસનાનો ભયંકર રોગચાળો ફેલાવી દીધો છે અને નારીધન માટે પૂરૂં જોખમ ઊભુ કર્યું છે.

---

૧. મારા મિત્ર પુસ્તકવિક્રેતાઓ અને સીનેમા લાઈનમાં કામ કરતી વ્યક્તિઓએ આપેલી માહિતીને આધારે.

પવિત્ર નારી જગતની થઈ રહેલી કદર્થના

આજના કલાકારો, ચિત્રકારો, વિવિધ ધંધાદારીઓ, પત્રકારો, લેખકો, પ્રકાશકો વગેરે વર્ગોએ નારી જાણે જાહેર પ્રદર્શન માટેનું મોડેલ કે રમકડું હોય એમ પોસ્ટરો, જાહેરખબરો, સીને સામાયિકો, પત્રો, પુસ્તકના જેકેટો, ફોટાઓ, ચિત્રો અને પોતપોતાની વેચાણ ચીજો ઉપર ચિત્ર-વિચિત્ર અને અદર્શનીય, અશ્લીલ, ઉત્તેજક અને બીભત્સ રીતે ચમકાવવામાં ક્યાં કચાશ રાખી છે? આજે જાણે जगत् नारीमयं ન હોય એવી પરિસ્થિતિ ખડી થઈ ગઈ છે. સહુ કોઈ એને જ પ્રતીક બનાવીને આગળ વધે છે. સમાજમાં જાતીયતા-(સેક્સ) કામુકતાનો જ્વર ઈન્ફલ્યુએન્ઝાની જેમ કેવો વ્યાપક બની રહ્યો છે એની આ પારાશીશી છે-પ્રમાણપત્ર છે.

કેવા તમાસા આજે જાહેરમાં ઉજવાઈ રહ્યા છે.

અરે! એને પ્રબળ પુષ્ટિ આપે એવી બીજી વાત યાદ આવી. આજે મીસ ઈન્ડિયા (ભારત સુંદરી) મીસ વર્લ્ડ (વિશ્વસુંદરી)ની પસંદગીના શરમહીન કેવા કેવા તમાસાઓ ભજવાઈ રહ્યા છે અને તે પાછા દુનિયામાં ડાહ્યા અને બુદ્ધિશાળી ગણાતા નેતાઓના પ્રમુખપદે! શું આ દેશની આ, ઓછી કરુણ અને કલંક કથા છે? સ્ત્રી હવે જાણે બજારૂ ચીજ બની રહી છે કે બનાવવામાં આવી રહી છે.

ભારતની સન્નારીનો આત્મા જાગશે ખરો?

પણ જો ભારતની આર્ય અને પવિત્ર ગણાતી નારીનો આત્મા સાચી રીતે જાગી જાય તો આ દેશના ઘણા પ્રશ્નો હલ થઈ જાય. પણ આજે તો તે પુરુષોને ખુશ કરવામાં જ પોતાના દેહ-સૌન્દર્ય અને જીવનની ઇતિકર્તવ્યતા સમજી બેઠી છે. પૈસાનો મોહ, વાસના, સ્ત્રીસુલભ નબળાઈઓ અને અજ્ઞાનતા આ કારણે તે અસત્ અને અનાચારની ગર્તામાં ધકેલાઈ રહેલી છે. સ્ત્રી ગમે તેવી હુંશિયાર હોય તો પણ તેનામાં સરળતા, દયા, અને કરુણાનું જે તત્ત્વ છે તેથી તે ભરમાઈ-ભોળવાઈ ગમે તેવા રસ્તે ફંટાઈ જાય છે. એથી જ એને 'મુગ્ધા' કહેવામાં આવી છે. કેટલીક ચપલાઓ પોતાના વ્યક્તિત્વ, સત્ત્વ અને શીલ પ્રત્યે જાણી બુઝીને બેવફા બની રહી છે. ક્યાં ૧૦૦, વરસ પહેલાંની નારીનું સત્ત્વ, શીલ અને સંયમ! આપણું દુર્ભાગ્ય છે કે દેશમાં થઈ રહેલી ચારિત્રની કરુણ હોનારતમાં જાણે-અજાણે તે નિમિત્ત કે ભાગીદાર બની રહી છે. અને મહાન પાપ બાંધી રહી છે. નારીએ બરાબર સમજી લેવું ઘટે કે જાહેર જીવનમાં તેની ચોક્કસ જવાબદારીઓ છે જ. આ બાબતમાં સમાજનો રખેવાળ ગણાતો વર્ગ સુષુપ્ત છે. કાંતો રક્ષકો જ ભક્ષકોના પાઠ ભજવતા હોય છે. જેની મુખ્ય ફરજ છે એવા મહિલા મંડળો પણ નિષ્ક્રિય છે. આ એક અસાધારણ બાબત છે. એટલે હવે તો નારીના હૈયામાં ભગવાન વસે, એના અંતરના રામ જાગે, અને કોઈપણ પ્રકારના અનુચિત કાર્ય માટે પોતાનો ઉપયોગ કરનારને સાફ સાફ ના સુણાવી દે, રોકડે રોકડું ફરકાવી દે કે અમે તમારી કઠપુતળીઓ બનવા જન્મ્યા નથી. તમારું ગમે તેવું રમકડું બનવા હરગીજ તૈયાર નથી. શું તે આવી હિંમત કેળવશે ખરી? જો તે કેળવે તો જાતે દિવસે એકલી ચારિત્રની હોનારતથી જ નહિં પણ બીજી અનેક બદીઓથી આ દેશને-આ દેશની પ્રજાને બચાવી લેવાનું મહાન પુણ્ય હાંસલ કરશે. આથી પ્રજાનો આત્મા, તેનું મન અને તેનું તન સ્વસ્થ અને તન્દુરસ્ત બનશે.

પરદેશી ચિત્ર કથાઓ શું શીખવાડે છે?

આ દેશના ઘણાખરા છાપાઓમાં લગભગ પરદેશથી મંગાવામાં આવતી ચિત્રમય સળંગ કથા ચિત્રો દ્વારા રજૂ થતી હોય છે. આ સળંગ ચિત્રપટ કથાની વેશભૂષા પરદેશી, બહુધા ભાષા પરદેશી,

રીતિરીવાજો વગેરે બધુંએ ચિત્રમાં પરદેશી ઢબનું જ હોય છે. બહુ ઓછા છાપાઓ દેશી ઢબે ચિત્રકથા રજૂ કરતા હશે. એ વાતનું મને આશ્ચર્ય રહે છે અને મારા મનનું સમાધાન થતું નથી કે આઝાદ રાષ્ટ્રમાં માત્ર પરદેશી કથાને જ સ્થાન શા માટે? શું દેશી કથાઓ–પ્રસંગો નથી? કદાચ કલા અને રજૂઆતની દૃષ્ટિએ થોડી ઘણી અપૂર્ણતા રહેશે પણ ઉત્તેજન મળતાં તેય દૂર થશે. પણ આ પરદેશી કાર્ટુન કે ચિત્રમય કથા બંધ કરી આ દેશની જ વેશભૂષા, ઢબછબ અને અહીંની પદ્ધતિએ તેને શા માટે ન આપવી? પરદેશી ચિત્રકથામાં ક્યારેક તો વધુ પડતા અશ્લીલ–અયોગ્ય ચિત્રાલેખનો પણ આવે છે. છાપું મોટા જ વાંચે છે એમ નથી, છાપું તો આજે ન્હાનાથી માંડીને મ્હોટા, ત્યાગી ભોગી સહુ કોઈ વાંચે છે. એ વાંચકો ઉપર પ્રગટ–અપ્રગટપણે પરદેશી સંસ્કૃતિના આકર્ષણો અને વિકૃત સંસ્કારોનું કેવું બીજ રોપી જતા હશે! શા માટે પત્રકારો આ દૃષ્ટિએ ન વિચારે!

આ બધું શા માટે થઈ રહ્યું છે? એના જવાબમાં અનેક કારણો છે, પણ હું તો મુખ્યત્વે બે કારણો દર્શાવું, એક તો પ્રજાની નબળાઈનો લાભ ઉઠાવી તેને નબળી બનાવીને [1]ભૌતિકવાદ પ્રધાન બનાવવી અને બીજું કારણ ધરખમ પૈસો કમાવવો અને પૈસા ખાતર ભાન ભૂલેલો આજનો માનવી શું પાપ નહીં કરે?

કેન્સર જેવું વિકૃત સાહિત્ય

આ રીતે ધાર્મિક ભાવના–શ્રદ્ધાને ચલિત કરનારા, જાહેર જીવનના દેહમાં કેન્સર રૂપ બની રહેલા, આજના વિકૃત કથા સાહિત્યે અને સેક્સપ્રધાન ચલચિત્રોએ પ્રજાના જીવનમાં આગ ચાંપી છે. ઉગતી ઉછરતી પ્રજાના પાયામાં સુરંગ ચાંપી છે. પછી–'જનની જણે તો ભક્તજન કાં દાતા કાં શૂર'ની આશા ક્યાં રાખવી? અસ્તુ!

અલબત્ત કોઈ એમ નથી કહેતું ન જ કહે, કે કથાઓમાં શ્રૃંગાર રસજ હોવો ન જોઈએ. કથામાં વિવિધરસો હોય તો જ તમામ કક્ષાના જીવોને તે આકર્ષી શકે એ હકીકત છે. એનો ઈન્કાર થઈ શકે જ નહિં કથામાં શ્રૃંગારરસ પણ ભલે આવે પણ તેની શરત એ કે તે ઘઉંમાં કાંકરાની જેમ હોવો જોઈએ. પણ આજે કાંકરાનું સ્થાન ઘઉંએ લીધું છે અને વધુ પ્રમાણમાં એ જ રસ રેલાતો હોય છે અને એ રસ ઔચિત્ય, સુરૂચિ અને શિષ્ટ મર્યાદાઓના બંધનો ફગાવીને જો રેલાતો રહે તો તે સાહિત્ય સીનેમા વગેરે પ્લેગના જ જંતૂની ગરજ સારનારા બની જાય.

ખરી રીતે તો કથા ગમે તે માધ્યમદ્વારા રજૂ થાય, પણ તે વાંચ્યા, સાંભળ્યા કે જોયા બાદ ચિત્તમાં ઉન્નત પ્રેરણા, હૃદય શાંતિ, આનંદ અને શીતલતાનો અનુભવ થાય તો સમજવું કે એ કથા કથા છે. પણ જો તેની વિરૂદ્ધ અનુભવ થાય એટલે કે હૈયામાં ગડમથલો ઉભી થાય, મન અશાંત, બેચેન અને વિકૃત બને, ચિત્ત ચિંતા, ખેદ, સંતાપ અને ઉકળાટ અનુભવે, તો સમજવું કે એ કથા એ કથા નથી પણ પ્રજા માટે તે મોટી [2]વ્યથા છે. કથા પુસ્તક, ચિત્રપટ કે રંગભૂમિની હોય પણ જો તે તન, મન અને આત્માને ખાખ કરનારી હોય તો તે જોવા, સાંભળવા માટે સભાન માનવીઓએ પોતાના આંખ, કાન સદાયને માટે બંધ રાખવા ઘટે!

જૈન કથા સાહિત્ય

હવે સહેજે આકાંક્ષા થાય અને મનોમન પ્રશ્ન થાય કે, વર્તમાનના જૈન કથા સાહિત્ય પ્રત્યે કશુંક

---

૧. ભૌતિકવાદ પ્રધાન શા માટે બનાવે છે? તે પ્રશ્ન અંગે થોડું ઉંડું રહસ્ય છે. પણ તે અહીં ચર્ચવું અસ્થાને છે.

૨. કથાની વ્યથા ઉપર તો એક ખાસું પુસ્તક લખી શકાય.

કહેવાનું છે? એ તન્દુરસ્ત છે ખરું? આનો ટૂંકો સર્વ સામાન્ય જવાબ એ કે સાધુ પુરુષોના હાથે જે લખાએલું હશે તેની સામે પ્રશ્ન ખડો રહેતો નથી એટલે એની સામે લખાણની વિકૃતિ બાબત અંગે મારી ફરિયાદ નથી. પણ અમુક ગૃહસ્થ લેખકો સામે થોડી ફરિયાદ કરવાની છે ખરી. જો કે હું વાર્તા-કથાકાર નથી, તેનો લેખક પણ નથી, મને યાદ છે ત્યાં સુધી મારી ઈચ્છાથી મેં ધાર્મિક કે સામાજિક એક પણ નવલકથા પૂરી વાંચી નથી. અલબત્ત પુસ્તક ખરીદીના પ્રસંગમાં લાયબ્રેરીઓ માટે નવલકથાની ખરીદીનું કાર્ય ક્યારેક આવતું ત્યારે, શિષ્ટ અને સંસ્કારી નવલકથાની પસંદગી માટે 'સ્થાલી પુલાક' કે 'સિંહાવલોકન' ન્યાયે આડા અવળા ચાર છ, પાના ઉપર ઉપરથી સ્થૂલ નજરે જોઈને તેની માત્ર પસંદગી કે ના પસંદગીનો નિર્ણય કરી લેતો.

પુનાનો એક પ્રસંગ

એવામાં સં. ૨૦૧૫ ની સાલમાં પુનાના એક જાણીતા લેખકને એક પુસ્તક માટે મારો અભિપ્રાય જાણવાની જિજ્ઞાસા થઈ. તેઓ પુસ્તક લઈને જ આવ્યા હતા. તે પુસ્તક મને આપતાં કહ્યું કે, આ પુસ્તક વાંચી આપનો તટસ્થ અભિપ્રાય મારે જાણવો છે, મેં કહ્યું કે મને આવા વાંચન માટે સમય ક્યાં છે? અને ખાસ રસ પણ નથી, ક્યારે વંચાશે તે પણ ભગવાન જાણે! પણ તેને કહ્યું કે ભલે મહિનાઓ જાય પણ મને મારા મનનું સમાધાન મેળવવું છે કે મેં જે અભિપ્રાય નક્કી કર્યો છે તે પ્રામાણિક અને સાચો છે કે કેમ? માટે ગમે તેમ કરીને આપ આ માટે તો સમય લેજો ને લેજો જ. તેની આ લાગણીનો હું ઈન્કાર ન કરી શક્યો. મેં મૌન રાખ્યું એટલે તેમને તો મને પુસ્તક ભળાવીને વિદાય લીધી. થોડા દિવસો બાદ તે ખોલ્યું. પ્રસ્તુત પુસ્તક સંયુક્ત લેખક યુગલે લખ્યું હતું. બંને લેખકો ગુજરાતના ખ્યાત નામ હતા. ધીમે ધીમે ફુરસદે જો તો, ચારેક મહિને તે પૂરું કર્યું. જીંદગીમાં પૂરેપૂરી નવલકથા વાંચી હોય તો આ પહેલી જ હતી. જો લેખક મિત્રને અભિપ્રાય આપવાની જવાબદારી મેં સ્વીકારી ન હોત તો, બીજી વાર્તાઓની જેમ આ પણ ઉપેક્ષિત જ, રહત લેખક તો પ્રતીક્ષામાં જ હતા. એક દિવસે તે આવ્યા અને અભિપ્રાય માગ્યો એટલે મેં કહ્યું કે તેની નરસી બાજુ અંગે કહું તો એ કે 'લેખકે શ્રૃંગાર રસને વધુ પડતો બહેલાવ્યો છે. અને એને વધુ માદક બનાવવા જતાં ક્યાંક ક્યાંક અશ્લીલતા પણ ઊભી કરી છે. મને લાગે છે કે પ્રતિષ્ઠિત ગણાતા લેખક બંધુઓએ આવી છૂટ ન લીધી હોત તો સારું હતું!' મારો ટૂંકો અભિપ્રાય પૂરો થતાં તરત જ બોલ્યા કે મહારાજશ્રી! આપનો પ્રામાણિક અભિપ્રાય મળતાં મને ઘણો સંતોષ થાય છે. કારણકે હું એ જ અભિપ્રાય ધરાવતો હતો.

બીજા લેખકનો બીજો પ્રસંગ

અમારા જ્ઞાન ભંડારોના પુસ્તકોની ખરીદીની જવાબદારી મારા શિરે વધુ હોવાથી જૈન તેમજ અજૈન લેખકોની કેટલીક નવલકથાઓના આગળ પાછળનાં કે વચલા પાનાં ઉપર ઉપલક રીતે નજર ફેરવી જતો ખરો, અને તે ખાસ કરીને એ માટે કે આ પુસ્તક સંઘરવા જેવું છે કે કેમ? વળી સાથે સાથે આજના લેખકો વાચકોને કેવું કેવું પીરસી રહ્યા છે તે જોવાની પણ તેમાં નેમ ખરી.

એક વખત ગુજરાતના જાણીતા લેખકની નવલકથાઓ માટે અમદાવાદની એક વિચારશીલ યુવાન વ્યક્તિ જે લેખકની પણ જાણીતી હતી. તે એકાએક આવી, અને મને તે લેખકની કૃતિઓ માટે કહ્યું કે આપને લેખકની નવલકથાઓ કેવી લાગે છે? મેં કહ્યું તમે મને કયા મુદ્દા ઉપર પૂછી રહ્યા છો?

ત્યારે તેને કહ્યું કે એમના પુસ્તકમાં શૃંગારરસ આપને વધારે પડતો નથી લાગ્યો ? મેં કહ્યું કે એ લેખકના એ ચાર પુસ્તકનાં થઈને ૨૫-૫૦ થી વધુ પાનાં જોવાનું મારાથી બન્યું નથી. તેને કહ્યું હું થોડાં પુસ્તકો આપી જઉં, જોઈને જવાબ આપજો. મેં કહ્યું કે ખીચડીના દાણાની જેમ તપાસી શકાશે. તેમને સંમતિ આપી. બે દિવસ પછી પાછો આવ્યો ત્યારે મેં કહ્યું કે તારી વાતમાં તથ્ય છે. લેખકે સ્ત્રી પાત્રોને વધુ પડતા વર્ણવી ચગાવ્યા છે એમ મારી પ્રાથમિક નજરે મને લાગ્યું છે. નક્કર અભિપ્રાય તો પુસ્તક પૂરૂં વાંચ્યા બાદ જ આપી શકાય. પણ જે કહી રહ્યો છું તે તેની મર્યાદા પૂરતું તથ્ય છે. આ સાંભળી પોતાના મનને મળતો અભિપ્રાય સાંભળી તેને તૃપ્તિ અનુભવી.

એવો જ એક ત્રીજો પ્રસંગ

બીજા એક મારા પુરાણા લેખક મિત્ર જેમનું નામ ન લખતાં એમના માટે ટૂંકો નિર્દેશ કરૂં કે તેમના પુસ્તકોનું ભોગી અને ત્યાગી બંને વર્ગમાં એક સરખું આકર્ષણ વધી રહ્યું છે. જો કે મેં તો એમની નવલકથા થોડી ઘણી પણ વાંચી ન હતી. આ જમાનાના વાતાવરણ વચ્ચે લખાએલી નવલકથાઓ ઉગતા, ભણતા કે યુવાન સાધુ સાધ્વીજીઓ વાંચે તે મારી દૃષ્ટિએ જાણેલા અનુભવોના કારણે અનેક રીતે અયોગ્ય હોઈ, હું અમુક અપેક્ષાએ વિરોધી વિચાર ધરાવતો હતો. આ કથાઓ કઈ ઉમ્મરના કયા અને કેવા સાધુઓ વાંચવાનો અધિકાર ધરાવી શકે તે માટે હું એક સ્વતંત્ર અભિપ્રાય ધરાવતો હતો. પણ આ પુસ્તકો ઘણા સાધુ-સાધ્વીજીઓ પણ વસાવતા થયા છે. તે રસ પૂર્વક વાંચે છે. મારા કેટલાક મિત્રો પ્રસ્તુત લેખકના ઘણીવાર વખાણ પણ કરતા હતા. તેથી મને સ્વાભાવિક લાગ્યું કે જરૂર એમાં કંઈક આકર્ષણનું તત્ત્વ જરૂર છે? આકર્ષણ છે એટલે વિવિધ કારણેસર મને તે પુસ્તકો પર નજર નાંખવી જરૂરી લાગી. અને એક વખત નિમિત્ત મળતાં લેખકના બે ત્રણ પુસ્તકોનાં પાનાનું સિંહાવલોકન પણ કરી ગયો.

ઉપરોક્ત લેખકોના કથાગ્રન્થોના અવલોકનથી મારા પર એવી છાપ પડી કે પ્રસ્તુત લેખકે શૃંગારરસના જ્યાં જ્યાં પ્રસંગો ઊભા થયાં ત્યાં ત્યાં, તે રસને બહેલાવવા શબ્દો, ઉપમા, અલંકારો અને તેને લગતી અન્ય સામગ્રીઓનો સારો એવો ઉપયોગ કરીને વાતાવરણને જે રીતે ઉત્તેજનાજનક બનાવ્યું છે તે જોતાં લાગ્યું કે તેઓએ મર્યાદાની લક્ષ્મણ રેખાને ઓળંગી તો છે જ.

જો કે ચારેય બાજુ વાતાવરણ દુષિત બન્યું હોય, પૂર બહાર જાતીયવૃત્તિનું ઝેર ઉછળી રહ્યું હોય, વાસનાના વંટોળીઆઓ ઘુમરીઓ લઈ રહ્યા હોય, ત્યારે સિદ્ધાન્તનિષ્ઠ અને ઉચ્ચ વિચારધારા ધરાવનારા લેખકોને બચવું એ કાજળની કોટડીમાં રહેવું અને જરાય ડાઘ ન લાગવા દેવો, એના જેવું વિકટ અને કપરૂં છે એમ છતાં એ કાર્ય હરગીજ અશક્ય નથી.

જેને આજીવિકા સતાવતી ન હોય, આર્થિક પ્રલોભનોથી જે પર હોય, સસ્તી પ્રસિદ્ધિથી પરાંગમુખ હોય, એવા વાચકોના હિતેચ્છુ અને સત્ત્વશીલ લેખકો, ઉપરોક્ત સુગરકોટેજ ઝેર પીરસવાના પાપથી અસ્પૃશ્ય રહી શકે. પણ એવા લેખકો કેટલા? વળી જે હોય તે પૈસા આગળ અને પ્રકાશકની ઇચ્છા આગળ પોતાનું વિચાર સ્વાતંત્ર્ય જાળવી શકે છે ખરા? આ બધાય પ્રશ્નો લેખકોને માટે મૂંઝવનારા છે. હું જાણું છું ઘણીવાર સંજોગોના શિકાર બનીને લેખકને પોતાની સ્વતંત્રતા અને વિચારોનો પણ

ભોગ આપવો પડે છે. અને કલમ જીવીઓને પોતાની કલમ વેચી દેવી પડે છે. પણ પ્રગતિવાંછુ પ્રજા માટે ખરેખર ! આ એક અફસોસજનક વાત છે એ સ્વીકાર્યા સિવાય ચાલે તેમ નથી.

પ્રસ્તુત લેખકની નવલકથા ઉપરથી લેખક માટે જે કથયિતવ્ય ઊભું થયું તે માટે મને થયું કે મારા મિત્ર લેખક જો મને મળશે તો આત્મીયભાવે આ અંગે પ્રેમભાવે કંઈક સૂચના કરીશ. એવામાં અચાનક વડોદરાથી એક મારો પરિચિત ધર્મશ્રદ્ધાળુ યુવાન મારી પાસે આવ્યા, વડોદરામાં તેની પ્રવૃત્તિની પૃચ્છા કરતાં એક વાત પ્રસ્તુત લેખકના લખાણ અંગે નીકળી એટલે તેને કહ્યું કે, હું એક લાયબ્રેરી ચલાવું છું અને આ લેખકનાં પુસ્તકો મારા મિત્રો અને અન્ય યુવાનો ખૂબ રસથી વાંચે છે, બબ્બે વાર પણ વાંચે છે. આ લેખકનું એકેય પુસ્તક કબાટમાં રહેતું નથી. ટપોટપ ઉપડી જાય છે અને યુવાન વાંચકો તો કહે છે કે આવા પુસ્તકોની વધુ નકલો તમારે વસાવવી જોઈએ. આવી એની માંગ સતત રહે છે. મેં કહ્યું એનું શું કારણ? એટલે તે બોલ્યો કે એમાં શૃંગાર રસ વધુ પીરસાયો છે. ગલગલીયા થાય તેવું આવે છે. ઉત્તેજના જગાવે એવા સુંવાળા અને રસાળ લખાણો શું કામ યુવાનોને ન ગમે? મારી લાયબ્રેરીના જે અજૈન યુવાન વાંચકો છે તેઓએ તો મને સંભળાવીને ટીકા-ટકોર પણ કરી કે તમારો ધર્મ ત્યાગ વૈરાગ્યનો, તમારા લેખકો જૈન, છતાં ધર્મના ચરિત્રો કથાનકોને લગતાં પુસ્તકોમાં આટલી બધી છૂટ કેમ લે છે? વડોદરાનો એ યુવક મને આ કહ્યું. હું શું જવાબ આપું ! હું પણ વ્યથિત થયો. આ સાંભળીને હું લેખકને વિનમ્રભાવે બે શબ્દો કહેવા માટે વધુ દૃઢ બન્યો.

આપણે ત્યાં આવા સિદ્ધહસ્ત લેખક પાકયા અને જૈન કથાઓને આધુનિક શૈલીમાં ઢાળી બજારના ચોકમાં ચલણી નાણાંની જેમ પ્રચલિત બનાવી એ આપણા માટે જરૂર આનંદ અને ગૌરવનો વિષય છે. લેખક પણ ધન્યવાદાર્હ છે. પણ સુંદર સુગંધી દુધમાં થોડુંક વધુ પડતું ઝેર રેડાઈ રહ્યું હોય ત્યારે તે આપણા માટે ચિંતાનો વિષય બની જાય છે. એટલું જ નહિ આજના જમાનાની હવામાં તણાઈને તેઓએ થોડાક ખેંચાઈને પણ શૃંગારરસને કંઈક વધુ પોષ્યો હશે. વડોદરાના યુવાને કહ્યું કે એ તદ્દન સત્ય બીના છે. એ માટે જ એની માગણી ખૂબ રહે છે.

મેં મારા યુવાન બંધુને કહ્યું કે એ લેખક આજે જ રાતના અત્રે મળવા આવવાના છે. અને તું રાતના હાજર રહેજે અને તેં મને જે કહ્યું તે તું તેને કહેજે ! શરમાતો કે ડરતો નહિં ! ત્યારે હું ચેમ્બુર (મુંબઈ) હતો. વડોદરાના યુવાનની વાતે મારા અલ્પાભ્યાસે પણ બંધાએલા અનુમાનને ટેકો મળતાં મારું મન્તવ્ય યથાર્થ છે એનો મેં સંતોષ લીધો.

લેખક મિત્રનું મીલન

રાતના સાડાઆઠ વાગ્યા મારા ધર્મ સ્નેહી લેખક પોતાના મિત્ર સાથે મળવા આવ્યા. કેટલીક ઔપચારિક વાત થયા બાદ મેં મિત્રભાવે કહ્યું કે, એક સૂચના હું કરું? માઠું ન લગાડો તો કહું. તેમણે વિનમ્રતાથી કહ્યું કે આપ ગુરુદેવ જે કહો એ અમારા હિતનું જ હોય એમાં માઠું લગાડવાનું હોય જ શેનું? મેં કહ્યું કે 'તમારા પુસ્તકો માત્ર ગૃહસ્થો જ નથી વાંચતા, તમે જૈન લેખક અને જૈન કથાનકો ઉપર તમે નવલકથાઓ લખી એટલે અમારો સાધુ સાધ્વી વર્ગ તે ખૂબ વાંચતો થઈ ગયો છે, મારો સામાન્ય અનુભવ એમ કહે છે કે શૃંગારરસ મર્યાદાથી કંઈક વધુ પીરસાય છે.' મેં એના પુરાવામાં વડોદરાના યુવકને હાજર રાખ્યો એટલે મેં કહ્યું કે પહેલાં મારા કરતાં આ યુવાન જે કહે તે સાંભળો !

કારણકે એ લાયબ્રેરી ચલાવે છે એટલે એની અનુભવેલા અનુભવની વાત કરે છે. અમારો એ યુવાન લેખકને જોઈને ફરિયાદ કરતાં ગભરાયો, મેં કહ્યું હું બેઠો છું પછી તારે ગભરાવાની શું જરૂર છે? તારો સાચે સાચો અનુભવ જે હોય તે કહે. યુવાને પોતાની શરમ, ક્ષોભ, ગભરાટ દૂર કરી તેને મને કહેલી વાતનું પુનરુચ્ચારણ કર્યું. પ્રસ્તુત વિદ્વાન લેખકે તેના જવાબો આપ્યા, થોડી પ્રશ્નોત્તરી ચાલી. એમાં એમણે જ્યારે એમ કહ્યું કે પ્રાચીનકાળમાં આથી પણ વધુ શ્રૃંગાર ખુદ જૈન ગ્રંથોમાં નોંધાયો છે. ત્યારે મેં મારું મૌન તોડ્યું. મેં મારા આત્મીય મિત્રને કહ્યું કે આનો જવાબ હું જ આપું એ યુવાન નહીં આપી શકે!

મેં કહ્યું કે—પ્રાચીન કાળમાં ધાર્મિક ચરિત્રો, કાવ્યો અને વ્યાકરણના કેટલાક ઉદાહરણોમાં શ્લોકો તરીકે તે રસ જરૂર પીરસાયો છે. પણ તેનો અતિરેક અલ્પગ્રંથોમાં છે અને એમાં એ અમુક ગ્રંથોમાં તો શબ્દ-ભાષા પ્રયોગો અને વર્ણનમાં શિષ્ટતા પણ જાળવી છે અને એ કૃતિઓ બધી સંસ્કૃત-પ્રાકૃતમાં છે. એને વાંચનારા કેટલા નીકળવાના? સામાન્ય વાચક તો હાથેય ન અડાડે. આપણે ત્યાં તો વીશમી સદી સુધી કામશાસ્ત્રો લખાતા હતા, તેમાં લખતા કે 'एतद् गोपनीयं' એટલે આને છૂપાવીને રાખજો એટલે કે કુપાત્રના કે ગમે તેના હાથમાં ન જાય. અરે! હસ્તલિખિત લખાણો મળે છે એનાં મથાળે પણ આ રીતે લખેલું હોય છે.

બીજી વાત એ કે એ જમાનામાં આ રસનું આજના જેટલું મહત્વ ઉઘાડે છોગે મનાતું હતું ખરું? ત્યારે તો ધર્મપ્રધાન રસ કે શાંતરસનું પ્રાધાન્ય હતું, શ્રૃંગારરસનું સ્થાન તો શાકમાં મસાલા જેવું કે ઘઉં માં કાંકરા જેવું હતું.

હું જ તમને પૂછું કે પ્રાચીન કાળની લોકમર્યાદા કેવી હતી? આજથી ૨૫-૩૦ વરસ ઉપર સ્ત્રી-પુરુષ વચ્ચે જે સભ્યતા, માન, મર્યાદા અને શરમ જણાતી હતી, લોક દૃષ્ટિમાં જે પવિત્રતા હતી તે આજે રહી છે ખરી? એ કાળે આપણા યુવાનો, પ્રૌઢો કે વૃદ્ધો કિશોરો કે યુવતીઓ, પ્રૌઢાઓ, વૃદ્ધાઓ કે કિશોરીઓ હોય, તેઓ ગમે તેવી સુન્દર કે અસુન્દર, શણગાર સજેલી કે ન સજેલી, ચાલી જતી હોય કે બેઠી હોય તો તેની સામે આંખ માંડીને, દૂર દૂર સુધી પાછળથી જોયા કરવાની શરમ જનક અને હીણપત કુટેવો હતી ખરી?

એ જમાનાની સ્ત્રીઓ પુરુષો તરફ જાહેરમાં, રસ્તે ચાલતા કે સમારંભોમાં ભાગ્યે જ નજર માંડીને કે ટીકીટીકીને જોતી, લોકશરમ એટલી હતી કે સ્વાભાવિક રીતે જ મર્યાદા પળાતી હતી અને પુરુષો પણ સ્ત્રી તરફ જરૂર પૂરતી નજર નાંખી નજર પાછી ખેંચી લેતા હતા અને જરૂર પડે તો સાક્ષી રાખતા અને એક મિનિટમાં પતે તો બે મિનિટ નહતા કરતા. નજર પાછળ તીવ્ર કોટીની વાસનાની ગરમી કે વિકૃતિની ભૂખ વરતાતી ન હતી, રખે! કોઈ જોઈ જશે તો આબરૂને ધક્કો પહોંચશે! અનુચિત ગણાશે! આવી જાતનો સામાજીક ભય પણ રહેતો હતો.

આજે તો મોટે ભાગે શીલ રક્ષા કરનારા લાજ-શરમ અને મર્યાદાના તત્ત્વોને સર્વથા તિલાંજલી અપાઈ ગઈ છે. અને આજે તો દશ વરસના કિશોરોથી લઈને વૃદ્ધ ઉમ્મર સુધીના લાખો માણસો આ અનિષ્ટનો ભારે ભોગ બન્યા છે.

પ્રાચીન જમાનામાં તો એક વખતે અસાધારણ કોટિનો સંયમ અને મર્યાદાઓ વ્યક્તિગત કે જાહેર જીવનના એક અંગરૂપ બની ગઈ હતી. અને એથી એનો અમલ પણ એ રીતે જ થતો. આવા કારણે એ કાળમાં કદાચ શૃંગાર રસ કોઈ કોઈ સ્થળે વધુ પીરસાયો હોય તો તે વ્યક્તિગત જીવન પૂરતો કે ન્હાનકડા વર્તુલ પૂરતો જ મર્યાદિત રહેતો હતો. અને જાહેર જીવનમાં તો તેનું સ્થાન નહીંવત્ હતું. વળી તે વખતે મુદ્રણકલાનો અભાવ હતો. જેથી આ વસ્તુ જગજાહેર રીતે જાણવા મલતી પણ ન હતી. જ્યારે આજે તો આ રસ જાહેર જીવનમાં અડ્ડો જમાવીને બેઠો છે. અને જાણે એ જીવનના એક ભાગ રૂપ બની ગયો છે. એટલું જ નહિં પણ તેથી વધુ કમનસીબી એ છે કે આજે તે જીવનની આવશ્યક જરૂરિયાત રૂપે મનાયો છે.

બીજી વાત એ કે-એક વસ્તુ એક કાળે તે સમયનાં સંજોગાનુસાર પ્રજાના માટે અનિષ્ટ કે અહિત રૂપ ન હોય તેજ વસ્તુ બીજા સમયે બદલાએલા સંજોગોમાં નુકશાન કર્તા પણ થઈ પડે.

લેખકો અને ચિત્રકારોને વિનંતિ

આ બધું વિચારીએ ત્યારે એમ લાગે કે વાસનાને વધુ ઉત્તેજન ન મળે, ઉછરેલા ઝેરમાં વધારો ન થાય માટે સંસ્કૃતિના રખેવાળ ગણાતા લેખકોએ વધુ ને વધુ સંયમ દાખવવો જ જોઈએ, એમની સારસ્વત કલમને આ માટે મ્યાન કરવીજ જોઈએ. વાચકોનું ઝેર શમે એવાંજ લખાણો લખવા જોઈએ. અને ચિત્રકલાકારોએ વાચકોની નજર બુદ્ધિ અને હૈયું દૂષિત ન બને તેવાં ચિત્રો વગેરે આલેખવાં જોઈએ. આજે તો જાણે સહુએ (બિચારી?) નારીને તમામ ક્ષેત્રમાં કેન્દ્ર બનાવીને ગમે તેમ નચાવા માંડી છે. જાત જાતની રાસ લીલાઓ ખેલવા માંડી છે. પ્રજા ક્યાંથી વીર્યવાન, પરાક્રમી, સાત્વિક, મહીનગી વાળી અને નિરોગી બને. તે માણસ તે વસ્તુ જેવો જ સ્વભાવથી, મનથી અને તનથી બનતો જાય છે. આખરે તે વ્યક્તિ સ્ત્રીત્વ ગુણપ્રધાન બની જાય એ ભય વધારામાં.

આજે પરદેશમાં અને આ દેશમાં પણ સ્ત્રી પ્રત્યે કેવા કેવા વિચાર પ્રવાહો વહેતા થયા છે, નારીને કેવી રીતે ઓળખાવામાં આવી રહી છે. એ અત્યારે લખતો નથી પણ જો આ દેશ નહીં સમજે તો લાંબા ગાળે અમેરિકા સાથે પૂરી હરિફાઈ કરતો થઈ જશે.

જે દેશ પુણ્ય પાપને ન માનતો હોય તેને તો કહેવું આ બધું નિરર્થક છે, પણ જે એને માને છે એવા આ દેશના બુદ્ધિજીવીઓએ તો ગંભીર વિચાર કરવો જોશે જ?

લેખકે મારા અભિપ્રાયનો કરેલો આદર

મારી ઉપરોક્ત વાત સાંભળીને મારા આત્મીય મિત્રલેખકશ્રી વિચારમાં પડી ગયા અને વિનમ્રભાવે કહ્યું કે આપનું કથન શિરોમાન્ય છે. એમાં મારે દલીલ કરવાની હોય જ નહિં. આવું ધ્યાન ખેંચનાર ધર્મગુરુ મળે છે ક્યાં! આવું સત્ય કહેનારા પહેલા વહેલા આપજ મલ્યા છો વગેરે. હવેથી કલમ ઉપર અંકુશ મૂકીશ અને સંયમ સાચવવાનું નહીં ભૂલું. આપને એક બુક હમણાં છપાવેલી મોકલાવીશ તે આપ જોઈ જજો અને અભિપ્રાય આપજો કે આ બુકમાં મેં બરાબર મર્યાદા જાળવી છે કે કેમ? તેઓએ દેશમાં જઈને મને બુક મોકલાવી હતી. તે બુક વિષે મારે ફરિયાદ કરવા જેવું કશું ન હતું.

આજના ધર્મબંધુ લેખકોને વિનમ્ર વિનંતિ

ભારતની આઝાદી પછી પરદેશી સાહિત્ય, ફીલ્મો અને પરદેશના પ્રવાસને અન્તે આવતી વાતોથી કેટલાક લેખકો તેની અસર નીચે આવી ગયા છે. એટલે ભારતીય સંસ્કારો, ભારતીય આદર્શો, ભારતીય મર્યાદાઓ કે ભારતીય ભાવનાઓને પુષ્ટિ મળે તેવું લખાણ ભાગ્યે જ જોવા મળે. પણ આજે જેટલું છે એટલું પણ જીવંત રહે તેવું સર્જન કરે તેવી મારી ધર્મબંધુ લેખકોને વિનંતિ છે. છેવટે જેટલું જીવંત આજે છે તે તિરસ્કૃત ન બને અથવા તે નબળું ન પડે, તેનો ખ્યાલ રખાય તોય સારું. સેક્સ પ્રધાન સાહિત્યનો મેનિયા બહુ વધ્યો છે. પ્રજાને શું ખાવું છે? એ કરતાં પ્રજાને આપણે શું ખવડાવવું છે કે જેથી તેનાં તન, મનનું આરોગ્ય જળવાય, તે સંસ્કારના સાચા રખેવાળોને જોવાનું છે. ગમે તેવા ગંદા અને ઝેરી ખોરાકો ખવડાવવાથી પ્રજા રોગીષ્ઠ બની ગઈ છે, યુવાન પ્રજા ઉપર એની ઘણી મ્હોટી ખરાબ અસરો આજે પડી ચૂકી છે. ભાવિ પેઢીને આપણે કેવી જોવી છે? તે સહુ વિચારે! માત્ર પેટ-પટારા સામું જ ન જૂએ પણ પ્રજાની નૈતિક, ધાર્મિક કે આધ્યાત્મિક ઉન્નતિ કેમ થાય? એનો પ્રધાન ખ્યાલ રાખીને સાહિત્ય પીરસે, આપણે માત્ર આલોકવાદી નથી પરલોકવાદી પણ છીએ, આત્મવાદી છીએ, માટે જીવનમાં સારા સંસ્કારો ઊભા કર્યા સિવાય ચાલવાનું નથી જ. કેટલાક લેખકો ધાર્મિક નવલકથાઓનાં નામના ઓઠા નીચે પણ વિકૃત પ્રકરણો લખી મારે છે. વિશેષ શું કહું! આ બધી બાબતો ઉપર સંયમ રાખી કલમ ચલાવે સામાજિક શિક્ષા રક્ષાનો ધર્મ બજાવે અને ભારતીય સંસ્કારોનું ઋણ અદા કરે, તેવી મારી લેખક ધર્મબંધુઓને પુનઃ વિનમ્ર વિજ્ઞપ્તિ છે.

ઉપરોક્ત પરિસ્થિતિ વાંચીને લેખકો કે વાચકો મને જુદી જુદી દૃષ્ટિએ નિહાળે તે સ્વાભાવિક છે. પણ એક બાબત હું સ્પષ્ટતા કરું કે પરિસ્થિતિ ખૂબ બગડેલી હોવા છતાં નિરાશાના ક્ષેત્રમાંનો અન્તિમવાદી હું નથી બન્યો. ઘણીવાર આશા નિરાશાના પ્રવાહો આપણા જીવનમાં સમાંતર લીટીએ જ ગતિ કરી રહ્યા હોય છે. હું ઈચ્છું છું, ઈચ્છું છું એટલું જ નહિં પણ ઈશ્વરને પ્રાર્થું છું કે મારી નિરાશા એક દિવસ આશામાં ફેરવાઈ જાય એવા દિવસો જલદી આવે!

મારી અન્તિમ પ્રાર્થના

બીજો ખુલાસો એ પણ કરું કે મેં ઉપર જે પરિસ્થિતિનું ધૂંધળું ચિત્ર દોર્યું છે તેવી બધી જ પરિસ્થિતિનો શિકાર આ દેશનો મોટા ભાગ બની ગયો છે એવું પણ હું માનતો નથી. ગાઢ અંધકારમાં પણ પ્રકાશના ઘણા તારલાઓ દેશમાં ચમકતા છે. જ્યારે પ્રજાનો પુન્ય પ્રકર્ષ વધશે અને કોઈને કોઈ નિમિત્ત મળતાં ઈષ્ટાશાનો સૂર્યોદય જાગશે ત્યારે અજ્ઞાન અને વિકૃતિનાં અંધારા ઉલેચાતાં વાર પણ નહિં લાગે. પરમાત્મા! આ દેશ માટે એ દિવસ જલદી લાવે એ જ પુનઃ અંતિમેચ્છા.

વિ. સં. ૨૦૨૫ — जैनं जयति शासनम् । — મુનિ યશોવિજય, તીર્થ ચેમ્બુર-મુંબઈ

પ્રસ્તુત ગ્રન્થ અંગે—

આ ગ્રન્થનું યથાર્થ નામ કયું ? તેનો નિર્ણય જાણવા અગાઉ આ ગ્રન્થનાં નામ માટે શું પરિસ્થિતિ હતી ? તે જોઈએ.

છેલ્લા સાઠેક વર્ષ દરમિયાન ભિન્ન ભિન્ન લેખકોના હાથે પૂજ્યશ્રીના ગ્રન્થોની, છાપેલાં કેટલાક પુસ્તકોમાં જે નોંધો જોવા મલી છે, તેમાં કેટલાકે વૈરાગ્યરતિ અપર નામ **मुक्ताशुक्ति**, તો કેટલાકે માત્ર **मुक्ताशुक्ति** એ રીતની નોંધ લીધી છે. નિશ્ચિત રીતે નોંધ લઈ શકાય તેવું સાધન ઉપલબ્ધ ન હોય ત્યારે એવું બનવું સ્વાભાવિક હતું. અરે ! કોકે તો બંને નામની કૃતિઓ તદ્દન ભિન્ન ભિન્ન છે એવું માનીને તેવો ઉલ્લેખ પણ કર્યો છે.

અહીં એ પ્રશ્ન થઈ શકે કે–'વૈરાગ્યરતિ'ના અપભ્રંશ રૂપે ભળતું કોઈ નામ પ્રચલિત બની જાય તે તો સંભવિત છે. પણ મૂલનામથી તદ્દન ભિન્ન જ એવું 'मुक्ताशुक्ति' નામ કેમ ઊભું થઈ ગયું ? એના જવાબમાં વૈરાગ્યરતિનો આદ્ય શ્લોક જ કારણ બની ગયો છે.

> ऐन्द्रश्रेणिनतपदान् नत्वा तीर्थङ्करान् परमभक्त्या ।
> शमगुणमौक्तिकशुक्तिं वक्ष्ये वैराग्यरतियुक्तिम् ॥१॥

આ શ્લોકની રચના જ એવી છે કે ઉત્તરાર્ધના બંને વાક્યો વિશેષ્ય અને વિશેષણ બની શકે એવાં છે. પ્રથમ નજરે 'मौक्तिक शुक्तिं वक्ष्ये' એવો જ અન્વય કરવા મન લલચાય. યદ્યપિ वैराग्यरति એટલોજ શબ્દ હોત તો પ્રથમ નજરની લાલચને તે જરૂર અવરોધત, પણ 'વૈરાગ્યરતિ' શબ્દની સાથે युक्तिम् શબ્દ જોડાયો છે એટલે પ્રસ્તુત અવરોધને અવરોધક બાબત રહી નહીં, એટલે આવા કારણે કોઈની मौक्तिकशुक्ति તરફ નજર ઠરી, એથી એને ગ્રન્થકારને અનભીષ્ટ એવું નામ અપનાવી લીધું. જો કે એક વાત એ પણ સ્પષ્ટ કરવી જરૂરી છે કે અનભીષ્ટ (मुक्ताशुक्ति) નામ પણ જે રીતે બોલાય છે તે રીતે પણ તે શુદ્ધ નથી. લખનારે मौक्तिकમાં થયેલા (વ્યાકરણના) તદ્ધિત પ્રયોગના જોડાણને બાદ કરીને **मुक्ता** શબ્દને જ અપનાવીને **मुक्ताशुक्ति** એવું નામ અપનાવ્યું છે.

ત્યારે સાચું નામ શું ?

આ ગ્રન્થના પહેલાજ સર્ગના અન્તમાં ગ્રન્થકાર પોતેજ પોતાના હાથે લખેલી (પાણ્ડુલિપિ) હસ્તપ્રતિમાં પ્રથમ સર્ગનું લખાણ પુરું થયા બાદ તરતજ '**वैराग्यरतौ प्रथमः सर्गः**' આ રીતે સ્પષ્ટ લખ્યું છે એટલે એ વાત નિશ્ચિત થઈ જાય છે કે ગ્રન્થકારને

આ ગ્રન્થનું નામ 'વૈરાગ્યરતિ' અભીષ્ટ છે એટલે હવે આ કૃતિને મુખ્યનામ રૂપે કે અપરનામ રૂપે 'મુક્તાશુક્તિ[1]'થી ઓળખવાની આવશ્યકતા રહેતી નથી.

કૃતિનો પરિચય

હસ્તપ્રતિનો અને મુદ્રિતનો જરૂરી પરિચય સંપાદક મુનિજીએ પોતાના સંપાદકીય નિવેદનમાં નોંધ્યો છે, છતાં તેને વિશેષ રૂપે સમજવો જરૂરી હોવાથી તેને સમજીએ.

આ કૃતિ ૧ થી ૮ સર્ગ પર્યન્તની મલી છે. પણુ આઠમો સર્ગ અધૂરો જ મલ્યો છે. એટલે કે આઠમા સર્ગના ૫૨૪, શ્લોક સુધી જ તે છે. શું શેષ શ્લોકો બનાવવાના જ રહી ગયા હશે? અથવા તો કૃતિ પૂર્ણ કરી હશે પણુ તેના હસ્તલિખિત પાનાં નષ્ટભ્રષ્ટ થઈ ગયાં હશે? જે હોય તે, પણુ કૃતિ[2] અધૂરી મલી છે એ હકીકત છે.

સર્ગની શ્લોક સંખ્યા નીચે મુજબ છે.

સર્ગ	પદ્યાંક
૧	૨૭૯[3]
૨	૨૧૭
૩	૭૩૪
૪	૧૪૯૨
૫	૭૫૭

૧. મારા હસ્તકની નોંધમાં મેં વૈરાગ્યરતિ મુખ્યનામ રૂપે અને અપરનામ રૂપે 'મુક્તાશુક્તિ' કૌંસમાં છપાવેલું, તે એટલા ખાતર કે વિદ્વાનો બંને નામો એક જ ગ્રન્થના વાચક છે એમ સમજે.

૨. ઉપાધ્યાયજી ભગવંતની મોટા ભાગની કૃતિઓની નકલ ઉપાધ્યાયજી ભગવંતની હાજરીમાં લખાણી નથી. તેઓશ્રીના કાલધર્મ—અવસાન બાદ તુરત પણુ લખાણી નથી. એટલે સંશોધકને તો એકજ કૃતિ ઉપરથી જ નિર્ણય બાંધવાનો હોય છે. ઉપાધ્યાયજીના ગ્રન્થની બીજી નકલ ન મળે એને હું શ્રી સંઘની એક દુર્ભાગ્ય ઘટના માનું છું.

૩. 'યશોભારતી જૈન પ્રકાશન'ના બીજા પુષ્પ તરીકે પ્રો. શ્રી હીરાલાલ કાપડિઆ લિખિત 'યશોદોહન' નામની કૃતિ પ્રગટ થઈ છે. એમાં એમને 'વૈરાગ્યરતિ'ની હસ્તલિખિત પ્રતિ મેં મોકલેલી તેના આધારે સર્ગ દીઠ સંખ્યા લખી છે. પણુ શરત ચૂકથી એ સંખ્યા ખોટી નોંધાણી છે.

૬	૫૩૨
૭	૮૬૯
૮	૫૨૪
	૫૩૮૪
	+ ૬૦૭ વૈરાગ્યકલ્પલતાના
	કુલ ૫૫૯૧

આઠમો સર્ગ એ અન્તિમ સર્ગ છે. આ ગ્રન્થમાં ૧૧૩૧ શ્લોક પ્રમાણનો જે પૂરો છપાયો છે, તેનો ખુલાસો એ છે કે, ૫૨૪ શ્લોક પછી કથાનક અધૂરું ન રહે, એટલા માટે ઉપાધ્યાયજીની બીજી કૃતિ જેનું નામ वैराग्यकल्पलता છે. એમાંથી ૬૦૭[1] શ્લોકો ઉમેરવામાં આવ્યા છે. કથાપ્રવાહ પૂરેપૂરો જળવાઈ રહે એ માટે સંપાદકે આ પ્રયત્ન કર્યો છે. અને સર્ગના અન્તની[2] સાથે કથાનકનો પણ અન્ત આવે છે.

ફક્ત ૫૨૪ પછીના પ્રક્ષેપ શ્લોકો માટે સંપાદકે ટાઈપ જુદા રખાવ્યા હોત, કાં ૫૨૪ શ્લોક થોડીક જગ્યા ખાલી રાખીને શરૂ કરાવ્યા હોત, કાં ત્યાં જ અવતરણ લખીને ૫૨૫ મા શ્લોકની શરૂઆત કરાવી હોત તો, જોડાણ સ્થળનો વાચકોને સહસા ખ્યાલ આવી શકતે. અસ્તુ !

વૈરાગ્ય કલ્પલતાના શ્લોકો કેમ ઉમેર્યા ?

વાચકોને પૂરી માહિતી ન હોય એટલે પ્રશ્ન સ્વાભાવિક રીતે જ ઉઠે કે, આઠમા સર્ગના શ્લોકોને આમાં ભેળવી દેવાનું શું કારણ? એનું સમાધાન આપણે જોઈએ.

ઉપાધ્યાયજીએ 'વૈરાગ્ય' શબ્દથી શરૂ થતી બે કૃતિઓ રચી છે એના પૂરાં નામો અનુક્રમે (૧) वैराग्यकल्प–लता અને (૨) वैराग्य–रति છે. એકના અન્તમાં 'लता'[3] અને

૧. વૈ. કલ્પલતાના સ્તબકના શ્લોકોની સંખ્યા વૈરાગ્યરતિના સર્ગના શ્લોકોની સાથે નિકટતા ધરાવે છે. 'યશોદોહન'માં પ્રો. શ્રી હીરાલાલ કાપડિઆએ કલ્પલતાની સ્તબક દીઠ નોંધ બરાબર લીધી છે પણ સરવાળો ખોટો મૂકાતાં પદ્ય સંખ્યા ૪૫૮૨ નોંધી છે. કલ્પલતામાં વિવિધ છંદોના શ્લોકો પણ છે. પણ ૩૨ અક્ષરના શ્લોક માને ગણત્રી કરતાં તેની સંખ્યા ૭૦૦૮ ની થાય છે. ઉપાધ્યાયજીના ગુરુદેવ નયવિજયજી મહારાજે ૧૭૧૬ માં લખેલી પ્રતના અન્તે આ ગણત્રી નોંધી છે.

૨. 'ઉપમિતિ' કથામાં પણ આઠ જ પ્રસ્તાવ છે એ જ સંખ્યાનો આદર એમણે લતા અને રતિ બન્નેમાં કર્યો છે.

૩. लतान्त થી ઉપાધ્યાયજીની બે રચનાઓ છે. એક તો ઔપદેશિક કથા રૂપે 'वैराग्य कल्पलता'

બીજાના અન્તમાં રતિ શબ્દ છે. એક ભિન્નતા ધ્યાનમાં રાખવી ઘટે કે લેખકે વૈ. કલ્પલતાની કૃતિના વિભાગો માટેની સંજ્ઞા જુદી જુદી પસંદ કરી છે એટલે કે કલ્પલતા માટે **સ્તબક** અને રતિના વિભાગ માટે **સર્ગ** શબ્દ યોજ્યો છે.

બંને વચ્ચે 'કંઈક' સમાનતા ખરી? કંઈક નહિ પણ લગભગ પૂરી અને સમાનતા નહીં પણ સમાનતાઓ છે. અર્થાત્ કલ્પલતાના શ્લોકોની જેવી શબ્દરચના, લગભગ[1] તેવી જ રચના વૈરાગ્ય રતિમાં છે. પાત્રો, કથાવસ્તુ, ભાવો, ઉપમાઓ, રૂપકો બધું જ સરખું છે. છન્દોની પણ સમાનતા છે. ફક્ત તફાવત એટલો છે કે કલ્પલતાના પહેલા સ્તબકના પ્રારંભના ૨૬૯ શ્લોકો વૈરાગ્યરતિમાં નથી. એટલે સમાનતાની શરૂઆત કલ્પ-

---

અને બીજી હરિભદ્રસુરિજી કૃત દાર્શનિક મતોના ખજાના રૂપ 'શાસ્ત્રવાર્તા સમુચ્ચય' ઉપર નવ્યન્યાયથી પરિષ્કૃત ઉપાધ્યાયજી એ રચેલી 'સ્યાદ્વાદ કલ્પલતા' ટીકા. 'લતા' શબ્દના અન્તવાળી ઉપાધ્યાયજીની આ બે જ કૃતિઓ છે. એટલે જ તેઓશ્રીના ગ્રન્થો ની યાદીમાં તથા અન્યત્ર लता અથવા लताद्वय આવો ઉલ્લેખ મળે છે. કેટલાક વિદ્વાનોએ તો બંને નામવાળી અલગ અલગ કૃતિઓ છે એવી પણ સંભાવના કરી છે. દાખલા તરીકે—પાતંજલ યોગદર્શનની ઉપાધ્યાયજીની જ સંક્ષિપ્ત ટીકામાં તેઓશ્રીએ 'अधिकं लतादौ' આવો ઉલ્લેખ કર્યો છે. આના આધારે પં. શ્રી સુખલાલજીએ સ્વાનુવાદિત યોગદર્શન–યોગવિંશિકામાં लता નામની સ્વતંત્ર કૃતિ હોવાનું કલ્પ્યું છે. પ્રો. શ્રી હીરાલાલ કાપડીઆએ પણ યશોદોહન (પૃ. ૨૦૬) માં આવી સંભાવના સેવી છે, પણ હવે એ નિશ્ચિત સમજાય છે કે લતાદ્વય નામની કોઈ જ સ્વતંત્ર કૃતિ નથી. 'લતાદ્વય'નો જ્યાં ઉલ્લેખ થયો છે તે તો બંને કૃતિઓને સૂચિત કરવા માટેનો ટૂંકો શબ્દ પ્રયોગ છે અને ઉપાધ્યાયજીએ આ ઉલ્લેખ લતાન્ત–વાળી કૃતિઓ પોતાની બે છે તેનો ખ્યાલ આપવા પૂરતો જ કર્યો છે. હવે બીજી વાત—પાતંજલ યોગદર્શન જેવા યોગજન્ય ગ્રન્થમાં 'लता' નામની કૃતિ જોવાની ભલામણ કરે, ત્યારે સ્વાભાવિક રીતેજ એની સાથે નિકટતા ધરાવતા દાર્શનિક ગ્રન્થ તરીકે શાસ્ત્રવાર્તાની સ્યા. કલ્પલતા ટીકા જ યાદ આવે. કારણ કે બીજી 'લતા' તો કથાત્મક છે. એટલે એમાં તાત્ત્વિક કે દાર્શનિક બાબતો હોઈ કેમ શકે? સ્વાભાવિક રીતે આવું અનુમાન થાય. પણ ઉપાધ્યાયજી એક એવા દાર્શનિક પ્રતિમા રૂપ હતા કે એમના બુદ્ધિના સાગરમાં દાર્શનિક–તાર્કિક બાબતોની ભરતીનાં મોજાંઓ આવ્યા જ કરતી હતી. એટલે ન્હાની કે મોટી અથવા સાવ સામાન્ય ટૂંકી રચનાઓમાં પણ કંઈને કંઈ દાર્શનિક–તાત્ત્વિક વાતનો જલ છંટકાવ કર્યા વિના એમને ચેન જ નહોતું પડતું. આ એમની સાહજીક ખાસીયત હતી.

આ કહીને મારે કહેવાનું એ છે કે 'લતા' થી વૈરાગ્ય કલ્પલતાનું ગ્રહણ કરીએ તો કંઈજ ખોટું નથી. આ ગ્રન્થના અન્તિમ આઠમા સર્ગનો અન્તિમ ભાગ દાર્શનિક, યૌગિક, તાત્ત્વિક એવી અનેક સુંદર બાબતોથી સભર છે. વિદ્વાનો ઘણીવાર મોજમાં આવીને સામાન્ય કૃતિને પણ અસામાન્ય બનાવી નાંખે છે. તેનું આ પ્રતિતીકર ઉદાહરણ છે.

---

૧. લગભગ કહેવાનું કારણ એ કે ક્યારેક શબ્દો આગળ પાછળ આવી જાય છે તો ક્યારેક એકજ અર્થ માટે વૈકલ્પિક અન્ય શબ્દ પ્રયોજયો હોય છે.

લતાના પહેલા સ્તબકથી નહીં પણ બીજા સ્તબકના ચોથા[1] શ્લોકથી શરૂ થાય છે. લતાના બીજા સ્તબકનો ચોથો શ્લોક તે રતિના પ્રથમ સર્ગનો ચોથો શ્લોક છે. અહીંથી શરૂ થયેલી સમાનતા એકધારી લતાના નવમા સ્તબકના ૫૨૭, અને રતિના આઠમાના ૫૨૪, શ્લોક સુધી જળવાઈ રહી છે ખરી રીતે ૫૨૪, ની જગ્યાએ ૫૨૭ નો અંક આવવો જોઈતો હતો, પણ બે શ્લોકનો જે ઘાટો પડ્યો, તેના કારણમાં લાગે છે કે ઉપાધ્યાયજી ભગવંત હસ્તપ્રતિ લખવાના વેગમાં બેધ્યાન થતાં બે શ્લોક લખવાનું ચૂકી ગયા હોય! એ સિવાય બીજું કોઈ જ કારણ દેખાતું નથી. એ બંને શ્લોકો કલ્પલતામાં છે જ. એ શ્લોકો પૈકી એક શ્લોક આઠમા સર્ગના ૧૭ મા શ્લોક પછીનો અને બીજો આઠમા સર્ગના જ ૧૯૨, પછીનો છે.

આ રહ્યા તે શ્લોકો—

कटाक्षान् विक्षिपन्ती सा, प्रोल्लासितकुचद्वया।
निचखानाश्मगोलाभ्यां हृदि स्मरशरान्मम ॥ १८ ॥

सत्कान्तारत्नपुणादिलाभाद् याऽभूत् सुखासिका।
ततोऽनन्तगुणजाता गुरुवाक्यश्रुतौ मम ॥ १९५ ॥

આ રીતે શબ્દ અર્થની સંપૂર્ણ સમાનતા હોવાથી કલ્પલતાના શ્લોકોનું જોડાણ કર્યું છે. આથી વાચકને ગ્રન્થવાચનનો સાદ્યન્ત લાભ મળે છે.

સમાન કૃતિ છતાં નામ અલગ કેમ? તથા સમાન કૃતિ રચવાનું પ્રયોજન શું?

લગભગ સમાન અક્ષરો, સમાન શબ્દો, સમાન વાક્યોવાળા અને ટૂંકમાં કહીએ તો સંપૂર્ણ રીતે સમાન શ્લોકો અને અર્થોવાળી બબ્બે કૃતિઓ રચવાનું પ્રયોજન શું? આના ખુલાસામાં સંપાદકે પોતાના સંપાદકીય નિવેદનમાં જે અનુમાન કર્યું છે કે 'બેમાંથી એક પ્રતિ ગુમ થઈ જવાના કારણે ફરી રચના કરવી પડી હોય, પણ આ અનુમાન સંતોષ થાય તેવું નથી. કારણ કે સમગ્ર ગ્રન્થ સાદ્યોપાન્ત એક જ સ્વરૂપમાં રચી શકાય એ શક્ય નથી લાગતું. ફરી વળી ભલે કૃતિ રચી? પણ સવાલ એ થાય કે નામ એનું એ જ કેમ ન રાખ્યું? વિભાગોની સંખ્યા એક જ કેમ ન રાખી, એટલે આ માટે તો બીજું કારણ શોધવું રહ્યું. પહેલી કૃતિ કઈ રચાણી તે અંગે મેં વિચાર પરામર્શ નથી કર્યો પણ ઉપાધ્યાયજીએ પણ બેમાંથી એકેય કૃતિના પ્રારંભમાં કે પૂર્ણાહુતિમાં આ અંગે કશો જ ખુલાસો નથી કર્યો. અસ્તુ!

૧. શરૂના ત્રણ શ્લોકો મંગલાચરણ અને વસ્તુનિર્દેશના છે. અને ચોથાથી કથાનકનો પ્રારંભ થાય છે.

પ્રસ્તુત સર્ગને અન્તે 'યશઃ શ્રી' શબ્દનો ધ્રુવ પ્રયોગ બંને કૃતિઓમાં સમાન રીતે જાળવ્યો છે ખરો !

શું આ ગ્રન્થ સ્વતંત્ર કૃતિ છે ?

આ ગ્રન્થ સ્વતંત્ર એટલે મૌલિક રચના રૂપ છે કે અન્યાધારે રચાએલી કૃતિ છે?

આ ગ્રન્થ સ્વતંત્ર રચના રૂપ નથી. ઉપાધ્યાયજી ભગવંતની કેટલીક કૃતિઓ પૂર્વ-કૃતિઓના મોટા ભાગનો સહારો લઈ અથવા તેને આધારભૂત રાખીને રચાએલી છે. તે રીતે આ કૃતિ પણ, મહામાનસશાસ્ત્રી અદ્ભુત અને અભૂતપૂર્વ કલ્પનાના સર્જક, વૈરાગ્ય-પૂત કથાકાર, [1]શ્રીસિદ્ધર્ષગણિએ રચેલી, કથાના પ્રકારમાં 'સંકીર્ણ અથવા ધર્મ' પ્રકારની, કાવ્યના પ્રકારમાં 'ચમ્પુ' ગણાતી[2] અને વિષયના પ્રકારમાં વૈરાગ્યપ્રધાન એવી '**ઉપમિતિ ભવપ્રપંચા કથા**'નો સંપૂર્ણ આધાર લઈને જ રચાયેલી આ કૃતિ છે.

એક કૃતિ હોવા છતાં એવીને એવી જ બીજી રચવાનું પ્રયોજન[3] શું ?

માત્ર ભારતીય કથાના નહિ પણ વિશ્વના ઈતિહાસમાં ઉપમા, ઉપમિતિ, અને ઉપમેય દ્વારા રૂપકાત્મક શૈલીએ રચાએલી આ કૃતિ ખરેખર ! એક વિલક્ષણ, અપૂર્વ અને અભિનવ પથ પ્રદર્શક છે. અન્ય દર્શન-ધર્મ કે સંપ્રદાયમાં આ ઢબની કૃતિ રચાયાનું અદ્યાવધિ જાણવા મલ્યું નથી. આવી અનુપમ અને અત્યુત્તમ કૃતિ સોળેક હજાર શ્લોક પ્રમાણ વિસ્તૃત હતી. વળી તે ગદ્ય-પદ્યમય હતી. આવી લાંબી (ચમ્પુ) કૃતિનો લાભ દરેક કાળમાં સહુ કોઈ લઈ શકે એવું નથી હોતું, એટલે સંક્ષેપ રૂચિવાળા જીવો માટે વિશાળકાય ગ્રન્થના સંક્ષેપ કે સાર રૂપે એક અભિનવ કૃતિના સર્જનની આવશ્યકતાનો ખ્યાલ કરીને દસમી[4] સદીમાં રચાએલ પ્રસ્તુત 'ઉપમિતિ' ગ્રન્થની રચના પછી, તેના અવતરણ કે અનુકરણ રૂપે વિવિધ આચાર્યોએ ૧૧મી, કે ૧૩ મી સદીમાં [5]અન્ય કૃતિઓ રચી હતી.

---

૧. મહાકવિ શ્રી માઘ, તે સિદ્ધર્ષિ ગણિના સંસારી કાકાના પુત્ર હતા. (જુઓ પ્રભા. ચ. પ્ર. વિ.)

૨. गद्य-पद्यमयी काचिच्चम्पूरित्यभीधीयते [કાવ્યાદર્શ. ૧]
गद्यपद्यमयकाव्यं चम्पुरित्यभीधीयते [સાહિ. દર્પણ. ૬]

૩. અહીં આ જે વૈરાગ્યરતિ માટે કહેવાયું છે, તે જ વૈરાગ્ય કલ્પલતાને ઘટે છે.

૪. संवत्सरशतनवके द्विषष्टिसंहिते (ઉપ. પ્રશસ્તિ) ના ઉલ્લેખથી સં. ૯૬૨ રચનાકાળ છે. વિક્રમનું વર્ષ ૪૯૨ અને ઈસ્વીસનનું વર્ષ ૪૩૬ સમજવું. આનું પ્રથમ વાંચન શ્રવણ 'ભિન્નમાળ'માં થયું હતું અને આ ગ્રન્થની આદ્ય નકલ 'गणा' નામના જૈન સાધ્વીજીએ કરી હતી.

૫. उप. भ. प्र. **नाम समुच्चय**- કર્તા શ્રી વર્ધમાન સૂરિજી, રચના સમય ૧૦૮૮. આ ગ્રન્થની વિજય કુમુદ સૂરિજી મુદ્રિત પ્રતિમાં નામ સમુચ્ચયની જગ્યાએ સારસમુચ્ચય એવું નામ છાપ્યું છે. એટલે પણ ખુદ ગ્રન્થકારે સ્વકૃતિના અન્તમાં નામસમુચ્ચય આપેલું છે. એટલે એ જ યોગ્ય છે.

ત્યાર પછી સત્તરમી સદી સુધીના ૪૦૦[1],વરસના ગાળામાં સંક્ષેપાત્મક કોઈ કૃતિ રચાયાનું જાણવામાં નથી આવ્યું. ચારસો વરસના ગાળા બાદ નવાં-નવલાં સર્જનની સતત ધૂની ધગાવી રહેલા ઉપાધ્યાયજીની દૃષ્ટિ 'ઉપમિતિ' ઉપર ગઈ અને એમને થયું કે, 'લાવ ત્યારે આવી મહાન કૃતિનો પદ્યમય સંક્ષેપ કરૂં' એટલે ઝટ લઈને ૧૬ હજાર શ્લોકોની બૃહદ્ કૃતિનો ૬ હજાર શ્લોકોની અંદર સંક્ષેપ કરી નાંખ્યો. જેથી સંક્ષેપ રૂચિવાળા અને ઓછા સમયમાં લાભ ઉઠાવવાવાલા જીવો પણ એનો લાભ ઉઠાવી શકે. બીજું 'ઉપમિતિ' ગદ્ય-પદ્યમય મિશ્ર હતી. જ્યારે ઉપાધ્યાયજીએ સંપૂર્ણ કથાને પદ્યમાં ઉતારી દીધી આ બીજું કારણ.

ત્રીજું 'ઉપમિતિ'નો પીઠ પ્રબન્ધ (પ્રથમ પ્રસ્તાવ ગત)માં પ્રથમ કથા અને પછી અલગ ઉપમા હતી. જ્યારે ઉપાધ્યાયજીએ પહેલાં જ સર્ગમાં કથાનાં પાત્રોની સાથે જ ઉપમા બતાવી દીધી. જેથી દૂરાન્વય ન થતાં સમીપાન્વયની સરલતા કરી આપી.

વળી તેઓશ્રીએ ક્યાંક ક્યાંક પોતાની સ્વતંત્ર આગવી પ્રતિભાનું પણ દર્શન કરાવ્યું છે. તે ઉપરાંત પ્રાસંગિક ઉક્તિઓ, સુવચનો અને સુભાષિતોના કિંમતી અલંકારોથી તેને શણગારી પણ છે.

આ વૈરાગ્યરતિ (કે વૈરાગ્ય કલ્પલતા) ઉપમિતિભવપ્રપંચાના પૂર્ણાવતાર જેવી જ છે. ઉપમિતિની સંપૂર્ણ કથા, તેની સર્વાંગ શૈલી, સંપૂર્ણ ઘટના, તમામ ભાવો અને તેનાં પાત્રો શુદ્ધાંનું આહરણ કરીને મહાકાવ્યની શૈલીએ અનુષ્ટુભ્ છંદમાં રચેલી પદ્યમય રચના છે.

પૂર્વવર્તી ઉપમિતિનું અનુકરણ કરનારા અન્ય ગ્રન્થકારોએ 'ઉપમિતિ ભવ પ્રપંચા' આ મૂલ નામવાળા શબ્દને ધ્રુવરૂપે રાખ્યો. જ્યારે ઉપાધ્યાયજીએ નવું જ નામકરણ કેમ કર્યું? તે વિચારણા માગે તેવી બાબત છે.

આ કૃતિ શેની છે?

આ ગ્રન્થનું વૈરાગ્યરતિ એવું નામ એ જ કૃતિના વિષયને તદ્દન સ્પષ્ટ કરે છે. આ ગ્રન્થનો વાર્તા વિષય શું છે? તે અંગે સ્વતંત્ર રીતે જુદો સાર આપશું. એ પહેલાં ઉપાધ્યાયજી આ ગ્રન્થના પ્રારંભમાં શું કહે છે? તે જોઈએ.

-उप. भ. प्र. कथासारोद्वार- કર્તા શ્રી ચન્દ્રગચ્છીય દેવેન્દ્ર સૂરિજી રચના સં. ૧૨૯૮, આ જ નામની બીજી કૃતિ હંસરત્નની પણ નોંધાએલ છે.

-उप. भ. प्रपंचोद्धार-कर्ता દેવેન્દ્રસૂરિજી

૧. ભુવનભાનુ કેવલી ચરિત્રમાં અમુક પ્રકાશમાં ઉપમિતિની શૈલીનો આશ્રય લેવાયો છે, તે ઉપરાંત આ શૈલીને અનુસરતી મોહવિવેક રાસ, ભવભાવના વગેરે કૃતિઓ પણ રચાઈ છે.

ઉપાધ્યાયજી પોતાની ગ્રન્થ રચનાની શરૂઆતની અટલ પ્રતિજ્ઞાનો નિર્વાહ કરવા 'ઐઁ' નામના સરસ્વતી મંત્રબીજથી સંવલિત 'ઐન્દ્ર' શબ્દ, જેનો પોતાના રચેલા અનેક ગ્રન્થોમાં લગભગ ધ્રુવ-નિશ્ચિતપણે પ્રયોગ કર્યો છે. તે શબ્દને અહીંઆ પણ આદરથ રાખીને સામુદાયિક રીતે સર્વ તીર્થંકરોને પરમભક્તિ વડે નમસ્કાર કરીને અર્ધા શ્લોક દ્વારા આ ગ્રંથનું મંગલાચરણ પૂર્ણ કરે છે. ત્યાર પછીના સાડાત્રણ શ્લોકો દ્વારા, વિષય, પ્રયોજન અને ગ્રંથ સંબંધ વગેરે દર્શાવવા દ્વારા, ગ્રન્થારંભમાં પ્રાયઃ જણાવાતા અનુબંધ ચતુષ્ટયનો સમાદર કરે છે અને જણાવે છે કે, જેની સહુ કોઈ સતત ઝંખના કરતું હોય છે, એવા શાંત ગુણ રૂપ મોતીને જન્મ આપનાર શુક્તિ-છીપલીના જેવી, વૈરાગ્યની રતિને જગાડનારી આ વૈરાગ્યરતિને હું કહીશ.

આ રચનાનું કારણ રજૂ કરતાં બીજા શ્લોકમાં વૈરાગ્ય ભાવનાના સેવનમાં મજબૂતાઈ આવે એમ જણાવ્યું છે. અને એ મજબૂતાઈ લાવવામાં જે જે કારણો હોય, તે તે કારણોને, વિવિધ રસપૂર્ણ કથાઓ દ્વારા કહેવાં એ અતિ પથ્ય હોય છે. એટલા માટે હું પણ ઉત્તમ મુનિવરે આભ્યંતર ભાવને વ્યકત કરતા ચરિત્રોને માટે પ્રશાન્ત અને ચમત્કારિક જે પદ્ધતિ અપનાવી છે તે જ પદ્ધતિનો આશ્રય લઈને હું આ કથાને કહીશ. આ શ્લોકનો સંબંધ 'ઉપમિતિ'ની કથાના કરેલા અનુકરણને સૂચિત કરતો હોય એમ જણાય છે. પછી તરત જ આ કથાનો કથાનાયક 'દ્રમક' જે એક સંસારી જીવ તરીકે રજૂ કરાયો છે તે ગુણનિષ્પન્ન નામવાળા દ્રમક પાત્રથી વાર્તાનો આરંભ થાય છે.

આ કૃતિના ઉપદેશનો સાર શું છે?

આ કૃતિમાં મુખ્યત્વે સંસારી જીવો સંસારના કારણભૂત મોહરાજાના આવિર્ભાવ સ્વરૂપ, સંસારવર્ધક ક્રોધ, માન, માયા અને લોભ આ ચારે કષાયો, હિંસા, અસત્ય, ચોરી, મૈથુન અને પરિગ્રહ આ પાંચ પાપાશ્રવો, સ્પર્શ, રસ, ઘ્રાણ, ચક્ષુ અને કર્ણ આ પાંચે ઇન્દ્રિયોના વિષયો, આ બધાને આધીન બનીને કેવા કેવા મનોવિકારને જન્મ આપે છે, એનો ભોગ બનીને કેવા કેવા વિવિધ અને વિચિત્ર દોષો ઊભા કરે છે, સંસારની વિશાળ રંગભૂમિ ઉપર કેવા કેવા વેષો ધારણ કરીને કેવાં કેવાં નાટકો ભજવે છે, અને તે દ્વારા તે સંસારને કેવો લાંબો પહોળો અને ઊંડો કરે છે? તેનું આબેહુબ અને અદ્ભુત ચિત્રણ, તદ્દન અભિનવ પ્રકારના, અભિનવ નામો, ગુણ નિષ્પન્ન પાત્રોવાળા અનેક પાત્રો, અનોખી જ કલ્પનાઓ, વિવિધ ઉપમાઓ અને આલંકારિક રૂપક કથાઓ, આ દ્વારા સચોટ રીતે વર્ણવવામાં આવ્યું છે. એ વર્ણવતાં સમગ્ર સંસારનું, માનવ જગતનું, માનવ સ્વભાવોનું યથાર્થ સ્વરૂપ રોચક રીતે રજૂ કરાયું છે વચ્ચે વચ્ચે માનવીના અજ્ઞાન તિમિરને જ્ઞાનશલાકા વડે દૂર કરનારા ધર્મગુરુઓ કે ધર્માચાર્યોના પાત્રો દ્વારા અનુપમ ઉપદેશ વ્યક્ત કરાયો છે. છેવટે અપાર અને અનન્ત સાગર જેવા આ સંસારનો અન્ત લાવવા માટે માનવીએ પોતાના

મનને કેવું નિર્મલ બનાવવું જોઈએ, દોષો અને વિકારોથી કેવા મુક્ત બનવું જોઈએ? તે કહીને, અન્તમાં પ્રબોધે છે કે હિંસાદિ આશ્રવોને તજી ઈન્દ્રિયોની આસક્તિને વર્જી, કષાયોની જંજીરોને ભંજી, જૈનધર્મ અને તેના શાસ્ત્રોનું સેવન કરો! અને તે દ્વારા માનસિક ગંદવાડને ઉલેચો! કર્મશત્રુઓને હઠાવો! અને પ્રશમરતિ[1] પ્રાપ્ત કરી, વીતરાગી બનીને આત્માનું હિત સાધો!

આત્માર્થીઓ માટે કથાનું આજ અન્તિમ કથન છે.
શ્રવણુ વાચન કર્યાનું આજ અન્તિમ ફલ છે.

આમ તો ઉપાધ્યાયજીએ વચ્ચે વચ્ચે તાત્ત્વિક, દાર્શનિક, વૈચારિક અનેક બાબતો રજૂ કરતાં; સ્થિરા, કાન્તા, વગેરે દ્દષ્ટિઓ, ઉપનિષદ્, ગીતા, સ્મૃતિ આદિની સાક્ષીઓ પણ ટાંકી છે અને જીવન જીવવાની વિવિધ રસમય વાતો પણ સુંદર રીતે પીરસી છે એમાંના મહત્ત્વના શ્લોકોની તારવણી કરી તેને અનુવાદ સાથે પરિશિષ્ટ રૂપે આપવું એ ખૂબ જરૂરી હતું પણ અત્યારે મારાથી શકય નથી બન્યું.

આઠમા સર્ગનો અન્તિમ ભાગ ખૂબ જ મહત્ત્વનો અને અધ્યાત્મ–યોગાદિ ચિંતનથી સભર છે પણ સંસ્કૃતમાં હોવાને કારણે સામાન્ય વાચકો તેનાથી વંચિત રહેશે, તેનો રંજ અનુભવું છું. ભવિષ્યમાં આનું સુંદર ભાષાંતર પ્રગટ કરવાનું શકય બનશે ત્યારે તેનો લાભ સૌને મળશે. બાકી જેઓ સ્વયં કે બીજાઓ દ્વારા વાંચી શકે તેમ હોય તેઓને આઠમા સર્ગનો અન્તિમ ભાગ વાંચી જવા મારો નમ્ર અનુરોધ છે. એમાં અનેક બાબતો રજૂ કરતાં અન્ય દાર્શનિકોની માન્યતાઓ, જૈન સાધુઓએ કેવા વિચાર, વાણી અને વર્તાવનો વહેવાર રાખવો જોઈએ, કેવા ઉદાર અને વિશાળમના થવું જોઈએ એ અંગે સુંદર માર્ગદર્શન આપ્યું છે. અન્તિમ ભાગનું ભાષાંતર પણ આ પ્રકાશનમાં જ અપાયું હોત તો પણ મારા મનને થોડોક સંતોષ થાત, પણ........

આ સમગ્ર રૂપક કથાનો પાયારૂપ સાર શું છે? તે (ઉપમિતિની પ્રસ્તાવનાની જેમ) ઉપાધ્યાયજીએ પહેલા સર્ગમાં આપી દીધો છે. તેનો અથવા તો આઠેય સર્ગનો સાર ગુજરાતીમાં આપ્યો હોત તો ગુજરાતી વાચકોને બહુજ લાભકર્તા બનત પણ તે મારાથી બની

---

૧. ઉપમિતિ ગ્રંથકારે પ્રારંભમાંજ સંસારવર્તી એક કલ્પિત નગરની કલ્પના કરતાં 'अदृष्टमूलपर्यन्त नाम किञ्चिन्महापुरम्' આ પંક્તિ દ્વારા 'અદૃષ્ટમૂલ પર્યન્ત' આ નામ પસંદ કર્યું છે. ઉપમિતિનું અનુકરણ કરનારા પરવર્તી ગ્રંથકારો પણ એમને જ અનુસર્યા છે પણ ઉપાધ્યાયજીને એ વાત માન્ય ન હતી. એટલે તેઓશ્રીએ 'अस्तीह भवाह्वानं पुरमतुलमदृष्टपर्यन्तम्' (વૈ. રતિ શ્લોક, ૫) લખીને ઉપમિતિમાં अदृष्ट જે વિશેષ્ય હતું તેને અહીં આ વિશેષણ બનાવીને 'ભવનગરને' વિશેષ્ય બનાવી દીધું છે. અર્થાત ઉપાધ્યાયજીએ 'ભવનગર' એવું નામ પસંદ કર્યું છે.

શકયું નથી તે માટે દિલગીર છું, એમ છતાં સમગ્ર ગ્રંથનો સંક્ષિપ્ત સાર, એમાં ખાસ કરીને સંસારી જીવનું અસંવ્યવહાર નગરમાંથી નીકળવું તે પછી હિંસા, ક્રોધ, અને સ્પર્શેન્દ્રિયના વિપાકો અસત્ય, માન અને રસનેન્દ્રિયના ચોરી, માયા, ઘ્રાણ નાસિકા ઇન્દ્રિયના; પરિગ્રહ, મોહ, કર્ણેન્દ્રિયના વિપાકો અને પૂર્વોક્તાર્થનો ઉપસંહાર છેવટે આધ્યાત્મિક સુંદર બોધ આ વિષયોનો સારાંશ બનશે તો થોડા વધુ વિસ્તારથી અલગ આપશું.

આ પ્રસ્તાવના લખતાં શાસ્ત્ર-ઈતિહાસ કે ગ્રંથકારના આશયને અનનુકૂલ વિધાન થયું હોય તો ક્ષમા માગું છું અને વાંચકોને તે જણાવવા વિનંતિ કરું છું.

ચેમ્બુર તીર્થ વિ. સં. ૨૦૨૬ માગશર વદિ ૧૦
શ્રી પાર્શ્વનાથ જન્મ કલ્યાણક

લી૦
મુનિ યશોવિજય

હવે પછી પ્રકાશિત થનારા ગ્રન્થોની યાદી

ઉપાધ્યાયજીના કેટલાક ગ્રન્થો પુનર્મુદ્રણ માગી રહ્યા છે. કેટલાક મુદ્રિત ગ્રન્થો અનુવાદ સાથે બહાર પાડવા જેવા છે. નવા ગ્રન્થો પણ અનુવાદ સાથે બહાર પડે તો સારું પણ યોગ્ય અનુવાદ કર્તાઓ મેળવવાની મુશ્કેલીઓના કારણે તે તત્કાલ શક્ય હોય તેમ લાગતું નથી. વળી નવ્ય ન્યાયના ગ્રન્થોના અનુવાદો કરવાનું કામ તો અત્યન્ત કપરું છે. સમર્થ વિદ્વાન હોય, પૂરતો સમય કાઢી શકે તેમ હોય અને પરિશ્રમી વ્યક્તિ હોય, તો કંઈક શક્ય બને! પણ હાલ તો નીચેના અદ્યાવધિ અમુદ્રિત ગ્રન્થો મૂલ સ્વરૂપે જ પ્રગટ કરવાનું રાખ્યું છે.

*

સંસ્કૃત કૃતિઓ	વિષય
૧. આર્ષભીય ચરિત્ર	(મહાકાવ્ય)
૨. તિઙન્વયોક્તિ	(વ્યાકરણ)
૩. આત્મખ્યાતિ પ્રકરણ	(ન્યાય)
૪. પ્રમેયમાલા	(,,)
૫. વાદમાલા	(,,)
૬. વાદમાલા	(,,)
૭. વિષયતાવાદ	(,,)
૮. વીતરાગ સ્તોત્ર અષ્ટમ પ્રકાશની ત્રણ ટીકાઓ	(,,)
૯. ન્યાયસિદ્ધાન્ત મંજરી ટીકા (શબ્દખંડ)	(,,)
૧૦. કાવ્યપ્રકાશ ટીકા	(અલંકાર)
૧૧. વિજયપ્રભસૂરિ ઉપર ક્ષામણક પત્ર	(પત્ર)
૧૨. સિદ્ધસહસ્ત્ર નામ કોશ	(કોશ)
૧૩. વિજયોલ્લાસ કાવ્ય	(કાવ્ય)
૧૪. કુપદષ્ટાન્ત વિશદીકરણ ત્રૂટિત ભાગના અનુસંધાન સાથે	(ધર્મશાસ્ત્ર)
૧૫. યતિદિન ચર્યા	
૧૬. ચક્ષુ અપ્રાપ્યકારિતાવાદ	

૫૬

ગુજરાતી તથા ગુ. ના ભાષાંતરવાળી કૃતિઓ

૧. અધ્યાત્મમત પરીક્ષા (પ્રાકૃત કૃતિ)નો બાલાવબોધ

૨. જ્ઞાનસાર બાલાવબોધ

૩. તત્ત્વાર્થાધિગમ સૂત્ર બાલાવબોધ

૪. સંયમશ્રેણિ સજ્ઝાય ૧ લો

૫. પંચનિગ્રન્થ સંગ્રહણી (પ્રાકૃત) બાલાવબોધ

૬. એકસો આઠ બોલ સંગ્રહ

૭. તેરકાઠીઆ નિબંધ

૮. કાયસ્થિતિ સ્તવન વગેરે

૯. કેટલાક અમુદ્રિત સ્તવનો

* ઉપાધ્યાયજીના તમામ ગ્રન્થોના આદિ અને અન્તના ભાગો અનુવાદ સાથે
* તેઓશ્રીના ગુજરાતી ભાષાનો સંપૂર્ણ ગદ્ય-પદ્ય સંગ્રહ, તેઓશ્રીની જ મૂલભાષામાં
* ઉપાધ્યાયજી શ્રીમદ્ યશોવિજયજી, એક અધ્યયન.
* ઉપાધ્યાયજીનો ગ્રન્થાન્તર્ગત આવતો સૂક્તિ, વચનો, વગેરેનો સંગ્રહ
* ઉપાધ્યાયજીના પદ્યાત્મક ગ્રન્થોના તમામ શ્લોકોની સૂચી વગેરે.

श्रीलोढणपार्श्वनाथाय नमः

વિ. સં. ૨૦૧૭ માં પરમ પૂજ્ય ઉપાધ્યાયજી મહારાજની સ્વહસ્ત લિખિત તથા અન્ય પ્રતિઓના છાપેલા ૫૦ ફોટાવાળા આલ્બમની છાપેલી પ્રસ્તાવના

નોંધ—વિ. સં. ૨૦૨૭ માં પૂ. ઉપાધ્યાયજી શ્રીમદ્ યશોવિજયજી મહારાજના સ્વહસ્તે લખાયેલી, તેમજ તેમની સાથે એક યા બીજી રીતે મહત્ત્વનો સમ્બન્ધ ધરાવતી હસ્તલિખિત પ્રતિઓના આદિ અને અન્તનાં પૃષ્ઠોનાં, અને કોઈ કોઈ આખી કૃતિના ફોટાઓ લેવરાવ્યા, જેની સંખ્યા પચાસેકની થતાં તેનું સુંદર આલ્બમ તૈયાર કરાવરાવ્યું હતું.

પૂજ્ય ઉપાધ્યાયજીના પવિત્ર હસ્તાક્ષરોવાળા આલ્બમો જ્ઞાનભંડારો કે સંગ્રાહક વ્યક્તિઓ વસાવી શકે એ માટે અમોએ અમૂક સંખ્યામાં આલ્બમો તૈયાર કરાવરાવ્યાં અને યોગ્ય વ્યક્તિઓએ તે ખરીદ પણ કર્યાં. એ આલ્બમમાં મેં ઉપાધ્યાયજીના સ્વ. હસ્તાક્ષરોવાળા, તથા અન્ય ફોટાઓના પરિચય માટે એક વિસ્તૃત પ્રસ્તાવના લખેલી હતી, મારા વિદ્વાન મિત્રોની સલાહ પડી કે આલ્બમની પ્રસ્તાવનાનો લાભ અતિ અલ્પ સંખ્યક વ્યક્તિને મળશે માટે પ્રસ્તુત પ્રસ્તાવના પ્રગટ થતા વૈરાગ્યરતિ ગ્રન્થમાં જો અપાય તો તેઓશ્રીના લેખન સર્જન કાર્ય અંગે બહુસંખ્ય જનને ખ્યાલ મળશે. આ સૂચન અમૂક રીતે યોગ્ય લાગતાં આલ્બમમાં છાપેલી પ્રસ્તાવના પુનઃ અહીં ઉદ્ધૃત કરવામાં આવી છે.

—સંપાદક

स्वहस्तलिखित

— ग्रन्थनामअनुक्रमणिका —

क्रमांक	ग्रन्थनाम	मूलप्रति क्यां छे ?
१.	आत्मख्याति प्रकरण	मुनिश्रीदयाविमलजीनो भंडार, देवसानो पाडो, अमदावाद.
२.	चक्षुप्राप्यकारितावाद	मुनिश्री पुण्यविजयजी संग्रह
३.	प्रमेयमाला	} पगथीयाना उपाश्रयनी जैन ज्ञानभंडार, अमदावाद.
४.	वादमाला	
५.	वादमाला	
६.	भाषारहस्य प्रकरण	,,
७.	नयरहस्य प्रकरण	,,
८.	तिङन्वयोक्ति	मुनिश्रीपुण्यविजयजीसंग्रह
९.	गुरुतत्त्वविनिश्चय स्वोपज्ञ टीका	मुनिश्रीदयाविमलजी भंडार, देवसानो पाडो, अमदावाद,

१०. अस्पृशद्गतिवाद	मुनिश्रीपुण्यविजयजी
११. निशाभक्त प्रकरण	मुनिश्रीदयाविमलजीनो भंडार देवसानो पाडो, अमदावाद.
१२. स्याद्वादरहस्य (वीतरागस्तोत्रना अष्टमप्रकाशनी लघुवृत्ति)	
१३. स्याद्वादरहस्य (वीतरागस्तोत्र अष्टमप्रकाशनी वृहद्वृत्ति)	मुनिश्रीमहेन्द्रविमलजीनो भंडार देवसानो, पाडो अमदावाद.
१४. वैराग्यरति	वेलाना उपाश्रयनो भंडार, अमदावाद.
१५. आर्षभीयचरित्र महाकाव्य	मुनिश्रीपुण्यविजयजीनो संग्रह
१६. आलोकहेतुतावादप्रकरणनुं मंगलाचरणमात्र (षड्दर्शनसमुच्चयलिखित प्रतिना अन्तमां)	,, ,,
१७. महो. श्रीयशोविजयजी लिखितपत्र	मुनिश्रीपुण्यविजयजीनो संग्रह
१८. जम्बूस्वामी रास	,,
१९. सम्यक्त्वचोपाई	,,
२०. श्रद्धानजल्पपट्टक	,,
२१. दशार्णभद्रराजर्षि स्वाध्याय	,,
२२. नयचक्र टीका	मुनिश्रीमहेन्द्रविमलजी ज्ञान-भंडार देवसानो पाडो
२३. शिरोमणिग्रन्थोपरि जयरामी टीका	,,
२४. अज्ञातनामा कृतिओ	मुनिश्रीयशोविजयजी संग्रह
२५. ऐन्द्रस्तुति	मुनिश्रीपुण्यविजयजी संग्रह
२६. पातंजलयोग शास्त्र	,,
२७. तर्कभाषा	,,
२८. श्रीयशोविजयजीगणिकृत ग्रन्थनामसूची	,,
२९. शाश्वतप्रासादप्रतिमामान स्तोत्र	,, ,,
३०. न्यायरत्न प्रकरण	,,
३१. न्यायसिद्धान्तमञ्जरी (शब्दखण्ड) टीका	,,

★

जयन्तु जिनवराः ॥

प्रतिओनो परिचय

सं'पा. मुनिश्री यशोविजयजी

सत्तरमी सदीना पूर्वार्ध' पछी जन्मेला, जैन शासनना परमप्रभावक, समर्थ तत्त्वचिन्तक, असाधारण कोटिना तार्किक विद्वान, न्यायविशारद न्यायाचार्य महोपाध्याय श्रीमद् यशोविजयजी महाराजश्रीनी स्वलिखित हस्तप्रतो जेम जेम उपलब्ध थती गई अने जेम जेम ए महाप्रभावक विद्वान महर्षि'नां पवित्र हस्ताक्षरोनां दर्श'न थतां गयां, तेम तेम एक विचार उद्‌भव्यो के ए बहुमूल्य हस्ताक्षरोनां दर्श'न सुलभ बनावी शकाय तो केवुं सारुं! आ विचारणामांथी आ हस्ताक्षरोनी प्रतिकृतिओनो संपुट प्रगट करवानी योजनानो जन्म थयो अने उपाध्यायजीना हाथे लखाएली थोडीक प्रतिओनी प्रतिकृतिओना संपुटरूपे ए योजना आजे बहार पडे छे ए खरेखर आनंद अने गौरवनो प्रसंग छे. एमां ये उपाध्यायजीना प्रत्ये सविशेष गुणानुराग धरावनार महानुभावोने तो सविशेष आनंद थशे एमां कोई शक नथी. खरेखर! आवा महर्षि'ना पवित्र हस्ताक्षरोनुं दर्श'न-वंदन थवुं ए जीवननो एक अद्‌भुत अने अणमोल ल्हावो छे.

अमारा आ एक न्हानकडा छतां अनोखा प्रकारना प्रयासथी जैन साहित्यसंपत्तिमां एक बहुमूल्य प्रकारनो उमेरो थशे.

आ संपुटमां निम्नोक्त प्रकारनी (फोटो स्टेट) प्रतिकृतिओ-छबीओ आपवामां आवी छे.

१ उपाध्यायश्रीजीए रचेला ग्रंथोनी खुद पोते ज लखेली कृतिओ तथा खुद पोते ज रचेली, लहियाए अपूर्ण' मूकेली अने अंते पोते पूरी करेली कृतिओ.
[आ कृतिओ चित्र नं. १ थी लईने चित्र नं. १७ सुधीनी छे. एमां १०, ११ नंबर न लेवा]

२ अन्य जैन ग्रंथकारे बनावेली, पण स्वहस्ते लखेली कृतिओ.
[आ कृति चित्र नं. १८-१९ छे.]

३ अन्ये रचेली, अन्य व्यक्तिए लखेली, परंतु स्वहस्तथी परिमार्जि'त, परिवर्धि'त के संशोधित करेली (नामी-अनामी) कृतिओ.
[आवी कृतिओ चित्र नं. २०-२१,मां छे.]

४ महोपाध्यायजीए रचेली पण अन्य लेखके लखेली, पण ए प्रतिना अंतमां स्वहस्ताक्षरीय श्लोकादिकथी विभूषित करेली.
[आ माटे चित्र नं. २२ मां अ-आ पानुं जूओ.]

५ अन्य कर्तानी, अन्य लेखक के लहियानी पण उपाध्यायजीनी मालीकीनुं सूचन करती.
[जुओ चित्र नं. २२ इ]

६ उपाध्यायजीनां जीवन-कवन साथे कंईक ऐतिहासिक संबंध धरावती,
[जुओ चि. नं. १२ आ, २२ इ, २३]

७ महोपाध्यायजीना गुरुदेव श्री नयविजयजी महाराजे स्वहस्ते लखेली कृतिओ.
[जुओ चि. नं. २४ अ अने आ]

૮ અજૈન ગ્રંથ ઉપર ઉપાધ્યાયજીએ રચેલી, અને બીજાએ લખેલી ટીકાવાળી કૃતિઓ,

[જુઓ ચિત્ર નં. ૨૫]

૯ અન્ય જૈન વિદ્વાને રચેલા ગ્રન્થ ઉપર ઉપાધ્યાયજીએ રચેલી અને ઉપાધ્યાયજીએ જ સ્વયં લખેલી એવી કૃતિઓ.

[જુઓ ચિત્ર નં. ૧૦, ૧૧ अ]

૧૦ અન્તમાં આપેલા ઐતિહાસિક મૂલ્ય ધરાવતા સમય (સંવત્), સ્થળ (ગામ) ના ઉલ્લેખવાળી કૃતિઓ.

[જુઓ ચિ. નં. ૧૦, ૧૭, ૧૮, ૨૯, ૨૨, ૬, ૨૪ अ आ]

આ કૃતિઓ પ્રગટ કરવાના ત્રણ ઉદ્દેશો છે: (૧) તેઓશ્રીના હસ્તાક્ષરોનું પવિત્ર દર્શન થાય. (૨) અદ્યાવધિ સ્વહસ્તાક્ષરીય કૃતિઓ કઈ કઈ અને કેટલી પ્રાપ્ત થઈ છે તેની વિપુલતાનો ખ્યાલ આવે અને (૩) કૃતિઓનાં આદિ-અન્તમાં મંગલાચરણો અને પ્રશસ્તિઓમાં જે કંઈ ગાંભીર્ય, માર્મિકતા કે વિશેષતા હોય તેનું જાણપણું થાય.

અહિંઆ જે ગ્રંથ પૂર્ણ મળ્યો, તે તે ગ્રંથનાં आदि અને अन्तिम પૃષ્ઠો પ્રતિબિંબિત કરીને આપેલાં છે. દાખલા તરીકે:- आत्मख्यातिप्रकरण, वादमाला, भाषाहस्य, नयरहस्य, स्याद्वादरहस्यलघुवृत्ति, जम्बूस्वामीरास ઇત્યાદિ.

જે ગ્રન્થનો આદિ ભાગ હતો, પણ ગ્રન્થ ખંડિત કે અપૂર્ણ મલવાથી અંતિમ ભાગ ન હતો, તેનું માત્ર आदिपृष्ठ જ આપેલ છે, અન્તિમ નથી આપ્યું; જેમ કે-प्रमेयमाला આદિ. પણ એમાં वादमाला, तिङन्वयोक्ति, अस्पृशद्गतिवाद, निशाभक्तप्रकरण आर्षभीयचरित्र, આ કૃતિઓ અપવાદરૂપ છે. એટલે કે આ કૃતિઓ અપૂર્ણ કે ખંડિત હોવા છતાં તેનો અન્તિમ ભાગ સકારણ આપવો પડ્યો છે.

વળી જે ગ્રન્થનો આદિભાગ અન્ય લેખકનો લખેલો હોય પણ કોઈ કારણસર અન્તિમભાગ તેઓશ્રીએ જ પૂરો કર્યો હોય; તેવી કૃતિ પણ આમાં આપી છે. જેમ કે-સ્વરચિત गुरुतत्त्वविनिश्चय.

જે કૃતિનું માત્ર એક જ પાનું મળ્યું હતું, તેનો યદ્યપિ આદિ ભાગ તો આપવાનો હોય જ. પણ સકારણ તેના પાછલા ભાગને अपरपृष्ठથી સંબોધીને આપ્યો છે.

આપેલી પ્રતિકૃતિઓમાં, કોઈ કોઈ એવી પણ છે કે જેના અક્ષરો ખુદ ઉપાધ્યાયશ્રીજીના હશે કે કેમ? એવો સંદેહ થઈ આવે. અરે! એક જ કૃતિમાં પરિચિત અને અપરિચિત, એમ બન્ને પ્રકારના અક્ષરો છે, તો શું તે કૃતિનો અમુક ભાગ અન્યના હાથે પણ લખાયેલ હશે ખરો? અથવા કલમના કે અન્ય ઉતાવળના કારણે અક્ષરોમાં ભિન્નતા આવી હશે ખરી? આનો નિર્ણય તો તેનું ઊંડું માર્મિક સંશોધન અને સંતુલન કરવામાં આવે ત્યારે જ સમજાય. આ બાબતમાં તદ્વિદો કંઈક પ્રયત્ન કરે તેવી વિનમ્ર વિનંતી.

પ્રતિકૃતિઓનાં મથાળે કૃતિનું નામ અને કર્તાનું નામ આપ્યું છે, તેમ જ પ્રથમ પત્રદર્શક आदिपृष्ठ છેલ્લાં પાનાનું સૂચક अन्तिमपृष्ठ, અને પહેલાં પાનાની પાછળની બાજુ માટે अपरपृष्ठ એવા શબ્દો પણ મથાળે કે નીચે મૂકયા છે.

આ સંપુટના ૨૫ પૃષ્ઠોમાં ૪૦ ગ્રન્થો-પત્રાદિ વગેરેની લગભગ ૫૦ થી અધિક કૃતિઓ આપવામાં આવી છે. એ કૃતિઓનાં નામો મૂલ કૃતિ કયાં છે? ઇત્યાદિ હકીકત સંપુટની મૂકેલી સૂચીમાં આપી છે તેમાંથી જોઈ લેવી.

ઉપાધ્યાયજી ભગવાનના હસ્તાક્ષરોની અતિવિરલ અને અમૂલ્ય જે હસ્તપ્રતો મળી છે, તેની માલીકી રાજનગર અમદાવાદના દેવસાપાડા, ડહેલા અને પગથીઆ (સંવેગી)નાં નામથી ઓળખાતા ઉપાશ્રયોના જ્ઞાનભંડારોની, તેમ જ પ્રખર સંશોધક પૂ. મુનિવર શ્રીપુણ્યવિજયજી મહારાજશ્રીની છે. આ બધી પ્રતિઓ મેળવી આપવાનું સૌભાગ્ય ઉપાધ્યાયજી પ્રત્યે અસાધારણ ભક્તિભાવ ધરાવનાર અને મારાં કાર્ય પ્રત્યે હંમેશા સહાનુભૂતિ રાખનાર સદાનંદી, ઉદારચેતા, પ્રખર સંશોધક, આગમપ્રભાકર વિદ્વદ્વર્ય મિત્ર મુનિવર પૂણ્યવિજયજી મહારાજના ફાળે જાય છે.

આટલું પ્રાસ્તાવિક વિવેચન કર્યાં બાદ સંપુટગત પ્રતિકૃતિઓ જેના ઉપરથી લેવામાં આવી છે, તે મૂલ પ્રતિઓનો પરિચય આપણે જોઈએ. અહીં આ પરિચય બાહ્ય દેહનો મર્યાદિત રીતે જ આપવાનો છે.

प्रतिओनो विशिष्ट परिचय

१ प्रतिओनाकागलो સ્વહસ્તાક્ષરી મૂલપ્રતિઓના કાગળ ૧૬, ૧૭ અને ૧૮મા સૈકાના છે અને તે અમદાવાદી 'સાહેબખાની' નામથી ઓળખાતા દેશી કાગળો છે.

* કાગળો બહુધા જાડા વાપર્યા છે. કાગળની આજની પરિભાષામાં ૩૫ થી ૪૫ રતલી વજનના કહી શકાય.
* આ કાગળોને તમે બેવડા વાળી દો તો એકાએક બટકશે નહિ કે તૂટશે નહિ. ૨૫૦–૩૦૦ વરસ જેટલા જુના થવા છતાં સડવા નથી પામ્યા એ જ એની વિશેષતા છે. જ્યારે આજના મુદ્રણનો કાગળ ૫૦–૬૦ વરસે જરૂર × સડી જવાનો કારણ કે આજની કાગળ બનાવવાની પદ્ધતિ જ એવી છે. એ ખરૂં છે કે આજના કાગળની સફાઈ અને ઉજ્જવળતા પ્રાચીન કાગળમાં નથી હોતી.
* વર્ષો પુરાણા થવાથી પલટાએલા રંગને કારણે તેની કાયાએ પીળાશપણું ધારણ કર્યું છે.

२ स्याही લખવામાં માત્ર કાળી સ્યાહીનો જ ઉપયોગ થયો છે. સ્યાહી ખૂબ જ કાળી છે. ઉતાવળનાં કારણે સિદ્ધહસ્ત લહીઆની જેમ શાહીનો પ્રવાહ એક સરખો ન રહેતાં આછો પાતળો થયા કરે છે. ક્યાંક પાછો ઘટ્ટ બનતો જાય છે. તેઓશ્રીને ઠરાવીને કે ચીપીને લખવાની ફુરસદ હતી જ ક્યાં ?

३ कलम કલમ આપણી જુની અને જાણીતી અસલી બરૂ–કાંઠાની જ વાપરેલી છે. લખતા કલમ જાડી રહી, પાતલી રહી કે કૂચો બની ગઈ, એની રાહ જોઈ નથી કે પરવા કરી નથી. અને ખરેખરા વિદ્વાનો માટે તો લખાણની સુઘડતા કરતાં તેને ધારાબદ્ધ અંકિત કરવાનું કાર્ય વધુ મહત્ત્વનું હોય છે. એ આથી સ્પષ્ટ સમજી શકાય છે.

× માટે જ જૈન સંઘને મારી નમ્ર સૂચના છે કે છેલ્લા ૫૦ વરસમાં પાઠાંતરો, પાઠભેદો, શબ્દસૂચી આદિ પરિશિષ્ટો સાથે છપાએલા તમામ ગ્રંથોને પ્રતાકારે કે ફુલેસ્કેપ સાઈઝની બુકના સ્પેશીયલ ઉંચી જાતના દેશી કાગળો (જેમાં તેજાબ-એસીડ ન આવતા હોય તેવાં) બનાવરાવી તેના ઉપર લહીઆઓ પાસે હસ્તલેખનથી લખાવા જોઈએ. કારણ કે ટકાઉ સ્યાહીથી લખાએલા ગ્રન્થો ૨૦૦–૫૦૦ વરસ સુધી ટકી શકશે, અને પ્રજા મુદ્રિત ગ્રન્થો સડી ગયા હશે ત્યારે ભાવિ પ્રજા આવી હસ્તલિખિત કૃતિઓ જોઈને સાશ્ચર્ય આશીર્વાદ વરસાવશે અને પુનઃ પ્રિન્ટીંગ કરવા માટે તે અત્યન્ત ઉપયોગી બનશે.

४ आकार — કૃતિઓ આકારમાં લંબચોરસ પ્રકારનીજ મળી છે અને મોટે ભાગે લગભગ સરખી સાઈઝના માપવાળી છે.

५ माप — પ્હોળાઈમાં ૩½ ઈંચથી લઈને ૪½ ઈંચ સુધીની અને લંબાઈમાં ૯½ ઈંચથી લઈને ૧૦ ઈંચ સુધીની છે.

६ स्थिति — સ્વહસ્તાક્ષરી પ્રતિઓની સ્થિતિ એકંદરે સંગીન કહી શકાય. કાગળ કે સ્યાહીના દોષને કારણે કોઈ પ્રતિ જીર્ણપ્રાયઃ બની જાય તે સ્વાભાવિક છે.

७ पंक्तिसंख्या — સામાન્ય રીતે પાનાં દીઠ ૧૪ થી માંડીને ૨૨ સુધીની પંક્તિઓ લખાએલી છે. કયારેક તો ૨૯ સુધી પહોંચી ગયાનું જોવાય છે.

८ पंक्तिओनी लम्बाई — સામાન્ય રીતે પંક્તિઓની લંબાઈ ૭॥ થી ૮ ઈંચ સુધીની છે. અને પ્હોળાઈ દોઢ દોરાથી લઈને ત્રણ દોરા સુધીની છે.

९ पंक्तिसौष्ठव — વગર રેખાએ લખેલી હોવા છતાં બહુધા એકધારી સીધી લીટીઓ લખાએલી છે. કયાંક કયાંક હળવા વળાંકો લે છે. અને જરાક સર્પાકાર કે ધનુષાકાર પણ બની જાય છે.

१० लिपि — લિપિ મહારાષ્ટ્રી દેવનાગરી છે.

११ भाषा — પ્રાકૃત, સંસ્કૃત, પ્રાચીન ગુજરાતી અને હીંદી છે.

१२ विषय — દર્શન, ન્યાય, તર્ક, વ્યાકરણ, આચાર, યોગ, સ્યાદ્વાદ, ધર્મશાસ્ત્ર, તત્ત્વજ્ઞાન, ચરિત્ર, રાસ, કાવ્ય, વાદવિવાદ, ચર્ચા, સ્તુતિ આદિ છે.

१३ पूर्णता-अपूर्णता — આ સંપુટમાં આપેલી કૃતિઓમાં તેર કૃતિઓ પૂર્ણ અને સાત અપૂર્ણ છે.

१४ शुद्धि अशुद्धि — યદ્યપિ મોટા ભાગની કૃતિઓ શુદ્ધ છે. તથાપિ ક્લિષ્ટ ગણાતા દર્શનિક વિષયોની કૃતિઓનાં કેટલાંક સ્થળોમાં ઉતાવળે કલમ ચલાવ્યાના કારણે અક્ષરો અને શબ્દોની સંકીર્ણતાને લીધે આલેખન એવું વિચિત્ર બની જાય છે કે અનુભવીઓ માટે પણ મૂલ શબ્દો કે અક્ષરો શું હશે ? એ નક્કી કરવાનું કાર્ય અતિ વિકટ બની જાય છે.

१५ अक्षरसंख्या — પ્રતિ પંક્તિમાં અક્ષર સંખ્યા ૩૬ થી લઈને ૫૬ સુધીની છે.

१६ अक्षरमान — નાનામાં નાના લગભગ 'મગ'ના દાણા જેવડા ને મોટામાં મ્હોટા 'ચણા'ના દાણા જેવડા અક્ષરો છે.

१७ अक्षरमरोड — અક્ષરો ગોળ કે સીધા નથી પણ કંઈક વળાંકવાળા અને ઇટાલિઅન (ઇટેલિક) અક્ષરની જેમ જરા ત્રાંસમાં લખાએલા છે.

१८ प्रशस्ति छे खरी ? — પ્રશસ્તિવાળી પ્રતિઓ ઓછી અને તે વિનાની વધુ છે, અધ્યાત્મી અને નિસ્પૃહી જીવન ગાળતા જૈન સાધુઓની ખાસીયત મુજબ ઉપાધ્યાયશ્રીજીએ પણ માહિતી પૂર્ણ પ્રશસ્તિ લખવા તરફ પૂરતું લક્ષ આપ્યું નથી.

१९ पृष्ठसंख्या — એક પાનાંથી લઈને ૭૭ પાનાં સુધીની છે.

२० लेखन संवत छे खरी ? — સ્વહસ્તની માત્ર સાત કૃતિઓ સંવતવાળી આ સંપુટમાં છે.

नाम ×	कोना अक्षर? ×	लेखन संवत ×	लेखन स्थळ
१ दशार्णभद्रस्वाध्याय	ઉપાધ્યાયજીના	૧૬૬૯	સુરત (ગુજ.)
२ स्याद्वादरहस्यलघुवृत्ति	,,	૧૭૦૧	આંતરોલી (")
३ नयचक्र	,,	૧૭૧૦	પાટણ (")
४ श्रद्धानजल्पपट्टक	,,	૧૭૩૮	
×	×	×	×
५ तर्कभाषा	નયવિજયજીના	૧૬૬૫	
६ शाश्वतप्रतिमामाननस्तोत्र	,,	૧૬૬૮	
७ न्यायरत्नप्रकरण	,,	૧૭૦૧	વિદ્યાપુર (ગુજ)

આ પ્રમાણે અહિં પ્રતિઓની વિસ્તૃત માહિતી પૂરી થાય છે.

શાસનદીપક ઉપાધ્યાયજી એક ત્યાગી જૈન સાધુ હતા. જૈન સાધુ એટલે જ્ઞાનોપાસના જેટલું જ ક્રિયાકાણ્ડની સાધનાને મહત્ત્વ આપનાર. એથી જેમને પ્રભાતકાળથી લઈને રાતના શયન–સમય સુધી નિશ્ચિત સમયે અનેક પ્રકારની દૈનિક–રાત્રિક ક્રિયાઓ માટે સમય ફરજિયાત આપવાનો હોય, વળી સામાજિક કે સાંઘિક જવાબદારીઓ અદા કરવાની હોય અને એ સાથે સાથે સંખ્યાબંધ ગ્રન્થોનું વાંચન કરવાનું હોય. અને તે ય માત્ર સામાન્ય કોટિના જ નહિ, પણ ઉચ્ચ–ઉચ્ચતર–ઉચ્ચતમ કોટિના પણ હોય કે જેમાં આગમિક, તાર્કિક, અને દાર્શનિક પ્રકારોને ગણાવી શકાય; એટલે કે જે વિષયો પ્રજ્ઞા અને પ્રતિભાને થકાવી દે. સાદા કહેવાતા શબ્દોમાં કહીએ તો ભેજાનું પૂરેપૂરું દહીં કરી નાંખે તેવા. પુનઃ અતિ શુષ્ક ગણાતા તર્ક, ન્યાય અને દર્શન–આગમિકવાદોનાં વાચન બાદ તે તે શાસ્ત્ર–સિદ્ધાંતોનું ચિંતન મનન અને પછી મંથન કરવાનું હોય, પછી જૈન દર્શનના સનાતન સિદ્ધાંતો સાથે બુદ્ધિતુલાથી સંતુલન કરવાનું હોય, જ્યાં જ્યાં સંતુલનનો મેળ ન લાગે ત્યાં ત્યાં પાછું તર્ક, દલીલોથી સચોટ નિરસન કરવાનું હોય, આટલું જ કરી બેસી રહીને તેઓશ્રીને માત્ર સ્વ આનંદને જ લૂંટવાનો ન હતો, પણ પોતાના આનંદમાં અન્યને પણ સહભાગી બનાવવાનો ઉદાત્ત ભાવ પણ બેઠો હતો. એટલે સત્યનું જે નવનીત તારવ્યું, તેને પોતાની વિશિષ્ટકોટિની બૌદ્ધિક પ્રતિભા અને સાર્વજનિક પ્રક્રિયાથી સુગ્રાહ્ય અને સુપાચ્ય બનાવીને, પુનઃ ગ્રન્થ સ્વરૂપે સર્જન કરીને, સ્વયં લખીને પીરસવાનું હતું અને તે ય ભાષાની સંપૂર્ણ શુદ્ધતા જાળવીને. ત્યારે તો મનમાં એક જ તરંગ વારંવાર ઉઠયા કરે કે આવી પરિસ્થિતિ વચ્ચે તેઓશ્રીએ શી રીતે સમય કાઢ્યો હશે? આપણે તો આનો બીજો કોઈ જવાબ ન આપી શકીએ! જવાબ એક જ હોઈ શકે કે મુખ્યત્વે તેઓશ્રીનો અસાધારણ કોટિનો अप्रमत्तभाव જ આમાં કારણ હતો. એમાં પણ જ્યારે પૂ. શ્રી મલ્લવાદિજીના नयचक्र ગ્રન્થ ઉપરથી નકલ કરવાનો તેઓશ્રીનો અદમ્ય ઉત્સાહ અને અવિરત પ્રયત્ન જોઈએ છીએ, ત્યારે તો તેઓશ્રીની સર્વોત્તમ કોટિની શ્રુતભક્તિ આગળ સહસા મસ્તક ઝૂકી પડે છે અને વૈખરી 'ધન્ય ધન્ય બોલી ઉઠે છે.

નયચક્રગ્રન્થ એટલે દાર્શનિકવાદોનો સાગર. ભારતીય દાર્શનિક વાઙમય અને જૈન સાહિત્ય–સંસ્કૃતિના મુગટમણિ જેવા ૧૮ હજાર શ્લોકમાન જેવડા, આ મહાકાય શાસ્ત્રગ્રંથની નકલ, સાત જૈન મુનિઓએ એક સાથે બેસીને '**पक्षेणैकेन पूरितो ग्रन्थः**' આ પંક્તિના સ્વકૃત ઉલ્લેખથી પંદર દિવસમાં જ પૂરી કરી અને એ આદર્શની સંપૂર્ણ નકલ ૩૦૮ પાનામાં પૂર્ણ થવા પામી. એમાં ઉપાધ્યાયજી ભગવંતના

ફાળે ૭૩ પાનાં લખવામાં આવ્યાં, જેનું શ્લોકમાન ૪૬૦૦ થી ૪૮૦૦ નું થાય છે. પંદર દિવસો વચ્ચે તેની ફાળવણી જો કરીએ તો લખવાની સરેરાસ રોજના ત્રણસો શ્લોકની આવે. નિત્યક્રિયાઓને જાળવીને રોજના ૩૦૦ શ્લોકો લખી શકે ત્યારે સિદ્ધહસ્ત અને ઝડપી લહિયાની જેમ તેઓશ્રીનો લખવાનો પણ મ્હાવરો કેવો હશે? તેનો ખ્યાલ આવી શકશે! વિશેષ વાત તો વળી એ છે કે સ્વકૃતગ્રન્થો તો લખે, પણ અન્યકૃત જૈન-અજૈન ગ્રન્થોની પણ તેઓશ્રીના જ હસ્તાક્ષરની કૃતિઓ મળે ત્યારે કોણ સાશ્ચર્યમના ન બને!

ખરેખર! ઉપાધ્યાયજી ભગવંત પ્રખર અભ્યાસક, અદ્‌ભુત સર્જક અને કુશળ લેખક પણ હતા. આમ ત્રણેય શક્તિઓનો ત્રિવેણી સંગમ પ્રાપ્ત કરવાનું વિલક્ષણ સૌભાગ્ય કોઈ વિરલ વ્યક્તિને જ લલાટે લખાએલું હોય છે.

કોઈને સહજ રીતે એવો પ્રશ્ન થાય કે અહીંઆ આપેલી પ્રતિકૃતિઓ સ્વહસ્તાક્ષરની જ છે એનો પુરાવો શું? તો પુરાવાનાં અનેક પ્રામાણિક કારણો રજૂ કરી શકાય એમ છે. સંપુટગત કૃતિઓ કે તેની મૂલ પ્રશસ્તિઓથી પણ તેનો ઘણો ખરો ખ્યાલ આવી શકે તેવું છે. પણ એની ચર્ચા કરવાનું આ સ્થાન નથી, તેને જતું કરીએ. બાકી પુણ્યાત્મા મુનિવર શ્રી પુણ્યવિજયજી મહારાજે તથા મેં તેની પાકી અજમાયશ કરેલી છે. એટલે શંકાને કોઈ સ્થાન જ નથી. કેટલીક કૃતિઓ કે પંક્તિઓના હસ્તાક્ષરો એવા પણ છે કે જે પૂર્વાપર પૂરા મળતા આવતા નથી. કેટલાક ન્યૂનાધિક પણે મળતા આવે તેવા છે, તો તેનું કારણ શું? તેનું વાસ્તવિક કારણ તો શોધવું બાકી છે. પણ એનો સ્થૂલ જવાબ એ હોઈ શકે કે, ઉમરના ભેદ, ઉતાવળના કારણે કાં લેખનકલાના અભ્યાસની પ્રગતિનાં પરિણામે અક્ષરોનાં માપ, વળાંક કે મરોડમાં ભેદો સર્જાતા હોય છે, અને હસ્તાક્ષર નિષ્ણાતોથી તો એ વાત જાણીતી છે કે એક જ વ્યક્તિના હાથે લખાએલા અક્ષરોમાં એવી વિવિધતા હોય છે કે એને પારખવાનું કાર્ય દુર્ઘટ બની જાય છે.

અગાઉ જણાવ્યું તેમ, ઉપાધ્યાયજી અતિવ્યવસાયી પુરુષ છતાં સમગ્ર લખાણની દૃષ્ટિએ જોઈએ તો નિઃસંકોચપણે આપણે તેમને સિદ્ધહસ્ત (લહિયા) તરીકે બિરદાવી શકીએ. કારણ કે લગભગ મોટા ભાગની પ્રતિઓનાં લખાણનો પ્રવાહ ગંગાના અવિરત ધસમસતા ધીર, ગંભીર પ્રવાહની જેમ એકધારો વહેતો દેખાય છે. અને એથી આપણી નજરને પણ તે જકડી રાખતો હોય છે.

અલબત્ત સૌન્દર્યની દૃષ્ટિએ મૂલ્યાંકન કરીએ તો પ્રસ્તુત લેખનને સર્વોત્તમ કોટીનું ન કહી શકીએ, પણ મધ્યમ કોટીનું તો જરૂર કહી શકીએ. તેઓશ્રીના હાથની લઢણ અને શૈલી જોતાં જરુર કહી શકાય કે તેઓશ્રીને સર્જન અલ્પ કરવાનું હોત, તો તો ચીપી ચીપી લખીને, કલમને મઠારી મઠારી સુંદર અને નમૂનેદાર અક્ષરો લખી શકત, પણ આવા અનોખા, મહાસર્જક સંતો સૌન્દર્યની સાથે સગપણ ક્યાં બાંધવા બેસે! તે તેમને પાલવેજ ક્યાંથી? વળી આ સર્જન પાછું કેવું? એકાદ અક્ષર કે શબ્દ ન્યૂનાધિક લખાઈ જાય, કાનો માત્ર રહી જાય કે તેનો તફાવત પડી જાય, તો અર્થસંગતિમાં ભારે મથામણો ઊભી થઈ જાય એવું. વળી સંખ્યાબંધ ગ્રન્થોનાં ઉદ્ધરણો ટાંકવાના, સ્વપર ગ્રન્થોનું અવલોકન ચિંતન-મનન ઈત્યાદિ કાર્ય પાછું કરવાનું. એટલે આવા વ્યવસાયી પુરુષો હંમેશા કાર્યવેગીજ હોય, આવા કારણે તેઓશ્રી પાસેથી સર્વોત્તમ કોટિના લેખની આશા રાખવી એ મને લાગે છે કે વધુ પડતી છે. આમ છતાં કહેવું જોઈએ કે, હસ્ત અને મનનાં સ્વાભાવિક સ્થૈર્ય અને ધૈર્યને જરા પણ ગુમાવ્યા વિના અચૂકપણે લખ્યું છે. એવું તેઓશ્રીની પ્રતોના આભિમુખ્ય સંદર્શનથી ચોક્કસ સમજાયું છે. આજ કારણે સ્યાદ્‌વાદરહસ્યલઘુવૃત્તિ આદિ વૃત્તિઓ પ્રથમાદર્શરૂપે કાચી જ લખેલી મળી. અને તેમાં

કરેલા સુધારા વધારાથી તે એટલી બધી ચિત્રવિચિત્ર બની ગઈ છે કે પ્રતની નકલ કરનારનું ભેજું જ ગાયબ થઈ જાય, અને સંશોધકનું તો પૂછો જ મા ! ખરું મગજનું હિમાલયના માહ મહિનાના જેવું ઠંડીંજ કરી નાંખે ! અમુક આપવાદિક સ્થળો બાદ કરીએ તો પ્રતિઓમાં ચેકચાક છેકછાક કે અક્ષરોની ગરબડી ક્યાંય માલૂમ નથી પડતી. કવચિત્ અક્ષર કે શબ્દનું ન્યૂનાધિક પણું બની ગયું છે તે વાત સાચી, પણ તે ઉતાવળથી લખવાના કારણે જ થયું છે. તેઓશ્રીની કલમ ઠીકઠીક વેગીલી હતી. બરૂ-કલમનો કુસ પણ ઠીક ઠીક કાઢી લેતા હતા. લખતા લખતા બરૂ કૂચો થવા આવ્યું હોય, છતાં અલ્પ સમયમાં વધુ લખવાના લોભમાં, લખવાનું જેટલું ખેંચાય તેટલું ખેંચ્યું છે. અને બરૂની ધારનો જેટલો કુસ કઢાય એટલો એકી સાથે કાઢી લેવા પ્રયત્ન સેવ્યો છે. જેથી અક્ષરો ક્યાંક ખરડાએલા, તેમજ આછી પાતળી સ્યાહીવાળા થવા પામ્યા છે.

અરે ! એમની સર્જનતી ધૂન અને સમયનો બચાવ કરવાની તાલાવેલી કેવી હતી તેનું પ્રતિબિંબ પ્રસ્તુત પ્રતિઓમાં જ જોવા મળે છે. સામાન્ય રીતે દરેક લેખક પ્રતિનાં લખાણની બન્ને બાજુએ એક એક લીટી મારે. અને બબ્બે લીટીઓ મારી શકાય તો બેવડી મારે, અને દોરવાનાં સાધનથી સીધી દોરીને પાનાંની શોભા અને ઉઠાવ લાવે. પરંતુ આ પુરુષને તો શોભા શણગાર માટે સમય જ ક્યાં હતો ! તેની તેમને પડી પણ શું હોય ? એટલે લીંટી એકવડી જ મારી છે. અને તેય પટ્ટીની મદદ વિના હાથથી જ મારી દીધી છે. અને ઉતાવળ તો કેવી ? કે લીંટીઓ બધે જ સીધી ન મળે; કે ન તો પૂરી દોરેલી મળે ! ન તો સરખા માપની હોય ! અરે ઘણા સ્થળે તો લીટી મારવાનો શ્રમ કે સમય જ લીધો નથી, આવી તો હતી તેઓશ્રીની સર્જનની મસ્તધૂન અને પ્રચણ્ડ તાલાવેલી !!

ઉપાધ્યાયજીના '**ल**' વગેરે અમુક અમુક વર્ણાક્ષરો લેખનમાં ખાસ વિશિષ્ટતા ધરાવે છે. એ વિશિષ્ટતા કયા વર્ણોની કેવી રીતે છે ? તે તો તેના ખાસ બ્લોક પ્રીન્ટદ્વારા જ બતાવી શકાય.

મારી ઉમેદ હતી કે ઉપાધ્યાયજીના ખુદના હસ્તાક્ષરોની જ अથી લઈને ह સુધીના સ્વર વ્યંજનોની, કેટલાક સંયુક્તઅક્ષરોની લિપિ તૈયાર કરી, મુદ્રિત કરાવી આ સંપુટના આરંભમાં જ આપવી, પણ સમયસર તૈયાર થઈ શકી નથી, એટલે હવે તે વાત તો ભાવિ ઉપર રહી.

આ સંપુટમાં આપેલા ऐन्द्रस्तुति અને पातंजलयोगदर्शन આ બંને પ્રતિકૃતિઓના અન્તમાં ઉપાધ્યાયજીએ પોતે એક શ્લોક લખ્યો છે. જેમાં પ્રતિઓ લખવામાં મદદગાર બનનાર પોતાના ખંભાતવાસી રત્નમેઘજીના પુત્ર જયતસી ભક્તને અમર બનાવી દીધો છે.

સર્જનયજ્ઞ ઉપરાંત લેખનયજ્ઞને માંડનારા ઉપાધ્યાયજીને શ્રુતજ્ઞાનભક્તિનું કેવું 'ઘેલું' લાગ્યું હતું કે, પોતાના ગ્રન્થો તો લખ્યા, પરંતુ તેમાં સહાયક અન્ય જૈન કે અજૈન ગ્રન્થોને પણ બીજા લેખકની અપેક્ષા રાખ્યા સિવાય સ્વહસ્તે જ લખ્યા. વળી અન્ય લેખકે લખેલા ગ્રન્થોને પરિમાર્જન પણ કર્યાં. ધન્ય હો ! એ અપ્રમત્ત પુરુષાર્થી, સ્વાશ્રયી, ઉદારચેતા સાધુપુંગવને !

એમના હસ્તાક્ષરની બીજી અનેક પ્રતિઓના ફોટા દાખલ નથી કરી શકાયા. ભવિષ્યમાં તૈયાર થશે સંસ્થા ખબર આપે ત્યારે મંગાવવા માટે ધ્યાન રાખવું.

આ સંપુટમાં પૂ. ઉપાધ્યાયજીના સ્વનામધન્ય ગુરુદેવ શ્રી નયવિજયજી મહારાજના હસ્તાક્ષરોની પણ પ્રતિકૃતિઓ છે.

જૈન શ્રમણ વર્ગમાં ગુરુ શિષ્યો વચ્ચેની સ્નેહશૃંખલાના અંકોડા પરસ્પર કેવા જોડાએલા હોવા જોઈએ તેનું ઉદાત્ત અને જ્વલંત ઉદાહરણ પૂ. ઉપાધ્યાયજી અને તેઓશ્રીના ગુરુદેવ પૂરું પાડે છે અને

તેની ઝાંખી આપણને આ સંપુટમાં જોવા મળે છે. ગુરુ શ્રી નયવિજયજીએ ભાવિકાળની ક્ષિતિજમાં વેધકદૃષ્ટિથી એક નજર નાંખી તો તેમને દર્શન લાધ્યું કે મારો હૃદયવલ્લભ 'યશોવિજય' ભાવિકાળમાં જૈનશાસન અને જૈનધર્મનો મહાપ્રભાવક, તેમજ જૈન વાઙ્મયનો અસાધારણ વિદ્વાન થશે. એટલે પોતાના પ્યારા શિષ્યને સર્વદર્શન સાહિત્યનું જ્ઞાન પ્રાપ્ત કરાવવા, દૂર દૂર રહેલા કાશીના વિદ્યાધામમાં લઈ જાય છે. આપત્તિઓ વેઠીને પણ અનેક રીતે સહાયક બને છે. અને અસાધારણ કોટિના દિગ્ગજ પંડિત બનાવે છે. શું એ ઉપકારી ગુરુવરના ઉપકારનાં મૂલ્ય કદીએ અંકાશે ખરાં? એટલું જ નહીં પણ શિષ્યના અભ્યાસમાં અને ગ્રન્થસર્જન કાર્યમાં ઉપયોગી સાહિત્યકૃતિઓની નકલ ખુદ ગુરુશ્રી જાતે જ કરી આપીને કેવા સહાયક બન્યા છે તેનું એક આદર્શ અને પ્રેરક દૃષ્ટાંત છે. ધન્ય હો ! એ મહામના શિષ્ય વત્સલ ગુરુદેવને! આવી ગુરુકૃપા પણ તેને જ પ્રાપ્ત થાય છે કે જે શિષ્યો પરમ ગુરુભક્ત હોય, પરમ આજ્ઞાંકિત હોય અને જેઓએ ગુરુશ્રીપ્રત્યેના ' સમર્પિત ' ભાવની જ્યોત જલતી રાખી હોય! ગુરુભક્તતા કે સમર્પિત ભાવ તો ઉપાધ્યાયશ્રીજીનો કેવો હતો; તે તો તેઓશ્રીના સાહિત્યક્ષેત્રથી પરિચિત જનથી અજાણ નથી. ઉપાધ્યાયશ્રીજીની ન્હાની કે મ્હોટી (પ્રાયઃ) ભાગ્યે જ કોઈ કૃતિ મળશે કે જેમાં ગુરુશ્રીનો નામોલ્લેખ કરવાનું તેઓશ્રી ચૂકયા હોય! પ્રથમ ગુરુનામ પછી જ પોતાનું નામ હોય. ત્રણુંજ કડીના સ્તવન જેવી ન્હાનકડી કૃતિમાં પણ પ્રથમ માથે ગુરુનામ લખીને કે રાખીને, તેની છત્ર છાયા નીચે જ સ્વનામ મૂકવામાં જ પોતાનું ગૌરવ અને શોભા માની છે. સ્વનામ આગળ લઘુતા દર્શક શિષ્ય–સેવક ઇત્યાદિ વિશેષણો દ્વારા ગુરુની ગુરુતા અને શિષ્યની લઘુતાના સદ્‌ગુણોનું દર્શન કરાવ્યું છે. આજના યુગમાં ગુરુ શિષ્યો માટે ને એમાંય શિષ્યો માટે તો ખાસ ધડો લેવા જેવી આ ભારે પ્રેરક ઘટના છે. આનાથી ગુરુ શિષ્યની બેલડી વચ્ચે કેવો નિર્મળ અને દૃઢ સ્નેહ પ્રવર્તતો હશે તેનો ખ્યાલ મળી રહે છે. આ બધું વિનય અને વાત્સલ્યના આદાન-પ્રદાન ધર્મે જ શકય બનાવ્યું હતું એમ કહીએ તો તે ખરેખર ઉચિત જ છે.

મહોપાધ્યાયજી ભગવાનની સમ્યગ્ જ્ઞાન અને ચારિત્રની ઉત્કટ આરાધના, સદા અપ્રમત્તતા અને આધ્યાત્મિક સાધનાના જેટલા ગુણાનુવાદ કરીએ તેટલા ઓછા છે. આ ચિત્ર સંપુટમાંથી એમના આવા અમર વ્યક્તિત્વનાં થોડાં પણ દર્શન થશે તો આ પ્રયાસ સફલ થયો લેખાશે.

હવે આ ક્ષેત્રની એક અન્ય ભાવના વ્યક્ત કરું કે, છેલ્લા એક હજાર વર્ષ પૈકીની જૈન શ્રીસંઘની સુપ્રસિદ્ધ, ગણનાપાત્ર કે નામાંકિત વ્યક્તિઓ પૈકી જેના જેના હસ્તાક્ષરો પ્રાપ્ત થયા હોય તેને એકત્રિત કરીને જો તેનો આવો સંપુટ બ્હાર પાડવામાં આવે તો મહાપુરુષોનાં કિંમતી હસ્તધનનાં મહામૂલાં દર્શનનો પવિત્ર લાભ સહુને મળે અને અક્ષર ઉપરથી જીવનદર્શન[1] કરાવનારા નિષ્ણાતો માટે તો તે મહામૂલો ખોરાક થઈ પડે.

---

૧. એ તો એક જાણીતી વાત છે કે હસ્તાક્ષરો એ પણ શક્તિ છે. એને પણ પોતાની એક સ્વતંત્ર ભાષા છે. અને એનું સ્વતંત્ર કિંમત પણ છે. તેઓ લખનારના ગુણ–દોષોને સાંકેતિક (Koad) ભાષામાં વ્યક્ત કરતા હોવાથી તેના નિષ્ણાતો તેના ઉકેલોને વૈખરી વાણીમાં વ્યક્ત કરે છે. અને એથી જ હસ્તાક્ષરો ઉપર ગુણદોષની ચર્ચા કરીને ફલાદેશને વ્યક્ત કરતાં ઇગ્લીશ ગુજરાતી વગેરે ભાષામાં અનેક પુસ્તકો પણ લખાયાં છે.

ધારવા કરતાં નિવેદન લાંબુ થઈ ગયું, પણ તેની ક્ષમા યાચી લઉં છું. આશા છે કે પવિત્ર હસ્તાક્ષરોનાં ચાહકો, સંગ્રહ શોખીન સદ્‌ગૃહસ્થો, શ્રીમાનો, વિદ્યાપ્રેમીઓ અને આપણા જ્ઞાનભંડારના કાર્યવાહક મહાનુભાવો; આ ચિત્રસંપુટને પોતાને ત્યાં વસાવીને આ અભિનવ પ્રયાસને પ્રોત્સાહન આપશે અને જ્ઞાનભક્તિના સહભાગી બનશે.

ઘણી મોટી સંખ્યામાં ઉપાધ્યાયશ્રીજીની કૃતિઓ આપણને મળી છે માટે એમની અનેક અસાધારણ વિશેષતાઓમાં આ પણ એક અસાધારણ વિશેષતા જ લેખાવી જોઈએ.

આવા મહર્ષિઓની સંપત્તિ એ કેવળ જૈનોની જ નહિ પણ વિશ્વસમગ્રની હોય છે. માટે આપણી એ મહામૂલી સંપત્તિનું ચીવટપૂર્વક જતન થવું ઘટે. અને અંતમાં અણખેડાએલા જ્ઞાન ભંડારોમાંથી આવીને આવી વધુ સંપત્તિ મેળવવા ભાગ્યશાળી બનીએ એ જ મનઃકામના. जैनं जयति शासनम् ॥

તા. ક. પ્રસ્તુત આલ્બમ બહાર પડી ગયા બાદ છેલ્લા સાતેક વર્ષમાં, પૂ. ઉપાધ્યાયજીએ સ્વહસ્તે લખેલી ન્યા. પં. શ્રી જયરામ ભટ્ટાચાર્ય કૃત अन्यथा रव्यातिवाद અને 'રહસ્ય' પદથી અંકિત न्यायसिद्धान्त रहस्य અને अनुमितिरहस्य નામના બે ગ્રન્થો, તે ઉપરાંત ઉપાધ્યાયજીએ રચેલ અને સ્વહસ્તે લખેલ विजयोल्लासकाव्य અપૂર્ણ તથા પૂ. ઉપાધ્યાયજી તથા તેઓશ્રીના ગુરુદેવશ્રીએ બંનેએ ભેગામળીને લખેલી સિદ્ધસેનીયા विंशति द्वात्रिंशिका નામની પ્રતિઓ નવી પ્રાપ્ત થએલી છે. જેનો પરિચય અહીં આપવામાં આવ્યો નથી.

સંપા. મુનિયશોવિજય. વાલકેશ્વર-મુંબઈ. વિ. સં. ૨૦૧૭.

સંપુટના વિહંગાવલોકન ઉપરથી ઉપાધ્યાયજી અંગે ઉપસતું ચિત્ર

પ્રાત:સ્મરણીય પૂજ્યપાદ ન્યાયવિશારદ ન્યાયાચાર્ય મહોપાધ્યાય શ્રીમદ્ યશોવિજયજી મહારાજ વિક્રમની સત્તરમી સદીના ઉત્તરાર્ધમાં અને અઢારમી સદીના પૂર્વાર્ધમાં શીલ અને પ્રજ્ઞા સંપન્ન મહાન જ્યોતિર્ધર થઈ ગયા. મહોપાધ્યાયજી મહારાજ જેવા જ્ઞાનના મહાર્ણવ હતા તેવા ચારિત્રની ખાણ રૂપ હતા. તેમનું વિવિધ વિષયનું જ્ઞાન તલસ્પર્શી, મર્મગ્રાહી અને વ્યાપક હતું, એમનું ચારિત્ર પણ સ્ફટીક સમું નિર્મળ હતું. ગહનમાં ગહન શાસ્ત્રીય અને દાર્શનિક વિષયનું મર્મસ્પર્શી અવગાહન કરવું અને એવા તમામ વિષયોને આત્મસાત્ કરીને, મૌલિક સાહિત્યસર્જન દ્વારા એનું નવનીત જિજ્ઞાસુઓ અને અભ્યાસીઓ માટે સુલભ બનાવવું, એ એમને માટે સાવ સહેલી વાત હતી આ વસ્તુ જ એ બતાવે છે કે તેઓ કેટલા અપ્રમત્ત તથા જ્ઞાન અને ક્રિયાના આરાધનમાં કેટલા જાગૃત હતા. આત્માની સતત જાગૃતિ વગર આવી મેધા અને આવી જીવનશુદ્ધિ શક્ય જ ન બને. એમ કહી શકીએ કે મહોપાધ્યાયજી મહારાજ આત્મજાગૃતિના એક જીવંત આદર્શ હતા.

આગમોના તો ઊંડા મર્મજ્ઞ હતા જ. સાથે સાથે નવ્યન્યાય સહિત જૈન અને જૈનેતર દર્શનોના પણ સમર્થ જ્ઞાતા હતા, અને પોતાની જ્ઞાન-પિપાસાને સંતોષવા તેઓએ છેક વિદ્યાધામ કાશી સુધી વિહાર કર્યો હતો, અને ત્યાં વર્ષો સુધી ઊંડી જ્ઞાનોપાસના કરીને બ્રાહ્મણ વિદ્વાનોનાં આદર અને પ્રીતિ સંપાદન કર્યાં હતાં. પણ અમુક વિષયોનું સર્વસ્પર્શી જ્ઞાન મેળવવું એ એક વાત છે, અને શાસ્ત્રીય તાત્ત્વિક કે દાર્શનિક વિષયોને લઈને સંસ્કૃત કે પ્રાકૃત જેવી ભાષાઓમાં સર્જન કરવું એ સાવ જુદી વાત છે. પાંડિત્યની સાથોસાથ સાહિત્ય સર્જનની વિરલ પ્રતિભાનું વરદાન મળ્યું હોય તો જ આ બની શકે. મહોપાધ્યાયજી મહારાજની વિવિધ વિષયોને સ્પર્શતી અસંખ્ય નાની મોટી કૃતિઓનું અવલોકન

કર્યો પછી કોઈને પણ એમ લાગ્યા વગર નહીં રહે કે તેઓ આવી વિરલ સર્જનપ્રતિભાના સ્વામી હતા અને એમની એ પ્રતિભાના લીધે તેઓશ્રીનું નામ અમર અને ચિરસ્મરણીય બની ગયું છે.

અને એમની આવી અસાધારણ પ્રતિભાનો લાભ કેવળ સંસ્કૃત કે પ્રાકૃત ભાષાઓની કૃતિઓ દ્વારા વિદ્વાનોને મળ્યો છે એમ નહીં, પણ લોકભાષા (ગુજરાતી-રાજસ્થાની)માં સંખ્યાબંધ ગદ્ય અને પદ્યાત્મક હૃદયંગમ કૃતિઓનું સર્જન કરીને સામાન્ય જનસમૂહ ઉપર પણ એમણે જે ઉપકાર કર્યો છે તે પણ કદિ વીસરી શકાય એવો નથી એમની આ લોકભાષાની રચનાઓ જોતાં એ વાત સ્પષ્ટ રીતે જણાઈ આવે છે કે, દરેકે દરેક વિષયના જ્ઞાનને એમણે કેટલી અદ્ભુત રીતે પચાવી લીધું હતું! જે વિદ્વાનો કે વિચારકો હજી પણ એમ માનતા હોય કે અમુક વિષય તો અમુક ભાષા (સંસ્કૃત પ્રાકૃત જેવી શાસ્ત્રીય ભાષા)માં જ યથાર્થ રીતે નિરૂપી શકાય, તેઓને મહોપાધ્યાયજીની કૃતિઓ જાણે એભાન આપે છે કે જો કોઈ પણ વિષય બુદ્ધિમાં રમમાણ થઈ ગયો હોય તો એના નિરૂપણ માટે ભાષા તો આપ મેળે ચાલી આવે છે; પછી એને આ કે તે ભાષાનું કોઈ બંધન નડતું નથી.

વળી એમ પણ લાગે છે કે, મહોપાધ્યાયજીનો સાહિત્ય સર્જનનો વેગ અદમ્ય હતો. એકવાર એક વિષયનું નિરૂપણ અંતરમાં સાકાર થયું એટલે પછી એ વેગીલી કલમ દ્વારા ભાષાનો આકાર ધરીને જ રહેતું. એવે વખતે પછી તેઓ ન તો લહિયાની રાહ જોવા થોભતા કે ન તો લેખન સામગ્રીના સારા-ખોટાપણામાં કાળક્ષેપ કરતા. પછી તો કોઈ લહિયો મળ્યો તો ઠીક, નહીં તો સ્વયં કાગળ કલમ અને સ્યાહી લઈને લખવા બેસી જતા અને પોતાના અંતરમાં ઘૂઘવાતા જ્ઞાનના પૂરને ગ્રન્થસ્થ કર્યા પછી જ સંતોષ પામતા, પર્વતમાં ઊભરાતાં મેઘનાં જળ કદિ કોઈથી ખાળ્યાં ખળાયાં છે ખરાં! એ તો પૂર કે મહાપૂર રૂપે નદીમાં કે મહાનદીમાં વહી નીકળે ત્યારે જ શાંત થાય છે. એકવાર એક ગ્રંથ રચવાનો વિચાર આવ્યો પછી પ્રમાદ કરવો કે નિરર્થક સમય વીતાવવો એ ઉપાધ્યાયજી મહારાજના સ્વભાવમાં જ ન હતું. એથી જ એમના પોતા હાથે જ લખાયેલી એમની સંખ્યાબંધ કૃતિઓ આપણા જ્ઞાન ભંડારોમાંથી સમયે સમયે ઉપલબ્ધ થતી રહી છે અને હજી પણ ઉપલબ્ધ થતી જાય છે. આવા મોટા વિદ્વાન અને જાતે પુસ્તકો લખવા બેસે, જાણે આપણી કલ્પનાને આ નવી નવાઈની વાત લાગે તેવું છે. પણ એ નવાઈની વાત જ મહોપાધ્યાયજીની અસાધારણ વિદ્વત્તાની, મહત્તાની અને સાહિત્યસર્જનની અદ્ભુત પ્રતિભાની જાણે સાક્ષી આપે છે.

અને આટલું જ શા માટે? મહોપાધ્યાયજીએ પોતાના હાથેથી કેવળ પોતાની કૃતિઓ જ લખી છે એવું પણ નથી. બીજા વિદ્વાનોએ રચેલી કૃતિઓની એમણે પોતાના હાથે નકલો કરી હોય એવા પણ દાખલા મળી આવ્યા છે. આ બતાવે છે કે એમની જ્ઞાન સાધના કેટલી જાગ્રત હતી અને એમની જિજ્ઞાસા કેટલી ઉત્કટ હતી. એમ કહી શકાય કે જ્ઞાન સાધનાની બાબતમાં તેઓ કોઈની પણ પરાધીનતા સ્વીકારવા તૈયાર ન હતા. જરૂરી સગવડ અને સહાય મળી તો ઠીક, નહીં તો આપણો પોતાનો પુરુષાર્થ ક્યાં આથી ગયો છે? 'मदायत्तं तु पौरुषं' એ ઉક્તિ એમણે ચરિતાર્થ કરી બતાવી હતી.

આ રીતે મહોપાધ્યાયજીના હાથે લખાએલી એમની પોતાની કૃતિઓ તેમજ અન્ય વિદ્વાનોની કૃતિઓ અત્યાર સુધીમાં સારી એવી સંખ્યામાં મળી આવી છે અને હજી પણ મળતી જાય છે, એ ભારે ખુશનસીબીની તેમજ ઐતિહાસિક મહત્ત્વની બીના છે. ભૂતકાળમાં બીજા પણ કેટલાક વિદ્વાનો એવા થઈ ગયા છે કે જેમના હાથે લખએલી પ્રતો ઉપલબ્ધ થાય છે, પણ કોઈ પણ વિદ્વાનના પોતાના હાથે લખાએલી પ્રતો આટલી મોટી સંખ્યામાં મળતી હોય તો તે મહોપાધ્યાયશ્રીનીજ.

આ પ્રમાણે ઉપસાવેલા આછા ચિત્રની આછી ઝાંખી અહીં પૂરી થાય છે.

॥ ॐ ह्रीँ श्रीँ क्लीँ अर्हं श्रीशङ्खेश्वरपार्श्वनाथाय नमः ॥

न्यायविशारद-न्यायाचार्य-महोपाध्याय-
श्रीयशोविजयगणिविरचिता

वैराग्यरतिः

—•—

प्रथमः सर्गः

॥ ऐँ नमः ॥

ऐन्द्रश्रेणिनतपदान् नत्वा तीर्थङ्करान् परमभक्त्या । शमगुणमौक्तिकशुक्तिं वक्ष्ये वैराग्यरतियुक्तिम् ॥१॥

वैराग्यभावभावनदृढतायाः कारणं भवति यद् यत् । तत् तत् कथानकरसप्रथानुसन्धानमतिपथ्यम् ॥२॥

इति यतिवृषभप्रोक्तैराभ्यन्तरभावसम्भवैश्चरितैः । प्रशमचमत्कारकरीं पद्धतिमाधातुमाशासे ॥३॥

तत्रादौ धर्मगुरोर्भविनो धर्मप्रदानविधिवार्त्ताम् । पाषाणपल्लवोद्गमचमत्क्रियाकारिणीं वक्ष्ये ॥४॥

अस्तीह भवाह्वानं पुरमतुलमदृष्टमूलपर्यन्तम् । अन्यान्यजन्महट्टप्रविततबहुदुःख-सुखपण्यम् ॥५॥

चित्राऽऽकुलसुगतादिकमतदेवकुलं कषायसकलकलम् । दृढमोहप्राकारं तृष्णापरिखावृतमलङ्घ्यम् ॥६॥

इष्टवियोगा-ऽप्रियसम्प्रयोगनिम्नाऽन्धकूपबहुरूपम् । विस्तीर्णविषयसरसी-तनुकानन-जाड्यगृहरम्यम् ॥७॥

अविवेकद्विपशाला-विकल्पभरतुरगमन्दुरोद्दीप्तम् । निरवधिकाममनोरथरथप्रचारोन्मथितमार्गम् ॥८॥

आसीत् तत्र द्रमको भवजन्तुस्तत्त्वतो विगतबन्धुः । शब्दादिविषयकदशनदुष्पूरमहोदरः पापः ॥९॥

विपरीतमतिस्तत्त्वा-ऽतत्त्वग्रहणाद् धनादिलोभाच्च । दुःस्थश्चानुपलम्भात् सद्धर्मकपर्दकस्यापि ॥१०॥

कर्मारिध्वंसिबलाभावाद् गतपौरुषः क्षुधाक्रान्तः । विषयबुभुक्षानुगमात् सर्वज्ञाभजनतोऽनाथः ॥११॥

दुष्कृतभूमीलुठनाद् दलिताङ्गो बन्धधूलिदुर्ललितः । मोहकलाऽशुचिचीरश्चरणभृतां निन्द्यतां प्राप्तः ॥१२॥

विषयकदन्नाशार्त्तैरुच्चावचजन्मनामगेहेषु । भ्रान्त्वाऽऽदत्ते भिक्षां तुच्छामायुःकपालेऽसौ ॥१३॥

कुविकल्पास्तद्धेतुग्रन्थाश्च कुतीर्थिकाश्च तस्य तनुम् । तत्त्वाभिमुख्यरूपां जर्जरयन्तीह डिम्भगणाः ॥१४॥

तद्वेदनाविधुरितो नानागतिदुःखशोकनिर्मग्नः । हा ! मातस्तातेति प्रलपति न तु कोऽपि गतिरस्य ॥१५॥

उन्मादो मिथ्यात्वं सकलाऽकार्यप्रवर्त्तकश्चास्य । भवति महातापकरो ज्वर इव रागोऽतिदुःखाय ॥१६॥

शमघर्षणकृतहर्षः क्रोधः कण्डूर्विवेकदृग्घाती । अज्ञाननेत्ररोगो हृद्ग्राहि द्वेषशूलं च ॥१७॥

भय-शोका-ऽरतिजन्यं दैन्यं चोद्वेजकं गलत्कुष्ठम् । सत्कार्योत्साहहरो जलोदराभः प्रमादभरः ॥१८॥

भक्ताश्रद्धाऽविरतिर्व्रतपथ्यरुचिप्रमाथिनी गहना । मूर्च्छा विभवाहङ्कृतिरुपहतहृद्वृत्तिसर्वस्वा ॥१९॥

निर्दलयन्निव हृदयं संकल्पो वर्द्धते महाश्वासः । अर्शोऽङ्कुराश्च कामा अवाच्यगूढार्त्तिपरिणामाः ॥२०॥

---

* अत्र संज्ञाविकलाष्टिप्पण्यो ग्रन्थकृत्स्वहस्तलिखितैकमात्रादर्शे ग्रन्थकृतैवोल्लिखितपाठान्तररूपा अवबोद्धव्याः ॥

इत्यादिभावरोगैरार्त्तोऽसौ शमवतां कृपापात्रम् । हास्यः सरागशमिनामन्येषां क्रीडनावासः ॥२१॥
प्रतिभवनमटन् भिक्षां तल्लिप्साविह्वलः स तुच्छमतिः । खिद्यति कूटविकल्पैर्ध्यायन्नार्तं च रौद्रं च ॥२२॥

तथाहि—

यदि तां भिक्षां लप्स्ये यास्यामि तदा तथाऽहमेकान्ते । न यथा द्रक्ष्यन्त्यन्ये भुक्त्वा शिष्टां निधास्ये च ॥२३॥
म्रियमाणेनाऽपि मया देया नैषा च याचमानेभ्यः । ये लास्यन्ति बलात् तैः प्रहरन् बहु योद्धुमारप्स्ये ॥२४॥
एवमलीकं ध्यायति न पुनरवाप्नोति किमपि निष्पुण्यः । कथमपि कदन्नलेशप्राप्तौ तु जगत् तृणं वेत्ति ॥२५॥
कर्माऽजीर्णकरत्वात् कदन्नतुल्यं धनादिकं लब्ध्वा । तुच्छविभवोऽपि ननु को नात्मानं मन्यते शक्रम् ? ॥२६॥
रम्भीयति निजललनां मानी निजमन्दिरं विमानीयन् । स्वर्गीयति स्वनगरं त्रिदशीयति परिजनं च स्वम् ॥२७॥
महतो लब्ध्वा विभवं मलिनः प्रायेण माति नो हृदये । स्थगयति जगज्जलधरो जलराशेरात्तजलभारः ॥२८॥
तदसौ कदन्नलेशप्राप्त्या तुष्टः शृणोति विज्ञप्तिम् । नोग्रमदसन्निपातः पश्यति न परं च मोहान्धः ॥२९॥
औद्धत्यकीलकहतो न ग्रीवां नामयत्युपहतानाम् । गारवमरुद्विकाराद् न भाषते स्तब्धजिह्व इव ॥३०॥
महताऽनुगम्यमानो जनेन दृढबद्धमुष्टिरस्तमतिः । न च पश्यति न च जल्पति धनगर्वहतो मृतकतुल्यः ॥३१॥
अयमीदृग्गतपुण्यो रङ्को ज्ञानादिरत्नविकलत्वात् । शोच्यो भवति मुनीनामिन्द्रोपेन्द्रादिरपि लोकः ॥३२॥
लब्ध्वा कदन्नलेशं शक्रादपि शङ्कते स भुञ्जानः । भयमेति निःस्पृहादपि पात्रात् क्षुद्रत्वमिह हेतुः ॥३३॥

उक्तं च—

कृमिकुलचितं लालाक्लिन्नं विगन्धि जुगुप्सितं, निरुपमरसप्रीत्या खादन् नरास्थि निरामिषम् ।
सुरपतिमपि श्वा पार्श्वस्थं विलोक्य नु शङ्कते, न हि गणयति क्षुद्रो लोकः परिग्रहफल्गुताम् ॥१॥

कार्यान्तरमपि कुर्वन् वपुषा तद्रक्षणोद्यतो मनसा । अवधीरयति स धर्मं न वेत्ति लोकद्वयविरुद्धम् ॥३४॥
द्रमकस्य ततस्तस्य च तेन कदन्नेन पूरितेऽप्युदरे । वृद्धिमुपैति बुभुक्षा न तु तृप्तिर्भवति भस्मकिनः ॥३५॥
ग्रीष्मे यथा दवार्चिस्तप्तस्य तृषार्दितस्य पथिकस्य । तृप्तिः स्वप्ने नाम्बुधिपानाद् विषयैस्तथैवाऽस्य ॥३६॥
विषयकदन्नमनादौ संसारेऽनन्तशोऽमुना भुक्तम् । न च हुङ्कृतं कदापि क्षुत्क्षामेणेक्षितं शून्यम् ॥३७॥
लौल्येन भुक्तमेतत् कुरुते कर्माणुसञ्चयाजीर्णम् । तदुदयजीर्णं तस्य च नरकादिविसूचिकां धत्ते ॥३८॥
तच्चारु मन्यतेऽसौ तथापि खलु भोजनं विपर्यासात् । स्वादं न वेत्ति तु महाकल्याणचरित्रभोज्यस्य ॥३९॥
पर्यटितोऽसावस्मिन्ननन्तशोऽदृष्टमूलपर्यन्ते । न च निर्विण्णः कथमपि कदन्नविषयैकलुब्धमतिः ॥४०॥
अथ तत्र पुरे राजा सुस्थितनामा त्रिलोकविद् भगवान् । सत्त्वानामुपकारी कुरुते राज्यं सुखप्राज्यम् ॥४१॥
मन्दिरमस्य प्राप्तः शासनमयमनभिदृष्टपूर्वश्रि । प्रावेशयत् कृपालुः स्वकर्मविवरश्च तं द्वाःस्थः ॥४२॥
रागादयोऽपि सन्ति द्वाःस्थाः प्रतिबन्धकास्तु ते तत्र । शासनबाह्यो लिङ्गी प्रवेशितस्तैर्यतोऽभिहितः ॥४३॥
यस्तु स्वकर्मविवरो द्वाःस्थस्तत्र क्षयोपशमनामा । ग्रन्थिं भित्त्वा तत्र प्रवेशकस्तत्त्वतः स स्यात् ॥४४॥
तेन प्रवेशितोऽसौ ददर्श शुचिमन्दिरं महाराजः । ज्ञानादिकऋद्धिकलितं चरित्रचन्द्रोदयोल्लसितम् ॥४५॥

---

१. सरागदमिनाम° ॥ २. °यति ललनां स्वं शक्रीयन् निजगृहं विमानीयन् ॥

जनितानन्दं लोकैः सूनृतताम्बूलभृतमुखैः शमिनाम् । शुचिदर्शनकर्पूरं शीलाङ्गसहस्रततकुसुमम् ॥४६॥
गुरुकरुणाऽगुरुधूपं प्रसृमरशुचिभावनामृगमदाढ्यम् । ध्यानजलयन्त्रलहरी-शमचन्दनलेपहततापम् ॥४७॥
दृष्टाश्च तेन लोकास्तत्र स्थगिताऽन्धकूपमोहभराः । अपहस्तितमृत्युभया निर्जितमिथ्यात्ववेतालाः ॥४८॥
दैन्यौत्सुक्य-जुगुप्सा-ऽरति-चित्तोद्वेग-तुच्छतारहिताः । गाम्भीर्यौदार्य-धृति-स्मृतिसहिताः सन्ततानन्दाः ॥४९॥
गायन्तः स्वाध्यायैर्वैयावृत्यविधिना च नृत्यन्तः । वल्गन्तो जिनजन्माभिषेकयात्रादिसम्पत्त्या ॥५०॥
उत्कृष्टिसिंहनादं प्रदर्शयन्तः प्रवादिनां विजयात् । आनन्दमर्दलगणं प्रवादयन्तश्च धर्मदिने ॥५१॥
तत्र नृपा बहिरन्तः शान्ता दीक्षाश्च सूरयो दृष्टाः । मन्त्रिवरा ज्ञातारो गूढार्थानामुपाध्यायाः ॥५२॥
गीतार्थवृषभयोधा विभयाश्च पुरः परेतभर्तुरपि । भावापन्मग्नानामुद्धर्त्तारः कुलादीनाम् ॥५३॥
उपकारिणः पदद्वयदक्षा गणचिन्तका नियुक्ताश्च । तलवर्गिकाश्च सामान्यभिक्षवो विहितगुर्वाज्ञाः ॥५४॥
आर्याः स्थविरा लोकाः प्रमत्तललनानिवारणोद्युक्ताः । शुचिधर्मशीललीलाललनाश्च श्राविकावर्गाः ॥५५॥
श्राद्धगणा भटनिकरा ध्यायन्तो जिनवरं महाराजम् । गुरुजननिर्देशपरा नैमित्तिकनित्यकर्मकृतः ॥५६॥
पुण्यानुबन्धि पुण्यं दत्ते वैराग्यकारणं भोगम् । इति ये दिव्या भोगाः स्फीततमं मन्दिरमिदं तैः ॥५७॥
दृष्ट्वा शासनमन्दिरमिदमीदृक् सुस्थितस्य सम्राजः । जातोऽसौ विस्मयवान् सोन्मादो वेद न विशेषम् ॥५८॥[1]
सञ्जातकर्मविवरो जिनमतमुपलभ्य भवति जिज्ञासुः । मिथ्यात्वांशोन्मादैर्न तु भवति विशेषसंवित्तिः ॥५९॥
पूते हृदयाकूते स्फुरितं पुनरस्य लब्धबोधस्य । येनेदमदर्शि महाबन्धुर्मे द्वारपालोऽसौ ॥६०॥
निष्पुण्योऽहमिहाऽऽदौ जिज्ञासामात्रमपि न यस्याऽऽसीत् । ये[2] मन्दिरेऽत्र मुदिता धन्यास्ते धूतपापभराः ॥६१॥
अथ सप्तरज्जुभूमिकलोकप्रासादशिखरनिष्ठेन । सुस्थितनृपेण स कृपादृष्ट्यैक्ष्यत चिन्तयन्नेवम् ॥६२॥
मार्गानुसारितायां भद्रकभावे प्रवर्त्तमानस्य । भगवद्दर्शनमेतद् भगवद्बहुमानभावेन ॥६३॥
भगवदवलोकनेयं प्रोक्ता मार्गप्रणालिका सद्भिः । द्रव्यश्रुताद् विनैनां स्थूलज्ञानं न चान्ध्यहरम् ॥६४॥
तां तत्र राजदृष्टिं निपतन्तीं तन्महानसनियुक्तः । निरवर्णयदुपयोगादाचार्यो धर्मबोधकरः ॥६५॥
दध्यौ चाऽयं किमिदं चित्रं ? यद्दर्शनेन विश्वविभोः । भवति त्रिभुवनविभुता बीभत्सोऽयं पुनर्द्रमकः ॥६६॥
दृष्टगुरुकर्मभारे प्रोल्लसिताऽकाण्डशुभसमाचारे । पौर्वापर्यविरोधात् सुगुरोश्चिन्तेयमुचितैव ॥६७॥
स तदैव निश्चिकाय च हेतुद्वयमत्र भाविभद्रस्य । द्वाःस्थप्रवेशनमदो दृष्टौ च मनःप्रमोद इति ॥६८॥
भवति प्रमुदितमन्तर्यस्यैतद्भवनमीक्षमाणस्य । अत्यन्तवल्लभोऽसौ महानृपस्येति निःशङ्कम् ॥६९॥
जातो मनःप्रमोदश्चास्य यदेतद्दिदृक्षयाऽनुकलम् । रोगार्त्ते अपि नेत्रे प्रोन्मीलयतीव जिज्ञासुः ॥७०॥
प्रवचनलवेऽप्यधिगते विकसितवदनो भवत्यदर्शोऽपि । धूलीधूसरिताङ्गं रोमाञ्चयति क्रियालेशात् ॥७१॥
कर्मविवरप्रसादाज्जिनशासनपक्षपातभावाच्च । तदयं द्रमकोऽपि गमी कल्याणपरम्परास्थानम् ॥७२॥
इति निश्चित्य स मार्गावतारणे भावतोऽभिमुखभावात् । तस्य समीपं गच्छति दातुं भिक्षां तथाऽऽह्वयति ॥७३॥
लोकोऽयमनाद्यन्तो जीवस्तादृग्भवोऽस्य कर्मकृतः । तत् पुण्य-पापभेदाद् द्विविधं सुख-दुःखयोर्हेतुः ॥७४॥

---

१. °जः । विस्मयमाप विवेक्तुं सोन्मादतयाऽत्र न विशेषम् ॥ २. येऽत्र वसन्ति पवित्रा धन्या° ॥

प्रयतेत तत्सुखार्थी धर्मेऽधर्मात् पुनर्निवर्त्तेत । इदमुपदेशरहस्यं भिक्षाह्वानोपमं ज्ञेयम् ॥७५॥
जगदसदिदमित्याद्या वचनमिदं शृण्वतोऽस्य रोरस्य । क्षीयन्ते कुविकल्पा अनादिदुर्वासनाजनिताः ॥७६॥
नष्टा विडम्बनपरास्तदस्य दुर्दान्तडिम्भसङ्घाताः । तद्वचनं शुश्रूषुर्मनागसावभिमुखीभूतः ॥७७॥
परहितकरणैकरतस्तदाऽऽह जिनवरमहानसनियुक्तः । आचार्यः शिष्टा मे प्रमाणमिति मन्यमानं तम् ॥७८॥
पाति पितेव पतन्तं बन्धुरिवाऽऽनयति मार्गमतिसरलम् । मित्रमिवाऽऽदिशति हितं धर्मो मातेव पुष्णाति ॥७९॥
मणि-कनक-रजतकूटाः प्राप्यन्ते चाङ्गना जिताप्सरसः । स्वर्गा-ऽपवर्गलीला जिनधर्मानुग्रहादेव ॥८०॥
गर्जद्गजराजि-लसद्वाजिविराजितमुदारवारस्त्रि । राज्यं शर्मप्राज्यं धर्मादेवाऽऽप्यते पुरुषैः ॥८१॥
अस्थापयदिति वाण्या तमसौ भिक्षाचरोचिते देशे । चित्ताक्षेपाह्वाने प्रथमाने मानसविलासैः ॥८२॥
विस्फारिताक्षियुगलः समुन्नमत्कन्धरस्ततो द्रमकः । त्यक्तविकथा-कषायो भावितहृदयः स्मितास्योऽभूत् ॥८३॥
भिक्षां महानसपतिः परिजनमादिष्टवानथो दातुम् । दानादिधर्ममेदं समुचितशक्त्या कुरुष्वेति ॥८४॥
अथ च महाकल्याणं परमान्नं पूर्णधर्ममतिसरसम् । दातुं तस्मै पुष्टिकृदुपस्थिता तद्दयादुहिता ॥८५॥
अत्रावसरे द्रमकस्तुच्छाऽभिप्रायकृतविपर्यासः । दध्यावेष सुवेषः स्वयमाहूय क्व नेष्यति माम् ? ॥८६॥
नूनं विजने नीत्वा भिक्षाया भाजनं मृतप्रायम् । उद्दालयिष्यति ममेत्यासीत् किंकार्यतामूढः ॥८७॥
क्षेत्रे विनियोज्य धनं सन्त्याज्य कलत्र-पुत्र-मित्रगणम् । दीक्षां ममैष दास्यति हा ! मुषितोऽस्मीत्यसौ भीतः ॥८८॥
तावत् तृष्णावृद्धया मूर्च्छातिशयान्मनोविशेषाच्च । संरक्षणानुबन्धान्निमीलिते लोचने तेन ॥८९॥
समनृप-रङ्केऽपि विदन् धर्माचार्ये द्विजातिवल्लोभम् । भद्रकभावत्यागादभूदसौ काष्ठकीलकवत् ॥९०॥
तदयमलीकविकल्पैरासीद् गुरुसङ्गवर्जनैकरतः । भिन्नग्रन्थिरपि द्रागुदयान्मिथ्यात्वपुञ्जस्य ॥९१॥
आदत्स्वेति वदन्तीं जानीते नैव गुरुदयाकन्याम् । तदसम्भाव्यं दृष्ट्वा दध्यौ च महानसनियुक्तः ॥९२॥
नाऽस्याः खलु भिक्षाया योग्योऽयमभद्रकप्रकृतिभावात् । यद्वाऽस्य नैव दोषो दोषोऽयं रोगजालस्य ॥९३॥
यद्वन्महाज्वरार्त्तः पथ्यान्नं भोक्तुमिच्छति न पापः । मिथ्यात्वमोहमूर्च्छाप्रणष्टबुद्धिस्तथा धर्मम् ॥९४॥
तत् कथमयमपरोगः स्यादिति सञ्चिन्त्य निश्चितं चित्ते । अस्ति मम भेषजत्रयमिदमलमारोग्यकरणेऽस्य ॥९५॥
प्रथमं विमलालोकं तज्ज्ञानं सर्वनेत्ररोगहरम् । दूर-व्यवहित-सूक्ष्मा-ऽतीतार्थोद्भासनपटिष्ठम् ॥९६॥
तत्त्वप्रीतिकरं च द्वितीयमिह तीर्थवारि सम्यक्त्वम् । तत्सर्वरोगतानवकारणमुन्मादविध्वंसि ॥९७॥
यच्च महाकल्याणं तृतीयकं तदिदमेव परमान्नम् । अजरामरत्वहेतुश्चारित्रमशेषरोगहरम् ॥९८॥
परिमोचयामि रोगात् तदेनममुनौषधत्रयेणाऽपि । अनुकम्पया बलादपि चित्ते तेनेति विन्यस्तम् ॥९९॥
तत आदाय शलाकां विन्यस्याग्रे तदञ्जनं दिव्यम् । आधूनयतो ग्रीवां तस्याऽनेनाऽञ्जिते नेत्रे ॥१००॥
तस्याऽचिन्त्यगुणत्वादनुपदमेवाऽस्य चेतनाऽऽयाता । उन्मीलितं च चक्षुर्नष्टा इव तद्गदाः सर्वे ॥१०१॥
आह्लादितश्च स मनाक् तथापि भिक्षैकरक्षणाकूतम् । प्रागभ्यासान्न गतं तेन ततो नंष्टुकामोऽभूत् ॥१०२॥
नष्टविवेकस्याऽपि प्रतिबोधमतिर्गुरोरिह शलाका । तद्दाक्षिण्यविधिभवं सत्त्वं चाग्रेऽञ्जननिधानम् ॥१०३॥
भद्र ! न कथमेहीति प्रश्ने यद् व्यक्तवचनमेतस्य । न क्षणिकोऽहं श्रमणास्तद्ग्रीवाधूननेन समम् ॥१०४॥
इत्थमपि मदनुरोधादागमनाभिग्रहस्त्वया ग्राह्यः । इति गुरुवचनोपगमो नेत्राञ्जनपातमनुकुरुते ॥१०५॥

अथ गच्छतः प्रतिश्रयमनुदिनमनुपाधिमुनिगुणालोकात् । या भवति विवेककला सा नष्टा चेतनाऽऽयाता ॥१०६॥
नेत्रोन्मीलनमेतद् या भूयो भवति धर्मजिज्ञासा । सा नेत्ररोगशान्तिः प्रतिकलमज्ञानविलयो यः ॥१०७॥
अत एवाऽस्याऽऽह्लादो विलयादान्ध्यस्य विस्मयोल्लासः । विषयेषु तत्त्वबुद्धिर्भिक्षारक्षाऽऽशयानुगमः ॥१०८॥
व्यवहारश्रुतलाभेऽप्यधिगमसम्यक्त्वशुद्ध्यभावेन । प्रथमदशायां सम्यग्दृशोऽपि भवतीदृशी बुद्धिः ॥१०९॥
तेनाऽतिचारविधुरो मृगयिष्यन्ते नु मामिमे मुनयः । इत्याशङ्क्य न बाढं परिचयमेषामसौ कुरुते ॥११०॥
पातुमथाऽऽह्वास्त गुरुर्दृष्ट्वाऽञ्जनजातचेतनं तमपः । तत्त्वप्रीतिकृतरसा धृतास्ततोऽनिच्छतोऽपि मुखे ॥१११॥
द्रव्यश्रुतसम्प्राप्तौ सम्यक्त्वगुणोपवर्णनं सम्यक् । उदकनिमन्त्रणकल्पं धर्माचार्यस्य विज्ञेयम् ॥११२॥
दृष्टत्यागा-ऽदृष्टाऽऽश्रयणाभ्यां किं स्ववञ्चनेन मम ? । इति या शङ्का श्रोतुस्तुच्छत्ववशादनिच्छेयम् ॥११३॥
तत्प्रतिबोधाय गुरुः कथाप्रसङ्गेन वर्णयत्यर्थम् । कामं च तत्र हृष्यति सोऽभ्यस्तार्थानुसन्धानात् ॥११४॥
श्रवणाभिमुख्यकरणात् सफलोऽयं यत्न इति गुरुः प्रतियन् । कामार्थहेतुभूतं धर्मं भावेन वर्णयति ॥११५॥
यस्तुल्यसाधनानां फले विशेषोऽपहेतुको नाऽसौ । इति सुख-दुःखनिदाने धर्मा-ऽधर्मौ दुरपलापौ ॥११६॥
तत्राऽखिलभावानां हेतुरधर्मः किलाऽप्रशस्तानाम् । धर्मस्तु सुन्दराणां तेनाऽसावेव पुरुषार्थः ॥११७॥
अथ स प्राह न धर्मः कथं नु कामार्थवद् दृशो विषयः ? । गुरुराह भद्र ! पश्यति विवेक्यमुं नैव मोहान्धः ॥११८॥
त्रिविधो धर्मो हेतु-स्वभाव-कार्यप्रभेदतो गदितः । सदनुष्ठानं हेतुस्तत्रेदं दृश्यते व्यक्तम् ॥११९॥
द्विविधः पुनः स्वभावो निर्दिष्टः साश्रवस्तदितरश्च । आद्यः सत्पुण्यात्मा विनिर्जरात्मा द्वितीयस्तु ॥१२०॥
अस्मादृशाऽनुमेयो द्विविधोऽप्ययमेष योगिभिर्दृश्यः । कार्यं सुन्दरभावाः प्रत्यात्म स्फुटतरास्ते च ॥१२१॥
शास्त्रानुभवज्ञानात् त्रयमिदमिह पश्यता न किं दृष्टम् ? । पश्यामीत्यभिलापे तन्त्रं खलु विषयताभेदः ॥१२२॥
इतरद्वयसम्पादकमिह सदनुष्ठानमेव चाऽऽदेयम् । गृहि-यतिधर्मविभेदाद् द्विविधं सम्यक्त्वमूलं तत् ॥१२३॥
पुनराहाऽसौ भगवन् ! किं सम्यक्त्वं ? न तन्मयाऽवधृतम् । गुरुराह भद्र ! देवः सर्वज्ञो ध्वस्तभावरिपुः ॥१२४॥
तदभिहिताश्च पदार्था जीवा-ऽजीवादयो नवावितथाः । रत्नत्रयं च धर्मस्तदभिहितो वर्त्म मोक्षस्य ॥१२५॥
तद्वर्त्तिनश्च गुरवो वन्द्या इति बुद्धिरेव सम्यक्त्वम् । शङ्कादिदोषरहितं गम्यं प्रशमादिभिर्लिङ्गैः ॥१२६॥
इति कथयता भगवता तीर्थाम्भः पायितो बलेनाऽसौ । मोहक्षयोपशमतो नष्टप्रायस्तदोन्मादः ॥१२७॥
अथ निर्गतदाहार्त्तिर्दध्यौ हा ! कथमयं महात्माऽपि । वञ्चकबुद्ध्या दृष्टो दृक्पटुतास्वास्थ्यहेतुर्मे ॥१२८॥
याऽयोग्येऽपि मयि कृपा योग्येष्विव भगवतोऽजनि प्रथिता । सर्वत्र वर्षतः खलु जलमेषा जलमुचः प्रकृतिः ॥१२९॥
इति भावयन् विमुञ्चति रौद्रत्वमसौ मदान्धतां त्यजति । ऋजुतां गच्छति रागं शिथिलयति तनोति न द्वेषम् ॥१३०॥
अभिनिविशते च तत्त्वे तत्त्वधियं त्यजति धन-कलत्रादौ । लक्षयति गुणविशेषं स्वदोषधारामनुस्मरति ॥१३१॥
अभिसंस्कारप्रभवाः कुविकल्पास्तस्य कुसमयोल्लसिताः । चण्डपवनाद् घना इव गुरुसङ्गादेव परिगलिताः ॥१३२॥
अधिगमदर्शननिहताः सहजाश्चाशङ्कनीयशङ्काद्याः । धन-विषयादिषु मूर्च्छा दिग्मोहसमा तु न निवृत्ता ॥१३३॥
यद्वशगोऽयं जीवः शास्त्रार्थज्ञोऽपि मूर्खतां भजते । पश्यन्नपि च न पश्यति कर्तुं शक्नोति न निवृत्तिम् ॥१३४॥

---

१. आह्लादोऽस्य ज्ञेयो विलयादान्ध्यस्य शमलवानुभवः । विष° ॥ २. बाढं संस्तौति स नेष्टुकाम इति ॥११०॥
३. ययुरधिगमसम्यक्त्वात् सद्द° ॥

अथ तं कदन्नमूर्च्छितमभिवीक्ष्य मुहुर्मुहुर्दृशं ददतम् । तत्पात्रे तद्भावं ज्ञात्वाऽऽह स धर्मबोधकरः ॥१३५॥
कन्याप्रदीयमानं नाऽऽदत्से किं नु मूर्ख ! परमान्नम् ? । किं च कदन्ने गृद्धः स्वयं स्ववैरित्वमाचरसि ? ॥१३६॥
अस्माद् भवनाद् बाह्याः सत्त्वास्तिष्ठन्ति दुःखिता बहवः । न च ते प्रभुणा दृष्टा इति नस्तेष्वादरो नास्ति ॥१३७॥
त्वं पुनरेतद् दृष्ट्वा मुदितस्तेनाऽसि वल्लभो नृपतेः । तत् त्वयि दयालवः स्मो भृत्या भर्त्तुर्मनोभिज्ञाः ॥१३८॥
प्रभुरयममूढलक्षो नाऽपात्रे दृग्विलासमाधत्ते । व्यभिचारितश्च मार्गावतारहेतुस्त्वयाऽस्माकम् ॥१३९॥
आदत्स्व ज्ञानफलं तद् व्रतभिक्षां त्यज स्वदौःशील्यम् । पश्यसि किं न विमोहानिहाऽपि शमिनः सुधातृप्तान् ? ॥१४०॥
इत्यभिहितः स बाढं धृतविश्वासोऽपि रसवतीनाथे । भजते तस्य कदन्नत्याजनवचनेन विह्वलताम् ॥१४१॥
दैन्यमवलम्ब्य स पुनः प्राह वचो भगवतां प्रमाणमिदम् । क्लेशेनार्जितमेतत् त्यक्तुं तु न भोजनं शक्तः ॥१४२॥
निर्वाहकमिदमशनं मम भवतां त्वेकदिवससुपयुक्तम् । तत् सत्यस्मिन् देयं यदि दित्सा भवति पूज्यानाम् ॥१४३॥
अथ सूदो धर्मगुरुर्दध्यौ ही ! मोहजृम्भितं दुष्टम् । यदयं कदन्नलुब्धः परमान्नं मन्यते तृणवत् ॥१४४॥
तदपि तपस्विनमेनं मोहापोहाय शिक्षयामि पुनः । पुनरेति तमःपटलं रविरेव पुनर्विनाशयति ॥१४५॥
जीवस्य देशना खलु योग्यत्वमनेकशः कृता कुर्यात् । मृत्कुम्भोऽपि शिलायां पदमाधत्ते न किमुपायात् ? ॥१४६॥
ध्यात्वेति तेन भणितं भद्र ! न जानासि किं तव शरीरे । एतत्कदन्नमूला रोगाश्चित्ते विपर्यासाः ? ॥१४७॥
स्वयमेव हास्यसीदं स्वादं ज्ञास्यसि यदा मदन्नस्य । न हि मालतीरसज्ञो भ्रमति भ्रमरः करीरवने ॥१४८॥
आश्चर्यकारि दृष्टं किं वाऽञ्जन-सलिलयोर्न सामर्थ्यम् ? । मुञ्चेदं विश्रब्धस्ततत् कल्याणं गृहाणेदम् ॥१४९॥
क्लेशार्जितमिदमिति या त्यागाबुद्धिर्न साऽपि तव युक्ता । यदिदमत एव हेयं क्लेशाङ्गं क्लेशरूपं च ॥१५०॥
वैषयिकसुखाभासे चारित्रसुखं स्वभावजं त्यक्त्वा । बध्नाति रतिं न कृती सुकृती यदुवाच वाचकराट् ॥१५१॥
भोगसुखैः किमनित्यैर्भयबहुलैः काङ्क्षितैः परायत्तैः ? । नित्यमभयमात्मस्थं प्रशमसुखं तत्र यतितव्यम् ॥१५२॥
निर्वाहकत्वमुक्तं प्रकृतिगतेर्यत् पुनः कदन्नस्य । कादाचित्कतया मत्परमान्नस्याऽतथात्वं च ॥१५३॥
तदपि न युक्तमपथ्यं निर्वाहे न पटु यत् कदन्नं ते । मम तु न कादाचित्कं वीर्योल्लासेन परमान्नम् ॥१५४॥
विगलितभवप्रपञ्चः प्रशान्तवाही परीषहैरजितः । मुनिरुपचितस्ववीर्यो निर्विघ्नं याति शिवसदनम् ॥१५५॥
तत्राऽनन्तं कालं तिष्ठति भय-खेद-रोगनिर्मुक्तः । तत्प्रापकं मदन्नं तस्मान्निर्वाहकमवेहि ॥१५६॥
इदमेव तुष्टि-पुष्टिकृदतिवीर्यविवर्धकं गदच्छेदि । तदिदं गृहाण भूया भुक्त्वेदं नृपतिरिव सुखितः ॥१५७॥
स प्राह बलीवर्दो गलिरिव पादप्रसारिकां कृत्वा । नाऽलं विषयत्यागे सति तस्मिन् दीयतां देयम् ॥१५८॥
ज्ञात्वा तन्निर्बन्धं कृपापरो रसवतीपतिर्दध्यौ । सत्यप्यस्य कदन्ने देयं देशोपरतिरन्नम् ॥१५९॥
पश्चाद् विज्ञातगुणः स्वयमेव विहाय विषयभोगमसौ । लास्यति शुद्धं चरणं न धैर्यकृद् विषयमाधुर्यम् ॥१६०॥
अपसिद्धान्तो न ममाऽप्येवमुपाये प्रवर्त्तमानस्य । विनिरूप्य सर्वविरतिं कथनीया देशविरतिर्यत् ॥१६१॥
प्राक् तत्कथने हि भवेत् तत्प्रतिबद्धं दृढं मनः श्रोतुः । इत्थं चानुमतिः स्यात् सूक्ष्मप्राणातिपातादौ ॥१६२॥
प्रददौ परमान्नलवं ध्यात्वेदं संज्ञिता दया तेन । सत्येव तत्कदन्ने भुक्तं तेनाऽऽत्मनः पात्रे ॥१६३॥
तद् देशविरतिरूपं परिणममानं गदक्षयं चक्रे । गलिता क्षुधाऽञ्जन-जलोद्भवमजनि सुखं त्वनन्तगुणम् ॥१६४॥

अथ स प्रसृमरभक्तिर्नष्टभ्रान्तिर्बभाण भगवन्तः ! । अनुपकृतोपकृतो मे नाथा यूयं विनाथस्य ॥१६५॥
सूदः प्राह गुरुरथो नाथः सर्वस्य जिनमहाराजः । अस्माभिस्तु तदाज्ञानुवर्त्तिभिर्भूयते सततम् ॥१६६॥
सामान्यतोऽपि येऽमुं सेवन्ते ते क्रमेण शिवभाजः। ये तु विशिष्य भजन्ते तेषामचिराद् भवति मुक्तिः ॥१६७॥
ये पापिष्ठाः सत्त्वा जानन्ति न तेऽस्य नाममात्रमपि । नूनमिह भाविभद्रान् स्वकर्मविवरः प्रवेशयति ॥१६८॥
योगावञ्चकशक्त्या त्वमपि विभुं वस्तुतः प्रपन्नोऽसि । इच्छामो योजयितुं विशेषभक्तावथास्यैव ॥१६९॥
सा च गदतानवात् स्यात् क्षणे क्षणे तत्त्रयोपभोगेन । तत् स्थेयमत्र भवता भुञ्जानेन त्रयमिदानीम् ॥१७०॥
दास्यति च तद् दया मे तद् भुक्त्वा त्वं विशेषतो नृपतिम्। आराध्य तत्प्रभावाद् भविताऽसि नृपोत्तमप्रकृतिः॥१७१॥
प्रमुदितमनास्ततस्तद्वचनैरतिकोमलैः प्रणयगर्भैः । प्रादुष्कृत्य स्वाशयमाह द्रमकोऽनुगुरुसूदम् ॥१७२॥
नालं पापस्त्यक्तुं कदन्नमिति तत् समादिशाऽन्यदतः । स प्राह नैतदर्थो यत्नो मे तेन मा भैषीः ॥१७३॥
अत्याजयं पुराऽहं तवैव हितकाम्यया कदन्नमिदम् । तुभ्यं न रोचते चेद् भुङ्क्ष्वाऽन्नं सत्यपीह तदा ॥१७४॥
यच्च प्रागुपदिष्टं तदत्र भवताऽवधारितं किञ्चित् ? । स प्राह नावधारितमतिमूर्छित-मत्तसदृशेन ॥१७५॥
नालमनावस्थासाद् धनादिमूर्च्छा वदत्स्वपि भवत्सु । भक्षितदधि-वृन्ताको निद्रामिव हातुमहमासम् ॥१७६॥
उद्वेजिका तवाऽभूत् प्रतिबोधकगीर्मम प्रसुप्तस्य । प्रान्तस्तन्माधुर्यं विभावयंश्चान्तराह्लादम् ॥१७७॥
आहूतः पूर्वमहं लास्यत्यन्नं ममाऽयमिति भीतः । अञ्जितनेत्रस्तु बलान्नश्यामीत्याशयाकुलितः ॥१७८॥
तीर्थोदकस्य पानाच्छैत्यं गमितो यदा पुनः पूज्यैः । परमोपकारकत्वं युष्मासु तदा मयाऽवगतम् ॥१७९॥
परिहर कदन्नमिदमिति गदिते पर्याकुलः पुनर्जातः । स्वयमेव न लाति परं त्याजयतीत्युत्तराशक्तः ॥१८०॥
सत्यस्मिन् मे भोज्यं देहीत्युक्ते त्वया दयाद्वारा । दापितमेतद् भुक्त्वा ज्ञाता भवतोऽतिवत्सलता ॥१८१॥
वक्ति हि तत्त्वेनाऽसौ शक्तोऽस्मि न मोचने कदन्नस्य । इति चिन्ताकुलितस्य च भवद्वचो मे न हृदि लग्नम् ॥१८२॥
न त्याजयामि साम्प्रतमिति वचनेन त्वनाकुलो जातः । तद् ब्रूत साम्प्रतं यन्ममेदृशस्याऽपि कर्त्तव्यम् ॥१८३॥
इत्याकर्ण्य दयाढ्यः प्राह स्वाञ्जन-जला-ऽन्नमाहात्म्यम् । योग्या-ऽयोग्यविभागं तद्दानस्योक्तमपि राज्ञा ॥१८४॥
योग्येभ्य एव दत्तं गुणाय खलु भेषजत्रयं भवति । दोषायाऽयोग्यस्य तु दत्तं तद् दुग्धमिव फणिनः ॥१८५॥
इह भवनेऽयोग्याश्च स्वकर्मविवरप्रवेशिता न स्युः । दृष्ट्या पश्यति राजा नैव कथञ्चित् प्रविष्टांश्च ॥१८६॥
अक्लेशेन च येषां मनसीदं भेषजत्रयं रमते । तेऽत्र सुसाध्या बोध्या[2] यत्नशतैः कृच्छ्रसाध्यास्तु ॥१८७॥
येभ्यो न रोचते तु क्रमेण विनियोज्यमानमप्येतत् । द्वेष्टारो दातॄणां नराधमास्ते किलासाध्याः ॥१८८॥
नृपदृष्टो लक्षणतस्तत्र त्वं कृच्छ्रसाध्य एवासि । बलिनस्तवाङ्गरोगा गदक्षयो नातियत्नभृते ॥१८९॥
तद् वत्स ! प्रयतः सन् निराकुलोऽत्रैव नृपगृहे तिष्ठ । लात्वा कन्याहस्ताद् भुञ्जानो भेषजत्रितयम् ॥१९०॥
प्रतिपन्ने तद्वचनं तस्मिन् परिचारिका दया विहिता । भुङ्क्ते तदत्तमभून्न चाऽऽदरः स्वान्नमूर्च्छातः ॥१९१॥
उपदंशतां व्रजति तन्मोहेन कुभोजनं तु बहु भुङ्क्ते । [3]विनियुङ्क्ते च कदाचित्तद्वचसैवाऽञ्जनं च जलम् ॥१९२॥
प्रतिदिनमेवाऽऽद्रियते धनसाधनमन्तराऽन्तरा तु गृही । भजते गुरूपरोधात् विरतिं ज्ञानं च सम्यक्त्वम् ॥१९३॥

---

१. द्रमको गुरूपकृतम् ॥१७२॥ २. °ध्या यत्नकमबोधसाध्यास्तु ॥ ३. परिभुङ्क्ते च ॥

भूरिमहाकल्याणं सम्भ्रमतस्तदथ गुरुदयादत्तम् । निदधाति कर्परेऽसौ भुक्त्वाऽल्पं हेलया शेषम् ॥१९४॥
याति तदन्नं वृद्धिं तत्सान्निध्यात् प्रहृष्यति ततोऽसौ । तद्धेतुमनभिजानंस्त्रितये शिथिलादरो भवति ॥१९५॥
जाता रोगा याप्यास्त्रितयास्वादादनादरेणापि । बहुलापथ्याहारात् कचिद् विकारोऽपि तस्याऽऽसीत् ॥१९६॥
शूलं दाहो मूर्च्छा ज्वरः कचिच्छर्दिरेव जाड्यं च । हृत्पार्श्ववेदनाऽऽसीत् कचिदुन्मादोऽप्यरोचकता ॥१९७॥
गृह्णाति मन्दवीर्यः कानिचिदेव व्रतानि तीव्रधिया । गुरुदाक्षिण्यात् कानिचिदयमिह शेषस्य निक्षेपः ॥१९८॥
ईदृशमप्यनुषङ्गाद् विषय-धनादेर्विवर्धकं तत् स्यात् । सेयं कदन्नवृद्धिर्ज्ञेया परमान्नसम्बन्धात् ॥१९९॥
तद्धेतोरज्ञानं धर्मानादरकृतो विपर्यासः । त्रितये शिथिलादरता भूरिधने बालवच्चेष्टा ॥२००॥
मन्दादपि संवेगाद् याप्यत्वं यच्च भावरोगाणाम् । सा प्रबलहेत्वयोगे तनुताऽनाविष्कृतावस्था ॥२०१॥
तेषामेव विकारोऽभिव्यक्तिः प्रबलहेतुसम्पर्कात् । धर्मोऽनादरविहितस्तत्र त्राणं न कस्यापि ॥२०२॥
व्यथयत्येनमपथ्यादकाण्डशूलं धनव्ययविषादः । दहति परेर्ष्यादाहो लुम्पति मूर्च्छाऽखिलस्वहृतिः ॥२०३॥
कामज्वरो ज्वरयति छर्दिर्मर्दयति चोत्तमर्णकृता । धननिर्यातनचिन्ता स्खलयति जाड्यं जनाभिभवः ॥२०४॥
संयोग-वियोगार्त्तिर्दलयति हृत्पार्श्ववेदना हृदयम् । मिथ्यात्वकृतोन्मादः प्रमादमूलोऽवसादयति ॥२०५॥
ग्लपयति सदनुष्ठाने पथ्ये भृशतरमरोचको गहनः । इयतीं भुवमारूढेऽप्यहह ! विकारैर्न किं क्रियते ? ॥२०६॥
दृष्ट्वा गुरुसूददया कदाचिदथ तं विकारलुप्ताङ्गम् । आक्रन्दन्तं कृपया प्रोवाच परोपकारपरा ॥२०७॥
रोगाः कदन्नमूलास्तव ते तातेन सौम्य ! ये प्रोक्ताः । नैतेभ्यस्ते मोक्षो भेषजमफलं ह्यपथ्यभुजः ॥२०८॥
प्रसरति ममाप्यकीर्त्तिस्त्वत्तः परिचारिका तवाहमिति । न च वक्तुं शक्ताऽहं हठवति न फलं वचस्तनुते ॥२०९॥
स प्राह महाभागे ! त्यक्तुं नैवोत्सहे स्वयमपथ्यम् । वारय तेन तदिच्छां कारय पथ्यादरं च दृढम् ॥२१०॥
भावी तव प्रभावात् स्तोकस्तोकं विमुञ्चतोऽपथ्यम् । सर्वत्यागे शक्तिः प्रतिश्रुतं तत् तयाऽपि तथा ॥२११॥
अथ साऽधिकं कदन्नं भुञ्जानं तं भृशं निवारयति । तेन स्याद् गदतनुता त्यजति यदा सा न तत्पार्श्वम् ॥२१२॥
सा च विनियोजिताऽऽस्ते प्रागेवाऽशेषलोकबोधाय । पीड्यत एवाऽन्नैर्गैरिति तस्यां दूरवर्त्तिन्याम् ॥२१३॥
दृष्ट्वाऽथ तं तथाविधमनुकम्पां प्राप धर्मबोधकरः । दध्यौ नायमनुज्ञः प्रवर्त्तते न च दयाऽव्यग्रा ॥२१४॥
प्रतिचारिकाऽस्य कार्या तस्मादन्या सदैव सन्निहिता । इति मत्वा सद्बुद्धिं प्रददौ प्रतिचारिकां तस्मै ॥२१५॥
परिशिक्षितश्च[1] वत्स ! त्वय्यऽस्यां नाऽऽदरो विमोक्तव्यः । नैषाऽलसे प्रसीदति दुर्भग इव पण्डिता वनिता ॥२१६॥
अस्यां प्रसादितायां वयं प्रसन्नास्तथा महाराजः । एषैव तत् प्रसाद्या दास्यति मध्ये दयाऽपि हितम् ॥२१७॥
अथ बुद्ध्याऽनुगृहीतः स्मरन्नसौ धर्मबोधकरवाचम् । पथ्याऽऽहाररतोऽभूत् कदापि भुङ्क्तेऽन्यदभ्यासात् ॥२१८॥
स्वप्नेन्द्रजालसदृशं संसारं मन्यते हि सद्बुद्धिः । तप्ताऽयःपददानन्यायाद् भुङ्क्तेऽपि विषयसुखम् ॥२१९॥
जाता चरणसुखाशा तनु-वाङ्-मनसां व्यथा निराबाधा । अहितेऽस्य गृद्ध्यभावान्नष्टं बीभत्सरूपत्वम् ॥२२०॥
सद्बुद्धेः सान्निध्यात् कदन्नभुक्तौ स लज्जते बाढम् । हतदोषकामचारस्तदसौ जातः सदाचारः ॥२२१॥
पृष्टा तेन सुबुद्धिः किमिवेदमकाण्डताण्डवं जातम् ? । साऽऽह स्तोककदन्नत्यागोपायस्य महिमाऽयम् ॥२२२॥

१. °श्च नास्यां त्वया न वत्सादरो वि° ॥

प्राहायं यद्येवं त्यजाम्यहं सर्वथा कदन्नमिदम् । सर्वाकुलतारहितं येन प्राप्नोमि सुखमतुलम् ॥२२३॥
सा प्राह सर्वसङ्गत्यागः श्रेयान् परं सति विवेके । स्नेहोच्छेदे फलवान् विपरीतफलोऽन्यथा ह्येषः ॥२२४॥
वसतो गृहेऽप्यगृद्ध्या यान्ति श्राद्धस्य याप्यतां रोगाः । कृतसर्वत्यागस्याऽप्यभिलाषे तत्र विकृताः स्युः ॥२२५॥
शस्त्रमिव सुप्रयुक्तं शत्रूच्छेदाय भवति चारित्रम् । अहिताय दुष्प्रयुक्तं ग्राह्यं तत् सम्यगालोच्य ॥२२६॥
इति सद्बुद्धिविमर्शादीषद्दोलायितं मनस्तस्य । दध्यौ पतितमपि हितं तरुपतनान्नोच्चमपि तु फलम् ॥२२७॥
अजनि कदालम्बनधीरनुवृत्तैरथ चरित्रमोहांशैः । पोष्यं कुटुम्बकं मे किमनेनाकाण्डकलहेन ? ॥२२८॥
प्रव्रज्या बाहुभ्यां जलनिधितरणं नभस्वता भरणम् । वज्रग्रन्थेः शिरसा विदारणं पर्वतस्येव ॥२२९॥
चर्वणमयोयवानां मानं पाथोनिधेः कुशाग्रेण । राधावेधविधानं गमनं सरितः प्रतिश्रोतः ॥२३०॥
शक्तोऽहं नैतस्यां न विनाऽप्येतां समग्रसुखलाभः । नाऽप्यखिलक्लेशक्षतिरिति सन्देहाकुलः सोऽभूत् ॥२३१॥
भूरिमहाकल्याणं भुक्त्वाऽयमथाऽन्यदा तपोनियमैः । भक्षितवानल्पतरं प्रसङ्गतोऽर्थाऽर्जनकदन्नम् ॥२३२॥
स ततः सदन्नतृप्तेः सद्बुद्धेः सन्निधेश्च तदपथ्यम् । अन्वभवत् क्वथितरसं मलाविलं लज्जनीयं च ॥२३३॥
छित्त्वाऽथ रागतन्तून् स्वजनादिकृतव्यलीकमनुचिन्त्य । प्रविहाय पूर्वपक्षं पुनरभिलाषस्य दृढभावात् ॥२३४॥
लब्ध्वा राज्यं दासः कः स्यादिति संयमे रतिं कुर्वे । यद् भाव्यं तद् भवतादिति सिद्धान्तं स जग्राह ॥२३५॥
इति मत्वा सद्बुद्धिस्तेनोक्ता क्षालयस्व मे भद्रे ! । भाजनमिदं कदन्नं सर्वं संहृत्य हितहेतोः ॥२३६॥
सा प्राह प्रष्टव्यः कार्येऽस्मिन् चारुधर्मबोधकरः । कार्यतरुर्न विकारं सुविचारपरिस्कृतो याति ॥२३७॥
निजनिश्चयप्रदर्शनपूर्वं पृष्टोऽथ धर्मबोधकरः । योग्यत्वं गीतार्थैः सह पर्यालोच्य जानानः ॥२३८॥
अत्याजयत् कदन्नं विमोचयंस्तं समस्तसङ्गेभ्यः । अक्षालयच्च भाजनमाजन्मालोचनासलिलैः ॥२३९॥
तच्च महाकल्याणकपूर्णं चक्रे महाव्रतारोपात् । जिनचैत्य-सङ्घपूजामहोत्सवस्तद्दिने ववृधे ॥२४०॥
मेदस्विनी सुबुद्धिर्जाता मुदितश्च धर्मबोधकरः । उल्लसिता तस्य दया प्रीतं नृपमन्दिरं निखिलम् ॥२४१॥
जातश्च यशोवादो योऽयं राज्ञाऽवलोकितः सम्यक् । तत्सूदस्याऽभिमतस्तद्दयया पालितो विधिना ॥२४२॥
सद्बुद्ध्याऽनुगृहीतस्त्यक्ताऽपथ्यश्च तत्प्रभावेन । सद्भेषजसेवनया विमुक्तकल्पश्च रोगौघैः ॥२४३॥
सोऽयं नो निष्पुण्यः किन्तु महात्मा सपुण्यको नूनम् । न हि दारिद्र्यापादककर्महतश्चक्रवर्ती स्यात् ॥२४४॥
अथ तिष्ठतो नृपगृहे तस्य दया-बुद्धिदलितदोषस्य । न भवति पीडा व्यक्ता सूक्ष्मा प्राग्दोषतस्तु स्यात् ॥२४५॥
अथ सूक्ष्मभावदोषप्रतिघातपरायणः प्रशमजलधिः । परिगलितलोकसंज्ञो वैषयिकसुखे निराकाङ्क्षः ॥२४६॥
अक्ष्णोर्विमलालोकं निदधात्यञ्जनमधीतपरमार्थः । तत्त्वप्रीतिकरं जलमश्रान्तं पिबति पूतात्मा ॥२४७॥
नित्यं भुङ्क्ते च महाकल्याणं चरणकरणचारुमतिः । धीर्धृतिरोजः स्वास्थ्यं भवति ततो धाम हर्षश्च ॥२४८॥
यः प्रेतः प्रागासीत् स इदानीं दिव्यमानुषो जातः । इति धर्मबोधकयशोमहिमा जगति प्रसृमरोऽभूत् ॥२४९॥
प्रथमदशावैराग्यादित्थं स्फीताशयश्चरणमानी । स्वगुणासङ्गवनेऽसौ क्रीडां कर्तुं कदापि ययौ ॥२५०॥
तत्रात्मस्तुतिवल्ल्यः परनिन्दाशल्यपल्लवाताम्राः । विस्फारगारवफलाः पूजाकुसुमस्मिता दृष्टाः ॥२५१॥
तादृशवल्लीकलितं रमणीयं प्रेक्ष्य किल तदुद्यानम् । शयितस्तच्छायायां व्ययितो यत्नोऽञ्जनादीनाम् ॥२५२॥

सुप्तोत्थितश्च तस्मिन् पचेलिमं फलमपूर्वमालोक्य । आस्वाद्य गतः स्थाने प्रस्तुतकार्ये पुनश्चक्रे ॥२५३॥

भुञ्जानस्याऽपि महाकल्याणकमथ समग्रविधियुक्तम् । प्रकुपित इव वेतालः पुनरुन्मादोऽतुदद् गात्रम् ॥२५४॥

जाता ज्वरजर्जरता मूर्च्छाकूपे च मानसं मग्नम् । दृष्ट्वेदृशं तमासीच्चिन्ताभाग् धर्मबोधकरः ॥२५५॥

पृष्टं रोगनिदानं तेनोपेक्षागतं न तत् प्रोक्तम् । विषफलभुक्तिर्गुरुणा ज्ञाता मतिनाडिकागत्या ॥२५६॥

उक्तं च वत्स ! गारवविषफलभुक्तेरसौ विकारभरः । चारित्रसदन्नभुजामप्ययमतिदुःखकृद् भणितः ॥२५७॥

तथा चार्षम्—

निक्किंचणे भिक्खु सुलूहजीवी जे गारवं होइ सिलोयगामी। आजीवमेयं तु अबुज्झमाणे पुणो पुणो विप्परियासुवेइ ॥

[सूत्रकृताङ्गअध्ययन १३ गाथा १२]

एतत्प्रतिक्रियां तद् गुणवैतृष्ण्याख्यपरमवैराग्यम् । सेवस्व येन न कदाप्येष विकारः समुद्भवति ॥२५८॥

आद्यं खलु वैराग्यं विषयत्यागाय विषयवैतृष्ण्यम् । ज्ञानादिविकारहरं गुणवैतृष्ण्यं द्वितीयं तु ॥२५९॥

शिक्षामेतां लब्ध्वा जातः स्तिमितोदधेरसौ तुल्यः । अविकृतनिजगुणपात्रं परमान्नरसादथ स्वस्थः ॥२६०॥

एवं यो यो दोषो यदा यदा बाधतेऽस्य सूक्ष्मोऽपि । तत्तत्प्रतिक्रियायां प्रक्रमते धर्मबोधकरः ॥२६१॥

अथ कृतसमस्तदोषप्रतिकारः परिणतोरुगुरुशिक्षः । वचनक्षमादिसिद्धेरधिगतधर्मक्षमादिरतिः ॥२६२॥

वचनक्रियाप्रकर्षाश्रयादसङ्गक्रियासु लब्धरसः । कर्ममलव्ययहेतोः शुक्लः शुक्लाभिजात्यश्च ॥२६३॥

खेदोद्वेग-भ्रान्ति-क्षेपोत्थाना-ऽन्यमुद्-रुजासङ्गैः । मुक्तश्च पृथक्चित्तैरष्टभिरष्टाङ्गयोगधरः ॥२६४॥

मद-मदन-मोह-मत्सर-रोष-विषादैरधर्षितः सततम् । तुल्याऽरण्य-कुलाकुल-विविक्तजन-शत्रु-मित्रगणः ॥२६५॥

दृष्टिं स्थिरां च कान्तां प्रभां परां च प्रसारयन् धर्मे । धर्मध्यानाभिरतः शुक्लध्यानैकतानमनाः ॥२६६॥

श्लिष्टं विधाय चित्तं सुलीनमपि संयमे वितन्वंस्तत् । आत्मारामः शून्यं परभावविजृम्भितं पश्यन् ॥२६७॥

उल्लसितसहजवीर्यः परिशुद्धसमाधिदृष्टपरमार्थः । जीवन्मुक्तः शर्माऽनुबभूव भवातिगं किञ्चित् ॥२६८॥

इत्थं द्रमकोऽपि महाराज इवाकारि धर्मबोधकरैः । गुरुभिस्तन्माहात्म्यं वर्णयितुं नालमिन्द्रोऽपि ॥२६९॥

अनुभवसिद्धं चेदं साक्षाद् द्रमकोपमोऽप्यहं सदयैः । गुरुभिः प्रवेशितो यज्जिनसमये शर्म किमपि लभे ॥२७०॥

विकलानुष्ठानादपि शुद्धानुष्ठानतीव्रभावयुजः । अनुषङ्गजबोधिफलादलाघवं भावयामि भृशम् ॥२७१॥

विमलालोकात् तीर्थोदकाच्च यद्रोगतानवं भवति । सोऽयं गुरुप्रसादः परमान्नलवस्य लाभश्च ॥२७२॥

एवं येषां गुरवो भक्तिप्रह्वा भृशं प्रसीदन्ति । भव्या भवन्ति पुरुषास्ते सर्वश्रेयसां पात्रम् ॥२७३॥

किं तच्चित्रं गुरुरिह महाशास्त्रसन्दर्भवेदी, न स्वायासं गणयति रतो नित्यमन्यार्थसिद्धौ ? ।

अम्भोवाहो भ्रमति जलधौ क्रामति व्योम विद्युत्, तापव्यापं वपुषि वहते तत्र कः स्वार्थलोभः ? ॥२७४॥

जडमपि कृतिनं गुरुर्विधत्ते, कुटिलमपि प्रगुणीकरोति सद्यः ।

धवलयति धरातलं हिमांशुः, कुमुदवनस्य भिनत्ति मङ्क्षु मुद्राम् ॥२७५॥

सूतेऽनम्बुधरोऽपि चन्द्रकिरणैरम्भांसि चन्द्रोपलस्तद्रूपं पिचुमन्दवृन्दमपि च स्याच्चान्दनैः सौरभैः ।

स्पर्शात् सिद्धरसस्य किं भवति नो लोहं च लोहोत्तमम् ?, प्राप्य श्रीगुरुपादपङ्कजकृपां मूर्खोऽपि सूरिर्भवेत् ॥२७६॥

चित्रं न तद् गुरुमनोनवनीतरूपं, वह्नावपि द्रवति यत् प्रतिकूलभावे ।
तेन द्रुतेन पुनरेष यदेति शान्तिं, लोकोत्तरं किमपि चित्रमिदं चरित्रम् ॥२७७॥

जिज्ञासुनाङ्कुरवती सुरुचिप्रवाला, ज्ञानादिपुष्पकलिता समताफलाढ्या ।
हित्वा करीरवनतुल्यमुपायमन्यं, सेव्या सदा गुरुकृपात्रिदशद्रुवल्लिः ॥२७८॥

गुरुकृतगरिमप्रथापवित्रं, द्रमकचरित्रमिदं निशम्य सम्यग् ।
य इह वितनुते तदंह्रिसेवां, त्यजति न तं गुणरागिणी यशःश्रीः ॥२७९॥

॥ इति वैराग्यरतौ प्रथमः सर्गः ॥

द्वितीयः सर्गः

जायते जाड्यनाशाय स्वसंसारविडम्बनाम् । श्रद्धावान् कथयन् यद्वच्चक्रवर्त्यनुसुन्दरः ॥१॥

अस्ति स्वस्तिमती क्षेमपुरी सुरपुरीसमा । सुकच्छविजयस्थाने प्राग्विदेहे मनोहरे ॥२॥

तत्रारिनारीनेत्राम्बुजातोज्ज्वलयशोऽम्बुजः । अभूद् युगन्धरो राजा प्रतापजिततापनः ॥३॥

तस्याऽऽसीद् नलिनी नाम महिषी नलिनेक्षणा । विजिता रूपपीयूषसरस्याऽप्सरसो यया ॥४॥

चतुर्दशमहास्वप्नसूचितो जनितस्तया । पुण्योदययुतः पुत्रः सुधास्निग्धेन्दुसोदरः ॥५॥

जनकेन पुरो ज्ञातेः सुतजन्मोत्सवक्रमात् । प्रतिष्ठितं च तन्नाम यथाऽयमनुसुन्दरः ॥६॥

अथ प्रवर्धमानोऽसौ कौमारे ग्राहितः कलाः । तातेन यौवनस्थश्च यौवराज्ये निवेशितः ॥७॥

गतोऽस्तं तत्पिताभास्वान् निलीना नलिनी तथा । सामन्ताः प्रोद्यताः कर्तुं तस्य राज्याभिषेचनम् ॥८॥

तावत् तत्र समुत्पन्नं चक्ररत्नं ज्वलन्महः । जातानि शेषरत्नानि सुन्दराणि त्रयोदश ॥९॥

गताः प्रत्यक्षतां यक्षाधिष्ठिता निधयो नव । चक्रवर्तीति स नृपैः सुरैरिन्द्र इवार्चितः ॥१०॥

क्षेमपुर्यां स्थितेनैव सकलं भूमिमण्डलम् । जितं तेनाऽम्बरस्थेन भानुनेव प्रतापतः ॥११॥

द्वात्रिंशद्भिः सहस्रैश्च समा द्वादश भूभुजाम् । कृतो राज्याभिषेकोऽस्य दिव्याभरणशालिभिः ॥१२॥

सहस्राणां चतुःषष्ट्या रममाणोऽथ सुभ्रुवाम् । अशीतिं पूर्वलक्षाणां चतुर्भिरधिकं सुखी ॥१३॥

गते स पश्चिमे काले देशदर्शनकाम्यया । इष्टातौ दक्षिणावर्तं प्राप्तः शङ्खाह्वयं पुरम् ॥१४॥

तत्र चित्तरमोद्यानं नृपैः कतिपयैर्युतः । ययौ स्वामीव देवानां देवैरानन्दिनन्दनम् ॥१५॥

इतो हरिपुरस्वामी विजये तत्र विश्रुतः । अभूद् भीमरथो राजा सुभद्रा चास्य वल्लभा ॥१६॥

समन्तभद्रस्तनयस्तयोरासीद् महोदयः । तनया च महाभद्रा महाभद्राऽनुकूलधीः ॥१७॥

पार्श्वे समन्तभद्रोऽथ सुखोपमगुरोर्व्रतम् । जग्राह पितरौ पृष्ट्वा द्वादशाङ्गधरोऽभवत् ॥१८॥

गुरुभिर्योग्यतां ज्ञात्वा पदे स्वीये निवेशितः । महाभद्राऽपि सम्प्राप्ता यौवनं स्मरकाननम् ॥१९॥

गन्धर्वपुरनाथेन परिणीता दिवाकृता । दैवादसौ गतोऽस्तं सा गुरुणा प्रतिबोधिता ॥२०॥

ललौ भागवतीं दीक्षां जाता चैकादशाङ्गभृत् । प्रवर्त्तिनीकृता दक्षा गीतार्था गुरुभिस्ततः ॥२१॥

अन्यदा विहरन्ती सा पूज्या रत्नपुरं ययौ । चन्द्रज्योत्स्नेव ताराभिः साध्वीभिः परिवारिता ॥२२॥

अभूद् मगधसेनस्तद्राजा देवी सुमङ्गला । पुरुषद्वेषिणी जाता सुता सुललिता तयोः ॥२३॥

अभूतां जननी-तातौ तस्याश्चिन्तापरायणौ । श्रुत्वा मान्यां महाभद्रामागतां हृदि नन्दितौ ॥२४॥

गतावादाय तनयां तां प्रगन्तुमुपाश्रये । धर्मलाभस्तया दत्तः प्रदत्ता धर्मदेशना ॥२५॥

तद्वचोऽबुद्ध्यमानाऽपि स्नेहं सुललिता दधौ । स्थास्याम्येनां विना नेति साभिजग्राह तद्वशात् ॥२६॥

---

१. °ष्ट्या रेमेऽसौ वरसुभ्रुवाम् ॥

प्रतिश्रुतं च कष्टेन पितृभ्यामपि तद्वचः । स्वीकारितं च न ग्राह्या प्रव्रज्याऽस्मदपृच्छया ॥२७॥
अथ साऽनु महाभद्रां विजहार तमोभिदम् । निशेव शशिनो ज्योत्स्नामेकनिर्बन्धबन्धुरा ॥२८॥
कर्मोदयान्न बोधोऽस्या जायते च स्फुटः परम् । नन्दस्य पञ्चशालायामन्यदा स्यात् प्रवर्त्तिनी ॥२९॥
रम्ये शङ्खपुरेऽत्राऽथ श्रीगर्भ-नलिनीसुतः । सञ्जातः पुण्डरीकाख्यः प्रव्रज्यास्वप्नसूचितः ॥३०॥
गुरुः समन्तभद्राख्यो जातनिर्मलकेवलः । तज्जन्मावसरे तत्राऽऽयातश्चित्तरमे वने ॥३१॥
तदा सुललिताऽज्ञाता महाभद्रा कथञ्चन । गता तं वन्दितुं प्रोक्तं तेन लास्यत्यसौ व्रतम् ॥३२॥
इतः सुललिता प्राप्ता सूरिं तत्र स्म पश्यति । वर्णयन्तं गुणान् भाविभद्रभूपात्मजन्मनः ॥३३॥
शुभेन कर्मणा कालपरिणत्याऽनुकूलया । अयं हि नृगतौ जातः श्रेयःपात्रं भविष्यति ॥३४॥
अयं हि भव्यपुरुषः सुमतिश्चेति सुन्दरम् । सर्वमत्रोचितं योगः क्षीरे खण्डस्य खल्वयम् ॥३५॥
तदाऽऽकर्ण्य जनास्तुष्टा दध्यौ सुललिता परम् । कोऽयं भेदो जनन्यादेः ? कथं भावि च वेत्त्यसौ ? ॥३६॥
इति शङ्कापरा गत्वा वसतिं सा प्रवर्त्तिनीम् । पप्रच्छ साऽतिमुग्धां तां ज्ञात्वाऽवादीत् सविस्तरम् ॥३७॥
अस्तीह लोकविख्याता नृगतिर्नगरी शुभा । अन्याः सर्वा नगर्योऽस्यां मग्नाः सिन्धाविवापगाः ॥३८॥
अस्यां देवकुलाकारास्तुङ्गा मेर्वादयो नगाः । पर्वतः सर्वतःसालो विशालो मानुषोत्तरः ॥३९॥
वर्षाचलपरिक्षेपाः पाटका भरतादयः । महाविदेहहट्टाध्वा विजयाऽऽपणपङ्क्तिभृत् ॥४०॥
लवणोदधि-कालोदौ महाराजपथाविह । पाटकौघाश्रयो जम्बू-धातकी-पुष्करार्द्धकैः ॥४१॥
कोऽस्या वर्णयितुं शक्तो गुणसम्भारगौरवम् । महापुरुषरत्नानां भूरियं भूरितेजसाम् ॥४२॥
एनां शास्ति नृपः कर्मपरिणामो महाबलः । नीतिमुलङ्घ्य यो विश्वं तृणायाऽपि न मन्यते ॥४३॥
स च केलिप्रियो दुष्टो नर्त्तयत्यङ्गिनः सदा । तेऽपि तं नातिवर्त्तन्ते तत्प्रतापासहिष्णवः ॥४४॥
स नारकादिरूपेण नृत्यतो वेदनातुरान् । क्रन्दतः प्राणिनो दृष्ट्वा प्राप्नोति विपुलां मुदम् ॥४५॥
अनार्यकार्यसज्जं च लोकं दृष्ट्वा स माद्यति । नाटके दत्तधीश्चेष्टावेषादिविकृताशये ॥४६॥
राग-द्वेषाख्यमुरजं कुभावास्फालकोन्मदम् । सूत्रधारमहामोहं क्रोध-मानादिगायनम् ॥४७॥
आनन्दिभोगविस्तारनान्दीमङ्गलपाठकम् । विहिताऽस्तोकबिब्बोककामनामविदूषकम् ॥४८॥
वर्णैश्चित्रलेश्याभिर्विलसत्पात्रमण्डनम् । योन्याख्यप्रविशत्पात्रनेपथ्यव्यवधायकम् ॥४९॥
दीनताकिङ्किणीकाणैः कुसंज्ञाकंसिकास्वनैः । उत्तालैः शठतातालैः रङ्गरागैश्च मत्सरैः ॥५०॥
दुष्टव्यानैरभिनयैर्भ्रमिभिस्तत्त्वविप्लवैः । स्फुटैरर्धाक्षिविक्षेपैर्यथाभूतार्थनिह्नवैः ॥५१॥
मण्डपैश्चित्तसङ्कोचैरुल्लोचैर्विविधाश्रवैः । लोकाकाशोदरे रङ्गस्थाने विहितविस्मयम् ॥५२॥
पुद्गलस्कन्धसम्बन्धशेषोपस्करसञ्चयम् । कारयन्नाटकं लोकान् न बिभर्त्ति कृपामसौ ॥५३॥
तस्यासीद् भूपतेः कालपरिणत्यभिधा प्रिया । स्वाहा स्वाहाभुजो यद्वन्नियत्याद्यतिशायिनी ॥५४॥
प्रव्रज्या विषमे कार्ये चित्तवृत्तिरिवाऽस्य सा । पार्वतीव महेशस्य वपुरर्धमधिष्ठिता ॥५५॥

---

१. °लः । इतः समागतोऽत्रैव स्थितश्चित्तरमे वने ॥ २. नृगतौ पुर्यां जातः श्रेयांसि लप्स्यते ॥३४॥

सस्पृहं मन्त्रयत्येषा पुरतो भर्तुरुन्मदा । योनिं जवनिकां त्यक्त्वा पात्रैर्निर्गम्यतामितः ॥५६॥
गृह्यतां स्तन्यमम्बायाः संहृत्य रुदितक्रियाम् । लुठ्यतां च पुनर्धूल्यां शिक्ष्यतां पदचङ्क्रमः ॥५७॥
विण्मूत्रैर्भूयतां भूयो मलिनैर्बालचापले । पठ्यतां पटु कौमारे तारुण्ये मुग्यतां वधूः ॥५८॥
वलीपलितबीभत्सैर्वार्धके भूयतां पुनः । पुनः प्रविश्यतां योनौ पुनर्निर्गम्यतामितः ॥५९॥
इत्येवं मन्त्रयित्वा साऽनन्तवारा विडम्बनाम् । करोति लोकपात्राणां सा हि स्वाभीष्टकारिणी ॥६०॥
तयोः प्रयान्ति दम्पत्योर्वासराः स्नेहनिर्भराः । देवी प्रोवाच राजानमन्यदा रहसि स्थितम् ॥६१॥
ईहे पुत्रसुखं स्वामिन्! न न्यूनमपरं तु मे । स प्राह सिद्धमेवेदमावयोरेकचित्ततः ॥६२॥
प्रीता भर्तुर्गिरा देवी स्वप्ने प्रैक्षत साऽन्यदा । मुखे प्रविष्टो जठरे निर्गतः सर्वसुन्दरः ॥६३॥
केनाऽपि सुहृदा नीत इति हर्ष-विषादभाग् । सन्ध्येवाऽर्कतमोमिश्रा क्षामा तं प्राह भूभुजे ॥६४॥
स प्राह ते सुतः श्रेष्ठो भावी स्थाता तु नो चिरम् । धर्माचार्यवचोबुद्धः स्वीयार्थं साधयिष्यति ॥६५॥
पुत्रोऽथ सुषुवे पुर्णशुभदोहदया तया । पित्राऽस्य भव्य इत्याख्या कृता स्वप्नानुसारतः ॥६६॥
मात्रा सुमतिरित्यन्या कृताऽभिप्रेत्य दोहदम् । योगोऽयं दक्षिणावर्त्तशङ्खे दुग्धस्य पप्रथे ॥६७॥
भद्रे ! स पुण्डरीकोऽयं वर्ण्यते तनयोऽनयोः । देवी-देवाविमौ विश्वजनकौ तत्त्वतो यतः ॥६८॥
अथाऽगृहीतसङ्केता जगौ सुललिता पुनः । अनयोस्तनयो जातः कथं निर्बीजवन्ध्ययोः ? ॥६९॥
ततः प्रवर्त्तिनी प्रज्ञाविशाला प्राह तामिदं । मुग्धे ! तत्त्वानभिज्ञाऽसि परमार्थमतः शृणु ॥७०॥
इमौ हि तत्त्वतोऽनन्ताऽपत्यावप्यनपत्यकौ । ख्यापिताववविवेकादिदुष्टदोषाशङ्किमन्त्रिभिः ॥७१॥
इदानीं तत्कथं ताभ्यां पुत्रजन्म प्रकाशितम् ? । इति पृच्छापरां मुग्धां पुनराह प्रवर्त्तिनी ॥७२॥
अस्यामेवाऽस्ति पुर्यां मे धर्माचार्यः सदागमः । रहस्यमनयोः सर्वं स जानाति महाशयः ॥७३॥
स चान्यदा मया पृष्टो हृष्यन् हर्षस्य कारणम् । निर्बन्धप्रेरितः प्राह शृणु भद्रे ! कुतूहलम् ॥७४॥
विज्ञप्तो नृपतिः कालपरिणत्या रहःस्थया । क्षाल्यतामावयोर्वन्ध्याबीजत्वप्रभवं यशः ॥७५॥
अलीकोऽप्यपवादो हि महिमानं क्षयं नयेत् । कलङ्कीति श्रुतश्चन्द्रस्तातेनाऽपि बहिष्कृतः ॥७६॥
अपत्यान्यात्मनीनानि परेषां ख्यापितानि यैः । प्रष्टुमर्हन्ति तेऽत्रार्थे नाऽविवेकादिमन्त्रिणः ॥७७॥
प्रतिश्रुतमिदं देव्या वचो राज्ञा यतो हितम् । समक्षं सर्वलोकानां पुत्रजन्म प्रकाशितम् ॥७८॥
सोऽयं भव्यो ममाभीष्ट इति हृष्यामि धीमति ! । मयोक्तं युज्यते पूज्याः स्थाने हर्षोऽयमेष वः ॥७९॥
अतः सुललिते ! पात्रं पुण्डरीकोऽयमुत्तमम् । पुत्रः प्रकाशितो देवी-देवयोरनुकूलयोः ॥८०॥
गुणैरनन्यसामान्यैर्दृष्टहेत्वतिवर्त्तिनी । सृष्टिर्निगद्यते पुण्याद्दृष्टस्य हि महात्मभिः ॥८१॥
जगौ सुललिता पूज्ये ! शङ्का मे प्रथमा हृता । त्वया समर्थयत्या मे गुरूक्तामर्थपद्धतिम् ॥८२॥
एष वेत्ति कथं वार्त्तां भविष्यत्कालभाविनीम् ? । इत्येनमर्हसि च्छेत्तुं द्वितीयमपि संशयम् ॥८३॥
अथ प्राह महाभद्रा भद्रे ! यो वीक्षितस्त्वया । सोऽयं सदागमो नाम पुरुषो धर्मदेशकः ॥८४॥

---

१. पूज्ये ! संशयः प्रथमो हृतः । त्वया ॥

करामलकवद् वेत्ति पदार्थान् जगतामयम् । परेषामर्थकथने व्यसनं चास्य जृम्भते ॥८५॥
अन्येऽप्यभिनिबोधाद्याश्चत्वारः पुरुषा इह । तादृशाः सन्ति न परं समर्थाः परबोधने ॥८६॥
ततः सुललिता प्राह मुग्धा किं राजदारकः । असौ सदागमस्येष्टः ? प्रत्युवाच प्रवर्त्तिनी ॥८७॥
भद्रे ! परोपकारैकप्रवणः प्रकृतेरयम् । इन्दुः कुवलयोल्लासे किं कारणमपेक्षते ? ॥८८।
पापिष्ठास्त्वस्य वचने न वर्तन्ते द्विषन्त्यमुम् । हसन्ति केऽपि दौःशील्यादुपेक्षन्ते च केचन ॥८९॥
तदुक्ताकरणाशक्तिं भाषन्ते केचिदात्मनः । प्रतारकोऽयमित्येनं शङ्कन्ते केऽपि भीरवः ॥९०॥
आदावेव न बुध्यन्ते तद्वचः केऽपि बालिशाः । श्रद्दधत्येव नो केचित् केचित्तु शिथिलादराः ॥९१॥
अयोग्यत्वादतस्तेषां गाढोद्विग्नः सदागमः । नोपकाराय घूकानां तिग्मांशुरिव जायते ॥९२॥
अयं तु भव्यपुरुषः सुमतिश्चेति पात्रताम् । ज्ञात्वा स्वज्ञानसङ्क्रान्तेरत्र तुष्टः सदागमः ॥९३॥
पुनः सुललिता प्राह का नु शक्तिः सदागमे ? । न बोधयति पापिष्ठान् यदि लोकान् प्रसह्य सः ॥९४॥
जगावथ महाभद्रा सुरेन्द्रैरपि दुर्जयः । यः कर्मपरिणामोऽयं तं हुंकारेण नाशयन् ॥९५॥
पादौ प्रदाप्य तन्मौलावनन्तान् मोचयत्ययम् । प्रवर्त्तते परं तस्य कुपात्रेष्ववधीरणा ॥९६॥
उपेक्षिताश्च तेनैव कदर्थ्यन्तेऽत्र कर्मणा । ये त्वत्र भक्तिमन्तोऽपि कुर्वते विकलक्रियाम् ॥९७॥
कुर्वते भक्तिमात्रं वा नाम वा लान्ति केवलम् । सन्मार्गे पक्षपातं वा दधत्यस्य प्रमोदतः ॥९८॥
एतन्नामाऽप्यजानानाः प्रकृत्या भद्रकाश्च ये । सद्न्धास्तेऽप्यभिप्रेताः सदागममहात्मनः ॥९९॥
तत्कर्मपरिणामस्तान् न बाढं बाधितुं क्षमः । किन्तु दत्ते श्रियस्तास्ताः सदागमवशंवदः ॥१००॥
भद्रे ! नैतस्य माहात्म्यं कोऽपि वर्णयितुं प्रभुः । कुठारो दोषवृक्षाणामसौ गुणवनाम्बुदः ॥१०१॥
अथाऽगृहीतसङ्केता मग्ना सन्देहवारिधौ । कैतावान् गुणसन्दोहः ? स्तुतिः परिचयादियम् ॥१०२॥
आह प्रज्ञाविशालां सा नूनं मग्नाऽस्मि संशये । तत् त्वयाऽसौ मदुद्धृत्यै दर्शनीयः सदागमः ॥१०३॥
सा प्राह सुन्दरं ह्येतत् द्रष्टव्यः सेव्य एव सः । गते द्वे अपि तन्मूलं दृष्टश्चासौ महाशयः ॥१०४॥
शुष्कस्तद्दर्शनादेव तस्याः सन्देहकर्दमः । दिनानि यान्त्यथ तयोर्लीलया तस्य सेवया ॥१०५॥
अथाऽनेन महाभद्रा प्रोक्ता विहरताऽन्यदा । क्षीणजङ्घाऽबलाऽसि त्वं तत् तिष्ठाऽत्रैव धीमति ! ॥१०६॥
कर्त्तव्यो नृपपुत्रोऽसावाबाल्यात् स्नेहनिर्भरः । त्वयि सञ्जातविश्रम्भः प्रयाति मम वश्यताम् ॥१०७॥
प्रज्ञाविशालया हृष्टं तत् प्रपन्नं वचस्तया । आवर्ज्य जननीचित्तं लालितो राजबालकः ॥१०८॥
क्रमेण वर्धमानोऽसौ तस्यां स्नेहं परं दधौ । आचार्यः पुनरायातो नीतः पार्श्वे तयाऽथ सः ॥१०९॥
स तं सदागमं वीक्ष्य परं हर्षमुपागतः । वाचमाकर्ण्य पूतात्मा चिन्तयामास चेतसि ॥११०॥
धन्येयं नगरी यस्यां वसत्येष सदागमः । स्याद् यद्ययमुपाध्यायः पठाम्यस्याऽन्तिके श्रुतम् ॥१११॥
अयं प्रज्ञाविशालाया भावस्तेन निवेदितः । आपृच्छ्य पितरौ साऽथ तं तच्छिष्यमचीकरत् ॥११२॥
ततो दिने दिने याति सह प्रज्ञाविशालया । पार्श्वे सदागमस्यार्थं जिज्ञासुः बुद्धिपेशलः ॥११३॥
अन्यदा भव्यपुरुषः पुण्डरीकः सदागमम् । महाभद्रा मुदा प्रज्ञाविशाला च निषेवते ॥११४॥

स्थिताऽगृहीतसङ्केता श्रोतुं सुललिता गिरम् । ददात्याचार्यवर्यश्च देशनां क्लेशनाशिनीम् ॥११५॥
अत्रान्तरे श्रुतश्चक्रिबलकोलाहलो महान् । जाता चोत्कर्णिता पर्षद् विस्मितं जनमानसम् ॥११६॥
ततः सुललिता प्राह महाभद्रां किमेतकत् ? । सा प्राह नास्मि जानामि जानाति भगवान् परम् ॥११७॥
अथ प्रभुः सुललिता-पुण्डरिकावबुद्धये । इमं रूपकगूढार्थमाचचक्षे विचक्षणः ॥११८॥
महाभद्रे ! न जानीषे ख्यातेयं नृगतिः पुरी । महाविदेहरूपोऽयं हट्टमार्गश्च विश्रुतः ॥११९॥
चौरः संसारिजीवोऽय सलोप्त्रो दाण्डपाशिकैः । राज्ञे कामादिभिः कर्मपरिणामाय दर्शितः ॥१२०॥
तेन वध्यतयाऽऽज्ञप्तः पृष्ठा भार्यां च बान्धवान् । सोऽयं कोलाहलेनोच्चैर्वेष्टितो राजपूरुषैः ॥१२१॥
बहिः पुर्या विनिःसार्य हट्टमार्गस्य मध्यतः । नीत्वा वध्यपदे पापिपञ्जरे मारयिष्यते ॥१२२॥
श्रूयते कर्णनिर्घाती सोऽयं कोलाहलो महान् । प्राप्ता सुललिताऽऽश्चर्यं तत् श्रुत्वाऽऽह प्रवर्त्तिनीम् ॥१२३॥
नृगतिर्नगरी नेयं ननु शङ्खपुरं ह्यदः । वनं चित्तरमं चेदं हट्टमार्गो न विस्तृतः ॥१२४॥
न कर्मपरिणामोऽत्र राजा श्रीगर्भ एव हि । अबद्धं भगवान् बुद्धे ! किमित्येवं प्रभाषते ? ॥१२५॥
भगवानाऽऽह जानीषे परमार्थं न मे गिराम् । भद्रेऽगृहीतसङ्केता ततस्त्वमसि निश्चिता ॥१२६॥
सा दध्यौ ही ममाऽप्यन्या कृता भगवताऽभिधा । स्थितेति विस्मिता तत्त्वं महाभद्रा त्वलक्षयत् ॥१२७॥
नूनमेष महापापो निर्दिष्टो नरकंगमी । जीवो भगवता तस्याः सञ्जाता महती कृपा ॥१२८॥
पप्रच्छ भगवन्तं सा मुच्येताऽसौ कथञ्चन ? । स प्राह दर्शनात् ते मत्समीपाऽऽगमनेन च ॥१२९॥
महाभद्राऽऽह भगवंस्तद्गच्छाम्यस्य सम्मुखम् । भगवानाऽऽह गच्छाऽऽशु सफलोऽयं तवोद्यमः ॥१३०॥
गताऽथ कृपयाऽभ्यर्णं साऽनुसुन्दरचक्रिणः । चौर्यमाफलमाख्यातं यथा भगवतोदितम् ॥१३१॥
तद्दर्शनाऽनुभावेन प्रबुद्धश्चक्रिपुङ्गवः । अन्तरङ्गं निजं चौर्यं बुद्ध्वा भीतो भृशं हृदि ॥१३२॥
ततः प्राह महाभद्रा भगवन्तं सदागमम् । शरणं प्रतिपद्यस्व यथा ते न भयं भवेत् ॥१३३॥
ततो भगवदुक्तस्य चौर्यस्य प्रतिपत्तये । वैक्रियद्धर्या स्फुटं चक्री चौररूपमचीकरत् ॥१३४॥
भस्मना लिप्तगात्रोऽथ दत्तगैरिकहस्तकः । श्यामस्तृणमषीपुञ्जैः कणवीरस्रजावृतः ॥१३५॥
शरावमालया रौद्रो जरत्पिटकखण्डभृत् । बद्धलोप्त्रो गले त्रस्तः स्थापितो रासभोपरि ॥१३६॥
समन्ताद्राजपुरुषैर्वेष्टितो विकृताशयैः । प्रकम्प्रः कान्दिशीकोऽसौ ययौ भगवदन्तिकम् ॥१३७॥
दृष्ट्वा सदागमं किञ्चिज्जाताश्वास इवाथ सः । अनाख्येयां दशां प्राप्तः पतितो धरणीतले ॥१३८॥
लब्ध्वा चैतन्यमुत्थाय सदागममथाऽवदत् । त्रायस्व नाथ ! मां भीतं मा भैषीरित्युवाच सः ॥१३९॥
आश्वासितः स तेनाऽथ शरणं तस्य संश्रितः । प्रत्यक्पदैरपसृतास्तद्भिया राजपूरुषाः ॥१४०॥
अथाऽगृहीतसङ्केता तमपृच्छदनाविलम् । केन व्यतिकरेण त्वं गृहीतो राजपूरुषैः ? ॥१४१॥
सोऽप्योचदलमेतेन वक्तुं व्यतिकरो ह्ययम् । न शक्योऽमुं विविच्याऽसौ वेत्ति स्वामी सदागमः ॥१४२॥
ततः सदागमेनोक्तं भद्राऽस्याः कौतुकं महत् । ततस्तदपनोदार्थं कथय त्वं क्षतिर्न ते ॥१४३॥
स प्राहाऽऽज्ञा प्रमाणं ते केवलं स्वविडम्बनाम् । समक्षं सर्वलोकानां वक्तुं शक्तोऽस्मि न प्रभो ! ॥१४४॥

सदागमेङ्गितं दृष्ट्वा पर्षद् दूरं गताऽथ सा । स्थितौ प्रज्ञाविशाला च भव्यश्च भगवद्गिरा ॥१४५॥
अथाऽगृहीतसङ्केतामुद्दिश्य स्फुटमब्रवीत् । संसारिजीवः पुरतश्चतुर्णामपि शृण्वताम् ॥१४६॥
अस्तीह लोके विख्यातमनादिसमयस्थिति । पुरमव्यवहाराख्यमनन्तजनसङ्कुलम् ॥१४७॥
तत्रानादिवनस्पतिनामानः कुलपुत्रकाः । वसन्त्याज्ञावशात् कर्मपरिणामस्य भूभुजः ॥१४८॥
महत्तमौ तीव्रमोहात्यन्ताबोधौ बलेऽस्य यौ । ताभ्यां तत्र नृपादेशात् सुप्तमत्ताः कृताः जनाः ॥१४९॥
न भाषन्ते न चेष्टन्ते छेदं भेदं न जानते । ते निगोदापवरकक्षिप्ताः सर्वे मृता इव ॥१५०॥
तत्र संसारिजीवोऽहं वास्तव्योऽभूवमादितः । तौ बलाधिकृतौ तत्रान्यदाऽऽस्थाने सुखं स्थितौ ॥१५१॥
तदा याता प्रतीहारी नाम्नाऽनादिविचित्रता । इति विज्ञपयामास प्रणम्य रचिताञ्जलिः ॥१५२॥
व्यवहारनियोगाख्यो दूतो द्वार्येष तिष्ठति । प्रेषितः सत्वरं कर्मपरिणामेन भूभुजा ॥१५३॥
युवां प्रमाणमत्राथ प्रवेश्योऽयं मया न वा । ताभ्यामुक्तं प्रवेश्योऽसौ तयाऽप्याशु प्रवेशितः ॥१५४॥
तेनापि तौ नतौ भक्त्या ताभ्यां दापितमासनम् । उक्तं च सुखिनो देवाः किमर्थं प्रेषितो भवान् ? ॥१५५॥
स प्राह सुखिनो देवा निश्चिन्ता वोऽधिकारतः । यः पुनः प्रेषणे हेतुर्मम सोऽयं निगद्यते ॥१५६॥
जयत्यचिन्त्यमाहात्म्या लोकस्थितिरनश्वरी । भगिनी देवपादानां सात्रार्थेऽधिकृता च तैः ॥१५७॥
अस्त्यस्माकं सदा शत्रुर्दुरुच्छेदः सदागमः । हत्वा सोऽस्मद्बलं कांश्चिल्लोकान्नयति निर्वृतौ ॥१५८॥
एवं च विरलीभूते लोके सम्पत्स्यतेऽयशः । अस्माकं तत् त्वया कार्यमिदं लोकस्थितेऽनघे ! ॥१५९॥
मद्भुक्तेर्यान्ति यावन्तः पुरादव्यवहारतः । तावन्त एव सञ्चार्यास्त्वयेत्थं न क्षतिर्भवेत् ॥१६०॥
महाप्रसाद इत्येवं सोऽधिकारोऽनया धृतः । सदागमेन दृष्टाश्च केचित् सम्प्रति मोचिताः ॥१६१॥
तावदानयनायेति प्रहितोऽयं तया जवात् । अहं च देवभृत्योऽपि बाढं तत्प्रतिबन्धभाक् ॥१६२॥
स्वीकृतं तद्वचस्ताभ्यां पूज्या भगवती हि सा । तस्यासंव्यवहारस्थलोकमानं च दर्शितम् ॥१६३॥
असंख्यगोलकगृहेष्वसंख्यास्तत्र वीक्षिताः । निगोदाख्यापवरकेष्वनन्ताश्च जनाः पृथक् ॥१६४॥
आहतुर्विस्मितं तं च दत्त्वा तौ करतालिकाम् । कां करिष्यति हानिं भोः ! स्थिते ह्येवं सदागमः ? ॥१६५॥
एतावतापि कालेन ये सदागममोचिताः । एकापवरकस्यास्य भागेऽनन्ततमे हि ते ॥१६६॥
लोकनिर्लेपचिन्तेयं देवानां का तदुच्चकैः ? । दूतोऽवोचदिदं वक्ष्ये त्वरा कार्ये विधीयताम् ॥१६७॥
समजीवितमृत्यूनां प्रवाहादादिवर्जितात् । समकाऽऽहार-निर्हारोच्छ्वास-निःश्वासरागिणाम् ॥१६८॥
ततो निर्यास्यतां संख्यापूरणायासहाविमौ । चिन्ताव्याकुलितौ जातौ परस्परमुखेक्षिणौ ॥१६९॥
इतश्चास्ति भटः साक्षात् भार्या मे भवितव्यता । मन्त्रयन्तीति कर्तव्यं ममान्येषां च सद्मनाम् ॥१७०॥
स्वेष्टमर्थं करोत्येषा कापि नाऽन्यमपेक्षते । तां परेऽप्यनुवर्त्तन्ते हेतवो यदुदाहृतम् ॥१७१॥
बुद्धिरुत्पद्यते तादृग् व्यवसायश्च तादृशः । सहायास्तादृशा ज्ञेया यादृशी भवितव्यता ॥१७२॥

---

१. अस्यात्यबोधसम्मोहौ महत्तमबलाग्रिमौ । सुप्तमत्तान् जनांस्तत्र निर्देशादस्य चक्रतुः ॥१५०॥ २. °तः । महत्तमबलाग्रण्यौ स्थितौ तौ सुखमन्यदा ॥१५१॥ ३. °भ्यां मान्या भ° ॥

अस्तीयं भवतो भद्रेत्युक्ते शक्रोऽपि हृष्यति । न भद्रेयमिति प्रोक्ते कम्पते भयविह्वलः ॥१७३॥
सा कर्मपरिणामेन पूजिता सृष्टिनाशकृत् । सा जागर्त्ति प्रसुप्तेषु तमस्यपि विजृम्भते ॥१७४॥
सर्वोपायविदं मत्वा तामथो पृच्छतः स्म तौ । साऽऽह प्रस्थापनायोग्यो मद्भर्त्ताऽन्ये च तादृशाः ॥१७५॥
तावूचतुः प्रमाणं त्वं कार्येऽस्मिन् व्याप्रियस्व तत् । अहमन्ये च मत्तुल्यास्तया प्रस्थापितास्ततः ॥१७६॥
सह ताभ्यां तया नीता एकाक्षनिलयेऽथ ते । वर्त्तन्ते नगरे तत्र महान्तः पञ्च पाटकाः ॥१७७॥
मामेकं पाटकं तत्र तीव्रमोहः प्रदर्शयन् । आह संसारिजीव ! त्वं तिष्ठाऽस्मिन्नेव पाटके ॥१७८॥
यतोऽसंव्यवहारेण तुल्यो बहुतरं ह्यसौ । गोलकैश्च निगोदैश्च जनैस्तावद्भिरेव च ॥१७९॥
भेदो लोकव्यवहृतेरन्यत्र च गमागमात् । किन्त्वानादिवनस्पतिवनस्पत्यभिधाकृतः ॥१८०॥
इत्युक्त्वा स्थापितस्तस्मिन्नेकापवरके ह्यहम् । अन्ये तु केऽपि मन्त्रीत्या स्थापिताः केऽपि चान्यथा ॥१८१॥
अथानन्तं स्थितः कालं तत्राहं मत्तमूर्च्छितः । ततः प्रत्येकचारित्वं भवितव्यतया कृतम् ॥१८२॥
तादृशः स्थापितोऽसंख्यं कालमत्रैव पाटके । प्रददौ गुटिकां तत्र नानाकारप्रकाशिकाम् ॥१८३॥
सा कर्मपरिणामेन जन्मवासं प्रतीष्टकृत् । दत्तैकभवसंवेद्या दत्ता प्राक् श्रान्तिशान्तये ॥१८४॥
पूर्वस्यां परिजीर्णायां दत्तवत्यपरापराम् । तामसंव्यवहारे सा सूक्ष्ममेवाऽकरोद् वपुः ॥१८५॥
एकाक्षनिलये त्वेषा तया गुटिकयाऽकरोत् । पर्याप्तकमपर्याप्तं कचित् सूक्ष्मं च बादरम् ॥१८६॥
साधारणं च प्रत्येकं फल-पुष्पा-ऽङ्कुरादिकम् । मूल-त्वक्-स्कन्ध-शाखादि मूल-बीज-लतादिकम् ॥१८७॥
छिन्नो भिन्नश्च लूनश्च लोकैः पिष्टश्च तादृशः । दृष्टोऽप्युपेक्षितो हन्त भवितव्यतया तया ॥१८८॥
अथान्यगुटिकां जीर्णां ज्ञात्वा पार्थिवपाटके । प्रवेशितस्तया तत्रासंख्यकालमहं स्थितः ॥१८९॥
सूक्ष्मादिभेदभाक् तत्र चूर्णितो दलितः क्षतः । एवं जला-ऽग्नि-पवनेष्वेकाक्षनिलये धृतः ॥१९०॥
स्थानाजीर्णं निनीषुर्मे तुष्टाथ भवितव्यता । विकलाक्षनिवासाख्ये नगरेऽहं तया धृतः ॥१९१॥
नियुक्तो भूभुजा मुख्यद्वीन्द्रियादित्रिपाटके । तत्रास्ति शल्यसम्पर्को मायापरिणतिप्रियः ॥१९२॥
प्रथमे पाटके तत्र भार्यया द्वीन्द्रियाभिधे । मनाग् विस्पष्टचैतन्यः कृमिरूपोऽशुचिः कृतः ॥१९३॥
मूत्राऽन्त्रक्लिन्नजठरे विलुठन्तं च वर्चसि । मां दृष्ट्वा कृमिभावेन सन्तुष्टा [? सा प्रहृष्यति] ॥१९४॥
जलकाभावमापाद्य गुटिकायाः प्रभावतः । विडम्बितस्तया रोगिरक्ताकर्षणकर्मणा ॥१९५॥
छेदितो गुटिकादानाच्छङ्खं कृत्वाथ शाङ्खिकैः । नर्तितः पूतरीकृत्य बहुधैवं विडम्बितः ॥१९६॥
कुलानां कोटिलक्षेषु पाटके सप्तसु स्थितः । तत्राऽसंख्यैरहं रूपैरटन् बहुतरं रटन् ॥१९७॥
अथान्यगुटिकादानान्नीतोऽहं त्रीन्द्रियाभिधे । पाटके भ्रामितो रूपैरसंख्यैस्तत्र भार्यया ॥१९८॥
कुलानां कोटिलक्षेषु तत्राष्टसु पृथग्जनैः । पिपीलिकादिरूपेण पिष्टो दग्धश्च मर्दितः ॥१९९॥
ततश्च गुटिकादानात् तृतीये पाटके धृतः । कुलानां कोटिलक्षेषु नवस्वतिविडम्बितः ॥२००॥
पतङ्ग-मक्षिका-दंश-वृश्चिकाकारधारकः । तत्राहं चतुरक्षः सन्नन्वभूवं महाव्यथाम् ॥२०१॥
अथान्यदा प्रहृष्टा मे दयिता भवितव्यता । प्रस्थापनाय गुटिकां प्रायुङ्क्त नगरान्तरे ॥२०२॥

पञ्चाक्षपशुसंस्थानं शल्यसम्पर्कपालितम् । अस्ति सार्धत्रिपञ्चाशत्कोटीलक्षकुलं पुरम् ॥२०३॥
पञ्चाक्षा गर्भजास्तत्र जल-स्थल-नभश्चराः । सम्मूर्च्छिमाश्च विद्यन्ते तत्राहं पीडितो भृशम् ॥२०४॥
रटितोऽहं विना कार्यं दर्दुराकारधारकः । मत्स्यरूपं दधद् भिन्नश्छिन्नः पक्वश्च धीवरैः ॥२०५॥
शश-शूकर-सारङ्गरूपो व्याधैः कदर्थितः । गोधा-ऽहि-नकुलाकारो मिथो भक्षणदुःखितः ॥२०६॥
काकोलूकादिरूपेषु सोढं दुःखं मयाऽतुलम् । असंख्यजनसङ्कीर्णे तत्र पर्यटितश्चिरम् ॥२०७॥
अथान्यदा मृगीनाथो यूथमध्ये स्थितः सुखम् । लुब्धकध्वनिनाऽऽक्षिप्तो बाणेन निहतो मृतः ॥२०८॥
जातोऽहं करियूथेशो विचरन् शल्लकीवने । श्रितः करेणुवृन्देन निर्मग्नः सुखसागरे ॥२०९॥
सन्त्रस्तं करियूथं च धूमं चाद्राक्षमुत्थितम् । अश्रौषं वेणुविस्फोटरवं च नवमन्यदा ॥२१०॥
सम्भ्रान्तोऽहं ततः पश्चाल्लग्नो भूभागमीक्षितुम् । उत्तानः पतितः कूपे सम्प्राप्तस्तीव्रवेदनाम् ॥२११॥
यूथत्राणाऽसमर्थस्य ममेदं युक्तमागतम् । इति भावयता दुःखं सप्तरात्रं तितिक्षितम् ॥२१२॥
अनेन शुभभावेन तुष्टा मे भवितव्यता । पुरुषं सुन्दराकारमेकं प्रादर्शयत् पुरः ॥२१३॥
उवाच च महाभाग ! नरः पुण्योदयो ह्ययम् । सहायोऽयं मया दत्तो भवतः परितुष्टया ॥२१४॥
जीर्णा च पूर्वदत्ता मे गुटिकाऽन्यां ददौ च सा । छन्नः पुण्योदयो भूयै भूयादित्याशिषं ददौ ॥२१५॥

इति कथयति तस्मिन् धीविशालां बभाषे, वचनमविदितार्थं शङ्कमानोऽथ भव्यः ।
स्फुटमकथयदर्थं सापि सामान्यरूपं, प्रथमकृतविलम्बः श्रव्यशोभां निहन्ति ॥२१६॥
भवति हि भवजन्तुः सर्व एवैकनामा, भवविलसितमेदं याति चावर्तमानः ।
तदखिलमुपपन्नद्रव्यपर्यायरूपं, कलयति सुमतिर्यस्तं वृणीते यशःश्रीः ॥२१७॥

॥ इति वैराग्यरतौ द्वितीयः सर्गः ॥

तृतीयः सर्गः

संसारिजीव उवाच—

इतश्च पुर्यां नृगतौ विशाले सत्पाटके यद्भरताभिधाने ।
जयस्थलं नाम पुरं तदीशः पद्माभिधोऽभून् मघवा पृथिव्याः ॥ १ ॥
जगन्मनोरोपितहर्षकन्दा नन्दाभिधा तन्महिषी बभूव ।
प्रवेशितोऽहं प्रियया तयाऽस्याः कुक्षौ सपुण्याभ्युदयोऽथ जातः ॥ २ ॥
ननन्द नन्दा तनयो ममाऽभूदिति प्रवृद्धादभिमानदोषात् ।
प्रमोदकुम्भाभिधदासवाक्याद् राजाऽपि तुष्टः प्रददौ वसूनि ॥ ३ ॥
विनिर्मितो जन्ममहोत्सवो मे व्यधायि नन्द्युत्तरवर्धनाख्या ।
तिरोहिता प्रागभिधा विशेषा ममाऽप्यभूत् तत्तनयाभिमानः ॥ ४ ॥
अथाऽन्तरङ्गे परिवारवृन्दे ममैव या धात्र्यविवेकिताख्या ।
असूत मज्जन्मदिने सुतं सा विचिन्त्य वैश्वानरनामधेयम् ॥ ५ ॥
ततोल्लसद्वैरविषादपादो द्रोहाभ्यसूयाकठिनोरुजङ्घः ।
अक्षान्तिचित्तानुशयासमोरुर्विलम्बपैशून्यकटिप्रदेशः ॥ ६ ॥
बिभ्रच्च मध्यं परमर्मभेदप्रलम्बिकोष्ठाकलितप्रमाणम् ।
उरःस्थलेनातिविसङ्कटेन तापेन दीप्तो दृढदुर्नयांसः ॥ ७ ॥
क्षारत्वमात्सर्यविरूपबाहुः क्रूरत्वदीर्घोच्चशिरोधराभृत् ।
असभ्यभाषादिविकीर्णदन्तः चण्डत्वनिर्भर्त्सनशून्यकर्णः ॥ ८ ॥
हास्यो दधानश्चिपिटां च नाशां स्थानाकृतिं तामसभावसंज्ञाम् ।
रौद्रत्वनैर्घृण्यसुरक्तनेत्रस्त्रिकोणदुष्टाचरणाख्यशीर्षः ॥ ९ ॥
असङ्गतापिङ्गलकेशभारो गृहीतशल्यत्रययज्ञसूत्रः ।
निबद्धदौःशील्यशिखः स हिंसावेदाश्रयः प्रैक्ष्यत दुष्टबालः ॥ १० ॥
निरीक्षिते तत्र बभूव पूर्वाभ्यासेन हर्षो नृपनन्दनस्य ।
अपेक्षते स्वीयबलप्रकर्षान्न संस्तवो हर्षविधौ विशेषम् ॥ ११ ॥
वशंवदं स्वस्य स मामवेक्ष्य जहाति पार्श्वं न कदापि दुष्टः ।
स्ववैरिसंसर्गमवेक्ष्य साक्षात् पुण्योदयो मित्रमतीवरुष्टः ॥ १२ ॥

---

१. °भारो विराधनासूत्रभृतत्रितन्तुः । निबद्धदौःशील्यशिखः कुनीतिवेदाश्रयो विप्रसूनुः स दृष्टः ॥१०॥ निरी° ॥

दध्यौ च नासावुपदेशयोग्यो हिताभिमानादहितेऽपि मूढः ।
करालमद्यापि न कालकण्ठो व्यालावलीनां वलयं जहाति ॥ १३ ॥
न चाश्रितोऽसौ मम हातुमर्हो विनैव वेलां गुणवर्जितोऽपि ।
अक्षुब्धगम्भीरमहाशयस्य तृणादिसङ्घात इवाम्बुराशेः ॥ १४ ॥
इदं विचिन्त्य स्तिमितस्वभावो रुष्टोऽपि तस्थौ स ममान्तरेव ।
ततश्च वैश्वानरतश्च भास्वन्मणिः फणीन्द्रो विषवानभूवम् ॥ १५ ॥
अवारितस्तेन तथैव वैश्वानरेण दाहप्रकृतिः कृतोऽहम् ।
अक्षालितः शैल इवाम्बुदेन जातो यथा दाहकरः श्रितेऽपि ॥ १६ ॥
प्रक्रीडतो बिभ्यति हन्त मत्तो बालाः कुलीना अपि रोषपूर्णात् ।
भजन्ति मामेष महाप्रभावः पुण्योदयस्यापि परस्य बुद्धः ॥ १७ ॥
वितीर्णतेजो-मति-धैर्य-वीर्ये वैश्वानरेऽथ प्रथमानरागः ।
दत्तः कलाचार्यवरस्य भाग्याद् विनोदमं शिक्षितवान् कलौघम् ॥ १८ ॥
सहेतुकं वाप्यपहेतुकं वा समस्तबालैः कलहायमानः ।
वैश्वानरालिङ्गितमूर्त्तिरुच्चैः खेदाय तेषां च गुरोश्च जातः ॥१९॥
प्रतिब्रुवाणो गुरुरप्यलम्भि मया तिरस्कारपदं किमन्ये ? ।
महीभृतः पुत्र इति प्रतीते तथापि मय्येष जहौ न रागम् ॥२०॥
वैश्वानरस्यैव गुणोऽखिलोऽयमितीह रागो विधृतो मयोच्चैः ।
असावपि प्राणसमाय मह्यं रसायनं क्रूरमनो ददौ द्राक् ॥२१॥
जगौ च मच्छक्तिभवं किलैतद् बलस्य वृद्ध्यै विततायुषश्च ।
गृहाण तत् त्वं परिभुङ्क्ष्व काले फलेग्रहिः स्नेहतरुर्ममास्तु ॥२२॥
अत्रान्तरे कश्चिदवोचदिष्टं स्थानं त्वयाऽसौ गमितो ह्यनेन ।
वैश्वानरेणाऽस्य विचारितोऽर्थो भाव्येष गत्वा नरके ततायुः ॥२३॥
गृहीतमेतन्मयकाऽस्य हस्तादङ्गीकृता तस्य च चारुशिक्षा ।
भक्ष्या त्वयैकैकगुटी किलाऽस्मात् संज्ञाप्यमानेऽवसरे मयेति ॥२४॥
अथो नियुक्तो विदुरो मदीयं न्यवेदयद् दुर्ललितं नृपाय ।
सर्वं कलाचार्यकुलीनबालकदर्थनाद्यं स ततोऽतिदूनः ॥२५॥
पप्रच्छ चाकार्य कलागुरुं मे कलाः कुमारः कीयतीरभाणि ? ।
स प्राह सर्वैव कलाऽस्य जाता वश्या गुणानां निधिरेष राजन् ! ॥२६॥
अपि प्रकृत्याऽमलमस्य रूपं न भाति वैश्वानरसङ्गतस्तु ।
इन्दोः कलङ्कादिव पङ्करूपाद् महोत्पलस्येव च कण्टकौघात् ॥२७॥

द्रुमा इवास्याप्रशमप्रवाहैरुत्खातमूलाः क्षयिणो गुणौघाः ।
तन्नैष यत्नः फलवानितीदं श्रुत्वा परं तापमवाप राजा ॥२८॥
आह्वास्त वैश्वानरपापसङ्गत्यागाय मामेष च वेदकेन ।
स प्राह राजन्नपि हापितोऽस्य गतिः स वैश्वानर एव नूनम् ॥२९॥
सङ्गत्य वैश्वानरपापमित्रमयं हि वैश्वानर एव जातः ।
बलादतो मोचयितुं न शक्यो मृग्यः परः शान्तिविधावुपायः ॥ ३० ॥
शृण्वन्नृपो वेदकवाचमेनां गुरोर्मतां हृद्दहने निमग्नः ।
जगावथोच्चैर्विदुरोऽस्त्युपायज्ञाताऽत्र जैनो नृपसिद्धपुत्रः ॥३१॥
हृष्टस्तमाकार्य नृपोऽथ हेतुं पप्रच्छ पुत्रस्य कुसङ्गमुक्तेः ।
बुद्ध्या स विज्ञाय जगौ य एको हेतुस्तमत्रावहितो ब्रवीमि ॥३२॥
विनिर्गतोपद्रवराशि चेतःसौन्दर्यमत्रास्ति पुरं प्रसिद्धम् ।
लोकं वसन्तं किल भाविभद्रं न तत्र मुष्णन्ति कषायचौराः ॥३३॥
कल्याणवल्लीकुसुमैर्गुणौघैर्विस्तारिसौरभ्यमनारतं तत् ।
अलङ्कृते शीतलशीलगेहैर्न तत्र तापो लभतेऽवकाशम् ॥३४॥
विवेकभानोरुदयाविरामात् कदापि तस्मिन् न तमःप्रचारः ।
अक्षीणसद्बोधनिधावशोके न तत्र दारिद्र्यकथापि लोके ॥३५॥
भूमीपतिस्तत्र शुभाशयाख्यो बिभर्त्ति राज्यं जितराजराजः ।
सतां हितायाऽहितनाशने च कृतोद्यमो दुष्टविनिग्रहे च ॥३६॥
अलङ्करोत्येष कलङ्कमुक्तः क्रीडावशेनापि हि यं प्रदेशम् ।
ततः प्रणश्यन्त्यरयोऽन्तरङ्गा मृगारिसंसर्गिवनादिवेभाः ॥३७॥
धृति-स्मृति-ह्री-करुणा-शमाद्यैः कोशोऽस्य पूर्णो गुणरत्नवृन्दैः ।
विशालशीलाङ्गरथैरजस्रं प्रवर्धतेऽस्याऽप्रतिपन्थिलक्ष्मीः ॥३८॥
सुरासुरस्त्रैणमहाविलासाऽप्रकम्प्यचित्तेऽपि हि साधुलोके ।
आसक्तिदात्री स्थिरताभिधाऽस्य सौन्दर्यलक्ष्मीनिधिरस्ति देवी ॥३९॥
भाति प्रतीकेऽपि निरूपितेऽस्याः भस्मैव रूपं सुरसुन्दरीणाम् ।
प्रतिप्रतीकं तु निरूपितेयं वेधान्तरं शून्यमिवाऽऽतनोति ॥४०॥
पुत्री तयोरस्ति निधिर्गुणानामुत्पत्तिभूमिर्बहुविस्मयानाम् ।
सुधौघवन्निर्मिततापशान्तिः क्षान्तिर्गतभ्रान्तिरुदारकान्तिः ॥४१॥
निरीक्षणस्यापि हि मूल्यमस्याश्चिन्तामणिर्नार्हति भूरितेजाः ।
आलिङ्गनं यस्तु विधास्यतेऽस्याः स शक्रचक्रादपि पीनपुण्यः ॥४२॥

स्नेहाञ्चिता दृग्लहरी यदस्याश्चरीकरीति प्रशमस्थितानाम् ।
शैत्यं सुधाचन्दनचन्द्रमुख्यैर्न जायते तत् किल तापभाजाम् ॥४३॥
बिभर्त्ति चेयं नृपते ! स्वभावाद् वैश्वानरेण प्रतिपक्षभावम् ।
इमां कुमारः परिणीय कन्यामनोदितो हास्यति पापमित्रम् ॥४४॥
उक्त्वेति संमुद्रितवाचि तत्र दृष्टे मुखे बुद्धिधनस्य राज्ञा ।
बहिर्विवाहव्यवसायशङ्कामुद्धर्तुमाह स्म निमित्तवेदी ॥४५॥
अलं तवानेन नृप ! श्रमेण शक्तो विधौ न ह्ययमन्तरङ्गे ।
कन्यां स्वयं कर्मविपाकनुन्नः शुभाशयो दास्यति ते सुताय ॥४६॥
कार्यो विषादो न तदत्र राजन् ! ग्राह्या किलैका भवितव्यतैव ।
अर्थे ह्यशक्ये खलु यः प्रयासं करोत्यसौ यास्यति हास्यभावम् ॥४७॥
छन्नोऽपि पुण्याभ्युदयोऽस्य शश्वद् वैश्वानरानर्थमपाकरोति ।
मणिर्यथा मुष्टिधृतस्तदेतदवेहि खेदस्य च भेषजं ते ॥४८॥
वाचेति नैमित्तिकपुङ्गवस्य पूर्वं विषण्णो मुदितश्च पश्चात् ।
निर्वापितो वारिमुचा पिता मे दवानलप्लुष्ट इवाऽद्रिरासीत् ॥४९॥
ज्ञात्वापि भूमानथ मामशक्यप्रतिक्रियं दीप्तदुरन्तमोहात् ।
परीक्षितव्यो भवता कुमार इति प्रीतीतो विदुरं युयोज ॥ ५० ॥
दिने द्वितीयेऽथ स मामुपेतो किं नाऽऽगतो ह्यस्त्वमितीरितश्च ।
परिक्षितुं मां स्वविलम्बहेतुं जगौ श्रुतं दुर्जनसङ्गदोषम् ॥ ५१ ॥
उक्तं मया वर्णय तं ममापि श्रवःसुधापारणमार्य ! वर्यम् ।
इतीरितः स्पर्शनदुर्जयस्य दोषप्रबन्धं विदुरो बभाषे ॥ ५२ ॥
क्षितिप्रतिष्ठे नगरेऽत्र कर्मविलासराजोऽस्ति महाप्रतापः ।
उभे महिष्यौ पुनरस्य मुख्ये एका शुभश्रीरशुभालिरन्या ॥ ५३ ॥
पुत्रौ तयोरेव मनीषि-बालौ गतौ विलासाय वने कुमारौ ।
दृष्टोऽन्यदा देहवनेऽथ ताभ्यां कश्चित्पुमान् पाशकबद्धदेहः ॥ ५४ ॥
छित्त्वाथ बालेन तदीयपाशं पृष्टः स वार्तामसुखस्य तस्य ।
कृच्छ्राज्जगौ मे भवजन्तुरासीदाद्यः सुहृत् स्पर्शनसंज्ञकस्य ॥ ५५ ॥
अभूद् मयि स्निग्धतरः सदासौ चकोरकश्चन्द्र इवानुकूलः ।
प्रतारयामास सदागमस्तं भाग्ये कदाचिन्मम मान्यभाजि ॥ ५६ ॥
ततः प्रभृत्येष न मन्यते मां सदागमस्यैव करोति सङ्गम् ।
बिभर्त्ति शुद्धोञ्छपरीषहौघजयादिना मत्प्रतिकूलवृत्तिम् ॥ ५७ ॥

कृतव्यलीकेऽपि न तत्र मेऽभूद् विपर्ययः स्नेहविजृम्भितस्य ।
मनागसावप्यनुयाति मां च सदागमासन्निहितः कदाचित् ॥ ५८ ॥
अथान्यदा तेन सदागमस्य वचः पुरस्कृत्य कदर्थितोऽहम् ।
यास्याम्यगम्यं भवतः पदं द्राग् इतीरयित्वा स जगाम मोक्षम् ॥ ५९ ॥
मित्रस्य तस्याहमसौ वियोगान्मर्तुं प्रवृत्तोऽस्म्यसुखात्ययाय ।
इतीरिते स्पर्शनपूरुषेण बालोऽब्रवीत् तं प्रतिबन्धबुद्ध्यै ॥ ६० ॥
निदर्शनं त्वं किल सज्जनानां स दुर्जनानां भवजन्तुरेव ।
प्रतारकाणां च सदागमोऽसाविति त्वयि स्नेहपरोऽस्मि बाढम् ॥ ६१ ॥
तेनापि मैत्र्यं प्रतिपन्नमस्य विचिन्तयामास पुनर्मनीषी ।
सदागमस्याजयितुं यतेत हातुं न मित्रं सहजं सुधीश्च ॥ ६२ ॥
तत् स्पर्शनोऽयं ननु कूटभाषी बालेन बालोचितमेव तेने ।
ध्यात्वैवमेतेन दधौ स मैत्रीमाभासमात्रान्न तु चित्तभावात् ॥ ६३ ॥
न्यगादि ताभ्यामिदमाशु पित्रोर्वृत्तं पिता प्राह शुभं व्यधायि ।
सदातनः स्पर्शननिर्मितेऽर्थे तस्य स्वभावः प्रतिकूलवृत्तिः ॥ ६४ ॥
बालस्य माता तु तुतोष यस्मात् सा स्पर्शनाधीननिजेष्टसिद्धिः ।
मनीषिमाता तु बभार खेदं स्मृत्वा चिरं तद्विहितव्यलीकम् ॥ ६५ ॥
बालस्ततः स्पर्शनबद्धरागो हृदा सदाऽऽस्ते चकितो मनीषी ।
सुखं न विश्रम्भविनाकृतं स्यादित्यङ्गरक्षं स जगाद बोधम् ॥ ६६ ॥
त्वयास्य कार्याऽनघमूलशुद्धिर्यथा भवेन्मेऽवितथोऽवभासः ।
तेनाथ मुक्तः प्रणिधिः प्रभावो भ्रान्त्वा समेतः स जगाद सर्वम् ॥ ६७ ॥
नाप्ता प्रवृत्तिर्बहिरङ्गदेशे मया गतेनेति गतोऽन्तरङ्गे ।
स्मथाकरः पातकसद्म तत्र दृष्टं पुरं राजसचित्तनाम ॥ ६८ ॥
अश्रेयसां राजपथः पृथूनां कल्याणमार्गाचलवज्रपातः ।
लुण्टाकचूडामणिरुग्रवीर्यस्तत्रेक्षितो रागमृगेन्द्रराजः ॥ ६९ ॥
परानपेक्षोऽभिमतप्रवृत्तौ जगद्वशीकर्त्तुमलम्भविष्णुः ।
पापप्रकारो पटुधीरमात्यो दृष्टोऽस्य जिष्णुर्विषयाभिलाषः ॥ ७० ॥
अत्रान्तरे च ध्वनदध्वकर्षि मिथ्याभिमानादिरथप्रथाढ्यम् ।
गर्जन्ममत्वादिगजं प्रधावदसंयमाद्युद्धतवाजिराजि ॥ ७१ ॥
मदातिरेकौत्सुकचापलादिपदातिकन्दर्पकृतप्रयाणम् ।
विलास-हासादिविचित्रतूर्यकोलाहलं तन्मिलितं बलं द्राक् ॥ ७२ ॥

पृष्टोऽस्य हेतुं पुरुषो विपाको निर्बन्धबद्धोऽत्र तदाऽऽ[च]चक्षे ।
जगज्जिगीषुः स्वनरानमात्यः प्राक् स्पर्शनादीन् प्रजिघाय पञ्च ॥ ७३ ॥
काष्ठा परा साहसिकाग्रिमाणां दुर्दान्तवर्गस्य निदर्शनं च ।
अवार्यधैर्यप्रभवः परीक्षास्थानं ध्रुवं ते परवञ्चकानाम् ॥ ७४ ॥
जगज्जितप्रायममीभिरुच्चैस्तान् स्पर्शनादीनभिभूय चैकः ।
सन्तोषनामा कतिचित् प्रसह्य मुक्तौ नगर्यां मनुजान्निनाय ॥ ७५ ॥
श्रुत्वेति सन्तोषजयाय राजा प्रगल्भतेऽसौ परिवारयुक्तः ।
पराभवं स्वस्य भटाः पदातेस्तेजोऽभिरामाः कतमे सहन्ते ? ॥ ७६ ॥
गतो महामोहमहीन्द्रनाम्नो नृपोऽथ तातस्य सपादमूलम् ।
दृष्टः स तेनासमलम्बमानरजस्तमोभ्रूयुगलाभिरामः ॥ ७७ ॥
सितास्मिताश्मश्रुधरः प्रकम्प्राऽविद्याजराजीर्णशरीरयष्टिः ।
विशालतृष्णाभिधवेदिकायां धर्मस्थितिव्यत्ययविष्टरस्थः ॥ ७८ ॥
पृष्टं शरीरे कुशलं नतेन प्रोक्ता च तेन प्रकृतप्रवृत्तिः ।
जगौ महामोहनृपोऽथ युक्तो ममैव वृद्धस्य रणाभियोगः ॥ ७९ ॥
यशःप्रवाहेन रणे हि वृद्धाः प्रक्षालिताऽशक्तिकलङ्कपङ्काः ।
दीप्तिं परां यान्ति धनुर्भृतस्तत् प्रस्थानमस्थानमुखं ममेदम् ॥ ८० ॥
इदं महामोहनृपोऽभिधाय रागादियुक्तश्चलितो जयाय ।
कोलाहलोऽयं तदिति प्रतीहि गच्छाम्यहं चाग्रबले नियुक्तः ॥ ८१ ॥
लब्ध्वा ततः स्पर्शनमूलशुद्धिं समागतोऽहं भवतः समीपम् ।
सन्तोषमाकर्ण्य सदागमस्य स्थाने तु वर्त्ते हृदि संशयालुः ॥ ८२ ॥
इदं निशम्यैव जगाम बोधः सह प्रभावेण मनीषिपार्श्वे ।
वृत्तान्तमाचष्ट यथोपनीतं तुष्टिं [च] पुष्टिं च ययौ ततोऽसौ ॥ ८३ ॥
पृष्टोऽन्यदा स्पर्शन एव तेन सदागमेनैव कदर्थितस्त्वम् ।
स प्राह वाचैव स मेऽपकारी व्यापार्य सन्तोषमतीवदुष्टम् ॥ ८४ ॥
अथास्तशङ्को विषयाभिलाषभृत्यं जगद्वञ्चनसावधानम् ।
जानन्नसौ स्पर्शनमन्वतिष्ठत् स्वार्थाय विस्रम्भमनेन बाह्यम् ॥ ८५ ॥
अथान्यदा देहमनुप्रविश्य बालस्य बाढं निजयोगशक्त्या ।
स स्पर्शनोऽवाच्यरसानुविद्धां वाञ्छां मृदुस्पर्शगतां वितेने ॥ ८६ ॥

---

१. °रुच्चैरत्रान्तरे तानभिभूय चौरः । सन्तोष° ॥

मनीषिणस्त्वेष तथा न चक्रे स्वभावभेदाकलनाद् विकारम् ।
दाहावहो भस्मकवज्जनानां लौल्यं हि दोषो न धृतिस्तु भोगे ॥ ८७ ॥
प्रदर्शिता यौर्भवता ममेति बालस्य वाचा स दधौ प्रमोदम् ।
मनीषिणस्त्वस्वरसां निशम्य ह्रीणस्तदानीमुपचारवाचम् ॥८८॥
निशम्य बालस्य तुतोष माता विजृम्भितं स्पर्शनयोगशक्तेः ।
मनीषिणः खेदमियाय किन्तु माध्यस्थ्यमालम्ब्य सुशोच नोच्चैः ॥८९॥
बालस्य रुष्टोऽथ परस्य तुष्टो निशम्य तत् कर्मविलासराजः ।
जहाति बालोऽथ कुलस्य लज्जां दिवानिशं स्पर्शनबद्धरागः ॥९०॥
गम्यामगम्यां च न वेत्ति काचिन्नारीषु गृद्धो न बिभेत्यनीतेः ।
नापेक्षते चैष गुरूपदेशं स्वहास्यतां नाकलयत्यशङ्कः ॥९१॥
निवारयिष्यन्नहितप्रसङ्गं कृपापरः स्पर्शनमूलशुद्धिम् ।
जगौ मनीषी पुरतोऽस्य तत्तु गतं लुठित्वा किल पार्श्व एव ॥९२॥
दृष्टार्थरागी करभो न वेत्ति रसं ह्यदृष्टार्थकथासितायाः ।
बालेरणायासमिति प्रहाय तूष्णीं स्थितः स्वार्थपरो मनीषी ॥९३॥
अथान्यदा कर्मविलासराजसामान्यरूपी तनयः समेतः ।
तं स्पर्शनस्तौ च समालिलिङ्गुर्बालेरितः स्पर्शनमेव भेजे ॥९४॥
तेनापि विस्मापितमस्य चेतो जगौ मनीषी पुनरस्य दोषम् ।
फलानुभूतेरविशङ्क्यभावाद् द्वयोर्विलासे स बभार शङ्काम् ॥९५॥
अम्बां स पप्रच्छ विशिष्य तत्त्वं जिज्ञासमानोऽथ जगाद साऽपि ।
द्वयानुरोधादविरोधभाजा ग्राह्यस्त्वयेद्धोऽवसरे हि पक्षः ॥ ९६॥
अर्थद्वये भेदिनि संशयालुः कुर्वीत यः कालविलम्बमेव ।
मनोरथः सिद्ध्यति तस्य नूनं सिद्धो यथोच्चैर्मिथुनद्वयस्य ॥९७॥

तथाहि —

ऋजोर्नृपस्य प्रगुणाख्यदेव्याः पुत्रोऽस्ति मुग्धः स्मरतुल्यरूपः ।
तस्यास्ति भार्याऽकुटिलाभिधाना पुलोमपुत्री रतिरूपजैत्री ॥९८॥
मुग्धोऽन्यदा नूतनचूतवल्लीविलासरम्ये विपिनं वसन्ते ।
गतः सभार्यः कुसुमोच्चयाय प्राक्पुष्पपूर्त्यागमनं नियम्य ॥९९॥
इतश्च कालज्ञ-विचक्षणाख्यं समागतं व्यन्तरयुग्ममत्र ।
कालज्ञचेतोऽकुटिलां निरीक्ष्य क्षुब्धं रिरंसोच्छ्रितफेनमासीत् ॥१००॥
विचक्षणाया अपि मुग्धरूपे मग्नं मनः कूप इवाश्मखण्डम् ।
द्वाभ्यां द्वयोर्वञ्चनतत्पराभ्यां रूपं परावृत्य मुदोऽनुभूताः ॥१०१॥

गृहागतं तन्मिथुनद्वयं च स्नेहाब्धिबिम्बोदयवद् दिदीपे ।
अयं प्रसादो वनदेवताया इति प्रतीत्यर्जुरवाप तोषम् ॥१०२॥
सर्वोऽपि हर्षं प्रगुणादिवर्गः केलिप्रियः कालविदप्यवाप ।
विचिन्त्य भार्याऽऽचरणं विरूपं तां हन्तुमैच्छत् स च दुष्टशीलाम् ॥१०३॥
पुनः स दध्यौ ननु तुल्यशीलावावां हतायां च मयाऽङ्गनायाम् ।
न स्यान्नृशंसेऽकुटिला प्रतीतिरित्याश्रितः कालविलम्बपक्षम् ॥१०४॥
विचक्षणाऽप्येनमुपेत्य तस्थावुभौ मनुष्याचरणे प्रवृत्तौ ।
अथान्यदा मोहलयाभिधाने वने समेतः प्रतिबोधसूरिः ॥१०५॥
राजा गतस्तत्पदवन्दनार्थं श्रोतुं निविष्टो वचनामृतं च ।
कालज्ञमुख्या अपि तं प्रणम्य तुष्टा यथास्थानमथोपविष्टाः ॥१०६॥
दुरन्तदोषं विषयानुषङ्गे त्यागे च तस्यातिशयं गुरूक्तम् ।
निशम्य लीने घनमोहजाले सद्दर्शनं व्यन्तरयुग्ममाप ॥१०७॥
विनिर्गतैर्द्रागथ तद्वपुर्भ्यां श्यामैश्च रक्तैर्घटिताणुपुञ्जैः ।
पश्चान्मुखी स्त्री तरला स्थितैका ज्वालेव धूमैर्मलिना कृशानोः ॥१०८॥
विषद्य कालज्ञ-विचक्षणाभ्यां दुःशीलभावानुशयोदिताश्रु ।
शुद्धिः कथं नौ भवितेति पृष्टः ? प्रकृष्टयोगो भगवानुवाच ॥१०९॥
अयं हि भद्रौ ! भवतोर्न दोषः स्वरूपतो निर्मलयोः सदैव ।
अस्याः परं दूरमवस्थिताया नार्या अनार्याचरणे रतायाः ॥११०॥
पृष्टोऽथ ताभ्यां भगवन् ! किमाख्या दुष्टेयमित्याह महानुभावः ।
प्रवर्त्तिका दोषगणस्य धर्मनिवर्त्तिकेयं ननु भोगतृष्णा ॥१११॥
करालकालानलकालमेघसंमूर्च्छितेव प्रलयस्य वृत्तिः ।
रजस्तमोभ्यामवगुण्ठितेयं भयाय केषां न विवेकभाजाम् ? ॥११२॥
तावाहतुर्मुक्तिरनिष्टशक्तेरस्याः सकाशात् कथमावयोः स्यात् ? ।
ज्ञानी जगावन्यभवे भवित्री सम्यक्त्वयोगान्न पुनर्भवेऽस्मिन् ॥११३॥
आत्तं ततो दर्शनमेव ताभ्यामथ स्वदुष्टाचरणप्रवृत्त्या ।
ऋजुर्महीशः कुटिला च देवी यान्ति स्म मुग्धोऽकुटिला च खेदम् ॥११४॥
अथो चतुर्णामपि विग्रहेभ्यो विनिर्गतं पाण्डुरडिम्भरूपम् ।
यूयं मयोच्चैः परिरक्षितानि भयं न युष्माकमिति ब्रुवाणम् ॥११५॥
तदेव चान्वग्निरियाय कृष्णमन्यत् ततः कृष्णतरं विरूपम् ।

---

१. °शीलावुभौ ह° ॥ २. °शः प्रगुणा च ॥

प्रवर्धमानं च निवार्य दध्रे शुक्लेन तद्धस्ततलप्रहारात् ॥११६॥
तदाह सिद्धान्तरहस्यवेदी न तत्त्वशुद्धेषु भवत्सु दोषः ।
किन्तु द्वितीयं खलु डिम्भरूपं निबन्धनं दूषणसन्ततीनाम् ॥११७॥
अज्ञानमेतद् घनकृष्टरूपं प्रवर्त्तकं मोहपरिच्छदस्य ।
न भोगतृष्णाऽपि तनोति मूलाज्ञानं विना दुष्टतरां प्रवृत्तिम् ॥११८॥
अपारसंसारसमुद्रमध्ये गले शिलेयं पततां जनानाम् ।
इदं हि साक्षान्नरकस्य कुण्डं छन्नः शिवाध्वन्ययमन्धकूपः ॥११९॥
इतश्च यत् कृष्णतरं द्वितीयं विनिर्गतं तत् खलु पापनाम ।
संसारचक्रे वसतां जनानां संक्लेशजालस्य तदेव मूलम् ॥१२०॥
शुक्लेन डिम्भेन निवारितं तत् प्रवर्धमानं पुनरार्जवेन ।
इदं हि शुद्धाशयहेतुभूतं पापानुबन्धं प्रसभं निहन्ति ॥१२१॥
ब्रूते यदेतत् परिरक्षितानि मयैव यूयं तदतः प्रमाणम् ।
अज्ञानजं पापमपोह्य यस्मान्मार्गानुसारित्वमिदं विधत्ते ॥१२२॥
अनार्जवं दुष्कृतजन्मभूमिरजन्मभूमिस्तु विपर्ययोऽस्य ।
अनार्जवं संयमधूमकेतुर्विशुद्धिहेतुर्ध्रुवमार्जवं तु ॥१२३॥
किं भोगदावानललब्धदाहैः किं वा कृतज्ञानसुधावगाहैः ? ।
भाव्यं मनुष्यैरिह यद्रिर्तं वो भृशं भजध्वं तदृजुस्वभावाः ॥१२४॥
आस्था सतां का परिणामतापसंस्कारदुःखैर्गहनेऽत्र लोके ? ।
समूलमुन्मूलितदुःखवल्लिः सदा सुखी साधुजनं विना कः ? ॥१२५॥
इदं निशम्यर्जुमुखाः प्रबुद्धा ययाचिरे चारुदिनं व्रताय ।
तदेव चादर्शि मुनीश्वरेण तत्रैव दीक्षां जगृहुस्तदा ते ॥१२६॥
तेभ्यः प्रणष्टे खलु कृष्णडिम्भे शुक्लं पुनस्तत्तनुषु प्रविष्टम् ।
तद्धन्यतां चात्मविपर्ययं च दध्यौ तदा व्यन्तरयुग्ममुच्चैः ॥१२७॥
गुरून् मुनींश्च प्रणिपत्य तुष्टौ सम्यक्त्वलाभादथ दम्पती तौ ।
स्थानं गतौ स्वं वपुषोः प्रविष्टा तयोस्तदानीमथ भोगतृष्णा ॥१२८॥
परं न सा दोषविवृद्धयेऽभूत्तच्चेतसोर्दर्शनशुद्धिभाजोः ।
पूर्वप्रवृत्ताऽपि कृतौषधस्य रुजेव पथ्यान्नभुजः शरीरे ॥१२९॥
अथान्यदा तौ रहसि स्थितौ प्राग् दुश्चिन्तिते कालविलम्बपक्षम् ।
सिद्धान्तयन्तौ स्म मिथोऽभिलापाद् वित्तः स्वनाम्नोश्चरितार्थभावम् ॥१३०॥

---

१. °ष्टे[ऽ]सितिडिम्भरूपे शुक्लं ॥

सामान्यरूपाऽऽह तदङ्गजासौ सन्दिग्धपक्षद्वितये विलम्बः ।
एकार्थसिद्धं प्रति पर्यवस्यँस्तयोरिव स्ताद् भवतोऽपि भद्रः ॥१३१॥
वचांसि बालस्य मनीषिणश्चाऽन्तरान्तराऽसावनुवर्त्तमानः ।
प्रमाणयन् मातृवचो बभार प्रवृद्धवेलस्तिमिताब्धिसाम्यम् ॥१३२॥
माताऽथ बालस्य वपुःप्रविष्टा स्वयोगशक्त्या सुखकारणाय ।
स्फुटत्रिदोषः स निसर्गदुष्टो बभूव दुष्टद्वयसङ्क्रमेण ॥१३३॥
असौ ततः कामयते कुविन्दमातङ्गनारीरपि मुक्तलज्जः ।
उपेक्षमाणेन जनापवादं त्यक्तं न तेनात्र किमप्यकृत्यम् ॥१३४॥
निवारयन्तं च भियाऽपवादान् मनीषिणा वेत्ति स मध्यबुद्धिम् ।
प्रतारितं स्नेहपरं परं स्वं सामग्र्यमुद्वीक्ष्य न माति चित्ते ॥१३५॥
ज्ञातं ततो मध्यमबुद्धिनापि न क्रामतेऽस्मिन्नुपदेशशक्तिः ।
कृतप्ररोहाञ्चितकृष्णभूमिः शिलातले किं कुरुतेऽम्बुवृष्टिः ? ॥१३६॥
गृह्णन् बलिं किंशुकमांसपेशीर्विकीर्णपुष्पालिरजाः प्रजानाम् ।
उन्मादको भूत इवोपतस्थेऽन्यदा वसन्तः पिकगीतमत्तः ॥१३७॥
बालस्तदा स्पर्शनमातृयुक्तः क्रीडापरो मध्यमबुद्धिनामा ।
लीलाधरं नाम वनं जगाम ददर्श तत्र स्मरचैत्यमुच्चैः ॥१३८॥
त्रयोदशीनाम्नि दिनेऽर्थिलोकैर्महामहे तत्र विधीयमाने ।
कुतूहली तत्र गतः स चैत्ये ददर्श गुप्तं स्मरवासहर्म्यम् ॥१३९॥
द्वारेऽथ संस्थाप्य वयस्यमेको मध्ये प्रविष्टः सहसैव बालः ।
पस्पर्श तत्राऽब्जमृणालमृद्वीं प्रसुप्तकन्दर्परतिं च शय्याम् ॥१४०॥
प्रसृत्वरस्पर्शनमातृदोषः सुष्वाप तत्राथ विहाय भीतिम् ।
इतश्च देवी हरिमर्दनस्य समागता मन्मथकन्दलीह ॥१४१॥
असौ स्थितः काष्ठमिवाथ लीनो लज्जा-भयाभ्यां प्रविलुप्तचेष्टः ।
पस्पर्श बालं रति-कामयुग्मं साऽभ्यर्चयन्ती सुविलेपनेन ॥१४२॥
तप्तायसि क्षिप्त इवाथ मीनस्तं स्पर्शमासाद्य स तापमाप ।
इयं क्व लभ्येति मुहुः शुशोच तत्रैव निःश्वासततीर्मुमोच ॥१४३॥
तदागतो मध्यमबुद्धिरन्तः शय्यासुखस्पर्शवशोऽपि दध्यौ ।
सतां न गम्या सुखदाऽपि शय्या देवाश्रिता रूपवतीव माता ॥१४४॥

---

१. °नस्य तत्रागता मन्मथकन्दली द्राक् ॥१४१॥ असौ ॥

जगौ च बालं ननु देवशय्यास्वापो न युक्तस्तव मित्ररूप ! ।
उपेक्षितं तस्य वचोऽपि तेन तद्वच्यन्तरोऽथ प्रचुकोप तस्मै ॥१४५॥
बद्ध्वा कृतः कण्ठगतासुरेष प्रमोचितो मध्यमबुद्धिनाऽथ ।
भृशं पतित्वा पदयोर्दयोच्चस्वान्तेन सर्वैरपि गर्हितोऽसौ ॥१४६॥
शिक्षाऽसहं कर्मविलासराजस्तं दुर्विनीतं परिभाव्य रुष्टः ।
अवारयत् स्वं परिवारमेवं विषद्रुमेऽस्मिन्न हितं विचिन्त्यम् ॥१४७॥
पृष्टोऽन्यदा मध्यमबुद्धिनाऽसौ कच्चिन्निराबाधमिदं वपुस्ते ? ।
स प्राह बाधा न शरीरके मे चित्ते परं मन्मथकन्दली या ॥१४८॥
दध्यावथो मध्यमधीर्मनोऽस्य स्थाने यदेषाऽतिशयस्य भूमिः ।
द्वारि स्थितोऽस्याः सुखमन्वभूवं स्पर्शस्य यत् क्वापि हि तन्न लभ्यम् ॥१४९॥
परं परस्त्रीगमनं कुलस्य कलङ्क इत्येनमवारयत् सः ।
स प्राह नायुर्मम तां विनेष्टं मौनं ततो मध्यमधीश्चकार ॥१५०॥
गन्तुं प्रवृत्तोऽथ स राजमार्गं तमन्वगाद् मध्यमधीर्निशायाम् ।
निनाय कश्चित्पुरुषो मयूरबन्धेन बद्ध्वाऽथ तमभ्रकुक्षौ ॥१५१॥
क्रुष्टाऽसिरुच्चैरनु तं दधावे स्नेहान्वितो मध्यमधीर्निशायाम् ।
नासादितोऽसौ गतया निशाऽपि दिनानि सप्तास्य तथा व्यतीयुः ॥१५२॥
जीर्णेऽन्धकूपेऽथ कुशस्थलेऽसौ प्रक्षेप्तुमैच्छद्विरहार्दितः स्वम् ।
निवार्य पृष्टश्च स नन्दनेन हेतुं जगौ मित्रवियोगमत्र ॥१५३॥
स प्राह तुष्टोऽस्मि गृहाण मित्रं यमाशु मांसाखहुतीः प्रदातुम् ।
विद्याधरः शत्रुविनाशिविद्यासिद्ध्यै हरिश्चन्द्रनृपस्य जह्रे ॥१५४॥
ममार्पितोऽसावधुनैव राज्ञा तवैव भाग्यादिति याहि नीत्वा ।
नीतो गृहे मध्यधियाऽथ बालः क्रमेण जातो विगतक्षतार्त्तिः ॥१५५॥
पृष्टोऽथ दुःखं तव कीदृगासीदित्यब्रवीदष्टशते जपानाम् ।
दिनानि सप्ताहुतयः प्रदत्ताः पृथक् पृथग् मे रुधिरेण पूर्णाः ॥१५६॥
[1]निरीक्ष्य राजा करुणं रटन्तं दन्तैर्दयालुर्मयि शीघ्रकार ।
विद्याभृताऽवार्यत नैष कल्पस्तेनार्पितं मे नरकस्य दुःखम् ॥१५७॥
समागतोऽन्वेष्टुमुदन्तमस्य लोकानुवृत्त्यापि मनीषिनामा ।
शुश्राव तन्मुग्ध इवाऽनुभूतमवारयत् स्पर्शनपापसङ्गम् ॥१५८॥

---

१. मां प्रेक्ष्य राजा ॥

आधूय मूर्धानमथाऽऽह बालो महार्थसिद्धौ क इवाऽन्तरायः ? ।
दुःखं कियन्मे ? यदि तां लभेऽहं प्राणैः कथं साऽर्हति तद्वदिष्टा ॥१५९॥
तं कालदष्टं परिभाव्य हस्ते नीत्वा ययौ मध्यधियं मनीषी ।
जगौ च लोहेऽत्र निविश्य मूढ ! कथं तितीर्षुर्व्यसनाम्बुराशिम् ? ॥१६०॥
स प्राह सम्यग् विहितं त्वयेदं ममालमेतेन तवामतेन ।
तातादयः किं ननु जानतेऽदो ? जगौ मनीषी जगदेव वेत्ति ॥१६१॥
तत् कीदृशं चित्तमभूदिहार्थे तातस्य मातुश्च तवेति पृष्टः ।
जगौ मनीषी मम निर्गुणेऽभूद् बालेऽत्र माध्यस्थ्यमबालभावात् ॥१६२॥
सङ्क्लिश्यमानस्य दया तवोच्चैरास्था निजात्मन्यपमित्रहानात् ।
हर्षो गुणाढ्ये भवजन्तुधारे तातस्य चैकः परिदीर्घहासः ॥१६३॥
सम्पद्यते यन्मयि कोपिते तद् बालो ह्यवापेति जहर्ष तातः ।
सामान्यरूपा तु पराभवौघे गतः क पुत्रेति शुशोच बाढम् ॥१६४॥
प्रीता मदम्बा तनयस्य नाभूदपाय इत्याप पुरं तु हर्षम् ।
बालस्य दुःखात् करुणां त्वदर्त्तेर्गुणाग्रहित्वं मयि शान्तदुःखे ॥१६५॥
श्रुत्वेत्यदो मध्यमबुद्धिरन्तर्विचारयामास हहाऽस्य दुःखे ।
क्षारः क्षते विश्वजनापवादो ममाऽप्युपेक्ष्योऽयमतोऽस्तु नित्यम् ॥१६६॥
सस्पर्शनाऽम्बा मुदिताऽथ बालं प्रोत्साहयामास न साधुखिन्नः ।
मनीषिवत् सुष्ठु न वञ्चितोऽसि भोगान्न भीतोऽसि गिरा जनानाम् ॥१६७॥
अथ प्रदोषे गत एव बालोऽवधीरितो मध्यमबुद्धिनाऽपि ।
अलक्षितो राजगृहे प्रविष्टो ददर्श राज्ञीं तनुमण्डनोत्काम् ॥१६८॥
शय्यां स शून्यां सुखमध्यशेत दैवात् तदा भूपतिराजगाम ।
कदर्थयामास कृतापराधं क्रूरैर्नरैस्तं नरकाभदुःखैः ॥१६९॥
त्रिकादिमार्गेऽथ नृपाज्ञयाऽसौ बम्भ्रम्यमाणः खरपृष्ठनिष्ठः ।
उल्लम्बितस्तुङ्गतरोः शिखायां दिनात्ययेऽगान्नगरं च लोकः ॥१७०॥
दैवात् तदानीं त्रुटितश्च पाशः पपात भूम्यां च मुमूर्च्छ बालः ।
लब्ध्वा च संज्ञां पवनान्निशाया यामे गते स्वीयगृहं जगाम ॥१७१॥
वृत्तान्तमाकर्ण्य मनाक् तमासीत् प्रेम्णो लवान्मध्यधियो विषादः ।
मनीषिवाक्यस्मरणप्रमोदाच्चित्तेऽस्य माध्यस्थ्यमथोल्ललास ॥१७२॥

अथान्यदा स्वीयविलाससंज्ञे सूरिर्वने ज्ञानरतिः समेतः ।
तृष्णालतायाः परशुर्मनीषाचक्रस्य नाभिर्नयसिन्धुचन्द्रः ॥१७३॥

औवानलो लोभमहार्णवस्य महौषधिः क्रोधभुजङ्गमस्य ।
वज्रं स्मयाद्रेरनवद्यविद्यावतारतीर्थं निकृतिद्रुमाग्निः ॥१७४॥
अत्रान्तरे स्पर्शनविप्रियस्य मनीषिणः कर्मविलासराजः ।
इच्छन् प्रदातुं कुशलानुबन्धं व्यापारयामास भृशं तदम्बाम् ॥१७५॥
दध्यौ च यद्यप्ययमेति नित्यं भोगानभिष्वङ्गसुखं तथापि ।
छायैकदानादिव निर्जरद्रोर्नास्माद् यशस्तेन बहु प्रदेयम् ॥१७६॥
अधिष्ठितोऽसौ निजयोगशक्त्या मात्राऽथ पित्रा विहितप्रसादः ।
सिक्तोऽमृतेनेव गताङ्गतापो गन्तुं प्रवृत्तो रुचिरं वनं तत् ॥१७७॥
आकारयामास स मध्यबुद्धिं नृपेण तस्यापि च संज्ञिताऽम्बा ।
सा तुल्यवीर्येति विचित्रकार्या तनौ तदा मध्यधियः प्रविष्टाः ॥१७८॥
ऐच्छत् ततः सोऽपि च तत्र गन्तुं बालो बलामोटिकया प्रवृत्तः ।
त्रयोऽपि तत्रोपगता विशालं प्रमोदमौलिं ददृशुर्जिनौकः ॥१७९॥
जिनेन्द्रबिम्बं प्रणिपत्य तत्र मनीषिणा दक्षिणभागनिष्ठः ।
आगामिभद्रेण गुरुर्ववन्देऽनुरोधतो मध्यधियाऽपि तस्य ॥१८०॥
बालः पुनः स्पर्शनमातृयोगात् तस्थावनम्रोऽथ मुदा समीयुः ।
सुबुद्धिमन्त्री हरिमर्दनश्च राजा च देवी स्मरकन्दली च ॥१८१॥
तेषूपविष्टेषु विधेः प्रणम्य धर्म्यां गिरं ज्ञानरतिर्दिदेश ।
तत्त्वावसायप्रहतप्रमाथिमहाविपर्यासनयप्रबन्धाम् ॥१८२॥
अत्रान्तरे प्राह महीमहेन्द्रः स्वामिन् ! किमादेयमिहाऽस्ति लोके ? ।
जगौ गुरुर्भूधव ! धर्म एव सतामुपादेयतया प्रसिद्धः ॥१८३॥
तत् किं न सर्वे कलयन्ति धर्ममिति ब्रुवाणं नृपमाह सूरिः[1] ।
हितेऽपि दुष्टेन्द्रियमोहितत्वात् प्रवर्त्तते न स्वरसेन लोकः ॥१८४॥
उन्मत्तमासाद्य भृशं प्रहृष्यन्नुद्धूलयन् भूतिमुदारशक्तिः ।
अलङ्कृतो भोगिभिरिन्द्रियौघो नृणां स्फुटं शङ्कर एव भाति ॥१८५॥
पथप्रवृत्तानपि शास्त्रपाठकशाप्रहारानवधीरयन्तः ।
हृत्वा जनानिन्द्रियशूकलाश्वा नयन्ति संसारवनं दुरन्तम् ॥१८६॥
धृत्वा किलाऽग्रेषु कराङ्गुलीनां ये दण्डवत् क्ष्मामपि नाटयन्ति ।
तेऽपीन्द्रियैर्नाटितमिन्द्रमुख्या नात्मानमुद्धर्तुमहो ! समर्थाः ॥१८७॥

---

१. सूरिर्बभाषेऽनघधर्म ॥

तस्मान्महाराज ! सुदुर्जयानां मन्तुः समग्रोऽप्ययमिन्द्रियाणाम् ।
उपेयवाञ्छाविपरीतवृत्तिर्नृणामुपायेष्विह या प्रवृत्तिः ॥१८८॥
उक्त्वेति सामान्यत एव सूरिर्मनीषिबोधाय जगौ विशिष्य ।
दूरे किलाऽन्यानि जगज्जयाय राजन्नलं स्पर्शनमेकमेव ॥१८९॥
इदं हि तीक्ष्णेषुरिवाङ्गभाजां हृदि प्रविश्यैव भिनत्ति मर्म ।
व्याप्यैव देहं प्रवितीर्णदाहं प्रत्याहतेर्दुर्लभतां तनोति ॥१९०॥
राजाऽऽह किं सन्ति न सन्ति वा तज्जये समर्था जगतीह लोकाः ? ।
गुरुर्जगौ ते विरलास्तु सन्ति तत्रापि हेतुं शृणु सावधानः ॥१९१॥
चतुर्विधाः सन्ति जघन्यमध्योत्कृष्टास्तथोत्कृष्टतमाश्च लोकाः ।
अत्युत्तमास्तत्र हि ते निरस्तं यैरेतदासाद्य जिनागमार्थम् ॥१९२॥
गृहेऽपि ते ब्रह्मरता विलौल्या दीक्षां पुनर्भागवतीमवाप्य ।
भूस्वाप-लोचादिविशिष्टकष्टैर्निर्द्धूय तन्मोक्षसुखं लभन्ते ॥१९३॥
आकर्ण्य कर्णामृततुल्यमेतद् वचो विचारं विदधे मनीषी ।
गुरुर्जगौ स्पर्शनमीदृगेव बोधप्रभावो निजगाद यादृग् ॥१९४॥
नूनं तदेतत् पुरुषच्छलेन प्रतारणायोपनतं जनानाम् ।
चिक्षेप यश्चैनमसङ्गयन्त्रे महोत्तमोऽसौ भवजन्तुरेव ॥१९५॥
इत्युक्तभावार्थरसङ्गमग्नः शुश्रूषया विस्मितमीक्षमाणः ।
मनीषिणं मध्यमधीर्बभाषे किं तत्त्वमुत्प्रेक्ष्य सुभावितोऽसि ? ॥१९६॥
स प्राह मित्राऽयमगूढ एव भावश्चमत्कारकरो न किं स्यात् ? ।
यद्दुर्जयं यच्च दुरन्तदोषं तवैव तत् स्पर्शनमित्रमुक्तम् ॥१९७॥
विसिस्मिये मध्यमबुद्धिनापि बालो न किञ्चित् कलयाञ्चकार ।
दत्तैकदृष्टिर्मनुजेशपत्न्यामाचार्यवाक्यश्रुतिविस्मितायाम् ॥१९८॥
स्मिताम्बुपूरे घनकेशपाशध्वान्ते च मग्नं स्तनपर्वतेऽस्याः ।
भग्नं च भिन्नं च कटाक्षबाणैर्मनोऽस्य पर्याकुलतां जगाम ॥१९९॥
न ब्रह्मणो ब्रह्मविदः किलेयं स्मरस्य शृङ्गारविदस्तु सृष्टिः ।
अर्द्धेक्षितैर्मामियमीक्षमाणाऽभिवाञ्छतीत्येष मृषापगर्वम् ॥२००॥
सूरिर्बभाषे कथितं स्वरूपमत्युत्तमानां तदथोत्तमानाम् ।
ब्रवीमि यैः स्पर्शनमेतदाप्य मानुष्यकं शत्रुतयाऽवबुद्धम् ॥२०१॥
बोधप्रभावेन च मूलशुद्धिं विधाय येऽस्मिन् चकिता भवन्ति ।
उपेक्षितायोग्यजनाश्च मार्गावतारदक्षाश्च निजाश्रवानाम् ॥२०२॥

स्थित्यै तनोस्तत्प्रियमाचरन्तोऽप्यपास्तलोभा भृशमुत्तमास्ते ।
स्वस्मिन् मनीषी श्रुतमेनमर्थमयोजयद् मध्यमधीस्तु तस्मिन् ॥२०३॥
स्वरूपमुच्चैरथ मध्यमानां जगौ गुरुः स्पर्शननोदिता ये ।
मुह्यन्ति संसारसुखे विचित्रे संशेरते पण्डितनोदिताश्च ॥२०४॥
दधत्यलं भेदिनियोगि-भोगिमतद्वये कालविलम्बपक्षम् ।
स्पर्शानुकूला अपि लोकलज्जावशेन नात्यन्तविरूपचेष्टाः ॥२०५॥
बुद्ध्वाऽपि वाक्याद् विदुषां विशेषमदृष्टदुःखा न तदाऽऽचरन्ति ।
अकीर्त्तिभाजश्च जघन्यसङ्गात् कुर्वन्ति विद्वद्वचनानुवृत्तिम् ॥२०६॥
ते मध्यमा मध्यमबुद्धयः स्युरितीदमाकर्ण्य स मध्यबुद्धिः ।
स्वस्मिन् स्वसंवेदनतो युयोज सर्वं मनीषी च विविच्य तस्मिन् ॥२०७॥
गुरुर्बभाषेऽथ जघन्यरूपं यैः स्पर्शनं बन्धुतयाऽवबुद्धम् ।
कुर्वन्ति ये च प्रियभाषकाय येऽनार्यकार्याद् भुवि न त्रपन्ते ॥२०८॥
दुःखादखिन्ना गलिगोस्वभावान्मुखं मुहुर्ये विषये क्षिपन्ति ।
असद्ग्रहग्रस्तधियस्तपस्विप्रत्यर्थिनस्तेऽत्र जना जघन्याः ॥२०९॥
मनीषिणा मध्यमबुद्धिना च विनिश्चितं वाक्यमिदं निशम्य ।
जघन्यवृत्तं स्फुटमेव बाले व्याक्षिप्तचित्तो न विवेद बालः ॥२१०॥
अथाऽऽह सूरिर्भणिता नरेन्द्र ! जघन्यभाजो बहुलास्त एव ।
स्तोकास्तदन्ये क्षिति नैव सर्वे धर्मं सृजन्तीति हि युक्तमुक्तम् ॥२११॥
अत्रान्तरे प्राह सुबुद्धिमन्त्री श्राद्धः किमेतेषु पुनर्निमित्तम् ? ।
गुरुर्जगौ मातृविभेद एव सर्वोत्तमस्तु स्वविलासरूपः ॥२१२॥
प्रत्यब्रवीद् मन्त्रिवरः किमेते सदास्थिता वा परिवृत्तिभाजः ? ।
गुरुर्जगौ कर्मविलासक्लृप्तविवृत्तिभाजोऽपि विनाऽन्त्यमन्ये ॥२१३॥
मनीषिणाऽचिन्त्यत युक्तमेतद् मातुश्च तातस्य विजृम्भितं मे ।
सुबुद्धिना पृष्टमथो महात्मन् ! केन स्युरुत्कृष्टतमा मनुष्याः ? ॥२१४॥
गुरुर्बभाषे न विनाऽस्ति हेतुः सर्वोत्तमत्वे निजवीर्यलाभम् ।
समाधिभाजः स च भागवत्या प्रव्रज्ययैव प्रथतेऽनुपाधिः ॥२१५॥
दध्यौ मनीषी मम सैव युक्ता लातुं कृतं शेषविडम्बनाभिः ।
व्रतग्रहेच्छा च मनीषिणोऽभूदशक्यधीर्मध्यधियोऽधिका च ॥२१६॥
पुनः सुबुद्धिर्निजगाद मन्त्री धर्मो न नस्तादृशवीर्यहेतुः ।
गुरुर्जगौ मध्यमवर्गयोग्यः परम्पराहेतुरसौ प्रसिद्धः ॥२१७॥

क्लेशौघविध्वंसकरी हि दीक्षा गृहेऽपि धर्मो भवतानवाद्य ।
श्रुत्वेत्यदो मध्यमधीरियेष श्राद्धस्य धर्मं स्वबलानुरूपम् ॥२१८॥
इतश्च बालो निहतः स्मरास्त्रैरभिप्रियां धावति भूभृतः स्म ।
तद्भूल्लिङ्गसाक्षतया न दृष्टा सभाऽपि संकल्पतमोमयेन ॥२१९॥
क एष ? इत्याशु नृपेण दृष्टो दृष्ट्या प्रकोपारुणया स भीतः ।
स्मरज्वरः शान्तिमियाय लब्धं चैतन्यमुत्पन्नमतीवदैन्यम् ॥२२०॥
नंष्टुं प्रवृत्तः शिथिलाङ्गसन्धिर्भूमौ भृशं भग्नगतिः पपात ।
सिंहाश्रितादङ्कुरिव प्रदेशाद् द्राक् स्पर्शनोऽगाद् बहिराश्रयाच्च ॥२२१॥
शान्तोऽथ पप्रच्छ गुरुं महीशः केयं प्रवृत्तिर्भगवन्नवाच्या ।
स प्राह वैगुण्यममुष्य नैतद् बहिर्गतस्यैव तु पापमूर्तेः ॥२२२॥
महात्मनोऽस्येति न सन्निधानात् स्वकर्म शान्तिं निरुपक्रमं च ।
जिनेऽपि बध्नन्ति न किं कुतीर्थ्याः सिद्धेन्द्रजालादिविकल्पमालाम् ? ॥२२३॥
राज्ञाऽथ पृष्टोऽयमतः परं किं करिष्यतीति स्फुटमाह सूरिः ।
गते जने कोल्लकसन्निवेशे याता पुनः स्पर्शनयुक्तगात्रः ॥२२४॥
पिपासितो द्रक्ष्यति कर्मपूरग्रामान्तिके श्रान्तिहतस्तटाकम् ।
तत्र प्रविष्टः श्वपचाङ्गनां च लीनां भिया स्प्रक्ष्यति पद्मखण्डे ॥२२५॥
प्रसह्य तामेष रिरंसुरुच्चैर्हतः श्वपाकेन कथञ्चिदेत्य ।
यास्यत्यवश्यं नरके कुयोनीस्ततश्च गन्ता भवचक्रवाले ॥२२६॥
अथाऽऽह राजा भगवन् ! विपाकोऽशुभावलेः स्पर्शनपाप्मनश्च ।
सुदारुणोऽयं गुरुराह बाढं ततः सुबुद्धिः सुकृती बभाषे ॥२२७॥
एतौ किमस्यैव भदन्त ! शक्तौ किं वा परेषामपि दुःखदाने ? ।
स प्राह सर्वत्र गतौ किलैतौ व्यक्तानभिव्यक्ततया विचित्रौ ॥२२८॥
अथ स्फुटं मन्त्रिणमाह भूपः पापाविमौ नीवृति नः प्रविष्टौ ।
निष्पीडनीयौ दृढलोहयन्त्रे दयाऽनयोर्नो भवता विधेया ॥२२९॥
मन्त्री स दध्यौ ननु विस्मृतं तद्धिंसाविधौ यन्मम नो नियोगः ।
राज्ञोऽथवाऽसौ प्रतिबोधहेतुर्गुरोर्भविष्यत्यधिगत्य वाचम् ॥२३०॥
अथाऽऽह सूरिर्विधुशुभ्रभूरिदन्तद्युतिद्योतितदिग्विभागः ।
न लोहयन्त्रं तव मानसारिनिष्पीडनाय क्षितिपाल ! शक्तम् ॥२३१॥
व्रतातिचारान् परिशोधयन्ति ये वर्त्तयन्ते निरवद्यवृत्त्या ।
पराक्रमन्तेऽलमभिग्रहेषु न लङ्घयन्ति स्थितिमात्मनीनाम् ॥२३२॥

न लोकमार्गे प्रणयन्ति सङ्गं गुरून् पुरस्कृत्य पथि व्रजन्ति ।
श्रुतं प्रयत्नेन विभावयन्ति द्रव्यापदादावुपयन्ति धैर्यम् ॥२३३॥
आलोचयन्त्येष्यदपायजालमजातयोगेषु दृढं यतन्ते ।
चित्तस्य विस्रोतसिकां त्यजन्ति योगोपचारान् परिशीलयन्ति ॥२३४॥
परं पुमांसं कलयन्ति चित्ते बध्नन्ति तत्रैव धृतिं पवित्राम् ।
बहिश्च विक्षेपरतिं त्यजन्ति कुर्वन्ति तत्प्रत्ययतानमन्तः ॥२३५॥
बाढं यतन्ते शुचियोगसिद्धौ ध्यानं च शुक्लं परिपूरयन्ति ।
पश्यन्ति देहादिविविक्तरूपं स्थिरं लभन्ते परमं समाधिम् ॥२३६॥
तैरुत्तमैः संयतपुण्डरीकैर्दृढीकृतं तत्तदुपायविद्भिः ।
यदप्रमादाभिधमन्तरङ्गं यन्त्रं तदन्तर्द्विषतः पिनष्टि ॥२३७॥
अनेन सूरेर्वचसाऽनिलेन वृद्धोऽथ शुद्धाध्यवसायवह्निः ।
मनीषिणः कर्मवनं ददाह स भावदीक्षां सुगुरोर्ययाचे ॥२३८॥
भूमानथ प्राह ममाऽपि युद्धक्रुद्धारिसम्मर्दनलम्पटस्य ।
क्षोभाय याऽऽदित्सति तां महात्मा दीक्षां महाराज्यवदाशु कोऽयम् ? ॥२३९॥
सूरिर्बभाषेऽयमतिप्रसिद्धः शुभावलीकर्मविलासपुत्रः ।
गुणैर्गरिष्ठस्तव विस्मृतः किं नेत्रद्वयासेचनकः शशीव ॥२४०॥
अयाचत श्रावकधर्मरत्नमत्रान्तरे मध्यमधीर्नृपोऽपि ।
यथास्थितं लक्षणतस्तमुक्त्वा ददौ तयोर्निःस्पृहसार्वभौमः ॥२४१॥
प्रणम्य राज्ञाऽथ मनीषिदीक्षादानोद्यतः सूरिरिदं ययाचे ।
अनेन दीक्षा कलितैव भावाद् ममाऽनुजानन्तु मनोऽनुरूपम् ॥२४२॥
ततः सुबुद्धिर्निजगाद राजन् ! द्रव्यस्तवे जोषमुपैति साधुः ।
फलोपदेशादनुमन्यते तु तदत्र कार्यं स्वयमेव युक्तम् ॥२४३॥
अथाऽर्थयित्वा समयप्रतीक्षां विलम्बशाली प्रणयाद् मनीषी ।
अकारयत स्नात्रमुदारचैत्यबिम्बस्य पूर्णेन महोत्सवेन ॥२४४॥
यः स्नात्रकुम्भादुदपादि तेन धर्मः स पीत्वाऽस्य भवाम्बुराशिम् ।
यशांसि कुम्भोद्भवताभवानि ततान कुन्देन्दुसितानि लोके ॥२४५॥
आरोपितोऽसौ जयकुञ्जरेऽथ स्वयं नृपश्छत्रधरोऽस्य जातः ।
शुभश्रियाऽध्यस्ततनुर्जगाम पुरं जनौघैरभिनूयमानः ॥२४६॥
असङ्गभावाद् बुभुजे सुखानि राज्ञोपनीतान्यथ राजहर्म्ये ।
मुमोच मुख्यः कृतिनां गुणौघैः क्रीतो हि राजाऽस्य न भृत्यभावम् ॥२४७॥

स्थितोऽन्यदोद्दिश्य सुबुद्धिमाह नृपः पुरस्कृत्य मनीषिराजम् ।
मनीषिणो वृत्तमवाच्यमेव मध्योऽपि बुद्ध्यैष ममोपकारी ॥२४८॥
आश्वासितः संयमकातरोऽहं जिघृक्षता येन गृहस्थधर्मम् ।
मन्त्री बभाषे तव युक्तमेतत् समानशील-व्यसने हि सख्यम् ॥२४९॥
दध्यौ नृपोऽहं गणितो नु मध्यो मृषा स्मयोऽभूत् पुरुषोत्तमत्वे ।
मनीषिणं तादृगपेक्ष्य नास्मि करीव दंष्ट्रोग्रमपेक्ष्य सिंहम् ॥२५०॥
अथाऽऽह राजा ननु तादृशोऽपि चैत्ये कथं साऽजनि बालचेष्टा ।
स प्राह चित्रं पुरुषाद्यपेक्ष्य फले वनं तत् स्वविलासनाम ॥२५१॥
विधास्यमानं विषयानुषङ्गं मनीषिणो मन्त्रिवरोऽथ मत्वा ।
जगाद राजानमुदारबुद्धिः स्नेहस्तवाऽयं न नरेन्द्र ! युक्तः ॥२५२॥
प्रशस्तरागोऽपि परार्थभङ्गप्रसङ्गतोऽनर्थकरः परं स्यात् ।
सच्छायवृक्षोऽपि कृशानुदग्धः करोति निःशेषवनस्य दाहम् ॥२५३॥
नृपो बभाषेऽथ मयाऽपि दीक्षां जिघृक्षताऽयं विधृतः सहैव ।
अतः परं त्वद्वचसा विसृष्टः कर्त्तव्यमर्हं त्वधुनाऽभिधेयम् ॥२५४॥
ततः प्रशस्तं दिनमाकलय्य सप्तग्रहाङ्के वृषलग्नयोगे ।
रथाभिरूढो महतोत्सवेन नृपेण नीतः स गुरोः समीपम् ॥२५५॥
रथादथोत्तीर्णममुं महीशः परीक्षते स्म क्षितिपौघयुक्तम् ।
विकारहेतावपि तस्य चेतो वेद स्म मृत्स्नापुटपाकशुद्धम् ॥२५६॥
भृशं दिदीपेऽस्य शरीरमन्तर्दीप्तस्य सङ्गान्मनसस्तथोच्चैः ।
यथा पुरःस्थो ददृशे नृपौघः सूर्यप्रभाच्छादिततारकाभः ॥२५७॥
विलीनमोहोऽथ नृपस्तदीयगुणप्रकर्षे बहुमानभावात् ।
अभ्युत्थितः संयममाशु लातुं तथैव देवी च सुबुद्धिमन्त्री ॥२५८॥
तान् दीक्षयामास गुरुः सहर्षान् प्रसद्य सर्वानपि शास्त्रनीत्या ।
ददौ च तेषामनुशास्तिमुच्चैः संवेगवल्लीवनवारिधाराम् ॥२५९॥
न बालवृत्तं विदुषा विधेयं मनीषिवृत्तं परिशीलनीयम् ।
अनुष्ठितादेव मनीषिवाक्यात् स्युस्तादृशा मध्यमबुद्धयोऽपि ॥२६०॥
कार्यो न सङ्गः सह पापमित्रैस्तत्सङ्गतो मृत्युमवाप बालः ।
सदैव तत्त्यागपरो मनीषी धर्मं च सौख्यं च यशश्च लेभे ॥२६१॥
गुणावहः सज्जनसङ्गमः स्यादनर्थहेतुः खलसङ्गमश्च ।
स्फुटं द्वयं तत् खलु मध्यबुद्धौ विमृश्य यच्चारु तदेव कार्यम् ॥२६२॥

एनां समाकर्ण्य मुनीन्द्रवाचं बुद्धास्तदानीं बहवो मनुष्याः।
क्रमाद् ययौ मोक्षपदं मनीषी दिवं परे मध्यमबुद्ध्यश्च ॥२६३॥

॥ स्पर्शनकथानकं समाप्तम् ॥

विदुर उवाच —

इमां समाकर्णयतः कथां मे गतं दिनं तेन न वः समीपम्।
समागतो ह्योऽभिदधे मयाऽपि श्रुत्या कथेयं खलसङ्गहाने ॥२६४॥
वचोऽवकाशं विदुरोऽथ जानन् मामाह दुःसङ्गरतिर्न तेषु।
वैश्वानरोऽभूचकितस्तदानीं प्रोक्तं मया सा न ममाऽस्ति काऽपि ॥२६५॥
प्रविश्य कर्णेऽथ स मां बभाषे वैश्वानरोऽप्यस्ति खलस्वभावः।
परीक्षणीयस्तदसौ विशिष्य मा भूदितोऽनर्थपरम्परेति ॥२६६॥
तैर्दूयमानो वचनैस्तदानीं वैश्वानरेण स्फुटमीक्षितोऽहम्।
तत्संज्ञया क्रूरमनःप्रणीतां भुक्त्वा गुटीं भूतवदुत्थितो द्राक् ॥२६७॥
करालवक्त्रेण मया कपोलमैत्री चपेटा विदुरस्य दत्ता।
प्रवृद्धतापः फलकं गृहीत्वा पुनः प्रहर्तुं च समुद्यतोऽहम् ॥२६८॥
ततश्च नंष्ट्वा स गतः प्रकम्प्रस्तातस्य पार्श्वे कथिता प्रवृत्तिः।
वैश्वानरत्यागविधावयोग्यं ततः स मां चेतसि निश्चिकाय ॥२६९॥
इतश्च सम्पूर्णकलाविलासः स्थितो गृहेऽहं सुखसिन्धुमग्नः।
रम्यः कलापेन शिखीव नारीनेत्रोत्सवार्हो नवयौवनेन ॥२७०॥

इतश्चाऽकाण्ड एव द्रागुत्थितो राजमन्दिरे। कोलाहलस्ततो हेतोरहं जातः ससम्भ्रमः ॥२७१॥
धवलाख्यस्तदायातो मां बलाधिकृतो जगौ। देवः समादिशत्येवमागन्तव्यं त्वया जवात् ॥२७२॥
ताताऽपमानादायातः कुशावर्त्तपुरेशितुः। राज्ञः कनकचूडस्य सुतः कनकशेखरः ॥२७३॥
तं बन्धुं तेऽभिगच्छामि विलम्बस्तव मा च भूत्। इति श्रुत्वा द्रुतं गत्वा मिलितोऽहं पितुर्बले ॥२७४॥
पृष्टो मयाऽथ धवलः कथं कनकशेखरः। अस्माकं बन्धुरथ स प्राह कोमलया गिरा ॥२७५॥
भ्राता कनकचूडः स्यान्नन्दायाः सुन्दराकृतिः। तेन मातुलसूनुस्ते भ्राताऽयं भ्रातृवत्सल! ॥२७६॥
आनीतोऽथ प्रमोदेन पित्रा कनकशेखरः। प्रासादस्तस्य दत्तश्च मदीयभवनान्तिके ॥२७७॥
सविश्रम्भोऽजनि स्नेहस्तस्य तत्र मया सह। तातापमानवृत्तान्तस्तस्य पृष्टो मयाऽन्यदा ॥२७८॥
स प्राह मित्रवृन्देन युक्तः केलिपरोऽन्यदा। शमावहं वनं प्राप्तस्तत्राद्राक्षं मुनीश्वरम् ॥२७९॥
प्रणम्य चरणौ तस्य पृष्टो धर्मं महाशयः। स साधुधर्ममाख्याय श्राद्धधर्ममचीकथत् ॥२८०॥
तदा मया मुनेः पार्श्वे वयस्यैः सह हर्षतः। सम्यक्त्वमूलो जगृहे श्राद्धधर्मसुरद्रुमः ॥२८१॥
गतः स मुनिरन्यत्र धर्मं पालयतोऽथ मे। श्राद्धसंसर्गतो जाता व्युत्पत्तिर्जिनशासने ॥२८२॥

अन्यदा पुनरायातः स साधुर्वन्दितो मया । पृष्टश्चेदं महाभाग ! किं सारं जिनशासने ? ॥२८३॥
मुनिराह दया ध्यानं रागादीनां च निग्रहः । साधर्मिकानुरागश्च सारमेतज्जिनागमे ॥२८४॥
मयाऽज्ञायि दया क्व स्याद् महारम्भस्य मादृशः ? । स्थिरचित्ततया साध्यो ध्यानयोगोऽपि दुर्लभः ॥२८५॥
विषयामिषगृद्धस्य कल्यो रागादिनिग्रहः ? । साधर्मिकानुरागस्तु कर्तव्यो मेऽवशिष्यते ॥२८६॥
इति ध्यात्वा मुनेः पार्श्वे गृहीतोऽयमभिग्रहः । गृहे गत्वा विनयिना तातानुज्ञा च याचिता ॥२८७॥
सङ्गान्मम पिताऽप्यासीद् भद्रको जिनशासने । स्वाभिप्रेतं कुरुष्वेति निःशङ्कं सोऽन्वमन्यत ॥२८८॥
ततः प्रभृति सर्वोऽपि बन्धुत्वेन मयेक्षितः । कुल-जात्यादिहीनोऽपि नमस्कारधरोऽपि यः ॥२८९॥
जैननामभृतो देशे कृताश्चाकरदा मया । विहिता च विशेषेण सपर्या नवधर्मणाम् ॥२९०॥
तदा प्रोज्जृम्भितं जैनैः सूर्योदय इवाम्बुजैः । अमात्यो दुर्मुखो द्वेषं ययौ कौशिकवत् परम् ॥२९१॥
ततो रहसि तातस्य प्रोक्तं तेन दुरात्मना । लोकः सर्वः कुमारेण राजन्नुच्छृङ्खलीकृतः ॥२९२॥
कुमारस्य प्रसादार्थी भूयान् जैनो जनोऽजनि । करहीने जने चैवमाज्ञा वाङ्मात्रमेव ते ॥२९३॥
अलौकिकं कुमारस्य वृत्तमेतन्न सुन्दरम् । अनीतिकवचस्याङ्गे प्रविशन्ति द्विषच्छराः ॥२९४॥
पिता प्रोवाच यद्येवं त्वया सर्वं निवेद्यताम् । स्वयमेव कुमाराय नाहं तं भाषितुं क्षमः ॥२९५॥
सोऽथ मां प्राह दुष्टात्मा राजा लोकोपरि स्थितः । प्रतापी भानुवल्लोकवशोऽधस्ताच्च धूलिवत् ॥२९६॥
लोकान्निरङ्कुशीकृत्य राजधर्मव्यतिक्रमात् । नालीकधर्मवात्सल्यं युक्तं ते नीतिगामिनः ॥२९७॥
मया प्रोक्तमिदं युक्तं यदि दुष्टे ममाग्रहः । नीतिव्यतिक्रमः को वा पूजया गुणशालिनाम् ? ॥२९८॥
अथाऽसौ मदभिप्रायं लब्ध्वाऽलीकमभाषत । साधु धर्मे स्थिरोऽसि त्वं परीक्षेयं मया कृता ॥२९९॥
निर्गतोऽसौ मदभ्यर्णात् चिन्तितं च मया हृदि । न ज्ञायते महादुष्टः पापोऽयं किं करिष्यति ? ॥३००॥
प्रयुक्तश्चतुरो नाम दारकः प्रणिधिर्मया । तत्स्वरूपं परिज्ञाय मम तेन निवेदितम् ॥३०१॥
आहूयाऽसौ महाश्राद्धान् रहस्येवमभाषत । प्रच्छन्नो मे करो देयो भवद्भिः सुखमिच्छुभिः ॥३०२॥
तातेनाऽपि च तद् ज्ञातं कृता गजनिमीलिका । श्रुत्वेदं प्रणिधेर्बुद्धिर्धृताऽपक्रमणे मया ॥३०३॥
यदि तातानभिप्रेतमकरिष्यदयं कुधीः । तदाऽदास्यं फलं तस्य पिता तु दुरतिक्रमः ॥३०४॥
कस्याप्यकथयित्वेदं गूढमालोच्य चेतसा । सहासिमित्रवृन्देन तूर्णमत्र समागतः ॥३०५॥
इत्युक्त्वा विरते तत्र मयोक्तं साध्वनुष्ठितम् । युक्तो न मानिनां वासो मानम्लानिकरैः सह ॥३०६॥
तमसामुदयं दृष्ट्वा सूर्यः कालं प्रतीक्षते । गगने तावदेवास्ते यावन्न स्वोदयक्षतिः ॥३०७॥
इत्थं मद्वचसा तुष्टः स्थितः कनकशेखरः । दशरात्रं व्यतीयाय मिथः प्रेमरसालसम् ॥३०८॥
समीपं सममाहूतौ तातस्यावां गतावथ । मन्त्रिणस्तत्र चायाता नताः कनकशेखरम् ॥३०९॥
तातस्तं प्राह भद्र ! त्वत्पितृभ्यां प्रहिता इमे । प्रातः सद्यो महादुःखं त्वद्वियोगात् पिता तव ॥३१०॥
ज्ञात्वाऽथ चतुरद्वारा सकारणमपक्रमम् । जयस्थले च सम्भाव्य स्थितिं तत्र मुदं दधौ ॥३११॥

---

१. °णविनिर्गमम् ॥

अयमेवास्य पापात्मा जातोऽनर्थस्य कारणम् । इति निर्वासितो देशाद् दुर्मुखो वंशसंयुतः ॥३१२॥
इतश्च तत्रैव दिने दूतः प्राह समागतः । अस्ति राजा विशालायां नन्दनः शत्रुगोत्रभित् ॥३१३॥
उभे तस्य महादेव्यौ पुण्यलावण्यभाजने । एका प्रभावती नाम परा पद्मावती तथा ॥३१४॥
तयोः पुत्र्यौ च विमलानना रत्नवती क्रमात् । इतश्च शास्ति कनकपुरं राजा प्रभाकरः ॥३१५॥
स च भ्राता प्रभावत्यास्तस्य बन्धुमती प्रिया । तयोर्विभाकरः पुत्रः सञ्जातः पुण्यपेशलः ॥३१६॥
प्रभाकर-प्रभावत्योः सङ्केतोऽयमभूत् पुरा । देयौ किलावयोरन्यतमपुत्री-सुतौ मिथः ॥३१७॥
विभाकरस्य विमलानना दत्तैव तेन सा । अन्यदा श्रुतवत्युच्चैर्गुणान् कानकशेखरान् ॥३१८॥
आकृष्टा तद्गुणैरेषा गुणातीतं जगत्त्रयम् । ध्यायन्ती योगिनीवास्थात् त्यक्तनिःशेषकौतुका ॥३१९॥
सदा सन्निहितत्वेन रत्नवत्या तदाशयः । लब्धो न्यवेदि ताताय तेनाऽपीदं विचारितम् ॥३२०॥
दत्ता विभाकरायैव तथाप्यस्या दृढाग्रहे । अपूर्णे जीवितं न स्यादिति कुर्वे स्वयंवराम् ॥३२१॥
ततः सपरिवारैव प्रहिता विमलानना । रत्नवत्याऽपि विज्ञप्तं स्नेहलाऽस्यामहं पितः ! ॥३२२॥
सापत्न्यं स्नेहनाशायेत्येतदिष्टसुहृत्प्रिया । भविष्याम्यनुजानीहि तन्मां गन्तुं सहानया ॥३२३॥
ततः प्रस्थापिता पित्रा स्नेहात् साऽपि तया सह । उभे ते बहिरुद्याने स्थिते स्तः प्रहितोऽस्म्यहम् ॥३२४॥
तद्दूतवाचा कनकचूडो हर्ष-विषादभाक् । सम्प्रेष्य सूरसेनं द्राक् कन्यावासमदापयत् ॥३२५॥
दध्यौ महोत्सवोऽप्येष कुमारविरहानले । सर्पिःक्षेपसमो जात इत्येतान् प्राहिणोदिह ॥३२६॥
व्यजिज्ञपन्निदं ह्येते प्रेष्यः कनकशेखरः । रत्नवत्या वरो योग्यस्तथाऽयं नन्दिवर्धनः ॥३२७॥
भद्रौ ! यद्यपि वर्त्तेऽहं युष्मद्विरहकातरः । महाप्रयोजनं मत्वा तथापीदं निगद्यते ॥३२८॥
यातां तूर्णं कुशावर्त्तं राज्ञो जनयतं मुदम् । मिथोऽवियोगबुद्ध्या तदावाभ्यां स्वीकृतं वचः ॥३२९॥
दत्त्वा तातेन सैन्यौघमावां प्रस्थापितौ तदा । मया सहाऽऽगतौ वैश्वानर-पुण्योदयावपि ॥३३०॥
दत्तं प्रयाणकं मार्गो लङ्घितश्च कियानपि । बाढं प्रणयिनं कर्तुमैच्छद् वैश्वानरोऽथ माम् ॥३३१॥
वर्त्तते पुरमितश्च कुतश्चित् पिण्डितैः कृतमवद्यसमूहैः । रौद्रचित्तमनभीष्टतनीनां जन्मभूर्नरकवर्त्मविशालम् ॥३३२॥
सन्ति तत्र भुवनत्रयतापप्रापणैकरसिकाः खलु लोकाः । ज्वालजालजटितज्वलनाभा ये परं स्वमुपदाह्य दहन्ति ॥३३३॥
तत्र शत्रुरनवद्यमतीनां चौरसङ्ग्रहपरो हतनीतिः । चेतसाऽतिविषमः स्मय-निद्राघूर्णितो दुरभिसन्धिनरेन्द्रः ॥३३४॥
तत्प्रतापदहनस्य न तापं केऽपि सोढुमिह सन्ति समर्थाः । नोन्मिषत्यखिलदेहभृतां यद्धूमपुञ्जभृतमीक्षणयुग्मम् ॥३३५॥
पापकर्मकुशला परपीडाज्ञानशून्यहृदया पतिभक्ता । तस्य निष्करुणताऽभिधदेवी पूतनाकृतिरपूततमाऽस्ति ॥३३६॥

सा नितान्तमलिनाऽपि हि पत्युर्दुर्द्धियो बहुमतेति न चित्रम् ।
शर्वरी रुचिकरी न हिमांशोर्ध्वान्तभूः किमु कलङ्कधरस्य ॥३३७॥
तत्सुताऽस्ति विकटस्फुटरूपा कालकूटपुटसङ्घटितेव ।
तत्पुरस्य च पितुश्च जनन्या वृद्धिकृत् स्वजननादपि हिंसा ॥३३८॥

---

१. दुर्मुखः कुलसंयुतः ॥

नाममात्रकलनादपि तस्यास्त्रासमेति जनता घनतापा ।
स्याच्च दिक्षु निहितातुरनेत्रस्तामुदीक्ष्य भुवि को न विविक्षुः ? ॥३३९॥

तादृशी न भुजगेन्द्रफणाली नान्तशस्त्रिरपि नो यमजिह्वा । नापि चण्डपवनक्षुभितोच्चैर्भीषणा प्रलयवारिधिवेला ॥३४०॥
रक्षतोऽथ पुरतामसचित्तं द्वेषसिन्धुरपतेर्मम धात्री । गर्भिणी निजपुरात् समुपेता बल्भेह नृपमोहसुतस्य ॥३४१॥
सा स्थिता प्रमुदिताऽत्र कियन्तं कालमत्र नृपतिप्रतिबद्धा । द्वेषसिन्धुरपतिप्रतिबद्धो यत् सदा दुरभिसन्धिरभिन्नः ॥३४२॥
आजगाम नृगतौ समुपेतं मामसौ समधिगम्य ततोऽपि । स्नेहला निजसुताय च सर्वं वह्नये स्वजनवर्गमवादीत् ॥३४३॥
लब्धतद्व्यतिकरस्य च तस्य प्रोल्लसन्मनसोऽभिनिवेशः । दापयामि यदुत द्रुतमस्मै कन्यकां दुरभिसन्धिनृपेण ॥३४४॥
मामथैष गमनार्थमवादीत् तत्र बाह्यपरिवारविमुक्तम् । तद्गिराहमपि तत्र गतस्तामागतश्च परिणीय बले स्वे ॥३४५॥

अथ गच्छन्नहं हिंसा-वैश्वानरयुतः पथि । दीप्तो दंष्ट्रामहाफालकराल इव केसरी ॥३४६॥
अथ वैश्वानरः प्राह कृतकृत्योऽस्म्यहं सखे ! । कीर्त्तिप्रासादमारूढो योग्यां योग्येन योजयन् ॥३४७॥
कर्त्तव्योऽस्याः प्रसादाय सागसां चाप्यनागसाम् । वधस्त्वयाऽविमृश्यैव मम वाक्यानुयायिना ॥३४८॥
मत्तोऽप्यभ्यधिकं तेजः प्रसन्नेयं प्रदास्यति । यस्य ब्रह्माण्डभाण्डेऽपि द्युतिर्भवति तापतः ॥३४९॥
तथेति प्रतिपद्याऽथ गच्छता मयका पथि । हरिणाद्या हता हन्त वन्या जीवाः सहस्रशः ॥३५०॥
ततः सांस्कारिकं तेजो हिंसया मे प्रसन्नया । दत्तं वैश्वानरे वाक्ये प्रत्ययश्चाभवन्महान् ॥३५१॥
इत्थं कनकचूडस्य देशाभ्यर्णे वयं गताः । तत्र चैकोऽस्ति विषमकूटो नाम महागिरिः ॥३५२॥
तस्मिन् कनकचूडस्य मण्डलोपद्रवे रताः । अम्बरीषाभिधाः सन्ति लुण्टाकाः कुटिलाशयाः ॥३५३॥
पूर्वं कनकचूडेन बहुशस्ते कदर्थिताः । तैर्वर्त्म रुद्धमेष्यन्तं ज्ञात्वा कनकशेखरम् ॥३५४॥
प्रत्यासन्ने बलेऽस्माकं ते चौरा द्रागुपस्थिताः । व्याला इव महामन्त्रकुण्डलीकृतमण्डले ॥३५५॥
लग्ने युद्धे रिपुभ्योऽस्मत्सैनिका दुद्रुवुस्ततः । व्यालेभ्यो मन्त्रविध्यर्थस्खलिता मान्त्रिका इव ॥३५६॥
प्रसर्पिण्याऽथ लुण्टाकसेनया म्लानतां ययौ । छाययेव शशी राहोः सद्यः कनकशेखरः ॥३५७॥
अत्रान्तरे च प्रवरसेनश्चरटनायकः । मामभ्यापतितो मेघमुन्नतं शरभो यथा ॥३५८॥
संज्ञितोऽहं तदा वैश्वानरेणायोधनोद्यतः । क्रूरचित्तगुटीमेकां भुक्त्वा जातोऽतितापवान् ॥३५९॥
संरम्भो भीषणः सोऽभूद् द्वयोर्युद्धं प्रकुर्वतोः । क्षणमुत्क्षिप्तकरयोर्वन्ययोर्द्विपयोरिव ॥३६०॥
आत्तदैववरस्यापि चरटेशस्य नेषवः । बाधाकृतो ममाभूवन् पुण्योदयसुवर्मणः ॥३६१॥
अथाऽसौ चरटाधीशो हतास्त्रश्छिन्नकार्मुकः । अपाम्बुरिव पाथोदो विशीर्णो विद्युदुज्झितः ॥३६२॥
स्यन्दनादवतीर्याऽसौ करवालं करे दधत् । रेजे[1] समापतन्नद्रेरुद्दंष्ट्र इव केसरी ॥३६३॥
हिंसावैश्वानरोग्रेण बाणेनास्य मया शिरः । वज्रेणेव गिरेः शृङ्गं वज्रिणा छिन्नमञ्जसा ॥३६४॥
स्फुटितैव तदा शुक्तिः शक्तिः सा परिमोषिणाम् । तन्मुक्तालिरिवामर्त्यैः पुष्पवृष्टिः कृता मयि ॥३६५॥
तदेतत् सकलं हिंसा-वैश्वानरबलं मया । भावितं न तु यत् तथ्यं पुण्योदयविजृम्भितम् ॥३६६॥

---

१. पाथोदो न रेजे वि° ॥

ततो लब्धजयाः प्राप्ताः कुशावर्त्तपुरे वयम् । तुष्टः कनकचूडोऽथ विहितश्चोत्सवो महान् ॥३६७॥
उपयेमेऽथ कनकशेखरो विमलाननाम् । मया रत्नवती पाणौ गृहीता प्रेमनिर्भरम् ॥३६८॥
गते ते कौतुकाक्षिप्ते व्यतीतेऽथ दिनत्रये । चूतचूचुकमुद्यानं क्रीडितुं नः किलाऽऽज्ञया ॥३६९॥
हृते ते केनचित् तत्र जातः कोलाहलो महान् । गतं तदनुमार्गेण सज्जमस्मद्बलं ततः ॥३७०॥
प्राप्ता परचमूः खिन्ना सोत्साहेन बलेन नः । करिणीव करीन्द्रेण श्येनेनेव कपोतिका ॥३७१॥
श्रुत्वा विभाकरं तत्र तत्तस्करमवादयम् । पुरुषो भव युद्धाय रे पापिष्ठ ! क गच्छसि ? ॥३७२॥
प्रवाहा इव गङ्गायास्त्रयस्तद्बलनायकाः । ततो ववलिरेऽस्माकं सम्मुखं योद्धुमिच्छतः ॥३७३॥
अहं कनकचूडश्च तथा कनकशेखरः । त्रयोऽप्यग्निवदुद्दीप्तास्त्रीनमून् हन्तुमुद्यताः ॥३७४॥
इतश्च नन्दनोर्वीशदूतोऽभ्यर्णे स्थितो मया । पृष्टो विकट ! जानीषे क एते नायकास्त्रयः ॥३७५॥
स प्राह वामपार्श्वे यः सेनायाः स कलिङ्गराट् । राजा समरसेनाख्यो विभाकरपितुः पतिः ॥३७६॥
आस्ते त्वत्सम्मुखः सोऽयं यश्च मध्यमसैन्यगः । प्राप्तः कनकचूडं तन्मातुलो बङ्गराट् द्रुमः ॥३७७॥
स्वामी दक्षिणसैन्ये यः सोऽयं साक्षाद् विभाकरः । अदूर एव कुपितः प्राप्तः कनकशेखरम् ॥३७८॥
वदत्येवेति विकटे लग्नं युद्धं सुदारुणम् । वृष्टिभिः शरधाराणां छन्नं मार्तण्डमण्डलम् ॥३७९॥
युद्धक्रुद्धभटच्छिन्नकुम्भिकुम्भस्थलोद्गतैः । असद्भावः खपुष्पाणामपास्तस्तत्र मौक्तिकैः ॥३८०॥
बाणवृष्ट्या भटच्छिन्नमातङ्गास्रप्रवाहतः । खड्गविद्युद्विलासैश्च प्रावृट्कालस्तदाऽजनि ॥३८१॥
भग्नमस्मद्बलं सर्वं लग्ने युद्धेऽथ तादृशे । तर्कपाठ इव स्वान्तमव्युत्पन्नस्य कर्कशे ॥३८२॥
पराङ्मुखं न चलिता नायकास्तु त्रयो वयम् । अभ्यागताः परेऽप्यस्मांस्त्रयीविद इवाऽर्हतान् ॥३८३॥
भुक्त्वाऽथ भास्वराङ्गेन क्रूरचित्ताभिधां गुटीम् । मया साक्षेपमाहूतो योद्धुं समरसेनराट् ॥३८४॥
वर्षन्नस्त्राणि सोऽप्यागात् प्रलयाम्भोदसोदरः । पुण्योदयप्रभावात् तु मयि प्रभवति स्म न ॥३८५॥
हिंसा-वैश्वानरोग्रेण मया शक्त्या हतोऽथ सः । निर्नायकं बलं तस्य काकनाशं पलायितम् ॥३८६॥
युध्यन् कनकचूडेन मयाऽथाऽभिहितो द्रुमः । छिन्नः समरसेनाद्रिस्तव च्छेदे न मे श्रमः ॥३८७॥
इत्याक्षिप्तोऽतिवेगेन स मामभ्यापतद् द्रुमः । निशितेनार्धचन्द्रेण विद्युद्दण्डेन पातितः ॥३८८॥
पतितेऽथ द्रुमे तस्य सैनिकाः शकुना इव । स्वस्थानभङ्गशोकार्त्ताः प्रोड्डीना प्रसरद्रुताः ॥३८९॥
विभाकरोऽथ कनकशेखरेण रणोद्यतः । छिन्नास्त्रस्तदुपर्यस्त्राण्याग्नेयादीन्यमूमुचत् ॥३९०॥
तान्यवारयदाप्याद्यैः प्रतिशस्त्रैरसावपि । कृपाणं स्यन्दनाद् बिभ्रदथोत्तीर्णो विभाकरः ॥३९१॥
रथस्थस्य न मे युद्धं भूमिस्थेन सहोचितम् । दरीस्थस्येव सिंहस्य दध्यौ कनकशेखरः ॥३९२॥
सोऽपि भूमाविति ध्यात्वा स्थितः खड्गलतासखः । चक्राते करणन्यासं नृत्यन्ताविव तावुभौ ॥३९३॥
उत्क्षिप्तखड्गावन्योऽन्यं वल्गन्तौ तौ विरेजतुः । कल्पान्तपवनक्षुब्धावुद्वेलाविव वारिधी ॥३९४॥

---

१. सोऽयं मध्ये सैन्यस्य यः स च । प्रा°, सोऽयं मध्यसैन्याधिपस्त्वयम् । प्रा° । पाठान्तरद्वयमेतद् ग्रन्थकृल्लिखितमेव ज्ञेयम् ॥

अपातयत् समाहत्य ततः कनकशेखरः । विभाकरं गतो मूर्च्छां स निद्रां श्रमजामिव ॥३९५॥
आश्वासितोऽथ कनकशेखरेण विभाकरः । वायुदानादिना स्वीयकीर्त्यायुर्वृद्धिहेतुना ॥३९६॥
उक्तश्च साधु पृथ्वीश ! न त्यक्तं पौरुषं त्वया । पूर्वपुरुषसिंहानां वंशे चारोपितो ध्वजः ॥३९७॥
न स्वीकृतं त्वया दैन्यं मज्जता युद्धसागरम् । उत्थाय पुनरप्युच्चैस्तद्भवान् योद्धुमर्हति ॥३९८॥
ततो विभाकरः प्राह युद्धेनाऽलमतः परम् । जितोऽस्मि चरितेनाऽपि नाऽसिना केवलं त्वया ॥३९९॥
ततो निवेशयामास रथे कनकशेखरः । तं समाह्लादयामास बन्धुवत् कोमलक्रमैः ॥४००॥
समानीयाऽथ विमलाननां रत्नवतीं तथा । जित्वा कनकचूडोऽरीन् प्रविवेश पुरं निजम् ॥४०१॥
तदा च पथि लोकानां समुल्लापः श्रुतो मया । जगत्यप्रतिमल्लोऽयं प्रतापी नन्दिवर्धनः ॥४०२॥
द्रुमं समरसेनं च यो जिगायैकहेलया । तस्य धैर्यं च वीर्यं च को वा वर्णयितुं क्षमः ? ॥४०३॥
एतेन साहसाढ्येन श्लाघ्यं नगरमप्यदः । भानुनेव नभोभागः स्फुरत्किरणराजिना ॥४०४॥
अस्य कल्याणयोगस्य हेतू ज्ञातौ मया ततः । हिंसा-वैश्वानरौ क्रूरौ शान्तः पुण्योदयस्तु न ॥४०५॥
रथस्थो हट्टमार्गेण गच्छन् रत्नवतीयुतः । प्राप्तो राजकुलाभ्यर्णमितश्चाहं कृताद्भुतः ॥४०६॥
अथाऽस्ति दुहिता सुह्मनाथस्य जयवर्मणः । देवी कनकचूडस्य नाम्ना मलयमञ्जरी ॥४०७॥
क्रीडन्मन्मथताम्राक्षलावण्यद्रुममञ्जरी । अस्ति तस्याः सुता धन्या कन्या कनकमञ्जरी ॥४०८॥
सा प्रेक्षते स्म गच्छन्तं मां वातायनसंस्थिता । जघान मन्मथव्याधो मृगीमिव तदैव ताम् ॥४०९॥
ममाऽपि लीलया दृष्टिस्तत्र वातायने गता । ईक्षिताऽपि मदं चक्रे ततः सा मदिरेक्षणा ॥४१०॥
पश्यन्ती मम दृष्टिं सा प्राप गाढं स्मरज्वरम् । सिस्वेद च चकम्पे च सम्मुमोह च तद्वशा ॥४११॥
आवयोर्दृष्टिसंयोगाद् व्यक्तचिह्नादलक्षयत् । तेतलिः सारथिर्भावं कन्दर्पद्रुमदोहदम् ॥४१२॥
दध्यौ चायमसौ योगो रति-मन्मथयोरिव । युक्तोऽवाच्यः परमिति स्मित्वा रथमचालयत् ॥४१३॥
दृष्टिः कथञ्चिदाकृष्टा ततो लज्जागुणाद् मया । तस्यां मनस्तु लावण्यदीर्घिकायां ममज्ज मे ॥४१४॥
अथ प्राप्तो निजावासं क्रिया चक्रे दिनोचिता । निशायां तद्विकल्पौघैः शून्यचित्त इवाऽभवम् ॥४१५॥
तदद्वैतोपनिषदः स्मरो मां यदपीपठत् । विना तदाशां तेनाशाः सर्वाः शून्या मयेक्षिताः ॥४१६॥
लावण्यामृतपूर्णायां तस्यां मग्ने ममेक्षणे । अहो ! तत्यजतुर्नैव स्मरतप्ते अपि श्रुतिम् ॥४१७॥
सा मन्मनोरथारूढा भ्रान्तश्चित्रं तथाप्यहम् । गतोऽपि तन्मयीभावं निःश्वासानमुचं बहून् ॥४१८॥
तद्गोचरैर्विकल्पौघैर्दूरोपहृतचेतसः । कोटियामेव वितता त्रियामा सा ममाभवत् ॥४१९॥
तथाऽहं तापितः शय्यागतस्तद्विरहाग्निना । निद्रयाऽपि यथा त्यक्तस्तापसङ्क्रमभीतया ॥४२०॥
उदितेऽर्के गतेऽप्यर्द्धप्रहरे शून्यमानसः । स्थितस्तेतलिना दृष्टः प्रणामायाभ्युपेयुषा ॥४२१॥
भक्तिप्रह्वेन तेनाऽथ पृष्टं मे दुःखकारणम् । सङ्क्षेप्यैव मया प्रोक्तो वृत्तान्तोऽथ तदग्रतः ॥४२२॥
हट्टमार्गमतिक्रम्य यदाऽऽनीतस्त्वया रथः । धृतो राजकुलाभ्यर्णे ततो जातमिदं मम ॥४२३॥

१. °वत् स्निग्धया गिरा॥४००॥ ॥ २. दुःखस्य कारणं पृष्टं भक्तिप्रह्वेन तेन मे । सङ्क्षे° ॥

सर्वाङ्गाणि विलीयन्ते मनस्तापः प्रवर्धते। न रोचन्ते जनोल्लापाः शून्यायन्ते दिशोऽखिलाः ॥४२४॥
श्रुत्वेदं तेतलिः प्राह चक्षुर्दोषोऽत्र कारणम्। करिष्याम्यौषधं चास्य नरशार्दूल ! मा शुचः ॥४२५॥
ज्ञात्वा तमथ भावज्ञं मयोक्तं सुष्ठु दृष्टवान्। भवान्निदानमधुना भेषजं वक्तुमर्हति ॥४२६॥
स प्राह लवणोत्तारः कार्यतां बध्यतां करे। औषधी जाप्यतां मन्त्रो यथा दोषो विनश्यति ॥४२७॥
यद्येवमपि दोषस्य विनाशो न भविष्यति। बाढं निर्भर्त्सयिष्यामि चक्षुर्दोषकरीं तदा ॥४२८॥
ततः स्मित्वा मया प्रोक्तं कृतं हासेन तेतले !। मद्दुःखविगमोपायं निश्चितं कथयाधुना ॥४२९॥
स प्राह परिहासोऽयं विहितः खेदशान्तये। ममार्धप्रहरो लग्नस्तवैवार्थं प्रकुर्वतः ॥४३०॥
आस्ते मलयमञ्जर्या मनोविस्रम्भभाजनम्। प्रगल्भा मत्परिचिता वृद्धवेश्या कपिञ्जला ॥४३१॥
गृहे प्रविश्य शयनात् प्रागेवोत्तिष्ठतो मम। वयस्य ! रक्ष रक्षेति प्रकामं पूच्चकार सा ॥४३२॥
ससम्भ्रमं मया प्रोक्तं कुतो भीस्ते कपिञ्जले !। सा प्राह मित्र ! कन्दर्पाद् दर्पाद् दलयतो जगत् ॥४३३॥
अश्रद्धाय वचस्तच्च मयोपहसितं तदा। कुङ्कुमापिङ्गपलितचिताज्वालालिभासुरम् ॥४३४॥
भीष्मं शब्दायमानाऽस्थिपञ्जरोरुशिवारवैः। उलम्बितशवाकारलुलितस्तनमण्डलम् ॥४३५॥
महास्मशानतुल्यं ते वपुर्वीक्ष्य पलायते। नितान्तं कातरः कामः कुतस्तव ततो भयम् ? ॥४३६॥
सा जगौ मे त्वया भावो दुर्विदग्ध ! न लक्षितः। स्वामिन्यास्तनया मेऽस्ति कन्या कनकमञ्जरी ॥४३७॥
निर्दयं सा च कामेन वराकी पीड्यतेऽधुना। या भीस्तस्यास्ततः सैव मय्यारोप्य निवेदिता ॥४३८॥
मयोक्तं किंनिमित्तोऽसौ तस्याः स मदनज्वरः ?। सा प्राह तस्या जातोऽसौ नन्दिवर्धनदर्शनात् ॥४३९॥
सुधामग्नेव दृष्टाऽसौ पश्यन्ती नन्दिवर्धनम्। तस्मिन् दृष्टिपथातीते विषमग्नेव दृश्यते ॥४४०॥
ज्ञात्वा मलयमञ्जर्या तामकस्माद् व्यथातुराम्। उपचाराः कृताः शीतास्तालवृन्तानिलादिभिः ॥४४१॥
गतोऽस्तं तरणिस्तावदुदितः शर्वरीपतिः। प्रथिता पञ्चबाणास्त्ररजोराजीव चन्द्रिका ॥४४२॥
शायिता सा तदा हर्म्ये चन्द्रचन्दनशीतले। कृतायां मृदुशय्यायां प्रवालनलिनीदलैः ॥४४३॥
न च तस्या गतस्तापः प्रत्युताभ्युदयाद् विधोः। खादिराङ्गारसंसर्गादिव प्रावर्धताऽधिकम् ॥४४४॥
प्रवृद्धतापां तां दृष्ट्वा जगौ मलयमञ्जरी। दीर्घं निःश्वस्य पुत्र्या मे भविता किमतः परम् ? ॥४४५॥
राजमार्गे श्रुतः शब्दस्तदाऽकस्मात् समुत्थितः। वेला विलम्बते काचित् सिद्धमेव प्रयोजनम् ॥४४६॥
बुद्धः स्वामिनि ! शब्दार्थो मयोक्तं हृष्टया तदा। स्पन्दते वामनेत्रं मे सिद्धमेव प्रयोजनम् ॥४४७॥
अत्रान्तरे च भगिनी ज्येष्ठाऽस्या मणिमञ्जरी। निषण्णा हर्म्यमारुह्य साऽस्मत्पार्श्वे प्रमोदभाक् ॥४४८॥
मयोक्ता सा च वत्से ! त्वं कठोरा दृषदोऽप्यसि। दृश्यते सविषादासु यदस्मासु प्रमोदभाग् ॥४४९॥
सा प्राह किं करोम्येष हर्षहेतुर्ममाचलः। एतद्विषादहस्तेन नैव गोपयितुं क्षमः ॥४५०॥
क एष ? इत्यभिहिते सा जगावधुना ह्ययम्। ताताभ्यर्णे गता तेन निजोत्सङ्गे निवेशिता ॥४५१॥
तदा च पितुरभ्यर्णे स्थितः कनकशेखरः। सुधामधुरया वाचा पिता तं प्रत्यभाषत ॥४५२॥
द्रुमः समरसेनश्च निहतौ येन लीलया। अतिदुष्प्रतिकारोऽयं महात्मा नन्दिवर्धनः ॥४५३॥

तनये मम वर्त्तेते जीवितादपि वल्लभे । ज्येष्ठभ्रात्रेऽस्य दत्तैव तत्रेयं मणिमञ्जरी ॥४५४॥
दीयतामधुना चेयमस्मै कनकमञ्जरी । चारुमन्त्रितमित्याह स्फुटं कनकशेखरः ॥४५५॥
सिद्धान्तितमिदं श्रुत्वा ततश्चाहमिहागता । सुलक्ष्याववहे सार्धं भगिन्याविति मे मुदः ॥४५६॥
तदा मलयमञ्जर्या प्रोक्तं पश्य कपिञ्जले ! । स्फुटं निमित्तसंवादं मयोक्तं वागियं सुरी ॥४५७॥
धैर्यमापादिता किञ्चित् ततः कनकमञ्जरी । पतिभक्तकथालापै रजनी चातिवाहिता ॥४५८॥
अस्याः स्मरकृतस्तापो न चाद्याऽप्युपशाम्यति । कुमारदर्शनं शक्यो विना शामयितुं च न ॥४५९॥
अतो विज्ञपयामि त्वां कुमारस्याऽतिवल्लभम् । त्रायस्व तां कुमारस्य दर्शनेन प्रसेदुषः ॥४६०॥
मयोक्तं ननु यद्येवं तदा विज्ञपयाम्यहम् । स्थातव्यं भवतीभ्यां तद् रति-मन्मथकानने ॥४६१॥
वदतस्तेतलेरित्थं हारो वक्षसि रोपितः । महता परितोषेण प्रतिपत्तिः कृतोचिता ॥४६२॥
तेतलिप्रेरितस्तूर्णं ततोऽहं तद्वनं गतः । भ्रमताऽपि न दृष्टा च नानास्थानेषु तत्र सा ॥४६३॥
अत्रान्तरे लताकुञ्जे श्रुतः सन्नूपुरध्वनिः । गहनं तेतलेः पार्श्वादपसृत्य तदीक्षितम् ॥४६४॥
प्रतीतमेतद् युष्माकं शृण्वन्तु वनदेवता । अत्र तेतलिना तस्याऽऽनयनं प्रत्यपद्यत ॥४६५॥
प्रतार्य तेतलिर्यातो न चासौ दृश्यते जनः । अन्वेषयामि तमिति गता धूर्त्ता कपिञ्जला ॥४६६॥
तदलं जीवितव्येन प्रसादाद् वः स एव तु । भर्त्ता जन्मान्तरे भूयादित्युक्त्वा तत्र दुःखिता ॥४६७॥
तमालतरुशाखायां बद्ध्वा पाशे शिरोधराम् । मोक्तुं शरीरमुद्युक्ता दृष्टा कनकमञ्जरी ॥४६८॥
प्राप्तस्तदाऽतिवेगोऽहं मा साहसमिति ब्रुवन् । धृता सा पाशकं छित्त्वा शीतैराश्वासिताऽनिलैः ॥४६९॥
उक्तं च देवि ! किमिदमारब्धमसमञ्जसम् ? । विषादो युज्यते नेयान् स्वाधीने मयि किङ्करे ॥४७०॥
मद्दर्शनेन जाताऽसावनेकरसनिर्भरा । विलिखन्ती भुवं तस्थौ विलसद्दशनद्युतिः ॥४७१॥
क्रीतः सद्भावमूल्येन दासोऽहं तव वल्लभे ! । कठोरो नास्म्यहं वेधाः कठोरस्तु विलम्बकृत् ॥४७२॥
इदं मम वचः श्रुत्वा सुधासिक्तेव साऽभवत् । इतश्च तेतलिं प्राप्ता पर्यटन्ती कपिञ्जला ॥४७३॥
साऽब्रवीत् क कुमारोऽस्ति तेनोक्तं गहने पुरः । आवयोर्मिथुनं ताभ्यां चलिताभ्यामवेक्षितम् ॥४७४॥
जातस्तयोर्महान् हर्षो योग्ययोगनिरीक्षणात् । यौगन्धरस्तदाऽऽयातः कन्याऽन्तःपुरकञ्चुकी ॥४७५॥
तेनोक्तमाह्वयत्येनां पिता कनकमञ्जरीम् । अपटूवङ्गी श्रुता रात्रावित्यस्याः सुखमिच्छति ॥४७६॥
प्रस्थिता साऽथ कनकमञ्जरी सकपिञ्जला । पुनः पुनः स्मरन्नेतामहं स्वभवनं गतः ॥४७७॥
अपराह्णे समायाता जगौ कदलिका दिनम् । विवाहदिनमद्यैव गोधूल्यां तव शुद्ध्यति ॥४७८॥
देवः समादिशत्येतत् श्रुत्वेदं मुदितस्तमाम् । विवाहयज्ञो महता विमर्देन ततः कृतः ॥४७९॥
युतः कनकमञ्जर्या हर्म्ये सुरगृहोपमे । सुखमन्वभवं कामरससर्वस्वपारगः ॥४८०॥
कृतो व्रणप्ररोहेण प्रगुणोऽथ विभाकरः । जातस्तेन सह स्नेहो मम विस्रम्भनिर्भरः ॥४८१॥
स्वस्थाने प्रहितः सोऽथ बहुमानपुरस्सरम् । राज्ञा कनकचूडेन स्वपरिच्छदसंयुतः ॥४८२॥
येऽप्यम्बरीषनामानो वीरसेने हृते सति । दासत्वं प्रतिपन्ना मे मया तेऽपि विसर्जिताः ॥४८३॥

युतः कनकमञ्जर्या रत्नवत्या च सर्वदा । प्राप्तोऽहं सुषमां गङ्गा-गौरीभ्यामिव शङ्करः ॥४८४॥
हिंसा-वैश्वानरौ मत्वा परं सर्वार्थकारिणौ । पापर्द्धिव्यसनाज्जातो जन्तुसन्तानघातकः ॥४८५॥
तदा मां तादृशं प्रेक्ष्य दध्यौ कनकशेखरः । अहो ! किमिदमेतस्य चरित्रमसमञ्जसम् ? ॥४८६॥
महारथः कुलीनोऽपि विद्यावान् रूपवानपि । हिंसा-वैश्वानराश्लिष्टो न श्लाघ्यो नन्दिवर्धनः ॥४८७॥
उपेक्षितुं च युक्तोऽयं नैव मे हितकारिणः । वर्त्तेत यदि मद्वाक्ये स्यादस्य हितमुत्तमम् ॥४८८॥
त्यजेदेकस्य दाक्षिण्यं न तातसहितस्य मे । इति तातान्तिके स्थित्वा शिक्षयाम्येनमञ्जसा ॥४८९॥
अथ भूपं गृहीतार्थं चक्रे कनकशेखरः । अन्यदा मां समीपस्थं प्रशशंस महीपतिः ॥४९०॥
तदा प्रोवाच कनकशेखरस्तात ! वर्ण्यते । यादृशस्तादृगेवास्ति स्वभावान्नन्दिवर्धनः ॥४९१॥
परमस्य कुसंसर्गाद् गुणौघो याति दुष्टताम् । परमान्नं सुधास्वादं गरलस्येव सङ्क्रमात् ॥४९२॥
हेतुः स्वान्योपतापस्य निखिलानर्थजन्मभूः । सुहृद्वैश्वानरो ह्यस्य प्राणेभ्योऽप्यस्ति वल्लभः ॥४९३॥
श्रूयमाणाऽपि नाम्नैव जगतस्त्रासकारिणी । हिंसा नाम्नी च भार्याऽस्य विद्यतेऽवयमन्दिरम् ॥४९४॥
इति दुःसङ्गयुक्तस्य गुणवत्तापि निष्फला । पुण्यवत्तेव नो याति श्लाघ्यतामवकेशिनः ॥४९५॥
नृपतिः प्राह यद्येवं श्रेयांस्त्यागस्ततस्तयोः । स्वीयोऽपि मलवत् त्याज्यः स्वमालिन्यकरो हि यः ॥४९६॥
अनेन वचसा बाढं हुताशेनेव सर्पिषा । मया प्रज्वलितेनाग्रे तयोर्धगधगायितम् ॥४९७॥
उक्तं च रे दुरात्मानौ ! युवां मत्तोऽपि पण्डितौ ? । येनैवं मातृमुखवद् मां शिक्षयितुमुद्यतौ ॥४९८॥
मया यशोः प्रभावेन युष्मद्राज्यं सुरक्षितम् । हिंसा-वैश्वानरावेतौ युवयोर्हीने निन्दतोः ॥४९९॥
तौ स्मितास्यावुभौ जातौ वाचमाकर्ण्य मामिकाम् । ज्ञात्वाऽनादरवन्तौ तावाकृष्टा क्षुरिका मया ॥५००॥
उक्तं च भवतां गेहनर्दिनौ द्रागुदायुधौ । दर्शयाम्येष भवतोर्वीर्यं वैश्वानरस्य वै ॥५०१॥
उत्क्षिप्तक्षुरिकं दृष्ट्वा मां नष्टमथ राजकम् । चलितौ न परं धीरौ भूभृत्कनकशेखरौ ॥५०२॥
पुण्योदयस्य सान्निध्यात् तयोस्तीव्रप्रतापयोः । अदत्त्वैव प्रहारं द्रागास्थानादहमुत्थितः ॥५०३॥
गतः स्ववेश्मावमतस्ताभ्यामपि ततः परम् । परस्परं च विच्छिन्नो व्यवहारोऽपि लौकिकः ॥५०४॥
दूतोऽथ दारुको नाम समायातो जयस्थलात् । अन्यदा प्रत्यभिज्ञातो मयेदं निजगाद सः ॥५०५॥
कुमार ! जगदाधार ! प्रहितोऽस्मि महत्तमैः । मयोक्तं कुशली तातस्तातेन प्रहितो न किम् ? ॥५०६॥
तेनोक्तं कुशली देवो वङ्गराट् यवनः परम् । स्थितोऽस्ति नगरं रुद्ध्वा तेनाभूदाकुलो नृपः ॥५०७॥
आकार्यतामिदानीं द्राक् कुमारो नन्दिवर्धनः । यथा स्यान्नगरत्राणमित्यमात्यैर्विचारितम् ॥५०८॥
तदा मतिधनेनोक्तं देवाय ज्ञाप्यतामिदम् । जगौ बुद्धिविशालश्च न ज्ञाप्यं सुतरागिणे ॥५०९॥
चारुमन्त्रितमित्याह मन्त्री प्रज्ञाकरस्तदा । प्रच्छन्नस्तेन तैर्दूतः सम्भूय प्रहितोऽस्म्यहम् ॥५१०॥
तदाहं प्रस्थितस्तूर्णं हिंसा-वैश्वानरेरितः । सहैव मणिमञ्जर्याऽऽयाता कनकमञ्जरी ॥५११॥
गतो जयस्थलाभ्यर्णमथाऽछिन्नप्रयाणकैः । क्रूरचित्तप्रभावेन साक्षाद् वैश्वानराकृतिः ॥५१२॥
मद्रूप एव जातोऽसि तदा वैश्वानरो जगौ । तव सात्म्यं गतैवैषा हिंसापीति न संशयः ॥५१३॥

ददृशे तावदेवोच्चैः प्रोढं परबलं मया । आगतं मद्बलं दृष्ट्वा सन्नद्धाभिमुखं च तत् ॥५१४॥
गजेंद्रजबलं वल्गदश्ववारकदम्बकम् । तदैवायोधनं लग्नमुद्वेलाम्बुधिसन्निभम् ॥५१५॥
[1]प्रणष्टा मद्भटाः सर्वे यवनस्य बलात् ततः । अहं त्वभिमुखं योद्धुं गतः सत्वरमेककः ॥५१६॥
स्वयं यवनराजोऽथ सह योद्धुं मयाऽऽगतः । रथौ चातीव मिलितौ रभसादुभयोस्ततः ॥५१७॥
पतितोऽहं रथे तस्य द्रुतमुत्पत्य सिंहवत् । शीर्षमस्य स्वहस्तेन त्रोटितं पुष्पवृन्तवत् ॥५१८॥
अस्मद्बलं परावृत्य तदायातं मदन्तिकम् । पपात पुष्पवृष्टिश्च सुरैर्मुक्ता ममोपरि ॥५१९॥
आयातोऽथ पुरात् तातो नतं मूर्ध्नि चुचुम्ब माम् । शमयन्ती वियोगाग्निमम्बा च प्रमदाश्रुभिः ॥५२०॥
बन्दिभिर्गीयमानोऽथ मात्रा तातेन चान्वितः । प्रविष्टोऽहं पुरं स्वीयं मुदितैर्नागरैः स्तुतः ॥५२१॥
गतोऽहं स्वीयमावासं स्थित्वा राजकुले क्षणम् । कृत्वा दैवसिकं कृत्यं निशि सुप्तः सुखालसः ॥५२२॥
अथैवं चिन्तयामि स्म तत्त्वज्ञानपराङ्मुखः । अहो ! वैश्वानरस्याऽयं प्रभावो भुवनाद्भुतः ॥५२३॥
यत्प्रभावान्मया लोके लब्धा जयपताकिका । अहो ! प्रभावो हिंसाया या दुर्धर्षं चकार माम् ॥५२४॥
एते मे परमौ बन्धू एते परमदेवते । ध्रुवं मे निन्दकः शत्रुः सुहृत् श्लाघाकृदेतयोः ॥५२५॥
ताताऽम्बादीनपृष्ट्वैव रात्रिशेषे ततो गतः । अटव्यां मारयामि स्म सत्त्वान् पापर्धिबद्धधीः ॥५२६॥
कृत्वाऽऽखेटकमायातः सन्ध्यायां भवने निजे । नायातः किं कुमारोऽद्य पिताऽथ विदुरं जगौ ? ॥५२७॥
स जगौ जग्मुषा वेश्म श्रुतं परिजनान्मया । आखेटकाय निश्येव कुमारः कानने गतः ॥५२८॥
पुनः पृष्टं कुमारः किमर्थैव मृगयाधिया । गतोऽटव्यां किमथवा यात्येष प्रतिवासरम् ? ॥५२९॥
जगौ परिजनो हिंसापाणिग्रहदिनोत्तरम् । पापर्द्धिमन्तरा क्वापि दिने न लभते धृतिम् ॥५३०॥
तातोऽथ प्राह विदुर ! कुमारस्य न युज्यते । मृगयाव्यसनं पापमस्मद्वंश्यैरनादृतम् ॥५३१॥
भार्याऽपसार्या हिंसेयं तत् कुमारस्य पापभूः । विदुरः प्राह सा वैश्वानरवन्निरुपक्रमा ॥५३२॥
अथवा श्रूयते जैनः पुरेऽत्र पुनरागतः । नैमित्तिकः स एवात्र प्रष्टव्योऽर्थे रहस्यवित् ॥५३३॥
ततो राज्ञा स आहूतः प्रतिपत्तिः कृतोचिता । पृष्टं कथं कुमारोऽयं हिंसां त्यक्ष्यति ? मे वद ॥५३४॥

जगाद नैमित्तिकपुङ्गवोऽथ गां पुरा गुणा यस्य मयोपवर्णिताः ।
शुभाशयस्याऽस्य महीपतेः प्रिया पुरा यश्चाऽभूत् स्थिरतोपवर्णिता ॥५३५॥
तदङ्गजा क्षान्त्यपरा पराजिता जगद्वधू रूपगुणेन वर्तते ।
महातमोग्रन्थिविदारिका[3] शुभावतारिका नाम महोदयावहा ॥५३६॥
इयं जनानां हितकारिणी परा परार्थसम्पादनबद्धशुद्धधीः ।
प्रसादमस्या न विना क्रिया सतां फलान्विता स्याद् ध्रुवमिक्षुपुष्पवत् ॥५३७॥

---

१. शीर्णाः सेनाभटाः सर्वे मद्बलात् प्रबलात् ततः । यवनस्य महावाताद् घनाघनघटा इव ॥५१६॥
२. तथा प्रियैतस्य परा परा° ॥ ३. °विदारणोद्यता प्रशान्तता नाम ॥

इयं हि लक्ष्मीः पुरुषोत्तमोचिता श्रुताम्बुराशेर्मथनात् किलोत्थिता ।
न सङ्गमस्यास्तदुपैत्यभाग्यभृत् क हारहूरारतिभाक् क्रमेलकः ? ॥५३८॥
इमां विना संसृतिपारदायिनो न लोकलोकोत्तरशास्त्रविभ्रमाः ।
कलां विना किं करनर्त्तनश्रमाः सुशिक्षितां नृत्यरहस्यपारदाः ? ।५३९॥
तमो-भय-द्रोह-शठत्व-मत्सरैर्विषाद-पैशून्य-विपर्ययानृतैः ।
प्रभेव भानो रजनीतमोभरैः कदापि नैषाऽत्र सहावतिष्ठते ॥५४०॥
दयाऽभिधाऽस्या दुहिता हितावहा कृतोत्सवा बान्धवसन्ततेः सदा ।
जयत्यविद्यावनवह्निसन्निभाऽनवद्यविद्याम्बुनिधौ विधुप्रभा ॥५४१॥
अदः कटाक्षादपि रूपमाप्यते पुलोमजालोचनभृङ्गलोभकृत् ।
सहस्रजिह्वोऽपि कथं नु वर्णयेत् तदेतदङ्गाद्भुतरूपसम्पदम् ? ॥५४२॥
विशालमस्या विजितेन्दुमण्डलं विभाति सत्त्वाभयदानमाननम् ।
नितान्तदीर्घं च सरोजसुन्दरं विवेक-बोधाभिधमीक्षणद्वयम् ॥५४३॥
सुदानदुःखप्रणिघातसंज्ञितौ स्तनावमुष्या द्रढिमानमाश्रितौ ।
शमाभिधानं जघनस्थलं दमस्थितिश्च नाभिस्तनुते जगन्मुदम् ॥५४४॥
अधर्मधर्मार्थपरीक्षणाभिधं मनोज्ञमस्यास्ततमूरुयामलम् ।
अगण्यलावण्यसुधाऽस्य वर्ण्यतां कियत्यभेदानुभवं विना बुधैः ? ॥५४५॥
सदाऽङ्गदोषैः परिवर्जिताऽप्यसावनङ्गदुष्टा न कदापि वीक्ष्यते ।
अचिन्त्यशक्तिर्जगदद्भुतावहा गतातिचाराऽपि शिवाध्वधाविनी ॥५४६॥
यदैष धीरः परिणेष्यति प्रियामिमां कुमारः कमनीयविग्रहः ।
विधाय वक्त्रं मलिनं किलाऽन्तिकात् तदाऽस्य हिंसा स्वयमेव यास्यति ॥५४७॥
इयं हि पापा धृतदाहसाहसा स्वभावतः सा हिमशीतलाऽमला ।
विरोधनिष्ठा तदिहानयोर्ध्रुवा सदातनी तोय-हुताशयोरिव ॥५४८॥
विरोधमैकाधिकरण्यमुद्रयाऽनियम्य धत्ते ननु साऽनया स्मयात् ।
न वैरितां सिद्धदयावतां मिथो व्रजन्ति पार्श्वेऽपि हि हिंस्रजन्तवः ॥५४९॥
तदाह तातः परिणेष्यति प्रियां कदा दयां तां वद नन्दिवर्धनः ? ।
निमित्तवित् प्राह यदा शुभाशयः प्रदास्यति प्राप्स्यति तामयं तदा ॥५५०॥
कदा स दातेति नृपेण भाषिते जगावयं दापयिता यदा स्वयम् ।
विचारयन् कालविलासिताप्रियाधियाऽथ पृष्ठा भगिनी जनस्थितिम् ॥५५१॥

---

१. °वहा महाव्रतादिस्वकबन्धुसन्ततेः । जय° ॥ २. कालपरीणतिप्रिया° ॥

स्वभावसंज्ञाय महत्तमाय च प्रकाश्य चास्यैव सदाऽनुयायिनीम् ।
प्रसाद्य गूढां भवितव्यतां प्रियां स्ववर्गमुच्चैरनुगम्य कर्मराट् ॥५५२॥
ततः किमेतर्हि विगर्हिताशये विधेयमित्याहितवाचि पार्थिवे ।
निमित्तवित् प्राह किलाऽधुना हिता भवत्युपेक्षा भवतां च मौनिता ॥५५३॥
तातेन परिपृष्योच्चैः प्रहितोऽथ निमित्तवित् । गतेषु केषुचिज्जाता दिनेषु च पितुर्मतिः ॥५५४॥
युवराजं करोम्येनमानन्दी नन्दिवर्धनम् । महत्तमानामथ तद् ज्ञापितं स्वीकृतं च तैः ॥५५५॥
कृताभिषेकसामग्री समाहूतोऽहमञ्जसा । अत्रान्तरे प्रतीहारी प्रणिपत्य व्यजिज्ञपत् ॥५५६॥
देवाऽरिदमनस्याऽस्ति स्फुटवाक्यो महत्तमः । द्वारि तत्र निदेशः कस्तातेनोक्तं प्रवेशय ॥५५७॥
ततः प्रवेशितोऽवादीत् स तातं विदितस्तमाम् । अस्ति राजाऽरिदमनः शार्दूलपुरनायकः ॥५५८॥
रतिचूला महादेवी तस्या रतिरिवाऽपरा । तस्या मदनमञ्जूषा दुहिताऽस्ति गुणोदधिः ॥५५९॥
तया लोकप्रवादेनाऽऽकर्णितो नन्दिवर्धनः । गुणानामेकभूस्तत्र रागोऽस्या ववृधे भृशम् ॥५६०॥
स्वाशयो रतिचूलायै तया तूर्णं निवेदितः । नृपायोक्तस्तया तेन दित्सुना प्रहितोऽस्मि ताम् ॥५६१॥
तातेन प्रतिपन्नं तद्वचनं मन्त्रिणो गिरा । मयाऽथोक्तमितः स्थानात् कियद्दूरे पुरं तव ? ॥५६२॥
स्फुटवाक् प्राह सार्धे तद् योजनानां शते स्थितम् । मैवं वादीर्मया प्रोक्तं गव्यूतोने वदाऽथ तत् ॥५६३॥
जगौ सोऽथ कुमारेण न सम्यगवधारितम् । बाल्ये श्रुतं तद्भवता मयाऽऽप्तेभ्यो विनिश्चितम् ॥५६४॥
मामलीकं करोत्येष इति चिन्तयतो मम । वैश्वानरेणोल्लसितं हसितं हिंसया तदा ॥५६५॥
योगशक्तिं प्रयुज्यैतौ तनौ विविशतुर्मम । प्रलयाग्निरहं जातः समाकृष्टोऽसिरुच्चकैः ॥५६६॥
पुण्योदयस्तदा दध्यौ मम पूर्णोऽधुनाऽवधिः । अतः परं न मत्सङ्गयोग्योऽयं नन्दिवर्धनः ॥५६७॥
इतोऽपक्रमणं श्रेय इति ध्यात्वा स निर्गतः । मया हाहारवं कुर्वन् स दूतो द्विदलः कृतः ॥५६८॥
ततो हा पुत्र ! किमिदमकर्त्तव्यमनुष्ठितम् ? । इति ब्रुवन् पितोत्थाय चलितो मम सम्मुखम् ॥५६९॥
ध्यातं मयाऽयमप्येतद्रूप एव दुराशयः । मामकार्यकृतं ब्रूते हन्तव्योऽयमपि द्रुतम् ॥५७०॥
इति विस्मृत्य तातत्वमज्ञात्वा स्नेहपूर्णताम् । उपकारित्वमज्ञात्वाऽनालोच्य दुरितागमम् ॥५७१॥
कर्मचण्डालतां धृत्वा तातोऽपि दलितोऽसिना । आक्रन्दन्ती ततो माता ग्रहीतुमसिमागता ॥५७२॥
छिन्ना साऽपि च खड्गेन वैरिणीति धिया मया । अथ त्रीण्यपि लग्नानि युगपद् भुजयोर्मम ॥५७३॥
अन्याय्यं किं कृतमिति पूत्कुर्वन् शीलवर्धनः । निवारणोद्यता रत्नवती च मणिमञ्जरी ॥५७४॥
एकैकेन प्रहारेण हतानि त्रीण्यपि क्षणात् । दधावे चेदमाकर्ण्य द्रुतं कनकमञ्जरी ॥५७५॥
मयाऽनुध्यातमेषाऽपि पापा मद्वैरिरागिणी । विस्मृत्य स्नेहपूर्णत्वं साऽपि छिन्नाऽसिना ततः ॥५७६॥
अत्रान्तरे च संरम्भाद् गलितं मत्कटीतटात् । परिधानं निपतितमुत्तरीयं महीतले ॥५७७॥
विकीर्णकेशो नग्नश्च जातो वेतालसन्निभः । तादृशं मां समुद्वीक्ष्य जहसुर्डिम्भपङ्क्तयः ॥५७८॥

---

१. तस्यास्ति रतिजित्वरी ॥ तस्या म॰ ॥ २. ॰मध्यात्वा॰ ॥

निषेद्धुं स्वजना लग्नास्तद्घातायोद्यतं च माम् । तान् सर्वानपि निघ्नंश्च गतोऽहं कियतीं भुवम् ॥५७९॥
गृहीतो भूरिभिर्लोकैः पातयित्वा श्रमे ततः । प्रोद्दामो वन्यहस्तीवोद्दालितश्च करादसिः ॥५८०॥
बद्ध्वा क्षिप्तोऽपवरके कपाटपुटसङ्कटे । मस्तकं स्फोटयंस्तत्र स्थितः क्षामो बुभुक्षया ॥५८१॥
दन्दह्यमानस्तापेन निद्रामप्राप्नुवन् निशि । मासमात्रं स्थितः कालं नारकोपमवेदनः ॥५८२॥
निद्रा समागता काचिदर्धरात्रे ममाऽन्यदा । मूषकैर्बन्धनं छिन्नं जातोऽहं मुत्कलस्तदा ॥५८३॥
सुप्तं राजकुलं दृष्टं निर्गतेन बहिर्मया । वैरीदं सर्वमेवेति हिंसा-वैश्वानरेरितः ॥५८४॥
अग्निकुण्डाद् गृहित्वाऽग्निं ततः प्रक्षिप्य सर्वतः । कथञ्चिद् दह्यमानोऽपि भयकम्प्रः पलायितः ॥५८५॥
पतितोऽथ महारण्ये विद्धः कीलक-कण्टकैः । पतितोऽधोमुखो निम्नप्रदेशे चूर्णिताङ्गकः ॥५८६॥
चौरैस्तत्रागतैर्दृष्टस्तैरुक्तं गृह्यतामयम् । महाकायादितो लाभः परकूले भविष्यति ॥५८७॥
तदाकर्ण्य ममोद्भूतो लीनो वैश्वानरो हृदि । विरूपं मां ततो ज्ञात्वा बबन्धुस्तस्करा द्रुतम् ॥५८८॥
पल्लीमथोपकनकपुरं भीमनिकेतनाम् । नीतश्च रणधीराय तत्पतेश्च प्रदर्शितः ॥५८९॥
बभाषे सोऽथ विक्रेतुमेनं पोषयताऽधुना । ततो नीतोऽस्मि चौरेण स्वधामैकेन दुष्टधीः ॥५९०॥
गालीस्तेन ददानोऽथ हतो दण्डादिभिर्भृशम् । दापितं तुच्छमशनं व्यतीयुः केऽपि वासराः ॥५९१॥
पृष्टोऽसौ रणधीरेण स पुमान् कीदृशोऽजनि । स जगौ न श्रयत्योजस्तत्रैव निहितस्ततः ॥५९२॥
कनकाख्यपुराद् दण्डश्चौरेषूपस्थितोऽन्यदा । नष्टाश्चौरा हता पल्ली बन्द्यो नीता सहस्रशः ॥५९३॥
गतोऽहमपि तन्मध्ये बन्द्यो राज्ञेऽथ दर्शिताः । विभाकराय मां प्रेक्ष्य स तत्र हृदि विस्मितः ॥५९४॥
दग्धस्थाणुसमोऽप्येष दृश्यते नन्दिवर्धनः । आकृत्याऽत्र कुतो वाऽसौ ? विचित्रा वा विधेर्गतिः ॥५९५॥
इत्थं चिरं विमृश्याऽसौ प्रत्यभिज्ञाय मां स्फुटम् । सिंहासनात् समुत्थाय हर्षेण परिषस्वजे ॥५९६॥
तदा किमेतदित्युच्चैर्विस्मितं राजमण्डलम् । पप्रच्छोदन्तमखिलं निवेश्याऽर्धासने स माम् ॥५९७॥
मयाऽपि चरिते स्वीये प्रोक्ते प्राह विभाकरः । त्वया नानुष्ठितं सुष्ठु हा ! कष्टं कर्म निर्घृणम् ॥५९८॥
पश्य पुष्पमपुष्यैव क्लेशमत्रैव जन्मनि । अमुत्र लप्स्यते चास्य फलं नरकवेदनाम् ॥५९९॥
हिंसा-वैश्वानरालर्कविकारो मेऽजनि स्फुटः । तदाऽसौ वैरिवद् बुद्धः स्फुरितं तज्जिघांसया ॥६००॥
हतो न देहदौर्बल्यात् कृतं तु श्याममाननम् । तेन मद्भाववह्निं च धूमेनानुमिमाय सः ॥६०१॥
ततोऽहं रक्षितस्तेन छन्नो माध्यस्थ्यभस्मना । अन्तः प्रज्वलितुं लग्नो हन्म्येनमिति सर्वदा ॥६०२॥
मम नोपशमायासन् स्नान-मानादिसत्क्रियाः । तत्कृता वारिधेरापो वडवाग्नेरिवाऽखिलाः ॥६०३॥
स्थितेष्वास्थानशालायामस्मासु मतिशेखरः । एकदा प्राह स ययौ दिवं देवः प्रभाकरः ॥६०४॥
परं दुःखं ततः प्राप्तः साश्रुनेत्रो विभाकरः । अथ मां प्राह सौहार्दाद् भुङ्क्ष्व राज्यमिदं पितुः ॥६०५॥
वैश्वानरविकारेण स्थितोऽहं मौनवांस्तदा । स्नेहादेकत्र शय्यायां निशि सुप्तो मयाऽथ सः ॥६०६॥
विश्रब्धोऽप्यतिदुष्टेन मयोत्थाय निपातितः । पलायितोऽहं त्वरया परिधानद्वितीयकः ॥६०७॥
क्लेशात् प्राप्तः कुशावर्त्तं विश्रान्तः कानने बहिः । ज्ञात्वा कनकचूडश्चाऽऽगतः कनकशेखरः ॥६०८॥

पृष्टेनैकाकितादेतुर्नोक्तोऽरुचिभयान्मया । ममापि किमिदं गोप्यं जगौ कनकशेखरः ॥६०९॥
मयोक्तं गोप्यमेवाऽस्ति निर्बन्धं स ततोऽकरोत् । अवश्यं वाच्यमेवेति ततोऽहं ज्वलितो हृदि ॥६१०॥
गिरं नाद्रियते मेऽसावित्यस्यैव कटीतटात् । असिपुत्रीं समाकृष्य मारणायाहमुद्यतः ॥६११॥
जातः कोलाहलः स्तब्धो वनदेवतया परम् । उत्क्षिप्तो व्योममार्गेण तेषामेवाऽथ पश्यताम् ॥६१२॥
सन्धिदेशेऽम्बरीषाणां नीतोऽहं चरटैरथ । उद्गीर्णक्षुरिकस्तत्र दृष्टो नाग इवोत्फणः ॥६१३॥
चरटाः प्रत्यभिज्ञाय पादयोर्मम तेऽपतन् । पृष्टस्तैरथ वृत्तान्तो वक्तुं न शकितं मया ॥६१४॥
शकितं नोपवेष्टुं च तदानीताऽऽसने मया । देवतोत्तम्भयामास ततो दीनेषु तेषु माम् ॥६१५॥
पृष्टे पुनर्व्यतिकरे तैरहं ज्वलितो भृशम् । अलीकवत्सलैर्लोकैरासितुं न लभे क्वचित् ॥६१६॥
तान् मुहुः पृच्छतः क्रोधादलब्धवचनानथ । हन्तुं प्रवृत्तो बद्धोऽहं गतोऽस्तं च विभाकरः ॥६१७॥
दध्युस्ते शत्रुरेवायं येन स्वामी हतो हि नः । जघानैतांश्च यो घात्यः प्रतिपन्नस्तथापि न ॥६१८॥
न च धारयितुं शक्यो वस्त्रबद्ध इवानलः । त्याग एवाऽस्य तच्छ्रेयानिति गन्त्र्यां निवेशितः ॥६१९॥
विभावर्यैव तैर्वेगान्नीतो द्वादशयोजनीम् । त्यक्तः शार्दूलनगरोद्याने मलयाभिधे ॥६२०॥
अकस्मात् तत्र सुरभिर्विजजृम्भेऽथ मारुतः । अपि नैसर्गिकं वैरं त्यक्तं हिंस्रैश्च जन्तुभिः ॥६२१॥
अवतीर्णाश्च वाचालभृङ्गालीगीतवैभवाः । सममेवर्त्तवः सर्वे शान्तमीषन्मनोऽपि मे ॥६२२॥
आगता देवनिकराश्चलत्कुण्डलकान्तयः । मणिकुट्टिममातेने भूतले तैः परिस्कृते ॥६२३॥
कृतं तस्योपरि स्वर्णकमलं विमलाशयैः । तत्रागत्योपविष्टोऽथ विवेकाचार्यकेवली ॥६२४॥
निषण्णा परिषत् प्रह्वा गुरुणा देशना ददे । हिंसा-वैश्वानरौ भीतौ दूरदेशे स्थितौ मम ॥६२५॥
ज्ञात्वाऽरिदमनो राजा गुर्वागमनमागतः । तथा मदनमञ्जूषा सहैव रतिचूलया ॥६२६॥
नत्वा राजा स्थितः सूरेः पुरः शुश्राव देशनाम् । देशनान्ते च पप्रच्छ संशयं स्वमनोगतम् ॥६२७॥
पैत्रभूमीभृते नन्दिवर्धनाय गुणालय ! । दातुं मदनमञ्जूषां दूतोऽभूत् प्रहितो मया ॥६२८॥
कियानपि गतः कालो वार्तालेशोऽपि न श्रुतः। उक्तं च पुरुषैरन्यैर्भस्मीभूतं जयस्थलम् ॥६२९॥
ध्यातं मया किमुत्पातादुत शापान्महामुनेः । दग्धं तच्चोरधाट्या वा ततः शङ्कां परां गतः ॥६३०॥
अस्य शङ्कान्धकारस्य कर्तुं प्रलयमर्हति । भवानेव जगन्नेत्रपद्मोल्लासी दिवाकरः ॥६३१॥
सूरिराह महाराज ! पश्यस्येनं समान्तिके । बद्धवक्त्रं तिरश्चीनं बाहुबन्धनियन्त्रितम् ॥६३२॥
राजाऽऽह सुष्ठु पश्यामि सूरिराहायमेव हि । भस्मीकर्त्ता पुरस्याऽस्ति कोऽयमित्याह भूधनः ॥६३३॥
गुरुराह तवैवासौ जामाता नन्दिवर्धनः । विस्मितं तं पुनः प्राह सर्वोदन्तमुदारधीः ॥६३४॥
अथैनं मुत्कलीकर्त्तुं भूपतिः पूर्वपक्षयन् । हृदि सिद्धान्तयामास कृपार्हो नैष जात्विति ॥६३५॥
ततः पप्रच्छ भूपालः केवलज्ञानिनं गुरुम् । श्रुतो बहुगुणो ह्येष कृतवान् कथमीदृशम् ? ॥६३६॥

---

१. °ण जनानामथ ॥ २. उत्क्षिप्तक्षुरिक° ॥ ३. पद्मराज्ञे मया नन्दि° ॥ ४. °ञ्जूषां प्रहितोऽभून्महत्तमः ॥६२८॥ कि° ॥ ५. कालो वद्युदन्तोऽपि ॥

बभाषे सूरिरुर्वीश ! नास्य दोषस्तपस्विनः । वर्त्तते गुणवानेव स्वरूपान्नन्दिवर्धनः ॥६३७॥
यदेतद् दृश्यते दूरे मलिनं मानुषद्वयम् । दोषोऽस्यैव समस्तोऽयं राज्ञा सुष्ठु तदीक्षितम् ॥६३८॥
दृष्टश्चैको नरस्तत्र नारी चान्या मषीप्रभा । जगदे गुरुणा भूपस्तत्स्वरूपं पिपृच्छिषुः ॥६३९॥
सूनुर्द्वेषगजेन्द्रस्य महामोहस्य पौत्रकः । एषोऽविवेकताजातः पुमान् वैश्वानराभिधः ॥६४०॥
अस्य प्राक् क्रोध इत्याख्या जनकाभ्यां प्रतिष्ठिता । गुणैर्वैश्वानर इति प्रियनाम जनैः कृतम् ॥६४१॥
हिंसेयं निष्करुणता-दुराशयसुताङ्गना । अन्तरङ्गात् परिचयात् सम्बन्धोऽस्याऽनयोः पुनः ॥६४२॥
ज्ञान-दर्शन-चारित्र-वीर्यात्मगुणभूरपि । अनयोरेव सम्बन्धाद् विपर्यस्यत्यसौ भृशम् ॥६४३॥
एतद्दोषादनर्थालीमवाप्नोत्येष निश्चितम् । नास्तां पूर्वमिमे पापमित्रभार्ये जगौ नृपः ॥६४४॥
आनन्दितं यदाऽनेन पद्मभूमीपतेः कुलम् । वर्धितौ कोश-दण्डौ भूः प्रतापेन वशीकृता ॥६४५॥
निर्जिताः शत्रवः सर्वे प्राप्ता जयपताकिकाः । सिंहायितं च सर्वत्र गाहितः सुखसागरः ॥६४६॥
गुरुराह महाराज ! तदाऽप्याऽऽस्तामिमौ स्फुटम् । पुण्योदयेन सख्या तु कृतास्तास्ताः समृद्धयः ॥६४७॥
महामोहवशात् तेन गुणस्तस्य न लक्षितः । हिंसा-वैश्वानरकृतं बुद्धमैश्वर्यजृम्भितम् ॥६४८॥
ततोऽयमविशेषज्ञ इति मत्वा स निर्गतः । प्रस्तावे स्फुटवाचस्तद्द्विरूपोऽयमजायत ॥६४९॥
भवजन्तुरयं राजन् ! पद्मराजसुतो मृषा । वास्तव्योऽव्यवहारस्य नगरस्य च निश्चितम् ॥६५०॥
प्राक्कर्मपरिणामस्याऽऽज्ञया लोकस्थितेरपि । भवितव्यतया स्वीयभार्ययाऽपहृतस्ततः ॥६५१॥
स्वेच्छावशादथाऽन्याऽन्यस्थानेषु परिधार्यते । अन्येषामपि तुल्येयं गतिः प्रायेण देहिनाम् ॥६५२॥
अरघट्टघटीयन्त्रन्यायेनैकेन्द्रियादिषु । भ्रमद्भिर्भवकान्तारं मानुष्यं हि सुदुर्लभम् ॥६५३॥
निधिलाभसमे तत्राऽप्युत्तिष्ठन्त्यनभीष्टदाः । हिंसा-क्रोधादयः क्रूरा वैतालास्तैः कुतः सुखम् ? ॥६५४॥
मूढास्तिष्ठन्त्विमे नन्दिवर्धनाद्यास्तपस्विनः । कदर्थ्यन्ते कषायाद्यैरप्यर्हन्मतवेदिनः ॥६५५॥
विषयाऽऽमिषगृद्धानां सन्मार्गाद् दूरवर्त्तिनाम् । नन्दिवर्धनवत् तेषामनन्ता दुःखसन्ततिः ॥६५६॥
लब्ध्वाऽपि शासनं जैनं यः क्रोधादिषु रज्यते । स हारयति काचेन मूढश्चिन्तामणिं हहा ! ॥६५७॥
हिंसा-क्रोधादिसंसक्ताद् धर्मो दूरेण नश्यति । न मोक्षमार्गलेशेन युज्यते तद्विवर्जितः ॥६५८॥
जानन्नपि ततस्तत्त्वं महामोहवशीकृतः । निमज्जति भवाम्भोधौ यथाऽयं नन्दिवर्धनः ॥६५९॥
नृपतिः प्राह भगवन् ! स्वानुभूतेन नैव किम् । इयताऽपि प्रबन्धेन बुध्यते नन्दिवर्धनः ? ॥६६०॥
गुरुराह महाराज ! न परं नावबुध्यते । प्रत्युतास्य महोद्वेगश्चित्ते भवति मद्गिरा ॥६६१॥
नृपः प्राहाऽस्त्यभव्यः किं ? भव्य एव गुरुर्जगौ । किन्त्वनन्तानुबन्धोऽस्य क्रोधोऽरुच्यै गिरां मम ॥६६२॥
अस्य वैश्वानरोऽद्यापि दुःखं दास्यत्यनन्तशः । तदस्य परमः शत्रुरयमेव न संशयः ॥६६३॥
भूमानाह किमेस्यैव किं वाऽन्येषामसौ सुहृत् ? । गुरुराह महाराज ! शृणु तत्त्वमिदं स्फुटम् ॥६६४॥
त्रीणि त्रीणि कुटुम्बानि सर्वेषां सन्ति देहिनाम् । तत्राद्यं क्षान्ति-सन्तोष-ज्ञान-सत्य-शमादिकम् ॥६६५॥

---

१. किमस्यासौ परेषामपि वा सुहृत् ? ॥

द्वितीयं क्रोध-शोकाऽर्ति-मान-माया-भयादिकम् । तृतीयमङ्गं तद्धेतु स्त्री-नरौ तादृशा जनाः ॥६६६॥
आद्यं स्वाभाविकं तत्र कुटुम्बमविनश्वरम् । आविर्भाव-तिरोभावधर्मकं मोक्षदायकम् ॥६६७॥
औपाधिकं द्वितीयं च स्वाभाविकधिया धृतम् । अनाद्यन्तमभव्येषु भव्येष्वस्तादि चान्तवत् ॥६६८॥
आविर्भाव-तिरोभावधर्मकं भवकारणम् । एकान्ताहितशीलं च प्रकृत्याऽधोगतिप्रदम् ॥६६९॥
तृतीयं सादि सान्तं च यादृच्छिकमुपाधिजम् । अन्तःकुटुम्बपोषेण भवनिर्वाणकारणम् ॥६७०॥
सर्वसंसारिणां तस्माद् द्वितीयेऽत्र कुटुम्बके । सुहृद्वैश्वानरोऽवश्यं हिंसा भार्या च निश्चिता ॥६७१॥
आद्यस्वाभाविकं मुक्त्वा द्वितीये कथमादरः । जीवानामिति जिज्ञासुर्जगदे सूरिणा नृपः ॥६७२॥
अभिभूतं द्वितीयेन नित्यमाद्यं कुटुम्बकम् । तेन तद्दर्शनाऽभावात् तद्गुणानादरो नृणाम् ॥६७३॥
आविर्भूतं सदैवाऽस्ति द्वितीयं च कुटुम्बकम् । पुरः स्फुरति तत्रोच्चैर्नृणां प्रेम प्रवर्धते ॥६७४॥
विश्रब्धास्तत्र पश्यन्ति न दोषं जानते गुणम् । शत्रुबुद्ध्या च पश्यन्ति तद्दोषस्य प्रकाशकम् ॥६७५॥
भूपः प्राहाऽनयोः श्रेष्ठा गुण-दोषविशेषधीः । गुरुर्जगौ तदर्थं नो यत्नोऽयं देशनाविधेः ॥६७६॥
विना स्वयोग्यतां नैव शक्यं ज्ञापयितुं परम् । उदास्महे त्वयोग्येषु तद्योग्येषु यतामहे ॥६७७॥
नृपो जगावयोग्यानां भगवन्! चिन्तया कृतम् । मया बुद्धो विशेषोऽयं सिद्धं मम समीहितम् ॥६७८॥

यतः—

परोपकारः कर्त्तव्यः सत्यां शक्तौ मनीषिणा । परोपकारासामर्थ्ये कुर्यात् स्वार्थे महादरम् ॥६७९॥
भगवानाह पृथ्वीश! न त्राणं ज्ञानमात्रतः । श्रद्धा-क्रियान्वयादेव तदभीष्टार्थसाधकम् ॥६८०॥
तत्र श्रद्धानमस्त्येव तव विस्तारि सर्वतः । क्रियां तु यदि शक्नोषि कर्तुं तत् सिध्यतीहितम् ॥६८१॥
परं तन्निर्घृणं कर्म नृपतिः प्राह कीदृशम्? । गुरुर्जगाद कुर्वन्ति मुनयो यदनारतम् ॥६८२॥
अनादिप्रेमसम्बन्धं द्वितीयं यत् कुटुम्बकम् । आद्येन योधयन्त्युच्चैर्घोराघोरबलेन तत् ॥६८३॥
द्वितीयस्य कुटुम्बस्य मूलोत्पत्तिनिबन्धम् । घातयन्ति विवेकेन महामोहपितामहम् ॥६८४॥
चूर्णयन्तो न खिद्यन्ति रागं वैराग्ययन्त्रतः । एतत्कुटुम्बाधिकृतं महाबलमहारथम् ॥६८५॥
घ्नन्ति मैत्रीशरेणोच्चै रागस्यैव सहोदरम् । द्वेषं न हृदये जातु पश्चात्तापं च कुर्वते ॥६८६॥
पाटयन्तः क्रोधबन्धुं क्षमया क्रकचेन च । उल्लसन्ति तथा मानं निघ्नन्तो मार्दवासिना ॥६८७॥
मायामार्जवदण्डेन निघ्नन्ति जरतीमपि । सन्तोषाग्नौ दहन्त्युच्चैर्लोभं बालमपि क्षणात् ॥६८८॥
कामं च ब्रह्महस्तेन मर्दयन्तीव मत्कुणम् । घ्नन्ति शोकं धिया शक्त्या चित्तधैर्येषुणा भयम् ॥६८९॥
हास्यं रतिं जुगुप्सां चाऽरतिं चाऽनादिवत्सलाम् । पञ्चाक्षभ्रातृभाण्डानि दलयन्ति दमेषुणा ॥६९०॥
इत्थं कृत्वा द्वितीयस्य कुटुम्बस्य क्षयं क्षणात् । प्रथमस्य कुटुम्बस्य वर्धयन्ति बलं सदा ॥६९१॥
बले चाद्यकुटुम्बस्य प्रवृद्धे भग्नपौरुषम् । अमीषां बाधकं न स्यात् तद् द्वितीयं कुटुम्बकम् ॥६९२॥
तृतीयं पोषकं ज्ञात्वा द्वितीयस्य त्यजन्ति ते । जेतुं द्वितीयमत्यक्ते तृतीये नैव शक्यते ॥६९३॥
अतो यद्यस्ति ते चित्तं निर्वाणसुखलालसम् । राजंस्तन्निर्घृणं कर्म मयोक्तमिदमाचर ॥६९४॥

परं स्वशक्तिरालोच्या मध्यस्थेनान्तरात्मना । शक्यं कर्तुं कृताभ्यासैर्योगिभिः कर्म निर्घृणम् ॥६९५॥
न द्रष्टुमपि शक्यं तु कर्मबन्धुदयालुना । क्लीबा दृष्ट्वाऽपि कम्पन्ते करणं दूरतः स्थितम् ॥६९६॥
परमेतदनुष्ठाय याता यास्यन्ति यान्ति च । शिवस्थानमनाबाधं सिद्धानन्तचतुष्टयम् ॥६९७॥
राजाऽऽह यो न शक्तः स्याद् द्वितीयस्य निबर्हणे । तृतीयस्य परित्यागात् किमवाप्नोत्यसौ फलम् ? ॥६९८॥
गुरुराह नृशार्दूल! यो न हन्ति द्वितीयकम् । तृतीयस्य परित्यागस्तस्य नूनं विडम्बना ॥६९९॥
चित्तेऽन्तर्ग्रन्थगहने बहिर्निर्ग्रन्थता वृथा । त्यागात् कञ्चुकमात्रस्य भुजगो न हि निर्विषः ॥७००॥
राजाऽऽह ननु यद्येवं तदा युष्मदनुग्रहात् । द्वितीयं च तृतीयं च त्यजाम्यद्य कुटुम्बकम् ॥७०१॥
जगौ गुरुरिदं भूप! सुष्ठूक्तं क्षत्रियोचितम् । तदा भूपेन विमलमतेर्वदनमीक्षितम् ॥७०२॥
त्याज्यं राज्यं मयेत्युक्ते स जगौ मन्त्रिपुङ्गवः । न तवैवोचितं ह्येतदुचितं पर्षदोऽप्यदः ॥७०३॥
केचिद्भीतास्तदाकर्ण्य बलात्प्रव्राजनाधिया । प्रद्विष्टा गुरुकर्माणो नीचाश्चाशु पलायिताः ॥७०४॥
मुदिता लघुकर्माणः प्रपन्नं तद्वचश्च तैः । प्रमोदवर्धने चैत्ये ययुः सर्वेऽन्तिकस्थिते ॥७०५॥
कृता भगवतां पूजा तत्रोदारा यथाविधि । प्रवर्त्तितानि दानानि कारितं बन्धमोचनम् ॥७०६॥
आकार्य तनयं स्वं च नगरात् श्रीधराभिधम् । राज्यं दत्त्वा नृपस्तस्मै दीक्षां भागवतीं ललौ ॥७०७॥
दत्ता निर्वेदजननी गुरुणा देशना तदा । गता देवादयः स्थानमानन्दभृतमानसः ॥७०८॥
तदप्यमृतधाराभं वचः परिणतं न मे । प्रत्युतान्तिकमायातौ हिंसा-वैश्वानरौ तदा ॥७०९॥
अन्तर्लीनौ ममाऽङ्गे तौ मोचितश्चास्मि बन्धनात् । नियुक्तै राजपुरुषैः सर्वबन्धनमुक्तये ॥७१०॥
चिन्तितं चाहमेतेन सभामध्ये विगोपितः । तदत्र किं स्थितस्याऽस्य श्रमणस्याऽन्तिके मम ? ॥७११॥
इतो गतोऽहं विजयपुराभिमुखमध्वनि । दृष्टश्च प्रातिपथिकोऽन्तरा नाम्ना धराधरः ॥७१२॥
मत्कल्पः सोऽपि विजयपुरान्निष्काशितः सुतः । राज्ञा शिखरिणा हिंसा-वैश्वानरकलङ्कितः ॥७१३॥
पृष्टो मयाऽथ विजयपुराध्वानमसौ न तत् । व्याकुलत्वाच्छ्रुतं तेन ध्यातानादरधीर्मया ॥७१४॥
हिंसा-वैश्वानरोद्रेग गृहीताऽथ कटीतटात् । असिपुत्री मया सद्यः खड्गस्तेनाऽपि तादृशा ॥७१५॥
प्रहारौ समकं दत्तौ द्वाभ्यां गात्रविदारिणौ । जीर्णैकभववेद्या च समकं गुटिका द्वयोः ॥७१६॥
ततोऽपरे वितीर्णे ते भवितव्यतया द्वयोः । पुर्यां पापनिवासायां नीतौ सप्तमपाटके ॥७१७॥
त्रयस्त्रिंशत्सागरायुर्भुक्त्वा तत्र मिथोहती । गुटिकान्तरमाहात्म्यान्मत्स्यौ जातौ मिथोद्विषौ ॥७१८॥
ततोऽपि पाटके षष्ठे द्वाविंशत्यर्णवायुषौ । परस्पराभिघातेन धृतावत्यन्तदुःखितौ ॥७१९॥
पञ्चाक्षवासनगरे भवितव्यतया ततः । कृतौ गर्भजसर्पौ द्वौ वैरावेधकृताहती ॥७२०॥
ततः पापनिवासायां धृतौ पञ्चमपाटके । गता मिथो दलयतोरायुः सप्तदशार्णवाः ॥७२१॥
ततः सिंहावुभौ जातौ तीव्रवैरानुबन्धिनौ । दशार्णवायुषौ पापे चतुर्थे पाटके ततः ॥७२२॥
सोढस्तत्र मिथो घातः श्येनौ जातावुभौ ततः । ततोऽप्यथः स्फुरद्वैरौ तृतीये पाटके गतौ ॥७२३॥
त्रिविधा वेदना तत्र सोढा सप्तार्णवायुषा । ततश्च नकुलौ जातौ मिथोगात्रप्रहारिणौ ॥७२४॥

त्रिदुःखौ त्र्यर्णवायुष्कौ द्वितीये पाटके ततः । भ्रान्तोऽहमेवमन्याऽन्यान्तरस्थानेष्वनन्तशः ॥७२५॥

संसारिजन्ताविति भाषमाणे प्रज्ञाविशाला विदधे विचारम् ।
अहो ! दुरन्तौ विषमौ च हिंसा-वैश्वानरौ यत् फलमेतदस्य ॥७२६॥

अहह ! कुमतिरादावेव वैश्वानरोग्रस्तदनु विहितहिंसोद्वाहसञ्जातदर्पः ।
नर इह नरिनर्त्ति व्यक्तकापेयलीलः, कपिरिव कपिकच्छूवल्लिसंश्लिष्टगात्रः ॥७२७॥

उग्रौ मूर्च्छा-ज्वरौ वा सममथ मिलितौ शाकिनी-भूतदोषौ, हालाहालाहले वा ग्रहविषमदशादुर्निमित्तागमौ वा ।
कण्ठोष्ठाशोषितृष्णातपतपनकरव्यापतापोद्भवौ वा, हिंसा-वैश्वानरौ द्वौ जगति तनुभृतां द्विग्नदोषावहौ स्तः ॥७२८॥

हिंसा-वैश्वानराभ्यां निबिडजडधियः कुर्वते सङ्गतिं ये, पीनप्रौढप्रभावौ हृदयगतदया-शान्तभावौ विहाय ।
हास्यास्ते कस्य न स्युर्जगति सुरगवी-कामकुम्भौ त्यजन्तस्तन्मूल्येनानयन्तः सपदि निजगृहे रासभी-भस्मपात्रे ॥७२९

स वह्निरन्यो गलितप्रतापः स्थले प्रविध्यायति पिच्छले यः ।
अयं तु वैश्वानरनामधेयः स्निग्धेऽपि रूक्षेऽपि समप्रवृत्तिः ॥७३०॥

हहा ! न वैश्वानर-हिंसयोर्गतिं विदन्त्यपि स्वानुभवाधिरोपिताम्[1] ।
इमेऽपि यास्यन्ति दशां तमोमयीं जडो यथाऽयं ननु नन्दिवर्धनः ॥७३१॥

भवजन्तुरथ प्राह नीतः श्वेतपुरे ततः । कृतश्चाभीररूपोऽहं भवितव्यतया तया ॥७३२॥

तद्रूपस्य सतो गतो मम शमं वैश्वानरः किञ्चन, छन्ना निर्घृणता मतिः प्रववृते दाने न यादृच्छिकी ।
नाभ्यस्तं तु विशिष्टशीलमधिको धर्मश्च नासेवितो, जातो मध्यगुणस्तदा भवसरित्सङ्घट्टघृष्टो दृषत् ॥७३३॥

मामालोक्य तथाविधं मयि मनाग् जातेश्वरानुग्रहे, सञ्जाता भवितव्यता शुचिफलासन्नप्रसन्नाशया ।
ऊचे साम्प्रतमार्यपुत्र ! **सुयशः**श्रीसिद्धिशर्माशया, त्वं सिद्धार्थपुरे व्रज प्रकटितः पुण्योदयस्ते सखा ॥७३४॥

॥ इति वैराग्यरतौ तृतीयः सर्गः ॥

---

१. °वाश्रितां जनाः । इमे° ॥

चतुर्थः सर्गः

अथ सिद्धार्थनगरे भूपोऽभून्नरवाहनः । गन्धवाह इव द्वेषियशःसौरभचौर्यकृत् ॥१॥

यस्य दानगुणेनाऽधःकृताः सर्वे सुरद्रुमाः । ऊर्ध्वं गताः परीक्षार्थं तुलाधृतिवशाद्दिवेः ॥२॥

आसीत् तस्य महादेवी गुणसौरभमालती । सदालिसेव्या सुभगा नाम्ना विमलमालती ॥३॥

तस्याः पुत्रोऽहमुत्पन्नो व्यक्तश्छन्नस्तदैव च । पुण्योदयः सहचरो जातो मे चन्द्रनिर्मलः ॥४॥

नन्दिवर्धनकाले या ममासीदविवेकिता । सा धात्री पुनरायाता द्वेषसङ्गेन गर्भिणी ॥५॥

मज्जन्मकाले साऽसूत वदनाष्टकधारकम् । पुत्रमुत्कन्धरं दुष्टं सुदुर्धर्षं महोदरम् ॥६॥

संमुद्वीक्ष्यास्य शीर्षाणि कूटानि सुगिरेरिव । चकार नाम सुव्यक्तं शैलराज इति स्फुटम् ॥७॥

तस्या धात्र्याश्च तत्सूनोः सङ्गमोऽनादिरेव मे । आविर्भूतस्तदा मेऽसौ तिरोभूतोऽन्यदा परम् ॥८॥

ब्रह्मणोऽप्यधिको मेने दृष्टमात्रो मयाऽथ सः । ब्रह्मा चतुर्मुखो यस्मादयमष्टमुखः पुनः ॥९॥

वशोऽयमिति मां प्रेक्ष्य सोऽपि स्मेराननोऽभवत् । समालिलिङ्ग मद्देहं भावज्ञस्य शिरोमणिः ॥१०॥

तदालिङ्गनतः शक्तिरनिर्वाच्या ममाऽभवत् । त्रैलोक्यमतिवृत्योर्ध्वमहमाशु धृतो यया ॥११॥

कुल-जात्यादिविषयः स्वोत्कर्षो मम पप्रथे । तत्सङ्गे मानसः शश्वत् तैलबिन्दुरिवाऽम्भसि ॥१२॥

न मातुर्नाऽपि तातस्य प्रणामो विहितो मया । शैलराजप्रसङ्गेन शैलराजत्वमीयुषा ॥१३॥

न नताः कुलदेव्यश्च न देवा लौकिका अपि । ममैवाऽन्वकरोद् भावं ज्ञात्वाऽनम्रं पिताऽपि माम् ॥१४॥

अन्येषामपि तेनोक्तं कार्याऽऽज्ञैवाऽस्य सर्वदा । अकाण्डविड्वरं कर्ता नो चेन्मानधनो ह्ययम् ॥१५॥

ततो दासत्वमापन्नं राजकं सर्वमेव मे । न कोऽपि मानमग्रस्य ममाऽऽज्ञामतिवर्त्तते ॥१६॥

पुण्योदयविधोरेव महिमाऽसौ महोज्ज्वलः । मया तु मूढचित्तेन मानराहोर्विभावितः ॥१७॥

ध्यातं मयैष बन्धुर्मे देवानामपि दुर्लभः । शैलराजोऽखिलश्रेयःसन्ततीनां विधायकः ॥१८॥

असौ निवेदितस्तस्य स्वाभिप्रायो मयाऽन्यदा । न्यवेदि मे परं गुह्यं स्ववशं प्रेक्ष्य तेन माम् ॥१९॥

ममाऽस्ति स्तब्धचित्ताख्यं स्ववीर्योत्थं विलेपनम् । प्रतिक्षणं त्वया देयं हृदये तत् सुखाशया ॥२०॥

वाचामगोचरस्तस्य वक्ष्यत्यनुभवः फलम् । इत्युक्त्वा स ददौ तन्मे हृदि दत्तं मयाऽपि तत् ॥२१॥

तत्प्रभावादहं जातः स्तब्धः कीलितकन्धरः । सुतरां प्रणता लोका विश्वासोऽभूद् विलेपने ॥२२॥

गतोऽन्यदाऽहं नगरेऽन्तरङ्गे संक्लिष्टचित्तेऽखिलदुःखवासे ।
तृष्णाऽनिलाऽऽन्दोलितकृष्ण-नील-कापोतलेश्याविलसत्पताके ॥२३॥

असङ्ख्यदुर्ध्यानरथप्रचारलोकप्रवाहाभिधराजमार्गे । विकल्पसञ्चित्रितचित्तसंज्ञाकपोतपालीकृतकौतुकौघे ॥२४॥

---

१. अष्ट प्रेक्ष्यास्य ॥

अद्राक्षमस्मिन्नतुलप्रतापमुत्पत्तिभूमिं बहुदूषणानाम्। निबद्धवैरं सह बोधराज्ञा पत्येव राहुग्रहमौषधीनाम् ॥२५॥
क्लिष्टाशयं नाम नृपं प्रमादप्रपञ्चसंसूत्रणसूत्रधारम्। सद्भूतवादद्विपपञ्चवक्त्रं विघ्नं च वेतालमिवेष्टसिद्धेः ॥२६॥

प्रिया मया तस्य च तुच्छताख्या दृष्टा निकृष्टाशयवर्गसेव्या।
प्रवर्त्तिका निन्द्यतरक्रियाणां तमोमयी कालनिशेव साक्षात् ॥२७॥

तयोर्मृषावाद इति प्रसिद्धः सद्बोधशैले दृढवज्रपातः। स्नेहद्रुमोच्छेदकुठारकल्पः सङ्कल्पवल्लीवनवारिवाहः ॥२८॥
सुतः समस्ताङ्गिहितोपलोपी कुतश्चिदप्यक्षतबाहुवीर्यः। अनायि नेत्राऽतिथितां कुमार्गोपदेशदक्षः कृतमोहपक्षः ॥२९॥
मया महामोहविमोहितेन न लक्षितं किञ्चन तत्स्वरूपम्। दृष्ट्वा मृषावादमहं स्वबन्धुधिया परं स्वीकृतवांस्तदैव ॥३०॥

स्वस्थानमानीय मया शरीरादभिन्नरूपोऽभिमतः स बन्धुः।
सर्वत्र कार्येऽधिकृतश्च गूढं स्थितं न नौ किञ्चन रागभाजोः ॥३१॥
असच्च सद्भूतमसत् सदेव कृतं मयाऽध्यक्षमपि प्रसह्य।
तस्य प्रसादान्न ममापराधगन्धोऽपि लग्नो निहितः परेषु ॥३२॥

जातस्ततोऽहङ्कृतशैलराज-महामृषावाददृढप्रसङ्गः। भयङ्करोऽम्भोधिरिव प्रनृत्यत्तिमिङ्गिलो भीमभुजङ्गराजः ॥३३॥
शैलराज–मृषावादसङ्गाद् दोषा भवन्ति ये। पुण्योदयप्रभावेन प्रलीयन्ते च तेऽखिलाः ॥३४॥
स्वप्नेऽपि न मया ज्ञातमेतत् तस्य विजृम्भितम्। शैलराज-मृषावादौ परं ज्ञातौ गुणावहौ ॥३५॥
कलाग्रहणकालेऽथ तातेन ज्ञापितं मम विद्यार्थिना प्रणम्योऽयं विनयेन गुरुस्त्वया ॥३६॥
मयोक्तं किं विजानीते नूनमेष ममाऽग्रतः?। तवाऽनुरोधाद् गृह्णामि कलाः कुर्वे नतिं तु न ॥३७॥
ततस्तातो मयि स्नेहात् कलाचार्यं रहो जगौ। नोद्वेगोऽस्य विधातव्योऽविनयं प्रेक्ष्य मानिनः ॥३८॥
तद्वचोऽसौ प्रतिश्रुत्य दध्यौ बाल्यविजृम्भितम्। मानोऽस्य शास्त्रबोधे तु स्वयं नम्रो भविष्यति ॥३९॥
ततोऽसौ सर्वयत्नेन प्रवृत्तो मम पाठने। पठन्ति तत्र चान्येऽपि विनीता राजदारकाः ॥४०॥
शैलराजः प्रवृध्यः स्यादादरेणाऽपि मे गुरोः। ततो जात्यादिनाऽऽचार्यं हीलयामि प्रतिक्षणम् ॥४१॥
दध्यौ तदा कलाचार्यो नास्य शास्त्रश्रमाद् गुणः। अम्लस्य भोजनं क्षीणतनोः श्वयथुवर्धनम् ॥४२॥
ज्ञानदानमपात्रस्य कन्यादानमिवाहितम्। त्यक्तस्तेनेत्यहंभावाद् बहिर्द्वेषो न दर्शितः ॥४३॥
राजडिम्भा अपि प्रेक्ष्य मां मृषावादमानिनम्। विरक्ताः केवलं पुण्यान्न पराभवितुं क्षमाः ॥४४॥
बहिर्गतेऽन्यदाऽऽचार्ये वेत्रासनमधिष्ठितम्। ह्रीणा नोचितमित्यूचुर्दृष्ट्वा मां राजदारकाः ॥४५॥
गुर्वासने निविष्टानां मालिन्यं स्यात् कलङ्कतः। वर्धेते चाऽयशःपापे क्षरणं चायुषो भवेत् ॥४६॥
मयोक्तं शिक्षणार्होऽहं बालिशाः! किं भवादृशाम्?। यात स्वकुलशिक्षायै तेऽपि तूष्णीं स्थितास्ततः ॥४७॥
कलाचार्याय तत् प्रोक्तं चरित्रं राजदारकैः। क्रुद्धेन तेन पृष्टोऽहं सासूयं भाषितं मया ॥४८॥
अहोऽविमृश्यभाषित्वमहो! ते शास्त्रकौशलम्। असत्यवादिभिर्ब्रूषे मामेवं यत् प्रतारितः ॥४९॥
ततो महामतिर्दध्यौ न मृषा राजदारकाः। ब्रुवतेऽयं परं पापस्तद् दृष्ट्वा शिक्षयाम्यहम् ॥५०॥

१. पत्येव सिंहीसुतमौ° ॥

अन्यदा छन्नदेशस्थः स मां वेत्रासनस्थितम् । दृष्ट्वा ददावुपालम्भं कृतस्तन्निह्नवो मया ॥५१॥
ततो रहसि विज्ञप्तं गुरवे राजदारकैः । अदृष्टव्यो ह्ययं मध्ये युक्तः स्थापयितुं न नः ॥५२॥
तेनाऽपि चिन्तितं सत्यं वदन्त्येते तपस्विनः । पापोऽनुचित एवाऽयं सत्सङ्गे रिपुदारणः ॥५३॥

तथाहि—

"कुपितं मधुरैर्वाक्यैरर्थदानेन लोभिनम् । विनयेन जनं स्तब्धमविश्वासेन मायिनम्" ॥५४॥
"चौरं रक्षणयत्नेन सद्बुद्ध्या पारदारिकम् । वशीकुर्वन्ति सुधियो मूर्खं चित्तानुवृत्तितः"॥५५॥
"न तु कोऽपि प्रतीकारो विद्यते भुवनत्रये । असत्यवादिनः पुंसः 'कालदष्टः' स उच्यते" ॥५६॥
स्वभावादथवा दुष्टो नास्त्ययं रिपुदारणः । मृषावादान्मृषा ब्रूते स्तब्धोऽयं शैलराजतः ॥५७॥
कुर्याद् यद्येतयोस्त्यागं तदा स्याद्धितमुत्तमम् । शिक्षयामि तदर्थं तदित्याचार्यो जगाद माम् ॥५८॥
कुमार ! नोचितं स्थानं मच्छालायां क्लिष्टदृशाम् । शैलराज-मृषावादौ पापमित्रे ततस्त्यज ॥५९॥
मयोक्तं स्थानमेतत् त्वं यच्छ पित्रे विनाऽप्यदः । विनाऽपि त्वां वयं शास्त्रं सुपनिष्यामहेऽन्यतः (?) ॥६०॥
तर्जयित्वेत्थमाचार्यं स्तब्धचित्तविलेपनात् । उत्कन्धराननो मृदन्निजाङ्गानि गतस्ततः ॥६१॥
प्राप्तस्तातान्तिके पृष्टः कियान् पाठोऽवशिष्यते ? । मयोक्तं सकलाः प्राप्ताः कला न्यूनं न किञ्चन ॥६२॥
तातः प्राह तथाप्युच्चैः पूर्वाधीतं स्थिरीकुरु । विद्यायां ध्यानयोगे च सन्तोषो नोचितः सताम् ॥६३॥
पूर्णं धनैः पुनर्वेश्म कलाचार्यस्य भूभृता । मा भूत् खेद इति प्रोक्तं तेन मच्चरितं तु न ॥६४॥
कलाचार्यगृहे स्थेयं भवताऽभ्यासशालिना । अतःप्रभृति तातेनेत्युक्तं च स्वीकृतं मया ॥६५॥
पृष्टो मया मृषावादो निर्गतेन वयस्य ! ते । दक्षता किमुपज्ञं ? यद्वशान्मेऽभूदयं क्षणः ॥६६॥
स जगौ राजसे चित्ते राजाऽऽस्ते रागकेसरी । सरीसृपाणां शत्रूणां त्रासने विनतासुतः ॥६७॥
तस्याऽस्ति मूढता देवी कुक्षीक्षिप्तगुणोच्चया । मायाऽभिधाऽस्ति तत्पुत्री छायाछन्नजगत्त्रया ॥६८॥
प्रतिपन्ना मया प्रेम्णा भगिनी सा महत्तमा । साऽपि छायेव मां मुक्त्वा कदापि काऽपि याति न ॥६९॥
प्राप्तं तदुपदेशेन मया कौशलमीदृशम् । मयोक्तं दर्शनीया सा ममाप्यात्मस्वसा त्वया ॥७०॥
तथेति स्वीकृतं तेन ततो विलसितं मया । शालासु द्यूतकाराणां पणस्त्रीणां च वेश्मसु ॥७१॥
इत्थं द्वादश वर्षाणि कलौघोपार्जनच्छलात् । लङ्घितानि कुमार्गेण मया तातमपश्यता ॥७२॥
मिथ्यावार्त्तारजःपुञ्जे मयि धूमभ्रमादिव । पूर्णज्ञानाग्निरुद्दीप्तिर्लोकैरनुमितस्ततः ॥७३॥
अथाऽहं यौवनं प्राप्तः कामिनीमृगवागुराम् । मानद्विरदविन्ध्याद्रिं स्मर भृङ्गसरोरुहम् ॥७४॥
इतश्चाशेषपूःस्वामिनरकेसरिभूपतेः । देव्या वसुन्धरायाश्च सुताऽस्ति नरसुन्दरी ॥७५॥
तयोद्यौवनया चित्तेऽभिनिवेशोऽयमाहितः । वरणीयो मया नूनं मत्तोऽधिकगुणो वरः ॥७६॥
नरकेसरिणा ज्ञात्वा तद्भावमिति चिन्तितम् । अस्याः समर्गलः स्याच्चेत् स एव रिपुदारणः ॥७७॥
ततोऽसौ तां गृहीत्वैव वरविद्यां परीक्षितुम् । सिद्धार्थनगरं प्राप्तः पित्रा प्रीत्या प्रवेशितः ॥७८॥
दत्तमावासकस्थानं सज्जीकृत्याऽथ मण्डपम् । पतिंवरावरगुणान् सभा चक्रे परीक्षितुम् ॥७९॥

राजान्वितः स्थितस्तातस्तन्मध्ये सपरिच्छदः । कलाचार्यस्तथाऽहं च द्वावाहूतौ समागतौ ॥८०॥
इतः पुण्योदयस्याऽभून् मदुश्चेष्टितचिन्तया । तेजोमान्द्यमिति स्फूर्तिर्गता प्रातर्विधोरिव ॥८१॥
प्रस्तुतार्थोऽथ तातेन कलाचार्याय भाषितः । जातो हर्षातिरेको मे जहासाऽन्तः कलागुरुः ॥८२॥
अत्रान्तरे समायातो भूपतिर्नरकेसरी । तदुत्तरं सभामध्ये प्रविष्टा नरसुन्दरी ॥८३॥
लावण्यामृतपूरेण प्लावयन्ती जगन्मनः । स्निग्धसिन्दूरमृत्केशजितसन्ध्यारुणाम्बरा ॥८४॥
द्योतयन्ती दिशां चक्रं दीप्तेन वदनेन्दुना । कटाक्षैः पूरयन्तीव न्यस्तशस्त्रस्मरेषुधिम् ॥८५॥
तरन्ती स्तनकुम्भाभ्यां शृङ्गाररसवारिधिम् । उन्मादयन्ती जघनपुलिनेन स्मरद्विपम् ॥८६॥
चटुलैर्मन्मथोल्लापैर्हसन्ती कोकिलध्वनिम् । अलङ्कारैर्मुनीनामप्याक्षिपन्ती च मानसम् ॥८७॥
जजृम्भे शैलराजोऽथ तां विलोक्य भृशं मम । चिन्तितं परिणेतुं मां विनैनां क इवाऽर्हति ॥८८॥
नरकेसरिराज्ञाऽथोऽभिहिता नरसुन्दरी । प्रश्नयैनं कलामार्गे यथेच्छं रिपुदारणम् ॥८९॥
सा प्राह मे गुरुजनाध्यक्षं प्रश्नो न युज्यते । तदुद्ग्राहयतु व्यक्तमार्यपुत्रोऽखिलाः कलाः ॥९०॥
तत्र गुह्ये मया पृष्टे निर्वाहं च करोत्वसौ । तुष्टाः सर्वे तदाकर्ण्य पिता प्राह ततश्च माम् ॥९१॥
उद्ग्राहय कलाः पुत्र ! राजपुत्र्या सुमन्त्रितम् । तदा विज्ञानशून्यस्य स्तब्धा मम तु भारती ॥९२॥
महामतिः कलाचार्यस्ततः पित्रा निरीक्षितः । कुमारस्य दशा केयमिति कर्णे च भाषितम् ॥९३॥[1]
कर्णे तेन शनैः प्रोक्तं देव ! क्षोभोऽयमान्तरः । पिता प्रोचे कुतो न्वेष ? बभाषेऽथ महामतिः ॥९४॥
अर्थाज्ञानादयं क्षोभः कुमारस्य तवाऽजनि । वागायुधा हि वाग्युद्धे क्षुभ्यन्ति ज्ञानमन्तरा ॥९५॥
तातः प्राह कुतोऽज्ञानं कुमारस्याऽस्य युज्यते ? । अयं प्राप्तप्रकर्षो हि श्रुतः सर्वकलाविधौ ॥९६॥
ततः प्राह कलाचार्यो दक्षोऽयं कलयोर्द्वयोः । शैलराज–मृषावादकृतयोर्न कलान्तरे ॥९७॥
तातः प्राह कले के ते ? कलाचार्यो जगावथ । एको विनयविध्वंसो द्वितीयं कूटभाषणम् ॥९८॥
ततः सर्वोऽपि वृत्तान्तो भाषितस्तेन मूलतः । राजाऽऽह तत् कथं जानन्नेनं प्रावीविशः सभाम् ? ॥९९॥
महामतिर्जगौ देव ! न मयेह प्रवेशितः । मद्गृहान्निर्गतस्याऽस्य गता द्वादशवत्सरी ॥१००॥
अकस्माद् भवतां देवाऽऽह्वानादहमिहाऽऽगतः । कुतश्चिदन्यतः स्थानादयमप्यत्र चाऽऽगतः ॥१०१॥
पिता प्राहाऽऽर्य ! यद्येवमपात्रं रिपुदारणः । इयन्तं कालमासीत् तत् कुतोऽस्य श्रेयसां ततिः ? ॥१०२॥
महामतिर्जगावस्य सुहृत् पुण्योदयोऽस्ति यः । दत्ता तेनेयती लक्ष्मीः क्षीणोऽथास्यैव दोषतः ॥१०३॥
ततो दुष्प्रतिकारं मद्विकारं चिन्तयन् पिता । राहुग्रस्तेन्दुतुल्याऽऽस्यो जातो ज्ञाता जनैः क्षतिः ॥१०४॥
म्लानोऽभूत् परिवारो मे विषण्णा नरसुन्दरी । हसिताः सर्वतः विज्ञा विस्मितो नरकेसरी ॥१०५॥
ताता-ऽऽचार्यरहोजल्पाद् विकल्पो मम चोत्थितः । जल्पयिष्यत एतौ मां प्रसह्येति करोमि किम् ? ॥१०६॥
कण्ठनाड्यस्ततः स्तब्धा भयश्लेष्मविकारतः । श्वासोच्छ्वासपथो रुद्धो जाता मूर्च्छिता दशा ॥१०७॥
ततः किमेतदित्यङ्के लग्ना च नरसुन्दरी । आकुलः परिवारोऽभूद् विस्मिता सकला सभा ॥१०८॥

---

१. केयमित्यस्य च निवेदितम् ॥९३॥

विसृष्टाऽथ सभा पित्रा कुमारापाटवच्छलात् । जहसुर्मम पाण्डित्यं मानवा मिलिता बहिः ॥१०९॥
नरकेसरिणा ध्यातं प्रस्थातव्यं मया प्रगे । सुभोज्यमिव शास्त्रार्थो ह्यंशेनैव परीक्ष्यते ॥११०॥
तद्व्यतीतं च कष्टेन दिनं तातस्य चिन्तया । कथञ्चन विना निद्रां गता सुतस्य शर्वरी ॥१११॥
इतश्च मे सुहृत् पुण्योदयो हीणो व्यचिन्तयत् । किं तस्य जन्मना ? यस्मिन् सति स्यादाश्रम(श्रय)क्षतिः ॥११२॥
रक्षति स्वाश्रयं यो न स लघुः पवनादपि । पवनोऽपि यतो धत्ते मज्जन्तं दृतिमम्भसि ॥११३॥
यायात् सुतामदत्त्वैव यद्यसौ नरकेसरी । ततः कुमारसान्निध्यकारिणो मेऽयशो ध्रुवम् ॥११४॥
अयोग्यायापि तेनाऽस्मै दापयामि सुलोचनाम् । इति ध्यात्वा पितुः स्वप्नं निशाशेषे ददावसौ ॥११५॥
दृष्टस्तत्र वदन् कश्चित् पुरुषः कुन्दसुन्दरः । दापयिष्याम्यहं कन्यां कुमारायेति मा शुचः ॥११६॥
तेन स्वप्नेन मुदितस्तातः प्रातरबूबुधत् । पुण्योदयस्तथा चक्रे नरकेसरिणो धियम् ॥११७॥
नरवाहनराजोऽयं गुणैः ख्यातो जगत्त्रये । ज्ञातं राज्यान्तरेष्वत्र ममाऽऽगमनकारणम् ॥११८॥
ततः कन्यामदत्त्वैव गमनं मे न शोभनम् । यथाकथञ्चिद् देयाऽसौ नो चेत् पक्षद्वयक्षतिः ॥११९॥
तं भावं नरसुन्दर्यै प्रोवाच नरकेसरी । तथेति प्रतिशुश्राव साऽपि पुण्योदयाऽऽज्ञया ॥१२०॥
नरकेसरिराजाऽथ तातस्यैवमभाषत । कुमारार्हैव कन्या मे कृतं बहुविकत्थनैः ॥१२१॥
प्रतिशुश्राव तातस्तत् प्रशस्ते वासरे ततः । परिणीता मयाऽत्युच्चैरुत्सवैर्नरसुन्दरी ॥१२२॥
नरकेसरिराजोऽथ मुदितः स्वाश्रयं गतः । भोगेन नरसुन्दर्या गतः कालः कियान् मम ॥१२३॥
आवयोः प्रेमसम्बन्धं दृढं पुण्योदयोऽकरोत् । मिथो वियोगरहितं चन्द्रचन्द्रिकयोरिव ॥१२४॥
तं दृष्ट्वा सुहृदाभासौ परमार्थेन वैरिणौ । शैलराज–मृषावादौ परं क्रोधं गतौ हृदि ॥१२५॥
खलः खेदं प्रयात्येव दृष्ट्वा सत्सङ्गमोदयम् । पद्मोल्लासे कृतेऽर्केण किं न खिद्यति कौशिकः ? ॥१२६॥
ततस्तौ नौ वियोगाय जातौ द्वौ कृतनिश्चयौ । मया तु तां समासाद्य तृणवद् गणितं जगत् ॥१२७॥
तदाऽहं चिन्तयामि स्म स्तब्धचित्तविलिप्तहृत् । मत्तुल्यः कोऽपि नास्तीह यस्य भार्येयमीदृशी ॥१२८॥
पुण्योदयस्तु मां दृष्ट्वा तादृशं क्षीयतेऽनिशम् । स्फुरद्वीचिमदोन्मादं समुद्रमिव चन्द्रमाः ॥१२९॥
ततो मां तादृशं दृष्ट्वा हसन्ति निखिला जनाः । पश्यताऽहो ! विधेरीदृगस्थानविनियोजनम् ॥१३०॥
स्त्रीरत्नमीदृगेतेन मूर्खेण विनियोजयन् । स्वापवादं स्वयं तेने नूनं वेदजडो विधिः ॥१३१॥
पद्मेव कृपणे कल्पलतेवैरण्डपादपे । अस्मिन्नियोजिता ह्येषाऽपकीर्त्तिर्विश्वरेतसः ॥१३२॥
जाड्यान्धः प्रागभूदेष गर्वेणाऽन्धोऽधुनाऽजनि । कपेस्तदेतत्कापेयं दष्टस्य वृषणेऽलिना ॥१३३॥
जिज्ञासमाना सद्भावमन्यदा नरसुन्दरी । अज्ञानजं मनःक्षोभं जानत्येव जगाद माम् ॥१३४॥
आर्यपुत्र ! सभायां ते कीदृगासीदपाटवम् ? । योगशक्त्या तदाविष्टो मृषावादो मदानने ॥१३५॥
ततो मयोक्तं हृदये कलाः सर्वाः स्फुरन्ति मे । नाभूदपटुताप्युच्चैः पितृभ्यां व्याकुलीकृतः ॥१३६॥
व्यलीकभावं श्रुत्वैतज्जगाम नरसुन्दरी । दध्यावहो ! विलज्जत्वमहो ! प्रत्यक्षनिह्नवः ॥१३७॥
सा प्रत्युवाच यद्येवं ततो मे कौतुकं महत् । अद्यापि श्रोतुमिच्छामि कीर्त्यमानां कलां त्वया ॥१३८॥

मया ज्ञातं हसत्येषा पाण्डित्यस्य मदेन माम् । तत् पराभवकृत् पापा न स्थाप्या दृष्टिगोचरे ॥१३९॥
स्तब्धचित्तविलिप्तात्मह्रदयेनाऽथ भाषितम् । गच्छ रे ! दृष्टिमार्गान्मे नेह स्थातुं तवोचितम् ॥१४०॥
पण्डिता त्वमहं मूर्खः सङ्गो नावसमञ्जसः । तद्योग्यसङ्गमेनैव स्वं पाण्डित्यं कृतार्थय ॥१४१॥
ज्ञात्वा प्रसादनायोग्यं ततः सा मां मदोद्धतम् । मन्त्राहता भुजङ्गीव करिणीवाऽङ्कुशक्षता ॥१४२॥
वल्लीवोन्मूलिता चान्द्री ज्योत्स्नेव घनसंहता । सर्वथा दीनवदना साध्वसक्षीणमानसा ॥१४३॥
दृष्ट्वैव कलुषं चित्तसरोऽन्यत्र यियासतः । विरुतैः स्नेहहंसस्य शोभिता नूपुरारवैः ॥१४४॥
निर्गता मामकगृहात् प्राप्ता तातस्य मन्दिरम् । स्थितोऽहं स्तम्भवत् तावदशुष्यति विलेपने ॥१४५॥
जातो मेऽनुशयस्तत्र मनाक् शोकमुपागते । उद्भूताः सात्त्विका भावास्तद्रागो मामबाधत ॥१४६॥
अत्रान्तरे समायाता माता विमलमालती । स्थिता भद्रासनेऽकारि मया चाकारगोपनम् ॥१४७॥
ततो माता जगौ वत्स ! सुन्दरं न कृतं त्वया । तिरस्कृता खरैर्वाक्यैर्यदियं नरसुन्दरी ॥१४८॥
अब्जिनीव हिमाश्लिष्टदलोदश्रुविलोचना । निर्गतेयमितो भीता पतिता मम पादयोः ॥१४९॥
मया पृष्टं किमेतत् ते ? साऽऽह मां बाधते ज्वरः । प्रवालशय्याशयने शायिता सा ततो मया ॥१५०॥
खाद्यमानेव सिंहेन प्लुष्यमाणेव वह्निना । प्रतिक्षणं मया दृष्टं तत्रोद्वर्त्तनतत्परा ॥१५१॥
ततो मया पुनः पृष्टं[1] कुतो दाहज्वरोऽजनि ? । प्रत्यूचे दीर्घनिःश्वासैस्तया किञ्चन नो गिरा ॥१५२॥
निश्चित्य मानसीं पीडां निर्बन्धेनाऽथ भाषिता । सर्वं त्वदपमानस्य सा वृत्तान्तमचीकथत् ॥१५३॥
कृत्वा शीतोपचारौघं ततः साऽऽश्वासिता मया । वत्से ! धीरा भवोद्वेगं मुञ्चाऽऽलम्बस्व साहसम् ॥१५४॥
यामि पार्श्वे कुमारस्याऽनुकूलं ते करोम्यहम् । प्रतिकूलासहो मानी स्वाराध्योऽयं त्वयाऽनघे ! ॥१५५॥
इमां मद्वाचमाकर्ण्य तथेति प्रतिपद्य सा । उच्छ्वासं प्राप मेघाम्बुपृक्ता पल्वलभूरिव ॥१५६॥
वृष्टिराकालिकी[2] तस्माद् वक्रचित्तातिचारजा । तन्नेत्रयोस्त्वया वत्स ! प्रगुणीभूय वार्यताम् ॥१५७॥
साऽसौ दन्दह्यते बाला ज्ञात्वा त्वत्प्रतिकूलताम् । मज्जत्यामज्ज(?)ममृते श्रुत्वा भाव्यनुकूलताम् ॥१५८॥
अतो यन्मुग्धया किञ्चिदपराद्धं तया तव । प्रणतेषु दयाशाली तद्भवान् क्षन्तुमर्हति ॥१५९॥
भवामि यावत् प्रगुणः श्रुत्वेमां जननीगिरम् । मम तावद् गिरीन्द्रेण दत्तं हृदि विलेपनम् ॥१६०॥
जननीवाग्गुणारूढस्तेनाऽऽकृष्य धनुः कृतः । प्रवृत्तो वर्षितुं बाणान् परुषान् वचनानथ ॥१६१॥
न कार्यं मम सन्धानं पापयाऽम्ब ! तया सह । असाध्यसिद्धिप्रणयी यत्नोऽत्र तव निष्फलः ॥१६२॥
ततः प्रतिगता माता तस्यै व्यतिकरं जगौ । पपात मूर्च्छिता भूमौ ततो वज्राहतेव सा ॥१६३॥
शीतलैर्लब्धचैतन्या तालवृन्तानिलैरथ । भुवं प्लावयितुं लग्ना मुक्तैर्नयननिर्झरैः ॥१६४॥
सा ववर्षाश्रुवारीणि वियोगाग्निव्ययेच्छया । विदाञ्चकार बालाऽन्तर्न चैनं वडवानलम् ॥१६५॥
मयाऽथाभिहितं पुत्रि ! शोकोऽयं प्रविमुच्यताम् । स्वयं गत्वा प्रसाद्योऽयं कठोरहृदयस्त्वया ॥१६६॥
आर्द्रीकर्तुं मनः शक्यं कामिनां मार्दवाम्बुना । उपायमेकमित्येनं कृत्वा स्वनियतिस्थिरा ॥१६७॥

१. पुनः पृष्टं मया जातः कुतो ॥ २. वृष्टिरौत्पातिकी तं ॥

तथेति सा प्रतिश्रुत्य मां सान्त्वयितुमागता । अम्बाऽप्यनुपदं लग्ना तदायतिदिदृक्षया ॥१६८॥
प्रणतोदश्रुनेत्राऽथ मत्पादौ नरसुन्दरी । प्रसीद त्वां विना त्राणं मम नास्तीति वादिनी ॥१६९॥
क्षणं प्रियोक्तिसिक्ता मच्चित्तभूरार्द्रतां ययौ । क्षणं काठिन्यमद्रीन्द्रप्रतापतपशोषिता ॥१७०॥
अथ मानं पुरस्कृत्य मया सा भर्त्सिता भृशम् । आः पापे ! गच्छ गच्छेतो मायया कृतमेतया ॥१७१॥
कुशलाऽपि कलासु त्वं कर्तुं शक्ताऽसि वञ्चनम् । परेषामेव न पुनर्मूर्खाणामपि मादृशाम् ॥१७२॥
इत्युक्त्वा मौनमालम्ब्य शैलराजवशंवदः । स्थितोऽहं स्तब्धसर्वाङ्गो हिमाक्रान्त इवोच्चकैः ॥१७३॥
खेचरी नष्टविद्येव छिन्नाशा नरसुन्दरी । ततः प्राणपरित्यागकृते गन्तुं प्रचक्रमे ॥१७४॥
गतस्तदनुमार्गेऽहं करोति किमसाविति ? । दुश्चेष्टामदिदृक्षुर्मे गतोऽस्तं तरणिस्तदा ॥१७५॥
निशि साऽथ गतैकत्र शून्यावासे स्मरस्य च । चन्द्रो मुखमिवोदीतो दास्यतो दशमीं दशाम् ॥१७६॥
छन्नाऽऽस्मा द्वारदेशेऽहं स्थितस्तत्र विलोकितुम् । अपाशयाऽप्यहो ! तत्र पाशः सज्जीकृतस्तया ॥१७७॥
अत्रान्तरे मया ध्यातं यदुक्तमनया मम । न तत् पराभवं कर्तुं प्रणयस्तत्र कारणम् ॥१७८॥
तन्मया न कृतं सम्यग् वारयाम्यधुनाऽप्यमूम् । इतो भावादिति छेत्तुं पाशकं प्रयतो यदा ॥१७९॥
सा तदोवाच दिक्पाला ! मम प्राणान् प्रतीच्छत । मा भूदीदृग् व्यतिकरो मम जन्मान्तरेऽपि च ॥१८०॥
तस्यार्थं शैलराजो मे विपरीतमिमं जगौ । पश्य जन्मान्तरेऽप्येषा त्वत्सम्बन्धं न वाञ्छति ॥१८१॥
कूटार्थदुर्विदग्धेन मया तूष्णीं स्थितं तदा । तया प्राणाः परित्यक्ता बाणा इव धनुष्मता ॥१८२॥
इतश्च निर्यतीं गेहाद् दृष्ट्वाऽम्बा नरसुन्दरीम् । मां च तत्पृष्ठतो लग्नमागताऽनुपदं शनैः ॥१८३॥
दृष्ट्वा तथाविधा तत्र तया सा नरसुन्दरी । दध्यौ च मत्सुतस्याऽपि वार्तेयं वद्दतेतराम् ॥१८४॥
एवं स्थितायामेतस्यां नो चेत् किं नैष जल्पति ? । शोकादित्यम्बयाऽप्यात्मा त्यक्तः पश्यत एव मे ॥१८५॥
तदा मम मनाक् शुष्कं शैलेन्द्रीयं विलेपनम् । स्नेहविह्वलभावेन पश्चात्तापः कृतः क्षणम् ॥१८६॥
अवष्टम्भाद् गिरीन्द्रस्य स्थितस्तूष्णीमहं ततः । पुरुषाः कठिनस्वान्ताः स्त्रीविनाशे रुदन्ति के ? ॥१८७॥
इतः कदलिकाऽऽयाताऽन्वेष्टुं तत्रैव मातरम् । सा मदम्बा-प्रिये दृष्ट्वा मृते चक्रे महारवम् ॥१८८॥
महान् कोलाहलो जातः सतातं मिलितं पुरम् । किमेतदिति पृष्टा च सर्वं कदलिका जगौ ॥१८९॥
तातायादर्शयल्लीनं स्फुटश्चन्द्रोदयोऽथ माम् । धिक्कृतोऽहं ततः पित्रा सम्प्रत्ययमुपेयुषा ॥१९०॥
अथाऽम्बा-नरसुन्दर्योर्मृतकार्यं विधाय सः । मत्कर्म दारुणं दृष्ट्वा चिन्तयामास चेतसि ॥१९१॥
अहो ! अनर्थपुञ्जोऽयमहो ! एष कुलानलः । प्रयोजनं न पुत्रेण ममानेन दुरात्मना ॥१९२॥
इत्थं विचार्य तातेन गृहान्निष्कासितो बहिः । विचरामि स्म निःश्रीकः पुरेऽहं तत्र दुःखितः ॥१९३॥
बालानामपि गम्योऽहं तदा जातो विगर्हितः । तथापि चिन्तयामि स्म महामोहरथस्य गौः ॥१९४॥
तातेनाऽपि परित्यक्तो निन्दितोऽप्यखिलैर्जनैः । शैलराज-मृषावादाऽऽश्रितोऽहं नास्मि दुःस्थितः ॥१९५॥
प्रभावादनयोरेव पूर्वं भुक्तं मया फलम् । पुनर्भोक्ष्ये च कालस्याऽऽनुकूल्यान्नात्र संशयः ॥१९६॥
व्यतीयुर्भूरिवर्षाणि स्थितस्यैवं ममाऽथ सः । सुहृत् पुण्योदयः क्षीणः स्थितोऽकिञ्चित्करः परम् ॥१९७॥

गतो राजाऽन्यदा वाजिवाहनार्थं वने क्वचित् । गतः कुतूहलात् तत्र पुरलोकैरहं सह ॥१९८॥
श्रान्तस्तत्रैकदेशेऽथ विश्रम्योत्थाय भूपतिः । सामन्तैः सहितो भूपैर्लग्नो द्रष्टुं वनश्रियम् ॥१९९॥
विरक्तं तत्र सोऽपश्यद् रक्ताशोकतलस्थितम् । विचक्षणाख्यमाचार्यं कुर्वाणं धर्मदेशनाम् ॥२००॥
रूपं निरूपयंस्तस्य त्रैलोक्यनयनामृतम् । नरवाहनपृथ्वीशः परं हर्षमुपागतः ॥२०१॥
दध्यौ चायममुष्याऽभूत् किं भवोद्वेगकारणम् ? । चूर्णितो मदनो येन यौवनारामचारिणा ॥२०२॥
गत्वा नत्वा पदाम्भोजं पृच्छाम्येनं शुभाशयम् । विचिन्त्यैवं नृपो गत्वा प्रणनाम गुरोः क्रमौ ॥२०३॥
तेनाऽथ दत्तधर्माशीर्निषण्णोऽसौ महीतले । उपविष्टा यथास्थानं प्रणम्याऽन्येऽपि मानवाः ॥२०४॥
मया तु तादृशस्यापि सूरेर्नैव पदद्वयम् । नतं स्तब्धेन हृदये शैलेन्द्रीयविलेपनात् ॥२०५॥
निषण्णोऽनम्र एवाऽहं सूरिर्धर्ममभाषत । भो भव्या ! भवविस्तारः प्रदीप्तोदरसन्निभः ॥२०६॥
अस्य विध्यापने यत्नः कर्त्तव्यः सुखमिच्छता । तद्धेतुर्धर्ममेघश्च पावनागमभावनः ॥२०७॥
तदागमोऽभ्युपेयस्तद्विदः सेव्या दिवानिशम् । भावनीयमनित्यत्वं त्याज्याऽपेक्षा हृदाऽसताम् ॥२०८॥
भाव्यमाज्ञाप्रधानेनोपादेया प्रणिधानधीः । पोष्या च साधुसेवातो गोप्या प्रवचनक्षतिः ॥२०९॥
विधिप्रवृत्त एतच्च सम्पादयति निश्चितम् । यतितव्यं विधौ तेन पुरस्कृत्यागमं बुधैः ॥२१०॥
स्वरूपं प्रत्यभिज्ञेयमालम्ब्या लिङ्गशुद्धता । सेव्यो योगश्च निर्द्वन्द्वः प्रतीकार्या कुभावना ॥२११॥
यात्येवं यतमानानां कर्म सोपक्रमं क्षयम् । निरुपक्रमकर्मोग्रानुबन्धश्च निवर्त्तते ॥२१२॥
इमां गिरं गुरोः श्रुत्वा भावं केऽपि दधुर्व्रते । केचन श्राद्धधर्मे च केऽपि भद्रकतां ययुः ॥२१३॥
दध्यावत्रान्तरे तातो द्रुतं प्रश्नयाम्यहम् । पप्रच्छाऽसौ ततो भालविन्यस्तकरकुड्मलः ॥२१४॥
रूपमप्रतिरूपं ते भाग्यं सौभाग्यजन्मभूः । भदन्त ! भवतां जातं किन्तु वैराग्यकारणम् ? ॥२१५॥
सूरिराह महाराज ! शृणु प्रयतमानसः । अस्तीह भूतलं नाम नगरं सुमनोहरम् ॥२१६॥
तत्रातुलप्रतापाऽऽज्ञो भूपोऽस्ति मलसञ्चयः । तत्प्रिया मलपङ्क्तिश्च शुभाशुभविधौ विधिः ॥२१७॥
पुत्रोऽस्ति जगदाह्लादी तयोरेकः शुभोदयः । अन्योऽशुभोदयो नाम जगत्सन्तापकारकः ॥२१८॥
भार्या शुभोदयस्याऽस्ति चारुता जनशर्मदा । अचारुताख्या त्वशुभोदयस्य जनभीतिकृत् ॥२१९॥
विचक्षणोऽजनि शुभोदय-चारुतयोः सुतः । अन्ययोस्तु जडो नाम गुणग्रामपराङ्मुखः ॥२२०॥
अक्षुद्रः प्रशमी दान्तः पूजको गुरुसन्ततेः । देवसेवापरो दाता गुणदोषविशेषवित् ॥२२१॥
लक्ष्मीलाभेऽप्यनुत्सिक्तो व्यसनेऽप्यविषादवान् । परनिन्दा-निजश्लाघारहितः परकार्यकृत् ॥२२२॥
मध्यस्थः सत्यवादी च विनीतो नतवत्सलः । मार्गानुसारी मतिमान् जातस्तत्र विचक्षणः ॥२२३॥
जडस्त्वभूद् विपर्यस्तस्वान्तः पैशून्यभाजनम् । सत्य-संयम-सन्तोष-शौचसंस्कारवर्जितः ॥२२४॥
प्रतिज्ञास्खलितो देव-गुरुनिन्दाविधायकः । क्षुद्रो लोभरतिर्दीनः सुहृदां चित्तभेदकृत् ॥२२५॥
भिन्नो वाचि क्रियायां च जातानन्दः परापदि । परसम्पदि जातार्त्तिर्गर्वाध्मातोऽफलक्रियः ॥२२६॥
ईदृग्लक्षणयुक्तौ तौ स्वगृहे सुखलालितौ । विचक्षण-जडौ प्राप्तौ तारुण्योल्लसितां दशाम् ॥२२७॥

इतश्च गुणरत्नौघपूर्णपुण्यापणावलि । पुरं विमलचित्ताख्यमस्ति स्वस्तिनिकेतनम् ॥२२८॥
जयत्यनन्तगुणभूर्नृपस्तत्र मलक्षयः । कषायतनुताकोशादक्षयो नत्ययोदयः (?) ॥२२९॥
तस्य चास्ति महादेवी शुभलब्धिरनित्वरी । गुणैर्जयन्ती जगतीं चतुरम्भोधिमेखलाम् ॥२३०॥
जाता ताभ्यां शुचिः कन्या बुद्धिर्वंशविवर्धनी । चान्द्री कलेव जगतीं नयनानन्ददायिनी ॥२३१॥
विचिन्त्य तद्विवाहार्हं गुणपूर्णं विचक्षणम् । प्रहिता प्रीतिमद्भ्यां सा ताभ्यां तस्य स्वयंवरा ॥२३२॥
विचक्षणेन सा कन्या परिणीता महोत्सवैः । यान्त्यस्य दिवसा भोगान् भुञ्जानस्य तया सह ॥२३३॥
वार्त्तामथाऽन्यदा लब्धुं बुद्धेः स्नेहमहोदधिः । विमर्शाख्यं निजं पुत्रं प्रजिघाय मलक्षयः ॥२३४॥
भगिन्याः प्रेमबद्धोऽसौ तस्या एवाऽन्तिके स्थितः । सा पूर्णदोहदा पुत्रं प्रकर्षं सुषुवेऽन्यदा ॥२३५॥
श्लाघ्यो विख्यातमहिमा जातोऽसौ बुद्धिनन्दनः । विमर्शस्य प्रियः कामं विचक्षणगुणैः समः ॥२३६॥
अथाऽन्यदा वनं स्वीयं दृष्ट्वा वदनकोटरम् । विचक्षण-जडौ तत्र स्थितौ लीलापरौ सुखम् ॥२३७॥
दृष्टं महाबिलं ताभ्यां तत्र तस्माच्च निर्यती । रक्तवर्णाऽङ्गना दृष्टा लीलाकृष्टजगन्मनाः ॥२३८॥
तामुद्वीक्ष्य जडश्चित्ते ममौ नाऽऽनन्दपूरतः । दध्यौ च नेदृशी काचिदस्ति विश्वत्रयेऽङ्गना ॥२३९॥
धात्रा मदर्थमेवैषा व्यधायि यदियं मुहुः । मां लोला प्रेक्षते तेन गत्वैनां स्वीकरोम्यहम् ॥२४०॥
विचक्षणस्तु तां दृष्ट्वा लोलामेकाकिनीं वने । न दोलायितचित्तोऽभूत् स्थितो न्यग्दृष्टिरुत्तमः ॥२४१॥
प्रवृत्तो गन्तुमन्यत्र जडमाकृष्य सोऽग्रतः । मन्वानोऽपायभूतं तद्दर्शनं चित्तविप्लवात् ॥२४२॥
यावत्तौ गच्छतः स्तोकं भूभागं तावदागता । तच्चेटी सा जगौ श्रव्यं भवद्भ्यां वचनं मम ॥२४३॥
मत्स्वामिनीं विमुच्येह चलितौ यद् युवां जवात् । तेनैषा प्रसरन्मूर्च्छा म्रियते वां वियोगतः ॥२४४॥
युवाभ्यां तत् समागत्य सा स्वस्थीक्रियतां ततः । एतत्स्वरूपमखिलं कथयिष्याम्यनाकुला ॥२४५॥
विचक्षणं जडोऽवादीद् भ्रातस्तत्रोपगम्यताम् । स दध्यौ सुन्दरं नेदं नूनमेषा प्रतारिका ॥२४६॥
अप्रमत्तोऽथवा यामि प्रमत्तो हि छलं व्रजेत् । इत्यसौ तद्वचो मत्वा तद्युतोऽगात् तदन्तिकम् ॥२४७॥
स्वस्थीभूताऽथ सा योषिदपृच्छच्चेटिकां जडः । अस्याः किं नाम? सा प्राह स्वामिनी रसनाभिधा ॥२४८॥
किंनामिका त्वमित्युक्ते जडेनाऽथ जगाद सा । देवाऽहं लोलताभिख्या[1] किं प्रसिद्धाऽपि विस्मृता? ॥२४९॥
महाभुक्तौ चिरं कर्मपरिणाममहीभुजः । नगरेऽव्यवहाराख्ये बभूव भवतोः स्थितिः ॥२५०॥
एकाक्षवासनगरे तदादेशात् ततो युवाम् । आगतौ विकलाक्षाणां निवासे तदनन्तरम् ॥२५१॥
वसन्ति तत्र प्रथमं पाटके द्वीन्द्रिया जनाः । तन्मध्ये युवयोर्दत्तं राज्ञा वदनकोटरम् ॥२५२॥
सदा स्वाभाविकं चेदं विद्यतेऽत्र महाबिलम् । युष्मदर्थं कृता चात्र वेधसा स्वामिनी मम ॥२५३॥
ततः प्रभृति चैषा मे स्वामिनी सहिता मया । युवाभ्यां सह सर्वत्र विललास रसाद्भुता ॥२५४॥
विकलाक्षेऽत्र पञ्चाक्षे भवतोर्विरहासहा । यदियं तेन भवतोश्चिरं परिचिताऽस्म्यहम् ॥२५५॥
श्रुत्वैनां लोलतावाचं चित्तबालकशाकिनीम् । जडो दध्यौ कृतार्थोऽहं सम्पन्नं मद्विकल्पितम् ॥२५६॥

---

१. °ख्या विस्मृता संस्तुतापि किम् ॥२४९॥

छलितो लोलतावाक्याज्जडोऽथ रसनां सदा । स्वीकृत्य लालयामास मधु-मद्य-पलादिभिः ॥२५७॥
पेयापेयधिया शून्यो भक्ष्याभक्ष्यविशेषवित् । शृङ्गपुच्छपरिभ्रष्टो जातः सोऽथ पशुर्जडः ॥२५८॥
यत् क्षूणं रसनां तस्य भवेल्लालयतः क्वचित् । तत् सर्वं लोलता प्राह रसप्रसनराक्षसी ॥२५९॥
धर्मा-ऽर्थ-काम-मोक्षेभ्यो विमुखो रसनावशः । दुष्कर्मनिरतो लोकैर्गर्हितो बहुशो जडः ॥२६०॥
विचक्षणस्तु न क्षुब्धः श्रुत्वा तां लोलतागिरम् । विधिसृष्टिध्वनेरर्थं कर्मसृष्टिं विचारयन् ॥२६१॥
दध्यौ मध्यस्थधीश्चैवमस्त्येवेयं ममाऽङ्गना । यदास्य कोटरे सृष्टा पोष्या नैवापरीक्ष्य तु ॥२६२॥
स्त्रीवाचैव जडस्तत्त्वमज्ञात्वा यः प्रवर्त्तते । नदीतीरस्थतरुवत् स पतत्येव निश्चितम् ॥२६३॥
पालनीया ममैषेति लोकयात्रापरोऽथ सः । रसनाया ददौ खाद्यरसं किञ्चिदनादृतः ॥२६४॥
अनुवर्त्तयतश्चेत्थं रसना शुभवर्त्मना । लोलतां जयतस्तस्य त्रिवर्गश्रीरुपस्थिता ॥२६५॥
ज्ञापिता रसनालाभं जडेनाचारुताऽन्यदा । माता संतुष्टचित्तेन जनकश्चाशुभोदयः ॥२६६॥
तावप्यथाहतुः पीतामृतोद्गारसमं वचः । पुण्येनेयं त्वया लब्धा लाल्यते चेति शोभनम् ॥२६७॥
इष्टं पित्रुपदिष्टं चेत्यतिलुब्धोऽजनिष्ट सः । एकं हि स्वैरिणी योषाऽन्यच्च कोकिलकूजितम् ॥२६८॥
शुभोदयः पिता स्वीयो जननी चारुता तथा । इतो विचक्षणेनाऽपि ज्ञापितौ रसनागतिम् ॥२६९॥
बुद्धिस्तथा प्रकर्षश्च विमर्शश्चेत्यमी त्रयः । ज्ञापिता रसनाप्राप्तिं कुटुम्बं मिलितं च तत् ॥२७०॥
ततः शुभोदयः प्राह वत्स ! त्वमपि तत्त्ववित् । तथाऽप्यस्या न विश्वासः कर्त्तव्यो भवता क्वचित् ॥२७१॥
नारी तावत् समस्ताऽपि प्रायः पवनचञ्चला । क्षणं रक्ता विरक्ता च सन्ध्याभ्रपटलोपमा ॥२७२॥
दुर्ग्राह्या वारिविधुवन्नदीवन्नीचगामिनी । दृष्टिबन्धेन्द्रजालाभा कौटिल्याहिकरण्डिका ॥२७३॥
साक्षादकन्दरा व्याघ्री विषवल्लिरभूमिजा । अनिन्धनाऽनलज्वाला विद्युदस्तनयित्नुजा ॥२७४॥
एषा त्वेका वनचरी रसनालोलताऽन्विता । अतिगूढचरित्रा मे भाति नैव तवोचिता ॥२७५॥
न ज्ञायते कुतस्त्येयं केनेह प्रेषिताऽऽथवा । मूलशुद्धिस्त्वया कार्या तदस्याः सङ्गमिच्छता ॥२७६॥

यतः—

"अप्रमादपरोऽप्युच्चैर्मूलशुद्धेरकारकः । पुमान् प्रयाति[1] निधनं स्त्रीणां हृदयमर्पयन्" ॥२७७॥
चारुताऽप्याह वत्सेदं पित्रा ते साधु मन्त्रितम् । ऊचुर्बुद्ध्यादयोऽपीत्थं तथेयेष विचक्षणः ॥२७८॥
रसनामूलशुद्ध्यर्थमथ कः प्रेषणोचितः ? । इति पृष्टोऽमुना तातो विमर्शं तादृशं जगौ ॥२७९॥

यतः—

"विमर्श एव लोकेऽस्मिंस्तत्त्वाऽतत्त्वैकशोधकृत् । कुरुते को विना हंसं क्षीरनीरविवेचनम्" ॥२८०॥
"ईश्वरोऽप्यविमर्शः सन् बध्नाति गरलं गले । सविमर्शं तु पुरुषोत्तमं श्रीर्वृणुते स्वतः" ॥२८१॥
विचक्षणोऽथ निश्चित्य विमर्शं प्रेषणोचितम् । सवस्तं प्रेषयामास कृत्वा संवत्सरावधिम् ॥२८२॥
पितामहं च पितरं प्रकर्षोऽथ व्यजिज्ञपत् । विना विमर्शं न स्थातुं शक्नोमि क्षणमप्यहम् ॥२८३॥

---

१. निधनं ददानो योषितां मनः ॥२७७॥

मामेनमनुगन्तुं तदनुजानीत साम्प्रतम् । तदाकर्ण्योल्लसत्प्रेमाऽपश्यत् तातं विचक्षणः ॥२८४॥
शुभोदयोऽप्यभिदधे विनयोऽस्यैव युज्यते । तव बुद्धेश्च जातोऽस्मिन् किं चित्रं गुणसम्पदाम् ? ॥२८५॥
इयं भार्या हि ते बुद्धिरनीतिर्नीतिभागपि । विशालदृष्टिरप्येषा सूक्ष्मदृष्टिः प्रकीर्तिता ॥२८६॥
लोकोत्तरचरित्रेयं गुणानामेकमास्पदे । तत् सापत्नमाशङ्क्य वर्ण्यते रसनादरः ॥२८७॥
अनन्तगुण एवाऽयं प्रकर्षोऽप्येतदात्मजः । आदिश्यतां प्रतिष्ठासुस्तदेषोऽप्यनुमातुलम् ॥२८८॥
विचक्षणो ददावाज्ञामथ तातं प्रणामयन् । अथ गन्तुं प्रवृत्तौ तौ तदा चास्ति शरद्वरः ॥२८९॥

सकलहं कलहंसकलस्वनैर्विनिहतध्वनिसुन्दरता मदे ।
कलयति श्रियमाप्य घनात्ययं धनकला न कलापिततिस्तदा ॥२९०॥
मलिनमेघकृतात् खलु या ययौ कलुषतां कलहंसनिषेधतः ।
इयमिमानुपनीय कृता लसद्विशरदा शरदा सरसी शुचिः ॥२९१॥
कमलिनीकलमोत्सवदर्शनोत्सुकमलं कमलं रहसि स्थितम् ॥
विततविस्मितपङ्कजलोचनं सरसि कं रसिकं न विनोदयेत् ? ॥२९२॥
अपरसं परसम्भ्रमकार्यभून्निजरुचिच्छिदिहाभ्रकुलं यतः ।
सुविलसन् सह निर्मलया निशा विधुरितो धुरि तोषवतामभूत् ॥२९३॥
कलमगोपिकया पिकयाचितोऽप्यतिमदोद्धुरया नहि योऽर्पितः ।
शरदुदीतविलासवशोत्थितो ध्वनिरयं नियन्त्र्यत नो तदा ॥२९४॥

एवंविधे शरत्काले पश्यन्तौ तौ वनश्रियम् । बहिर्देशेषु विहृतौ न दृष्टं रसनाकुलम् ॥२९५॥
तयोर्विचरतोरेवं हेमन्तर्तुः समाययौ । स्फुटं पथिकलोकानां दन्तवीणैकवादकः ॥२९६॥

हिमं हिमांशूदययोग्यलीलं चण्डांशुराज्येऽपि यदेति लीलाम् ।
तद्दुःखपूर्त्यायुरपक्रमेण ह्रस्वाणि जातानि दिनानि नूनम् ॥२९७॥
करप्रचारे सति शीतरश्मेः पीयूषधाराकृतपारणायाः ।
आशीःप्रदानान्नु चकोरपङ्क्तेर्जातास्तदा दीर्घतरा रजन्यः ॥२९८॥
निवर्त्तयामास दवीयसोऽपि देशाद्धिमार्त्तिः पथिकान् प्रवृद्धा ।
क्लीबान् परानीकजयप्रथेव पत्नीकुचाद्रेः शरणे धृताशान् ॥२९९॥
नृणां मनांसीव सतां मुखानि श्रियं दधुः स्नेहमनोहराणि ।
भानोर्महांसीव वपूंषि शश्वद् घनाम्बरा भोगविलासभाञ्जि ॥३००॥
प्रियाकुचाश्लेषधृतोष्मभोगिलोकेष्वलब्धस्वपदप्रचारा ।
वियोगभृद्दुर्गतमानवेषु पपात हेमन्तपलादधाटी ॥३०१॥

ताभ्यां तत्रापि हेमन्ते भ्रमद्भ्यां भूतलेऽखिले । मूलशुद्धिर्न विज्ञाता रसनायाः कथञ्चन ॥३०२॥

---

१. सरसी स्मिता ॥२९१॥ २. तदा मनांसीव ॥

अथाऽन्तरङ्गदेशेषु प्रविष्टौ तौ शुभाशयौ । तत्र राजसचित्ताख्यं ताभ्यां नगरमीक्षितम् ॥३०३॥
तच्च दीर्घमिवाऽरण्यं बहुलोकविवर्जितम् । निर्नायकं च सम्प्रेक्ष्य प्रकर्षो मातुलं जगौ ॥३०४॥
अभूत् किमिदमेतादृक् कथं चेत्थमपि श्रियम् । धत्ते ? ततो विमर्शोऽपि प्रकर्षं प्रत्यभाषत ॥३०५॥
निरुपद्रवमेवेदं नगरं परिभाव्यते । निष्क्रान्तराजकं क्वापि कुतश्चित्तु प्रयोजनात् ॥३०६॥
पुंविशेषप्रभावाच्च सश्रीकमिदमीक्ष्यते । ततो राजकुले गत्वा दृष्टस्ताभ्यामसौ पुमान् ॥३०७॥
अहङ्कारादिभिः कैश्चित् पुरुषैः परिवारितः । उदारविक्रमो मिथ्याभिमानाख्यो महत्तमः ॥३०८॥
पृष्टस्ताभ्यां ततो लोकविरलीभावकारणम् । स प्राहाऽस्य पुरस्याऽस्ति गायको रागकेसरी ॥३०९॥
तत्पिता च महामोहो जयत्यक्षयशासनः । अमात्यास्तस्य विषयाभिलाषाद्याः सहस्रशः ॥३१०॥
सर्वानीकयुजां तेषां सर्वेषां नगरादितः । कालोऽनन्तो ह्यतिक्रान्तो गतानां दण्डयात्रया ॥३११॥
सरलौ तेन नगरमिदं विरलमानवम् । विमर्शः प्राह केनामा तेषां नन्वस्ति विग्रहः ? ॥३१२॥
ऊचे मिथ्याभिमानोऽथ सन्तोषेण दुरात्मना । प्रत्यब्रवीद् विमर्शोऽथ को हेतुस्तेन विग्रहे ? ॥३१३॥
परो जगाद विषयाभिलाषेण जिगीषया । प्रेषिताः पञ्च जगतां स्पर्शनाद्या निजा नराः ॥३१४॥
विश्वे वशीकृतप्राये तैः सन्तोषोऽभिभूय तान् । कियतोऽपि निनायोच्चैर्नगर्यां निर्वृतौ जनान् ॥३१५॥
तच्छ्रुत्वा तज्जयायोच्चैर्निर्गतो रागकेसरी । तदयं विग्रहे हेतुर्धूमकेतुरिवोत्थितः ॥३१६॥
दध्यौ विमर्शो रसनामूलोत्थानं मयेयता । लब्धं लप्स्ये च विषयाभिलाषेक्षणतोऽधिकम् ॥३१७॥
प्रोक्तं च तेन यद्येवं तदा कथमवस्थितिः । अत्राऽभूद् भवतां ? मिथ्याभिमानोऽथाऽकिरद् गिरः ॥३१८॥
सम्प्रस्थितोऽहमप्यासमग्रानीकाच्चिवर्त्तितः । देवेनाऽभिहितश्चेत्थं नगरं रक्ष्यतां त्वया ॥३१९॥
नगरस्य त्वमेवास्य प्रतिजागरणक्षमः । त्वयि स्थिते वयमपि स्थिताः स्मः परमार्थतः ॥३२०॥
स्थितोऽहमत्र तद्देवादेशादित्यवधारय । विमर्शः प्राह सद्वार्त्ता काऽपि प्रत्यागता ततः ? ॥३२१॥
प्राह मिथ्याभिमानोऽथ सद्वार्त्ता बाढमागता । जितप्रायं जगत् सर्वं देवानीकेन वर्त्तते ॥३२२॥
ददाति प्रत्यवस्कन्दान् सन्तोषोऽप्यन्तराऽन्तरा । जनं कञ्चिन्नयत्युच्चैर्विलम्बोऽयं भवत्यतः ॥३२३॥
विमर्शो न्यगदद् देवः क्वाधुना श्रूयते स्थितः ? । ततः कल्पितमाह स्म परः प्रणिधिशङ्कया ॥३२४॥
पुरं तामसचित्ताख्यं देवो ह्युद्दिश्य निर्गतः । ततः कदाचित् तत्रैव स्थितः स्यादिति बुध्यते ॥३२५॥
विमर्शश्च प्रकर्षश्च तमापृच्छ्य गतौ ततः । निर्णेतुमेव विषयाभिलाषगुणलक्षणम् ॥३२६॥
गतौ तामसचित्ताख्यं नगरं गरनिर्मितम् । शर्मदं चौरवृन्दानां साधूनामरतिप्रदम् ॥३२७॥
सर्वतोऽपि यदन्यायधूमधाराभिरावृतम् । पलायन्ते गुणा यस्मान् मिलिता मशका इव ॥३२८॥
उद्योताभावतो नैति दिनं यत्र कदाचन । विलासं कलयत्युच्चैः केवलैव महानिशा ॥३२९॥
भवाभिनन्दिता यत्र परिखा वलयायिता । अनादिकूटसंस्कारो दुर्गोऽस्ति परदुर्ग्रहः ॥३३०॥
यत्राऽनध्यवसायोऽधीरधर्मश्चाविवेचनम् । अव्रतत्वमनैश्वर्यमित्येषोऽस्ति तमोगणः ॥३३१॥
दवदग्धमिवारण्यं ताभ्यां तदपि वीक्षितम् । भूरिलोकोज्झितं किन्तु न मुक्तं निजशोभया ॥३३२॥

तत् तादृग् विस्मितः प्रेक्ष्य प्रकर्षः प्राह मातुलम् । नायकोऽस्ति किमत्राऽस्ति नैवास्तीत्यब्रवीदसौ ॥३३३॥
ताभ्यामत्रान्तरे दृष्टः प्रविविक्षुः पुरं पुरः । शोकाख्यः प्रातिपथिकः शोका-ऽऽक्रन्दादिसंयुतः ॥३३४॥
ताभ्यां सम्भाषितश्चायं भद्रास्मिन् कः पुरे नृपः ? । शोकः प्राहाऽस्य नन्वीशः ख्यात एव जगत्त्रये ॥३३५॥
रागकेसरिणो भ्राता महामोहनृपात्मजः । भर्त्ताऽविवेकितायाश्च नृपोऽसौ महसां निधिः ॥३३६॥
दृष्टिर्भ्रूभङ्गुरा यस्यां पतत्यस्य तडिन्निभा । दूराद् देवा अपि त्रस्ताः कुर्वन्त्यस्यै दिशे नमः ॥३३७॥
ज्वलनेऽपि पतन्त्यस्य प्रतापमसहिष्णवः । विशन्त्यपि वने मूर्च्छत्पञ्चाननधनध्वनौ ॥३३८॥
विक्रमाक्रान्तभुवनो मार्त्तण्डातुलतेजसः । प्रष्टव्यःस्यात् कथं ? द्वेषगजेन्द्रोऽसौ महाबलः ॥३३९॥
आस्तां देवः परं विश्वं या मोहयति तत्क्षणात् । ख्याताऽविवेकिताऽप्यत्र सा देवी शक्तिभाजनम् ॥३४०॥
महामोहस्य निर्देशं सा नात्येति कदाचन । सा महामूढताज्ञायां वर्त्तते सर्वदा वधूः ॥३४१॥
रागकेसरिनिर्देशाद् दूरे सा नैव तिष्ठति । मूढतायाश्च तत्पत्न्या प्रीतिं सा वर्धयत्यलम् ॥३४२॥
भर्तुर्द्वेषगजेन्द्रस्य साऽनुवृत्तिपरायणा । इत्थं गुणैर्गता ख्यातिं त्रैलोक्येऽप्यविवेकिता ॥३४३॥
ख्यातावेतौ न किं ज्ञातौ त्वया देवी-नरेश्वरौ ? । विमर्शः प्राह पथिकावावां दूरादिहागतौ ॥३४४॥
दृष्टं पुरं पुरा नेदं श्रुतौ देवी-नृपौ भृशम् । किं स्याद् द्वेषगजेन्द्रोऽत्राऽन्यत्र वेति तु पृच्छ्यते ॥३४५॥
शोकः प्राह जगत्येव वार्त्ता छन्नेयमस्ति न । निर्गतो यन्महामोहः सन्तोषजयकाम्यया ॥३४६॥
पार्श्वे द्वेषगजेन्द्रोऽपि रागकेसरिसंयुतः । तस्याऽस्ति सर्वसैन्यं च भूयान् कालोऽत्र लङ्घितः ॥३४७॥
विमर्शः प्राह यद्येवं ततस्त्वं किमिहागतः ? । किं साऽविवेकिताऽस्त्यत्र ? तत्सुखप्रश्नगोचरः ॥३४८॥
शोकः प्राह पुरेऽत्रास्ति नाधुना साऽविवेकिता । नापि देवस्य पार्श्वे च तत्राऽऽकर्णय कारणम् ॥३४९॥
देवे प्रचलिते दुष्टसन्तोषवधकाम्यया । देव्यपि प्रस्थिता सार्धं भर्तृचित्तानुयायिनी ॥३५०॥
ततो द्वेषगजेन्द्रेण प्रोक्ता सा त्वच्छरीरकम् । स्कन्धावारक्षमं गर्भभरेण न विभाव्यते ॥३५१॥
तस्मादत्रैव तिष्ठ त्वं रणरङ्गे व्रजाम्यहम् । तयोक्तं न पुरेऽत्रैव त्वां विना स्थातुमुत्सहे ॥३५२॥
प्रत्युक्ता सा पुनर्देवैर्दृढस्नेहाऽसि यद्यपि । तथापि तव नो युक्तं स्कन्धावारे प्रवर्त्तनम् ॥३५३॥
किन्तु रौद्रपुरे दुष्टाशयेन परिरक्षिता । तिष्ठ चिन्तोज्झिता गत्वा स हि मे सेवकोत्तमः ॥३५४॥
निर्बन्धं प्रबलं पत्युः पराकर्त्तुमथाक्षमा । रौद्रचित्तपुरे देवी देवादेशेन सा गता ॥३५५॥
बहिरङ्गपुरेष्वद्य वर्त्तते सा कथञ्चन । प्राक् तयैकः सुतो जातः श्रूयतेऽन्योऽपि चाधुना ॥३५६॥
तदेवं नात्र सा देवी वर्त्तते यत्तु कारणम् । ममात्राऽऽगमने भद्र ! तदाकर्णय साम्प्रतम् ॥३५७॥
प्रतिष्ठमान एवेदं मतिमोहं प्रभुर्जगौ । न त्वयेदं पुरं त्याज्यं त्वमेतद्रक्षणक्षमः ॥३५८॥
स देवाज्ञां समासाद्य स्थितोऽत्रैव पुरे पुरा । आगतोऽहं चिरात् तस्य मित्रस्याहं दिदृक्षया ॥३५९॥
मैयाऽटव्यां स्थितं मुक्तं मया देवस्य साधनम् । एतदुक्त्वा गतः शोको नगरे स्वार्थसिद्धये ॥३६०॥

१. प्रातिहारिकः ॥३३४॥ २. °वनो भानुजैत्रप्रतापवान् । प्र° ॥३३९॥ ३. पुरेऽत्राहं त्वां ॥३५२॥
४. कुतोऽपि बहिरङ्गेषु सा पुरेष्वस्ति साम्प्रतम् । प्राक् ॥

विमर्शेन ततः प्रोक्तं प्रकर्षं प्रति भद्र ! या । अटवी साधनाधारा दीर्घा शोकेन दर्शिता ॥३६१॥
द्रष्टव्यस्तत्र गत्वैव रागकेसरिमन्त्रिराट् । प्रकर्षः प्राह वचनं प्रमाणं मातुलस्य मे ॥३६२॥
ततो मोदानिलोद्वेगौ गतौ स्वस्त्रीयमातुलौ । भागे च मध्यमे प्राप्तौ महाटव्या महोद्यमौ ॥३६३॥
महामोहनृपं तत्र रागकेसरिणा युतम् । वृतं द्वेषगजेन्द्रेण चतुरङ्गबलोल्बणम् ॥३६४॥
आवासितं महानद्याः पुलिने परिणाहिनि । महामण्डपविभ्राजद्वेदिकायां विलासिनम् ॥३६५॥
वेष्टितं भटकोटिभिर्महासिंहासनस्थितम् । पश्यतः स्म गतौ नातिदूरं तौ विस्मितेक्षणौ ॥३६६॥
पप्रच्छाऽथ प्रकर्षः का मातुलेयं महाटवी ? । केयं महानदी दीर्घा ? किमिदं पुलिनं पृथु ? ॥३६७॥
मण्डपश्च महान् कोऽयमेषा का वरवेदिका ? । सिंहासनं किमेतच्च ? ममेदं कीर्त्तयाऽखिलम् ॥३६८॥
महामोहो नरेन्द्रोऽयं स्थिताश्चात्र नृपा इमे । वर्णनीयाः स्वरूपेण कौतुकं महदत्र मे ॥३६९॥
विमर्शोऽथ समालोच्य महाटव्यादि निश्चलम् । प्रविश्य ध्यानमाधाय समाधिमिदमभ्यधात् ॥३७०॥

प्रकर्ष ! जानीहि महाटवीयमाश्चर्यभूमिर्ननु चित्तवृत्तिः ।
वर्षैरनन्तैरपि पारमस्या न गाहितुं कोऽपि जनः प्रभुः स्यात् ॥३७१॥
इयं महानर्थपरम्पराणामुत्पत्तिहेतुश्च शुभावलीनाम् ।
समानतां वारिनिधेर्बिभर्त्ति पीयूषमुत्पादयतो विषं च ॥३७२॥
विषद्रुमैरत्र परिस्फुटोच्चफलैर्विलुभ्यन्ति जडा हताशाः ।
छन्नै रिहैव त्रिदशद्रुमैश्च कुर्वन्ति शान्ता मुनयः स्ववृत्तिम् ॥३७३॥
द्रुमैर्विजातीयफलैरपीह स्वभावनाधूपविशेषयोगात् ।
फलं यदन्यत् प्रवितीर्यतेऽसौ लोकोत्तरः कोऽपि महानुभावः ॥३७४॥
इह स्थिता ग्राम-पुरा-ऽऽकरादिभुवोऽन्तरङ्गस्य जनव्रजस्य ।
बाह्योऽपि देशः प्रविवक्षितोऽस्या भेदं घटाकाशवदेति नास्य ॥३७५॥
इमां विना चित्रनिजानुभावां बाह्यस्य देशस्य न लक्ष्यते श्रीः ।
विना हि तेजो दहनस्य रूपं भस्मावशेषं प्रतिभाति पुंसाम् ॥३७६॥
शक्त्युज्झितानां दूरतिक्रमत्वान्महाटवीति प्रथितेयमत्र ।
वैराग्यशुद्धोद्यमशक्तिभाजां पदं मुनीनां पुनरेकमेतत् ॥३७७॥
विकल्पमालास्खलितस्य चेयमास्कन्दनस्थानमनन्यतुल्यम् ।
बलद्वयस्याऽपि पृथग्निवेशा लसन्ति योग्या इह सन्निवेशाः ॥३७८
इमां च विस्तारवतीं प्रतीहि प्रमत्ततां नाम नदीं प्रदीर्घाम् ।
समुत्थितां द्वेषगजेन्द्र-रागपञ्चास्यसम्राट्पुरगारवाद्रेः ॥३७९॥
विगाह्य चेमामटवीं प्रविष्टामनल्पसंकल्पमहाप्रवाहाम् ।
महारयोत्खातगुणद्रुमौघां पतन्मदावर्त्तविवर्त्तगर्त्ताम् ॥३८०॥

दोषैर्विरूपां च परापवादजलोपनीतैस्तृणकाष्ठपुञ्जैः ।
कृताद्भुतं भूरिनिजप्रशंसाक्षणप्रसर्पद्गुणबुद्बुदौघैः ॥३८१॥
अभङ्गनिद्रातटसन्निवेशां क्लेशादिभिः सत्त्वगणैश्च पूर्णाम् ।
तटान्तभूयोविकथाप्रचारस्थलीभविष्णुस्फुटवालुकौघाम् ॥३८२॥
जलस्क(स्ख)लद्व्यक्तकुयुक्तिशुक्तिपुटप्रवृद्धस्फुटतोऽथशब्दाम् ।
अलब्धमध्यां मदिरामदोरुग्रावप्रवेशाद्विषमप्रदेशाम् ॥३८३॥
बद्ध्वा किलाशामठमस्तबुद्धिर्दुःखावटे तिष्ठति यस्तटेऽस्याः ।
अस्या रयान्निश्चित एव नाशस्तपाऽत्यये तस्य महाकषाये ॥३८४॥
गत्वा पतन्तीयमहो ! भवाब्धौ निपातयत्येव जनं निमग्नम् ।
बुधा भवाम्भोधिनिपातभीता व्रजन्ति दूरात् तदिमां विहाय ॥३८५॥
इदं पुरस्ताद् विपुलं प्रमादविलासरूपं पुलिनं प्रतीहि ।
अस्तोकबिब्बोककटाक्षलीलोपहासभूयःसिकताभिरामम् ॥३८६॥
उदीतसङ्गीतकलाविलासस्फुटीभवत्सारसहंसलीलम् ।
विकासिकाशोपमरागपाशविस्तारसंछन्नविशुद्धशीलम् ॥३८७॥
औत्सुक्यहालामदघूर्णमानाविवेकिलोकैः कृतविभ्रमौघम् ।
विस्तारिसंज्ञापवनोर्मिलालातरङ्गितं क्षौममिवोज्ज्वलश्रि ॥३८८॥
उज्जीवयत्येव विकारमेतन् महामुनीनामपि शान्तमेतद् ।
द्रुमं वनानां वनवह्निदग्धं विशिष्टवृष्टेरिव सन्निपातः ॥३८९॥
यमीक्षसे मण्डपमेष चित्तविक्षेपनामा हृदयाभिरामः ।
प्रविष्टमात्रस्य किलात्र जन्तोः सन्तोषगन्धोऽपि रतिं न दत्ते ॥३९०॥
विष्णोरिवाब्धिर्गिरिकन्दरेव सिंहस्य कैलाश इवेश्वरस्य ।
शृङ्गं त्विषां पत्युरिवोदयाद्रेरौन्नत्यकृन्मोहमहीभृतोऽयम् ॥३९१॥
अत्र प्रविष्टं यदपीन्द्रजालं पुनः पुनः कल्पयतीन्द्रजालम् ।
महेन्द्रजालं तदसावनिष्टा निष्ठानभूः किं न जगज्जनानाम् ? ॥३९२॥
सरागतोद्यत्परभागनागद्युमर्त्यलोकेषु यदस्ति वस्तु ।
अत्र स्थितैरेव जनोऽनुभावात् सर्वत्र तत्र भ्रमतीति चित्रम् ॥३९३॥
गतोऽत्र लोको ग्रहचक्रगत्या न चङ्क्रमेभ्यो यदुपैति खेदम् ।
तदेष धत्ते नभसो विलासं शून्यस्य चान्तर्बहिराततस्य ॥३९४॥

---

१. मदिराविकारमा॰ ॥

प्राप्नोति लोकोऽत्र विना श्रमेण दोलाविलासस्य सुखानुभूतिम् ।
वसन्तमस्मिन्ननुवर्त्तमानः कोन्मादमुद्रामुपहातु जातु ॥३९५॥
अयं स्ववीर्यान्मनसो जनानामेकाग्रतां मुक्तिकरीं निहन्ति ।
इह प्रविष्टाः कलयन्ति मोहात् तापभ्रमोन्मादविरत्यपायान् ॥३९६॥
अन्तर्नृपाणां सुखहेतुरेष बहिर्जनानां गुणविप्लवाय ।
निशाविलासः खलु तामसानां रुच्योऽपि पुंसां तनुतेऽक्षिमुद्राम् ॥३९७॥
पुरः स्फुरन्तीमिह वेदिकां च तृष्णाभिधानां कलयानघैनाम् ।
चञ्चद्रुचि व्याप्तभुवो विलासं विडम्बयन्तीं रविमण्डलस्य ॥३९८॥
अस्यां महामोहनरेश्वरस्य तिष्ठन्ति तुष्टाः स्वजना न चान्ये ।
बहिर्यथेन्दोर्भगणाविमानाल्लसन्त्यमी मुत्कलमण्डपे ये ॥३९९॥
स्थानस्थिताऽपि भ्रमयत्यजस्रमियं जगन्मानससूचिपङ्क्तिम् ।
मन्ये तदन्यभ्रमशक्तियुक्तविमोहलोहोत्पलनिर्मितेयम् ॥४००॥
अधिष्ठितो विष्णुरिवाऽहिशय्यां ब्रह्मेव मायामयमण्डलस्थः ।
अस्यां महामोहनृपो निषण्णो भवत्यसह्यप्रबलप्रतापः ॥४०१॥
गर्जत्यहो ! मोहनृपः सगर्वमस्यां स्थितः सिंह इवाचलस्थः ।
प्रयाति चान्यो निधनं गतोऽस्यां जाज्वल्यमानज्वलनोपमायाम् ॥४०२॥
सिंहासनं चेदमुदारबुद्धे ! महाविपर्यासमवेहि भास्वत् ।
घनद्युतिच्छन्नदिगन्तरालकुतर्करत्नैर्घटितं पटीयः ॥४०३॥
प्राज्यं हि यन्मोहनृपस्य राज्यं विभूतयो दिग्जयदीपिका याः ।
महेश्वरानुग्रहजेव शक्तिस्तदेकहेतुर्ध्रुवमेतदेव ॥४०४॥
रणोत्सवानामपि भूधवानामसौ स्थितोऽत्रैव भवत्यगम्यः ।
इतो बहिस्त्वेष गतः शृगालबालो गुहाया इव सर्वगम्यः ॥४०५॥
इदं विधाताऽकृत दृग्विषैः किं ? नृपस्य योग्यं रिपुदृग्विषस्य ।
यद्भस्मतामेति जनोऽत्र दृष्टिं निपातयन्नेव करालकान्तौ ॥४०६॥
निदर्शिता या पुलिनादिशक्तिः सा विष्टरस्यास्य बले निविष्टा ।
वनस्य यानाक्रमणीयताऽसौ पञ्चाननस्यैव परः प्रभावः ॥४०७॥
सिंहासनस्यास्य विकल्पपीठप्रभाभिरुद्भासितभूतलस्य ।
छायामुपादाय जगत्समग्रं कालश्चिरं लालयतीव बालम् ॥४०८॥

---

१. जगत् समायां काल° ॥

अत्रोपविष्टं प्रबलप्रतापमेनं महामोहनृपं प्रतीहि ।
अमुष्य जीर्णा जरसाऽप्यविद्या वीर्यैकपात्रं ननु गात्रयष्टिः ॥४०९॥
जगत्यनित्याशुचिदुःखरूपे नित्यत्वपूतत्वसुखप्रतीतिः ।
अस्याः प्रभाज्जृम्भितमात्मभावबुद्धिः प्रपञ्चेषु च पुद्गलानाम् ॥४१०॥
स्वतेजसैतद्दृढगात्रयष्टिर्न मुच्यतेऽसौ जरसाऽपि जीर्णः ।
अनाविलस्वर्णशिलाविलासः परिज्वलन् मेरुरिवौषधीभिः ॥४११॥
उत्पत्तिहेतुर्जगतोऽप्ययं यत् पितामहत्वं प्रथितं तदस्य ।
न लङ्घयन्त्येव निदेशमस्य नागेन्द्र-विद्याधर-चन्द्र-रुद्राः ॥४१२॥
असौ जगच्चक्रपरिभ्रमैकव्यापारविस्फारितवीर्यदण्डः ।
कुलालवत् कानि न चित्रकार्यभाण्डानि लीलाकलितस्तनोति ? ॥४१३॥
समुद्रकाञ्चीमपि दण्डवद् यः प्रोल्लालयत्यात्मकरे निधाय ।
न सोऽपि कोपारुणयाऽस्य दृष्ट्या पतन्तमात्मानमलं विधर्तुम् ॥४१४॥
अधिज्यधन्वा यदि बाणमेकं प्रहर्त्तुमुज्झत्ययमिद्धकोपः ।
त्राणं तदा वज्रभृतोऽप्यसूनां न पञ्जराद् वज्रमयादपि स्यात् ॥४१५॥
बिभर्त्ति कुत्रापि महाबलस्य न कश्चिदस्य प्रतिमल्लभावम् ।
चिक्षेप सम्भावितमेष शत्रुमसम्मितावर्त्तविवर्त्तगर्ते ॥४१६॥

एवं महामोहनृपो वर्णितः पुरतस्तव । अधुना वर्णयाम्यस्य परिवारं शृणु स्फुटम् ॥४१७॥
परं वदन्तमित्थं मां निश्चलाक्षो निरीक्षसे । बोधचिह्नं स्फुटं किञ्चिन्न धत्से किं न बुध्यसे ? ॥४१८॥
प्रकर्षः प्राह मा वादीरित्थं मातुल ! मां प्रति । तन्नास्ति यत्प्रसादात् ते न बुद्धेऽहं परिस्फुटम् ॥४१९॥
जगौ विमर्शो जानामि स्फुटं त्वं बुध्यसेऽखिलम् । हासस्त्वयं विनोदार्थं तव भद्र ! मया कृतः ॥४२०॥
जानताऽपि त्वया किं च मम हर्षप्रवृद्धये । विचारपूर्वकः कार्यः प्रश्नः प्रस्तुतवस्तुनि ॥४२१॥
श्रुतमात्रेण जिज्ञासा पूरणीया च न त्वया । ऐदम्पर्यन्तु बोद्धव्यं मा भूद् भौतकथाऽन्यथा ॥४२२॥
प्रकर्षः प्राह सा भौतकथा कथय कीदृशी ? । हृद्यभोग्ये प्रबन्धेऽस्मिन् मध्ये तं शाकमर्पय ॥४२३॥
विमर्शः प्राह तां भद्र ! समाकर्णय साम्प्रतम् । बधिरोऽस्ति क्वचिद् भौताचार्यो नाम्ना सदाशिवः ॥४२४॥
केनचिज्जरसा जीर्णः प्रोक्तोऽसौ हस्तसंज्ञया । धूर्त्तेन हासशीलेन नोपेक्ष्यो व्याधिरेष ते ॥४२५॥

यन्नीतिः—

"विषं गोष्ठी दरिद्रस्य जन्तोः पापरतिर्विषम् । विषं परे रता भार्या विषं व्याधिरुपेक्षितः" ॥४२६॥
आग्रहोऽयं महाँस्तस्याऽभिनिविष्टो मनस्यथ । ततः शान्तिशिवं प्राह निजशिष्यमसौ स्फुटम् ॥४२७॥
गच्छ त्वं वैद्यभवने मद्व्याधिर्यस्य भेषजम् । गृहीत्वा तूर्णमागच्छ मा भूद् वृद्धिर्विलम्बतः ॥४२८॥
गतोऽसो वैद्यभवने गुर्वाज्ञैकवशंवदः । दृष्टो वैद्यः स च तदा स्वपुत्रं शिक्षयन् स्थितः ॥४२९॥

निषिद्धोऽपि चिरं क्रीडां कृत्वाऽसावागतो गृहे । वैद्यः क्रोधान्धधी रज्जुं दृढां लात्वा बबन्ध तम् ॥४३०॥
निर्दयं ताडयामास रटन्तं लकुटैः कटु । तदा शान्तिशिवः प्राह किमेनं ताडयत्यहो ! [१] ॥४३१॥
वैद्यः प्राह शृणोत्येष पापात्मा न कथञ्चन । ततोऽहं ताडयाम्येनमेतद्बाधिर्यशान्तये ॥४३२॥
लग्ना भार्या करेऽस्याथ वैद्यं वारयितुं रयात् । स प्राह नैव मोच्योऽयमद्यापि न शृणोति यः ॥४३३॥
गच्छेतस्त्वं गतिर्नो चेत् तवाऽपीयं भविष्यति । इत्थं निवार्यमाणाऽपि लग्ना सा तेन ताडिता ॥४३४॥
ततः शान्तिशिवो दध्यौ ज्ञातं भट्टारकौषधम् । प्रश्नेन किं बहिर्वाचां निर्गमश्रमकारिणा ? ॥४३५॥
निर्गत्याऽसौ ततस्तूर्णं माहेश्वरगृहं गतः । याचिता तेन रज्जुश्च तैर्नातिपरुषाऽर्पिता ॥४३६॥
ततः शान्तिशिवः प्राह नानया मे प्रयोजनम् । रज्ज्वा ममाऽतिपारुष्यशालिन्यैव प्रयोजनम् ॥४३७॥
ततो माहेश्वरैस्तस्मै तादृशी रज्जुरर्पिता । पृष्टं च तैः किमनया कार्यं भट्टारकाऽस्ति ते ? ॥४३८॥
स प्राह कार्यमनया सदाशिवमहात्मनाम् । सुगृहीताभिधानानामित्युक्त्वाऽसौ गतो मठे ॥४३९॥
तत्र दृष्ट्वा गुरुं चक्रे वक्त्रं भ्रूभङ्गभीषणम् । बद्ध्वा स्तम्भे च तं रज्ज्वाऽताडयल्लकुटैर्दृढम् ॥४४०॥
बद्ध्वाऽऽरारटिं स तं रेजे निघ्नन् भ्रूभङ्गभीषणः । क्षेत्रपाल इवाकृष्टः शाकिनीं विनिवारयन् ॥४४१॥
ऐयुर्माहेश्वरास्तत्र प्रतिकारदिदृक्षवः । दृष्टः शान्तिशिवो बाढं ताडयंस्तैः सदाशिवम् ॥४४२॥
तैरुक्तं किं करोष्येतत् ? स प्राह न शृणोत्ययम् । पापात्मा तेन हन्म्येनं श्रोष्यत्ययस्मात् किलौषधात् ॥४४३॥
महाक्रन्दमथ प्राणवंशस्फोटरवोपमम् । सदाशिवगिरिस्तेने दयां माहेश्वरा ययुः ॥४४४॥
तं मोचयितुमीषुस्ते न चायं स्म निवर्त्तते । अतिष्ठतस्ताडयितुं तान् प्रति प्रत्युतोद्यतः ॥४४५॥
बबन्धुस्तेऽथ सम्भूय ग्रहाविष्टमवेत्य तम् । राक्षसाद् मोचयामासुस्तस्मात् पूज्यं सदाशिवम् ॥४४६॥
बद्धोऽपि प्रललापाऽसौ किमहं भवतां गिरा । भेषजं न करिष्यामि गुरोः स्वस्य हितेच्छया ॥४४७॥
वैद्यस्य वचसैवाऽहं परं स्थास्यामि नान्यथा । समाहूतस्ततो वैद्यो वृत्तान्तश्च निवेदितः ॥४४८॥
हसन्नन्तर्जगौ सोऽथ बधिरो नार्य ! मत्सुतः । शास्त्रार्थश्रवणालस्यान्मया रोषात् स ताडितः ॥४४९॥
जातस्तव प्रभावाच्च स्वस्थो भट्टारको ह्ययम् । त्वयेदमौषधं तस्मान्न कर्त्तव्यमतः परम् ॥४५०॥
विनिवृत्तग्रहावेशः शान्तिकाद् वैद्यभाषितात् । शान्तिं शान्तिशिवो भेजे मुक्तो माहेश्वरैरथ ॥४५१॥

॥ भौतकथानिका ॥

श्रुतमात्रग्रहादित्थमसमञ्जसकारिता । भवेत् शान्तिशिवस्येव तदित्थं प्रेर्यसे मया ॥४५२॥
पद-वाक्य-महावाक्य-तात्पर्यैरर्थसङ्गतिः । तात्पर्यार्थोऽत्र बलवान् शेषास्तन्मुखवीक्षिणः ॥४५३॥
श्रुतमात्रग्रहस्तज्ज्ञैः शत्रूत्थानसमः स्मृतः । क्रमिकार्थग्रहोद्बुद्धस्तात्पर्यार्थस्तु तज्जयः ॥४५४॥
पल्लवग्राहिभिर्मूढैः शास्त्रार्थः को न लुप्यते । अन्धेभज्ञानगत्यांशे पूर्णार्थारोपगर्वितैः ? ॥४५५॥
सन्तोष्टव्यमतो भद्र ! श्रुतमात्रेण न त्वया । रसस्तात्त्विक आस्वादः प्रश्नचर्वणया मुहुः ॥४५६॥
प्रकर्षः प्राह यद्येवं ततो ज्ञातं मयाऽखिलम् । महानद्यादिवस्तूनां भेदस्तु परिपृच्छ्यते ॥४५७॥

---

१. तद्वारणाय लग्नास्ते न ॥ २. औषधं न ॥ ३. °ऽहं तस्य स्था° ॥

ततः प्रोक्तो विमर्शेन तेषां भेदार्थविस्तरः । नरवाहनराजोऽपि तं पप्रच्छ विचक्षणम् ॥४५८॥
तेनाऽपि तस्य राजेन्दोर्भावार्थः प्रतिबोधितः । अथाऽगृहीतसङ्केता पप्रच्छ भवजन्तवे ॥४५९॥
महानद्यादिवस्तूनां वाच्यो भेदस्त्वयाऽपि मे । तेषां प्रातिस्विकं रूपं न जानाम्यहमप्यहो ! ॥४६०॥
प्राह संसारिजीवोऽथ स्पष्टदृष्टान्तमन्तरा । दुर्भेदोऽयं त्वया भद्रे ! तद् दृष्टान्तं वदाम्यहम् ॥४६१॥
अस्त्यनादिर्नृपादित्यो नगरे भुवनोदरे । प्रियाऽऽसीत् संस्थितिस्तस्य पुत्रो वेल्लहलाभिधः ॥४६२॥
स चाहारप्रियो बाढं खादन्नास्ते दिवानिशम् । ततो जातं महाजीर्णमन्तर्लीनो महाज्वरः ॥४६३॥
नैवाहाराभिलाषोऽस्य तथापि परिहीयते । जालोद्याने जिगमिषा भक्ष्यभेदाश्च कारिताः ॥४६४॥
पश्यतस्तान् प्रववृधे लौल्यं तेन प्रणोदितः । स्तोकस्तोकं स बुभुजे ततो मित्रगणान्वितः ॥४६५॥
गतो मनोरमोद्याने निविष्टोऽथ सुखासने । [१]स्तोकस्तोकं स बुभुजे विविधाहारजातकम् ॥४६६॥
प्रवृद्धोऽन्तर्ज्वरस्तस्य समयज्ञो भिषग्वरः । कुमारं ज्वरितं ज्ञात्वा प्रयत्नेन न्यवारयत् ॥४६७॥
आहाराद् विनिवर्तस्व छन्नापवरके व्रज । लङ्घनानि कुरुष्वोच्चैरुदकं क्वथितं पिब ॥४६८॥
प्रतिक्रियामिमां सर्वां यदि त्वं न करिष्यसि । भविता सन्निपातस्ते तदा प्राणप्रयाणकृत् ॥४६९॥
श्रुतं वेल्लहलेनेदं नाहारभ्रान्तचेतसा । अहितो वारयन् ज्ञातो वैद्यो हस्ते लगन्नपि ॥४७०॥
प्रवृत्तो भोक्तुमाहारं पुरस्तस्य प्रसह्य सः । अजीर्णज्वरतीव्रत्वाद् गलरन्ध्रे ययौ न सः ॥४७१॥
प्रवेशितस्तथाऽप्यन्तस्तेनाऽऽहारं कियानपि । अभूत् ततोऽतिवमनं मिश्रितं तेन भोजनम् ॥४७२॥
ततो वेल्लहलो दध्यौ नूनमूनं वपुर्मम । क्षुधया वायुनाऽऽक्रान्तं सञ्जातं वमनं ततः ॥४७३॥
भोजनेन ततो रिक्तं कोष्ठं सम्पूरयाम्यहम् । ध्यात्वेति वान्तिसंमिश्रं भोजनं भोक्तुमुद्यतः ॥४७४॥
समयज्ञोऽथ तद् दृष्ट्वा पूच्चकारातिखेदवान् । न युक्तं तव देवेदं श्व-काकादिविचेष्टितम् ॥४७५॥
राज्यं वपुश्च भोगांश्च चन्द्रशुभ्रं यशोऽपि च । हारयस्याशु विष्ठासादृभाविना भोजनेन किम् ? ॥४७६॥
न मेनेऽसौ वचस्तस्य दध्यौ चायं विमूढधीः । न वेत्ति यो मत्प्रकृतिं न रुचिं न हिताहितम् ॥४७७॥
भुञ्जानं वातपूर्णं यः क्षुत्क्षामं मां निषेधति । न कार्यं तेन मूर्खेण भुञ्जे भोज्यं यथारुचि ॥४७८॥
ततोऽसौ बुभुजे भोज्यं सन्निपातमवाप च । जातो वमनबीभत्सः काष्ठवन्नष्टचेतनः ॥४७९॥
कुर्वन् घुरघुरारावं विलुठन् वान्तिकर्दमे । स शोच्यामप्रतीकारां दशां प्राप्तः सुदारुणाम् ॥४८०॥
न त्रातुं तदवस्थं तं समयज्ञो न बान्धवाः । नालं राज्यं न भोगाश्च न देवा-सुर-किन्नराः ॥४८१॥
अनन्तकालं तत्रैव स्थातव्यं तेन पापिना । वस्तूनां भेदसिद्ध्यर्थं दृष्टान्तोऽयं निवेदितः ॥४८२॥
ततोऽगृहीतसङ्केता भ्रान्तचित्ता स्फुटं जगौ । संसारिजीव ! किं पृष्टं दत्तं किं चोत्तरं त्वया ? ॥४८३॥
नद्यादिवस्तुभेदार्थं प्रश्नो हि विहितो मया । घटमानोपसंहारा तत्र नेयं कथा तव ॥४८४॥
तेन प्रज्ञाविशालाऽथ तद्दार्ष्टान्तिकयोजने । व्यापारिता स्फुटं प्राह भावाभिज्ञमतल्लिका ॥४८५॥
हेतुर्गूढस्य भावस्य बोधे भावान्तरं ततम् । प्रकाश्यन्तेऽन्यमणयः प्रभया हि महामणेः ॥४८६॥

१. °ता जगाद भव° ॥ २. अपश्यदाहृतं भोज्यं वायुस्पर्शादिना ततः ॥४६६॥

नद्यादिवस्तुभेदार्थं प्रोक्ता ते तदियं कथा । पृथुभावमिह ज्ञात्वा तत्र संयोजयोचितम् ॥४८७॥
यस्ते वेल्लहलः प्रोक्तः स हि जीवः सकर्मकः । अनादिसंस्थितिसुतः सञ्जातो भुवनोदरे ॥४८८॥
मनुष्यभावमापन्नः कथ्यतेऽसौ नृपाङ्गजः । चित्तवृत्तौ विवर्त्तन्ते महामोहादयो भटाः ॥४८९॥
अज्ञानमात्मनो यावद् मिथ्यासृष्टौ प्रवर्त्तते । महानद्यादिवस्तूनि तावत् तस्यां भवन्ति हि ॥४९०॥
आत्मज्ञाने तु नश्यन्ति मोहाद्या रज्जुसर्पवत् । महानद्यादितल्लीलास्थाननाशस्तदा ध्रुवः ॥४९१॥
तत्त्वे ह्येवं स्थिते भद्रे ! महामोहेऽटवीस्थिते । महानद्यादिवीर्येण यज्जातं योज्यतेऽत्र यत् ॥४९२॥
यदाहारातिलाम्पट्यं राजसूनोर्निवेदितम् । जीवस्य विषयेच्छा सा धर्ममार्गपराङ्मुखी ॥४९३॥
तस्य जातं यथाऽजीर्णं भूरिभक्षणतस्ततः । जीवस्याऽपि महाभोगात् पापाज्ञानात्मकर्मणाम् ॥४९४॥
अन्तर्लीनज्वरस्थाने दोषा रागादयो मताः । तथास्थस्याऽपि भोज्येच्छा भोगेच्छाऽजीर्णकर्मणः ॥४९५॥
कर्माजीर्णं च रागादिकोपं(?प)चित्तज्वरावहम् । जनो हिताशया जानन्न हितार्थे प्रवर्त्तते ॥४९६॥
मद्यं निद्रां च विकथाः कषायान् विषयानपि । ततोऽसौ सेवते सेयं नदी पूर्णा प्रमत्तता ॥४९७॥
धनान्युपार्जयाम्युच्चैः करोम्यन्तःपुरं वरम् । कारयामि महावासान् भुञ्जे वैषयिकं सुखम् ॥४९८॥
तिष्ठामि सततानन्दो नान्यद् मानुष्यके फलम् । ईदृग्विकल्पकल्लोला जायन्ते ये क्षणे क्षणे ॥४९९॥
सेयमुद्यानिकाकाङ्क्षा ततो यो द्रव्यसञ्चय । अन्तःपुरादिलाभश्च भवेद् दैववशेन यः ॥५००॥
कारणं तत् सुभोज्यानां तल्लवानां च भक्षणम् । ततो विलाससङ्गीतद्यूतदुर्ललितप्रियः ॥५०१॥
याति दुःशीलतोद्याने यन्मार्गनगराद् बहिः । एतदुद्यानगमनं ज्ञेयं वेल्लहलस्य वै ॥५०२॥
स तत्र विपुले मिथ्याभिनिवेशासने स्थितः । पश्यन् प्रमादभोज्यानि कर्मानीतानि सर्वतः ॥५०३॥
लब्धास्वादो विशेषेण सुन्दरत्वेन मन्यते । प्रेमत्ततामहानद्याः पुलिनं तन्मनोहरम् ॥५०४॥[1]
वायुस्पर्शादिना वृद्धस्ततो योऽजीर्णजो ज्वरः । वृद्धः प्रमादतः सोऽयं कर्माजीर्णारतिज्वरः ॥५०५॥
समयज्ञेन तद्वृद्धिं ज्ञात्वा यद् वारणं कृतम् । धर्माचार्याः प्रकुर्वन्ति तद् भव्यहितकाम्यया ॥५०६॥
मानुष्यमतिदुष्प्रापं प्राप्य राज्यमिवोत्तमम् । कार्षीः प्रमादं माऽद्यापि कर्माजीर्णज्वरातुरः ॥५०७॥
त्यजैनं विषयाहारं व्रजाऽपवरके धृतौ । तिष्ठाविकल्पनिर्वाते क्वथिताम्बु तपः पिब ॥५०८॥
लङ्घनानि कुरु स्वान्तज्वरशान्त्यै व्रतादरान् । कुरु दर्शन-चारित्र-ज्ञानरूपां प्रतिक्रियाम् ॥५०९॥
करिष्यस्यथ नैवं चेद् दशां शोच्यां प्रयास्यसि । सन्निपाते महामोहे मग्नो भ्रष्टमतिस्तदा ॥५१०॥
पिशाचकीव तद्वाक्यं जीवो यन्नैव मन्यते । चेष्टते विपरीतं च महापापपरायणः ॥५११॥
सोऽयं महानदीकूले चित्तविक्षेपमण्डपः । शोचते विषयान् लौल्याज्जराजीर्णोऽक्षमोऽपि यत् ॥५१२॥
भुङ्क्ते प्रमादभोज्यानि वार्यमाणोऽपि पण्डितैः । अगच्छतोऽपि कण्ठे तद् गमनं नृपजन्मनः ॥५१३॥
अर्थस्य बहुयत्नेन रक्षितस्यापि वार्धके । बलेन हरणं वान्तिर्जलज्वलनतस्करैः ॥५१४॥
जीवः कलमलाक्रान्तो वमन्नारटति स्फुटम् । भातीयं वेदिका तृष्णा चित्तविक्षेपमण्डपे ॥५१५॥

---

१. तत्र प्रमादविलासाख्यं नद्याः पुलिनमुच्यते ॥५०४॥

यच्च वेल्लहलो दध्यौ नूनमूनं वपुर्मम । क्षुधया वायुनाऽऽक्रान्तं सञ्जातं वमनं ततः ॥५१६॥
भोजनेन ततो रिक्तं कोष्ठं सम्पूरयाम्यहम् । तदिदं चिन्तयत्येवं जीवोऽपि भृशविह्वलः ॥५१७॥
धन-पुत्र-कलत्रादौ प्रणष्टे रतिदायिनि । मन्यते न मया नीत्या स्फोरितं निजपौरुषम् ॥५१८॥
सदुपायैरतो भूयोऽप्यर्जयामि धनादिकम् । नीतिदीप्तप्रयत्नेन रक्षिष्याम्यर्जितं च तत् ॥५१९॥
अजागलस्तनाभं तज्जीवितव्यं तपस्विनः । जीवस्यैवं विपर्यासविष्टरोल्लासतो भवेत् ॥५२०॥
भोजनं वान्तिसम्मिश्रं स च यद् भोक्तुमुद्यतः । भुक्तोत्सृष्टेषु भोगेषु तन्निर्लज्जं प्रवर्त्तनम् ॥५२१॥
परमाणुमया भोगाः प्रोक्ताः शब्दादयो बुधैः । सर्वे चैकैकजीवेन गृहीताः परमाणवः ॥५२२॥
गृहीत्वा मुक्तपूर्वाश्च भवकोटिष्वनन्तशः । भुक्तवान्तास्ततो भोगा युक्ताः कमललोचने ॥५२३॥
यथा वेल्लहलस्तादृक् समयज्ञेन वारितः । वारयन्ति तथाऽऽचार्या भोगजं बाललम्पटम् ॥५२४॥
ज्ञान-दर्शनरूपस्य युक्तं ते देव ! जातु न । वान्ताशुचिषु भोगेषु भूयो भूयः प्रवर्त्तनम् ॥५२५॥
अनित्याशुचि-दुःखेषु बाह्येषु निपुणः कथम् । नित्यानन्दपवित्रात्मज्ञानी भोगेषु रज्यति ? ॥५२६॥
यथा च वारयंस्तेन समयज्ञो मतोऽहितः । धर्माचार्यं तथा जीवः पापात्मा मन्यतेऽहितम् ॥५२७॥
वस्त्रं माल्यमलङ्कारा मद्यं मांसं वरस्त्रियः । न स्युः सुखाय चेदन्यत् किमस्ति सुखकारणम् ? ॥५२८॥
न हितो वारयन्नेभ्यः श्रमणः प्रतिभाति मे । विप्रलब्धः कुसिद्धान्तैः स्वयं नष्टोऽन्यनाशकः ॥५२९॥
भोगाः स्थिरास्तथा शुद्धाः सुखरूपाश्च तत्त्वतः । एतदात्मक एवाऽहमलं मोक्षादिना मम ॥५३०॥
इत्थं निश्चिन्वतो बाढं गुरौ लग्नेऽपि वारणे । प्रमादेषु प्रवृत्तिर्या तदविद्याविजृम्भितम् ॥५३१॥
भुक्त्वा भूयो वमन्नेष सन्निपातमवाप यत् । लुठन् भूमावनाख्येयां दशां शोच्यां जगाम च ॥५३२॥
योग्यं तत् सर्वमत्रापि यत् प्रमत्ततयाऽन्वितः । तद्विलासपरो जीवो भृशं विक्षिप्तमानसः ॥५३३॥
विपर्यासवशः स्वैरमविद्यान्धीकृतेक्षणः । गुरुवैद्यवचोबाह्यो मग्नः संसारकर्दमे ॥५३४॥
पतितः सन् महामोहसन्निपाते सुदारुणे । स्फुटं भवति निश्चेष्टः पश्यत्स्वेव विवेकिषु ॥५३५॥
मूत्रान्त्राशुचिजम्बालबीभत्से नरके लुठन् । आक्रन्दति भृशं प्राप्य दुःखं वाचामगोचरम् ॥५३६॥
पूतात्मानश्च पश्यन्ति तं जीवं ज्ञानचक्षुषा । अचिकित्स्यं तु तं ज्ञात्वा वर्जयन्ति महाधियः ॥५३७॥
संसारचक्रवालेऽत्र जन्म-मृत्यु-जराकुले । लुठत्यनन्तकालं स त्यक्तो धर्मभिषग्वरैः ॥५३८॥
सन्निपातसमः सोऽयं महामोहः प्रगल्भते । भेदं नद्यादिवस्तूनां तदिमं विद्धि दर्शितम् ॥५३९॥
कार्यद्वारा न ते जाता भेदधीस्ते परिस्फुटा । भूयोऽपि लक्षणद्वारा तद्भेदं कथयामि ते ॥५४०॥
ज्ञेया प्रमत्तता सैव बुद्धिर्या विषयोन्मुखी । तत्तद्विलसितं स्वैरं यद् भोगेषु प्रवर्त्तनम् ॥५४१॥
विषयेषु प्रवृत्तस्य लौल्यदोषेण शून्यता । या चेतसः प्रदीर्घाऽसौ चित्तविक्षेप उच्यते ॥५४२॥
भुक्तेष्वपि हि भोगेषु लौल्यात्तृप्तिविघातिनः । उत्तरोत्तरवाञ्छा या तां तृष्णां सुधियो जगुः ॥५४३॥
पापाद्भोगेष्वलब्धेषु लब्धनष्टेषु वा पुनः । पाप एव हि यो यत्नो विपर्यासः स उच्यते ॥५४४॥
अनित्याशुचि-दुःखेषु स्वात्मभिन्नेषु वस्तुषु । अविद्यामन्यथाख्यातिं योगाचार्याः प्रचक्षते ॥५४५॥

एतेषामेव वस्तूनां हेतुतां जन्यतां च यः । धत्ते बीजाङ्कुरन्यायाद् महामोहः स गीयते ॥५४६॥
महानद्यादिवस्तूनां तदेवं भिन्नरूपता । विचिन्तनीया यत्नेन वितत्य ज्ञानलोचनम् ॥५४७॥
प्राहागृहीतसङ्केता छिन्नो मे संशयोऽधुना । साधु प्रज्ञाविशालेति नामान्वर्थं कृतं त्वया ॥५४८॥
निवेदयतु संसारिजीव एवाऽग्रतोऽथ तद् । विचक्षणोऽब्रवादीद् यन्नरवाहनभूभुजे ॥५४९॥
ततः संसारिजीवेन प्रोक्तं पङ्कजलोचने । [1]निवेदयाम्यहं तत् ते यद् विमर्शेन भाषितम् ॥५५०॥
प्रकर्षः प्राह सन्देहश्छिन्नो मे मातुल ! त्वया । परिवारमथ ब्रूहि महामोहमहीभुजः ॥५५१॥

विलोक्यते या नृपविष्टरस्था स्थूलाञ्जनश्यामलवेणिदण्डा ।
वराङ्गनेयं परमाणुमध्या किंनामिका ? वा वद किंगुणा वा ? ॥५५२॥

प्रकर्षकथनादथ प्रथितधीर्विमर्शो जगौ,
न गौरतनुरन्यथाऽप्यकथनीयकान्तिस्थितिः ।
इयं भुवनगह्वराहितरहा महामोहभू-[2]
धवस्य वनिता कृतातुलमहा महामूढता ॥५५३॥

सुधांशुरिव चन्द्रिकां गिरिसुतामिवेशः सदा,
बिभर्त्ति हृदये नृपः कृपणरत्नतुल्यामिमाम् ।
असौ न हि विना क्वचित् प्रभुरिमामपि स्पन्दितुं,
विविच्य गुणगौरवं क इव वक्तुमस्याः क्षमः ? ॥५५४॥

मनस्यणुनि पर्वते तनुमतां तमोभिर्भृता,
कृता स्मयमयेऽनया क न दरी दरीदृश्यते ? ।
अहो ! मनसि विभ्रमे विषयसौख्यतृष्णालता-
ऽनया क्वचन निर्मिता रतिकरी जरीजृम्भते ॥५५५॥

प्राह प्रकर्षो विदिता मयेयमथाऽस्ति यः सन्निहितोऽस्य राज्ञः ।
वक्रभ्रुवा राजकमीक्षमाणो भीष्मो नृपः श्यामतनुः क एषः ? ॥५५६॥
जगौ विमर्शोऽथ महत्तमोऽयं मान्यो महामोहनरेश्वरस्य ।
मिथ्यात्वनामाऽऽन्तरराज्यवृत्तेः प्रवर्त्तकः कर्मनियन्त्रितायाः ॥५५७॥
अनात्मनिष्ठा गुरु-धर्म-देवता जनप्रवाहे पतिता वदन्ति यत् ।
स्वभावशुद्धाश्च न ता विजानते तदस्य विश्वार्त्तिकृतो विजृम्भितम् ॥५५८॥
जडैश्छलेनाऽपि भृशं विमोहितान् कटाक्षविद्धानबलाजनैरपि ।
जिघांसया तुच्छजनेऽभ्युदायुधान् न वेत्ति देवः किमनेन वञ्चितः ॥५५९॥
त्रिकोटिशुद्धागमदेशकान् सदा प्रसाद-कोपाविकृतान् महाधियः ।
विनिह्नुतेऽसौ वृजिनोज्झितान् जिनान् जनाय देवान् जगदेकनायकान् ॥५६०॥

---

१. विमर्शोक्तमनूक्तं यत् तत् ते सङ्कीर्तयाम्यहम् ॥५५०॥ २. °भूराड्वनिता ॥

असत्यसन्धेषु गृहिष्वधर्मिषु स्फुटं महारम्भिषु तापसेष्वपि ।
सुपात्रताबुद्धिमसौ तनोत्यहो ! विगर्हितोद्दिष्टसचित्तभोजिषु ॥५६१॥
विशुद्धसामायिकसम्पदः सदा महाव्रतोदारमतीनघच्छिदः ।
समाधिपूतानयमुद्धतो गुरून् कुपात्रभूतानुपदर्शयत्यलम् ॥५६२॥
स्वराङ्गभौमाद्भुतमन्त्रलक्षणस्फुटेन्द्रजालादिविधानतत्परान् ।
मनस्विमुख्यान् गुणिनस्तपोधनान् विदन्त्यनेनैव वशीकृता जनाः ॥५६३॥
अनेकमन्त्रादिविदोऽपि निःस्पृहानबाधितान् दुर्जयलोकयात्रया ।
परप्रवृत्तौ बधिरा-ऽन्ध-मूककान् निजार्थसिद्धौ सततं कृतोद्यमान् ॥५६४॥
अखर्वसर्वंकषगर्ववर्जितान् प्रशान्तचित्तानन‌घांस्तपोधनान् ।
न वेत्ति दिव्यादिकथाश्लथादराननेन लोको निहतो गुणाकरान् ॥५६५॥
तडाग-वाप्यादिविधान-भूमि-गो-हिरण्यदानादिषु यागकर्मणि ।
विमोहितोऽनेन हि धर्ममीक्षते महोपमर्दादपि भूतसंहतेः ॥५६६॥
क्षमा-मृदुत्वा-ऽऽर्जव-सत्य-संयमान् तपः-शम-ब्रह्म-दमा-प्रमत्तताः ।
कदर्थितोऽनेन मनःप्रसादकान् न वेत्ति धर्मानमृतोपमान् जनः ॥५६७॥
परिस्क्रि(ष्क्रि)यां मण्डपवेदिकासनाश्रयामसावातनुते निरन्तरम् ।
यदुत्थितैः कान्तिलवैर्ज्वलत्यदो जगत्त्रयं दोषकृशानुराशिभिः ॥५६८॥
करोति यद्वैरवपातमुच्चकैरटाट्यते धर्ममदार्दितस्ततः ।
ददाति धूर्त्ताय धनं च होमकृत् तदेतदुत्तेजितमण्डपोऽर्जितम् ॥५६९॥
प्रवेशमग्नौ पतिसङ्गमेच्छया तथाऽग्निहोत्रं सुतभूतिकाम्यया ।
अनेन कष्टं सनिदानकं जनान् परिस्कृ(ष्कृ)ता कारयतीह वेदिका ॥५७०॥
मुमुक्षुरप्याशु पलायतेऽन्यथा श्रुतीः प्रमाणेन विना प्रमाणयन् ।
भ्रमत्रदः संस्कृतविष्टरोर्जिताद् गृहाश्रमं स्तौति यतींश्च निन्दति ॥५७१॥
उक्त्वा विमर्शे विरते प्रकर्षो जगौ प्रकर्षोऽभिहितस्त्वयैषः ।
अर्धासने याऽस्य पुनःस्थितैषा वराङ्गना कीर्तय तामिदानीम् ॥५७२॥
जगौ विमर्शः सुकुमारबुद्धे ! फलाच्च धैर्याच्च समेयमस्य ।
भार्या कुदृष्टिः कुमतैकसृष्टिः प्रत्यूहवल्लीवनमेघवृष्टिः ॥५७३॥
शाक्याश्च शैवाश्चरकाश्च योगास्त्रिदण्डिनः पाशुपतास्तथाऽन्ये ।
मीमांसका-ऽऽजीवक-दिक्पटाद्या वितन्वतेऽस्या विवशा विवादम् ॥५७४॥
एकैकमर्थं नियतिं-स्वभाव-कर्मेश-कालेष्ववलम्ब्य मत्ताः ।
भ्रमन्ति भिन्नागमवादिनोऽस्या निर्देशरश्मिप्रसभप्रणुन्नाः ॥५७५॥

१. एतावदुक्त्वा विरते विमर्शे प्राह° ॥

विध्यातदीपप्रतिमां च केचिदन्ये च मुक्तिं गुणनाशमाहुः ।
चित्तस्य चान्ये क्षणिकं विलासमेतत्कृताऽकृतविभेददोषात् ॥५७६॥

इयं कुदृष्टिर्जगतीजनानां कदाग्रहस्यैव करोति कण्डूम् ।
मुहुर्मुहुर्यद्वशगा मनुष्या घृष्ट्वेव जिह्वामबला म्रियन्ते ॥५७७॥

विष्टरे महति यश्च निविष्टो दृश्यते पृथुविसृत्वरकान्तिः ॥
आगमप्रणयपादपनागं रागकेसरिणमेनमवेहि ॥५७८॥

सङ्क्रमात् पितुरशेषगुणानां कार्यभेदमनवाप्य च तेन ।
सार्थका न विहिता न पिता वै जायते सुत इति श्रुतिरेषा ॥५७९॥

तं विधाय युवराजमसत्त्रुं मोहभूपतिरभूद्रतचिन्तः ।
दर्पणे मुखमिवाऽत्र च दत्तं राज्यमस्ये बहुधाम पुपोष ॥५८०॥

लम्भितोऽपि घनराज्यविभूतीर्नैव तातविनयं स मुमोच ।
प्रापितो हि मधुना फलभारं नम्रतां त्यजति किं सहकारः ? ॥५८१॥

काममस्य वपुषा पुपुषे श्री राज्ययौवनमदोल्लसितेन ।
अम्बरप्रपतदम्बुदधाराजातडम्बरकदम्बवनस्य ॥५८२॥

धर्मतत्फलनिराकृतिपादावस्य पीनदृढदुर्मतिपार्ष्णी ।
रेजतुर्दशतताध्यसमाधिस्थाननामकनखोन्मिषदाभौ ॥५८३॥

गुल्फयोर्युगमविस्फुटमासीन्नैरपेक्ष्यमपि लोकयुगेऽस्य ।
शून्यताक्षणिकतामतसंज्ञे जानुनी च दधतश्च दृढत्वम् ॥५८४॥

व्यक्तिकार्यकृतभूतचिदात्मख्यातितर्कयुगमांसलजङ्घः ।
भात्यसौ निखिलमण्डलतन्त्राचारविस्फुरदुरःपरिणाहः ॥५८५॥

सत्यनित्यपरमात्मविलोपभ्रान्तियुग्ममतिदीर्घममुष्य ।
दोर्युगं कलयति श्रीयमुच्चैर्जानुलम्बि पविदण्डविडम्बि ॥५८६॥

संवराऽऽस्रवनिषेधमते तत् पञ्चशाखयुगलं प्रविभाति ।
तर्क्यमाणदशधर्मनिषेधैर्मुद्रिकाभिरधिकोल्लसितश्रि ॥५८७॥

बन्धनिर्वृतिनिषेधनिबन्धस्कन्धबन्धपरिभूतवृषश्रीः ।
भात्यसौ वधकथाऽशुभसन्धाकन्धरोन्नतिमदोद्धुरबुद्धिः ॥५८८॥

लुप्यमानसमयत्रयकृत्यैः स त्रिरेख इव चास्य विभाति ।
सच्चतुर्गतिकजन्मनिषेधो ग्रामरागनिलयः खलु कण्ठः ॥५८९॥

---

१. °स्य विदधे बहुतेजः ॥५८०॥ २. राज तो दश° ॥ ३. भाति गुल्फयुगमस्फुटमुच्चैर्नैरपे° ॥

"मार्गलोपमतनाम" विशालं साध्वसाधुसमतोल्लसदोष्ठम् ।
योगसङ्ग्रहविपर्ययदन्तैर्दीप्तिमन्मुखममुष्य विभाति ॥५९०॥
अस्य दृग्युगमहंत्वममत्वे नासिका च नियतिस्थितिनिष्ठा ।
सम्मदाय जगतामपि जीवा-जीवसंशयमयश्रुतियुग्मम् ॥५९१॥
भालमस्य भजते "भवनन्दि"र्भाग्यसूचनकलापटुधाम ।
क्लेशकेशकलितोऽपि च मौलिर्दुर्विगाहगहनः परिणामः ॥५९२॥
दीपयत्यतुलराज्यविलासं गुर्वनादरकिरीटममुष्य ।
कर्णयोरपि च कुण्डलयुग्मं निर्भयत्वनिरनुग्रहनाम ॥५९३॥
समुचितरचनाविभक्तशक्तित्रयमुपधाय जयाय बद्धयत्नः ।
अयमतिशयमाबिभर्त्ति दृप्तस्त्रिभुवनमाकलयंस्तृणार्धतुल्यम् ॥५९४॥
संक्लिष्टपुण्यप्रभवेषु शक्तिं भोगेषु संक्लेशनिबन्धनेषु ।
संक्लिष्टरूपेषु च मानवानां ददात्यसौ हन्त कृतप्रसादः ॥५९५॥
एतस्य पार्श्वे पुरुषत्रयं च स्निग्धारुणाभं परिवीक्षसे यत् ।
त्रयोऽपि तेऽस्यैव मता वयस्याः स्वतुल्यवीर्याः प्रथितप्रभावाः ॥५९६॥
एतेष्वतत्त्वाभिनिवेशनामा नाम्ना द्वितीयेन च दृष्टिरागः ।
आद्यः पुमान् स्वस्वमतेषु पुंसां कदाग्रहं हन्त तनोत्यमेयम् ॥५९७॥
स्नेहापराख्यो भवपातनामा बलाद्वितीयः पुरुषो द्वितीयः ।
मूर्च्छातिरेकं वितनोति पुंसां द्रव्यात्मजन्मस्वजनव्रजेषु ॥५९८॥
उद्दामधामा किल कामरागाभिष्वङ्गनामा पुरुषस्तृतीयः ।
उत्पादयन् मज्जयतीन्द्रियार्थे लौल्यं प्रियास्वद्भुतविभ्रमासु ॥५९९॥
आक्रान्तमेव त्रिभिरेभिरुग्रैर्गङ्गाप्रवाहैरिव विश्वमेतत् ।
सुखं ततस्तिष्ठति रागसिंहः सन्मार्गमत्तद्विपकुम्भभेदी ॥६००॥
अस्यैव तुङ्गमधितिष्ठति विष्टरं या सा मूढतेति विदिता दयिताऽस्य हृद्या ।
धत्ते प्रभां मणिरिवायमिमां निजाङ्के स्वीयप्रचारपरिमुद्रितबाह्यभावाम् ॥६०१॥
अन्योऽन्यभेदविरहादनयोर्वपुर्भ्यां नोच्चैर्गुणा अपि मिथो दधते विभेदम् ।
ज्वालानलाविव जगज्जनदाहकार्ये तौ द्वावपीह विधिना मिलितौ नियुक्तौ ॥६०२॥
अस्यैव यश्च परितिष्ठति वामपार्श्वे द्वेषद्विपेन्द्रमिममाहुरनन्तवीर्यम् ।
विश्रान्तमेव हृदयं स्वगुणैर्गृहीतमत्रापि मोहनृपतेः प्रविभज्य रज्यत् ॥६०३॥

प्रौढो द्वेषद्विपेन्द्रो लघुरपि बलतो जन्मना रागसिंहात्, स्नेहार्द्राणामपि द्राग् निखिलतनुभृतां चित्तविश्लेषकारी ।
उत्साहं नो लभन्ते भ्रमति मदभृते चित्तवृत्तावटव्यामेतस्मिन् स्थातुमुच्चैः शुभनयकलभा भीतिकृद्दृष्टिपाते ॥६०४॥

युद्धक्रुद्धस्य नास्य ध्वनितविलसितं के समाकर्ण्य भीताः,
कल्पान्तभ्रान्तवातक्षुभितघनघटागर्जितारम्भजैत्रम् ।
लीयन्ते कन्दरायां ननु धरणिभृतां यान्ति कान्तारदेशान्,
गाहन्ते मध्यमब्धेरपि च कृतमहायानपात्रावताराः ? ॥६०५॥

लग्नः प्रत्यर्थिनारीविपुलकुचतटीकुङ्कुमश्रीहृतेः किं, स्फुर्जत्यस्य प्रतापे ज्वलदनलनिभे शोभते शोणभावः ।
तन्नेत्रोरुप्रणालाविरलपरिगलद्वारिभिः क्षालितोऽपि, क्षीणो यन्नैष [1]चित्रं तदिदमतिततं कस्य मग्नं न चित्ते ? ॥६०६॥

या त्वस्य भार्या प्रथिताऽविवेकिता तस्याः प्रवृत्तिः परिकीर्त्तितैव ते ।
शोकेन पृष्टेन तमःपुरस्थितिं तत्साऽस्य पार्श्वे न निरीक्ष्यतेऽधुना ॥६०७॥
यो विष्टरेऽस्यैव नृपस्य पृष्ठे तुङ्गे निविष्टो घनशोणवर्णः ।
तूणीरयुक् पञ्चशरः सचापस्त्रिभिर्नरैश्च प्रियया च युक्तः ॥६०८॥
जगत्प्रसिद्धो मकरध्वजोऽसौ जगत्त्रयी धैर्यभुजङ्गतार्क्ष्यः ।
विनिर्जितो[2]ऽनेन पितामहोऽपि गौरीविवाहेऽकृत बालचेष्टाम् ॥६०९॥
समाः सहस्रं च स एव दिव्यं रतेऽधृतोऽनेन विसर्पितृष्णः ।
अन्येऽपि दैत्यर्षिसुराः समग्रा अनेन नूनं न वशीकृताः के ? ॥६१०॥
जनार्दनोऽस्य प्रबलप्रतापासहिष्णुरेवाम्बुनिधावुवास ।
महेश्वरो मूर्ध्नि बभार गङ्गां प्रजापतिः पद्ममशिश्रयच्च ॥६११॥
विवेकचन्द्रं परिभूय सर्वथा कुहूचकारायमिहाखिलांस्तिथीन् ।
अतोऽस्य मत्तो विपिनेषु कोकिलो मुहुः कुहूं गायति कीर्त्तिगायनः ॥६१२॥
असौ नृशंसः कुसुमैः शरैरपि क्षिणोति धैर्यं बत वज्रिणामपि ।
न शस्त्रजातिर्नियता धनुष्मतां ततः स्ववीर्यानुगता मता बुधैः ॥६१३॥
नृसिंहमानी कुसुमाहतो मया द्विधाऽपमानान्निहतो भविष्यति ।
इतीव पुष्पेषुरभूदसौ प्रभुर्विनाऽपि शस्त्रं त्रिजगज्जये स्वयम् ॥६१४॥
अस्यात्मभूतं पुरुषत्रयं यत् पुंवेदनामा प्रथमोऽयमस्मिन् ।
कुर्वन्त्यनेनैव विलुप्तधैर्या मन्दाः पुमांसः किल पारदार्यम् ॥६१५॥
स्त्रीवेदनामा कथितो द्वितीयो विश्वोदरच्छेदनिबद्धकक्षः ।
अस्यैव धाम्ना वनिता विलज्जा रागं परे पुंसि भृशं वहन्ते ॥६१६॥
प्रोक्तस्तृतीयस्त्विह षण्ढवेदो विगुप्यते येन नपुंसकौघः ।
नरत्रयस्यास्य बलेन कामो जगज्जये श्राम्यति नातिवामः ॥६१७॥
पार्श्वे च यास्याऽस्ति विशालनेत्रा रतिं जगुस्तां विरतिप्रतिष्ठाः ।
अस्याः प्रभावात् प्रथते जनानां दुःखात्मभोगेषु सुखाभिमानः ॥६१८॥

---

१. चित्रं विततमिह मनः कस्य नाक्रामतीदम् ॥६०६॥ २. ॰ऽनेन महेश्वरोऽपि ॥

तुष्यन्ति मोहान्मृगलोचनाभिर्नेत्रत्रिभागैरिह वीक्ष्यमाणाः ।
हृष्यन्ति तद्वाक्यरसैर्विचित्रैर्दन्तानहेतोः परिपीडयन्ति ॥६१९॥
कुर्वन्ति तासां बहुचाटुकर्म पादप्रहारान् बहुशः सहन्ते ।
श्लेष्माश्रितं तन्मुखदत्तमद्यगण्डूषमास्वाद्य सुखं लभन्ते ॥६२०॥
प्रियावियोगादुपयान्ति तापं रटन्ति खिद्यन्ति वशाऽवधूताः ।
परेषु रक्तामुपलभ्य नारीं मज्जन्ति दुःखाम्बुनिधावपारे ॥६२१॥
वशीकृताः स्वीयबलेन रत्या विडम्बनां कामिह नाप्नुवन्ति ।
प्रेत्यापि संसारसमुद्रमध्ये परिभ्रमन्तः स्मरदेवदासाः ॥६२२॥
पृष्टेऽस्य यन्मानुषपञ्चकं च हासाभिधोऽत्र प्रथमो मनुष्यः ।
अयं भृशं रोदयतीह लोकं विश्वासघाती विनियोज्य हास्ये ॥६२३॥
उल्लासयत्येनमृतेऽपि हेतोः प्रसह्य भार्याऽस्य च तुच्छताख्या ।
अतुच्छचित्तो महतोऽपि हेतोः सोल्लासमास्यं तनुते न हास्यम् ॥६२४॥
शङ्कापदं याति जनोऽत्र हास्याद् भूतोपघाती वितनोति वैरम् ।
विगोपकत्वप्रथया स्वकीर्त्तौ दत्ते मषीहस्तकमस्तबुद्धिः ॥६२५॥
या च द्वितीया घनकृष्णवर्णा बीभत्सरूपा परिदृश्यते स्त्री ।
कुतोऽपि हेतोर्विहिताधिवृद्धिमिमां प्रगल्भामरतिं प्रतीहि ॥६२६॥
अयं भयाख्यः पुरुषस्तृतीयो यतो नरैः सप्तभिरात्मरूपैः ।
करोति सर्वं जनमैहिकादिभयेन बाढं परिवेपमानम् ॥६२७॥
अयं स्वभार्या खलु हीनसत्त्वतां कदापि रागी हृदयान्न मुञ्चति ।
इमां(इमान्)हि दारांस्त्यजतोऽस्य जीवितं न कर्दमस्याप इवावतिष्ठते ॥६२८॥
चतुर्थमेनं स्मरसीह शोकं निवेदकं यं प्रकृतप्रवृत्तेः ।
तस्मिन् पुरे द्रक्ष्यसि सोऽयमत्र समागतस्तूर्णमनीकमध्ये ॥६२९॥
अस्याऽऽज्ञया शोचति नीयमानं स्वकर्मणाऽन्तं स्वजनं मनुष्यः ।
न नेष्यमाणं त्वनुशोचति स्वं हिताऽहितोपायविवेकशून्यः ॥६३०॥
अस्याऽपि भार्याऽस्ति विवर्धमानाऽशुभाशया विह्वलताभिधाना ।
प्राप्नोति सौख्यं विरहय्य नैनां दोषाकरो यामवतीमिवाऽयम् ॥६३१॥
इयं मृगाक्षी ननु पञ्चमी च नीचाकृतिः कुञ्चितनाशिकाग्रा ।
श्यामा जुगुप्सा गदिता प्रणीतव्यलीकभावा जगतीजनानाम् ॥६३२॥
छायामपीच्छेन्ति जडाः परेषां शौचप्रियाः स्प्रष्टुमतिस्मयाद्यत् ।
स्पष्टेऽप्यहो वर्त्मनि चेलमात्रे क्रुद्धाः पुनर्यच्च जले पतन्ति ॥६३३॥

१. °च्छन्ति न यत् परेषा° ॥ २. °ष्टुमतीव मूढाः । स्प° ॥

उन्मत्तरूपा अपि केचिदन्तःशङ्कापिशाचीनिहता भवन्ति ।
अस्या महामुद्गरपातनर्ममर्मप्रहारस्य विजृम्भितं तत् ॥६३४॥
आरक्तकृष्णानि च यानि डिम्भरूपाण्यहो पश्यसि षोडश त्वम् ।
सामान्यतस्ते गदिताः कषाया विशिष्य भेदं कथयामि तेषाम् ॥६३५॥
चत्वारि रौद्राणि यदत्र बाढं संयोजनाख्यानि वदन्ति तानि ।
भक्तानि मिथ्यात्वमहत्तमस्य तेनाऽऽत्मबुद्ध्या परिपालितानि ॥६३६॥
मिथ्यात्वमोहस्य चतुर्भिरेभिः पातालकुम्भैरिव वारिराशेः ।
क्षुब्धैः प्रवृद्धिर्भवतीह वेलामिषाज्जगद्ग्रन्तुमुदस्तहस्ताः ॥६३७॥
चत्वारि रूपाणि लघूनि चैभ्यः सर्वात्मनैव व्रतघातकानि ।
नाम्नाऽव्रतान्येव वदन्ति तद्ज्ञाः(तज्ज्ञाः)प्रसर्पदातुर्यगुणस्थितीनि ॥६३८॥
लघूनि तेभ्योऽपि पुरः स्फुरन्ति धीमन् ! विरत्यावरणानि विद्धि ।
वल्गत्सु तेषु क्षमते न कोऽपि किञ्चिद्व्रतस्थोऽपि महाव्रताय ॥६३९॥
लघूनि तेभ्योऽपि च चञ्चलानि जगुर्बुधाः संज्वलनाभिधानि ।
कुर्वन्ति यानि प्रसभं व्रतेषु म्लानिं मुनिरप्यतिचारलेशात् ॥६४०॥
द्वेषद्विपेन्द्रस्य किलाष्ट रागसिंहस्य जातानि तथाष्ट चैषु ।
पौत्राणि मोहक्षितिपस्य गर्वाद् वितन्वते दुर्ललितं न कुत्र ॥६४१॥
कुटुम्बकं वर्णितमङ्गभूतमिदं महामोहनरेश्वरस्य ।
ये वेदिकाभ्यर्णगताः क्षितीशाः पदातयस्तेऽस्य निजाङ्गभूताः ॥६४२॥
इह रागकेसरिनृपस्य पुरो हरिदश्ववत्कमलयुक्तकरः ।
प्रसरत्प्रतापभवनं भुवनं परितापयन् श्रयति यः सुषमाम् ॥६४३॥
तमवेहि मोहितसमस्तनरं विषयाभिलाषसचिवप्रवरम् ।
वयमागता इह यदीयमुखप्रविलोकनाय पवनाभजवाः ॥६४४॥
किमु मानुषाणि ननु तानि पुरा कलितानि नास्य समतां दधते ? ।
इति तानि हेतुगुणतो जगतां प्रभवन्ति किं न हितघातविधौ ? ॥६४५॥
रसनानिदानमयमेव ततः परिनिश्चितोऽस्य हि धिया निहतः ।
परिचेष्टते विशदधर्मपथाद् बहिरित्वरेषु विषयेषु जडः ॥६४६॥
परचित्तभित् पटुरुपायविधौ निजनीतिमार्गविततोरुमतिः ।
अयमेव वर्धयति राज्यरमामिह रागकेसरिनृपस्य पराम् ॥६४७॥
पार्श्वेऽस्य भार्याऽस्ति च भोगतृष्णा कृष्णाहिवद्वक्रगतिः प्रतीता ।
दष्टोऽनया नैव जनः कदाचिदम्भोऽपि पातुं श्रयते विलम्बम् ॥६४८॥

पुरश्च पश्चादपि पृष्ठतश्च तिष्ठन्ति ये भूमिभुजोऽस्य दक्षाः ।
दुष्टाभिसन्धिप्रमुखा भटास्ते व्यापारभाजोऽस्य धियैव कार्ये ॥६४९॥
संख्यामतीताः खलु येऽन्तरङ्गा महीभुजो मध्यविवर्त्तिनस्तान् ।
विशिष्य वक्तुं क्षमते स एव तारापथे यः परिमाति ताराः ॥६५०॥
वेदिकाव्यवहिताश्च नृपा ये मुत्कलप्रबलमण्डपवासाः ।
मोहभूपतिलकस्य हि बाह्यास्ते पदातय उदारचरित्राः ॥६५१॥
आदिमोऽत्र नरपञ्चकयुक्तो ज्ञानसंवरणविश्रुतनामा ।
गीयते जगति बोधविलोपान् मोह इत्यपि महीपतिरेषः ॥६५२॥
एष विक्रममदादिह जीवज्ञानमिच्छति निहन्तुमशेषम् ।
तिष्ठति प्रतिहताऽखिलशक्तिः सोऽप्यनन्ततमभागधृतात्मा ॥६५३॥
दर्शनावरण इत्युदिताख्यो यो महीपतिरयं स निहन्ति ।
पश्य कस्य जगतोऽपि निसर्गादात्मनो विमलदर्शनशक्तिम् ॥६५४॥
मानुषैर्नवभिरेव युतोऽयं तेषु पञ्च वनिता मदिरावत् ।
घूर्णयन्ति जनतां पुरुषास्तामन्धयति विवशामवशिष्टाः ॥६५५॥
एष मत्सरिनरद्वययुक्तो वेदनीयनृपतिः प्रकृतिस्थम् ।
जीवमार्त्तसुखदुःखविवर्त्तावर्त्तगर्त्तपतितं वितनोति ॥६५६॥
अक्षयस्थितिमपि स्फुटपातोत्पातकन्दुकसमभ्रमभाजम् ।
आयुराख्यनृपतिः कुरुतेऽसौ ह्रस्वदीर्घचलडिम्भचतुष्कः ॥६५७॥
नामनामकनृपस्त्रिनवत्या मानुषैर्दृढबलैश्च युतोऽयम् ।
देहजातिगमनादिविभेदैः कं विडम्बयति नात्र मनुष्यम् ? ॥६५८॥
उच्च-नीचपुरुषद्वययुक्तो गोत्रनामकनृपः प्रथितोऽयम् ।
देहिनां वितनुते भृशमभ्रभ्रामणक्षितिनिपातनलीलाम् ॥६५९॥
अन्तराय इति विश्रुतनामा ह्येष दीप्तनरपञ्चकयुक्तः ।
भूपतिर्वितरणादिकलब्धीर्देहिनां दलयति स्वबलेन ॥६६०॥

वर्णिता भूभुजः सप्त तदेते लेशतो मया । वर्णनं विस्तरेणैषां नायुषाऽपि समाप्यते ॥६६१॥
इत्येनामतिगम्भीरां श्रुत्वा मातुलभारतीम् । प्रकर्षः कलयन् हर्षमिदं वचनमब्रवीत् ॥६६२॥
एतेषां वर्णनं राज्ञां कुर्वता मातुल ! त्वया । शङ्काशङ्कुं निरस्याहं मोचितो मोहपञ्जरात् ॥६६३॥
केवलं किञ्चिदद्यापि प्रष्टव्यमवशिष्यते । कर्णप्राघूर्णकीकृत्य तन्मह्यं वक्तुमर्हसि ॥६६४॥
विमर्शः प्राह यद् भद्र ! रोचते पृच्छ तत् सुखम् । प्रकर्षः प्राह चित्तेऽसौ विस्मयो मम जृम्भते ॥६६५॥

---

१. योऽयमस्ति नर° ॥ २. °ताख्यः पार्थिवस्त्वयमिह प्रणिहन्ति ॥

यदाऽहं नायकान् प्रेक्षे कीर्त्यमानेषु राजसु । परिवारं न पश्यामि तदा भानीव वासरे ॥६६६॥
परिवारं यदा प्रेक्षे न तदा नायकानहम् । विततक्षोऽपि पश्यामि यामिन्यामिव भास्करम् ॥६६७॥
परिवारयुता प्रोक्ता नायका भवता पुनः । दृष्टष्टार्थविसंवादस्तदयं बाधते मनः ॥६६८॥
विमर्शः प्राह किं चित्रं स्वभावावगताविह । नैकदोभयवेत्ता यत् स्वभावादेव कश्चन ॥६६९॥
सामान्यरूपा राजानस्तद्विशेषाः परिच्छदाः । क्रमिकज्ञानवेद्यत्वं प्रकृतिश्च मता तयोः ॥६७०॥
देश-काल-स्वभावैश्च भेदोऽप्येषां न विद्यते । धवाद्या न तरोर्भिन्ना धवादिभ्यस्तरुश्च न ॥६७१॥
केवलं यौगपद्येन न दृष्टौ ताविती्यता । नादृष्टावेव तावेकोपयोगेन क्रमेक्षणात् ॥६७२॥
तरुरेवेक्ष्यते दूराल्लक्ष्यन्ते न धवादयः । सन्निधौ तेऽपि दृश्यन्ते दृश्यते न तरुः पृथक् ॥६७३॥
तथापि तद् द्वयं दृष्टं कालभेदेन कीर्त्यते । एकोपयोगदृष्टत्वाद् घटरूपादिवद् बुधैः ॥६७४॥
स्वभावाद्यैरभेदेऽपि न सामान्य-विशेषयोः । संख्यादिभिः कृतो भेदव्यवहारोऽपि च दुष्यति ॥६७५॥
संख्ययैकस्तरुर्जात्या भूयांसः खदिरादयः । संज्ञाऽपि तरुरित्येका भेदिन्यश्च धवादिकाः ॥६७६॥
अनुवृत्तिस्तरोस्तेषु लक्षणं वीक्ष्यते पृथक् । धवाऽश्वत्थादिभेदानां व्यावृत्तिश्च परस्परम् ॥६७७॥
कार्यं च तरुमात्रस्य छायाद्यं पृथगेव हि । विशिष्टफलपुष्पाद्यमाम्रादेरन्यदेव च ॥६७८॥
व्यवहारोऽपि सामान्ये श्रुतस्कन्धेऽन्य एव हि । अन्य एव च दृष्टस्तद्भेदेष्वध्ययनादिषु ॥६७९॥
"तस्माद् भेदं पुरस्कृत्य मया प्रोक्ताः पृथक् पृथक् । राजानः परिवाराश्च न भिन्नास्तत्त्वतस्तु ते ॥६८०॥
अंशांशिनोः पृथग् वृत्तिर्भिन्नाऽभिन्ने च वस्तुनि । अवग्रहादेर्जिज्ञासावशाद् वा विस्मयोऽत्र कः ? ॥६८१॥
प्रकर्षः प्राह नष्टेयं शङ्का मे मातुलाऽधुना । एतज्जैत्राः परं सन्ति नेति वा संशयोऽस्ति मे ॥६८२॥
विमर्शोऽथाऽब्रवीदेतद्वीर्यनिर्मूलनोद्यताः । सन्त्येव बहिरङ्गेषु देशेषु विरलाः परम् ॥६८३॥
धृतात्मध्यानकवचा येऽप्रमादपराः सदा । गुप्ताः समाधिमन्त्रेण मोहादीनां वशा न ते ॥६८४॥
दुःखो दुःखानुबन्धोऽयं दुस्तरो भववारिधिः । राधावेधोपमे लोके मानुष्यमतिदुर्लभम् ॥६८५॥
तरङ्गतरला लक्ष्मीरायुर्वायुवदस्थिरम् । भोगाः स्वप्नार्थवच्छून्या वपुर्भङ्गुरमभ्रवत् ॥६८६॥
मृत्युश्छायेव पृष्ठस्थो जरा शिरसि तिष्ठति । तत्कोऽयं साध्वसस्थाने देहिनां सुखसंभ्रमः ॥६८७॥
सृष्टिर्वैकल्पिकी ह्येषा दृष्टनष्टेन्द्रजालवत् । स्वर्णधीरिह मृत्स्नायां मिथ्याज्ञानहतात्मनाम् ॥६८८॥
विकल्पचषकैरात्मा पीतमोहासवो ह्ययम् । भवोच्चतालमुत्तालप्रपञ्चमधितिष्ठति ॥६८९॥
साक्षीभूय स्थितस्यैव पश्यतो भवनाटकम् । स्वभावसुखसंवित्तिः कर्तृभावे तु सङ्करः ॥६९०॥
परभावास्ततस्त्याज्या ग्राह्याः स्वाभाविका गुणाः । स्वभावसुखमग्नस्य संसारः किं करिष्यति ? ॥६९१॥
इत्याद्यनेकसद्भावभावनाभावितात्मसु । न मोहः सपरीवारः क्षोभायाद्रिष्विवानिलः ॥६९२॥
कुचाभ्यामङ्गना येषां फलिताः स्मितपुष्पिताः । विषवल्ल्य इवाभान्ति तेषां कामः क बाधकः ? ॥६९३॥
शरीरं यैर्विनिर्णीतमशुच्यशुचिसम्भवम् । न जुगुप्सा न वा शौचाग्रहस्तेषां महात्मनाम् ॥६९४॥
तदेव शौचं तैर्ज्ञातं यद् भूतानुपघातकम् । नान्तरं हि मलं वारि क्षालयत्युच्यते यतः ॥६९५॥
"चित्तमन्तर्गतं दुष्टं तीर्थस्नानैर्न शुद्ध्यति । शतशोऽपि हि तद्धौतं सुराभाण्डमिवाशुचि" ॥६९६॥

जलशौचमनिन्द्यं हि क्वचिद् देवादिपूजने । कस्यचिद् भक्तिहेतुत्वान्मोहस्तत्राग्रहः परम् ॥६९७॥
आद्रियन्ते हि ते भावशौचं भावस्तवोद्यताः । मन्यन्ते द्रव्यपूजाङ्गं द्रव्यशौचं तु गेहिनाम् ॥६९८॥
तेषां नार्त्तिकरौ ज्ञान-दर्शनावरणौ नृपौ । सर्वज्ञसमयाभ्यासवासनालुप्तपाप्मनाम् ॥६९९॥
सर्वथैव निरीहाणां धीराणां धर्मदायिनाम् । वक्रीकर्त्तुं न रोमापि तेषां विघ्ननृपः क्षमः ॥७००॥
तेषां भूपाः शुभाय स्युश्चत्वारः सप्तमध्यगाः । समुद्रा इव मेघानामन्येषां भीतिदा अपि ॥७०१॥
दुःखोत्पत्तिः कुतस्तेषां निर्द्वन्द्वसुखशालिनाम् । अतिस्तोकाः परं तेऽत्र तेनेदं गीयते जने ॥७०२॥
"शैले शैले न माणिक्यं मौक्तिकं न गजे गजे । साधवो न हि सर्वत्र चन्दनं न वने वने" ॥७०३॥
प्रकर्षः प्राह तिष्ठन्ति देहिनो मातुल ! क्व ते ? । विमर्शः प्राह तैर्भाव्यं भवचक्राभिधे पुरे ॥७०४॥
अवान्तरपुरैर्नैकैः पाटकैश्च तदन्वितम् । असंख्या जातयस्तत्र तत् तेषामपि सम्भवः ॥७०५॥
प्रकर्षः प्राह किं बाह्यमान्तरं वा तदिष्यते ? । विमर्शः प्राह तज्जात्यन्तरमेकाविवेचनात् ॥७०६॥
बहिरङ्गा जनास्तत्र सन्ति संख्यातिगा यथा । अन्तरङ्गास्तथैतेऽपि सर्वे सन्ति महाभटाः ॥७०७॥
सन्तोषः श्रूयते तत्र यतोऽमीषां महारिपुः । नगरं तदतोऽमीभिरनुविद्धं जिगीषुभिः ॥७०८॥
स्थितिरत्र सतां तेषां कथं तत्रेति संशयः । योगशक्त्या समाधानादनुत्थानहतोऽस्तु ते ॥७०९॥
तस्मादुभयरूपं तन्नगरं प्रतिपद्यताम् । सन्ध्येव दिनरात्रिभ्यामशक्त्या भेत्तुमुच्चकैः ॥७१०॥
प्रकर्षः प्राह यद्येयं द्रष्टव्यं तत्पुरं तदा । गच्छावस्तत्र नगरे कौतुकं महदत्र मे ॥७११॥
विमर्शः प्राह विषयाभिलाषस्यैव दर्शनात् । अस्माकमीहितं सिद्धं रसनामूलनिश्चयात् ॥७१२॥
राजशासननिर्वाहात् तद् गन्तुं स्वाश्रयेऽधुना । युक्तं नोऽन्यत्र गमनं भाति नातिप्रयोजनम् ॥७१३॥
प्रकर्षः प्राह शिष्टानां दर्शनादधिकं दृशोः । जन्मनो न फलं मन्ये तत्र गन्तव्यमेव तत् ॥७१४॥
न ते मातुल ! योग्योऽहमेतदर्शनवञ्चने । चकोराणां सुधापानं न कारयति किं विधुः ? ॥७१५॥
संवत्सरावधिर्दत्तो नाधुनाऽत्येति चावयोः । ऋतुद्वयमतिक्रान्तं शिशिरस्तत्र जृम्भते ॥७१६॥

तथाहि—

स्फूर्जत्प्रियङ्गुलतिकाकलितं प्रफुल्लत् कुन्दद्रुमं वनमिदं नभसो बिभर्त्ति ।
शोभां दिनात्ययविवृद्धनिशाविलासविस्तारिचारुरुचितारकमण्डलस्य ॥७१७॥

शिशिरममलपुष्पैर्मण्डनैः कृतशोभास्वदयितमभिसर्तुं विस्फुरत्पत्रवल्लिः ।
स्फुटतिलकविलासा रोध्रराजीविकासात्, स्मितमिव तनुतेऽसौ हर्षपूर्णा वनश्रीः ॥७१८॥

मधुपैर्नितान्तपरिभुक्ततया विगलत्तनुर्वहति कण्टकिनी ।
निपतत्तुषारकणकैतवतः सुरतश्रमाम्भ इव पङ्कजिनी ॥७१९॥

विमुदिता श्रीर्मधुपप्रसङ्गात् सरोरुहाणां द्विजनायकेन ।
तत्प्रत्यवायप्रलयाय तानि हिमोच्चये किं शिशिरे म्रियन्ते ? ॥७२०॥

आबिभर्त्ति विततां हिमकन्थां शीतभीत इव यच्छिशिरोऽपि ।
तत्प्रचाररचना कथमुच्चैरुच्यतां बत तदन्यजनेषु ॥७२१॥
उष्मणः कुचतटी पदमेकं विद्यते हिमहतस्य वधूनाम् ।
भोगिनस्त्वरयति स्मरविद्वांस्तद्रहस्यविदतः खलु तत्र ॥७२२॥

वैतालेन हिमेन पङ्कजवनं लोलूयते सर्वतः । पान्थः शीतनिपीडितः प्रियतमाध्यानेन दोदूयते ।
हृद्देशार्पितजानुदुर्गतकुलं रात्रौ च रोरूयते, संश्लिष्टाङ्गनिलीनवक्त्रकुहरः कोकूयते जम्बुकः ॥७२३॥
वर्त्तते लङ्घितप्रायः साम्प्रतं शिशिरो ह्ययम् । ततः षड्मासशेषेऽपि किमुत्ताम्यति मातुलः ॥७२४॥
ततस्तदाग्रहं ज्ञात्वा विमर्शो गन्तुमुद्यतः । गच्छतस्तत्पुरं शीघ्रं तुष्टौ स्वस्रीय-मातुलौ ॥७२५॥
गच्छन्नाह प्रकर्षोऽथ मार्गश्रान्तिनिवृत्तये । मातुल ! श्रूयते लोके यः कर्मपरिणामराट् ॥७२६॥
चक्रवर्त्ती प्रतापोग्रस्तदाज्ञां मोहभूपतिः । किमेष कुरुते किं वा नेत्यस्ति मम संशयः ॥७२७॥
विमर्शः प्राह नैवाऽस्ति भद्र ! भेदो मिथोऽनयोः । स हि ज्येष्ठः कनिष्ठोऽयं भ्राताऽटव्यां स्थितः पुनः ॥७२८॥
चरटोऽयं महामोहो भूपा येऽस्य पदातयः । ते तस्याऽपि हि विज्ञेयाः समचित्तानुयायिनः ॥७२९॥
कार्याण्यसुन्दराण्येव महामोहः करोति हि । प्रकृत्याऽन्यश्च निर्माति सुन्दराणीतराणि च ॥७३०॥
विजिगीषुरयं भूपः स राजा नाटकप्रियः । सेवन्तेऽमुं महामोहमतो धीरा रणे नृपाः ॥७३१॥
स कर्मपरिणामाख्यो भ्राताऽस्याऽपि महत्तमः । कुर्वन्त्यतस्तदग्रेऽपि नाटकं ते प्रसत्तये ॥७३२॥
महामोहादिकैः सर्वैर्भूपालैर्भवनाटके । तैस्तत्र हेतुतां प्राप्तैः सपत्नीकः स तुष्यति ॥७३३॥
आ(अ)न्तरङ्गेषु सर्वेषु निर्वृत्तिं नगरीं विना । नगरेषु स हि स्वामी बहिरङ्गेषु भावतः ॥७३४॥
महामोहस्त्वयं स्वामी दृष्टानां भूभुजां त्वया । तदादेशेन यत्किञ्चिद्धनमर्जयति स्वयम् ॥७३५॥
निःशेषं नतमौलिस्तत् तस्याऽर्पयति भक्तिमान् । स सुन्दरेतरार्थेषु कुरुते तन्नियोजनम् ॥७३६॥
अयं हि विग्रहारूढः स तु भोगपरो नृपः । भटभुक्त्या पुरा दृष्टं दत्तमस्य पुरद्वयम् ॥७३७॥
अतः पुरद्वये तत्र सैन्यमस्त्यस्य भक्तिमत् । चित्तवृत्तिमहाटव्यामपि विग्रहतत्परम् ॥७३८॥
प्रकर्षः प्राह किं राज्यं क्रमाभ्यागतमेतयोः । किं वाऽन्यदीयमेवेतं गृहीतं बलवत्तया ? ॥७३९॥
प्रकर्षः(विमर्शः)प्राह वत्सेदं न क्रमागतमेतयोः । परकीयमिदं राज्यं प्रसह्याभ्यां वशीकृतम् ॥७४०॥
सकर्मकस्य जीवस्य संसारीत्यभिधाभृतः । स्वीकृताऽऽभ्यां स्ववीर्येण चित्तवृत्तिमहाटवी ॥७४१॥
प्रकर्षः प्राह तद्राज्यग्रहे कालः कियानभूत् ? । विमर्शः प्राह नैवादिं जाने नान्येऽपि जानते ॥७४२॥
परमार्थस्त्वयं वत्स ! कथ्यते तव साम्प्रतम् । स कर्मपरिणामाख्यो गरिष्ठो विष्टपाधिपः ॥७४३॥
अयं पुनर्महामोहस्तस्यादेशविधायकः । तन्नियुक्तभटासैन्यस्तत्कोशस्य च वृद्धिकृत् ॥७४४॥
ईदृशानल्पसज्जल्पकल्पनेनाल्पितश्रमौ । तावतीत्य दिनैर्मार्गं भवचक्रपुरं गतौ ॥७४५॥
इतश्च शिशिरोऽतीतो वनकौमारसन्निभः । तत्तारुण्यमिवोन्मादी जजृम्भे मधुरुद्धतः ॥७४६॥

लताकरैर्नृत्यमिव प्रकुर्वन् कृतान्तकाष्ठागतवातधूतैः ।
मृष्टः स ताभ्यामथ काननेषु मत्तालिरावैरिव चारु गायन् ॥७४७॥

हसन्निवोद्यत्कुसुमाट्टहासैः पठन् शुकानामिव जल्पितेन ।
रज्यन्निवाशोकलताविलासैर्नमन्निवालोलतरूत्तमाङ्गैः ॥७४८॥
वपुर्भृतां शापमिव प्रयच्छन् प्रवृद्धताम्राक्षकुहूरवेण ।
विलोलचूतद्रुममञ्जरीभिराकारयन् [1]विश्वमिवोत्कराग्रः ॥७४९॥
रुदन्निव प्रच्युतसिन्दुवारपुष्पालिदम्भाद्गलिताश्रुधारम् ।
क्रन्दन्निवच्छन्ननिकुञ्जगुञ्जत्कपोतहुङ्कारपरंपराभिः ॥७५०॥
रजोऽभिवर्षन्निव विप्रकीर्णामोदैः प्रियालद्रुममञ्जरीणाम् ।
प्रदर्शयन् वह्निमिव ज्वलन्तं समुल्लसत्किंशुककैतवेन ॥७५१॥
धावन्निवोन्मत्तमृगव्रजाणामुल्लङ्घ्य यातैर्ललनान्वितानां ।
दिवाऽभिवल्गन्निव माधवीनां परागहस्तैर्विततैरुदस्तैः ॥७५२॥
बद्धाञ्जलिः कोरकितैर्द्रुमौघैर्लताप्रतिक्षिप्तमिलिन्ददृष्टिः ।
उद्गीतनव्याङ्कुरकण्टकश्रीर्मूर्च्छां गतः पञ्चममूर्च्छनाभिः ॥७५३॥
तैस्तैर्विलासैरनवग्रहोऽपि नवग्रहावेशविकारदर्शी ।
अपत्रपः सद्दलरक्षकोऽपि कृतोदयोऽप्युत्कलिकालसत्तः ॥७५४॥
॥ अष्टभिः कुलकम् ॥

ततो विमर्शो न्यवदत् प्रकर्षं काले तवेच्छा भवचक्रदृष्टेः ।
अस्याऽधुना सुन्दरता हि गुर्वी पीयूषरश्मेरिव पूर्णिमायाम् ॥७५५॥
धावन्ति लोका बकुलद्रुमेषु धृतिं प्रयान्ति स्मितमाधवीषु ।
लुभ्यन्ति पश्याऽरुणपल्लवेषु तृप्यन्ति नोच्चैः सहकारवृक्षे ॥७५६॥
लताः सुभुक्ता मधुपैरतुच्छगुच्छश्रियः पाटलपल्लवाग्राः ।
इमाः स्वतुल्याः कुलटाः श्रयन्ति लसत्कराः पीनकुचाभिरामाः ॥७५७॥
समुद्यतानां कुसुमोच्चयाय स्त्रीणां कुचस्पर्शमवाप्य मत्ताः ।
स्वेदं सुमौघैर्मरुता च कम्पं किं सात्त्विकं न स्फुटयन्ति वृक्षाः ॥७५८॥
पश्यैष चित्तेषु वियोगिनीनां द्विजोऽग्निहोत्राय पिकः प्रवृत्तः ।
पाठः श्रुतेरस्य निशम्यतेऽसौ नादो नु साक्षीकृतकामदेवः ॥७५९॥
उच्चस्थितं लातुमपारयन्तीं प्रियां प्रियोऽत्र स्तनभारनम्राम् ।
दत्ते लतापुष्पमुदितमोहो मुहुर्मुहुश्चुम्बननिष्क्रयेण ॥७६०॥
लतानिकुञ्जेषु लसन्ति यूनां बन्धैर्विचित्रैरिह मैथुनानि ।
तैरेव पुष्पैः स्मरमल्लयुद्धावलोकनानन्दिभिरर्चितानि ॥७६१॥

---

१. विश्वमिवाङ्गुलीभिः ॥७४७॥

कान्तारदेशाः कुसुमोच्चयेच्छुकान्तापदालक्तकरक्तभासः ।
सङ्क्रान्तमन्तःकुसुमेषु रागं बहिर्नयन्तीव बलादमीति ॥७६२॥
निरीक्ष्य दोलासु विलोलनेत्रा विस्तारिहाराः परिवृत्तिभाजः ।
स्मरोऽपि भूयो लयघूर्णमानभोगीन्द्रभृच्छम्भुधिया बिभेति ॥७६३॥
सुवासितं सन्मणिभाजनस्थं जना घनाम्भोरुहसौरभेण ।
प्रियाधरास्वादसुधानवद्यं पिबन्ति हृद्याम्रवनेषु मद्यम् ॥७६४॥
गायन्ति गीतानि हसन्ति मत्ताश्चुम्बन्ति कान्तावदनाम्बुजानि ।
वदन्ति गुह्यानि सहस्ततालमापानके के न सुरामदेन ? ॥७६५॥
चित्तादिवाकृष्य सुरामदेन नेत्रेषु रागो निहितः प्रियाणाम् ।
चकास्ति विस्तारितदीप्तिरुच्चैरम्भोधिमध्योद्धृतरत्नबन्धुः ॥७६६॥
विघूर्णमानानि मुखानि मद्यान्मृगेक्षणानामधुनाऽरुणानि ।
नवार्ककान्तिच्छुरितोर्मिनृत्यत्सरोजलक्ष्मीं प्रविडम्बयन्ति ॥७६७॥

वदत्येव विमर्शेऽदो मधुमासदिदृक्षया । नगरान्निर्गतो राजा पौरराजकसेवितः ॥७६८॥
स विमर्श-प्रकर्षाभ्यां दृष्टोऽब्धिरिव फेनवान् । सितातपत्रस्फीतश्रीर्वज्रीव विबुधाश्रितः ७६९॥
उद्यानमथ सम्प्राप्तो रेजे राजकमध्यगः । शङ्खेषु दक्षिणावर्त्त इव विस्तृतदीधितिः ॥७७०॥
मृदङ्गाः प्रहतास्तूर्णं वादिता वेणवस्तदा । ययौ तालारवो वृद्धिं प्रवृत्ता जनकेलयः ॥७७१॥
केचिन्नृत्यन्ति वल्गन्ति केऽपि धावन्ति किञ्चन । केचित्कलकलायन्ते हसन्त्यपि च केचन ॥७७२॥
केचिद् गायन्ति गीतानि केऽप्युत्कृष्टीर्वितन्वते । शृङ्गैः सिञ्चन्ति सौवर्णैः केऽपि कश्मीरजद्रवैः ॥७७३॥
विलासमीदृशं प्रेक्ष्य विमर्शेनेति चिन्तितम् । अहो ! काऽपि महामोहशक्तिर्विश्वप्रमाथिनी ॥७७४॥
अहो ! सर्वंकषं वीर्यं रागकेसरिभूपतेः । अहो ! प्रतापो विषयाभिलाषस्य प्रसृत्वरः ॥७७५॥
अहो ! कामस्य वामत्वमहो ! रतिविजृम्भितम् । अहो ! हासभटोल्लासो विभ्रमः कोऽप्यहो ! दृढः ॥७७६॥
अहो ! अदीर्घदर्शित्वमहो ! विक्षिप्तचित्तता ! अहो ! तृष्णानिमग्नत्वमहो ! श्रोतोऽनुगामिता ॥७७७॥
ततः प्रकर्षोऽभिदधे पश्यंस्तत्तेन चेष्टितम् । भद्र ! तेऽमी जना बाह्या ये मोहादिवशाः स्मृताः ॥७७८॥
प्रकर्षः प्राह चेष्टन्ते कस्यैवं धामतो जनाः । विमर्शः प्राह यो दृष्टो महाविष्टरसंस्थितः ॥७७९॥
तृष्णाख्यायां वेदिकायां भूपतिर्मकरध्वजः । तस्य प्रियवयस्योऽयं वसन्तः शिशिरात्यये ॥७८०॥
गतस्तदन्तिके कालपरिणत्येकसेवकः । आज्ञारहस्यं तस्मै च स्वामिन्यास्तेन भाषितम् ॥७८१॥
गन्तव्यं भवचक्रे मे मानवावासपत्तने । वियोगभीरुस्तदहं दर्शनाय तवागतः ॥७८२॥
मकरध्वजभूपोऽथ प्राह किं न स्मरस्यदः ? । वर्षेऽतीते मया तत्र सहैव विलसिष्यसि ॥७८३॥
गन्तुं दत्ते पुरे तत्र स्वामिन्याज्ञां यदा तव । महामोहनृपो दत्ते ममाऽप्याज्ञां तदा ध्रुवम् ॥७८४॥
वियोगभीर्न तत्कार्या गन्तव्यं भवताऽधुना । अहमप्यनुगच्छामि त्वामादेशान्महीपतेः ॥७८५॥

ततः पुरे वसन्तोऽत्र समायातो विलासवान् । अन्वागतश्च मन्त्र्यादीन् विज्ञप्य मकरध्वजः ॥७८६॥
महामोहेन तद्राज्ये स्थापितो मकरध्वजः । दत्ताश्चान्येऽपि भूपालास्तस्य निर्देशवर्त्तिनः ॥७८७॥
महत्त्वं स्वयमप्यस्य विदधे रागकेसरी । प्रतिपन्नं स्थितिर्हि सा तथा नु प्रमुखैरपि ॥७८८॥
महामोहवदेवैनं सेवन्ते तन्महाभटाः । लोलाक्षो मानवावासे योऽप्ययं बाह्यभूपतिः ॥७८९॥
सोऽपि वीर्येण निर्जित्याऽनेन निःसारितो बहिः । न च तज्जितमात्मानं मायामूढः स मन्यते ॥७९०॥
भूयांसो येऽप्यमी लोकाश्चेष्टन्तेऽनेन निर्जिताः । नात्मानं तेऽपि जानन्ति तादृशं पातिताश्छले ॥७९१॥
ततो व्यतिकरादस्मान्मकरध्वजधामतः । एवं लोका विचेष्टन्ते वसन्तोन्मानसादराः ॥७९२॥
प्रकर्षः प्राह कुत्राऽसौ वर्त्तते मकरध्वजः ? । विमर्शः प्राह नन्वेष सन्निधौ नाटयत्यमून् ॥७९३॥
प्रकर्षेण ततः प्रोक्तं कुतोऽसौ नोपलभ्यते ? । विमर्शः प्राह दृश्यन्ते नान्तराश्चर्मचक्षुषा ॥७९४॥
यदि तद्दर्शनाकाङ्क्षा बाधते तव मानसम् । गृहाण विमलालोकं तद् मदीयं दृगञ्जनम् ॥७९५॥
दीयतां तदिति व्यक्तं वदतोऽस्य दृशोर्युगम् । अञ्जितं तेन विमलालोकेनामलतेजसा ॥७९६॥
करामलकवत् तेन दृष्टस्तस्य प्रभावतः । हृदयेषु मनुष्याणां ससैन्यो मकरध्वजः ॥७९७॥
एष सिंहासनस्थोऽपि विध्यत्येतान् शिलीमुखैः । जनान् तान् क्रन्दतो दृष्ट्वा करतालं ददात्यसौ ॥७९८॥
सुहृतं सुहृतं देव ! त्वयेति स्फुटभाषिणः । उल्लासं वर्धयन्त्यस्य किङ्कराः पुरतः स्थिताः ॥७९९॥
दृष्ट्वा प्राह प्रकर्षोऽथ राज्यं तद् माकरध्वजम् । दृश्यन्तेऽत्र सपत्नीका महामोहादयो भटाः ॥८००॥
दृश्यन्ते नारति-द्वेष-गजेन्द्राद्याः कथं पुनः ? । विमर्शः प्राह तेऽप्यत्र सन्त्येव हि तिरोहिताः ॥८०१॥
अपेक्षन्ते परं सेवाऽवसरं निभृताशयाः । राज्येऽस्य यावदाभाव्यं प्रगल्भन्ते महाभटाः ॥८०२॥
लोलाक्षो यज्जितोऽनेन मन्यतेऽस्यैव बन्धुताम् । महामोहाधिकारोऽयं हृष्यन्त्येते जनास्तु यत् ॥८०३॥
वल्गन्ति च तदाभाव्यं रागकेसरिभूपतेः । लुभ्यन्ति यच्च विषयाभिलाषस्येदमूर्जितम् ॥८०४॥
हासस्येवाधिकारोऽयं दीर्घहासैर्हसन्ति यत् । अभ्यूह्यश्चैवमन्येषां व्यापारो नियतः पृथक् ॥८०५॥
भुञ्जते यत् पुनर्भोगान् चुम्बन्त्येते प्रियाननम् । कुचोपपीडं वनितामालिङ्गन्ति प्रमोदतः ॥८०६॥
तज्जातीयेषु कार्येषु भूपतिर्मकरध्वजः । स्वयं व्याप्रियतेऽन्यस्य नियोगं न ददाति च ॥८०७॥
तदेवमत्र विद्यन्तेऽरतिद्वेषादयोऽप्यहो ! । स्वनियोगानवसरान्नाविर्भावं तु बिभ्रति ॥८०८॥
प्रकर्षः प्राह हृद्वृत्तौ तत् किं शून्यः स मण्डपः ? । विमर्शः प्राह नह्येवं यदमी कामरूपिणः ॥८०९॥
एतैः पूर्णं तदास्थानं तदत्राभ्यागतैरपि । आकल्पस्थायि तद्राज्यमिदमित्वरकालिकम् ॥८१०॥
चिरन्तनस्थितेरेवाऽभिषिच्य मकरध्वजम् । राज्ये भृत्यं महामोहस्तिष्ठत्यग्रेऽस्य भृत्यवत् ॥८११॥
अत्रस्थैरपि मोहाद्यैरशून्यो मोहमण्डपः । रवेर्वा द्योतयन्त्येव स्पृशन्तोऽपि भुवं कराः ॥८१२॥
अत्रान्तरे स लोलाक्षः प्रविष्टश्चण्डिकागृहे । सम्पूज्य तां सुरां पातुमुपविष्टः पुरः स्थले ॥८१३॥
बद्धमापानकं तत्र भाजनेषु धृताः सुराः । अर्पिताः स्वर्णचषकाः पीयते मेद्यमुद्धतैः ॥८१४॥

---

१. मद्यमुद्धतैः ॥

गीयते सरसं गीतं कराब्जैरभिनीयते । विधीयते प्रियतमाऽधरबिम्बानुचुम्बनम् ॥८१५॥
भीतयेव ह्रियोन्मादाच्च्युतवस्त्रेषु लीयते । स्मराद् गाम्भीर्यपिण्डेन तापादिव विलीयते ॥८१६॥
स्थीयते न विवेकेन व्यात्तवक्त्रेक्षणाद् भिया । मदेन वनितालोकसम्मर्देनोपचीयते ॥८१७॥
लोलाक्षस्य लघुभ्राता[1] मत्तोऽथ रिपुकम्पनः । प्राणप्रियामथ रतिललितां स्वामनर्त्तयत् ॥८१८॥
तां नृत्यन्तीं प्रतापाग्नेर्ज्वालामिव मनोभुवः । संक्षोभं प्राप लोलाक्षः सम्प्रेक्ष्य विततत्विषम् ॥८१९॥
गाढमध्युपपन्नोऽसौ स्थातुं शक्नोति न क्षणम् । निश्चेष्टं मदिरोन्मादादापानकमथाऽजनि ॥८२०॥
सर्वे प्रलुठिता लोकाः प्रवृत्ताश्छर्दयो मुहुः । आगताः सारमेयाश्च काकाश्चाशुचिकर्दमे ॥८२१॥
मैद्यमूर्च्छानिमग्नेऽथ प्रसुप्ते रिपुकम्पने । ग्रहीतुमैहत रतिललितां स्मरपीडितः ॥८२२॥
दृष्ट्वा प्रसारितौ बाहू तेनोत्फणफणिप्रभौ । भयध्वस्तसुरोन्मादा प्रवृत्ता सा पलायितुम् ॥८२३॥
लोलाक्षेण गृहीता च वन्येभेनेव हस्तिनी । विमोच्य तत्करं तेन धावन्ती सा पुनर्धृता ॥८२४॥
पुनर्विमोच्य साऽऽत्मानं प्रविष्टा चण्डिकागृहे । अथ पादुरभूद् द्वेषगजेन्द्रो राजशासनात् ॥८२५॥
स्वडिम्भरूपैः सहितः प्रकर्षेण निरैक्षि सः । विमर्शः प्राह वत्साऽस्य साम्प्रतं पश्य चेष्टितम् ॥८२६॥
ततो द्वेषगजेन्द्रेण लोलाक्षः समधिष्ठितः । दध्यौ खड्गेन हन्म्येनां या मां त्यक्त्वा पलायिता ॥८२७॥
प्रविष्टः खड्गमुद्यम्य चण्डिकायतनेऽथ सः । चण्डिका तेन तद्बुद्ध्या मदान्धेन विदारिता ॥८२८॥
बहिर्निरीयाऽथ रतिललिता कृतपूत्कृतिः । तां वार्त्ता कथयामास विबोध्य रिपुकम्पनम् ॥८२९॥
सोऽपि द्वेषगजेन्द्रेणाधिष्ठितो दयितागिरा । सतिरस्कारमाह्वास्त लोलाक्षं दुष्टचेष्टितम् ॥८३०॥
जातः कोलाहलो भूयान् सन्नद्धं निखिलं बलम् । अयुध्यन्तान्धयुद्धेन सुरोन्मत्ता मिथो भटाः ॥८३१॥
द्विपैर्द्विपा हयास्तार्क्ष्यैरुष्ट्रैरुष्ट्राः खराः खरैः । चूर्णिताः शतशस्तत्र कातरैरपि कातराः ॥८३२॥
अकाण्डबहुसम्मर्दोत्थितशोणितधारया । तदा बभूव मद्येन तर्पिता चण्डिकेव भूः ॥८३३॥
लग्नौ द्वौ खड्गयुद्धेन लोलाक्ष-रिपुकम्पनौ । जघानाऽथ महाक्रोधाल्लोलाक्षं रिपुकम्पनः ॥८३४॥
विमर्शश्च प्रकर्षश्च दृष्ट्वा तं घोरविप्लवम् । प्रविष्टौ नगरे तत्र स्थितौ स्थाने भयोज्झिते ॥८३५॥
विमर्शः प्राह वत्सेदं दृष्टं द्वेषविजृम्भितम् । ध्रुवं पर्यवसानं स्यादीदृशं मद्यपायिनाम् ॥८३६॥
मद्यं मूलमवद्यानां मद्यं पुण्यद्रुमानलः । मद्यं सद्गुणपुष्पाणां म्लानावातपसंज्वरः ॥८३७॥
मद्यं च पारदार्यं च यो न त्यजति दुर्मतिः । स लोलाक्ष इव क्षीबः क्षयं याति न संशयः ॥८३८॥
प्रकर्षः प्राह वाक्यं ते प्रमाणं नात्र संशयः । तयोः सुखं विचरतोर्गताः केऽप्यथ वासराः ॥८३९॥
दृष्टस्ताभ्यां नृपावाससमीपे पुरुषोऽन्यदा । प्रकर्षोऽथाऽवदन् मिथ्याभिमानो ह्येष मातुल ! ॥८४०॥
इहागतः कुतो हेतोः पुराद् राजसचित्ततः । विमर्शोऽवददाहूतो महामोहेन खल्वयम् ॥८४१॥
मकरध्वजराज्यस्य स प्रसादेन भूतये । साम्प्रतं यात्युपरिपु कम्पनावासमेव च ॥८४२॥
अयं राज्येऽभिषिक्तोऽस्ति लोलाक्षे निहते यतः । प्रेषितः स्वामिना मिथ्याभिमानोऽन्यस्य सद्मनि ॥८४३॥

---

१. °ता सोन्मादो रिपु° ॥ २. लोलाक्षोऽथ सुरोन्मादात् प्रसुप्ते ॥

प्रकर्षः प्राह तद्देहं प्रदर्शय ममापि तत् । स्वीचकार विमर्शोऽपि प्रविष्टौ द्वौ नृपालये ॥८४४॥
इतश्च तस्याऽस्ति मतिकलिताख्या परा प्रिया । सा तस्मिन्नेव समये प्रसूता दारकं शुभम् ॥८४५॥
जातमात्रे सुते तत्र प्रोन्निद्रमिव पङ्कजम् । खमिवार्कहतध्वान्तं तद् राजभवनं बभौ ॥८४६॥
रचिता मणिदीपौघा धृता मङ्गलदर्पणाः । भूतिरक्षाविधिश्चक्रे सिद्धार्थैर्भूषिता च भूः ॥८४७॥
प्रियं वक्तुं महीशस्य सुतजन्ममहोत्सवम् । वक्षोजभारनम्राऽपि ययौ वेगात् प्रियंवदा ॥८४८॥
निवेदिते तया राज्ञः पुत्रजन्ममहोत्सवे । हर्षाङ्कुरैरिवाकीर्णं वपुरुत्पुलकं दधौ ॥८४९॥
प्रविष्टोऽत्रान्तरे[1] मिथ्याभिमानस्तस्य सद्मनि[2] । दध्यावधिष्ठितस्तेन हृदीत्थं रिपुकम्पनः ॥८५०॥
अहो ! जातः कृतार्थोऽहं प्राप्तो वंशो ममोन्नतिम् । प्रसन्ना देवता मह्यं मया लब्धं जनुःफलम् ॥८५१॥
हार-कुण्डल-केयूर-कटकादि ददौ ततः । निवेदिकायै दीनारलक्षं चासौ प्रमोदभाक् ॥८५२॥
प्रवृद्धे हर्षपाथोधौ सुतेन्दूल्लासतस्ततः । धीरो वीचिध्वनिरिवोत्थितस्तूर्यध्वनिः क्षणात् ॥८५३॥
काश्मीरजन्मकस्तूरीसम्मर्दकृतकर्दमम् । लसदंशुमणिव्रातविडम्बितरविप्रभम् ॥८५४॥
हसत्कञ्चुकिकं नृत्यत्कुब्जवामनशोभनम् । त्रुटद्धारलताकीर्णं दीयमानधनोन्मदम् ॥८५५॥
विलासिनीकृतोल्लासं रम्यं वेषोद्भटैर्भटैः । बहुरूपमिवामोदाज्जातं तद् राजमन्दिरम् ॥ ८५६॥
तदा भृत्यगणे नृत्यं प्रमोदेन वितन्वति । ननर्त स्वयमप्युच्चैः प्रीत्या भूपतिरुद्भुजः ॥८५७॥
दृष्ट्वाऽपृच्छत् प्रकर्षस्तन्मातुलं जातकौतुकः । किमितीमे रटन्त्युच्चैर्विस्फारितमुखा जनाः ॥८५८॥
काष्ठानि चर्मनद्धानि बाढमास्फोटयन्ति किम् । किं मुद्गारं वहन्त्येते धावन्ति किमितस्ततः ? ॥८५९॥
किं विण्मूत्रपिठर्यश्च मन्दं मन्दं चलन्त्यमूः । किं चैष सदनस्येशः करोत्यात्मविडम्बनम् ? ॥८६०॥
विमर्शः प्राह भद्रेदं मिथ्यामानस्य जृम्भितम् । अनेनोत्पादितो ह्यस्य सुतो मेऽभूदिति भ्रमः ॥८६१॥
तद्वासनाविलासाच्च प्रवृत्तेयं विडम्बना । वेत्त्येनमेष बन्धुं स्वं विडम्बकमपि स्फुटम् ॥८६२॥
प्रकर्षः प्राह यद्येवं योऽनेन परवांस्ततः । स एष कीदृशो लोके गीयते रिपुकम्पनः ॥८६३॥
विमर्शः प्राह वत्साऽयं न भावरिपुकम्पनः । ख्यातिरस्योदिता लोके बाह्यशत्रुप्रकम्पनात् ॥८६४॥
बाह्यप्रत्यर्थिकोटीनां समर्थो यः प्रमर्दने । सोऽपि ज्ञानं विना नैव प्रभूष्णुर्भाववैरिणाम् ॥८६५॥

तेनाऽस्य वत्स ! को दोषः को वा निखिलदेहिनाम् ? ।
यतोऽत्र तत्त्वचिन्तायां ज्ञानाभावोऽपराध्यति ॥८६६॥

क्रोधादिभ्योऽखिलेभ्योऽपि पापमज्ञानमुल्बणम् । जनो मिथ्याभिमानस्य येन बद्ध्वा प्रदीयते ॥८६७॥
तेनाऽभिभूतचित्तश्च न जानाति हिताहितम् । विडम्बयति चात्मानं ग्रहग्रस्त इवानिशम् ॥८६८॥
"कदापि नाभिमन्यन्ते ज्ञानेन तु हतांहसः । लोकाश्चर्यकरीं प्राप्य श्रियं पौरन्दरीमपि" ॥८६९॥
"गिरिमृत्स्नां धनं पश्यन् धावत्यज्ञानलुप्तधीः । अनादिनिधनं ज्ञानधनं पश्यन्ति योगिनः" ॥८७०॥
"बाह्यानज्ञानिनः प्राप्य पुत्रदारादिसम्पदम् । स्मयन्तेऽज्ञानमग्नास्तामन्तः पश्यन्ति निश्चलाम्" ॥८७१॥

---

१. आयातोऽत्रान्तरे ॥ २. °स्य सन्निधौ । द° ॥

"प्रतिष्ठां वेत्ति विष्ठावच्छमाम्भेभेरमसम्पदम् । जागर्त्ति ज्ञानवानन्तर्बहिः शेते तु सर्वदा" ॥८७२॥
शत्रुर्मिथ्याभिमानोऽयं यैः क्षिप्तः पार्श्वयोर्द्वयोः । ते धन्यास्ते महात्मानस्ते च मध्यस्थदेहिनः ॥८७३॥
जितमिथ्याभिमानानामखण्डज्ञानसम्पदाम् । साधूनां नोपमा लोके सदेव-मनुजा-सुरे ॥८७४॥
यावच्च प्रवदत्येवं विमर्शः प्रथमानधीः । आगतौ भूपभवनद्वारे तावदुभौ नरौ ॥८७५॥
प्रकर्षः प्राह दृश्येते नरौ मातुल ! काविमौ ? । स प्राह मतिमोहश्च शोकश्चेह समागतौ ॥८७६॥
पूत्कारोऽत्रान्तरे प्रौढः प्रवृद्धः सूतिकागृहे । दासचेटयो गता राजाभिमुखं शोकनिर्भराः ॥८७७॥
कातरोऽभूत् किमित्येतद ? भूपः पृच्छन् पुनः पुनः । ताः प्राहुः कण्ठलग्नासुर्बालोऽभूद् भग्नलोचनः ॥८७८॥
गतोऽथ सूतिकागेहे दुःखवज्राहतो नृपः । दृष्टश्च दारकः किञ्चिच्छेषायुष्कः सुलक्षणः ॥८७९॥
समाहूता महावैद्याः पृष्टं च किमभूदिदम् ? । ते प्राहुरयमातङ्कः सर्वोघाती महाबलः ॥८८०॥
नृपः प्राह स्वशक्त्या यः प्रोज्जीवयति दारकम् । तस्मै राज्यं प्रयच्छामि स्यां तस्यानुचरोऽप्यहम् ॥८८१॥
तदाकर्ण्य जनाश्चक्रुर्मन्त्रयन्त्रादिकाः क्रियाः । पश्यतामेव तेषां च पञ्चत्वं प्राप दारकः ॥८८२॥
शोकश्च मतिमोहश्च राज-राज्ञीशरीरयोः । अत्रान्तरे प्रविष्टौ तौ वेतालौ कामरूपिणौ ॥८८३॥
ताभ्यां हाहारवश्चक्रे करुणाक्रन्दभैरवः । राज्ञी निपतिता भूमौ राजा प्राणैरमुच्यत ॥८८४॥
ततो भूमिलुलत्केशं दलितोरुविभूषणम् । वियोगसर्पनिर्मोकलालाक्लिन्नास्यकोटरम् ॥८८५॥
उरस्ताडनसम्मिश्रं निर्भग्नवलयावलि । बृहदाक्रन्दनं जातं रिपुकम्पनयोषिताम् ॥८८६॥
सर्वतः करुणाध्यानपरं पश्यन् जनं ततः । विस्मयप्रेरितो बुद्धेस्तनयो मातुलं जगौ ॥८८७॥
किमेतत् ? क्षणमात्रेण हित्वा प्राचीननर्त्तनम् । नर्तनान्तरमारब्धं लोकैर्भङ्ग्यन्तरादिदम् ॥८८८॥
विमर्शः प्राह यौ दृष्टौ प्रविशन्तौ नरौ त्वया । ताभ्यामित्थं विनाटयन्ते लोकाः स्वातन्त्र्यवर्जिताः ॥८८९॥
यथा मिथ्याभिमानेन तादृशं नाटिताः पुरा । तथैतादृशमेताभ्यां नाटयन्तेऽमी तपस्विनः ॥८९०॥
शोको वा मतिमोहो वा तेषामेवं न बाधकः । पश्यन्ति ज्ञानदृष्टया ये समग्रं क्षणभङ्गुरम् ॥८९१॥
मिथ्याज्ञानवतां शोकः स्यान्नष्टैरिष्टसङ्गमैः । तत्त्वज्ञानं तु वैराग्यशस्त्रमुत्तेजितं भवेत् ॥८९२॥
आदावेव हि निर्णीतेऽनित्यभावे क्व शोचनम् ? । नित्यभावे तु निर्णीते ध्रुवः शोको यदुच्यते ॥८९३॥
अनित्यताकृतबुद्धिर्म्लानमाल्यो न शोचति । नित्यताकृतबुद्धिस्तु भग्नभाण्डोऽपि शोचति ॥८९४॥
गाढप्रेमवशादेष मतिमोहान्मृतो नृपः । प्रलापं कारयत्येवं शोकस्तु करुणं जनैः ॥८९५॥
प्रकर्षः प्राह किं भूपगेहेऽस्मिन्नेव मातुल ! । इदमीदृशमापन्नं किं वाऽन्यत्रापि जायते ? ॥८९६॥
विमर्शः प्राह नैतादृग् भवचक्रेऽतिदुर्लभम् । भावैर्नैकैर्भृतं ह्येतत् परस्परविरोधिभिः ॥८९७॥

अम्बरभ्रमणजश्रमतप्तो ध्वान्तपङ्कहरणाशुचिगात्रः ।
स्नातुमिच्छुरिव तिग्ममरीचिर्वारिधेरथ जगाम समीपम् ॥८९८॥
एकतामुपगता बभुरुच्चैराकुलाश्च निलयाश्रयणाय ।
स्वीयचारविषयाद् विनिवृत्ता भास्करस्य च जनस्य च गावः ॥८९९॥

चक्रवाकहृदयात् परिदीर्घाऽऽक्रन्दनिर्यदसुसन्ततिचेष्टा ।
मूर्च्छदुग्रविरहानलदग्धादाकुलोच्चतरुपक्षिमिरूहे ॥१००॥

पद्मिनीहृदयनिर्भररागात् पिण्डितादिव पिचण्डिलमूर्तेः ।
रश्मयो विबभुरम्बुधिकूलं यास्यतोऽहिमरुचेरतिशोणाः ॥१०१॥

धामभित्वरयितुं रतयोग्यस्फारभूषणविधौ विधिवेत्री ।
आगता हिमरुचेः प्रियदूती कुङ्कुमारुणतनुर्ननु सन्ध्या ॥१०२॥

अञ्जनाचलभुवः परिजृम्भत्पाटलापटलपाटलभासः ।
सान्ध्यरागकलितः किल भागः पश्चिमः श्रियमगाद् गगनस्य ॥१०३॥

व्याप्तमम्बरमथोल्बणसन्ध्यावह्निधूमसदृशैस्तिमिरौघैः ।
तारकैस्तरलकान्तिभिरुच्चैस्तत्स्फुलिङ्गनिकरैरिव रेजे ॥१०४॥

संहृता भुवि समा समभावा दृष्टनष्टमुदभाव्यत विश्वम् ।
उद्धतेन तिमिरेण किमाप्तो बौद्धबुद्धिपिटकात् पटुभावः ॥१०५॥

मुद्रितानि नलिनीविपिनानि प्रोल्ललास रजनीचरराजी ।
कौशिकाः पथि सुखेन विचेरुर्मूकतां परिययुर्बत काकाः ॥१०६॥

स्फीतनीलसिचयोरुरुचीनां कामुकं प्रति रसेन यतीनाम् ।
निह्नवाञ्जनदृशां कुलटानां रुध्यतामुपययौ तिमिरौघः ॥१०७॥

गच्छतेव निजकालनियोगादाहिता दिनकृता पुनराप्त्यै ।
दीप्तिरस्ततिमिरा प्रजजृम्भे दीपकेष्वनुगृहं विधृतेषु ॥१०८॥

आबभार विधुना परिमुक्तं पूर्वसङ्गमरसोल्लसितेन ।
नाकिनेतुरथ दिग् घनसारक्षोदसोदरमभीशुसमूहम् ॥१०९॥

क्षालयन् मलिनमम्बरमुच्चैरुच्छलज्जलकणोपमतारम् ।
निर्मलांशुसलिलैरुपशैलं ध्वान्तपङ्कमनयद् व्ययमिन्दुः ॥११०॥

सङ्गमो विधुकरैर्निपतद्भिर्जाह्नवीयमुनयोर्यदभूत् खे ।
मुण्डनं तदकरोदिह रात्रिब्राह्मणीतिमिरकेशभरस्य ॥१११॥

कुन्दसुन्दरलसत्करजालं विष्टपत्रयजयाय पटिष्ठम् ।
चारुचक्रमिव मान्मथमेकं खे रराज विधुमण्डलमुद्यत् ॥११२॥

आददेऽङ्गममृतैः परिषिञ्चन् यो विलासिषु सुधाघटलीलाम् ।
सोऽप्यभूद् विधुरहो विरहिण्याश्चण्डकुण्डलितसर्पकरण्डः ॥११३॥

---

१. कुलारवपतत्त्रिभिरूहे ॥१००॥ २. ॰मुक्तं नव्यसङ्गम॰ ॥

पार्वतीप्रणतशङ्करचूलानिर्गलत्सुरनदीजलरम्याः ।
धौतविश्ववलयाः प्रसरन्तो रेजिरे तुहिनरश्मिमयूखाः ॥९१४॥

इत्थं चन्द्रोदये जाते जनानन्दविधायिनि । दृष्टो निजापणद्वारे ताभ्यां कश्चिन्महेश्वरः ॥९१५॥
युतो नैकैर्वणिक्पुत्रैर्निविष्टस्तुङ्गविष्टरे । मणिभिः पद्मरागाद्यैः प्रह्व्यत्निहितैः पुरः ॥९१६॥
राजतैः काञ्चनैः स्तोमैरुद्गर्वहृदयो भृशम् । अलङ्कारैश्च वस्त्रैश्च विचित्रैश्चित्रमाप्नुवन् ॥९१७॥
प्रकर्षः प्राह लक्ष्मीवान् मातुलाऽयं किमीदृशः । तिरश्चीनापतद्दृष्टिः सरलं नेक्षते जनम् ॥९१८॥
नाकर्णयति किं वाक्यं दत्ते किं नोचितोत्तरम् ? । प्राञ्जलीनपि सम्भ्रान् मन्यते तृणवत् कथम् ॥९१९॥
रत्नादीनि मुहुः पश्यन् किं निजाङ्गानि खादति ? । किं स्वलीलामनुस्मृत्य निमीलयति लोचने ? ॥९२०॥
विमर्शः प्राह भद्रेह शृणु हेतुं समाहितः । अस्ति मिथ्याभिमानस्य धनगर्वाभिधः सुहृत् ॥९२१॥
तेन हृत्वाऽऽत्मसाम्राज्यं वराकोऽयमधिष्ठितः । जानाति धन्यमात्मानं कृत्रिमैः कनकादिभिः ॥९२२॥
परस्वत्वकृतोन्माथस्तत्स्वरूपं न पश्यति । श्रद्धत्ते न हितं मार्गं नालोचयति चाऽऽयतिम् ॥९२३॥
अपूर्णोऽप्यनुकम्प्योऽपि पूर्णतां स्वस्य वेत्ति यत् । जगदुन्माथि तदिदं धनगर्वस्य चेष्टितम् ॥९२४॥
पूर्यन्ते येन कृपणास्तदुपेक्षैव पूर्णता । पूर्णानन्दसुधास्निग्धा दृष्टिरेषा मनीषिणाम् ॥९२५॥
अतात्त्विकी विकल्पैः स्यात् पूर्णताऽब्धेरिवोर्मिभिः । पूर्णानन्दस्तु भगवांस्तिमितोदधिसन्निभः ॥९२६॥
अपूर्णः पूर्णतामेति पूर्यमाणस्तु हीयते । पूर्णानन्दस्वभावोऽयं जगदद्भुतदायकः ॥९२७॥
वदत्येवं विमर्शेऽथ भुजङ्गस्तत्र कश्चन । राजकीयं धनं हृत्वा कान्दिशीकः समागतः ॥९२८॥
भुजङ्गं प्रत्यभिज्ञाय स वाणिजभुजङ्गमः । किञ्चिद् मूल्यं प्रदायास्य तद् जग्राहाखिलं धनम् ॥९२९॥
प्रणष्टोऽथ भुजङ्गोऽसावागतं नृपतेर्बलम् । कुतश्चिद् विक्रयोदन्तं श्रुत्वा तत्रातिभीषणम् ॥९३०॥
सलोप्त्रं वणिजं बद्ध्वा निन्युर्भूपभटास्ततः । लुण्टितं भवनं तस्य विलुप्ता रत्नराशयः ॥९३१॥
किङ्कराश्च वणिक्पुत्रा बान्धवाश्च पलायिताः । हंसे श्येनेन साक्रन्दं गृहीत इव पक्षिणः ॥९३२॥
ततो विगतसर्वस्वो बन्धुभिः परिवर्जितः । रासभारोपितः कण्ठबद्धलोप्त्रोऽतिविह्वलः ॥९३३॥
नीयमानो नृपजनैर्निन्द्यमानः पृथग्जनैः । विद्राणवदनो दृष्टः स ताभ्यां वाणिजस्तदा ॥९३४॥
प्रकर्षो विस्मितः प्राह मातुलेदं किमद्भुतम् ? । किं स्वप्नोऽयं ? भ्रमः किं वा ? माया वा काऽपि मोहनी ? ॥९३५॥
यदस्य दृश्यते लीला न सा तद् न च गौरवम् । न तद्धाम न गर्वोऽसौ दृग्विलासा न तेऽधुना ॥९३६॥
विमर्शः प्राह सत्योऽसौ वृत्तान्तो नात्र विभ्रमः । "अत एव महाप्राज्ञा धनगर्वं न कुर्वते" ॥९३७॥
सन्ध्याभ्ररागवल्लोके धनं हि क्षणनश्वरम् । विस्तारिमारुतधुतध्वजाञ्चलचलाचलम् ॥९३८॥
अस्य वाणिजकस्येव धनं गर्वोष्मदूषितम् । ज्वलदुल्मुकसङ्काशं महानर्थाय जायते ॥९३९॥
अर्जितं क्लेशकोटीभिस्तथाऽऽयुरिव पालितम् । नश्यद्धनं क्षणेनैव नेक्ष्यते खरशृङ्गवत् ॥९४०॥
अलीकधनगर्वेण विह्वलीभूतचेतसा । इहामुत्र च दुःखौघमानं कर्तुं न शक्यते ॥९४१॥

प्रकर्षः प्राह येन स्याद्धनं मातुल ! निश्चलम् । शुभावहविपाकं च हेतुस्तत्राऽस्ति नैव वा ? ॥९४२॥
विमर्शः प्राह वत्सेदृग् नासम्भवि धनं भुवि । विरलानां तु तद्धेतुसंयोगः स्याद् महात्मनाम् ॥९४३॥
पुण्यं पुण्यानुबन्ध्येव निश्चलं कुरुते धनम् । वृद्धिं नयति च स्तोकाः परं तत्कर्तुमीशते ॥९४४॥
गुरु-देवादिशुश्रूषा वैराग्यं प्राणिनां दया । पुण्यं पुण्यानुबन्ध्येतच्छीलवृत्तिश्च निर्मला ॥९४५॥
सन्ताप-शान्तिरन्येषां विश्वानुग्रह एव च । दमनं च स्वचित्तस्य पुण्यं पुण्यानुबन्ध्यदः ॥९४६॥
प्राच्ये वाऽस्मिन् भवे प्राप्तं पुण्यं पुण्यानुबन्धि यैः । गुणराशिनिबद्धेव तेभ्यः श्रीर्याति न क्वचित् ॥९४७॥
ते हि तत्र धने मूर्च्छां न कुर्वन्ति महाशयाः । क्षेत्रेषु योजयन्त्युच्चैः स्वयं च परिभुञ्जते ॥९४८॥
एवं च श्रीर्विकीर्णाऽपि नैर्मल्यायैव जायते । जहाति न स्वपार्श्वं च विधोरिव महाप्रभा ॥९४९॥
कीर्णा कर्पूरधारा श्रीः कपिकच्छूर्धृता हृदि । दानभोगावतः कार्यौ मूर्च्छागर्वौ न धीमता ॥९५०॥
लक्ष्मीर्दासीकृता नित्यं स्वामीयत्येव देहिनाम् । दासीयति विपर्यस्तस्वभावा स्वामिनी कृता ॥९५१॥
वर्जनीयः प्रयत्नेन चौर्यगन्धोऽपि जानता । अस्य वाणिजकस्येव महानर्थोऽन्यथा भवेत् ॥९५२॥
विमर्शेऽदो वदत्येव युवा कश्चिद् वणिक्पथे । दुर्बलो मलिनः क्षामोऽवतीर्णो जीर्णवस्त्रभृत् ॥९५३॥
आपणे निहितग्रन्थिर्दृष्टस्ताभ्यां स लोलधीः । गृहीता मोदकास्तेन रूपकैश्चित्तमोदकाः ॥९५४॥
स्रजः पर्णानि गन्धांश्च क्रीत्वा वस्त्रयुगं तथा । गत्वोपवापि भुक्त्वा च भोजनं तृप्तिमाप सः ॥९५५॥
ततस्ताम्बूलमास्वाद्य धृत्वा पुष्पस्रजं हृदि । सौरभाढ्यः स्फुरद्वस्त्रः प्रस्थितो नृपलीलया ॥९५६॥
पुनः पुनः स्फुरत्कान्ति प्रेक्षते मुकुरे मुखम् । मोदते गन्धमाघ्राय गर्वेण नरिनर्त्ति च ॥९५७॥
प्रकर्षो विस्मितः प्रोचे युवाऽसौ को नु ? मातुल ! । क्व प्रस्थितः किमुद्दिश्य ? किं विकारैश्च भज्यते ? ॥९५८॥
विमर्शः प्राह गणिकाव्यसनी रमणो ह्ययम् । सामुद्रदत्तिरत्रैव वास्तव्यः पत्तने युवा ॥९५९॥
अनेनाऽल्पैर्दिनैरेवं शोषितं पापबुद्धिना । धनं समुद्रदत्तस्य ग्रीष्मार्केण सरो यथा ॥९६०॥
जातोऽयमधुनेदृक्षो निर्धनः परकर्मकृत् । परकर्मकरत्वेन कतिचित् प्राप रूपकान् ॥९६१॥
नाटितो व्यसनेनाऽथ कुरुते यत् तदीक्ष्यते । अस्ति ह्यत्र पुरे ख्याता वेश्या मदनमञ्जरी ॥९६२॥
तस्याश्च कुन्दकलिका पुत्री लावण्यवाहिनी । तस्यामासक्तचित्तेन धनमेतेन नाशितम् ॥९६३॥
गेहान्निस्सारितश्चायं धनहीनस्तया रयात् । प्रस्थितोऽद्य गृहं तस्याः किञ्चित् प्राप्य धनं ततः ॥९६४॥
अत्रान्तरे प्रकर्षेण दृष्टः सानुचरो नरः । सतूणीरः[1] शराकृष्टिधृष्टः पृष्टश्च मातुलः ॥९६५॥
कोऽयं ? माम निहन्त्येनं स प्राह मकरध्वजः । चर्यया निर्गतो रात्रौ भयेनाऽयं समन्वितः ॥९६६॥
रमणोऽयमनेनैव प्रेरितो याति तद्गृहे । अतः परं च यद् भावि तन्निभालय कौतुकम् ॥९६७॥
एवमस्त्विति तेनोक्ते गतौ तौ गणिकागृहे । दृष्टा च कुन्दकलिका वेश्मद्वारे विभूषिता ॥९६८॥
वालिता कन्धरा नासा विमर्शेनाथ कुञ्चिता । प्रकर्षः प्राह हेतुस्ते को व्यलीकस्य मातुल ! ॥९६९॥
स प्राह पुष्पवसनालङ्कारपिहितामिमाम् । नवश्रोतश्रु(स्रु)तां विष्ठाकोष्ठिकां किं न पश्यसि ? ॥९७०॥

---

१. सतूणीरः समाकृष्टशरः पृष्टं ॥

इतो दुष्यति दुर्गन्धाच्छपे तुभ्यं शिरो मम । तदस्था दूरतः स्थित्वा पश्यावो यद् भवेदिह ॥९७१॥
प्रकर्षोऽपि जगौ युक्तमुक्तं मातुल ! मे त्वया । ममाऽप्यशुचिगन्धेन महार्त्तिरिह जायते ॥९७२॥
अपसृत्य ततो दूरे स्थितौ तौ रमणो युवा । आगतोऽत्रान्तरे पश्चात् सभयो मकरध्वजः ॥९७३॥
दृष्टाऽथ कुन्दकलिकां ममज्ज रमणोऽमृते । असौ मदनमञ्जर्या संज्ञिता चकमे च तम् ॥९७४॥
आकर्णाऽऽकृष्टबाणस्तं जघान मकरध्वजः । अभ्यन्तरे प्रविश्याऽथ तस्याः स प्रददौ धनम् ॥९७५॥
तद् गृहीत्वा समीपस्था जगौ मदनमञ्जरी । वत्स ! त्वया कृतं सम्यग् वत्सा त्वयि समुत्सुका ॥९७६॥
इहाऽऽजिगमिषुः किन्तु चण्डाऽऽख्योऽस्ति नृपात्मजः । तत् तावत् तिष्ठ लीनस्त्वं पश्चाद् भोगांश्च भोक्ष्यसे ॥९७७॥
रमणोऽभूदिति श्रुत्वा भयाधिष्ठितविग्रहः । चण्डोऽथाभ्यागतो द्वारे भूयान् कोलाहलोऽजनि ॥९७८॥
चण्डस्तूर्णं प्रविष्टोऽथ रमणं च ददर्श सः । असिपुत्र्या च तं हन्तुं क्रोधाध्मातः प्रचक्रमे ॥९७९॥
भयक्लीबोऽथ रमणो मुखक्षिप्तदशाङ्गुलिः । न मारितो[1] दयालेशाच्छिन्ना तेनास्य नासिका ॥९८०॥
लुप्तौ कर्णौ चक्षुरेकं कष्टं विदलितौ दन्ताः[2] । दत्तः पार्ष्णिप्रहारोऽथ हसितं गणिकाद्वयम् ॥९८१॥
कृतस्ताभ्यां हतस्वान्तश्चण्डः पेशलभाषितैः । राजलोकैर्हतो निर्यन् मुक्तश्च रमणोऽसुभिः ॥९८२॥
दध्यौ प्रकर्षः कामस्य भयस्य च विचेष्टितम् । कुट्टन्याश्चातिगहनं साक्षात् प्रेक्षणकोपमम् ॥९८३॥
विमर्शः प्राह येऽप्यन्ये भवन्ति गणिकारताः । तेषामीदृशमेव स्यान्नाटकं विस्मयावहम् ॥९८४॥
वेश्याभिर्हृतसर्वस्वा भवन्ति कुलदूषणाः । न च मूढा विरज्यन्ते शोच्यामपि गता दशाम् ॥९८५॥
सर्पिण्य इव विश्वास्या नान्या अपि हि योषितः । दृग्विषाहिसमानासु वेश्यासु प्रश्न एव कः ? ॥९८६॥
कुष्ठिनोऽपि हि पश्यन्ति स्मराभान् धनदायिनः । निर्लाक्षालक्तकप्रायान् वेश्या मुञ्चन्ति निर्धनान् ॥९८७॥
प्रकर्षेणोदितं सत्यमेतद् नास्त्यत्र संशयः । ततो निर्वाहितस्ताभ्यां रात्रिशेषः क्वचिद् गृहे ॥९८८॥

आलिलिङ्ग रजनीविरहार्तो यां ससम्भ्रममथाम्बुजपाणिः ।
तद्वशेन निपपात मणीनां हारयष्टिरिव तारकराजी ॥९८९॥
वासवस्य निधिनाऽजनि भासां गर्भिणीव परिपाण्डुमुखी दिग् ।
ध्वान्तशान्तिशुचिदोहदपूर्तैरुच्छ्वसत्तनुरनूनविनोदा ॥९९०॥
ध्वान्तधूलिरखिलाऽपि निरस्ता शोधिता भगणकर्करवीथी ।
अंशुकुङ्कुमरसैः स्नपितं खं भास्करेण नववासरराज्ये ॥९९१॥
यद्भिया दिवमगात् पितुरङ्कं द्राग् विहाय परिशङ्क्य तमिन्दुः ।
ज्वालजालजटिलं वडवाग्निं भानुमुत्थितमयाच्चरमाशाम् ॥९९२॥
आगते न पिदधे किमु पत्यौ धौत्स्यजन्त्युपपतिं हिमभासम् ।
औषसारुणिमकुङ्कुमलेपे तारकामिषनखव्रणपङ्क्तिम् ॥९९३॥
किं पुनः स्पृशसि यः परकूले मामपश्रियमपोह्य गतोऽसि[3] ।
साञ्जनाश्रुततिमित्यभि भानुं पद्मिनी मधुकरैः किरति स्म ॥९९४॥

---

१. °तो परं क्रोधाच्छिन्ना ॥ २. °ता रदाः । द° ॥ ३. गतोऽभूः । सा° ॥

संहृता नृ-पशु-पक्षिगणेभ्यस्तामसी दिनकृतोदयभाजा ।
एकतामुपगता खलु निद्रा कौशिकालिनयनेषु निलीना ॥९९५॥
यद्गृहेऽन्धतमसाभिधचौरः स्थास्यतीह स भविष्यति दण्ड्यः ।
डिण्डिमध्वनिरभूदिति भानोश्चारुकाकुकृकवाकुकुटुम्बात् ॥९९६॥
गाढगात्रपरिरम्भविजृम्भत्सम्मदोदलितरात्रिवियोगम् ।
चक्रवाकयुवसङ्गमुदब्जं पश्यति स्म न सरोऽपि दृशा किम् ॥९९७॥

इत्थं सूर्योदये जाते विमर्शः प्राह वत्स ! ते । भवचक्रदिदृक्षायां महदस्ति कुतूहलम् ॥९९८॥
न शक्यतेऽतिविस्तीर्णं तदेकैकाश्रयेक्षणात् । द्रष्टुं कार्त्स्न्येन तेनाऽयं चारुरारुह्यतां नगः ॥९९९॥
महाप्रभावो विस्तीर्णो विवेकाख्योऽतिनिर्मलः । भवचक्रस्थितिः सर्वा समारूढैरिहेक्ष्यते ॥१०००॥
यच्च न ज्ञायते पृष्ट्वा तदुत्कण्ठा प्रपूर्यताम् । एवमस्त्विति तेनोक्ते समारूढावुभौ नगे ॥१००१॥
प्रकर्षः प्राह सकलं भवचक्रमिहेक्ष्यते । दीनो देवकुले नग्नः कः पुनर्मातुलास्त्ययम् ॥१००२॥
नंष्टुकामो दिगालोकी क्षुत्क्षामो वेष्टितो नरैः । विमर्शः प्राह पुत्रोऽयं कुबेरस्य श्रियां निधेः ॥१००३॥
कपोतो गौणनाम्नाऽभूद् मुख्यनाम्ना धनेश्वरः । द्यूतव्यसनिनाऽनेन पितृवित्तं विनाशितम् ॥१००४॥
निष्ठापिते धने स्वीये चौर्यं द्यूताय सोऽकरोत् । कदर्थितश्च तत्कारी राज्ञा किन्तु न नाशितः ॥१००५॥
अखिलं हारितं रात्रौ कर्पटादिकमद्य च । कृतो व्यसनलुप्तेन मस्तकेन पणस्ततः ॥१००६॥
एतैश्च कितवैर्धूर्तैः शिरोऽप्यस्य जिघृक्षुभिः । जितोऽयं नाट्यते ह्येवं नंष्टुं शक्नोति न क्वचित् ॥१००७॥
प्रकर्षः प्राह किं ज्ञाता नानेन द्यूतविक्रिया ? । द्यूतं हि धनकक्षाग्निर्मृत्योर्मित्रं गुणाऽऽमयः ॥१००८॥
विमर्शः प्राह किं कुर्याद् ? महामोहवशो ह्ययम् । द्यूते रसात् प्रवर्त्तन्ते तद्वशा हि नराधमाः ॥१००९॥
उल्लापो भवति व्यक्तो यावदेवं तयोर्द्वयोः । मस्तकं कितवैस्तावत् त्रोटितं तस्य वृन्तवत् ॥१०१०॥
तद् दृष्ट्वाऽमन्यत द्यूतं महानर्थविधायकम् । प्रकर्षोऽथ वने तस्य दृग् नीलाब्जनिभाऽपतत् ॥१०११॥
कृत्वा तत्सम्मुखं हस्तं ततः स प्राह मातुलम् । क एष तुरगारूढः प्रधावत्यनुजम्बुकम् ॥१०१२॥
उद्गीर्णास्त्रः स्वयं दुःखी दुःखदश्चान्यदेहिनाम् । मध्याह्नेऽपि क्षुधा क्षामः पिपासाशोषिताननः ॥१०१३॥
विमर्शः प्राह ललिते पुरेऽयं ललनो नृपः । मृगयानिरतोऽरण्ये तिष्ठत्येव दिवानिशम् ॥१०१४॥
मन्त्रिभिर्वार्यमाणोऽपि मित्रैश्च न निवर्त्तते । राज्यकार्येषु सीदत्सु चिन्तितं राज्यचिन्तकैः ॥१०१५॥
हंसस्थाने यथा काको नासौ राज्ये तथोचितः । ततो बहिरकार्येषुस्तं पुत्रं राज्ये निधाय ते ॥१०१६॥
तिष्ठत्येष तथाऽप्येको वनेऽसौ मृगयारतः । मांसलुब्धो न दुःखं स्वं जानाति विषकीटवत् ॥१०१७॥
परतः प्राप्तमपि यो मांसं खादति सोऽधमः । हत्वा भक्षयतस्तच्च स्वयं जीवान् किमुच्यताम् ॥१०१८॥
भुञ्जानो मांसमशुचि बीभत्सं कृमिसङ्कुलम् । राक्षसश्वशृगालादेर्विशिष्येत कथं नरः ॥१०१९॥
विमर्शेऽदो वदत्येव प्रधावन्ननुजम्बुकम् । अधोमुखो महागर्त्ते पतितो ललनो मृतः ॥१०२०॥

१. °ता च निमीला कौ° ॥ २. °विजृम्भन्मर्दनोद्° ॥

प्रकर्षः प्राह मृगयाफलं प्रापायमीदृशम् । विमर्शः प्राह नन्वेतत् पुष्पं नारकिताफलम् ॥१०२१॥
इतश्च राजपुरुषैः कश्चित् तत्तत्रपुद्रवम् । पाध्यमानं नरं दृष्ट्वा प्रकर्षः प्राह मातुलम् ॥१०२२॥
अमीभिर्निर्घृणैरेष नरः किमिति पीड्यते ? । विमर्शः प्राह चणकपुरवासी महाधनः ॥१०२३॥
सार्थेशः सुमुखो ह्येष वाक्पारुष्यात्तु जन्मजात् । लेभे दुर्मुख इत्याख्यां लोके प्रकृतिदीपिकाम् ॥१०२४॥
स्त्री-भक्त-राज-देशानां कथास्वयमभूद् रतः । शशाक धर्तुं नासभ्यां निस्सरन्तीं मुखाद् गिरम् ॥१०२५॥
गतो राजा रिपून् जेतुमितश्च चणकाधिपः । तीव्राख्यस्तेन रिपवो युधि वीर्येण निर्जिताः ॥१०२६॥
इतश्चास्थायिकामध्ये चक्रे राजकथामयम् । जितो नृपोऽरिभिश्चण्डैः पलायध्वं ततो जनाः ॥१०२७॥
तदाकर्ण्य पुरं सर्वं नष्टं सञ्जातसम्भ्रमम् । समागतो नृपोऽपश्यत् पुरं ग्रीष्मसरःसमम् ॥१०२८॥
श्रुत्वा कुतश्चित् तद्वार्त्तां कुपितो दुर्मुखोपरि । दण्डमीदृशमस्यादात् पुनरावसिते पुरे ॥१०२९॥
प्रकर्षः प्राह हा ! कष्टमेतावद् दुर्वचःफलम् । विमर्शः प्राह विकथोन्मथितानामिदं कियत् ॥१०३०॥
कृपाणी गुणवल्लीनां वाणी नूनमयन्त्रिता । प्रमाणीकुरुते कोऽपि प्राणी न मुखरं जनम् ॥१०३१॥
भारत्युच्छृङ्खला वत्स ! ध्रुवं बन्धाय देहिनाम् । मोचनाय तु संलीनेत्ययं कोऽपि नवो गुणः ॥१०३२॥
तदस्य विकथामूलं दुर्भाषाफलमीदृशम् । आपन्नं परलोके च ध्रुवा दुर्गतियातना ॥१०३३॥
अत्रान्तरे प्रकर्षस्य राजमार्गे पपात दृग् । तत्रैको मानवः शुभ्रो दृष्टः पृष्टश्च मातुलः ॥१०३४॥
कोऽयं याति ? विमर्शोऽवग् रागकेसरिसैनिकः । हर्षोऽयं मानवावासे वासवाख्यवणिग्गृहे ॥१०३५॥
प्रवेक्ष्यति मनः कर्त्तुं धनदत्तस्य वीचिमत् । बालकालवियुक्तस्य वयस्यस्य समागमात् ॥१०३६॥
मिलनाद्धनदत्तस्य हर्षाविष्टोऽथ वासवः । सबान्धवः समित्रश्च वितताम महोत्सवम् ॥१०३७॥
अकाण्डवासवगृहक्षोभाद् विस्मितलोचनः । प्रकर्षः प्रेक्षते यावद् दृष्टस्तावन्नरोऽसितः ॥१०३८॥
जगाद च नरः कोऽयं ? मातुल ! द्वारि तिष्ठति । विमर्शः प्राह शोकस्य विषादोऽयं महासुहृत् ॥१०३९॥
वाञ्छयत्रैष पथिकः प्रवेष्टुं यश्च कश्चन । भवनेऽस्य विषादोऽयं प्रविष्टेऽस्मिन् प्रवेक्ष्यति ॥१०४०॥
वासवस्य ततो गुह्यं प्रविष्टः पथिकोऽब्रवीत् । पपात मूर्च्छितः पृथ्व्यां शोकेनाधिष्ठितोऽथ सः ॥१०४१॥
वायुदानादिना लब्धचेतनः प्रललाप च । हा पुत्र ! तव सञ्जाता काऽवस्था मम कर्मगा ! ॥१०४२॥
निर्गतोऽभाग्यसम्भाराद् वत्स ! वारयतोऽपि मे । विधिना निर्घृणेनेदं कृतं तत्र करोमि किम् ! ॥१०४३॥
विषादस्तत्प्रलापेन प्रविष्टः स्वजनेष्वपि । सर्वे हाहारवपराः प्रलपन्ति स्म ते भृशम् ॥१०४४॥
अभूद् मूढं गतानन्दं वासवीयं गृहं ततः । तद् दृष्ट्वा मातुलं प्राह प्रकर्षः कोऽयमुद्भ्रमः ? ॥१०४५॥
स प्राहैष यथा पूर्वं हर्षेण प्रविनाटितः । तपस्विनं विषादोऽयं नाटयत्यधुना तथा ॥१०४६॥
प्रकर्षः प्राह किं गुह्यं कर्णे पान्थेन भाषितम् ! । विमर्शः प्राह पुत्रोऽस्य वर्त्तते वर्धनाभिधः ॥१०४७॥
वार्यमाणोऽपि स गतो द्रविणार्जनकाम्यया । देशान्तरे धनं भूरि समागच्छन्नुपार्ज्य सः ॥१०४८॥
कादम्बर्यां महाटव्यां गृहीतः परिमोषिभिः । लुप्तं धनं हतः सार्थो जना बन्दीकृतास्तथा ॥१०४९॥
तन्मध्ये वर्धनं नीत्वा पल्यां ते यातनाशतैः । सार्थवाहोऽयमित्युच्चैर्धनार्थमकदर्थयन् ॥१०५०॥

अयं लम्बनकस्तस्य गृहजो दासदारकः । नंष्ट्वा कथञ्चिदायातो वृत्तान्तं च न्यवेदयत् ॥१०५१॥
यदकार्षीत् ततश्चायं भवता दृष्टमेव तत् । प्रकर्षः प्राह किं त्राणं प्रलापाद्यैर्भवेदिह ? ॥१०५२॥
विमर्शः प्राह न त्राणमेतैः कस्याऽपि जायते । नाटके तु विषादस्य भवन्त्यभिनयोर्मयः ॥१०५३॥
धनदत्तागमे तुष्टा विषण्णा वर्धनापदि । असमीक्ष्यकृतो ह्येते किं कुर्वन्तु तपस्विनः ? ॥१०५४॥
नैतस्यैव गृहे नाट्यं वत्स ? हर्ष-विषादयोः । भवचक्रेऽखिले किन्तु कारणैरपरापरैः ॥१०५५॥
प्रकारा दुःशका वक्तुं शृङ्गग्राहिकयाऽखिलाः । भवचक्रपुरे शेषान् पथाऽनेन समुन्नय ॥१०५६॥
अवान्तरपुरैरेतद् भूरिभिः परिपूरितम् । सुविख्यातं तथाऽप्यत्र श्रेष्ठं पुरचतुष्टयम् ॥१०५७॥
एकं हि मानवावासं द्वितीयं विबुधालयम् । तृतीयं पशुसंस्थानं तुर्यं पापिष्ठपञ्जरम् ॥१०५८॥
तत्रेदं मानवावासं सदा मोहादिभिर्युतम् । क्वचिदिष्टागमोल्लासि द्वेष्यसङ्गहतं क्वचित् ॥१०५९॥
धनप्राप्त्योन्मदं क्वापि तन्नाशाध्याकुलं क्वचित् । दौर्भाग्यसम्भृतं क्वापि क्वापि सम्भोगनिर्भरम् ॥१०६०॥
क्वचित् पापिजनाकीर्णं क्वचिद् धर्मनटान्वितम् । चरित्रैर्विविधैः पूर्णमन्तरङ्गमहीभुजाम् ॥१०६१॥
द्वितीयं चारुसन्तानमन्दारहरिचन्दनैः । रत्नहाटकसङ्घातघटितानेकपाटकम् ॥१०६२॥
मणिप्रभाहतध्वान्तं नित्यालोकं मनोहरम् । चलत्कुण्डलकेयूरमौलिहारविराजितैः ॥१०६३॥
रतिसागरनिर्मग्नैरम्लानवनदामभिः । नित्यप्रमुदितैर्देवैरप्सरःपरिरम्भिभिः ॥१०६४॥
साताख्यं कृतवान् कर्मपरिणामोऽत्र नायकम् । तेनेदं सतताह्लादं शान्तविघ्नविनायकम् ॥१०६५॥
ईर्ष्या-शोक-भय-क्रोध-लोभ-मोह-मदभ्रमैः । परीतमपि मुग्धानां भाति रम्यमिदं पुरम् ॥१०६६॥
तेनेत्थं वर्णितं दुःखाकुलितं परमार्थतः । विवेकशिखरस्थानामिदमप्यवभासते ॥१०६७॥
तृतीयं क्षुत्पिपासाभीबन्धोद्वेगप्रपीडितैः । जनैरनन्तैः संकीर्णं महामोहवशीकृतैः ॥१०६८॥
चतुर्थे च पुरे लोका वसन्ति तमसावृताः । नायकोऽत्र कृतोऽसातवेद्याख्यो मोहभूभुजा ॥१०६९॥
तत्र लोकाः कदर्थ्यन्ते परमाधार्मिकासुरैः । पाय्यन्ते तप्तताम्राणि दार्यन्ते क्रकचोत्करैः ॥१०७०॥
खाद्यन्ते निजमांसानि दह्यन्ते प्रबलाऽग्निना । भृज्यन्ते तत्र तार्यन्ते क्रूरां वैतरणीं नदीम् ॥१०७१॥
शाल्मलीरभिरोह्यन्ते विकटा वज्रकण्टकैः । कुन्त-तोमर-नाराचैश्छिद्यन्ते च सहस्रशः ॥१०७२॥
सप्ताऽत्र पाटकाः सन्ति तत्राऽद्ये पाटकत्रये । परमाधार्मिकैरित्थं जन्यते दुःखसन्ततिः ॥१०७३॥
परस्परं च कुर्वन्ति दुःखमेते निरन्तरम् । षट्पाटकेषु भिद्यन्ते सप्तमे वज्रकण्टकैः ॥१०७४॥
न वक्तुं कोटिजिह्वोऽपि दुःखमत्र क्षमो भवेत् । एकान्तदुःखसंकीर्णं तदिदं पापिपञ्जरम् ॥१०७५॥
तस्मादेतानि चत्वारि ज्ञातानि भवता यदि । पुराणि न तदा ज्ञेयं भवचक्रेऽवशिष्यते ॥१०७६॥
इति श्रुत्वा प्रकर्षोऽदाद् भवचक्रेऽभितो दृशम् । जगौ ससम्भ्रमो नार्यः का एताः सप्त ? मातुल ॥१०७७॥
बीभत्सदर्शनाः कृष्णा लुप्ताशेषमहोभराः । लोकानां दारुणाकारा वेताल्य इव भीतिदाः ॥१०७८॥
किंप्रयुक्ताश्च किंवीर्यास्तथैताः किंपरिच्छदाः ? । कं निहन्तुं प्रवर्त्तन्ते ? विमर्शोऽवक् शृणु स्फुटम् ॥१०७९॥
जरा रुजा मृतिश्चान्या खलता च कुरूपता । दरिद्रता दुर्भगता नामतोऽमूः प्रकीर्त्तिताः ॥१०८०॥
मूलभूपस्त्रिया कालपरिणत्या प्रयोजिता । बाह्यहेतुशतेनाऽपि जरेयं जृम्भते भुवि ॥१०८१॥

बलं तेजश्च लावण्यमालिङ्गचेयं विलुम्पति । गाढाश्लेषान्मनो नृणामस्या वीर्यमदः स्मृतम् ॥१०८२॥
वलीपलित-वैकल्य-बाधिर्या-ऽऽन्ध्य-कुवर्णताः । कम्प-कार्कश्य-शैथिल्य दीनता-दन्तहीनताः ॥१०८३॥
जरायाः परिवारोऽयमनेन परिवारिता । मत्तेव गन्धकरिणी जरा प्रविलसत्यसौ ॥१०८४॥
अस्ति योऽनुचरः कालपरिणत्या महाबलः । यौवनाख्यस्तदादेशात् प्रविष्टोऽङ्गेषु देहिनाम् ॥१०८५॥
संयुतो वल्गनोल्लास-धावनोद्भ्रम-सम्मदैः । गर्व-शौण्डीर्य-षिङ्गत्व-धैर्याद्यैश्च पदातिभिः ॥१०८६॥
मूर्तिस्फूर्तिस्मरावेशसन्निवेशविधायकम् । क्रुद्धा कृत्येव तमियं मृद्नाति सपरिच्छदम् ॥१०८७॥
ततो भवन्ति जरसा जना मर्दितयौवनाः । भार्ययाऽपि पराभूतास्तनयैरप्युपेक्षिताः ॥१०८८॥
यो वेदनीयनृपतेर्वयस्यो रसनाभिधः । वर्णितस्तत्प्रयुक्तेयं रुजाऽपि नृपतेर्भुजा ॥१०८९॥
रजस्तमोऽभिसम्पातः सम्प्राप्तिः कालकर्मणाम् । वात-पित्त-कफक्षोभो हेतुः सर्वो रुजामयम् ॥१०९०॥
बाह्यान्यपि निमित्तानि प्रयुङ्क्तेऽसात एव यत् । हेतुः प्राणिषु संलीनस्तत्त्वतस्तदयं रुजाम् ॥१०९१॥
स्वास्थ्यं निहत्य वीर्येण करोत्यातुरतामियम् । ज्वरा-ऽतिसार-कुष्ठा-ऽर्शः-प्रमेह-प्लीह-धूमकाः ॥१०९२॥
अम्लक-ग्रहणी-शूल-हिक्का-श्वास-क्षय-भ्रमाः । गुल्म-हृद्रोग-सम्मोह-कण्डून्माद-जलोदराः ॥१०९३॥
शिरो-नेत्रार्त्ति-वीसर्प-च्छर्दि-शोष-भगन्दराः । सर्वेऽप्यस्याः परीवारस्तेनेयं भुवि दुर्जया ॥१०९४॥
हन्ति नीरोगतां सातनियुक्तां पाटवावहाम् । इयमाधिं वितनुते व्याधिं चाखिलदेहिनाम् ॥१०९५॥
रुदन्ति दीर्घपूत्कारैर्दीनं जल्पन्ति मानवाः । लुठन्तीतस्ततो मूढा अनया विह्वलीकृताः ॥१०९६॥
मृतिरायुर्नृपस्याऽस्तसमयेन प्रयोजिता । विषा-ऽग्नि-शस्त्र-पानीय-गिरिपाताद्यपेक्षिणी ॥१०९७॥
हरत्युच्छ्वासनिःश्वासं चेष्टां भाषां च चेतनाम् । क्षणेन देहिनामेषां वीर्यमस्या वदन्त्यदः ॥१०९८॥
इयं न वीर्यवत्येका परिवारमपेक्षते । इन्द्रोपेन्द्रादयोऽप्यस्याः कम्पन्ते नाममात्रतः ॥१०९९॥
भार्यामायुर्नृपस्यैषा जीविकास्थानदायिनीम् । हत्वा स्वस्थानतोऽन्यत्र जनान्नयति लीलया ॥११००॥
अस्ति पापोदयो नाम सेनानीर्मूलभूपतेः । तेनैषा खलता वत्स! नियुक्ता भवचक्रके ॥११०१॥
बाह्यं निमित्तमप्यस्या विद्यते खलसङ्गमः । पापोदयोद्भवः सोऽपि विज्ञेयः परमार्थतः ॥११०२॥
शाठ्य-पैशुन्य-दौःशील्य-मित्रद्रोह-कृतघ्नताः । मर्मोद्घट्टन-वैयात्य-नैर्लज्ज्य-मद-मत्सराः ॥११०३॥
गुरुविप्लवरोषादीन् यदियं कुरुतेऽङ्गिनाम् । अन्तर्विग्रहमालीना वीर्यमस्यास्तदुच्यते ॥११०४॥[1]
इयं पुण्योदयाख्येन सेनान्या मूलभूपतेः । नियोजितं द्वितीयेन हन्ति सौजन्यपूरुषम् ॥११०५॥
गाम्भीर्य-प्रश्रय-स्थैर्य-दाक्षिण्यादिपदातिभिः । युतं लोके च कुर्वाणं सद्विश्रम्भसुखासिकाम् ॥११०६॥
खादन्तो वर्गमात्मीयं खलतानिहता जनाः । बध्नन्तः परनिन्दास्थि गले नीचाः शुनोऽपि हि ॥११०७॥
सन्तोषकृतवृत्तीनां सतां प्रत्यर्थिनः खलाः । वानेयतृणवृत्तीनां मृगाणामिव लुब्धकाः ॥११०८॥
क्वचिदुष्णाः क्वचिच्छीताः क्वचिन्मध्यमवृत्तयः । नैकरूपाः खलाः क्रूराः सन्निपाता इव ज्वराः ॥११०९॥
नामनामा महीनाथो यो मया पूर्ववर्णितः । भवचक्रे युनक्त्येनां स क्रौर्येण कुरूपताम् ॥१११०॥

---

१. गुरुविप्लवरोषाद्याः खलतापरिचारकाः । एतद्युताऽङ्गिनां चेतो मथ्नातीयं स्ववीर्यतः ॥११०४॥

निमित्तान्यपि बाह्यानि तदादेशव्यपेक्षया । परिकुप्यत्कफादीनि जनयन्ति कुरूपताम् ॥१११११॥
वीर्यमस्यास्तदङ्गस्था यदुद्वेगं करोत्यसौ । कुण्टता-काण्य-कुब्जत्व-वामनत्व-विवर्णताः ॥१११२॥
बाधिर्य-खञ्जता-ऽऽन्ध्याद्या वर्त्तन्तेऽस्याः परिच्छदाः । नियुक्तां हन्ति नाम्नैव तद्युतेयं सुरूपताम् ॥१११३॥
भवन्ति क्रीडनस्थानं कुरूपा रूपगर्विणाम् । निर्गुणाश्च भवन्त्येते गुणा ह्याकृतिसंश्रयाः ॥१११४॥
पुरस्कृताऽन्तरायेण पापोदयचमूभृता । दरिद्रता प्रयुक्तेयं चौर्याद्यैर्बाह्यहेतुभिः ॥१११५॥
दुराशापाशपतितं निर्धनं कुरुते जनम् । एषा वीर्येण शेषाहिफणाभोगभयङ्करी ॥१११६॥
मौढ्यं पराभवो दैन्यं प्रायशो बह्वपत्यता । बुभुक्षाऽरतिसन्तापहृदयन्यूनताऽर्थनाः ॥१११७॥
इत्यादिः परिवारोऽस्या हन्तीयं तेन संयुता । ऐश्वर्याख्यं नरश्रेष्ठं पुण्योदयनियुक्तकम् ॥१११८॥
दरिद्रताहतैश्वर्या रात्रावपि न शेरते । चिन्ताग्निनैव दह्यन्ते प्रत्यक्षा इव नारकाः ॥१११९॥
इयं दुर्भगता नामनृपेणैव नियोजिता । वैरूप्यदुःखभावादिबाह्यहेतुव्यपेक्षिणी ॥११२०॥
अनभीष्टमतिद्वेष्यं यदेषा कुरुते जनम् । तदिदं वीर्यमेतस्या जगत्त्रयभयावहम् ॥११२१॥
परिवारः किलैतस्या दीनताऽभिभवस्त्रपा । न्यूनता चित्तलघुता चैवविज्ञानहीनता ॥११२२॥
नियुक्तां सुप्रसन्नेन नाम्ना सुभगतामियम् । हन्ति तद्रोषघटनास्फुटलब्धोदयाङ्गिनाम् ॥११२३॥
अनया हतसौभाग्या वल्लभानामवल्लभाः । शोकेन परिरभ्यन्ते निजनिन्दापरायणाः ॥११२४॥
प्रकर्षोऽवग् न सन्त्यासां किं मातुल ! निवारकाः । लोकपालाः क्षितीशाद्या दोर्दण्डोद्धृतभूभराः ॥११२५॥
विमर्शः प्राह नैवासां कोऽपीष्टे विनिवारणे । प्रभुष्वपि स्फुरत्यासां वीर्यमुन्माथि दारुणम् ॥११२६ ॥
प्रकर्षः प्राह तद् यत्नः किमासां विनिवारणे । न कार्यो देहिना ? प्राह विमर्शो निश्चयात् तथा ॥११२७॥
एता ह्यवश्यभाविन्यः क्षेप्तुं शक्या न केनचित् । अशक्यार्थप्रवृत्तेश्च फलं नान्यच्छ्रमाद् ऋते ॥११२८॥
यतन्ते तद्विलोपाय तथापि व्यवहारतः । स्वाऽऽगोमलो हि सर्वत्र क्षालनीयः क्रियाम्भसा ॥११२९॥
प्रवर्त्यते हठात् कर्मपरिणामेन मानवः । कार्यौ हर्ष-विषादौ नो तत्र निश्चयवेदिना ॥११३०॥
व्यवहारनयज्ञोऽपि सद्धेतौ यतते बुधः । जरादीनां विनाशे च सद्धेतुर्धर्म एव हि ॥११३१॥
नास्ति यत्र जराद्युत्थः क्लेशः सा निर्वृतिः पुरी । ज्ञान-श्रद्धान-चारित्रमयो धर्मस्तदाप्तिकृत् ॥११३२॥
रत्नत्रयोत्थवीर्याणां मुक्तिमार्गेऽपि तिष्ठताम् । क्लेशास्तनूभवन्त्येवं सुखपद्धतिरेधते ॥११३३॥
सदैवामुक्तमेताभिर्भवचक्रपुरं पुनः । चतुर्विधमपि प्रौढदुःखसम्भारदारुणम् ॥११३४॥
प्रकर्षः प्राह यद्येवं ततोऽत्र वसतां नृणाम् । किं जायते न निर्वेदो ? विमर्शः प्रत्यभाषत ॥११३५॥
निर्विद्यन्ते जना नास्मान्महामोहादिमोहिताः । पापेन कर्मणा तेषां रतिरत्रैव जायते ॥११३६॥
प्रकर्षः प्राह तर्ह्येषां चिन्तया किं दुरात्मनाम् ? । केवलं दर्शितं वीर्यं महामोहादिभूभुजाम् ॥११३७॥
कुदृष्टिजानिर्यस्तूक्तो मिथ्यादर्शननामकः । तद्वीर्यं न त्वयाऽऽख्यातमित्यथो वक्तुमर्हसि ॥११३८॥
विमर्शः प्राह तस्यैवाधीनं पुरचतुष्टयम् । स्थानानि दर्शयाम्युच्चैस्तद्दृशानां विशिष्य च ॥११३९॥
दृश्यन्ते मानवावासे ह्यवान्तरपुराणि षट् । यान्यमूनि ध्रुवं तानि तेषां स्थानानि लक्षय ॥११४०॥

एकमत्र पुरं तावन्नैयायिकमितीरितम् । नैयायिकाश्च गीयन्ते ते जना येऽत्र संस्थिताः ॥११४१॥
अन्यद् वैशेषिकं नाम पुरमत्राभिधीयते । जना वैशेषिकास्तेऽमी येऽस्य मध्ये व्यवस्थिताः ॥११४२॥
तथा परं बुधैः सांख्यं पुरमत्र प्रकाशितम् । ये चैतदधितिष्ठन्ति लोकास्ते सांख्यसंज्ञकाः ॥११४३॥
इहापरं पुनर्बौद्धं पुरं सङ्गीयते बुधैः । प्रसिद्धा बौद्धसंज्ञास्ते जना मध्येऽस्य ये स्थिताः ॥११४४॥
मीमांसकाभिधं चान्यत् पुरं प्राज्ञैः प्रदर्शितम् । मीमांसकाश्च गीयन्ते लोकास्ते येऽत्र संस्थिताः ॥११४५॥
लोकायतमिति प्रोक्तं पुरमत्रापरं बुधैः । ये वास्तव्या इह ख्याता बार्हस्पत्याश्च ते जनाः ॥११४६॥
तदेतेषु पुरेषूच्चैर्ये लोकाः परिदर्शिताः । ते मिथ्यादर्शनस्याज्ञां पालयन्ति विशेषतः ॥११४७॥
विमर्शः प्राह षड् यानि श्रूयन्ते लोकवार्त्तया । दर्शनानि किमेतानि तान्युक्तानि त्वया मम ॥११४८॥
विमर्शः प्राह तान्येव पञ्च मीमांसकं विना । पुराण्येतानि षट्स्वेतन्नेष्टं मीमांसकं पुरम् ॥११४९॥
जैम(मि)निर्वेदरक्षार्थं दोषजातोदिधीर्षया । चकार येन मीमांसां दृष्ट्वा तीर्थिकविप्लवम् ॥११५०॥
तस्मादेतानि पञ्चैव पुरं मीमांसकं विना । लोकैर्दर्शनसंख्यायां गण्यन्ते नात्र संशयः ॥११५१॥
प्रकर्षः प्राह यद्येवं ततः षष्ठं क वर्त्तते । विमर्शः प्राह यदिदं विवेकाद्रौ निरीक्ष्यते ॥११५२॥
अप्रमत्तत्वशिखरं तुङ्गं तत्र निवेशितम् । पुरं यद् विततं षष्ठं तज्जैनमभिधीयते ॥११५३॥
अत्र स्थितानां लोकानां न मिथ्यादर्शनाभिधः । बाधकः स्यात् प्रकृत्यैव महामोहमहत्तमः ॥११५४॥
प्रकर्षः प्राह बाध्यन्ते यदनेन स्थिता अधः । शिखरस्था न बाध्यन्ते को हेतुस्तत्र मातुल ! ॥११५५॥
विमर्शः प्राह पुर्यस्ति महामोहादिभूभुजाम् । मुक्तिर्भुक्तेरतिक्रान्ता निर्द्वन्द्वानन्दशालिनी ॥११५६॥
सर्वेऽपि गन्तुमिच्छन्ति तामधःपुरवासिनः । मुक्त्वा लोकायतं स्वैः स्वैर्मिथो मार्गैर्विरोधिभिः ॥११५७॥
न मुक्तेः प्रापका युक्ताः पन्थानस्ते च कल्पिताः । विवेकशिखरस्थैस्तु दृष्टः पन्थास्तदात्मिकत् ॥११५८॥
त्यक्तमार्गाः कुमार्गं च संश्रितास्तदधः स्थिताः । मिथ्यादर्शनलुप्ताशा गिरिस्थास्तु महाधियः ॥११५९॥
प्रकर्षः प्राह येऽमीभिः पन्थानः परिकल्पिताः प्रत्येकं तानहं श्रोतुमिच्छाम्युत्पन्नकौतुकः ॥११६०॥
विमर्शः प्राह यद्येवं समाधाय ततो मनः । शृणु मार्गान् मया वत्स ! वक्ष्यमाणान् परिस्फुटम् ॥११६१॥
तत्त्वज्ञानाद् भवेद् मुक्तिरिति सर्वैर्विनिश्चितम् । तानि नैयायिकानां च प्रमाणादीनि षोडश ॥११६२॥
प्रमायाः करणं तत्र प्रमाणं तच्चतुर्विधम् । प्रत्यक्षमनुमानं चोपमानं शब्द एव च ॥११६३॥
ज्ञानं प्रत्यक्षमक्षार्थयोगजं व्यभिचारि न । तत्पूर्वं त्रिविधं प्राहुरनुमानं विशारदाः ॥११६४॥
पूर्ववच्छेषवच्चैव दृष्टं सामान्यतस्तथा । हेतोः कार्यस्य कार्याच्च हेतोस्तच्च तदन्यतः ॥११६५॥
मेघोन्नतेर्भविष्यन्ती यद् वृष्टिरनुमीयते । विशिष्टपूरात् सा जाताऽन्यदिक्प्राप्तेर्गती रवौ ॥११६६॥
उपमानं स्मृतं संज्ञासंज्ञिसम्बन्धसङ्गतिः । आप्तोपदेशः शब्दश्च मानमेतच्चतुर्विधम् ॥११६७॥
आत्मा-ङ्गा-ऽक्षा-र्थ-धी-चित्त-प्रवृत्तिर्दो(ऽदो)ष एव च । प्रेत्यभावः फलं दुःखं प्रमेयं मुक्तिरेव च ॥११६८॥
संशयः कीर्त्तितं ज्ञानं विरुद्धोभयकोटिकम् । येन प्रयुक्तः पुरुषश्चेष्टते तत् प्रयोजनम् ॥११६९॥

---

१. °ऽमीभिर्मुक्तिमार्गाः प्रकल्पिताः । ॥ २. आत्मदेहेन्द्रियस्वान्तधीदोषार्थप्रवृत्तयः । प्रेत्य° ॥

दृष्टान्तो निश्चयस्थानं सिद्धान्तोऽर्थः प्रतिष्ठितः । आनुमानिकवाक्यस्य देशानवयवान् जगुः ॥११७०॥
तर्को व्याप्यसमारोपे व्यापकस्य प्रसञ्जनम् । अवधारणरूपं च ज्ञानं निर्णय उच्यते ॥११७१॥
बुभुत्सया कथा वादो जल्पश्च विजिगीषया । स्वपक्षस्थापनाहीना वितण्डा परिकीर्त्तिता ॥११७२॥
हेत्वाभासा असिद्धाद्याश्छलमाकूतदूषणम् । असद्भूतोत्तरं जातिः सा चोत्कर्षसमादिका ॥११७३॥
पराजयस्य हेतुश्च निग्रहस्थानमिष्यते । नैयायिकपदार्थानां समासोऽयं प्रकीर्त्तितः ॥११७४॥
द्रव्यं गुणस्तथा कर्म सामान्यं च विशेषयुक् । समवायश्च षड् भावा वैशेषिकनये स्मृताः ॥११७५॥
भूरापोऽग्निर्मरुद्व्योम कालो दिगसुमान्मनः । नव द्रव्याण्यमून्याहुर्गुणा रूपं रसस्तथा ॥११७६॥
गन्धः स्पर्शश्च संख्या च परिमाणं पृथक्त्वयुग् । संयोगश्च विभागश्च परत्वं चापरत्वयुग् ॥११७७॥
संस्कार-धर्मा-धर्मेच्छा-सुख-यत्नाक-बुद्धयः । द्वेषो गुरुत्व-द्रवत्वे स्नेहः शब्दश्चतुर्नषट् ॥११७८॥
उत्क्षेपणं तथाऽवक्षेपणमाकुञ्चनं तथा । प्रसारणं च गमनं पञ्च कर्माण्यकीर्तयन् ॥११७९॥
सामान्यं द्विविधं प्रोक्तं परमेकं तथाऽपरम् । द्रव्यत्वाद्यपरं व्याप्यं सत्तादि व्यापकं परम् ॥११८०॥
विशेषोऽन्त्यः स्मृतो नित्यद्रव्यव्यावृत्तिकारणम् । सम्बन्धोऽयुतसिद्धानां समवायः प्रकीर्त्तितः ॥११८१॥
द्वे प्रमाणे मते ह्यस्य प्रत्यक्षं लैङ्गिकं तथा । वैशेषिकमतस्यायं समासार्थः प्रकाशितः ॥११८२॥
सांख्याः प्राहुः शिवं गच्छेत् पञ्चविंशतितत्त्ववित् । सत्त्वं रजस्तमश्चेति गुणास्तत्र त्रयः स्मृताः ॥११८३॥
प्रसाद-लाघवा-द्वेषा-सङ्ग-प्रसव-सम्मदाः । सत्त्वकार्याणि सन्ताप-स्तम्भोद्वेगा विशोषणम् ॥११८४॥
अपद्वेषश्च भेदश्च कर्माणि रजसो जगुः । तमःकार्याणि रौद्रत्वं सादनं दैन्यगौरवे ॥११८५॥
प्रकृतिः समतावस्था प्रोक्तैतेषां ततो महान् । तां गुणाष्टकसम्पन्नां बुद्धिमप्यभ्यकीर्त्तयन् ॥११८६॥
अहंकारो भवत्यस्मात् स्वप्ने व्याघ्रादिभानकृत् । एकादशेन्द्रियाण्यस्मान्मनोधीकर्मभेदतः ॥११८७॥
त्वग्-जिह्वा-घ्राण-दृक्-श्रोत्राण्याहुर्बुद्धीन्द्रियाणि वै । वाक्पाणिपायूपस्थांह्रीन् पञ्च कर्मेन्द्रियाणि च ॥११८८॥
स्युस्तन्मात्राणि पञ्चैव तत एव तमोधनात् । स्पर्शो रसश्च रूपं च गन्धः शब्दस्तथा तनुः ॥११८९॥
तेभ्यश्च पञ्च भूतानि प्रपञ्चः प्राकृतो ह्ययम् । चतुर्विंशति तत्त्वात्मा पुमानन्यो निरञ्जनः ॥११९०॥
भोगार्थं प्रकृतेः पुंसां योगं पङ्ग्वन्धयोरिव । विनोपमानं त्रीण्येव प्रमाणानि च ते जगुः ॥११९१॥
साङ्ख्यदर्शनसंक्षेपः प्रोक्तोऽयमथ वर्ण्यते । बौद्धानां दर्शनं प्रोचुर्द्वादशायतनान्यमी ॥११९२॥
पञ्चेद्रियाणि शब्दाद्याः पञ्च स्वान्तं सुखादयः । धर्माश्चेति प्रमाणे द्वे प्रत्यक्षं लैङ्गिकं तथा ॥११९३॥
वैभाषिक-सौत्रान्तिक-योगाचाराश्च माध्यमिकनामा । बौद्धाश्चतुर्विधाः स्युः प्राहुर्वैभाषिकास्तत्र ॥११९४॥

क्षणिकं हि वस्तु जातिर्जनयति तत्स्थापिका स्थितिर्भवति ।
जर्जरयति च जरा तन्नाशो नाशयति पुद्गलकम् ॥११९५॥

सौत्रान्तिकैर्न चाऽऽत्माऽभिमताः परलोकगामिनः स्कन्धाः । विज्ञानरूपसंज्ञाः संस्कारो वेदना चेति ॥११९६॥
क्षणिकः संसारगणः स्वलक्षणं पारमार्थिकं तेषाम् । शब्दार्थोऽन्यापोहो मोक्षः सन्तानविच्छेदः ॥११९७॥
योगाचारमते खलु भुवनं विज्ञानविलसितं सर्वम् । बाह्योऽर्थः सांवृतिकः प्रकाशते वासनाजालात् ॥११९८॥

नीलादिवासनागृहमालयविज्ञानमभिमतं तैश्च । तत्संशुद्धिर्मुक्तिः प्रवृत्तिविज्ञानततिरूपा ॥११९९॥
माध्यमिकमते सर्वं स्वप्नाभं मानमेयधीर्मिथ्या । शून्यत्वदशा मुक्तिस्तदर्थमेवाखिलोऽभ्यासः ॥१२००॥
लोकायतैः पुनर्मुक्तिनगरी न गरीयसी । मन्यते पुण्यपापादेरभावं ते हि मेनिरे ॥१२०१॥
मानं प्रत्यक्षमेवैषां तत्त्वं भूतचतुष्टयम् । विषयेन्द्रियदेहाख्या समुदायेऽस्य जायते ॥१२०२॥
चैतन्यं जायते तेभ्यो मद्याङ्गेभ्यो मदो यथा । जलबुद्बुदवज्जीवाः पुमर्थो न स्मराद् ऋते ॥१२०३॥
दृष्टहान्यप्रदृष्टार्थकल्पनासम्भवाद् भयात् । न भूतेभ्यः परं तत्त्वमिति लोकायतस्थितिः ॥१२०४॥
मीमांसकाः पुनः प्राहुर्वेदपाठादनन्तरम् । कर्त्तव्या धर्मजिज्ञासा तन्निमित्तं च चोदना ॥१२०५॥
सा च प्रवर्त्तकं वाक्यं धर्मस्तेनैव लक्ष्यते । अभावाद् वक्तृदोषाणां तत्प्रामाण्यं हि निश्चलम् ॥१२०६॥
प्रत्यक्षमनुमानं चोपमानं शब्द एव च । अर्थापत्तिरभावश्च षट् प्रमाणानि जैम(मि)नेः ॥१२०७॥
अप्रमत्तत्वशिखरे विवेकाद्रेः स्थिता अमी । जैनास्तु वत्स ! मन्यन्ते मुक्तिमार्गमिमं शुभम् ॥१२०८॥
जीवा-जीवा-ऽऽश्रवा बन्धः संवरो निर्जरा तथा । मोक्षश्च सप्त तत्त्वानि ज्ञेयानि हितमिच्छता ॥१२०९॥
ज्ञानमेतत् ! तथा श्रद्धा सर्वथा सङ्गवर्जनम् । त्रयं मोक्षपथे ह्येष सिद्धिर्नैकतरात्यये ॥१२१०॥
नास्मिन् विधि-निषेधानां विरोधो जैनदर्शने । शुद्धं ह्येतत् कष-च्छेद-तापलक्षणकोटिभिः ॥१२११॥
अनन्तपर्ययोपेतं प्रमेयं द्रव्यमिष्यते । सत्ता तल्लक्षणं साचोत्पाद-ध्रौव्य-व्ययात्मिका ॥१२१२॥
प्रत्यक्षं च परोक्षं च द्वे प्रमाणे जिनागमे । दिगियं दुस्तरो ह्यत्र प्रमाणनयविस्तरः ॥१२१३॥
चत्वारः प्रथमास्तत्र वादिनो मुक्त्यवेदिनः । आत्मानं ते यदिच्छन्ति नित्यं वा सर्वथाक्षयि(?) ॥१२१४॥
एकरूपः कथं नित्यो मुक्तौ सर्वत्रगो व्रजेत् । नष्टत्वाच्च कथं तस्यां नश्वरो गन्तुमर्हति ॥१२१५॥
तस्मात् तपस्विनो ह्येते मुक्तिमार्गं न जानते । मोक्षो लोकायतानां तु नीविमोक्षो हि योषिताम् ॥१२१६॥
अतिदुष्टाशयकरं क्लिष्टसत्त्वविचिन्तितम् । पापश्रुतं सदा धीरैर्वर्ज्यं नास्तिकदर्शनम् ॥१२१७॥
ये सर्वज्ञं निराकृत्य वेदप्रामाण्यमास्थिताः । निर्वृत्तिस्तत्त्वतोऽभीष्टा न तैर्मीमांसकैरपि ॥१२१८॥
भूमिष्ठास्तदिमे सर्वे न मुक्तिपथदर्शिनः । अप्रमत्तत्वशिखरस्थितास्तद्दर्शिनो जनाः ॥१२१९॥
तन्मिथ्यादर्शनग्रस्ता भवचक्रस्थिता जनाः । तादृशा नाद्रिसानुस्था निःस्पृहा धूतकल्मषाः ॥१२२०॥
[1]विमर्शः प्राह तदिदं भवचक्रस्य दर्शनम् । महाहास्यकरं सिद्धं नात्र यत्नः प्रयोजनम् ॥१२२१॥
सन्तोषदर्शनायावामागतौ स न वीक्षितः । न च तत्सहिता लोकास्तत् तान् दर्शय साम्प्रतम् ॥१२२२॥
विमर्शः प्राह शिखरे जैनं पुरमिह स्थितम् । तद् यावोऽत्र यथा मुख्या दिदृक्षा तव पूर्यते ॥१२२३॥
एवमस्त्विति तेनोक्ते तौ तत्र नगरे गतौ । दृष्टाश्च मुनयस्तत्र ज्ञाननिर्धूतकल्मषाः ॥१२२४॥
विमर्शः प्राह ते ह्येते लोका येऽन्तर्द्विषच्छिदः । त्रसानां स्थावराणां च बान्धवाः सर्वदेहिनाम् ॥१२२५॥
नादत्तग्राहिणः सत्यवाचोऽमी ब्रह्मचारिणः । निरीहाः स्वशरीरेऽपि निर्ममा निष्परिग्रहाः ॥१२२६॥
चित्रवृत्तिमहाटव्यामेतेषां सा प्रमत्तता । नदी शुष्का तद्विलासपुलिनं गलितं द्रुतम् ॥१२२७॥

१. [1]प्रकर्षः प्राह ॥ २. त्रपदं ह्येतत् सन्तोषस्य च तज्जुषाम् ॥१२२३॥

भग्नश्च चित्तविक्षेपमण्डपः पतिताऽखिला । तृष्णाख्या वेदिका नष्टं विपर्यासाख्यविष्टरम् ॥१२२८॥
महामोहनृपो लीनः शीर्णाविद्याङ्गयष्टिकः । शान्तो मिथ्यात्ववेतालः प्रणष्टो रागकेसरी ॥१२२९॥
भिन्नो द्वेषगजेन्द्रोऽपि विदीर्णो मकरध्वजः । उच्चाटितश्च विषयाभिलाषस्तत्प्रिया मृताः ॥१२३०॥
विहिंसितो हासभटो जुगुप्सा चारतिर्हते । भय-शोकौ विदलितौ नष्टा दुष्टाशयादयः ॥१२३१॥
नष्टानि डिम्भरूपाणि ज्ञानाद्यावरणैः सह । आनुकूल्यं ययुर्भूपाश्चत्वारः सप्त मध्यगाः ॥१२३२॥
भास्वन्ती ध्यानयोगेन चित्तवृत्तिः प्रभासते । शान्तसर्वविकारेयमन्यैव हि महात्मनाम् ॥१२३३॥
प्रकर्षः प्राह विहितं भवता साधु मातुल ! । अमून् दर्शयता चित्ते सुधावृष्टिः कृता मम ॥१२३४॥
अद्यापि दर्शनीयोऽसौ वर्णितो यो महाबलः । स सन्तोषमहीपालः कृपालुः सर्वदेहिषु ॥१२३५॥
विमर्शः प्राह विस्तीर्णो दृश्यते योऽत्र मण्डपः । शुभचित्तसमाधानो नाम्नाऽत्र वसतां प्रियः ॥१२३६॥
स सन्तोषमहीपालो जानाम्यत्र भविष्यति । प्रवेष्टव्यं तदत्रेति प्रविष्टौ तौ शुभाशयौ ॥१२३७॥
ताभ्यां स मण्डपो दृष्टो विश्वतापव्यथाऽपहः । राजकान्तः स्थितो दृष्टो नृपस्तत्र चतुर्मुखः ॥१२३८॥
विशालवेदिकाऽऽरूढः प्रौढसिंहासनस्थितः । सेवितो भूरिलोकेन नेत्रासेचनकः सताम् ॥१२३९॥
ततः प्रकर्षस्तं दृष्ट्वा महाऽऽनन्दतरङ्गितः । मातुलं मानसे किञ्चिच्छंशयालुरभाषत ॥१२४०॥
अहो ! रम्यं पुरं जैनमिदं यत्रेदृशः प्रभुः । ईदृक्षो मण्डपो लोकाश्चेदृशा दृष्टिशर्मदाः ॥१२४१॥
यत्रेदृशं विवेकाद्रौ पुरं स भवचक्रके । स्थितः कथं दोषपूर्णे विमर्शोऽप्यब्रवीत् ततः ॥१२४२॥
चित्तवृत्तिमहाटव्यामस्त्यसौ परमार्थतः । उपचारेण विद्वद्भिर्भवचक्रे निगद्यते ॥१२४३॥
अस्ति येनात्र विस्तीर्णं पुरं सात्त्विकमानसम् । तत्र स्थितो विवेकाद्रिरुपचारस्ततः कृतः ॥१२४४॥
प्रकर्षः प्राह यद्येवं तदाधारोऽस्य यद् गिरेः । पुरं सात्त्विकचित्ताख्यं तद्गता ये बहिर्जनाः ॥१२४५॥
विवेकशैलो यश्चायं विस्तीर्णं शिखरं च यत् । अप्रमत्तत्वमिह यत् पुरं जैनं च सुन्दरम् ॥१२४६॥
बहिरङ्गा जना येऽत्र यः समाधानमण्डपः । या चेयं वेदिका यच्च विष्टरं यश्च भूपतिः ॥१२४७॥
यश्चायं परिवारोऽस्य वद मे तदिदं पृथग् । विमर्शः प्राह यद्येवं शृणु तत् प्रणिधानभाग् ॥१२४८॥
यदिदं पर्वताधारः पुरं सात्त्विकमानसम् । स्वयमेव भुनक्तीदं स कर्मपरिणामराट् ॥१२४९॥
इदं हि भवचक्रस्थमपि सर्वगुणास्पदम् । पङ्कस्थमपि किं पद्मं मन्दिरं न श्रियो भवेत् ? ॥१२५०॥
सुधामयमिदं स्फीतं शीतगोरिव मण्डलम् । अर्कबिम्बमिव ध्वान्तैर्मुक्तमेतदुपद्रवैः ॥१२५१॥
शीतं चन्दनवच्छायान्वितं नन्दनवृक्षवत् । महेश्वर इवोत्सङ्गविलसत्सर्वमङ्गलम् ॥१२५२॥
इदं पश्यन्ति नाधन्याः सरत्नामिव मेदिनीम् । अन्तर्दृष्ट्याऽतिविमलमाकाशस्फटिकोपमम् ॥१२५३॥
इह स्थितानामायाति विवेको दृष्टिगोचरम् । सिद्धाद्रिस्तत्स्थितिप्राप्तसिद्धाञ्जनगुणादिव ॥१२५४॥
अत्र स्थिता जना रम्या पुरस्यैवानुभावतः । अतिरम्याः पुनस्ते स्युर्विवेकशिखरं गताः ॥१२५५॥
अत्र स्थितानां लोकानां रोचते जैनसत्पुरम् । इक्षुयष्टिरिवोष्ट्राणां नान्येषां भववासिनाम् ॥१२५६॥
ऊर्ध्वस्थमपि पश्यन्तस्तन्मोदन्तेऽत्रवासिनः । चकोरा इव चन्द्रस्य पिबन्तः किरणामृतम् ॥१२५७॥

अयं गिरिः पुनर्घोरदुःखनाशकरो नृणाम् । श्रिया गरिष्ठो दृष्टोऽपि काऽऽरोहस्य तु सङ्कथा ? ॥१२५८॥
अत्र स्थिताः प्रपश्यन्तो भवचक्रं करस्थितम् । जनास्ततो विरज्यन्ते कूटकार्षापणादिव ॥१२५९॥
अत्र स्थितानां स्त्रीवर्गः श्मशानघटिकाकृतिः । श्मशानधूमसदृशी भाति तत्प्रेमपद्धतिः ॥१२६०॥
नान्यत्र प्रतिबन्धः स्यादस्मिन् दृष्टिपथं गते । भ्रमति भ्रमरोऽन्यत्र किं दृष्टे मालतीवने ? ॥१२६१॥
स्पृष्टाऽपि सुखिनो ह्येनं भवचक्रगता अपि । भवन्त्यौषधिलिप्ताङ्गा वह्निपुञ्जस्थिता इव ॥१२६२॥
शिखरं च विवेकाद्रेरिदं दोषनिबर्हणम् । महामोहादिशत्रूणामुच्चाटनकरं परम् ॥१२६३॥
कथञ्चिदागताः शैले महामोहादिशत्रवः । शिखरादप्रमत्तत्वाल्लोठयन्तेऽस्माद् घृणोज्झितैः ॥१२६४॥
सद्भावनाख्ययन्त्रेण मुक्तैर्ध्यानोरुगोलकैः । सैन्यं दन्दह्यते सर्वं महामोहादिभूभुजाम् ॥१२६५॥
सतामत्र करग्राह्यं साम्यकल्पलताफलम् । अधःस्थितैर्यदास्वादः स्वप्नेऽपि हि न लभ्यते ॥ १२६६॥
निवेशितमिह प्रौढं पुरं जैनं सुखावहम् । पुण्यहीनैर्जनैरेतद् भवचक्रेऽतिदुर्लभम् ॥१२६७॥
कालेन भूयसा यान्ति कृच्छ्रात् सात्त्विकमानसे । भवचक्रे ततो यान्ति पुण्यहीनाः पुनर्जनाः ॥१२६८॥
न पश्यन्ति विवेकाद्रिं ततो भूरिगमागमैः । कदाचित् ते प्रपश्यन्ति नत्वारोहन्ति सस्पृहाः ॥१२६९॥
आरूढा अपि यान्त्यन्ये भवचक्रे स्वशत्रवः । तत्र स्थिता अपि परे पश्येयुः शिखरं तु न ॥१२७०॥
दृष्ट्वाऽपि नाधिरोहन्ति तद् अन्ये शिथिलाशयाः । तदारूढाः पुनर्धन्या जैनं पश्यन्ति सत्पुरम् ॥१२७१॥
इयदुर्लभसामग्रीलभ्यसुन्दरदर्शनम् । पुरमेतत् सदानन्दं मुक्त्यर्थं प्रस्थितैर्जनैः ॥१२७२॥
नैषां प्रयाणभङ्गाय वासोऽपि विबुधालये । रात्रिस्वापसमः शान्तमहामोहादिविद्विषाम् ॥१२७३॥
प्रकर्षः प्राह पश्यामि मातुलैतेष्वपि स्फुटम् । महामोहादिभूपालजनितां भवचक्रवत् ॥१२७४॥
बिम्बेष्विमेऽपि मूर्च्छन्ति यजिनानां लयस्थिताः । स्वाध्यायेषु च रज्यन्ते स्निह्यन्ति समधर्मसु ॥१२७५॥
तुष्यन्ति सदनुष्ठाने प्रीयन्ते गुरुदर्शने । हृष्यन्त्यर्थोपलम्भेषु व्रतभङ्गं द्विषन्ति च ॥१२७६॥
आचारलोपे कुप्यन्ति रुष्यन्त्यागमशत्रुषु । माद्यन्ति निर्जरोद्धर्षेऽहङ्कुर्वन्ति प्रतिश्रुते ॥१२७७॥
स्मयन्ते चोपसर्गेभ्योऽवष्टम्नन्ति परीषहान् । निगूहन्त्यागमावज्ञां वञ्चयन्तीन्द्रियव्रजम् ॥१२७८॥
कामचेष्टां जुगुप्सन्ते प्रक्षुभ्यन्ति भवभ्रमात् । रमन्ते निर्वृतेर्मार्गे हसन्ति सुखशीलताम् ॥१२७९॥
उद्विजन्ते श्लथाचाराच्छोचन्ति प्राच्यदुष्कृतम् । गर्हन्ते स्खलितं शीले निन्दन्ति भवसम्भ्रमम् ॥१२८०॥
महामोहादिकार्याणि दृश्यन्ते तदमीष्वपि । भवता तत्कथं प्रोक्ता मोहाद्यैरुज्झिता अमी ? ॥१२८१॥
विमर्शेनोदितं वत्स ! ज्ञेया मोहादयो ह्यमी । मुनीनां बान्धवाः शस्ता अप्रशस्ताः पुनर्द्विषः ॥१२८२॥
शस्तैरौदयिकैर्भावैः क्षायोपशमिकैरिव । मुनयो नीयन्ते ह्यूर्ध्वमप्रशस्तैरधः पुनः ॥१२८३॥
तदमी सज्जना जैना वर्त्तन्ते बन्धुभिर्युताः । शत्रुभिः सर्वथा त्यक्ताः सर्वकल्याणभाजिनः ॥१२८४॥
अयं चित्तसमाधानो मण्डपः पापखण्डनः । भवप्रपञ्चो भात्यस्मिन् ज्वलज्ज्वलनसन्निभः ॥१२८५॥
भस्मीभवत्यविद्याऽस्मिन् ज्ञानोद्योतो विजृम्भते । छिद्यते कर्मणां ग्रन्थिर्मनोमुद्रा विभिद्यते ॥१२८६॥

१. °पि दुःखिनो नैनं भव° ॥

एषा निःस्पृहता नाम्नी वेदिकाऽस्या निरीक्षणात् । नरेन्द्राणां सुरेन्द्राणामपि भूतिर्न रोचते ॥१२८७॥
द्रष्टुं न शक्नुवन्त्येनां मोहाद्याः परिपन्थिनः । द्विपमुक्तागणाकीर्णां मृगाः सिंहगुहामिव ॥१२८८॥
जीववीर्यमिदं स्पष्टं विष्टरं कान्तिभासुरम् । राजा राज्यं च तत्तेजःप्रभावादस्य राजते ॥१२८९॥
गिरिर्धत्ते गरीयस्त्वां महिम्नाऽस्यैव विष्टपे । [1]दिवसस्य नु भावोऽयं द्योतते यद् दिवो मुखम् ॥१२९०॥
विनेदं निखिलं राज्यं मोहाद्यैः प्रविलुप्यते । विना शरीरमारोग्यं कुपितैरिव धातुभिः ॥१२९१॥
प्रकर्षश्चिन्तयामास तद्धि सात्त्विकमानसम् । अकामनिर्जरापेक्षं वीर्यं मिथ्यादृशां हि यत् ॥१२९२॥
लोकास्ते चात्र वास्तव्या येऽनेन धुतकल्मषाः । एतद्वासप्रभावेण प्रयान्ति विबुधालयम् ॥१२९३॥
धन-पुत्र-कलत्रादेः शरीरात् कर्मणस्तथा । भिन्नोऽहं परिभिद्यन्ते मत्तो मोहादिशत्रवः ॥१२९४॥
अज्ञात्वाऽप्यागमं जैनं कर्मनिर्जरणेन या । भवत्येवंविधा बुद्धिः स विवेकोऽभिगीयते ॥१२९५॥
कषायविषयत्यागो यद् भवेद् दोषलाघवात् । अप्रमत्तत्वशिखरं विवेकाद्रेस्तदिष्यते ॥१२९६॥
असद्ग्रहनिवृत्त्याऽत्र दृष्टिर्मार्गानुसारिणी । भवत्येकपदी मुक्तेः प्रापिकाऽन्यमतेष्वपि ॥१२९७॥
महाराजपथो मुक्तेश्चतुर्वर्णविराजितम् । द्वादशाङ्गं पुनर्जैनं वचनं पुरमुच्यते ॥१२९८॥
तदादेशकृतस्तत्र वास्तव्याः कीर्तिता जनाः । मण्डपो वेदिकाऽत्रोक्तं विष्टरं च स्फुटाक्षरैः ॥१२९९॥
ततो येन मया बुद्धमिदं भावार्थसंयुतम् । नृपं तत्परिवारं च सोऽहं भोत्स्ये न संशयः ॥१३००॥
बोधावष्टम्भतुष्ट्याऽऽह स पुगे ब्रूहि मातुल ! । स प्राह वत्स ! राजाऽयं चतुर्वदनभूषितः ॥१३०१॥
चारित्रधर्मो विख्यातोऽनन्तवीर्यो जगद्धितः । समृद्धः कोशदण्डाभ्यां गुणरत्नमहोदधिः ॥१३०२॥
वक्त्राणि दानं शीलं च तपः शुद्धं च भावनम् । अस्यैषां कीर्तयिष्यामि स्वरूपं ते पृथक् पृथक् ॥१३०३॥
दापयत्यभयं ज्ञानं [2]धर्मोपग्राहकं तथा । दानं दानाभिधं वक्त्रं दुष्टं दानं न जल्पति ॥१३०४॥
अष्टादश सहस्राणि शीलाङ्गानां प्रभाषते । यद् भूपः शीलवक्त्रेण तानि बिभ्रति साधवः ॥१३०५॥
निर्निदानं निराबाधं ज्ञानसंवेगगर्भितम् । अभिधत्ते तपोवक्त्रं शमशर्मकरं तपः ॥१३०६॥
भाव्या भवस्य नाशार्थमनित्यत्वादिभावनाः । इत्याह भूपतेः पूतमाननं शुद्धभावनम् ॥१३०७॥
मुखैरेष चतुर्भिस्तल्लोकानां हितमादिशन् । सर्वेषामेव सौख्याय पीयूषं कस्य दुःखदम् ? ॥१३०८॥
अर्धासने निविष्टा या दृश्यते मृगलोचना । भार्येयं विरतिर्नाम भूपतेर्भाग्यशालिनः ॥१३०९॥
धर्मकर्णान्तविश्रान्तज्ञानदर्शनचक्षुषः । निरीक्ष्य रूपमेतस्या न मज्जन्ति सुधासु के ? ॥१३१०॥
समानगुणवीर्येयं भूभुजाऽनेन वर्णिनी । हृदयानन्दजननी कल्पवल्लीव कामदा ॥१३११॥
दृश्यन्ते पञ्च येऽस्यैते नृपा निकटवर्त्तिनः । स्वाङ्गभूता वयस्यास्ते भूपतेर्भूरितेजसः ॥१३१२॥
आद्यः सामायिकाख्योऽयं निवर्त्तयति पातकात् । छेदोपस्थापनो हन्ति द्वितीयस्तं विशेषतः ॥१३१३॥
परिहारविशुद्धीयस्तृतीयस्तु महीपतिः । मुनीनां कारयत्युग्रं तपोऽष्टादशमासिकम् ॥१३१४॥
तुर्यः सूक्ष्मं रजः सूक्ष्मसम्परायः प्रलुम्पति । पञ्चमोऽयं यथाख्यातः प्राणाश्चारित्रभूपतेः ॥१३१५॥

१. न प्राव्णा महिमा मेरोः किन्तु कल्पद्रुमोच्चयात् ॥१२९०॥ २. धर्मोपष्टम्भकं तथा ॥

यश्चैष मूलभूपस्य निकटे वत्स ? दृश्यते । तमस्य यतिधर्माख्यं विद्धि राज(राज्य)धरं सुतम् ॥१३१६॥
मुनयो ये बहिर्दृष्टास्तेषामेषोऽतिवल्लभः । मानुषैर्दशभिर्यैश्च वेष्टितस्तान्यथो शृणु ॥१३१७॥
योषिदाद्या क्षमा नाम वल्लभा शमिनामपि । निरोधं रोषपोषस्य तेषामेषा दिशत्यहो ॥१३१८॥
द्वितीयं मार्दवं नाम डिम्भरूपमिदं विदुः । गुरवोऽपि गुणैरस्य वीर्याद् दधति नम्रताम् ॥१३१९॥
तृतीयमार्जवं नाम डिम्भरूपमिदं पुनः । मनः करोति साधूनां सरलं मलवर्जितम् ॥१३२०॥
चतुर्थी मुक्तता योषित् करोति शमिनां मनः । निस्सङ्गं बहिरन्तश्च शुद्धस्फटिकनिर्मलम् ॥१३२१॥
तपोयोग इति ख्यातो विशुद्धः पञ्चमो नरः । बाह्याभ्यन्तरदीप्तोऽसौ क्षिणोति शमिनां मलम् ॥१३२२॥
यस्त्वयं दृश्यते वत्स ! षष्ठः शमवतां प्रियः । स सप्तदशभिर्भेदैः पूतः संयमभूपतिः ॥१३२३॥
पञ्चाश्रवाद् विरमणं पञ्चेन्द्रियविनिग्रहः । कषाय-दण्डविरती भिदाः सप्तदशेत्यमूः ॥१३२४॥
सप्तमः सत्यनामायमस्यादेशेन साधवः । हितं मितं च भाषन्ते जगदाह्लादकृद्वचः ॥१३२५॥
अष्टमोऽत्र नृपः शौचाभिधानो मुनिपुङ्गवाः । द्रव्य-भावात्मिकां शुद्धिमस्यादेशाद् वितन्वते ॥१३२६॥
यड्डिम्भरूपं नवममाकिञ्चन्यं मनोहरम् । मुनिभिर्मोचयन्त्येतद् बाह्यान्तरपरिग्रहम् ॥१३२७॥
दिव्यौदारिककामानां त्रिविधानां त्रिधा शमम् । दशमं डिम्भरूपं च ब्रह्म कारयति स्फुटम् ॥१३२८॥
तदेष दशभिर्युक्तो मानुषैर्विलसत्ययम् । यतिधर्मः पुरेऽत्रेन्द्रो दिवीव दिग्गिभैर्युतः ॥१३२९॥
सद्भावसारता नाम भार्याऽस्य गुणरत्नभूः । म्रियतेऽस्यां मृतायां हि जीवन्त्यामेष जीवति ॥१३३०॥
निशा शशाङ्कयोर्यद्वद् गौरी गिरीशयोर्यथा । दाम्पत्यमनयोस्तद्वद् निर्मिथ्यस्नेहनिर्भरम् ॥१३३१॥
जिनैः किमप्यनुज्ञातं निषिद्धं वा न सर्वथा । भाव्यं सद्भावसारेणेत्येषाऽऽज्ञा पारमेश्वरी ॥१३३२॥
चारित्रधर्मस्तदिमां विरहय्य न तिष्ठति । स्नेहलः क्षणमप्येकं प्राणेभ्योऽप्यधिकां प्रियाम् ॥१३३३॥
द्वितीयो दृश्यते यश्च जितमारः कुमारकः । गृहिधर्माभिधोऽस्यैव कनिष्ठोऽयं सहोदरः ॥१३३४॥
अयं च कुरुते वत्स ! युक्तो द्वादशमानुषैः । निवृत्तं स्थूलहिंसायाः स्थूलालीकाच्च मानवम् ॥१३३५॥
स्थूलचौर्यान्निवृत्तं च परदारपराङ्मुखम् । कृतेच्छापरिमाणं च परित्यक्तनिशाऽशनम् ॥१३३६॥
दिग्व्रते दृढताभाजं युक्तभोगोपभोगकम् । अनर्थदण्डविरतं श्रेष्ठसामायिकाशयम् ॥१३३७॥
देशावकाशिकरतं धृतपौषधनिश्चयम् । पूतस्वान्तं तथाऽत्यर्थमतिथेः संविभागतः ॥१३३८॥
कर्तुं यो यावदेवालं तस्य तावद् ददत् फलम् । असौ न विमुखं कञ्चित् स्थापयत्यमलाशयः ॥१३३९॥
एषा च दृश्यतेऽस्यैव भार्या सद्गुणरक्तता । स्वगेहशुद्धिकृन्नित्यमतिथिप्रतिपत्तिकृत् ॥१३४०॥
भार्यया सहितावेतौ लोकानां भूपतेः सुतौ । प्रकृत्यैवोपकर्त्तारौ सूर्या-चन्द्रमसाविव ॥१३४१॥
सम्यग्दर्शननामाऽयं पित्रा च परिपालकः । महत्तमोऽनयोर्योग्यश्चक्रे वक्रेतराशयः ॥१३४२॥
एतौ नानेन रहितौ दृश्येते च कदाचन । अर्थप्रकाशपटुना नयने तेजसा यथा ॥१३४३॥
एतौ प्रवर्द्धयत्येष वत्सलो निकटस्थितः । सप्ततत्त्वशुचिश्रद्धासुधापानैर्निरन्तरम् ॥१३४४॥

---

१. पुरेमुष्मिन् मेरुः कल्पद्रुमैरिव ॥१३२९॥ २. °रताऽऽख्येयं भार्या ॥

सम-संवेग-निर्वेद-कृपा-ऽऽस्तिक्यैर्युतं जनम् । मैत्री-प्रमोद-कारुण्य-माध्यस्थ्यैश्च करोत्ययम् ॥१३४५॥
प्रस्थानेऽभिनिवेशोऽस्य मुक्तौ प्रतिजनं महान् । सदोल्लसत्यविश्रान्तदेशनाडिण्डिमध्वनिः ॥१३४६॥
चन्द्रोज्ज्वलरुचिर्यैषा दृश्यते च मनोहरा । सुदृष्टिनाम्नीमस्यैव पत्नीं तां विद्धि विश्रुताम् ॥१३४७॥
इयं हि विधिनाऽऽराद्धा चित्तस्थैर्यकरी नृणाम् । अविद्याजनिता भावाः क्षीयन्तेऽस्याः प्रभावतः ॥१३४८॥
यः कुदृष्ट्याऽन्वितः प्रोक्तो मिथ्यादर्शननामकः । विरुद्धं चेष्टितं सर्वं ततोऽस्य प्रमदाजुषः ॥१३४९॥
महत्तमो मोहबले मिथ्यादर्शननामकः । यथा चारित्रधर्मस्य तथाऽसौ नृपतेर्बले ॥१३५०॥
क्षयेण प्रतिपक्षस्य प्रशमेनोभयेन वा ! त्रिरूपश्च भवत्येष स्वभावादेव शक्तिमान् ॥१३५१॥
यद्वा रूपत्रयं तस्य मन्त्री सद्बोधनामकः । कुरुतेऽयं हि जानीते भवद् भूतं च भावि च ॥१३५२॥
सूक्ष्मव्यवहितार्थेषु च्छन्नं नास्त्यस्य किञ्चन । अनन्तद्रव्यपर्यायं प्रेक्षतेऽसौ चराचरम् ॥१३५३॥
नीतीनां पारदृश्वाऽसौ राज्यकार्यविचिन्तकः वत्सलो नरनाथस्य महत्तममनःप्रियः ॥१३५४॥
ज्ञानसंवरणस्याऽयं विपक्षो मन्त्रिपुङ्गवः । क्षयोपशमतस्तस्य क्षयाद् वोभयरूपभाक् ॥१३५५॥
इयं चाऽवगतिर्नाम भार्याऽस्यैव समीपगा । प्राणाः स्वरूपं सर्वस्वं शरीराव्यतिरेकिणी ॥१३५६॥
एते पञ्चाऽस्य दृश्यन्ते स्वाङ्गभूता वयस्यकाः । आद्योऽत्राऽऽभिनिबोधोऽयमिन्द्रिया-निन्द्रियार्थवित् ॥१३५७॥
यस्यादेशे पुरं सर्वं द्वितीयोऽयं सदागमः । सद्बोधो मन्त्रितां नीतो राज्ञाऽस्य मुखपाटवात् ॥१३५८॥
तृतीयोऽवधिनामाऽयं नानारूपं निरीक्षते । क्वचिद् दीर्घं क्वचिद् ह्रस्वं क्वचित् स्तोकं क्वचिद् बहु ॥१३५९॥
चतुर्थोऽयमनोग्राही मनःपर्यायनामकः । निर्वाणसार्थवाहोऽयं पञ्चमः केवलाभिधः ॥१३६०॥
प्रकर्षः प्राह सर्वं मे त्वया मातुल ! दर्शितम् । नत्वद्यापि स सन्तोषो यत्रोत्कण्ठा परा मम ॥१३६१॥
विमर्शः प्राह सन्तोषः संयमस्याऽयमग्रगः । भृत्यश्चारित्रधर्मस्य सन्धि-विग्रहकृन्नयी ॥१३६२॥
नियुक्तस्तन्त्रपालत्वे निपुणो मूलभूभुजा । अनेन स्पर्शनादीनि जित्वा नीताः शिवं जनाः ॥१३६३॥
अस्योपरि समायाता महामोहादिभूभुजः । युध्यन्ते च सहानेन ज्ञात्वैनं मूलनायकम् ॥१३६४॥
चित्तवृत्तिमहाटव्यामेतेषां युद्धमस्य च । जायते क्रमिकोत्सर्पन् मिथो जयपराजयम् ॥१३६५॥
मया प्रदर्शितस्तुभ्यमेष सन्तोषतन्त्रपः । भार्याऽस्य दृश्यते रम्या नाम्नेयं निष्पिपासता ॥१३६६॥
लाभालाभे सुखे दुःखे सन्तोषं जनयत्यसौ । विषयेषु च सर्वेषु निस्तृष्णं कुरुते जनम् ॥१३६७॥
एते चारित्रधर्मस्य प्रोक्ताः स्वाङ्गिकबान्धवाः । ये त्वेते वेदिकाभ्यर्णे दृश्यन्ते मण्डपस्थिताः ॥१३६८॥
शुभाशयादयोऽस्यैव तेऽसङ्ख्याताः पदातयः । कार्याणि सुन्दराण्यस्याज्ञया ते कुर्वते जने ॥१३६९॥
वर्णितं सर्वमास्थानं तदिदं ते समासतः । पूर्णोत्कण्ठोऽसि यदि तद् गच्छावो द्वारि साम्प्रतम् ॥१३७०॥
एवमस्त्विति तेनोक्ते ताभ्यां निर्गत्य वीक्षितम् । चतुरङ्गं बलं शौर्य-गाम्भीर्यादिरथोद्धतम् ॥१३७१॥
यशः-प्रश्रय-सौजन्य-धैर्यादिगजगर्जितैः । नैपुण्य-वाग्मिता-मेधोल्लासादिहयहेषितैः ॥१३७२॥
मनस्विभाव-दाक्षिण्य-स्थिरत्वादिपदातिभिः । मनोहरं लसल्लेश्यारक्त-पीत-सितध्वजैः ॥१३७३॥
प्रकर्षो मुदितो दृष्ट्वा तदुवाच स्वमातुलम् । द्रष्टव्यं दर्शितं सर्वं पूर्णोत्कण्ठा त्वया मम ॥१३७४॥

तथापि वस्तुमिच्छामि कतिचिद् वासरानिह । जैने पुरे वियो वृद्धचै वासोऽयं मे भविष्यति ॥१३७५॥
प्रपन्ने मातुले वाक्यमिदं तौ मुदितौ स्थितौ । तत्र मासद्वयं यावद् वसन्तो लङ्घितस्तदा ॥१३७६॥
इतश्च मानवावासे भीष्मो ग्रीष्म उपस्थितः । तृषितो यः सरोवृन्दं निपीयापि न तृप्यति ॥१३७७॥

असितगगनलोष्टुकोष्ठमध्ये खरपवनेन तपर्तुलोहकारः ।
स्फुटवनकुसुमश्रमोदबिन्दुस्तिमिररिपुं धमतीव लोहगोलम् ॥१३७८॥
शिशिरकिसलयप्रणीतशय्याकरपरिवीजिततालवृन्तराजिः ।
कथमपि जनता तपर्तुतापं लघयति हर्म्यतले स्थितिं विधाय ॥१३७९॥
विदलितसितमल्लिकावितानैर्विकसितपाटलपाटलासमूहैः ।
वनमसित(ते)तरैः शिरीषपुष्पैर्बहुरुचितां विवृणोत्यहो ! तदानीम् ॥१३८०॥
कथयति हिततां जलाशयानां सुभगयतीन्दुरुचिं तमोऽनुविद्धाम् ।
प्रकटयति तृषां तपर्तुधूर्तो विफलितशीतलवारिपानलीलाम् ॥१३८१॥
परिकलितपटीरसङ्गरङ्ग[1]च्युततततकञ्चुकतुल्यपुष्पराजिः ।
इह तपसमयः सद्धतवातैस्तरुगहनेषु फणीव फूत्करोति ॥१३८२॥
अतुहिनमहसः प्रतापतुष्टा किमु न विवृद्धिमगात् तदा दिनश्रीः ।
गलितवसनतां च पत्रशाटैः सुभगसमागमसोन्मदा वनश्रीः ॥१३८३॥

एवंविधे ग्रीष्मकाले प्रकर्षं मातुलोऽब्रवीत् । गमनं साम्प्रतं वत्स ! गृहे साम्प्रतमावयोः ॥१३८४॥
प्रकर्षः प्राह न ग्रीष्मे गमनावसरोऽधुना । कालोऽयं दहनोऽत्रैव तिष्ठ मासद्वयं ततः ॥१३८५॥
वचनं भागिनेयस्य स्थितः स्वीकृत्य मातुलः । घनाडम्बरिणी प्रावृडायाता तिष्ठतोस्तयोः ॥१३८६॥
गर्जन्तः शिखिसम्मदध्वनिभरैः सम्पातिशम्पाङ्कुशा, वेगापातिमिथोमिलद्घनघटासङ्घट्टघण्टारवाः ।
मूलोन्मूलितमानिनीजनमनोमानद्रुमश्रेणयो, वाताः शीकरिणः स्फुरन्ति परितः [2]श्च्योतन्मदा वारणाः ॥१३८७॥
चक्षुर्विक्षिपति क्षणं यदि तदा नृत्यत्कलापीक्षणाद् न प्राप्नोति वने धृतिं विरहिणी नेत्रे पिधत्ते ततः ।
तन्नादैश्चकिता श्रुती स्थगयति घ्राणं लतासौरभैर्मूर्च्छामृच्छति संवरीतुमसहा झञ्झानिलस्पर्शनम् ॥१३८८॥
आक्रन्दन् घनगर्जितेन नितमां धूमायितो दुर्दिनैर्विद्युत्पित्तनिबद्धकण्ठकुहरे मूर्च्छन्नभःकर्दमे ।
अम्भोवाहनिशाचरः परिमिलत्सन्ध्याभ्ररागच्छलात्, पीतं लोहितमुद्वमत्यतिबहु प्रेयोवियोगस्पृशाम् ॥१३८९॥
प्रोद्यत्प्रौढकदम्बधूलिपटलं चञ्चद्बलाकाध्वजं, प्रच्छन्नेन्दुरविं प्रनर्त्तिततडित्कुन्तोच्चयं सर्वतः ।
आबद्धस्फुटगर्जितोरुपटहध्वानं निहन्तुं जगत्, प्रावृट्कालमिषात् तनोति मदनः प्रस्थानलीलोत्सवम् ॥१३९०॥
मत्तेव प्रमदा नदी रसभृता [2]श्च्योतन्महानिर्झरास्तन्यन्ते च कटप्रभेदसुभगाः शैला द्विपेन्द्रा इव ।
भास्वत्कान्तिभिरिन्द्रगोपपटलैः क्लृप्ताङ्गरागेव भूर्योमाभ्रैश्च घनागमेन किमहो कस्तूरिकापङ्किलम् ॥१३९१॥
तादृशीं प्रावृषं वीक्ष्य प्रकर्षो मातुलं जगौ । गम्यतामधुना तातसन्निधौ मातुल ! द्रुतम् ॥१३९२॥

---

१. स्फुटगिरिकु° ॥ २. उन्मत्ता इव योषितो रसभृता नद्यः सर्वनिर्झरा° ॥

पन्थानः शीतलीभूता यतोऽमी गमनोचिताः । भीष्मग्रीष्मातपकृता गता दुर्गमता पथाम् ॥१३९३॥
विमर्शः प्राह मा वादीरिदं यन्नाधुनोचितम् । गमनं ते हि धन्या ये न वर्षासु प्रवासिनः ॥१३९४॥
वर्षासु गच्छतो मेघस्तडिद्दण्डैर्निषेधति । स्खलित्वा पतितान् पान्थान् हसन्ति कुटजाः स्फुटम् ॥१३९५॥
ततस्तिष्ठाधुनाऽत्रैव यथेयत्समयं स्थितः । अत्र स्थितस्य ते प्रज्ञापाटवं हि भविष्यति ॥१३९६॥
एवमस्त्विति तेनोक्ते स्थित्वा प्रावृषि तौ ततः । तुष्टौ समागतौ गेहे दत्तास्थाने शुभोदये ॥१३९७॥
समीपस्थे च तस्यैव भार्यायुक्ते विचक्षणे । नतिं विधाय तौ तेषां निविष्टौ शुद्धभूतले ॥१३९८॥
आलिलिङ्ग बलाद् बुद्धिर्विमर्शं तत्पतिस्तथा । प्रकर्षोऽपि समालिङ्गय सर्वैरङ्के निवेशितः ॥१३९९॥
आघ्राय मूर्ध्नि कुशलं पृष्टः सर्वैः समातुलः । स्पष्टं सर्वं यथा दृष्टं तेषां कथयतः स्म तौ ॥१४००॥
इतश्च मद्य-मांसाद्यै रसनां लालयन् जडः । त्यक्त्वा लज्जां च धर्मं च घोरं पापमचीकरत् ॥१४०१॥
अन्यदा लोलतावाक्यात् पीतमद्यो गलन्मतिः । धिया महाऽजं हन्मीति जघान पशुपालकम् ॥१४०२॥
अजारक्षमजभ्रान्त्या हतं दृष्ट्वा जडो हृदि । दध्यौ लोलतया ग्रस्तस्तृप्तो मांसैः परैरहम् ॥१४०३॥
इदं तु मानुषं मांसं मया जिह्वा न भोजिता । तदिदानीं ददाम्यस्यै स्वादमस्यापि वेत्त्वियम् ॥१४०४॥
ततः संस्कृत्य तद् दत्तं तेन सा मुदिताऽजनि । स्वादन् लोलतयाऽन्यान्यजनान् जातः स राक्षसः ॥१४०५॥
ततो बन्धुविहीनोऽसौ बालैरपि च निन्दितः । जातः पराभवस्थानं श्वाऽलर्क इव सर्वतः ॥१४०६॥
जिघांसुर्मानुषान् रात्रावन्यदा लोलताऽन्वितः । प्रविवेश गृहं चौर इव शूरकुटुम्बिनः ॥१४०७॥
सुप्तं तत्सुतमादाय दृष्टः शूरेण निस्सरन् । क्रोधान्धेनाऽथ बद्ध्वाऽसौ निहतो यातनाशतैः ॥१४०८॥
वृत्तान्तं तमवेत्यापि प्रभाते जडबन्धुभिः । दूरीकृतायशःपूरे शूरे क्रूरं न चिन्तितम् ॥१४०९॥
विदन्निदं जडस्याऽथ रसनालालने फलम् । विचक्षणो विरक्तोऽस्थाद् यावत् तौ समुपागतौ ॥१४१०॥
ततः प्रोक्तवति व्यक्तं मूलशुद्धिं विचक्षणे । रसनां त्यक्तुकामः सन् बभाषे पितरं प्रति ॥१४११॥
तात ! या रसना पुत्री रागकेसरिमन्त्रिणः । जडे दृष्टविपाकां तां त्यक्तुमिच्छामि साम्प्रतम् ॥१४१२॥
ततः शुभोदयः प्राह प्रियेयं तव विश्रुता । रसना सर्वथा तस्मान्नाकाले त्यागमर्हति ॥१४१३॥
ततो मोच्या क्रमेणेयं साध्वाचारभृता त्वया । विवेकशिखरस्थेन निर्वाह्या विधिनाऽधुना ॥१४१४॥
ततो विचक्षणः प्राह दूरे तात ! स पर्वतः । कथं स्याद् गमनं तत्र कुटुम्बसहितस्य मे ॥१४१५॥
शुभोदयोऽब्रवीदेनं विमर्शः प्रवराञ्जनात् । इहैव दर्शयत्यद्रिं तच्चिन्तेयं न युज्यते ॥१४१६॥
प्रकर्षोऽप्यब्रवीत् तातवचने नात्र संशयः । मयाऽनुभूतमेतस्य सिद्धाञ्जनविजृम्भितम् ॥१४१७॥
यावन्न विमलालोकं प्रयुङ्क्तेऽयं वराञ्जनम् । दूरस्थाः प्रतिभासन्ते तावदद्रिपुरादयः ॥१४१८॥
भान्ति शैलादयोऽभ्यर्णे दत्ते त्वस्मिन् वराञ्जने । ततो विचक्षणेनोक्तो विमर्शो देहि मेऽञ्जनम् ॥१४१९॥
ततो विचक्षणायादाद् विमर्शोऽखिलमञ्जनम् । ततो विचक्षणोऽद्राक्षीत् सर्वं तदुपयोगतः ॥१४२०॥
ततो विचक्षणो युक्तो नरेन्द्रनरवाहनः । शुभोदयेन तातेन तथा चारुतयाऽम्बया ॥१४२१॥

---

१. विचक्षणो मूलशुद्धिं विमर्शे प्रोक्तवत्यथ रसनां ॥

शालकेन विमर्शेन बुद्धया च प्रियभार्यया । प्रकर्षेण च पुत्रेण वने वदनकोटरे ॥१४२२॥
स्थितया रसनापत्न्या सर्वथा सकुटुम्बकः । व्यक्त्वैकां लोलताचेटीं प्राप्तो गुणधरान्तिकम् ॥१४२३॥
नीत्या प्रव्राजितस्तेन साध्वाचारं च शिक्षितः । स्थापितः स्वपदे तेन सूरिणा रसनाजयी ॥१४२४॥
सोऽहमेव महाराज ! ते चामी मुनयोऽनघाः । विवेकाद्रिस्थिता एवाऽन्यत्रस्था अपि तत्त्वतः ॥१४२५॥
अयं वैराग्यहेतुर्मे प्रव्रज्येयं ममेदृशी । भार्यादोषाछ्लौ दीक्षां यो न तां सर्वथा जहौ ॥१४२६॥
तस्यास्तु कीदृशी दीक्षा जैनलिङ्गप्रभावतः । सकुटुम्बोऽप्यहं पूज्यो भवामि भुवि केवलम् ॥१४२७॥
इमां विचक्षणाचार्यवाचमाचम्य पार्थिवः । दध्यौ स्ववृत्तकथनाद् मोहः पूज्येन मे हृतः ॥१४२८॥
अहो ! भगवतो वाचोविन्यासः कोऽप्यनुत्तरः । अहो ! विवेकिभावोऽहो ! सुदृष्टपरमार्थता ॥१४२९॥
ज्ञाततद्वाक्यगर्भार्थः पार्थिवोऽभिदधे ततः । यादृशं तव सम्पन्नं गुणपूतं कुटुम्बकम् ॥१४३०॥
जैनलिङ्गे स्थिते यादृग् गृहीत्वं पोषयन्निदम् । तादृशः पुण्यसम्भारभाजनं नापरो भुवि ॥१४३१॥
रसना दुर्जया लोके येनाकिञ्चित्करी कृता । लोलता निगृहीता च स त्वं दुष्करकारकः ॥१४३२॥
अन्येषामपि वृत्तान्तो येषामीदृगजायत । ते धन्यास्ते महात्मानो वन्द्यास्ते नाकिनामपि ॥१४३३॥
अन्येषां भगवन्नीदृक् सम्पन्नं शमिनां न वा । सूरिर्जगावभूदीदृग् वृत्तान्तः सर्वसाधुषु ॥१४३४॥
नृशार्दूल ! तवापीदृग् वृत्तान्तः सम्भवत्ययम् । मादृशैर्यत्कृतं तच्चेत् करोषि प्रगुणाशयः ॥१४३५॥
श्रुत्वेदं पार्थिवो दध्यौ सम्यग्भगवतोदितम् । स एव प्रभुतामेति दोर्भ्यामुत्सहते हि यः ॥१४३६॥
प्रोवाच गलितानिष्टपुण्यपापाणुसञ्चयः । दीयतामधुना दीक्षा योग्यता यदि मे भवेत् ॥१४३७॥
सूरिणोक्तं महाराज ! चारु चित्ते विनिश्चितम् । अलं कालविलम्बेन भवे भूरिभयाकरे ॥१४३८॥
निशम्येदं वचो ध्यातं राज्ञा दीक्षां जिघृक्षुणा । सुतः को मम योग्योऽस्ति राज्ये कं स्थापयाम्यहम् ? ॥१४३९॥
अथागृहीतसङ्केते तेनाऽहं रिपुदारणः । विस्फारितदृशा दृष्टो निषण्णस्तत्र निर्धनः ॥१४४०॥
इतः कृशशरीरोऽपि मनाक् पुण्योदयोऽस्फुरत् । मन्मित्रं तेन तातस्य मयि प्रत्यागतं मनः ॥१४४१॥
दध्यौ बहिष्कृतो योऽभूत् स एष रिपुदारणः । जगाम शोच्यतां हीदं न युक्तं सुतभर्त्सनम् ॥१४४२॥
एनं राज्येऽभिषिच्याथ दीक्षां गृण्हामि निर्मलाम् । ततश्चाहूय तातेन स्वोत्सङ्गेऽहं निवेशितः ॥१४४३॥
पृष्टः सूरिश्च तातेन भदन्त ! भवतामयम् । विदितः सुकुलेऽप्यस्मिन् कुतोऽनर्थोच्चयोऽजनि ॥१४४४॥
सूरिणोक्तं महाराज ! न दोषोऽस्य तपस्विनः । शैलराज-मृषावादावस्याऽनर्थस्य कारणम् ॥१४४५॥
तातेनोक्तं कदैताभ्यां वियोगोऽस्य भविष्यति । सूरिराह गते भूरिकाले शुद्धाशयान्नृपात् ॥१४४६॥
मृदुता-सत्यते नाम शुभे सम्प्राप्य कन्यके । शैलराज-मृषावादौ त्यक्ष्यत्ययमसंशयम् ॥१४४७॥
चिन्तयिष्यति तेनाऽन्यः कश्चिदस्य प्रयोजनम् । साम्प्रतं मोहमुत्सृज्य स्वाभीष्टं भूप ! साधय ॥१४४८॥
ततो गुरुगिरा ज्ञात्वा मामशक्यप्रतिक्रियम् । स्वकार्यसाधनोद्युक्तः प्राज्ये राज्येऽभिषिच्य माम् ॥१४४९॥
विचक्षणगुरोः पार्श्वे निष्क्रान्तो नरवाहनः । बहिर्देशेषु तेनामा व्यहार्षीदद्विगोऽपि सः ॥१४५०॥
शैलराज-मृषावादौ प्रवृद्धौ राज्यसम्पदा । ममाऽपि तद्वशान्नीतं जगत् तृणतुल्यं मया ॥१४५१॥

खिङ्गैः संस्तूयमानस्य निन्द्यमानस्य धीधनैः । गतानि कतिचिद् वर्षाण्येवं राज्यभुजो मम ॥१४५२॥
इतश्च महसां धाम रिपुग्रामहुताशनः । चक्रवर्त्यनयध्वान्ततपनस्तपनोऽजनि ॥१४५३॥
स समग्रबलोपेतः पृथ्वीदर्शनकाम्यया ? । सिद्धार्थनाम्नि नगरे भ्रमंस्तत्र समाययौ ॥१४५४॥
अहं नयज्ञैर्विज्ञप्तस्ततो मन्त्रिमहत्तमैः । आयातस्तपनश्चक्री तदयं देव ! पूज्यताम् ॥१४५५॥
पूज्योऽयं सर्वभूपानां पूर्वजैस्तव पूजितः । तव पूजयितुं योग्यो गृहायातो विशिष्य च ॥१४५६॥
शैलराजहतेनाथ मया तान् प्रति भाषितम् । को नाम तपनो ? यस्य कुर्वे पूजामहं अहाः ! ॥१४५७॥
ते प्राहुर्देव ! मा वादीरिमां वाचमकुर्वता । पूजामस्य त्वया छिन्नः कुलक्रममहातरुः ॥१४५८॥
राजनीतिः परित्यक्ता नीताः प्रकृतयः क्षयम् । राज्यसौख्यलता दग्धा वयं सर्वेऽपकर्णिताः ॥१४५९॥
इत्युक्त्वा पतिताः सर्वे दक्षाश्चरणयोर्मम । मनाक् क्षुभ्कं तदा शैलराजीयं मे विलेपनम् ॥१४६०॥
केवलं संज्ञितो भद्रे ! मृषावादेन पाप्मना । ततो मयोक्तं नेदानीं ममोत्साहः प्रवर्त्तते ॥१४६१॥
प्रतिपत्तिं कुरुध्वं तद् गत्वा यूयं यथोचिताम् । पश्चादहं समेष्यामि दत्तास्थाने च राजनि ॥१४६२॥
ततो महत्तमाः सर्वे तपनाभिमुखं गताः । चराः सन्त्यस्य भूयांसो विचित्राः सर्वतोमुखाः ॥१४६३॥
वर्ण-स्वर-तिरोधान-वेष-भाषादिवेदिनः । तेभ्यो ह्येकेन विज्ञातो वृत्तान्तोऽयमश्च स्फुटम् ॥१४६४॥
उक्तश्च सार्वभौमाय मन्त्रिणोऽथ महत्तमाः । समागतास्तस्य चक्रुः प्रतिपत्तिं गरीयसीम् ॥१४६५॥
प्राभृतानि महार्घाणि ढौकयामासुरादरात् । रिपुदारणवार्त्ता च पृष्टाऽऽस्थानस्थचक्रिणा ॥१४६६॥
ते प्रोचुर्देवपादानां प्रसादात् कुशलीतराम् (?) । देवपादान् समानन्तुमायाति रिपुदारणः ॥१४६७॥
तैरथाऽऽह्वायका मुक्ता ब्रूत नायामि सर्वथा । शैलराज-मृषावादवशेनोक्तं मया तु तान् ॥१४६८॥
आह्वायकोक्तमाकर्ण्य तत्ते मन्त्रिमहत्तमाः । जाताः सोद्वेगवैलक्ष्याः परस्परमुखेक्षिणः ॥१४६९॥
विज्ञाय तपनश्चक्री तदाकुतमदोऽवदत् । धीरा भवत भो लोका ! नात्र दोषोऽस्ति कोऽपि वः ॥१४७०॥
मोच्यस्त्ववस्तुनिर्बन्धो नोचितोऽयं नृपश्रियः । शिक्षयामि स्वयं ह्येनं ज्ञातदुःशीलचेष्टितम् ॥१४७१॥
युष्मादशपदातीनां नायकोऽयं न शोभते । मरालानामिव ध्वाङ्क्षो द्विपानामिव शूकरः ॥१४७२॥
मयि सर्वैश्च्युतस्नेहैस्ततो मन्त्रिमहत्तमैः । प्रमाणं देवपादानामाज्ञा न इति भाषितम् ॥१४७३॥
चक्रभृन्मान्त्रिकं प्राह ततो योगेश्वराभिधम् । गत्वा विनाटनीयोऽयं बहुधा कृतकर्मभुक् ॥१४७४॥
योगेश्वरो मदभ्यर्णमायातोऽथ भटान्वितः । शैलराज-मृषावादधृष्टं मां स निरैक्षत ॥१४७५॥
उत्त्रासनपरैः खिङ्गैर्वेष्टितं मां मुखेऽथ सः । योगेश्वरो योगचूर्णमुष्ट्या निहतवान् भृशम् ॥१४७६॥
तत्प्रभावात् क्षणेनाऽभूत् प्रकृतेर्मे विपर्ययः । महागह्वरगस्येव जाता हृदयशून्यता ॥१४७७॥
ताडितोऽहं ततस्तेन सञ्जातं मे भयं महत् । पतितस्तत्पदे दीनो नष्टः पुण्योदयस्तदा ॥१४७८॥
शैलराज-मृषावादौ तिरोभूतौ ततः कृतः । तन्मनुष्यैर्यथा जातो मषीपुण्ड्रकचर्चितः ॥१४७९॥
कृततालारवैस्तैश्च रासमध्येऽवतारितः । प्रवृत्ता नाटयन्तो मां रासं दातुं त्रितालकम् ॥१४८०॥

---

१. वेत्रलतया तेनाहं भयविह्वलः ॥

गाढपार्ष्णिप्रहारैर्मां निघ्नन्तो रासकुण्डके । निन्युश्चक्रिसभां रासं ददानास्ते त्रितालकम् ॥१४८१॥
विशिष्य नाटयामासुर्ध्रुवकोच्चारपूर्वकम् । पादेषु पातयन्तो मां सर्वेषां तत्र ते मुहुः ॥१४८२॥
जातं प्रहसनं भूरि प्राप्तुं योग्योऽयमीदृशीम् । दशामिति प्रवृत्तश्च जनवादः पदे पदे ॥१४८३॥
ततोऽहं नाटितो बाढं प्रणमन्नन्त्यजानपि । उन्मादादवशो जातस्तपनेन च भूभुजा ॥१४८४॥
राज्ये मे स्थापितो भ्राता कनिष्ठः कुलभूषणः । गाढपार्ष्णिप्रहारैश्चापतद् रक्तं ममोदरे ॥१४८५॥
जीर्णैकभववेद्याऽथ गुटिकाऽन्या ममार्पिता । भवितव्यतया नीतः सप्तमं नरकं ततः ॥१४८६॥
त्रयस्त्रिंशत्सागरायुस्त्रोटितो वज्रकण्टकैः । सोढदुःखस्ततो नीतः पञ्चाक्षपशुपत्तने ॥१४८७॥
सप्तापि पाटकानेवं भ्रामितो व्यवहारतः । नरके विकलैकाक्षनृगतिष्वप्यनन्तशः ॥१४८८॥
सर्वस्थानेषु हीनाऽभूज्जातिर्मे निन्दितं कुलम् । अलाभमूर्खतादौःस्थ्यसन्तापैश्च कदर्थितः ॥१४८९॥
अन्यदा भवचक्रेऽहं भवितव्यतया कृतः । मनुष्यो मध्यमगुणस्तुष्टा चेयं ममोपरि ॥१४९०॥
आविर्भाव्य पुनः पुण्योदयमित्रमियं जगौ । गच्छाऽऽर्यपुत्र युक्तस्त्वं वर्धमानपुरेऽमुना ॥१४९१॥
परिविगलितां दृष्ट्वा प्राच्यां गुटीं भववासिकामियमथ ददावन्यां धन्याशयास्य तपस्विनः ।
असुखजलधिं तीर्त्वा यस्याः स्फुटादनुभावतः, कुशलकलितामेव प्रौढां यशःश्रियमाप्स्यति ॥१४९२॥

॥ इति वैराग्यरतौ चतुर्थः सर्गः ॥

॥ पञ्चमः सर्गः ॥

अथास्ति स्वस्तिकलितं बहिरङ्गमनोहरम् । वर्धमानपुरं प्रौढैर्वर्धमानं महोत्सवैः ॥१॥

चारुलीलागतिर्यत्र सदानो विलसत्करः । जनवर्गो महाध्वानो धत्ते स्तम्बेरमश्रियम् ॥२॥

तत्र प्रत्यर्थिकान्ताश्रुधारासिक्तयशोद्रुमः । भूपोऽभूद् धवलो नाम भीमकान्तगुणाश्रयः ॥३॥

तस्याऽऽसीत् कमलाजैत्री देवी कमलसुन्दरी । तस्या गर्भे समुद्भूतः सुतोऽस्ति विमलाभिधः ॥४॥

बालकालेऽपि यः स्पृष्टो न धन्यो बालचेष्टितैः । महाहर्म्यस्थित इव प्रावृट्कालेऽपि कर्दमैः ॥५॥

तत्रैवाऽभूत् पुरे श्रेष्ठी सोमदेवो महाधनः । लावण्यनिलयस्तस्य भार्या कनकसुन्दरी ॥६॥

कुक्षौ प्रवेशितस्तस्या अहं पुण्योदयान्वितः । भवितव्यतया काले सा मां प्रासूत हर्षिणी ॥७॥

जातः पुत्रो मयेत्येषाऽभिमानं हृदये दधौ । तदा दृष्टोऽन्तरङ्गत्वाज्जातः पुण्योदयोऽपि हि ॥८॥

विहितः सोमदेवेन सुतजन्ममहोत्सवः । वामदेव इत्याख्यां द्वादशेऽह्नि चकार मे ॥९॥

अद्राक्षं व्यक्तचैतन्यं प्राप्तोऽहं मानुषत्रयम् । द्वौ नरौ ललनामेकां वक्रां शक्रायुधाकृतिम् ॥१०॥

तत्रैको मां समालिङ्ग्य स्नेहादित्थमभाषत । मित्र ! प्रत्यभिजानीषे न वा ? नेति मयोदितम् ॥११॥

ततः शोकातुरः सोऽभूद् मयोक्तं किं नु शोचसि ? । स प्राह चिरदृष्टोऽपि यत् त्वया विस्मृतो भृशम् ॥१२॥

मयोक्तं कुत्र दृष्टोऽसि ? साऽब्रवीद् बहवोऽभवन् । पुरेऽसंव्यवहाराख्ये मादृशास्ते वयस्यकाः ॥१३॥

न व्यक्तोऽहं सखाऽभूवं तदैकाक्षादिषु भ्रमन् । पञ्चाक्षपशुसंस्थाने यदाऽभूः संज्ञिगर्भजः ॥१४॥

तदा तेऽहं सखाऽभूवं तिरोभूतो न लक्षितः । अनन्तशः परिभ्रम्य ततोऽनन्तेषु धामसु ॥१५॥

नरवाहनराजस्य नन्दनो रिपुदारणः । त्वं सिद्धार्थपुरे जातस्तदाऽहं लक्षितस्त्वया ॥१६॥

सखाऽहं ते मृषावादो ललितोऽसि मया सह । अत्यन्तकुशलोऽभूस्त्वं मम प्रेमानुभावतः ॥१७॥

पृष्टश्चाहं त्वया तेऽभूत् कुतः कौशलमीदृशम् ? । मयोक्तं भगिनी मेऽस्ति मायाख्या तत्प्रसादतः ॥१८॥

त्वयोक्तं दर्शनीया मे साऽऽत्मीया भगिनी त्वया । प्रतिपन्नं वचस्तच्च तावकीनं मया तदा ॥१९॥

तदेषोऽत्र पुरस्कृत्य भगिनीमहमागतः । स्मरंस्तद्वचनं शोके हेतुर्मे त्वदुपेक्षणम् ॥२०॥

मयोक्तं भद्र ! वृत्तान्तं व्यक्तं नैनं स्मराम्यहम् । तथापि स्मरतो नेत्रे त्वद्दर्शनविकस्वरे ॥२१॥

तन्न शोकस्त्वया कार्यो ज्ञेयोऽहं प्राणसन्निभः । तेनोक्तमियता सिद्धं मम सर्वं प्रयोजनम् ॥२२॥

दर्शिताऽऽत्मीयभगिनी मायेति भुवि विश्रुता । प्रियनाम्ना बहुलिका कार्याऽऽज्ञाऽस्याः सदा त्वया ॥२३॥

अहं तिरोभविष्यामि नास्ति मेऽवसरोऽधुना । अस्यां स्थितायां ज्ञेयस्तु स्थितोऽहं परमार्थतः ॥२४॥

कनिष्ठोऽयं मम भ्राता युक्तस्तव सखाऽधुना । स्तेयाख्याऽभूत् पुरा छन्नः प्रादुर्भूयाऽधुनाऽऽगतः ॥२५॥

द्रष्टव्योऽहमिव स्नेहात् तदयं प्रियबान्धवः । मयोक्तं मे स्वसा या ते त्वद्भ्राता मम बान्धवः ॥२६॥

तिरोभूतो मृषावादस्ततः प्रमुदितस्त्वरम् । भगिनी-भ्रातरौ प्राप्य तौ ममोल्लसितं मनः ॥२७॥

विप्रतार्य जगत् सर्वं मुष्णन् परधनं ततः । जातोऽहं निर्घृणः शङ्कारहितः क्रूरचेष्टितः ॥२८॥
लोकेषु लघुतां प्राप्तस्ततोऽहं तृणतूलवत् । इतश्च या क्षितिभुजो भार्या कमलसुन्दरी ॥२९॥
साऽभूत् कनकसुन्दर्याः सखी प्रियतमा ततः । सखा मे मातृसम्बन्धाद् विमलोऽभूद् नृपात्मजः ॥३०॥
स्नेहभृत् साध्यहीनोऽपि निर्व्याजोऽभूत् सखा स मे । चन्द्रमङ्क इवाऽहं तु विमलं समलः श्रितः ॥३१॥
शाठ्याशाठ्यभृतोरेवमावयोर्यान्ति वासराः । सह क्रीडाविनोदेन प्रथितप्रतिबन्धयोः ॥३२॥
कौमारस्थोऽथ विमलो जग्राह सकलाः कलाः । तारुण्यं प्राप लावण्यसुधारसतरङ्गितम् ॥३३॥
मया सहाऽन्यदा प्राप्तः स क्रीडानन्दनं वनम् । ताल-हिन्ताल-माकन्द-नाग-पुन्नागराजितम् ॥३४॥
विलसत्केतकी-जाति-चन्दना-ऽगुरु-केसरम् । सहकारलता-स्फारद्राक्षामण्डपमण्डितम् ॥३५॥
कयोश्चिद् ध्वनिरायातो नूपुरारावमिश्रितः । अत्रान्तरे स्फुटं तत्र श्रवःपुटकुटुम्बिताम् ॥३६॥
कस्याऽयं ध्वनिरित्याह- विमलः प्रति मां ततः । मयोक्तं न श्रुतः सम्यग् गत्वा निर्णीयतां पुरः ॥३७॥
स्वीकृत्य तद्गते स्तोके भूभागे पदपद्धतिः । दृष्टाऽङ्किता रथा-ऽम्भोज-चक्रा-ऽङ्कुश-झषादिभिः ॥३८॥
ततो मामाह विमलः श्रेष्ठं नृमिथुनं ह्यदः । सामान्यमर्त्या नेदृक्षा न स्पृशन्ति भुवं सुराः ॥३९॥
गत्वाऽग्रतस्ततो दृष्टं मिथुनं तल्लतागृहे । निलीनौ शङ्करभयात् प्रत्यक्षौ रति-मन्मथौ ॥४०॥
निरूप्याऽपसृतावावामदृष्टौ तेन किञ्चन । अत्रान्तरे नरौ दृष्टावायान्तौ व्योम्नि भीषणौ ॥४१॥
लतागृहोपरि प्राप्तावुद्गीर्णासी क्षणेन तौ । तत्रैकः प्राह रे लज्जाविहीन पुरुषाधम ! ॥४२॥
न नश्यतोऽपि मोक्षस्ते स्मर तेनेष्टदेवताम् । लतागृहस्थस्तच्छ्रुत्वा संस्थाप्य ललनां नरः ॥४३॥
निष्कृष्टाऽसिः करालभ्रूरुत्पपाताऽस्य संमुखम् । तस्य ताभ्यां समं घोरं खड्गयुद्धमभूत् तदा ॥४४॥
प्रविष्टुमैहत तयोर्नर एको लतागृहम् । शरणं विमलस्यागाद् भीता बालाऽथ सा भृशम् ॥४५॥
तां ग्रहीतुं स पुरुषस्तत्रागाद् वनदेवता । व्योम्नि तं स्तम्भयामास कुमारगुणरागिणी ॥४६॥
विस्फारिताक्षश्चित्रस्थ इवागात् स विलक्षताम् । जितो मिथुनकेनाऽथ द्वितीयः पुरुषोऽद्भुतम् ॥४७॥
नंष्टुं प्रवृत्तं तं दृष्ट्वा यियासुः पृष्ठतोऽपि न । शशाक स्तम्भितो गन्तुं वारिबद्ध इव द्विपः ॥४८॥
उत्तम्भितोऽथ तं ज्ञात्वा वनदेवतयाऽऽशयम् । अनुगन्तुं प्रवृत्तोऽन्यौ लङ्घितौ दृष्टिगोचरम् ॥४९॥
गतस्तदनुमार्गेण प्रययौ सोऽप्यदर्शनम् । प्रललाप ततो बाला काऽऽर्यपुत्र ! गतिस्तव ? ॥५०॥
संस्थापिता कथञ्चित् सा मया च विमलेन च । अथाऽऽयातो जितरिपुर्वेगाद् मिथुनको नरः ॥५१॥
तं दृष्ट्वाऽमृतसिक्तेव सा मुदं प्राप बालिका । निखिलस्वीयवृत्तान्तस्तया तस्मै निवेदितः ॥५२॥
ततो नत्वा स विमलं पुरुषो मुदितोऽब्रवीत् । बन्धुर्भ्राता पिता मे त्वं दयिता येन रक्षिता ॥५३॥
प्रेष्योऽहं तव तद् ब्रूहि किं करोमि समीहितम् ? । विमलः प्राह शक्त्या ते धृतेयं तत्र के वयम् ॥५४॥
कोऽयं कथय वृत्तान्तो महद् मेऽत्र कुतूहलम् । स प्राह तन्निषीदेयं कुमार ! महती कथा ॥५५॥
स्थिता लतागृहे सर्वे विमलं प्रति सोऽब्रवीत् । रम्ययाम्योत्तरश्रेणिरस्ति वैताढ्यपर्वतः ॥५६॥
पुराणि तत्र विद्यन्ते पञ्चाशत् षष्टिरेव च । तत्रास्ति दक्षिणश्रेण्यां पुरं गगनशेखरम् ॥५७॥

तत्राऽभूदरिवक्त्राब्जचन्द्रो भूपो मणिप्रभः । तस्य देवी च कनकशिखा सद्गुणशालिनी ॥५८॥
तस्याः पुत्रोऽभवद् भूरिभाग्यभृद् रत्नशेखरः । पुत्र्यौ पुण्यान्विते रत्नशिखा-मणिशिखे तथा ॥५९॥
तत्र रत्नशिखा दत्ता मेघनादस्य भूभुजः । सितप्रभस्य च मणिशिखा लावण्यदीर्घिका ॥६०॥
जातो रत्नशिखा-मेघनादयोरहमङ्गजः । रत्नचूड इतीदं मे नाम रम्यं प्रतिष्ठितम् ॥६१॥
जातावुभौ मणिशिखा-सितप्रभसुतौ पुनः । अचलश्चपलश्चेति रसिकान्ताह्वया तथा ॥६२॥
रत्नशेखरभार्याऽभूत् तत्पुत्री चूतमञ्जरी । चक्रुः सर्वाण्यपि क्रीडां बाल्येऽमूनि सहाद्भुताम् ॥६३॥
कुमारभावं प्राप्तानि गृहीताः सकलाः कलाः । इतश्च चन्दनो नाम प्रसिद्धः सिद्धपुत्रकः ॥६४॥
बालमित्रं दधद् रत्नशेखरस्याऽस्ति कौशलम् । जैनागमे निमित्ते च ज्योतिषे मन्त्रलक्षणे ॥६५॥
जैनधर्मरतः सङ्गात् तस्याऽभूद् रत्नशेखरः । धर्मं सोऽपि पितुर्मेऽदाद् भगिन्योर्मह्यमेव च ॥६६॥
इतश्च चन्दनेनाऽहं निर्दिष्टः प्रेक्ष्य लक्षणम् । यदयं दारको विद्याचक्रवर्त्ती भविष्यति ॥६७॥
ततः साधर्मिकोऽयं सल्लक्षणश्चेति मातुलः । ममैमां प्रददौ चूतमञ्जरीं रत्नशेखरः ॥६८॥
ततो नितान्तमचल चपलौ कुपितौ मयि । न शक्नुतोऽभिभवितुं छिद्राणि मम पश्यतः ॥६९॥
मया तस्य बलं ज्ञातुं प्रयुक्तो मुखरश्चरः । आगत्याऽऽह स लब्धाऽऽभ्यां काली विद्या कुतश्चन ॥७०॥
गतौ तत्साधनार्थं तौ कुत्रचित् विधितत्परौ । मयोक्तं तौ यदाऽऽयातौ वक्तव्यं भवता तदा ॥७१॥
तेनाऽद्य प्रातरुक्तं तौ सिद्धविद्यौ समागतौ । दुष्टधीर्मन्त्रयन्नेवमचलश्चपलं जगौ ॥७२॥
योद्धव्यं रत्नचूडेन सार्द्धं सत्त्ववता मया । भवता हरणीया च तरसा रत्न(चूत)मञ्जरी ॥७३॥
श्रुत्वेदं च मया ध्यातं निराकार्याविमौ मया । सविद्यौ न पुनर्मातुःष्वसुः पुत्रौ वधोचितौ ॥७४॥
दुःशीलश्चपलश्चायं गृहीत्वा चूतमञ्जरीम् । विनाशयेद् यदि तदा ध्रुवं स्याल्लाघवं मम ॥७५॥
न चान्योऽस्ति सहायो यस्त्रायते चूतमञ्जरीम् । ततोऽपक्रमणं श्रेय इति निर्गत्य मन्दिरात् ॥७६॥
क्रीडानन्दनमायातो गृहीत्वा चूतमञ्जरीम् । मयेदं बहुशो दृष्टं तल्लीनोऽत्र लतागृहे ॥७७॥
तावदेवानुमार्गेण तावायातौ दुराशयौ । अचलेनाहमाहूतः स च युद्धे मया जितः ॥७८॥
स मयोत्तेजितो वाक्यैः खरैर्नष्टोऽनुगच्छता । वलित्वा सम्मुखं लग्नो योद्धुं बद्धो मया बलात् ॥७९॥
आस्फोटितस्ततः प्राप चूर्णिताङ्गः कदर्थनाम् । गलितं पौरुषं दैन्यं जातं विद्या ययुर्लयम् ॥८०॥
मया ध्यातं तथा जातं यथा न पुनरेत्यसौ । हतं मुष्ट्या परं व्योम कण्डिताश्च तुषा मया ॥८१॥
अस्याहं पृष्ठतो लग्नो यत् त्यक्त्वा चूतमञ्जरीम् । मरिष्यति भियैवैषा चपलो वा हनिष्यति ॥८२॥
यद् वा हृत्वैव तां बालां गतो दुष्टः स कुत्रचित् । ततोऽधुना क यातीति विचिन्त्य वलितो द्रुतम् ॥८३॥
दृष्टः सम्मुखमागच्छंश्चपलश्चिन्तितं मया । आगतः किमयं किं सा न दृष्टा चूतमञ्जरी ॥८४॥
किं वा रतमनिच्छन्ती रुषाऽनेन निपातिता ? । जीवन्त्यां स्ववशायां वा तस्यां नास्याऽऽगतिर्भवेत् ॥८५॥
यावच्च चिन्तयाम्येवं चपलस्तावदागतः । लग्नं युद्धं मया सोऽपि बद्ध्वैवाऽऽस्फोटितो भुवि ॥८६॥
ततः किं सा मृता किं वा नष्टा लीनाऽथवा क्वचित् । किं वाऽन्यवशतां प्राप्तेत्यनेककुविकल्पभाग् ॥८७॥

प्राप्तोऽहमिममुद्देशं दृष्टा प्रियतमा ततः। उल्ललास मनश्चिन्ता गता रोमाञ्चितं(ता) तनुः ॥८८॥
माहात्म्यं मे सवृत्तान्तं कथितं चानया तव। रक्षितं जीवितं तन्मे रक्षता मत्प्रियां त्वया ॥८९॥
तदीयतां ममादेशो विधायानुग्रहं मयि। येनायं कुरुते दासो यथाशक्ति प्रियं तव ॥९०॥
विमलः प्राह हे धीर! कृतज्ञजनशेखर!। सम्भ्रमेणालमधिकं न मे त्वद्दर्शनात् प्रियम् ॥९१॥
दर्शनादेव सुहृदामुद्गिरन्ति मुदं बुधाः। कुमुदा-ब्धि-चकोराणां किमन्यत् कुरुते विधुः ॥९२॥
विमलोक्तमिति श्रुत्वा रत्नचूडो व्यचिन्तयत्। अर्थदेषु हि नार्थित्वं सत्सु कल्पद्रुमेष्विव ॥९३॥
विना प्रत्युपकारं च नास्य मे चित्तनिर्वृतिः। धत्ते तापं रसं दातुं द्रुमेष्वात्तरसो रविः ॥९४॥
रत्नं करतले तेन मत्वेति प्रकटीकृतम्। निर्मलं वर्णसङ्कीर्णं नीलाद्यप्रविभागतः ॥९५॥
बद्धेन्द्रकार्मुकं दिक्षु प्रभाजालैः प्रसृत्वरैः। अखिलग्रहधामेव पिण्डितं सर्वकार्यकृत् ॥९६॥
प्रदर्शयित्वा(?) तद् रत्नचूडोऽथ विमलं जगौ। कुमार! सर्वरोगघ्नमिदं दारिद्र्यनाशनम् ॥९७॥
दत्तं तुष्टेन देवेन मम चिन्तामणिप्रभम्। अनुग्रहं कुरु व्यक्तं तदस्य ग्रहणेन मे ॥९८॥
विमलः प्राह पूतात्मन्! न कार्योऽत्राग्रहस्त्वया। हन्यतां चेतसो दैन्यं मुच्यतां मतिसम्भ्रमः ॥९९॥
शोभतेऽदस्तवाभ्यर्णे केशवस्येव कौस्तुभः। अतः सङ्गोप्यतां सम्यग् भावतो दत्तमेव ते ॥१००॥
तदोक्तं चूतमञ्जर्या तृष्णाहीनोऽपि नार्हसि। कर्तुमस्यार्थनाभङ्गं मयूरस्येव वारिदः ॥१०१॥
यावत् किमुत्तरामीति धत्तेऽथ विमलो हृदि। तावद् वस्त्राञ्चले बद्धं रत्नचूडेन तस्य तत् ॥१०२॥
शुशुभे तच्च तादृक्षं प्राचीगर्भस्थभानुवत्। बहिः प्रसृत्वरज्योतिः प्रच्छन्नमपि भास्वरम् ॥१०३॥
तन्मनस्तरलं नाभूद् रत्नं लब्ध्वाऽपि तादृशम्। शशाङ्करत्नमासाद्य व्योम क्षुभ्यति नाब्धिवत् ॥१०४॥
दृष्ट्वाऽथ हर्षनिर्मुक्तं विमलं विगतस्पृहम्। तद्गुणैर्भावितश्चित्ते रत्नचूडो व्यचिन्तयत् ॥१०५॥
अहो! माहात्म्यमस्योच्चैरहो! निःस्पृहताऽतुला। स्यादीदृशे मनोरत्ने रत्नैरन्यैः किमस्य वा? ॥१०६॥
सखायमस्य पृच्छामि तत् कत्योऽयं कुमारकः?। किमस्य नाम गोत्रं च? किमुद्दिश्येह चाऽऽगतः? ॥१०७॥
पृष्टोऽहं रत्नचूडेन धृत्वैकान्तेऽखिलं ततः। "मयोक्तं धवलस्यायं वर्धमानपुरेशितुः ॥१०८॥
भूपतेर्विमलः पुत्रः क्रीडानन्दनमुच्चकैः। सुरम्यं जनवादेन श्रुत्वा द्रष्टुमिहागतः ॥१०९॥
शुश्राव युवयोः शब्दं मित्रेणाऽत्र मया युतः। भूभागमागतेनाग्रे दृष्टा च पदपद्धतिः ॥११०॥
तया नृमिथुनं ज्ञातं युवां दृष्टौ लतागृहे। अवदानं तवाप्यस्य ततो व्यक्तमनन्तरम् ॥१११॥
आह्लादकोऽयं बन्धूनां रुच्योऽयं सर्वदेहिनाम्। स्पृहणीयोऽपि शमिनां श्लाघ्यश्च विदुषामपि ॥११२॥
नानेन प्रतिपन्नं च किंचनाद्यापि दर्शनम्। तच्छ्रुत्वा रत्नचूडेन चिन्तितं शुद्धचेतसा ॥११३॥
प्रदर्शयामि भगवद्बिम्बमस्य मनोहरम्। कृतः प्रत्युपकारः स्यादित्थमस्य मयोचितः ॥११४॥
अथासौ विमलं प्रोचे कुमारेह पि(मा)तामहः। मणिप्रभो ममायातस्तस्येदं रुचितं वनम् ॥११५॥
समागमकृते विद्याभृतामिह पुनः पुनः। बिम्बं युगादिनाथस्य कृत्वा चैत्यं प्रतिष्ठितम् ॥११६॥
प्रणामार्थमतस्तस्य बहुशोऽहमिहागतः। तद् द्रष्टुमर्हति भवान् ममाऽनुग्रहकृत् ततः ॥११७॥

जगौ तथेति विमलो रत्नचूडो जहर्ष च । ततो वयं भवध्वंसिभवनाभिमुखं गताः ॥११८॥
घटितं स्फटिकैर्दृष्टं राजितं स्वर्णराजिभिः । ज्वलदौषधिरूप्याद्रिशृङ्गाभं भगवद्गृहम् ॥११९॥
सङ्क्रान्तैः काञ्चनस्तम्भैः स्वच्छस्फटिककुट्टिमे । दधत् क्षीराब्धिनिर्मग्नमन्थाद्रिव्रजविभ्रमम् ॥१२०॥
मुक्तावचूलैः स्तम्भस्थैर्विद्रुमद्युतिमिश्रितैः । हसत् पूर्वादिशृङ्गस्थसन्ध्या रक्तविधुश्रियम् ॥१२१॥
अवचूलस्थवैडूर्यत्विड्व्याप्तसितचामरैः । भवकण्ठप्रभापीनगङ्गापूरश्रियं हरत् ॥१२२॥
सितचामरसौवर्णदण्डत्विट्पिङ्गदर्पणैः । स्वर्धुनीभृद्भवजटास्फुटेन्दुद्युतिचित्रकृत् ॥१२३॥
मणिहारैर्महादर्शमण्डलप्रतिबिम्बितैः । जलस्थविद्रुमलतावितानश्रीप्रपञ्चकम् ॥१२४॥
प्रविश्य भवनेऽस्माभिश्चारु तत्रावलोकितम् । बिम्बं युगादिनाथस्य दिक्षु प्रेङ्खत्प्रभाभरम् ॥१२५॥
प्रणामो विहितः सर्वैः पश्यतो विमलस्य तत् । उल्ललासान्तरं वीर्यं गलिता कर्मसन्ततिः ॥१२६॥
व्यचिन्तयदथोद्भूतगुणरागः स चेतसि । अहो ! भगवतो रूपमिदं शान्तं मनोहरम् ॥१२७॥
अयमाकार एवाऽऽह देवस्य गुणगौरवम् । वीतरागो गतद्वेषो देवोऽस्मादनुमीयते ॥१२८॥
इति चिन्ताजलेनास्योन्मूलिते मोहपादपे । जातिस्मरणमन्तःस्थं सन्निधानमिवोद्भूद् ॥१२९॥
जातमूर्च्छोऽथ पतितः पृथ्वीपीठे ससम्भ्रमः । शीतवायुप्रदानेन कृतः सुव्यक्तचेतनः ॥१३०॥
रत्नचूडेन पृष्टश्च किमेतदिति सादरम् । नत्वा तं प्रोद्भवद्भक्तिर्जगौ रोमाञ्चभूषणः ॥१३१॥
प्राणास्त्वं बान्धवस्त्वं मे त्वं मे माता पिता गुरुः । येनेदं दर्शितं बिम्बं दर्शनादेव पापहृत् ॥१३२॥
दर्शितो मोक्षमार्गो मे त्वया दर्शयता ह्यदः । प्रापितं शिवसौधं मे छेदिता भववल्लरी ॥१३३॥
जातिः स्मृता मया तेन पश्यामि भवसन्ततिम् । अतीतामद्यदिनवत्पुराऽपीदं मयेक्षितम् ॥१३४॥
रञ्जितं दर्शनेनान्तः सदनुष्ठानमादृतम् । सद्भावैर्भावितश्चात्मा मैत्रीपात्रीकृता मतिः ॥१३५॥
प्रमोदोऽङ्गाङ्गीभावं च गुणैराढ्ये जने गतः । क्लिश्यमानेषु कारुण्यं धृतोपेक्षा च दुर्नये ॥१३६॥
औदासीन्यं स्थिरीभूतं शमः परिणतस्तराम्(?) । संवेगः संस्तुतः स्फीतो भवनिर्वेदचारिमा ॥१३७॥
उद्भूते करुणाऽऽस्तिक्ये व्यक्तिभक्तिर्युगे ययौ । समाधिर्ववृधे प्रौढिं चारित्रतपसी गते ॥१३८॥
आसम्यक्त्वभवात् सर्वमस्य बिम्बस्य दर्शनात् । जातिस्मृतेर्मया ज्ञानमूहापोहं वितन्वता ॥१३९॥
कुर्वन्ति यत् सुगुरवस्तत् कृतं मे त्वयेत्यथ । वदन् पपात विमलो रत्नचूडस्य पादयोः ॥१४०॥
सम्भ्रमेणालमियता जाता ते प्रत्युपक्रिया । उत्थापितस्ततो रत्नचूडेनेति प्रजल्पता ॥१४१॥
ततः साधर्मिक इति स्तुतश्चेत्थं महाशय ! । स्थाने हर्षातिरेकस्ते धर्मवित्ता हि साधवः ॥१४२॥
अनित्येषु च तुच्छेषु विषयेषु सतां न धीः । धर्म एव धृतिस्तेषां शाश्वतप्रौढशर्मदे ॥१४३॥
इच्छा सत्त्वानुरूपेण भवेदर्थेषु देहिनाम् । तृणैर्हि तुष्यति मृगः केसरी करिभिर्हतैः ॥१४४॥
श्वा फेलापिण्डमासाद्य पुच्छमुच्छाल्य नृत्यति । द्विपेन्द्रोऽवज्ञया भुङ्क्ते दत्तं यत्नैः सुभोजनम् ॥१४५॥
धनराज्यादिकं प्राप्य माद्यन्ति क्षुद्रजन्तवः । त्वं तु मध्यस्थधीर्लब्धे दिव्ये रत्नेऽप्यभूः पुरा ॥१४६॥

---

१. °स्थनवोदयविधु° ॥

अधुना तु समासाद्य सन्मार्गे परितुष्यसि । तदसि श्रेयसां पात्रं नारोप्यो गरिमा मयि ॥१४७॥
स्वयम्बुद्धेन भवता लोकान्तिकसुरोपमः । द्रष्टव्योऽहं जिनाभेन न तु धार्या गुरुत्वधीः ॥१४८॥
विमलः प्राह मा वादीरिमां वाचं महाशय ! । लोकान्तिका जिनज्ञाने न हि यान्ति निमित्तताम् ॥१४९॥
व्यापृतस्त्वं तु मत्कार्ये गतो व्यक्तं निमित्तताम् । युक्तस्ते विनयः कर्तुं गुरुस्त्वं पारमार्थिकः ॥१५०॥
रत्नचूडोऽवदत् पूज्यो गुणैस्त्वं घुसदामपि । त्वय्येव गुरुता युक्ता रत्नश्रीरिव रोहणे ॥१५१॥
विमलः प्राह सा ज्ञेया गुणवत्ता मनीषिणाम् । न त्रपन्ते यया कर्तुं गुरूणां प्रेष्यतामपि ॥१५२॥
तेन दुष्प्रतिकारस्त्वं पूज्योऽसि मम धर्मदः । अन्यच्चेदं त्वया सार्धं पर्यालोच्यमिदं मया ॥१५३॥
भववासादहं भीतो मया पीतं शमामृतम् । ग्राह्या भागवती दीक्षा न स्थेयं गृहपञ्जरे ॥१५४॥
ज्ञातयः सन्ति ताताद्याः केवलं बहवो मम । तेषां चेत् प्रतिबोधः स्यात् तदाऽऽनृण्यं भवेन्मम ॥१५५॥
रत्नचूडो जगौ सुरिर्बुधनामाऽस्ति भूरिधीः । यद्यागच्छेत् कथञ्चित् स ज्ञातींस्ते प्रतिबोधयेत् ॥१५६॥
स चित्तज्ञोऽतिशयवानब्धिर्लब्धिव्रजस्य च । वाचामगोचरस्तस्य महिमा धूतपाप्मनः ॥१५७॥
विमलोऽवक् क दृष्टोऽसौ बुधाचार्यस्त्वयानघ ? । रत्नचूडोऽवदत् क्रीडानन्दनेऽत्रैव सुन्दरे ॥१५८॥
आयातोऽहं गताष्टम्यामर्हद्बिम्बार्चनं चिकीः । दृष्टं च भवनद्वारि भूभागे मुनिमण्डलम् ॥१५९॥
तस्य मध्ये स्थितः कृष्णो दृष्टो बीभत्सदर्शनः । त्रिकोणशीर्षश्चिपिटघ्राणो वक्रशिरोधरः ॥१६०॥
लम्बोदरः कुरूपश्च करालदशनव्रजः । केवलं स्निग्धगम्भीरध्वनिना हृदयं हरन् ॥१६१॥
प्रेक्ष्य तं तादृशं ध्यातं मया नास्य महामुनेः । रूपं गुणोचितं चैत्ये प्रविष्टोऽहं ततो मुदा ॥१६२॥
विधाय विधिवत्पूजामथ चैत्याद् विनिर्गतः । आयातो वन्दितुं साधून् स दृष्टः साधुमध्यगः ॥१६३॥
तपस्वी स्वर्णपद्मस्थः सत्कार्त्तस्वरभास्वरः । कूर्मोन्नतपदो गूढशिरोजालः सुलक्षणः ॥१६४॥
दधत्करिकराकारमुरुजङ्घं झषोदरः । विशालवक्षा लम्बोरुभुजः करजिताम्बुजः ॥१६५॥
विधुजैत्रमुखस्तुङ्गनाशावंशस्ततेक्षणः । प्रलम्बकर्णयुगलः कान्तिमद्दन्तपद्धतिः ॥१६६॥
अष्टमीन्दुलसद्भालश्छत्राकारोत्तमाङ्गभृत् । अनन्योपमसौभाग्यभाग्यलावण्यभाजनम् ॥१६७॥
ध्वनिना प्रत्यभिज्ञाते तस्मिन्मेऽजनि विस्मयः । इदानीं कथमीदृक्षः स एवायं तपोनिधिः ॥१६८॥
अथवाऽत्र किमाश्चर्यं ? चन्दनेनोदितं हि मे । लब्धिपात्राणि मुनयः कामरूपा भवन्ति हि ॥१६९॥
जायन्ते तेऽणुवत्सूक्ष्मा गुरवोऽपि च शैलवत् । पूरयन्ति स्वदेहस्य विस्तारेणाऽखिलं जगत् ॥१७०॥
तूलवल्लघवोऽपि स्युः कुर्युर्देवांश्च किङ्करान् । घटाद् घटशतं कुर्युर्मज्जेयुश्च शिलातले ॥१७१॥
आकर्णयन्ति सर्वाङ्गैः स्पर्शाद् रोगान् हरन्ति च । वायुवद् गगने यान्ति क्वापि नैव स्खलन्ति ते ॥१७२॥
अतोऽयं यः कुरूपः प्राग् दृष्टः सम्प्रति चेक्ष्यते । सुन्दराङ्गस्ततः पात्रं लब्धीनां परिभाव्यते ॥१७३॥
मया प्रहृष्टचित्तेन वन्दितो भगवांस्ततः । अन्ये च मुनयस्तैश्च दत्ताऽऽशीः पुरतः स्थितः ॥१७४॥
श्रुता पीयूषतुल्यागीर्भावितोऽहं च तद्गुणैः । पृष्टं चैकस्य साधोः कः कुत्रत्यश्चैष सूरिराट् ? ॥१७५॥

१. ग 'शिरोधिरः ॥

तेनोक्तं गुरुरस्माकमयं सूरिर्बुधाभिधः । पुत्रः शुभविपाकस्य धरातलपुरेशितुः ॥१७६॥
साधुतानन्दनो राज्यं त्यक्त्वा दीक्षामुपाददे । साम्प्रतं विहरत्युग्रविहारेण तपोनिधिः ॥१७७॥
तदाकर्ण्य स्थिरीभूतो [दृष्ट्वा तल्लब्धिवैभवम् । जैनेश्वरे स्थिरीभूतो] धर्मेऽहं मेरुशैलवत् ॥१७८॥
गुरुं च शेषसाधूंश्च ततो नत्वा गतो गृहे । अन्यत्र विहरत्येष भगवानपि निःस्पृहः ॥१७९॥
वष्मि तेन बुधाचार्यो यद्यागच्छेदिहोरुधीः । परोपकारव्यसनी त्वज्ज्ञातीन् बोधयेत् तदा ॥१८०॥
तेन यद् वैक्रियं रूपं मम स्थैर्याय निर्मितम् । विश्वस्थैर्याय तदसौ व्यापिपर्त्ति न संशयः ॥१८१॥
विमलः प्राह सोऽप्यत्राभ्यर्थनीयस्त्वयाऽऽगमे । रत्नचूडोऽवदत् कुर्वे त्वदादेशं न संशयः ॥१८२॥
साम्प्रतं तु गृहे यामि पित्रोः संधीरणाकृते । विमलः प्राह विस्मार्यो नाहं कार्ये मदीहितम् ॥१८३॥
सुहृद्विच्छेददूनाऽथ बभाषे चूतमञ्जरी । भ्राताऽसि मे कुमार ! त्वं स्मर्तव्या निर्गुणाऽप्यहम् ॥१८४॥
विमलः स्म वदत्यार्ये ! गुरुं च गुरुवल्लभाम् । स्मरामि यदि नो तन्मे धर्मधीः कीदृशी भवेत् ? ॥१८५॥
इत्थं मामपि सम्भाष्य गतौ तौ निजमन्दिरम् । धर्मालापमिमं व्यक्तं शृण्वतोऽपि तदा मम ॥१८६॥
सुप्तस्येव गतस्येव हृदये गुरुकर्मणः । न स्थितं पदमप्येकमुपेक्षामरुता हृतम् ॥१८७॥
ततो विशेषतः स्तुत्वा भगवन्तं विनिर्गतः । भगवद्भवनाद् भक्तो विमलः सहितो मया ॥१८८॥
प्राह मां रत्नचूडेन रत्नं दत्तमिदं मम । प्रयोजने महत्येतत् कदाचिदुपयोक्ष्यते ॥१८९॥
मम चाऽऽस्थाऽधुना नात्र ततो नङ्क्ष्यत्यनादराद् । निधायेदं क्वचिद् देशे गच्छावस्तदिहैव हि ॥१९०॥
रत्नं वस्त्राञ्चलाद् दत्तमित्युक्त्वा विमलेन मे । मयैकत्र प्रदेशे तन्निखाय स्थगितं स्थलम् ॥१९१॥
ततः पुरे गतावावामहं स्वभवने गतः । विजृम्भिते बहुलिका-स्तेये मम शरीरके ॥१९२॥
ततोऽवलम्ब्य नीचत्वमपर्यालोच्य चायतिम् । विस्मृत्य विमलस्नेहं स्मृत्वा रत्नं गुणावहम्[1] ॥१९३॥
तज्जिहीर्षन्नहं तत्र प्रदेशे सहसा गतः । ततः प्रदेशादुत्खातं निखातं चापरस्थले ॥१९४॥
निखातस्तत्प्रदेशे च पाषाणस्तन्मितो मया । विमलो वेत्त्वपुण्यैर्मे प्रावेदं नन्वभूदिति ॥१९५॥
ततः समागतो गेहं लङ्घितं तद्दिनं मया । आगता रजनी जाता चिन्ता सुप्तस्य मे तदा ॥१९६॥
नानीतं यद् गृहे रत्नं विरूपं तत्कृतं मया । दृष्टं तदा तदन्येन हृतं हन्त भविष्यति ॥१९७॥
अधुना किं करोमीति वितर्काकुलचेतसः । विनिद्रस्य व्यतीताय रात्रिर्मे दुःखसाक्षिणी ॥१९८॥
प्रभाते द्रुतमुत्थाय तं प्रदेशमहं गतः । समागतो मद्भवने विमलो विमलाशयः ॥१९९॥
न दृष्टोऽहं गृहे तेन पृष्टः परिजनो मम । क्व वामदेवः ? स गतः क्रीडानन्दनमित्यवक् ॥२००॥
ततो मदनुमार्गेण विमलोऽपि समागतः । दूराद् दृष्टो मयाऽऽगच्छन् जातोऽहं व्याकुलो भिया ॥२०१॥
रत्नप्रदेशं विस्मृत्याऽऽदाय पाषाणमञ्जसा । सङ्गोप्य तं कटीपट्या गतोऽहं गहनान्तरे ॥२०२॥
सम्प्राप्तो विमलस्तत्र दृष्टोऽहं भयविह्वलः । पृष्टं मित्र ! किमेकाकी भीतोऽसि किमिहाऽऽगतः ? ॥२०३॥
मया प्रोक्तं श्रुतः प्रातर्भवानत्र समागतः । तेनाऽऽगतोऽहमप्यत्र त्रस्तश्च त्वददर्शनात् ॥२०४॥

---

१. रत्नं गुणान् बहून् ॥१९३॥

यास्यामि स्वस्थतां दृष्टे साम्प्रतं तु द्रुतं त्वयि । विमलोऽवक् सुसम्पन्नं गच्छावो जिनमन्दिरे ॥२०५॥
मयेत्थमस्त्विति प्रोक्ते गतौ तत्राऽविशत् ततः । विमलोऽभ्यन्तरे द्वारदेशेऽहं चकितः स्थितः ॥२०६॥
व्यचिन्ति रत्नहर्त्तारं नूनं मां ज्ञातवानयम् । तन्नश्यामि द्रुतं नो चेदयमुद्दालयिष्यति ॥२०७॥
विदेशं यामि न पुरे ह्यस्मान्मोक्षः स्थितस्य मे । नष्टस्ततस्त्र्यहेणागामष्टाविंशतियोजनीम् ॥२०८॥
अद्राक्षं तत्र पाषाणं रत्नग्रन्थौ विमुद्रिते । कृच्छ्रेण चेतनां प्राप हा ! हतोऽस्मीति मूर्च्छितः ॥२०९॥
इष्टप्रदेशाभिमुखं वलितस्तज्जिहीर्षया । पुनः प्रवृद्धानुशयः स्तेयमायाविलुप्तधीः ॥२१०॥
इतश्च विमलेनाहं जिनगेहान्निरीयुषा । न दृष्टो जातचिन्तेन वनेऽशेषे गवेषितः ॥२११॥
तत्रानासाद्य सर्वत्राऽन्वेषितो नगरेऽप्यहम् । तत्राऽप्यदृष्ट्वा सर्वत्राऽन्वेषकाः प्रेषिता नराः ॥२१२॥
दृष्टस्तेष्वहमेकेनाऽऽगच्छन्नुक्तश्च वर्त्तते । विमलस्त्वद्वियोगेन वामदेव ! भृशातुरः ॥२१३॥
ततो ध्यातं मया नाहं विमलेनाऽस्मि लक्षितः । विगतं मे भयं नीतः समीपे विमलस्य तैः ॥२१४॥
स्नेहेनाऽऽलिङ्गितस्तेन द्वाभ्यां मुक्ताऽश्रुधोरणी । सव्याजाव्याजचित्ताभ्यां पप्रच्छ विमलस्ततः ॥२१५॥
वामदेव ! वदेयं तं कालं किमनुभूतवान् ? । मयोक्तं त्वयि चैत्यान्तः प्रविष्टे प्रविविक्षुणा ॥२१६॥
मयाऽम्बरचरी दृष्टा समायान्ती नभोऽध्वना । प्रभोद्भासितदिक्चक्रा पुण्यलावण्यशालिनी ॥२१७॥
आकृष्टाऽसिश्च लेखेवं चान्द्री रुद्राहिभीषणा । गतस्तां प्रेक्ष्य भीप्रेमकरम्बितरसान्तरम् ॥२१८॥
तदैवोत्पाट्य नीतः खे हा ! कुमारेत्यहं रटन् । तया स्तनोपपीडं च सस्नेहमवगूहितः ॥२१९॥
विषवत्प्रतिभाता सा सुतं च प्रार्थयत्यपि । चुम्बन्ती च बलाद् वक्त्रं त्वया विरहितस्य मे ॥२२०॥
अत्रान्तरे समायाता तत्राऽम्बरचरी परा । विलोकितोऽहमनया साऽपि मां चकमेतराम् ॥२२१॥
उद्दालने प्रवृत्तायां मम तस्यां तयोरभूत् । घोरं परस्परं युद्धं द्वयोः खचरयोषितोः ॥२२२॥
ततो व्याकुलखेचर्याः पतितः फलवत् करात् । चूर्णिताङ्गोऽपि नष्टोऽहं पुनः संहतिभौतिभाग् ॥२२३॥
अमीभिः पुरुषैर्दृष्टः प्रापितश्च त्वदन्तिके । कुमार ! मारजैत्रेदमनुभूतं स्फुटं मया ॥२२४॥
तच्छ्रुत्वाऽनुपधिस्नेहाद् रञ्जितो विमलो हृदि । प्रत्यायितो मुग्ध इति हृष्टा बहुलिका च मे ॥२२५॥
अत्रान्तरे मग्न इवाम्भोधौ दष्ट इवाऽहिना । कामप्यहं दशां प्राप्तः शोष्यां प्लुष्ट इवाग्निना ॥२२६॥
उत्थितं शूलमुदरे विद्धे इव लोचने । तीव्रा शिरोर्त्तिरुदिता स्फुटितं सन्धिबन्धनैः ॥२२७॥
उल्ललास महाश्वासो विमलो व्याकुलोऽभवत् । वैद्यमण्डलमाहूय कारिता भेषजक्रिया ॥२२८॥
विशेषो न तथा जातो विमलो रत्नमस्मरत् । गतो वने प्रदेशं तं यत्नतस्तन्निरूपितम् ॥२२९॥
अदृष्ट्वा तत्र तद् रत्नं हा ! जीविष्यत्यसौ कथम् ? । इति चिन्तापरोऽभ्यर्णे विमलो मे समागतः ॥२३०॥
अत्रान्तरे प्रादुरभूदेका वृद्धनितम्बिनी । करालरूपा निर्मुक्तफेत्कारा विलुलत्कचा ॥२३१॥
भीतो जनः कृता पूजा पृष्टा धूपं प्रदाय सा । का त्वं भट्टारिकेऽसीति सा प्राह वनदेवता ॥२३२॥
मयैव वामदेवोऽयं विहितो मृतसन्निभः । यदनेनापदम्भोऽपि विमलो वञ्चितः सुहृत् ॥२३३॥
अस्य रत्नं हृतं न्यस्तं प्रदेशेऽन्यत्र पाप्मना । गृहीत्वा तद्भिया नष्टः पाषाणं पुनरागतः ॥२३४॥

दृष्ट्वा ग्रन्थिरथपाषाणमानीतो राजपूरुषैः । आलजालमिदं चक्रे हन्तव्योऽयं मयाऽधुना ॥२३५॥
विमलः प्राह मा कार्षीरित्थमस्यानघे ! व्यथाम् । निहतोऽहं भविष्यामि हते ह्यस्मिंस्तपस्विनि ॥२३६॥
वनदेवतया मुक्तो विमलप्रार्थनात् ततः । हसितो बालसार्थेन निखिलैर्निन्दितो जनैः ॥२३७॥
बहिष्कृतोऽहं स्वजनैर्लघुर्जातस्तृणादपि । तथाऽपि प्राक्तनस्थित्या विमलो मां विलोकते ॥२३८॥
न विप्रियं दर्शयति भाषते मूर्खभाषितैः । न शोच्यं भवता मित्र ! दुराराधो ह्ययं जनः ॥२३९॥
दुष्टेऽपि मयि शिष्टत्वं विमलो नैव यज्जहौ । छिन्दतोऽपि तरोश्छायां प्रकृतिर्ददतो हि सा ॥२४०॥
सज्जनाः सज्जना एव दुर्जना एव दुर्जनाः । विशदा न तमोव्यूहा मलिना न विधोः कराः ॥२४१॥
स्वक्रूरतायास्तथा दृष्टिः सज्जनेन बहिष्कृता । खलचेष्टां यथा नायं पुरःस्थामपि पश्यति ॥२४२॥
विमलेनाऽनुजगृहे ततस्त्यक्तोऽप्यहं जनैः । मदन्वितोऽन्यदा प्राप्तो विमलो जिनमन्दिरम् ॥२४३॥
स्तोतुं प्रावर्त्ततार्हन्तं स विधायाखिलां क्रियाम् । अत्रान्तरे रत्नचूडः सम्प्राप्तः खचरान्वितः ॥२४४॥
आकर्ण्य सोऽथ मधुरां विमलस्य स्तुतिध्वनिम् । सह प्रिया च खचरैश्चित्रन्यस्त इव स्थितः ॥२४५॥
अथ तुष्टाव विमलः पश्यन्निव पुरः स्थितम् । उद्भिन्नपुलकोऽर्हन्तं गम्भीरमधुरध्वनिः ॥२४६॥
नृत्यन्निव ध्यानलयैर्भृशं मज्जन्निवाऽमृते । क्षालयन्निव कल्याणीभक्तिर्हर्षाश्रुभिर्मलम् ॥२४७॥

पुण्याब्धिविस्तारकरः सुवृत्तः पीयूषवर्षी तमसां विहन्ता ।
करोति मन्नेत्रचकोरकस्य मुदं भवानिन्दुरिवोरुदीप्तिः ॥२४८॥
भक्तिं चरीकर्त्ति विभो ! त्वदीयामाज्ञां बरीभर्ति च यो विशुद्धाम् ।
न संसरीसर्त्ति स तस्य नूनं पुरो नरीनर्त्ति महोदयश्रीः ॥२४९॥
न विस्मयो मोहमलिम्लुचो यत् त्वद्ध्यानभाजो बहिरेति चित्तात् ।
पञ्चाननाधिष्ठितकाननात् किं शृगालबालो न पलायते वा ॥२५०॥
प्रशान्तदृष्टिं स्थिरसन्निवेशां विकारहीनामतिसुप्रसन्नाम् ।
न नाथ ! मुद्रामपि तीर्थिकास्तेऽनुकुर्वते काऽन्यगुणप्रवृत्तिः ॥२५१॥
जगद्धतं येन दुराशयेन सोऽपि त्वयाऽहन्यत मोहमल्लः ।
भानुः समुद्यन् प्रबलप्रतापः सर्वंकषं किं न तमः प्रमाष्टि ॥२५२॥
त्वदाननेन्दुं जिनराज ! दृष्ट्वा मनो मदीयं द्रवतीन्दुकान्तम् ।
शमामृताऽऽपूर्णगुणालवालैः प्रवर्द्धतां त्वत्करुणालताऽतः ॥२५३॥
निहृत्य मिथ्यात्वपिशाचमीश ! तव प्रसादात् पटुतां गतोऽस्मि ।
तथापि तृष्णा छलयत्यहो ! मां स्वामिन् पिशाची विनिवारयैनाम् ॥२५४॥
ममैकतस्त्वद्वचनानुवृत्तिस्तथाऽन्यतः संसृतिपाशबन्धः ।
पथीव पङ्गोर्गमनं तदेतन्न शोभते त्याजय सर्वबन्धम् ॥२५५॥

---

१. पङ्गुस्य मार्गे गमनं त° ॥

त्वं निर्घृणः कर्मचमूविनाशे न मोहबन्धुः परवत् कदापि ।
त्वद्भक्तमच्चित्तविनाशिभूरिमायारिघाते किमुपेक्षसे तत् ॥२५६॥
सिक्तोऽस्मि सद्दर्शनतस्त्वयाऽहं द्रुमो विवेकैरपि पुष्पितोऽस्मि ।
गुणाश्रयैः पल्लवितोऽस्मि रागैः कर्मक्षयात् तत् फलितं कुरुष्व ॥२५७॥
नरेन्द्र-देवेन्द्रविभूतयो यास्तवांह्रिभक्तेरनुषङ्गलभ्याः ।
न तासु लुब्धं मम चित्तमुच्चैर्मुख्ये फले धावति मोक्ष एव ॥२५८॥
कथं समर्थोऽपि कषायलुप्तं मां वीक्ष्य चित्ते करुणां न धत्से ।
अमी कषायाः स्फुटपौरुषस्य हुङ्कारमात्रेण तव म्रियन्ते ॥२५९॥
किं कृत्रिमोऽस्ति त्वयि मेऽनुरागो नाहं कृपायास्तव भाजनं यत् ।
निरीक्षितोऽहं कृपया त्वया तु पिबामि कुम्भोद्भववद्भवाब्धिम् ॥२६०॥
कायः प्रणामैकरतस्तवायं स्तोत्री गुणानां तव भारती मे ।
त्वय्येव लीनं हृदयं सदेति स्वकिङ्करे किं कुरुषे न तोषम् ॥२६१॥
माता पिता त्वं मम नायकश्चानौपाधिकस्त्वं जिन ! बान्धवो मे ।
फलं ततो भक्त्युचितं प्रदेहि किमालजालैर्मम विप्रलापैः ॥२६२॥

इत्येवं विमलः स्तुत्वा जिनं यावद् महाशयः । पञ्चाङ्गप्रणतिं चक्रे ब्रह्माद्वैतानुभूतिभाक् ॥२६३॥
तावत् प्रादुरभूद् रत्नचूडः खेचरसंयुतः । स्तवनं वीतरागस्य कृतं साध्विति कीर्त्तयन् ॥२६४॥
धन्यस्त्वं कृतपुण्यस्त्वं भक्तिर्यस्येदृशी जिने । भवात् त्वं मुक्त एवासि निर्लेपः पद्मपत्रवत् ॥२६५॥
अभिनन्द्येति विमलं वन्दित्वा भक्तितो जिनम् । निषण्णो विमलाभ्यर्णे विधिवच्छुद्धभूतले ॥२६६॥
विधायोचितकर्त्तव्यं निषण्णा चूतमञ्जरी । विद्याधरनरेन्द्राश्च निषण्णा नतमौलयः ॥२६७॥
अथ पृष्टसुखोदन्तौ संलापं तौ प्रचक्रतुः । रत्नचूडो जगौ कालविलम्बो यदभूद् मम ॥२६८॥
बुधाचार्यश्च नानीतस्तत्राऽऽकर्णय कारणम् । इतो गतोऽहं वैताढ्ये दृष्टा माता शुचाऽर्दिता ॥२६९॥
पिता च मद्वियोगेन मया सन्धीरिताविमौ । गते दिने प्रमोदाऽऽढ्ये शय्यायां निश्यहं स्थितः ॥२७०॥
ध्यायतः परमात्मानं क्षीणकर्मसमुच्चयम् । आगता द्रव्यतो निद्रा भावतो जागरस्य मे ॥२७१॥
उत्तिष्ठ कृतपुण्येति गिरं शृण्वन्नहं ततः । विबुद्धः पुरतोऽद्राक्षं देवता भास्वरत्विषः ॥२७२॥
ताः प्राहुः पूजनीयोऽसि जैने धर्मे स्थिरोऽसि यत् । रोहिण्याद्या वयं विद्याः पुण्याऽऽकृष्टास्तवाऽऽगताः ॥२७३॥
सर्वाः पञ्चनमस्कारमन्त्रमाहात्म्ययन्त्रिताः । प्रवेशं ते करिष्यामः शरीरे पुण्यपावने ॥२७४॥
भाव्यं चास्मत्प्रवेशेन भवता चक्रवर्त्तिना । इदं विद्याधरबलं द्वारि तिष्ठति भृत्यवत् ॥२७५॥
ततः प्रविश्य चक्रे तत्प्रणतिं तूर्यनिस्वनैः । सह वैतालिकानां च प्रसृता मधुरा गिरः ॥२७६॥
तदाऽचिन्ति मया नूनमिदं धर्मस्य पाटवम् । अतर्कितोपनम्रा यद् विद्याः सिद्धा ममाऽखिलाः ॥२७७॥
हर्षस्थाने न चेदं मे यद् विघ्नोऽयमुपस्थितः । विमलेन समं दीक्षाग्रहणं न भविष्यति ॥२७८॥

उक्तो हेममयो बन्धः पुण्यं पुण्यानुबन्ध्यपि । विद्याभृच्चक्रवर्तित्वमुक्तं मे चन्दनेन च ॥२७९॥
तन्मे का गतिरित्येवं भृशं भावयतस्तनौ । विद्याः प्रविष्टा राज्ये चाभिषिक्तोऽहं नृपव्रजैः ॥२८०॥
नवराज्योचितं कृत्यं कुर्वतो मे कियत्स्वपि । ततो दिनेष्वतीतेषु त्वदादेशो हृदि स्मृतः ॥२८१॥
चिन्तितं च मया सूरिर्न बुधाख्यो गवेषितः । न नीतो विमलाभ्यर्णं प्रमत्तत्वमहो ! मम ॥२८२॥
भ्रान्तो भूमण्डलं भूरि ततोऽहं तं गवेषयन् । दृष्टश्चैकत्र नगरे त्वद्वार्त्ता च निवेदिता ॥२८३॥
तेनोक्तं भद्र ! गच्छ त्वं वदेदं विमलाय च । पश्चादेष्याम्यहमयं हेतुस्तद्बन्धुबोधने ॥२८४॥
प्रच्छन्नो रत्नचूडेन विमलायोदितस्ततः । बुधाचार्यस्य सन्देशः स तु नाऽऽकर्णितो मया ॥२८५॥
रत्नचूडो जगावेवं विलम्बोऽभूद् ममाऽधुना । नाऽऽनीतो बुधसूरिश्च विमलः प्राह शोभनम् ॥२८६॥
ततः प्रविष्टाः सर्वेऽपि नगरे मोदपूरिताः । स्वस्थानं रत्नचूडोऽगात् स्थित्वा द्वित्रांश्च वासरान् ॥२८७॥
विमलस्तत आरभ्य मुक्तेरासन्नभावतः । राज्यश्रियं नाद्रियते संस्करोति वपुश्च न ॥२८८॥
बन्धुरग्रामधर्मस्य न च गन्धमपीच्छति । कालं नयति सद्ध्यानाद् विरक्तो भवचारकात् ॥२८९॥
तं तथाविधमालोक्य पित्रोश्चिन्तोदपद्यत । यदयं यौवनस्थोऽपि विषयेषु न लीयते ॥२९०॥
तदेतदस्य चरितं लोकातीतं विजृम्भते । वर्त्तमानेऽत्र मुनिवद् राज्यं निष्फलमावयोः ॥२९१॥
विषयेषु कुमारोऽयं तत् प्रवर्तिष्यते कथम् । स्वयमभ्यर्थनीयोऽयं दाक्षिण्याद् मंस्यते यथा ॥२९२॥
इति सिद्धान्तयित्वा तौ गतौ विमलसन्निधौ । ऊचतुश्च सुताऽसि त्वं राज्यधूर्धरणक्षमः ॥२९३॥
कृतार्थयसि तारुण्यं किं न तदारसङ्ग्रहैः । भुङ्क्षे न विषयान् किं वा न वर्धयसि सन्ततिम् ॥२९४॥
व्यचिन्ति विमलेनेदं सूक्तमाभ्यां किलानयोः । उपायः प्रतिबोधस्य भविष्यत्ययमेव हि ॥२९५॥
ततो बभाषे विमलः प्रमाणं पितृगीर्मम । किन्त्वेष मदभिप्रायः पितृभ्यामवधार्यताम् ॥२९६॥
सुखं सम्पाद्य सर्वेषां हृत्वा दुःखं च दुःखिनाम् । सुन्दरं यत् स्वयं राज्यप्रभुत्वमनुभूयते ॥२९७॥
निराकुलः सुखं भुङ्क्ते यस्तु लोकेषु दुःखिषु । प्रभुता तस्य का नाम ? स हि कुक्षिम्भरिर्मतः ॥२९८॥
दाहदीक्षागुरौ भीष्मे तद् ग्रीष्मसमयेऽधुना । कुर्वन् तातऽम्बयोराज्ञां बन्धुवर्गेण संयुतः ॥२९९॥
समित्रः सदनारामे मनोनन्दननामके । करोम्यहं राजलीलां विलासैरुचितोचितैः ॥३००॥
नियुज्यतां च पुरुषा दुःखितानां गवेषकाः । समाहूय मया सार्धं तेषां शर्मानुभाव्यताम् ॥३०१॥
इमां पुत्रगिरं श्रुत्वा मुदितौ पितरौ हृदि । ऊचतुश्च त्वया वत्स ! साधूक्तं गुरुवत्सल ! ॥३०२॥
अथ शीतगृहं राजा स्फीतं सज्जमकारयत् । दलैरुपवनेऽब्जिन्याश्छन्नं धर्मदलैरिव ॥३०३॥
अभितः कदलीकृतशैत्यलीलोरुविभ्रमम् । वेष्टितं गृहनद्यौघैर्ग्रीष्मपिण्डद्रवैरिव ॥३०४॥
लिप्तं चन्दन-कर्पूरक्षोदैर्मोदैरिवाऽऽहृतैः । हृतघर्मयशोवल्लिमृणालोशीरराजितम् ॥३०५॥
कृतानि तत्र शिशिरैः शयनीयानि पल्लवैः । मृदूनि सुखदान्युच्चैः कल्पितान्यासनानि च ॥३०६॥
कुमारो विमलस्तत्र सह लोकैः प्रवेशितः । स्थितोऽसौ तत्र लिप्ताङ्गः सरसैश्चन्दनद्रवैः ॥३०७॥
पाटलादामकलितो गुण्डितश्चन्द्ररेणुना । मुक्तादामाभिरामश्रीर्मल्लिकापुष्पराजितः ॥३०८॥

वीज्यमानस्तालवृन्तैः सूक्ष्मकोमलवस्त्रभृत् । हारविभ्राजितश्चारुताम्बूलारुणिताधरः ॥३०९॥
मोदितः काकलीगीतैः स्फीतैर्नृत्यैः कृतोत्सवैः । ललनाविभ्रमोद्वेलरतिसागरमध्यगः ॥३१०॥
प्रमोदमर्पयन् पित्रोर्बन्धून् सिञ्चन्निवामृतैः । नेत्रयोर्जनयन् सर्वलोकानां कौमुदीमुदम् ॥३११॥
नियुक्तपुरुषा दुःखदौर्गत्योपहतान् जनान् । प्रवेशयन्ति तत्रोच्चैस्तेषां दुःखं प्रणुद्यते ॥३१२॥
इत्थं राज्ञि समाजे च स्थिते सम्मदमेदुरे । केचिन्नियुक्तपुरुषाः प्रविष्टाः शीतमन्दिरे ॥३१३॥
नरं संस्थाप्य तैरेका दत्ता जवनिकाऽन्तरा । व्यजिज्ञपन् प्रणम्यैवं देवादेशवशंवदैः ॥३१४॥
विचरद्भिर्महादुःखी दृष्टोऽस्माभिरयं नरः । अत्राऽऽनीतोऽतिबीभत्स इति च स्थापितोऽन्तरे ॥३१५॥
श्रुत्वेति धवलोर्वीशः प्राह युष्माभिरीक्षितः । काऽयं कथं महादुःखी ? तेष्वेकः प्राह चारुगीः ॥३१६॥
देवादेशाद् वयमितो गता दुःखिदिदृक्षवः । नगरं सततानन्दं दृष्ट्वा प्राप्ता महाटवीम् ॥३१७॥
दूरात् तत्र नरो दृष्टो मध्याह्नार्कार्चिषाऽग्निना । भूतले तप्तलोहाभे पादत्राणोज्झितो व्रजन् ॥३१८॥
दूरादुच्चैरभिहितस्तिष्ठ भद्रेति तिष्ठत । यूयं स्थितोऽहमित्युक्त्वा गन्तुं प्रववृते च सः ॥३१९॥
आनीतस्तरुमूलेऽसौ बलाद् गत्वा मया ततः । दवदग्ध इव स्थाणुर्दृष्टः सर्वैः कृशोऽसितः ॥३२०॥
क्षुधितस्तापवान् खिन्नः पिपासाशोषिताधरः । क्षरत्स्वेदो गलत्कुष्ठलुलत्कृमिकुलाकुलः ॥३२१॥
शूलभृन्मुखभङ्गेन दीर्घश्वासाज्ज्वरार्दितः । भग्ननेत्रो जराजीर्णः शीर्णनासाकरक्रमः ॥३२२॥
चीवरैर्जीर्णमलिनैरलाबुयुगलेन च । कम्बलेन सदण्डेन युतो दारिद्र्यभाजनम् ॥३२३॥
प्रत्यक्षनारको ज्ञातः सोऽस्माभिर्भूरिदुःखभूः । उक्तश्च भद्र ! मध्याह्ने बम्भ्रमीषि किमीदृशम् ? ॥३२४॥
आश्रित्य शीतलच्छायां न तिष्ठसि सुखेन किम् । स प्राह गुरुनिर्देशाद् भ्रमामि स्ववशोऽस्मि न ॥३२५॥
तदा चिन्तितमस्माभिरहो ! कष्टं महत्तरम् । इमां दशां गतस्याऽपि पराधीनत्वमस्य यत् ॥३२६॥
पुनः प्रोक्तं ततोऽस्माभिर्गुरुः किं ते करिष्यति ? । स प्राह रुगिकाः सन्ति ममाष्टौ यमसन्निभाः ॥३२७॥
ग्रन्थदानेन तेभ्यो मां गुरुर्मे मोचयिष्यति । विचिन्तितं तदाऽस्माभिरिदं कष्टं महत्तमम् ॥३२८॥
यदीदृशदशस्यापि दानिग्रहकदर्थना । तन्मोचनदुराशा चेत्यतो दुःखी परोऽस्तु कः ? ॥३२९॥
तं प्रत्युक्तं ततोऽस्माभिरेहि राजकुलेऽनघ ! । क्षणमोक्षो यथा ते स्याद् दारिद्र्यं च विलीयते ॥३३०॥
स प्राह भवतां भद्राः ! कृतं मच्चिन्तयाऽनया । कदापि नैव मुच्येऽहं मोचितो हि भवादृशैः ॥३३१॥
इत्युक्त्वा स द्रुतं गच्छन्नीतोऽस्माभिर्बलादिह । सोन्मादोऽयमिति ज्ञात्वा राजशासनकारिभिः ॥३३२॥
ततो बभाषे धवलक्षितीशो मेऽतिकौतुकम् । पश्याम्येनं जवनिकां तद्दूरीकुरुत द्रुतम् ॥३३३॥
ततो जवनिकां ते द्रागपनिन्युर्निरीक्ष्य तम् । यथोक्तरूपं नृपतिः ससमाजो विसिष्मिये ॥३३४॥
विमलस्तु सुधीर्दध्यौ बुधाचार्यः स एष हि । अहो भगवतो लब्धिः करुणाऽहो ! ममोपरि ॥३३५॥
अहो ! स्वसुखवैमुख्यमहो ! स्वार्थानपेक्षता । अहो ! सौजन्यनिष्ठत्वमहो ! निर्व्याजबन्धुता ॥३३६॥

१. °दः । अवगाढप्रियालीलोद्वेलशृङ्गारसागरः ॥३१०॥ २. संस्थाप्य तेऽथ पुरुषमेकं जवनिकान्तरे । व्यजि° ॥

आह्लादाय यथा चन्द्रो जीविताय यथाऽमृतम् । तथा लोके स्वभावेन परार्थः साधुसङ्गमः ॥३३७॥
तदेष वैक्रियं रूपं विधाय भगवानयम् । इहायातो महाभागो बन्धून् बोधयितुं मम ॥३३८॥
अयं सन्दिष्टवान् रत्नचूडद्वारा हि मे पुरा । भिन्नरूपोऽहमेष्यामि व्यक्तं वन्द्यस्त्वया च न ॥३३९॥
दुःखितान्वेषणं कार्यं केवलं स्वार्थसिद्धये । इति संस्मृत्य विमलो मनसा तं नमोऽकरोत् ॥३४०॥
दत्तस्तेनापि मनसा धर्मलाभः सुखावहः । अन्तःशीतगृहं सोऽथ राजभृत्यैः प्रवेशितः ॥३४१॥
द्राट्कृत्य स निषण्णोऽथ भूतले खेदनिस्सहः । गलावलम्बितश्वासः प्रवृत्तः प्रचलायितुम् ॥३४२॥
हसन्ति तादृशं प्रेक्ष्य जनाः केचन तं ततः । शोचन्ति केऽपि निन्दन्ति केऽप्येवं ब्रुवते मिथः ॥३४३॥
दुःखी दीनस्तथा श्रान्तस्तृषितश्च बुभुक्षितः । स्थितोऽयमत्र किं वेत्ति न किञ्चित् प्रचलायते ॥३४४॥
तदाकर्ण्य वचस्तेन क्रुद्धेन बुधसूरिणा । भाषितं भास्वरौ कृत्वा दीपवन्नेत्रगोलकौ ॥३४५॥
युष्मत्तोऽपि विरूपोऽहमाः पापा ! दुःखितोऽथवा । मां दुःखितं विरूपं च यद् दृष्ट्वा हसताधमाः ! ॥३४६॥
क्षुधितास्तृषिताः कृष्णाः[1] कुष्ठिनः खेदविह्वलाः । ज्वरशूलजराग्रस्ताः सोन्मादास्तापपीडिताः ॥३४७॥
यूयमेव परायत्ता विकलाक्षा ऋणार्दिताः । यूयं च प्रपलायध्वं नाहं भो बालिशा जनाः ! ॥३४८॥
यूयं प्रविष्टा निःशङ्कं भोः पापाः ! कालगह्वरे । येऽधुना हसतैवं मां मुनिमुद्वीक्ष्य दुर्बलम् ॥३४९॥
दृष्ट्वा तौ भास्कराकारौ ज्वलन्तावक्षिगोलकौ । विद्युदाभां च रसनां श्रुत्वा च क्षोभिकां गिरम् ॥३५०॥
हनूमत्कोपनिर्दग्धलङ्कादुर्गस्थरक्षसाम् । अवस्थां ययुरास्थानस्थिताः प्रक्षुभिता नराः ॥३५१॥
बभाषे धवलो राजा तदेदं विमलं प्रति । कुमार ! मर्त्यमात्रोऽयं नास्ति दुर्लक्ष्यलक्षणः ॥३५२॥
मलाविलं गलत्कान्ति प्रागभूदस्य लोचनम् । मूषोत्तप्तसुवर्णाभमधुना तु विजृम्भते ॥३५३॥
राहुग्रस्तेन्दुजातीयं दृष्टमस्य पुराऽऽननम् । देदीप्यतेऽधुना त्वेतत् तेजसा विश्वदाहिना ॥३५४॥
भारतीं पुष्करावर्त्तगर्जितप्रतिपन्थिनीम् । रणधीरमपि स्वान्तं श्रुत्वाऽस्य मम कम्पते ॥३५५॥
तच्छन्नो मुनिवेषेण देवोऽयं कोऽपि लक्ष्यते । क्रुद्धं प्रसादयाम्येनं यथा भस्मीकरोति न ॥३५६॥
जगाद विमलः सत्यं चारु तातेन निश्चितम् । भक्तिग्राह्यः प्रसाद्योऽयं प्रणत्या विषमो भृशम् ॥३५७॥
तच्छ्रुत्वा लोलकोटीरो विलसत्करकुड्मलः । प्रणनाम मुनिं राजा समाजश्चाखिलस्ततः ॥३५८॥
जगौ भूपः सहस्वैतज्जनानां बालचापलम् । कृत्वा प्रसादं प्रह्वस्य देहि मे दिव्यदर्शनम् ॥३५९॥
इति विज्ञप्य तं राजा यावद् भूयः समीक्षते । तावत् स ददृशे दीप्तः साक्षादिव दिवाकरः ॥३६०॥
निविष्टः स्वर्णकमले विनिद्रकमलेक्षणः । आस्येनोल्लसता भासा पूर्णिमेन्दुं विडम्बयन् ॥३६१॥
वीक्ष्य तं तादृशं सर्वे विस्मिताः सनृपा जनाः । परस्परमभाषन्त भृशमुत्फुल्ललोचनाः ॥३६२॥
निस्तेजाः प्रागभूदेष साम्प्रतं महसां निधिः । जगच्चमत्कारकरी दैवीयं कामरूपता ॥३६३॥
पप्रच्छाथ नृपो भालविन्यस्तकरकुड्मलः । ब्रूहि मे भगवन् ! कैस्त्वं ? देवो वा दानवोऽथवा ॥३६४॥[2]
मुनिः प्राह न देवोऽहं नापि पार्थिव ! दानवः । यतिरस्मि यतित्वं हि लिङ्गेनैवावगम्यते ॥३६५॥

१. कृष्णाः क्षुधापिपासार्ताः ॥ २. कस्त्वं किं देवोऽस्युत दानवः ॥३६४॥

भूमीन्द्रः प्राह यद्येवं त्वया किमिति तत्कृतम् । इदानीमीदृशं रूपं पूर्वं बीभत्सदर्शनम् ? ॥३६६॥
स्वदेहवर्त्तिनो दोषा भवता केन हेतुना । प्रदर्शिताः कथं चाभूः क्षणाद् दिव्याकृतिः पुनः ? ॥३६७॥
मुनिराह महाराज ! मया पूर्वं प्रदर्शितम् । बीभत्सरूपं जीवानां बोधाय भववर्त्तिनाम् ॥३६८॥
सर्वेऽपि तादृशा जीवाः संसारोदरवर्त्तिनः । स्वस्वरूपं न जानन्ति तथापि हतबुद्धयः ॥३६९॥
अतस्तत्प्रतिबोधाय तादृग् रूपं मया कृतम् । मुनिवेषधरं यच्च कृतं तत्कारणं शृणु ॥३७०॥
मुनयो धूतपापा ये ते कृष्णास्तृट्क्षुधार्दिताः । कुष्ठिनोऽपि बहिर्ज्ञेयास्तत्त्वतो भूप ! सुन्दराः ॥३७१॥
ये तु सद्धर्मविमुखा गृहस्था भोगगृध्नवः । सुखिनोऽपि हि ते ज्ञेया दुःखिनो रोगपीडिताः ॥३७२॥
गृहिणां कृष्णवर्णाद्या दोषाः सन्ति यथाऽखिलाः । साधूनां च न सन्त्येते तदिदं कीर्त्तयामि ते ॥३७३॥
उत्तप्तस्वर्णवर्णोऽपि बहिर्बुद्धिधनैर्जनः । पातकध्वान्तलिप्तोऽन्तः कृष्णवर्णो निगद्यते ॥३७४॥
बहिरञ्जनवर्णोऽपि स्वान्ते स्फटिकनिर्मलः । न कृष्णः प्रोच्यते प्राज्ञैर्गौर एवाऽभिधीयते ॥३७५॥
साधुस्तत्कृष्णवर्णोऽपि गौराङ्गो धर्मबद्धधीः । गृहस्थः स्वर्णवर्णोऽपि कृष्णः पापपरायणः ॥३७६॥
इममर्थमभिप्रेत्य मयोक्तं शत्रुशातन ! । मूढा ! न कृष्णवर्णोऽहं यूयमेव तथाविधाः ॥३७७॥
सा बुभुक्षा न विषयैस्तृप्तियाऽधिगतैरपि । तया बुभुक्षिताः सर्वे भवचक्रनिवासिनः ॥३७८॥
ते हि यद्यपि दृश्यन्ते तृप्तिभाजो भृतोदराः । ज्ञेयास्तथाऽपि तुच्छाऽऽशा बुभुक्षाक्षामकुक्षयः ॥३७९॥
साधवस्तु सदा तृप्ताः प्रशमोद्गारमोदिताः । रिक्तोदरा अपि ज्ञेया मुक्ता भावबुभुक्षया ॥३८०॥
धृत्वा हेतुमिमं चित्ते बुभुक्षापीडिता मया । प्रोक्ताः सर्वे जना राजंस्तृप्तश्चात्मा प्रदर्शितः ॥३८१॥
पिपासाऽनागतेष्विच्छा भोगेषु नरनायक ! । स्तम्भनी ज्ञानजिह्वायाः शमकण्ठस्य शोषणी ॥३८२॥
पिबन्तोऽप्युदकं स्वादु तया सर्वे पिपासिताः । जैनधर्मबहिर्भूता जना भवविवर्त्तिनः ॥३८३॥
मुनयो भाविभोगेषु निष्पिपासाः सदैव हि । तेनोक्तं निष्पिपासोऽहं यूयं सर्वे तृषाऽर्दिताः ॥३८४॥
कुष्ठं मिथ्यात्वमुर्वीश ! कुतर्कक्रमिजन्मभूः । गलदास्तिक्यजम्बालमबालमतयो विदुः ॥३८५॥
मार्गानुसारिणीं बुद्धिं नासिकां नाशयत्यदः । कुरुते घर्घराव्यक्तघोषं जात्यादिमानतः ॥३८६॥
शम-संवेग-निर्वेद-कारुण्यानि च देहिनाम् । हस्त-पादसमान्येतच्छादयत्यनिवारितम् ॥३८७॥
जैनो धर्मो न यैः स्पृष्टो भावतस्ते हि जन्तवः । सर्वे मिथ्यात्वकुष्ठेन नष्टाङ्गास्तेन सर्वथा ॥३८८॥
दृश्यन्ते मन्मथाकारास्ते यद्यपि बहिर्दृशा । क्षताङ्गाः क्रमिजालेन तथापि परमार्थतः ॥३८९॥
कुष्ठमेतन्मुनीनां तु नास्ति सर्वाङ्गसुन्दराः । तेन ते कर्मदोषेण बहिः कुष्ठान्विता अपि ॥३९०॥
प्रोक्तं मयेदमालोच्य यूयं भोः कुष्ठिनो जनाः ! । सम्यक्त्वेन गरिष्ठात्मा नाहं कुष्ठी कदाचन ॥३९१॥
दुःखधूलिभृतो दीर्घो विषमो दोषतस्करैः । करालविषयव्यालो विच्छिन्नप्रशमोदकः ॥३९२॥
ज्ञानच्छायोज्झितो व्याप्तः कामैः कण्टकिभिर्द्रुमैः । क्रोधभूधरभूभग्नपान्थपुण्यपराक्रमः ॥३९३॥
खेदहेतुर्जिनैर्दृष्टो भवोऽध्वा भावचक्षुषा । वहन्त्यत्र सदा जीवा गृहीत्वा कर्मशम्बलम् ॥३९४॥
कदापि धर्मरहिता न कुर्वन्त्युःप्रयाणकम् । तेन संसारिणो जीवा विज्ञेयाः खेदविह्वलाः ॥३९५॥

दृश्यन्ते शीतलच्छायाश्रिता यद्यपि गेहिनः । तथापि तत्त्वतो ज्ञेया धावन्तो भववर्त्मनि ॥३९६॥

मुनयस्तु विवेकाद्रौ सर्वदा जैनसत्पुरे । स्थिताश्चित्तसमाधानमण्डपे चन्द्रशीतले ॥३९७॥

निर्वृतास्ते महात्मानो बहिः खेदं गता अपि । तत्त्वतः खेदनिर्मुक्ता ज्ञेयाः क्षितिपुरन्दर ! ॥३९८॥

निदानमिदमाशय्य मया पूर्वं निवेदितम् । अहं न खेदनिहतो भवन्तः खेदविह्वलाः ॥३९९॥

तृष्णाविवर्धको रागो नाश्यो वैराग्यलङ्घनैः । कर्माजीर्णसमुत्थश्च प्रोक्तो भावज्वरो बुधैः ॥४००॥

तेन संसारिणः सर्वे ज्वरग्रस्ता नराधिपे ! । विद्यते रागगन्धोऽपि मुनीनां तु न कर्हिचित्[1] ॥४०१॥

असातवेद्योदयतो जातु जातज्वरा अपि । तेन ते विज्वरा ज्ञेया ज्वरमूलप्रमाथिनः ॥४०२॥

ईर्ष्या भूप ! महाशूलं मुदितामुखभङ्गकृत् । विवेकहृदयोन्माथि दयाश्वासनिरोधकम् ॥४०३॥

क्षमन्ते न परोल्लासमीर्ष्याशूलहता जनाः । तत् कुर्वन्ति परद्रोहाद् वक्त्रभङ्गं मुहुर्मुहुः ॥४०४॥

तच्छूलं भवमूढानामस्ति न व्रतिनां पुनः । विनिवृत्ताः परद्रोहात् ते हि सर्वहितावहाः ॥४०५॥

एकाकाराः सदा भूप ! जन्तवो भववर्त्तिनः । अनन्तदुःखदौर्गत्यवलीपलितपूरिताः ॥४०६॥

मुखरन्ध्रगलल्लालाहालाहलमृषोदितैः । आशायष्टिमवष्टभ्य गच्छन्तोऽपि स्खलत्क्रमाः ॥४०७॥

गलत्सत्तर्करदना निष्ठीवन्तः पदे पदे । कर्मोदयकृतक्षोभलोभश्लेष्मनिपीडिताः ॥४०८॥

जराजर्जरिता दीना अनुकम्प्या महात्मनाम्[2] । दीक्षाभोगोचितं प्राप्तं नैतैर्विज्ञानयौवनम् ॥४०९॥

अविद्याजन्म तैर्मूढैर्जरसैवातिलङ्घितम् । न विद्याजन्म ते प्राप्ता न मृता भावमृत्युना ॥४१०॥

मुनिभिस्तु महाराज ! लब्धं विद्याभिधं जनुः । प्राप्तं विवेकतारुण्यं बाल्यं नैवान्वभूयत ॥४११॥

अप्राप्य तरुणाः सन्तो जरां संसारदीर्घताम् । तथैव ते मरिष्यन्ति नोत्पत्स्यन्ते यथा पुनः ॥४१२॥

ज्वरशूलजराग्रस्ता यूयं प्रोक्तास्ततो मया । ज्वरशूलजराहीनः स्वस्य चात्मा प्रकाशितः ॥४१३॥

कुर्वन्ति सदनुष्ठानं न बुधैः प्रेरिता अपि । वारिता अपि कुर्वन्ति पापानुष्ठानमादृताः ॥४१४॥

मूर्ध्नि मोहरजः क्षिप्त्वा प्रलपन्ति यथा तथा । परिधानं त्रपां मुक्त्वा कामनृत्यं वितन्वते ॥४१५॥

गले वल्गन्ति पूतानां तृष्णाविट्लिप्तपाणयः । प्रवदन्तु तथा धर्मं यथा भोगान् लभामहे ॥४१६॥

इत्थं विचेष्टमाना हि सर्वे संसारवर्त्तिनः । सोन्मादा नायमुन्मादः साधूनां भूप ! विद्यते ॥४१७॥

इदं कारणमाश्रित्य मया पूर्वं निवेदितम् । सोन्मादा भो जना ! यूयं नाहमुन्मादबाधितः ॥४१८॥

कषायाख्यः सदा तापो घोरः संसारवर्तिनाम् । धृतिहन्ता च्युतशमस्वेदक्लेदभयङ्करः ॥४१९॥

दन्दह्यन्ते हि ते तेन क्लिष्टाङ्गाश्चन्दनैरपि । साधवस्तु सदा शान्ता निस्तापास्तापसूदनाः ॥४२०॥

बाह्यस्तापोऽपि नो तेषां शमिनामुपतापकृत् । तत्तापपीडिता यूयं प्रोक्ता नाहं तु तादृशः ॥४२१॥

इदं पुत्र-कलत्रादि निर्मितं भिन्नकर्मभिः । कुटुम्बमेकवृक्षस्थपक्षिसङ्घातसन्निभम् ॥४२२॥

---

१. '°प ! । मुनिनां तु न गन्धोऽपि रागस्य हृदि वर्तते ॥४०१॥' अत्र पाठभेदे 'मुनीनां तु न' स्थाने 'महात्मनां न' इत्यप्यधिकं पाठान्तरं ग्रन्थकृतैव लिखितम् ॥ २. नैतैर्विवेकतारुण्यं दीक्षाभोगोचितं धृतम् ॥४०९॥

निःस्नेहं चञ्चलं तुच्छं तथापि हृदयप्रियम् । अज्ञातपरमार्थानां बालानां प्रतिभासते ॥४२३॥
क्लिश्यन्ते च तदर्थं ते स्वयं कर्मकरा इव । दिवारात्रौ च धावन्ति मोहान्धा धनमर्जितुम् ॥४२४॥
विनिद्राः शेरते रात्रौ भुञ्जतेऽपि सुखेन न । भ्रमन्ति पशुवद् मूढाः पीडिता भूरिचिन्तया ॥४२५॥
परायत्ताः कुटुम्बस्य तत्त्वार्थं ते न जानते । यत् कुटुम्बार्थपापस्य भोक्ष्येऽहं फलमेककः ॥४२६॥
माता-पित्रादिसम्बन्धो मृगतृष्णोपमोऽखिलः । सन्तोषामृतसौख्यं कस्तात्त्विकं तेन हारयेत् ॥४२७॥
कुटुम्बपञ्जरं त्यक्त्वा ये त्वेवं भावनाभृतः । निष्क्रान्ता न परायत्तास्ते स्वाधीनसुखाब्धयः ॥४२८॥
गृहपाशविमुक्तानां तेषां या गुर्वधीनता । सा ग्रीवाभरणं नैव रज्जुराकर्षणी भवे ॥४२९॥
यूयमुक्ताः परायत्ताः सञ्चिन्त्येदं स्वमानसे । स्वाधीनत्वं मया स्वस्य वचोऽध्वपथिकीकृतम् ॥४३०॥
पश्यन्ति नान्तः कामान्धाः पश्यन्तोऽपि बहिर्दृशा । विकलाक्षास्ततस्ते स्युः साधवस्तु न तादृशाः ॥४३१॥
सज्जाक्षा एव तज्ज्ञेया बहिर्नष्टदृशोऽपि ते । विकलाक्षा मयेत्येते प्रोक्ता नाहं तु तादृशः ॥४३२॥
ये चाष्टावृणिकाः प्रोक्ताः कर्माण्यष्ट प्रतीहि तान् । दानग्रहणिकैर्लोकाः कदर्थ्यन्ते हि तैर्भृशम् ॥४३३॥
[1]तिर्यग्भवे क्वचिद् दीनाः स्थाप्यन्तेऽतिबुभुक्षिताः । क्षिप्त्वा नरककारायां पीड्यन्ते निष्कृपैः क्वचित् ॥४३४॥
[2]पुण्याख्यो ह्रियते गेहोपस्करः क्वापि दुर्गतौ । आहत्य पार्ष्णिना क्वापि चिन्तापङ्के विलोठ्यते ॥४३५॥
साधूनां ते न बाधायै शुद्धप्रायमृणं हि तैः । ग्रन्थेन गुरुदत्तेन शोधयन्ति च ते सदा ॥४३६॥
ऋणार्दितास्ततः प्रोक्ता यूयं नाहं तु तादृशः । ऋणिका बाधका नैव ऋणं शोधयतो हि मे ॥४३७॥
क्रूरं कर्म भवो घोरो रौद्रं रागादिमण्डलम् । जीवितं दृष्टनष्टं च चलाः सर्वा विभूतयः ॥४३८॥
प्रमादो देहिनां शत्रुर्देहोऽयं क्षणभङ्गुरः । जरा-मृत्यू करगतौ भोगाः पर्यन्तदारुणाः ॥४३९॥
इत्यादिकमनालोच्य कामभोगाशयौ क्रमौ । प्रसार्य ज्ञानतल्पात्रसज्ञनेत्रे निमील्य च ॥४४०॥
अविद्याशयने सर्वे स्वपन्ति भवजन्तवः । महाघुरघुरारावं कुर्वन्तः क्रोधचेष्टितैः ॥४४१॥
शब्दैरपि न बुध्यन्ते प्रदीर्घैस्ते विवेकिनाम् । बोधिता अपि कृच्छ्रेण घूर्णन्ते मोहनिद्रया ॥४४२॥
वल्गन्तोऽपि ततो ज्ञेया गृहिणः प्रचलायिताः । मुनयस्तां विना निद्रां सुप्ता अपि हि जाग्रति ॥४४३॥
स्वस्यान्येषां च पश्यन्ति ते हि गत्यागती श्रुतैः । तद् यूयं प्रचलायध्वे नाहमित्यास्थितं मया ॥४४४॥
दरिद्रा भूपते ! ज्ञेया ये सद्धर्मविवर्जिताः । परप्रार्थनया बाढं दीना विषयभिक्षवः ॥४४५॥
येषां तु भावरत्नानि चित्तापवरके सदा । देदीप्यन्ते मुनिजनाः स्वाधीना धनिनो हि ते ॥४४६॥
ते स्वयं भुञ्जते शर्म पुष्णन्ति च जगज्जनान् । अलाबुहस्ता अपि ते विज्ञेयाः परमेश्वराः ॥४४७॥
अनादिनिधनज्ञानधनोऽहं तद् भवादृशैः । स्वं दारिद्र्यमनालोच्य दरिद्रो भावितः कथम् ॥४४८॥
मलिनोऽपि स विज्ञेयो यः कर्ममलभारितः । मुद्रिताशुचिकुम्भाभः क्षालितोऽपि बहिर्भृशम् ॥४४९॥
हार-तारकनाथांशु-क्षीरनिर्मलमानसः । निर्मलस्तत्त्वतो ज्ञेयो बहिर्मलधरोऽपि हि ॥४५०॥

१. धार्यन्ते क्षुधिताः क्वापि तिर्यग्भवचतुष्पथे ॥ २. चिन्तापङ्के विलोठ्यन्ते क्वचिदाहत्य पार्ष्णिना । पुण्याख्यो ह्रियते गेहोपस्करः क्वापि दुर्गतौ ॥४३५॥ साधूनां ॥

भावमालिन्यमध्यात्वा तदिदं स्वहृदि स्थितम् । हसितोऽहं जनैः केन हेतुना मलभागिति ॥४५१॥
सुरा-ऽसुर-नरैः पूज्यो धर्मी सौभाग्यवान् मुनिः । वदन्त्यधर्मभूयिष्ठं दुर्भगं भावतो नरम् ॥४५२॥
कृष्णपाक्षिकमूर्धन्यं यं निन्दन्ति विवेकिनः । स दौर्भाग्याकरः प्राणी तं स्तुवन्ति नराधमाः ॥४५३॥
शीलसौभाग्यपूर्णोऽपि मुनिवेषेण धार्मिकः । केनाऽहं हेतुना लोकैर्निन्दितो दुर्भगाग्रिमैः ॥४५४॥
उक्तदोषान्विता लोका राज्यभाजोऽपि दुःखिनः । अनाव्येयरसोल्लासनिमीलितदृशोऽपि हि ॥४५५॥
व्याघ्रवक्त्रे प्रविष्टस्य कराले तीक्ष्णदंष्ट्रया । मृगस्य यत् सुखं भूप ! तत् सुखं भववर्त्तिनाम् ॥४५६॥
यथा शोफस्य पुष्टत्वं यथा वा वध्यमण्डनम् । सुखाभिमानजनितो विलासो देहिनां तथा ॥४५७॥
अशक्नुवन्तो निर्गन्तुं दुःखाशनिहता अपि । गृहिणो धर्मरहिता भूपते ! नारकोपमाः ॥४५८॥
सत्साधूनां तु नास्त्येव क्षुद्रोपद्रवसम्भवः । नष्टं मोहतमस्तेषां ज्ञानोद्योतो व्यजृम्भत ॥४५९॥
शमामृतं परिणतं त्रुटिता भववल्लरी । धर्ममेघसमाधिश्च स्थिरीभूतो महोदयः ॥४६०॥
सन्तोषदा धृतिः पत्नी श्रद्धा चित्तप्रसादकृत् । सुखासिकाऽऽह्लादकरी हिता विविदिषा सदा ॥४६१॥
विज्ञप्तिः पाटवाधात्री मेधा सद्बोधकारिणी । नैश्चिन्त्यकृदनुप्रेक्षा मैत्री चित्तानुवर्तनी ॥४६२॥
करुणा वत्सलाऽऽकालं मुदिताऽन्तःप्रसादकृत् । उपेक्षोद्वेगहर्त्री चेत्येष तेषां प्रियागणः ॥४६३॥
इमाभिरनुरक्ताभिर्मोदमाना मुनीश्वराः । इन्द्राद्यलभ्ये[1] तिष्ठन्ति निमग्नाः सुखसागरे ॥४६४॥
देहादपि स्वमात्मानं तिष्ठन्ति प्रविविच्य ये । तेषां सुखं विजानातु कः परोऽनुभवं विना ॥४६५॥
कुमारी न यथा वेत्ति सुखं दयितभोगजम् । न जानाति तथा लोको योगिनां समतासुखम् ॥४६६॥
तदेवं सुखपूर्णोऽपि निन्दितोऽहं मुधा जनैः । परमार्थमजानानैः स्वसुखस्मयनाटितैः ॥४६७॥
नृपतिः प्राह यद्येवं भोगा दुःखं शमः सुखम् । नेदं प्रबुद्ध्यते कस्मात् तदेष निखिलो जनः ॥४६८॥
मुनिराह महामोहशैलूषेण विनाटितः । जनो न बुध्यते तत्त्वं यथाऽसौ बठरो गुरुः ॥४६९॥
भूपः प्राह भदन्तासौ को नाम बठरो गुरुः ? । कथं न ज्ञातवांस्तत्त्वम् ? तन्मे ब्रूहि महामुने ! ॥४७०॥
मुनिराह महाराज ! सावधानमनाः शृणु । मुनिः प्राहातिविस्तीर्णो ग्रामोऽस्त्येको मनोहरः ॥४७१॥
शिवायतनमस्त्येकं तत्र रत्नौघपूरितम् । भृतं मनोज्ञैर्विविधैः खण्ड-खाद्यक-पानकैः ॥४७२॥
धन-धान्य-हिरण्याढ्यं वरचेलत्रजान्वितम् । सम्पूर्णोपस्करं शर्मसामग्रीधाम निर्मलम् ॥४७३॥
तस्य सारगुरुर्नाम शैवाचार्योऽस्ति नायकः । सकुटुम्बो वसंस्तत्र सोन्मत्तो वेत्ति नो हितम् ॥४७४॥
स्वकुटुम्बं न पुष्णाति भवनर्द्धिं न पश्यति । ज्ञातोऽसौ तादृशो धूर्तैश्चौरैस्तद्ग्रामवासिभिः ॥४७५॥
कृतं तैस्तेन भौतेन सह सख्यं मनोऽनुगैः । ते चौराः प्रतिभासन्ते प्रियास्तस्य हितावहाः ॥४७६॥
स्वकुटुम्बं परित्यज्य तैः सार्धं विलेलास[2] सः माहेश्वरैर्निषिद्धश्च मा कृथाश्चौरसङ्गमम् ॥४७७।
न मन्यते स तद्वाचं ततो मूर्खमवेत्य तम् । ते सारगुरुरित्याख्यां हृत्वाऽऽहुर्बठरं गुरुम् ॥४७८॥

---

१. तिष्ठन्ति मग्नाः संसारातीतशर्ममहोदधौ ॥४६४॥ देहा° ॥ २. विलसत्यसौ । माहे° ॥

चौरमित्रान्वितं ज्ञात्वा स्वामिनं बठरं गुरुम् । सर्वे माहेश्वरास्तत्ते विजहुर्देवमन्दिरम् ॥४७९॥
ततः सप्रसरैश्चौरैर्योगशक्त्याऽस्य वर्द्धितः । उन्मादो बाढमायत्तं तत् कृतं शिवमन्दिरम् ॥४८०॥
मध्यापवरके धृत्वाऽभिभूतं तत्कुटुम्बकम् । मुद्रितं द्वारमेकोऽत्र स्थापितस्तस्कराग्रणीः ॥४८१॥
कृततालारवास्तस्याग्रतस्तं नाटयन्त्यथ । गायन्ति ते च ध्रुवकैर्गीतं ते स्फीतमानसाः ॥४८२॥
स्वकुटुम्बव्यतिकरं बठरः स्वां विडम्बनाम् । हरणं भवनर्द्धेस्तद्वैरितां च न वेत्ति सः ॥४८३॥
दिवा रात्रौ च सन्तुष्टश्चौरमध्ये स नृत्यति । विपुलास्तत्र च ग्रामे चत्वारः सन्ति पाटकाः ॥४८४॥
हीन-हीनतरौ द्वौ द्वौ श्रेष्ठ-श्रेष्ठतरौ तथा । क्षुधितो याचते भिक्षामथासौ बठरो गुरुः ॥४८५॥
ततस्तैरर्पितं तस्य तस्करैर्घटकर्परम् । भिक्षामटेत्यभिहितो मषीपुण्ड्रकचर्चितः ॥४८६॥
भिक्षार्थी तद्युतोऽथागात् स हीनतरपाटकम् । नर्त्तितोऽनुगृहं तत्र कृततालारवैः स तैः ॥४८७॥
तत्संज्ञितैः षिङ्गलोकैस्तत्रासौ ताडितो भृशम् । यष्टि-मुष्टि-महालोष्टप्रहारैरतिदारुणैः ॥४८८॥
अनुभूय महादुःखं निर्गतः पाटकात् ततः । भिक्षाविवर्जितो भग्नकर्परस्तस्करैः सह ॥४८९॥
तैः शरावं ततो दत्तमानीतो हीनपाटके । भिक्षां न लेभे तत्रापि बद्ध्वा षिङ्गजनैर्धृतः ॥४९०॥
ततः शरावके भग्ने नीतस्तैः श्रेष्ठपाटके । दत्वा ताम्रमयं पात्रं भिक्षा तत्राश्नुतेऽल्पिकाम् ॥४९१॥
षिङ्गैर्देवगृहस्वामी तत्रापि स कदर्थ्यते । नीतो भग्ने ताम्रपात्रे स श्रेष्ठतरपाटके ॥४९२॥
राजतं भाजनं दत्तं तत्राऽसौ लभतेऽद्भुताम् । भिक्षां सुसंस्कृतां स्वामी कृतस्तैर्धूर्ततस्करैः ॥४९३॥
तं भौतं नाटयन्त्येवं पाटकेषु पुनः पुनः । तेषु ते तस्करास्तालारवगानपरायणाः ॥४९४॥
भिक्षामात्रेण तुष्टात्मा स तु तां स्वविडम्बनाम् । न वेत्ति द्वेष्टि च स्तेनदोषौघकथकं जनम् ॥४९५॥
राजन् ! प्रदर्शितस्तुभ्यं स एष बठरो गुरुः । येनायं सदृशो लोकः स्वाभाविकसुखच्युतः ॥४९६॥
भूपं भावार्थजिज्ञासुं ज्ञात्वेत्युपनिनाय च । सूरिर्ग्रामोऽत्र संसारः सदाऽविचलितस्थितिः ॥४९७॥
ज्ञेयं स्वाभाविकं रूपं जीवस्य शिवमन्दिरम् । सम्भृतं सुखसामाग्र्या भावरत्नौघपूरितम् ॥४९८॥
भौताचार्यश्च तत्स्वामी जीवः स्वाभाविका गुणाः । कुटुम्बं तस्य विज्ञेयं हितकारि मनोहरम् ॥४९९॥
उन्मत्तः कर्मयोगेन जीवो नाद्रियते च तत् । भावरत्नभृतं वेत्ति रूपं स्वाभाविकं च न ॥५००॥
चौरा रागादयो दोषा धूर्त्ता जीवस्य वञ्चकाः । तेन मित्रीकृताः कर्मोन्मादं संवर्धयन्ति ते ॥५०१॥
तस्य रूपं वशीकृत्य क्षिप्त्वाऽन्तस्तत्कुटुम्बकम् । मुद्रयन्ति मनोद्वारं सद्यस्ते नाट्यविद्यया ॥५०२॥
तेऽथ स्वाभाविकं रूपं मुषित्वा तस्य मन्दिरम् । महामोहं बृहद्धूर्तं चक्रुस्तत्र महीपतिम् ॥५०३॥
जीवं तस्याग्रतो हृष्टाः सोन्मादं नाटयन्ति ते । श्रूयतेऽसौ कलकलो गीततालारवोद्धतः ॥५०४॥
माहेश्वरास्तु ते ज्ञेयाः प्रबुद्धा ये जिनागमे । लोकस्य वारयन्त्येते रागादिस्तेनसङ्गतिम् ॥५०५॥
हितं न मन्यते वाक्यं स तून्मादेन विह्वलः । तत् तैः सारगुरुः प्रोक्तः सोऽज्ञत्वाद् बठरो गुरुः ॥५०६॥
जैनमाहेश्वरैस्तस्य त्यक्तं च शिवमन्दिरम् । रागादिचौरवशगं लोकभौतमवेत्य तम् ॥५०७॥

---

१. लोकस्य ॥ २. °न लोको ना° ॥ ३. धूर्त्ता लोकस्य व° ॥ ४. लोकं ॥

भिक्षां तं याचमानं च भोगाकाङ्क्षाक्षुधातुरम् । रागादयो भवग्रामे भ्रामयन्ति मदोद्धताः ॥५०८॥
तिर्यग्-नारक-मानुष्य-देवसम्बन्धिनो भवाः । चत्वारः पाटकास्तत्र प्रोक्तरूपाः प्रकीर्त्तिताः ॥५०९॥
कर्परं च शरावं च ताम्रं राजतमेव च । कीर्त्तितं नरकाद्यायुर्लोकभौतस्य भाजनम् ॥५१०॥
तत्र पापमषीलिप्तो नरकायुष्ककर्परे । दीनोऽसौ याचते भोगभिक्षां नरकपाटके ॥५११॥
न तत्र लभते भिक्षां रागादिस्तेनसंज्ञितैः । घोरैर्नरकपालैश्च षिङ्गतुल्यैः प्रपीड्यते ॥५१२॥
अनन्ततीव्रदुःखौघमनुभूय ततः क्वचित् । आयुष्ककर्परे भग्ने निर्गच्छेच्चौरवेष्टितः ॥५१३॥
पर्यटेदथ भिक्षार्थी तिर्यग्जन्मनि पाटके । तत्रापि नाश्नुते भोगान् बाध्यते च क्षुधादिभिः ॥५१४॥
निष्ठिते तिर्यगायुष्के मानुष्यकमवाप्नुयात् । पुण्यच्छायालवात् तत्र लभते भोगभोजनम् ॥५१५॥
तत्राप्युपद्रवैस्तैस्तैः पीड्यते धूर्त्तसन्निभैः । ताम्रपात्रे नरायुष्के भग्ने गच्छेत् सुरालयम् ॥५१६॥
बिभ्राणो राजताकारममरायुष्कभाजनम् । तत्र पुण्यमहाच्छायो लभते भोगभोजनम् ॥५१७॥
एवं लोको भवग्रामे बम्भ्रमीति पुनः पुनः । उन्मत्तस्तस्कराधीनो हसन् गायन् रुदन् भृशम् ॥५१८॥
भिक्षालवं समासाद्य तुच्छं वैषयिकं सुखम् । भौतवत् सुखमानी स स्वां न वेत्ति विडम्बनाम् ॥५१९॥
भ्रंशितो यैर्महैश्वर्यात् कुटुम्बाच्च वियोजितः । हितांस्तानेव रागादीन् लोकोऽयं वेत्ति बान्धवान् ॥५२०॥
भिक्षाभूतमिदं तुच्छं लब्ध्वा वैषयिकं सुखम् । तथा नृत्यति मूढात्मा यथाऽसौ बठरो गुरुः ॥५२१॥
धरणीनाथ ! तेनेदं लोकस्तत्त्वं न मन्यते । दुःखाब्धिमध्यपतितः सुखित्वमभिमन्यते ॥५२२॥
बभाषे धवलः क्ष्माभृत् तदुन्मत्ता भृशं वयम् । लुप्तं रागादिभिश्चौरैः स्वरूपं शिवमन्दिरम् ॥५२३॥
पर्यटामो भवग्रामे नष्टभावकुटुम्बकाः । सुदुर्लभा भोगभिक्षा तुष्टास्तल्लवलाभतः ॥५२४॥
मग्ना दुःखोदधावस्मात् कथं मोक्षो भविष्यति ? । सूरिराह यथा जातं तस्य वार्त्तान्तरं तथा ॥५२५॥
तथाहि—
तैरुपद्रूयमानं तं सम्प्रेक्ष्य बठरं गुरुम् । महामाहेश्वरस्याऽभूत् तस्यैकस्य कृपोपरि ॥५२६॥
पृष्टस्तेन महावैद्यस्ततस्तदुपदेशतः । आत्तोपकरणो रात्रौ गतोऽसौ शिवमन्दिरम् ॥५२७॥
नाटयित्वाऽथ तं सुप्ता बहुवेलं मलिम्लुचाः । माहेश्वरः शिवगृहं गतो दीपः स्फुटीकृतः ॥५२८॥
भवितव्यतयाऽपश्यत् खिन्नस्तं बठरो गुरुः । ययाचे चाम्बु स ददौ ततस्तत्तत्त्वरोचकम् ॥५२९॥
तत्पानान्नष्ट उन्मादो नैर्मल्यं चेतना ययौ । धूर्त्तास्ते तस्करा दृष्टा ददौ माहेश्वरोऽशनिम् ॥५३०॥[1]
जगौ च वैरिणस्तेऽमी तदेतेन निपातय । वज्रेण तेन ते चौराः समुत्थायाखिला हताः ॥५३१॥
उद्घाटितः स्फुरद्धामा चित्तापवरकस्ततः । कुटुम्बं स्वं स्फुटीभूतमुदभूद् रत्नसञ्चयः ॥५३२॥
दृष्टाऽखिला स्वसद्मश्रीः प्रमोदातिशयोऽजनि । [2]परित्यज्य भवग्रामं गतः शिवमठेऽथ सः ॥५३३॥
भूपः प्राह नियोज्येयं कथमत्र जने कथा । गुरुर्जगौ महामाहेश्वरो धर्मप्रबोधकृत् ॥५३४॥
लोकभौतं भवग्रामे दृष्ट्वा रागादिपीडितम् भिक्षामात्रेण सन्तुष्टमुन्मत्तं च कृपापरः ॥५३५॥

---

१. दृष्टा वज्रं माहेश्वरो ददौ ॥५३०॥ जगौ ॥ २. गतस्त्यक्त्वा भवग्रामं मठे सारगुरुः शिवे ॥५३३॥ भूपः ॥

अस्माद् दुःखात् कथं मोक्षः स्यादस्येति विचिन्तयन् । जिनवैद्योपदेशेन तद्धिताय प्रवर्त्तते ॥५३६॥
रागादिषु प्रसुप्तेषु क्षयोपशमभावतः । तत्स्वरूपे दीपयति ज्ञानदीपं शिवाश्रये ॥५७३॥
सम्यक्त्वं पाययन्त्यम्बु दत्ते च चरणाशनिम् । रागादितस्करगणं लोकस्तेन निहन्ति च ॥५३८॥
ततस्तस्य विशालः स्यान्निर्मलः कुशलाशयः । क्षीयन्ते प्राच्यकर्माणि बध्यन्ते नूतनानि न ॥५३९॥
याति दुश्चरितावेशः प्रभवत्यप्रमत्तता । मिथ्याविकल्पाः शाम्यन्ति समाधिश्च प्रवर्धते ॥५४०॥
उद्घाटयत्येष ततश्चित्तापवरकं निजम् । स्वाभाविककुटुम्बं सज्ज्ञानालोकेन पश्यति ॥५४१॥
जिहासति भवग्रामं निःसङ्गानन्दवांस्ततः । शाटं सूक्ष्माणवो यान्ति रूक्षतां तस्य गच्छतः ॥५४२॥
चिन्ता व्यावर्त्तते योगी जृम्भते ध्यानसङ्गतः । अपूर्वकरणं याति महासामायिकस्ततः ॥५४३॥
निहत्य क्षपकश्रेण्या घातिकर्म जिनो भवन् । अनुगृह्णाति जगतीं समुद्घातं ततो व्रजेत् ॥५४४॥
कर्मचक्रं समीकृत्य ततो योगान्निरुध्य च । समारोहति शैलेशीं सर्वकर्मक्षयावहाम् ॥५४५॥
त्यक्त्वा ततो भवग्रामं स्वाभाविककुटुम्बयुग् । शिवालयाभिधमठे सदाऽऽस्ते सुखनिर्भरः ॥५४६॥
अनेन हेतुना प्रोक्तमभूत् सारगुरोर्यथा । वार्त्तान्तरं तथा चेत् स्याद्दुःखं न क्षीयते तथा ॥५४७॥
इदं श्रुत्वा मुनेर्वाक्यं राजा लोकाश्च मोदिताः । प्राहुश्च त्वां प्रपन्नानां वृत्तान्तोऽयं न दुर्लभः ॥५४८॥
आज्ञाप्यतामिदानीं च यदस्माभिर्विधीयते । मुनिराह भवद्भिस्तत् क्रियतां यत्कृतं मया ॥५४९॥
निर्विण्णेन भवग्रामाद् दीक्षा भवनिबर्हणी । मया गृहीता सा ग्राह्या भवद्भिः सुखमिच्छुभिः ॥५५०॥
नृपः प्राह वयं नाथ ! त्वया यत्नेन बोधिताः । भवांस्तु बोधितः केन स्वयम्बुद्धोऽथवा वद ॥५५१॥
सूरिराह महाराज ! लघुतायै स्ववर्णनम् । ब्रुवे तथापि सद्वृत्तं त्वत्कुतूहलपूर्त्तये ॥५५२॥
अस्तीह कौतुकैः पूर्णं पुरं नाम्ना धरातलम् । राजा शुभविपाकोऽस्ति तत्र तेजोदिवाकरः ॥५५३॥
साधुता सुन्दरी तस्य पुण्यसिंहस्थितौ दरी । तयोः सुतो बुधो जातो विस्फुरद्बुद्धिपाटवः ॥५५४॥
क्रमेण वर्धमानोऽसौ बभूव गुणरत्नभूः । शीलेनालङ्कृतश्चारुरूपेण मकरध्वजः ॥५५५॥
भ्राता शुभविपाकस्य महानर्थकरः परः । तथाऽशुभविपाकोऽस्ति देवी तस्याऽस्त्यसाधुता ॥५५६॥
ताभ्यां विषाङ्कुरः क्रूरो मन्दो नाम सुतोऽजनि । गुणहीनोऽपि मदवान् वर्धमानो बभूव सः ॥५५७॥
पितृव्यपुत्रभावेन मैत्र्यभूद् बुध-मन्दयोः । सर्वत्र सहितावेव स्वैरं विचरतः स्म तौ ॥५५८॥
इतश्च धिषणा नाम पुरेऽस्त्यमलमानसे । शुभाभिप्रायभूपस्य जयन्तीव सुता शुचिः ॥५५९॥
बुधेन परिणीता सा गृहायाता स्वयंवरा । विचाराख्यः सुतस्तस्या मनोरथशतैरभूत् ॥५६०॥
अन्यदा बुध-मन्दाभ्यां ददृशे भालपर्वतः । विलसद्भ्र्यां निजक्षेत्रे सानुस्थकबरीवनः ॥५६१॥
तस्याधस्ताद् गता दूरं दृष्टा नासा महागुहा । तत्राऽपवरकद्वन्द्वं दृष्टं भूयोऽन्धकारभृत् ॥५६२॥
इत्थमाश्चर्ययुतयोः पश्यतोर्बुधमन्दयोः । गुहातो निर्गता नारी काचित् पवनचञ्चला ॥५६३॥
दर्शयन्ती पुरः प्रीतिं सा कृत्वा प्रणतिं तयोः । जगौ साधुकृतं नाथौ ! युवाभ्यां यदिहागतम् ॥५६४॥
मन्दस्तां कोमलोल्लापैः सस्नेहं समभाषत । का त्वं बाले ! किमर्थं वा वसस्यत्र गुहान्तरे ? ॥५६५॥

इति श्रुत्वा वचो मूर्च्छां प्राप सा शोकपीडिता । मन्दस्यैतत् किमित्येवं जगौ भूयश्च पृच्छतः ॥५६६॥
युवयोर्विस्मृतिर्नाथ ! मम शोकस्य कारणम् । अहं भुजङ्गता नाम युवयोः परिचारिका ॥५६७॥
अहं भवद्भ्यामेवास्यां गुहायां स्थापिता पुरा । अस्यां हि घ्राणनामास्ति वयस्यो युवयोः प्रियः ॥५६८॥
तिष्ठामि भवदादेशात् तस्याऽहं परिचारिका । सङ्गतं चिरकालीनं युवयोः सह तेन हि ॥५६९॥
पुरेऽसंव्यवहाराख्ये स्थितिः प्राग् युवयोरभूत् । एकाक्षाख्ये गतौ कर्मपरिणामाज्ञया ततः ॥५७०॥
विकलाक्षे ततः प्राप्तौ तत्राऽऽस्ते पाटकत्रयम् । द्वीतीयपाटके तत्र त्रीन्द्रियाख्ये स्थितौ युवाम् ॥५७१॥
दत्तेयं वां गुहा कर्मपरिणामेन भूभुजा । प्रसादमीयुषा तत्र घ्राणाख्यश्च कृतः सुहृत् ॥५७२॥
स्थानेषु तादृशेष्वेष ततः प्रभृति वां हितः । अन्वागतो युवाभ्यां च गुहास्थः परिलालितः ॥५७३॥
आगताभ्यां विशेषेण लालितो नृगतिं पुरीम् । अहं भुजङ्गताख्या च कृताऽस्य परिचारिका ॥५७४॥
तदेवं चिरसम्बद्धौ कुरुथो गजमीलिकाम् । युवां यदि ततोऽन्यत् किं परं मे शोककारणम् ? ॥५७५॥
युवाभ्यां प्राक्तनस्थित्या तद् धार्या प्रेमपद्धतिः । इति श्रुत्वा बुधो दध्यौ धूर्तेयं नैव शोभना ॥५७६॥
ईषत्स्मितं सलज्जं च कुलस्त्री मृदु भाषते । इयं च बृहदाटोपा वितनोति विपर्ययम् ॥५७७॥
इत्युपेक्षापरस्तस्यां बुधो नोत्तरमप्यदात् । स्नेहक्रीतोऽभवत् तस्याः साक्षाद् मन्दस्तु किङ्करः ॥५७८॥
उवाच किं करोम्येष ? ततः प्राह भुजङ्गता । सेव्यः सुहृत् त्वया गन्धलुब्धबुद्धिरयं सदा ॥५७९॥
चन्दना-गुरु-कर्पूर-कस्तूर्यादि सुगन्धि यत् । तद् रोचतेऽस्य नामापि दुर्गन्धस्य न रोचते ॥५८०॥
इष्टोपनत्याऽनिष्टस्य दूरतश्च निवारणात् । घ्राणेन लालितेनेह तद् भावि भवतोः सुखम् ॥५८१॥
मन्दः प्राह करोम्येवं तिष्ठ भद्रे ! निराकुला । साऽपि तद्वचसा तुष्टा दधौ मौनं बुधः पुनः ॥५८२॥
दध्यौ च क्षेत्रमेतद् मे शैलश्चेयं महागुहा । घ्राणोऽप्यस्यां स्थितः पाल्यो मम नास्त्यत्र संशयः ॥५८३॥
अस्या नार्या गिरा कार्यं केवलं नास्य लालनम् । आक्षेत्रमोक्षं कार्याऽस्य धारणा लोकयात्रया ॥५८४॥
इति निश्चित्य तं घ्राणं पालयन्नपि नो बुधः । दोषौघैर्युज्यते कीर्तिं लभते शुद्धमार्गगः ॥५८५॥
मन्दस्तु पालयन् घ्राणं पुरस्कृत्य भुजङ्गताम् । लौल्यात् तंतम्यते बाढं सुगन्धिद्रव्यसङ्ग्रहैः ॥५८६॥
शङ्कापिशाच्या दुर्गन्धं जिहीर्षैश्च निहन्यते । धृतिसौख्यं न लभते हस्यते च विवेकिभिः ॥५८७॥
इतश्च प्राप्ततारुण्यो विचारो नृपनन्दनः । दृष्ट्वाऽऽयातोऽखिलान् देशान् गतो देशदिदृक्षया ॥५८८॥
हृदि प्रहृष्टौ धिषणा-बुधौ तत्र समागते । मुदितं राजभवनं कृतस्तस्यागमोत्सवः ॥५८९॥
आकर्ण्य घ्राणसम्बन्धं सञ्जातं बुध-मन्दयोः । रहसि स्वीयपितरं विचारः स इदं जगौ ॥५९०॥
वयस्यो घ्राणनामाऽयं न युक्तो दुष्टधृष्टधीः । यदहं भवचक्रेऽगां गतो देशदिदृक्षया ॥५९१॥
राजमार्गे मम दृशोस्तत्रैका योषिदागता । मद्दर्शनाद् मुखे मग्ना मयूरीव घनागमात् ॥५९२॥
ममापि प्रमदो दृष्ट्वा तामभूदनिवारितः । कुतस्त्योऽसीति पृष्टोऽहं नतो दत्ताशिषा तया ॥५९३॥
मयोक्तं बुधराजस्य पुत्रोऽहं धिषणात्मजः । देशान् दिदृक्षुरायातो धरातलपुरादिह ॥५९४॥
हर्षाश्रुपूर्णनयना श्रुत्वेदं साऽङ्गनाऽवदत् । प्रागेव विदितो वत्स ! त्वं मे प्रेमैकभाजनम् ॥५९५॥

मया त्वं बालको मुक्तस्तन्मां वेत्सि विशिष्य न । मार्गानुसारिताऽऽख्याऽहं मातुः प्रियसखी तव ॥५९६॥
तव माता मम प्राणाः पिता ते जीविताधिकः । तयोरेवाहमादेशाद् देशान् द्रष्टुं विनिर्गता ॥५९७॥
जातमात्रे त्वयि सुते, भागिनेयोऽसि तेन मे । सर्वस्वं परमात्मा च किं किं त्वं मे न वर्त्तसे? ॥५९८॥
कृतं चारु यदायातो देशदर्शनकाम्यया । देशाटनं किल ज्ञानपूःकपाटविपाटनम् ॥५९९॥
तच्च चारुतरं वत्स ! भवचक्रे यदागतः । अत्र दृष्टेऽखिलं दृष्टमिदं सर्वाद्भुताऽऽस्पदम् ॥६००॥
धन्याऽस्मि च यया दृष्टस्त्वं हृत्कुमुदचन्द्रमाः । मयाऽप्युक्तं कृतार्थोऽस्मि मिलितोऽहं यदम्बया ॥६०१॥
दर्शयत्वधुनाऽम्बा मे निखिलं भवचक्रकम् । साऽपि तद् बाढमित्युक्त्वा सवृत्तान्तमदर्शयत् ॥६०२॥
अथैकत्र मया दृष्टं पुरं तत्र महानगः । निविष्टं शिखरे तस्य रमणीये परं पुरम् ॥६०३॥
ततो मयोक्तं किं नाम पुरमेतदधः स्थितम् ? । किं नामाऽयं गिरिर्मातः शिखरे किं परं पुरम् ? ॥६०४॥
मार्गानुसारिता प्राह पुरं सात्त्विकमानसम् । इदमत्रातितुङ्गोऽयं विवेकवरपर्वतः ॥६०५॥
विख्यातं शिखरं चेदमप्रमत्तत्वनामकम् । इदं जैनपुरं तत्र स्थित्याप्युच्चं गुणैरिव ॥६०६॥
इदं वदन्त्यामेवास्यां पुरुषैर्वेष्टितो मया । नीयमानो मया (?) दृष्टो राजपुत्रो रणक्षतः ॥६०७॥
मयोक्तं कोऽयमम्बास्त्रैः कथं च निशितैः क्षतः ? । कुत्र वा नीयते? केऽमी लग्नाश्च परिचारकाः ? ॥६०८॥
मार्गानुसारिता प्राह राजतेऽत्र महागिरौ । राजा चारित्रधर्माख्यो यतिधर्मश्च तत्सुतः ॥६०९॥
संयमो नाम तस्याऽयं पुरुषः पौरुषाधिकः । गतोऽस्त्रैः क्वचिदेकाकी महामोहादिभिः क्षतः ॥६१०॥
नेष्यन्तीमं स्वभवने रणभूमेः पदातयः । तिष्ठन्त्यस्य पुरे जैने बहवः खलु बान्धवाः ॥६११॥
मयोक्तं द्रष्टुमिच्छामि भाव्यत्र यदतः परम् । नीत्वा मां शैलशिखरे सर्वं मातः ! प्रदर्शय ॥६१२॥
मां निनाय पुरं जैनं ततो मार्गानुसारिता । ददर्श मण्डपे चित्तसमाधाने स भूपतिः ॥६१३॥
मोहाद्यैर्निहतं दृष्ट्वा संयमं तत्र चागतम् । केचिद् मुञ्चन्ति हुङ्कारान् केचित् खिद्यन्ति रोषणाः ॥६१४॥
भुजमास्फोटयन्त्यन्ये परे भ्रुकुटिभीषणाः । जायन्ते केऽपि रक्ताङ्गाः परेऽसिधृतदृष्टयः ॥६१५॥
केचित् प्रवृत्ताट्टहासा केचिदूर्जितगर्जिताः । केचित् कराहतभुवः केऽपि साक्षात् कृशानवः ॥६१६॥
तादृशं क्षुभितं प्रेक्ष्य निखिलं राजमण्डलम् । चारित्रधर्मराजेन्द्रं सद्बोधो नीतिविज्जगौ ॥६१७॥
धीराणां युज्यते नायं सम्भ्रमः कातरोचितः । तदेते विनिवार्यन्तां देव ! क्षुब्धाब्धिसन्निभाः ॥६१८॥
भावः परीक्ष्यतामेषामथेङ्गितनिवारिताः । चारित्रधर्मराजेन ते सर्वे मौनमास्थिताः ॥६१९॥
स्वं स्वं विवक्षितं ब्रूतेत्युक्ताश्च पृथिवीभुजा । नृपा जगुर्योद्धुकामास्त्याग-शौचा-नृतादयः ॥६२०॥
विलम्बोऽद्यापि नो युक्तः संयमाभिभवे विभोः । सिंहः किं स्ववनोन्माथिगजघाते विलम्बते ॥६२१॥
वृद्धिकृद् विषवृक्षाणामपराधक्षमा द्विषाम् । तेषां वीर्यकुठारेणच्छेदनं हितकारणम् ॥६२२॥
उल्लासोऽगलितेषु स्यादभ्रेष्विव रवित्विषाम् । कृतम्लानिषु नास्माकं महामोहादिशत्रुषु ॥६२३॥
कारणं देवपादानामनिच्छैव द्विषां स्थितौ । निद्रयैव मृगारातेः करी क्रीडावने भवेत् ॥६२४॥
अलं वैरिचमूं हन्तुमेकैकोऽपि भटस्तव । एकोऽपि पूरः क्षुब्धाब्धेः प्लावयत्येव काननम् ॥६२५॥

क्रोधकण्डूं रिपुतरुस्कन्धेष्वपनिनीषताम् । त्वदुपेक्षाङ्कुशोऽस्माकं द्विपानां प्रतिबन्धकः ॥६२६॥
द्विषद्भिरभिभूतानां निष्फलं देव ! नोऽधुना । छन्नस्यान्तर्ज्वलत्तेजः कृशानोरिव भस्मना ॥६२७॥
प्रेक्ष्य तान् रणकण्डूलानेवं भूपान् स भूपतिः । गतो गुह्यसभां मन्त्रिमहत्तमसमन्वितः ॥६२८॥
गता तत्रापि सा सार्द्धं मया मार्गानुसारिता । पृष्टौ राज्ञोचितं तत्र ततो मन्त्रिमहत्तमौ ॥६२९॥
महत्तमोऽवदत्तत्र सम्यग्दर्शननामकः । उक्तं त्यागादिधीरैर्यत् तत्क्रियैवाधुनोचिता ॥६३०॥
शत्रूणामपमानेन मानी तिष्ठति कोऽलसः । विनाऽपमानकृद्ध्वंसं मौनिनो न धृतिर्भवेत् ॥
नाग्निः प्रज्वालयत्युच्चैराक्रामन्तं क्रमेण किम् ॥६३१॥
तस्याऽजननिरेवास्तु योऽरिदग्धोऽपि जीवति । स निन्द्यः सर्वलोकानां स लघुः पवनादपि ॥६३२॥
एकारिरपि वीर्याढ्यः समुत्थाय जिगीषति । अत्ययुक्तं तव स्थातुं यस्याऽनन्ताः किलारयः ॥६३३॥
तदरिध्वान्तसङ्घातं विनिर्धूयोदयी भव । राजार्केऽभ्यभिधायासौ विरराम महत्तमः ॥६३४॥
चारित्रधर्मराजोऽथ पप्रच्छ सचिवाग्रिमम् । सद्बोधं किमिह न्याय्यं कर्तुं वैरिपराभवे ? ॥६३५॥
स प्राह देव ! नो युक्तमन्यथा प्रतिभाषितुम् । अस्मिन् महत्तमेनोच्चैर्ममादेरिव भाषिते ॥६३६॥
तथापि त्वत्कृपानुन्नः किञ्चिदेनं प्रतिब्रुवे । इति विज्ञप्य राजानं स जगाद महत्तमम् ॥६३७॥
दक्षोऽसि स्वामिभक्तोऽसि धुर्यस्तेजस्विनामसि । वचो येनेदृशं प्रोक्तं गुरुणाऽपि हि दुर्वचम् ॥६३८॥
द्विषामभिभवः सत्यं दुःसहो मानिकेसरिन् ! । सत्यं मोहादयो वध्याः सत्यं पूर्णं बलं च नः ॥६३९॥
प्रस्तावः केवलमिहापेक्षणीयो जिगीषता । प्रस्तावं फलदं प्राहुर्नीति-पौरुषयोर्बुधाः ॥६४०॥
स्थानं यानं तथा सन्धिर्विग्रहश्च परैः सह । संश्रयो द्वैधभावश्च षड् गुणाः परिकीर्त्तिताः ॥६४१॥
उपायः कर्मसंरम्भे विभागो देश-कालयोः । पुरुषद्रव्यसम्पच्च प्रतिकारस्तथाऽऽपदाम् ॥६४२॥
पञ्चमी कार्यसिद्धिश्च स्मृतमित्यङ्गपञ्चकम् । साम-दान-भेद-दण्डा उपायाः परिकीर्त्तिताः ॥६४३॥
प्रभुत्वो-त्साह-मन्त्राख्याः प्रोक्तास्तिस्रश्च शक्तयः । मित्र-काञ्चन-भूमीनां लाभाः सिद्धित्रयं ततः ॥६४४॥
आन्वीक्षिकी त्रयी वार्त्ता दण्डनीतिस्तथाऽपरा । विद्याश्चतस्रो भूपानां फलवत्यः स्वगोचरे ॥६४५॥
नीतिसारमिदं ज्ञेयं राज्ञो भावार्थसंयुतम् । विना भावं तु विज्ञानमन्धस्यादर्शसन्निभम् ॥६४६॥
भावानभिज्ञोऽसाध्येऽपि प्रवर्त्तेत हि वस्तुनि । ततो हास्यो भवेल्लोके समूलश्च विनश्यति ॥६४७॥
इदं च सर्वं युद्धस्य मूलनष्टं प्रयोजनम् । फलवांस्तावकोत्साहः कथं तत्र भविष्यति ? ॥६४८॥
वयं महारयस्ते च भवचक्रपुरं तथा । स कर्मपरिणामो राट् सा च चित्तमहाटवी ॥६४९॥
यस्यायत्तमिदं सर्वं भवजन्तोः स वेत्ति न । नामाप्यस्मादृशां किन्तु मोहादीन् बहु मन्यते ॥६५०॥
यत्राधिकः पक्षपातो बलेऽस्य विजयेत तत् । तत् तेनानादृतानां नो युज्यते गजमीलिका ॥६५१॥
प्रदीपा इव विद्वांसः सङ्कुचन्ति प्रवृद्धये । तैलपूरमिव प्राप्य प्रस्तावनयविस्तरम् ॥६५२॥
नश्यतोऽपि न दक्षस्य न्यूनं भवति पौरुषम् । प्रतिमेषं भृशं हन्तुं मेषोपसरति स्फुटम् ॥६५३॥

१ °ध्वंसं न स्यात् तेजस्विनः सुखम् ॥ ६३१ ॥ तस्या° ॥ २. मेषो ह्यपसरत्येव प्रतिमेषजिघांसया ॥६५३॥मह°

महत्तमो जगावार्य ! सोऽस्मान् विज्ञास्यते न वा । उपस्थिताश्च रिपवः स्वस्थैः स्थेयं कथं ततः ? ॥६५४॥
जगौ मन्त्री मा त्वरिष्ठाः कालसाध्ये प्रयोजने । बलद्वये समानोऽस्ति स कर्मपरिणामराट् ॥६५५॥
भवजन्तुस्तदायत्तः कदाचित्तेन बोधितः । स करिष्यति नः पक्षं हनिष्यामो रिपूंस्तदा ॥६५६॥
तेन कालविलम्बोऽत्र रोचते मे प्रयोजने । अप्रस्तावनिशा तेजोभानोर्नाभ्युदयावहा ॥६५७॥
महत्तमो जगौ तर्हि दूतस्तेषां प्रहीयताम् । दूतेन भर्त्सितास्ते यद् मर्यादां व्यतियन्ति न ॥६५८॥
"सचिवः प्राह न प्रेष्यो दूतः स्थेयमसम्भ्रमैः ।" "महत्तमो जगौ केयमतिभीतिर्भवादृशाम् ? ॥६५९॥
दण्डपूर्वश्च यदि ते दूतस्तेषु न रोचते । प्रेष्यतां सामपूर्वस्तत् मिथः सन्धिविधौ पटुः" ॥६६०॥
सद्बोधोऽथ जगौ "साम क्रुद्धे कलहवृद्धिकृत् । उद्गिरत्यग्निमेवोच्चैस्तप्तलोहे धृतं पयः ॥६६१॥
फलेन ज्ञायतामेतद् यद्वा दूतः प्रहीयताम् । ज्ञात्वा ततश्च तद्भावं विधेयं रुचितोचितम्" ॥६६२॥
इदं चारित्रधर्मस्य संलग्नं वचनं हृदि । प्रेषितः सत्यदूतस्तैर्महामोहबले गतः ॥६६३॥
मया सह गता तत्र साऽपि मार्गानुसारिता । प्रमत्ततानदीतीरे चित्तविक्षेपमण्डपे ॥६६४॥
महामोहनृपस्याग्रे सत्यदूतः स्थितो जगौ । "चित्तवृत्तिमहाटव्या भवजन्तुः किल प्रभुः ॥६६५॥
बहिरङ्गान्तरङ्गाणां पुराणां भूभुजामपि । स एवेशः समोऽसौ नः को विरोधस्ततो मिथः ॥६६६॥
स्वामिभक्ताः क्षयं भृत्या न स्वपक्षस्य कुर्वते । दृढं भवतु नः प्रेम युष्माभिः सह तन्नृप !" ॥६६७॥
सत्योदितमिदं श्रुत्वा महामोहसभास्थिताः । क्रोधान्धा जगदुः सर्वे समं भ्रुकुटिभीषणाः ॥६६८॥
स्वामी नो भवजन्तुर्यत् तदुक्तं दुष्ट ! केन ते । पातालेऽपि गतानां वो न त्राणमनया गिरा ॥६६९॥
आलजालप्रलापिंस्तद् व्रज दूताधम ! द्रुतम् । सज्जा भवत सर्वेऽपि वयं योद्धुं समागताः ॥६७०॥
दूतस्य तर्जनामेवं कृत्वा ते प्रस्थिताः क्रुधा । महामोहं पुरस्कृत्य सर्वेऽपि कवचावृताः ॥६७१॥
सत्येनापि प्रभोः सर्वा तेषां चेष्टा निवेदिता । दृष्ट्वाऽऽयातां मोहचमूं तेन सज्जीकृतं बलम् ॥६७२॥
आयोधनं तयोर्लग्नं दारुणं सैन्ययोर्द्वयोः । चित्तवृत्तिमहाटव्यां खड्गाखड्गि परस्परम् ॥६७३॥
उदस्तास्त्रकृतोद्योतं रजोदर्शितदुर्दिनम् । घनाघनसमं भूरि तुर्यौघैर्गर्जितोर्जितम् ॥६७४॥
पाटयन्तः परानीकं महामोहभटाः स्फुटम् । उद्वेल्लितास्तत्र यमा बहुरूपा इवागताः ॥६७५॥
हतवाजिरथव्रातं दलिताखिलवारणम् । चारित्रधर्मराजस्य चकम्पेऽथाखिलं बलम् ॥६७६॥
जितप्रायस्ततो नंष्ट्वा स्वस्थानं स गतो द्रुतम् । लीनः स्थितोऽरिसेना तु स्थिता रुद्ध्वा मदोद्धता ॥६७७॥
महामोहनरेन्द्रस्य राज्यं परिणतं ततः । मार्गानुसारिता प्राह "दृष्टं वत्स ! कुतूहलम्" ॥६७८॥
दृष्टं मयोक्तं किन्त्वत्र ज्ञातुमिच्छामि कारणम् । सा प्राह जगतीं जेतुं रागकेसरिमन्त्रिणा ॥६७९॥
मानुषाणि नियुक्तानि पश्चात्मीयानि कुत्रचित् । विजितानि पुरा तानि सन्तोषेणेह दोष्मता ॥६८०॥
चारित्रधर्मनृपतेस्तन्त्रपालेन लीलया । कलहस्तन्निमित्तोयं जातोऽमीषां परस्परम् ॥६८१॥

---

१. यदा तेन प्रबोधितः ॥ २. °टव्यां राजहंसालिभीतिदम् ॥६७३॥ तताञ्चतडिदुद्योतं ॥ ३. तु प्रजहर्ष मदो° ॥ ४. °त् । जितानीह पुरा तानि सन्तोषेण धनुष्मता ॥ ६८० ॥

स्पर्शनं रसना घ्राणं दृष्टिः श्रोत्रं तथा परम् । पञ्चैतानि जगद्दुःखकराणि जगदुर्बुधाः ॥६८२॥
ततो मयोक्तं पूर्णं मे देशदर्शनकौतुकम् । अधुनाऽहं गृहे यामि तयोक्तं वत्स ! गम्यताम् ॥६८३॥
आगमिष्याम्यहमपि वेगेनानुपदं तव । ततोऽहमागतो गेहे तद् घ्राणोऽयं न सुन्दरः ॥६८४॥
मानुषाणां तृतीयोऽयं रागकेसरिमन्त्रिणः । जगत्प्रतारणपटुः पर्यटत्यतिनिर्घृणः ॥६८५॥
इत्थं बुधाय बौधेये निवेदयति सत्वरम् । मार्गानुसारिताऽऽयाता तया तद्गीः समर्थिता ॥६८६॥
घ्राणं बुधस्ततोऽनर्थकारणं जेतुमैहत । इतो भुजङ्गतानुन्नो गन्धो घ्राणमलालयत् ॥६८७॥
असौ सुगन्धिद्रव्याणामन्वेषणरतोऽन्यदा । स देवराजभार्याया भगिन्या भवने गतः ॥६८८॥
सपत्नीपुत्रघातार्थं गन्धायोगस्तया कृतः । मारणात्मा क्षणे तस्मिन् लालाविषकरम्बितः ॥६८९॥
तां गन्धपुटिकां द्वारे मुक्त्वा साऽन्तर्गृहं गता । त्वां विलोक्याऽऽगतो मन्दो विदधे तत्र मुत्कलाम् ॥६९०॥
ददौ घ्राणाय तान् गन्धांस्ततोऽसौ प्रलयं गतः । तां घ्राणदुष्टतां दृष्ट्वा विरक्तो नितरां बुधः ॥६९१॥
तेन शिष्टात्मना पृष्टा ततो मार्गानुसारिता । कथं हेयो मया घ्राणः ? साऽऽह हित्वा भुजङ्गताम् ॥६९२॥
तिष्ठ त्वं साधुमध्यस्थो दोषायेत्थमिदं न ते । बुधेनापि कृतं सर्वं तद्वचो हितकृत् तथा ॥६९३॥
ततो गृहीतदीक्षोऽसौ परिज्ञातागमः शुचिः । आचार्यैः स्वपदे भूरिलब्धिपात्रं निवेशितः ॥६९४॥
स एषोऽहं बुधाचार्यो भवद्दोषविधित्सया । विहाय गच्छमेकाकी स्वच्छबुद्धिं समागतः ॥६९५॥
अयं वैराग्यहेतुर्मे जातो युष्मादृशामपि । इदं सम्पद्यते सर्वं पश्यतां ज्ञानचक्षुषा ॥६९६॥
जन्म-मृत्यु-जरा-व्याधिबाधितोऽयं भवोऽखिलः । इदमेवाभयस्थानं भूप ! जैनेन्द्रशासनम् ॥६९७॥
युज्यते क्षणमप्येकं धीर ! तन्न विलम्बितुम् । हीयतां भोगगरलं पीयतां प्रशमामृतम् ॥६९८॥
ततो धवलराजेन सर्वे साकूतमीक्षिताः । लोकाः प्रोक्ताश्च संलग्नं कीदृशं भवतां वचः ॥६९९॥
प्रोचुस्तेऽनेन वचसा जीविताः सुधया वयम् । क्रियतां तूर्णमादिष्टं धर्मस्य त्वरिता गतिः ॥७००॥
तदाकर्ण्य परं हर्षं राजेन्द्रः प्राप पूतधीः । राज्याभिषेकमाधातुं प्रोवाच विमलं ततः ॥७०१॥
पुत्र ! गृह्णाम्यहं दीक्षां त्वं राज्यमनुपालय । विमलः प्राह "किं चित्ते वल्लभोऽहं तवास्मि न ? ॥७०२॥
यत् स्वयं यासि निर्वाणे मां स्थापयसि जन्मनि । गले राज्यशिलाक्षेपो मम तात ! न युज्यते" ॥७०३॥
तच्छ्रुत्वाऽतितरां तुष्टः प्रोचे न त्वां त्यजाम्यहम् । राज्ये ततश्च संस्थाप्य पुत्रकं कमलाभिधम् ॥७०४॥
दिनान्यष्टविधायोच्चैर्जिनपूजां महोदयाम् । प्रदाय च महादानं शुभे काले समाहितः ॥७०५॥
सबान्धवः सपत्नीको विमलेन समं नृपः । सपौरलोको निष्क्रान्तः सम्यक्त्वं जगृहुः परे ॥७०६॥
वामदेवस्य मम तु प्रबोधो न तदाऽप्यभूत् । ज्ञातो धूर्तो मया सूरिरसौ बहुलिकास्पृशा ॥७०७॥
राजादीनां मया दीक्षावसरे चेति चिन्तितम् । मुनिः सिद्धेन्द्रजालोऽयं लोकान् सर्वानवञ्चयत् ॥७०८॥
ग्राहयिष्यति तेनैतानेष दीक्षां वशीकृतान् । विमलोऽपि वयस्यो मे मां नेष्यति बलात् सह ॥७०९॥
तदादौ वञ्चयाम्येनमिति मत्वा पलायितः । सर्वत्रान्वेषितो दीक्षादिनेऽहं विमलेन च ॥७१०॥

---

१. लीलावतां सुगन्धानामन्यदान्वेषकः सदा ॥

अदृष्ट्वा मां बुधाचार्यः पृष्टः क्वागात् सुहृत् स मे ? । ज्ञानवान् स च निःशेषं तस्मै मच्चरितं जगौ ॥७११॥
विमलः प्राह भव्यः किं नायं बत शठाशयः ? । सूरिः प्रोवाच नाऽभव्यः प्रकृत्या सुन्दरो ह्ययम् ॥७१२॥
दोषः सर्वोऽपि चैतस्य भगिनीभ्रातृसङ्गजः । भगिन्यस्य बहुलिका भ्राता च स्तेयनामकः ॥७१३॥
तद्वशोऽयं पुरा चक्रे रत्नस्य हरणादिकम् । विमलः प्राह भाव्यस्य कदा तत्त्यागसुस्थता ॥७१४॥
सूरिराह गते भूरिकाले ताभ्यां स मोक्ष्यते । ऋजुताऽस्तेयते कन्ये परिणीय शुभाशयात् ॥७१५॥
तच्छ्रुत्वा विमलेनाहमयोग्यत्वादुपेक्षितः । प्राप्तोऽहं काञ्चनपुरे दृष्टश्च सरलो वणिग् ॥७१६॥
गतस्तस्याऽऽपणे तत्र दीप्तिं बहुलिका ययौ । कृतं तत्पादपतनं चक्षुर्मोदाश्रुणा भृतम् ॥७१७॥
उक्तं मया च दृष्ट्वा त्वां जनकस्य स्मराम्यहम् । पुत्र एवास्यपुत्रस्य त्वं ममेति जगाद सः ॥७१८॥
नीतोऽहं स्वगृहे तेन बन्धुमत्याः समर्पितः । स्वभार्यायास्तया स्नानभोजनादि च कारितः ॥७१९॥
पृष्टश्च नामगोत्रादि मया सर्वं निवेदितम् । सजातीयोऽयमित्युच्चैर्मुदितः सरलो हृदि ॥७२०॥
जगौ बन्धुमतीं भार्ये ! धात्रा नूनमपुत्रयोः । पुत्रोऽयमावयोर्दत्तो वृद्धत्वपरिपालकः ॥७२१॥
तच्छ्रुत्वा बन्धुमत्याप मुदं मय्येव मन्दिरम् । सरलेन च निःक्षिप्तं हट्टस्थं दर्शितं धनम् ॥७२२॥
हट्ट एव स शेते च मद्युक्तो धनमूर्च्छया । अन्यदा तिष्ठतोर्गेहे सन्ध्यायां सुखमावयोः ॥७२३॥
प्रेषितो बन्धुलेनैत्य सरलाह्वायको जगौ । वस्तव्यं मद्गृहे षष्ठीजागरेऽद्य त्वया सुहृत् ॥७२४॥
ततोऽहं सरलेनोक्तो याम्यहं बन्धुलालये । दुस्त्यजो मित्रनिर्बन्धस्तत् त्वं गत्वाऽऽपणे वस ॥७२५॥
मयोक्तं गमनेनालं हट्टे तातोज्झितस्य मे । अम्बायाः पादमूलेऽहं वत्स्याम्यथाविशङ्कितः ॥७२६॥
ततोऽहो ! स्नेहसारोऽयमिति सञ्चिन्तयन् हृदि । एवं भवत्विति वदन् मुदितः सरलो गतः ॥७२७॥
स्थितो गृहेऽहं रात्रौ च स्तेयवीर्यं विजृम्भितम् । अर्धरात्रे गतो हट्टं हर्तुमन्तर्धनं ततः ॥७२८॥
दृष्टश्चोद्घाटयन् हट्टमागतैर्दाण्डपाशिकैः । मुक्तस्तैः प्रत्यभिज्ञाय किं करोतीति चिन्तिभिः ॥७२९॥
तदन्तर्धनमुत्खातं मयोद्घाट्यापणं ततः । तस्यैव पश्चाद्भूभागे निखातं चापणस्य वै ॥७३०॥
रात्रौ विभातप्रायायां कृतो हाहारवो महान् । मिलितो नागरो लोकः सम्प्राप्तः सरलोऽपि च ॥७३१॥
आविर्बभूवुः प्रच्छन्नाः स्थिता ये दाण्डपाशिकाः । सरलः प्राह किं जातं ? मयोक्तं मुषितं धनम् ॥७३२॥
सोऽवक् त्वया कथं ज्ञातः मयोक्तं त्वां विनाऽधृतिः । इहागां रात्रिशेषेऽहं दृष्टमेतत् तदेदृशम् ॥७३३॥
दध्युः श्रुत्वेत्यदो दाण्डपाशिकास्तस्करो ह्ययम् । अस्याहो ! वञ्चनाशक्तिरहो ! विश्रम्भघातिता ॥७३४॥
ततस्ते जगदुः श्रेष्ठिन् ! चित्ते भव निराकुलः । लब्धोऽस्ति चौर इत्येतैः साकूतमहमीक्षितः ॥७३५॥
जातं ततो मम भयं ग्रहीष्यामः सलोप्त्रकम् । इत्यालोच्य गतास्तावद् प्रचण्डा दाण्डपाशिकाः ॥७३६॥
लङ्घितं तद्दिनं भूरिविकल्पाकुलितस्य मे । गच्छन् रात्रौ धनं हृत्वा गृहीतो दाण्डपाशिकैः ॥७३७॥
जातः कोलाहलो लोको मिलितो नागरोऽखिलः । रिपुसूदनराज्ञोऽग्रे नीतोऽहं दाण्डपाशिकैः ॥७३८॥
तेन वध्यतयाऽऽज्ञप्तः सरलोऽथ समागतः । पतित्वा पादयो राज्ञो जगौ मेऽसौ प्रियः सुतः ॥७३९॥
मुच्यतां कृपया तन्मे सर्वस्वं गृह्यतामिदम् । मामसुञ्चत् ततो राजा तस्याऽयच्छच्च तद्धनम् ॥७४०॥

जगौ च सरलायेदं पुत्रोऽयं तव तिष्ठतु । मदभ्यर्णे तव गृहे न युक्तोऽयं विषाङ्कुरः ॥७४१॥
दुश्चेष्टितैः पराभूतो नष्टः पुण्योदयोऽथ मे । श्रेष्ठिना प्रतिपन्नं तद् वचनं भूपतेस्तदा ॥७४२॥
स्थितो धिक्कारनिहतो दीनोऽहं राजमन्दिरे । शान्ते बहुलिका-स्तेये राजदण्डभयाद् मम ॥७४३॥
तथापि सर्वकार्येषु लोको मां परिशङ्कते । मय्येवान्यकृतं चौर्यं दत्ते प्रत्येति नो वचः ॥७४४॥
विद्यासिद्धेन केनापि राज्ञः श्रीगृहमन्यदा । मुषितं लक्षितो नासौ दोषो मय्येव सोऽर्पितः ॥७४५॥
ततोऽहं गाढरुष्टेन राज्ञा बाढं कदर्थितः । सरलस्यापि वचनं नादत्तं तीव्रतेजसा ॥७४६॥
उल्लम्बितोऽहं विरटन् जीर्णा प्राग् गुटिका मम । भवितव्यतया दत्ता गुटिकाऽभिनवा ततः ॥७४७॥
गतः पापनिवासायां नगर्यामन्त्यपाटके । तत्रानुभूय दुःखानि गुटिकान्तरलाभतः ॥७४८॥
पञ्चाक्षपशुसंस्थाने पुरे गत्वा गतस्ततः । मुक्त्वाऽसंव्यवहाराख्यं सर्वेषु नगरेष्वहम् ॥७४९॥
प्राप्तो बहुलिकादोषात् तिर्यग् स्त्रीत्वमनन्तशः । ताभ्यां मे पापमित्राभ्यां स्थाने स्थाने न किं कृतम् ? ॥७५०॥

निगदति भवजन्तावित्यदो धीविशाला, मुकुलितभवभीतिश्चिन्तयामास चित्ते ।
अहह ! भुवि दुरन्तः स्तेय-मायाविकारस्त्यजति तदपि नैते बोधहीनो मनुष्यः ॥७५१॥

कथमयमनुभूतानन्तजन्मप्रतानः, प्रभवति गुटिका का स्त्री किमस्य प्रतीपा ।
किमिदमखिलमन्तर्ग्रामभित्राद्यनेनोदितमिति हृदि भव्यो विस्मितस्तिष्ठति स्म ॥७५२॥

कलयति मुखरागाद्धीविशालैनमर्थं, रहसि तदिदमस्याः प्रश्नयिष्यामि पश्चात् ।
इति मनसि स दध्यावागमो वेत्ति सर्वं, सदसि सुललिता नु स्मेरनेत्रा शृणोति ॥७५३॥

भवजन्तुरुवाचाऽथ प्रोक्तोऽहं निजभार्यया । त्वयाऽऽर्यपुत्र! गन्तव्यमानन्दनगरेऽधुना ॥७५४॥
तुष्टास्मि त्वयि दत्तोऽयं सुहृत् पुण्योदयश्च ते । सहायः सागरश्चायं मूढतारागनन्दनः ॥७५५॥
तद्वचः प्रतिपद्याऽहं गुटिकां प्राप्य तादृशीम् । आनन्दनगरे ताभ्यां सहितो गन्तुमुद्यतः ॥७५६॥

इति सपदि निशम्य घ्राणदौर्जन्यवार्त्तामपि च निचितगूढस्तेयमायाविपाकम् ।
य इह निभृतचित्तः स्यात् स्वतत्त्वप्रबुद्धः स भुवि शुचियशःश्रीः श्लाघ्यभावं बिभर्ति ॥७५७॥

॥ इति वैराग्यरतौ पञ्चमः सर्गः ॥

॥ षष्ठः सर्गः ॥

अथास्त्यानन्दनगरं बहिरङ्गमनोहरम् । युक्तं सुपर्वभिर्लोकैः पुरन्दरपुरोपमम् ॥१॥
तत्राऽस्ति केसरी भूपः प्रत्यर्थिद्विपदर्पहृत् । गुणरत्नदरी देवी तस्यास्ति जयसुन्दरी ॥२॥
अस्ति तन्नगराधारो वाणिजो हरिशेखरः । भार्या बन्धुमती तस्य सुवंशा गिरिभूरिव ॥३॥
रूपस्येव परं रूपं श्रियो मूर्त्तिरिवापरा । तस्या कुक्षावहं भद्रे ! भवितव्यतया धृतः ॥४॥
जातोऽहं पूर्णकालेन मित्राभ्यामन्वितस्तया । मुदितौ पितरौ ताभ्यां सुहृदौ मे न लक्षितौ ॥५॥
पितृभ्यां मे कृतं नाम यथाऽयं धनशेखरः । मित्राभ्यां सहितस्ताभ्यां जातोऽहं विलसन् सुखी ॥६॥
प्राप्तोऽहं यौवनं भद्रं स्मरसिंहवनं तदा । त्यक्त्वा धर्मकलामेकां गृहीताः सकलाः कलाः ॥७॥
तदा सम्पादितास्तेन सुहृदा सागरेण मे । वितताश्चित्तकल्लोलाः प्रक्षुब्धेन क्षणे क्षणे ॥८॥
धनमेव जगत्सारं श्लाघायाः कारणं धनम् । राजाद्या यद् विशिष्यन्ते तल्लोके धनजृम्भितम् ॥९॥
तपः-श्रुत-वयोवृद्धा धनवृद्धस्य किङ्कराः । एका धनकला पूज्या तच्चान्द्रीवेश्वराश्रिता ॥१०॥
यावन्न दृष्टा रत्नौघास्तावन्मे निर्वृतिः कुतः । गत्वादेशान्तरं कुर्यां तद् गृहं रत्नपूरितम् ॥११॥
ताताभ्यर्णमहं प्राप्तो विकल्पैरित्थमाकुलः । उक्तं मयाऽनुजानीहि तात ! कर्तुं धनार्जनम् ॥१२॥
गच्छाम्यहं विदेशेषु स्फोरयामि च पौरुषम् । पिता प्राह धनं तेऽस्ति दानभोगक्षमं बहु ॥१३॥
तदेव त्वं नियुञ्जानः कुलप्राप्तं यथेच्छया । गृहे तिष्ठ वियोगं तु सोढुं शक्नोमि नो तव ॥१४॥
मयोक्तं पूर्वपुरुषश्रीर्मातेवोपभुज्यते । स्तनंधयेन यूना तु तस्या भोगस्त्रपाकरः ॥१५॥
तद् मदुत्साहभङ्गोरुभूतज्वरनिनीषया । महानियमवत् तात ! सोढव्या विरहव्यथा ॥१६॥
दृढं ज्ञात्वाऽथ निर्बन्धं जगौ मां हरिशेखरः । वत्स ! सम्पूर्यतामिच्छा दूरे देशान्तरं परम् ॥१७॥
विद्यन्ते कुटिला लोकाः कामिन्यो वञ्चनोद्यताः । भूयांसो दुर्जनाः स्तोकाः सज्जना वणिजः शठाः ॥१८॥
भाण्डजातं च दुष्पाल्यं विकारि नवयौवनम् । निरागाः कुपिताश्चौरा दुर्बोधा कार्यपद्धतिः ॥१९॥
क्वचिद् विज्ञेन मूर्खेण क्वचित् क्वापि दयालुना । क्वचित् क्रूरेण धृष्टेन क्वचिद् भीतिभृता क्वचिद् ॥२०॥
कृपणेन क्वचित् क्वापि त्यागिना बकवृत्तिना । क्वचित् क्वापि विदग्धेन भाव्यं तत् सुधिया त्वया ॥२१॥
मयोक्तं गीः प्रमाणं मे तातस्येयं महोदया । कृतार्थो गृहमेष्यामि सत्त्वमात्रधनोऽप्यहम् ॥२२॥
इत्युक्त्वा पितरौ नत्वा निर्गतो रुदतोस्तयोः । सार्धमान्तरमित्राभ्यामहं देशान्तरं प्रति ॥२३॥
क्रमाज्जयपुरे प्राप्तो दक्षिणाम्भोधिपार्श्वगे । बहिर्वने निषण्णश्च प्रवृत्त इति चिन्तितुम् ॥२४॥
उल्लङ्घ्याब्धिं चलद्वीचिं रत्नद्वीपे व्रजामि किम् । चण्डिकां वा स्वरुधिरैस्तर्पयित्वाऽर्थये धनम् ॥२५॥
पातालं वा खनाम्युच्चैः शेषव्यापारवर्जितः । आनयाम्यथवा गत्वा महाद्रौ रसकूपिकाम् ॥२६॥

विकल्पयत इत्थं च सागरक्षोभितस्य मे । पुरः स्थिते पपातोच्चैर्दृष्टिः किंशुकपादपे ॥२७॥
प्ररोहो भूमिसम्प्राप्तस्तच्छाखाया विनिर्गतः । दृष्टो मया ततश्चायं खन्यवादो हृदि स्मृतः ॥२८॥
नास्त्येव क्षीरवृक्षस्य प्ररोहो धनवर्जितः । स्तोकं वा भूरि वा तत्र ध्रुवं बिल्वपलाशयोः ॥२९॥
प्ररोहे भूरि तत् स्थूले तनुके स्तोकमुच्यते । रात्रौ ज्वलति तद् भूरि सोष्मणि स्वल्पमीरितम् ॥३०॥
विद्धे तत्र भवेद् रक्तं यदि रत्नानि लक्षयेत् । अथ क्षीरं सितं रूप्यं पीतं च कनकं भवेत् ॥३१॥
प्ररोहः स्यादुपर्युच्चैर्यन्मात्रोऽपि तावति । प्रदेशे निहितं नूनं विद्यते तन्निधानकम् ॥३२॥
उपरिष्टात् तनुश्चेत् स्यादधस्तात् पृथुलो यदि । प्ररोहोऽसौ निधिं प्राप्तो विपरीतस्तु सोऽन्यथा ॥३३॥
पलाशस्य प्ररोहोऽसौ तनुको यन्निरूपितः । स्तोकं द्रव्यमिहास्तीति तच्चित्ते चिन्तितं मया ॥३४॥
नखविद्धात् ततः क्षीरं पीतवर्णं विनिर्गतम् । ततो मया सुवर्णेन भाव्यमत्रेति भावितम् ॥३५॥
तत्प्रदेशो मया खातः सागरप्रेरणादथ । दृष्टं भृतं च दीनारैस्तत्रोच्चैस्ताम्रभाजनम् ॥३६॥
सहस्रमात्रं तत्प्राप्तं सागरः स्फीतिमाययौ । तत्रैवारोपितः सोऽयं पुण्योदयगुणो मया ॥३७॥
भाण्डमूल्यमभूत् तन्मे प्रविष्टो नगरे ततः । बकुलश्रेष्ठिना दृष्टो हट्टमार्गे वृषोज्ज्वलः ॥३८॥
कृतं संभाषणं तेन वितताः स्नेहतन्तवः । नीतश्च भवने स्वीये भोजितं चारु भोजनम् ॥३९॥
पृष्टः कुलाभिधानादि मया प्रोक्तं यथास्थितम् । योग्यं ज्ञात्वा ततः स्वीया पुत्री मे परिणायिता ॥४०॥
ततस्तेनोदितं वत्स ! स्वीयं गृहमिदं तव । अत्र तिष्ठ निरुद्विग्नो विलसन् सह वत्सया ॥४१॥
मयोक्तं स्वार्जितं वित्तं विना भोगो विडम्बना । प्रस्थापय सुसार्थेन रत्नद्वीपं व्रजामि तत् ॥४२॥
श्रेष्ठी प्राह कृतं वत्स ! तवाब्ध्युलङ्घनेच्छया । मदीयेन धनेन त्वमत्रैव धनमर्जय ॥४३॥
मयोक्तं यदि निर्बन्धस्तवायं तत् पृथग्गृहे । स्थितः स्वीयेन वित्तेन पणेऽहं पृथगापणे ॥४४॥
श्रेष्ठिनाऽपि तथेत्युक्ते लग्नस्तत्र धनार्जने । तेन सागरमित्रेण प्रेर्यमाणः प्रतिक्षणम् ॥४५॥
गता दयालुता नष्टा धर्मधीः क्षीणमार्जवम् । कर्मादानानि सर्वाणि कृतानि बहुशो मया ॥४६॥
तृड्बुभुक्षे मया सोढे धनलुब्धेन सर्वथा । रात्रावपि न सुप्तोऽहं नापि भोगा निषेविताः ॥४७॥
क्लेशेन तावता सार्द्धं सहस्रं तदभून्मम । सहस्रद्वयवाञ्छाऽभूत् तत्प्राप्तावयुतस्पृहा ॥४८॥
प्राप्तं तदप्युपायेन ततो लक्षे गतं मनः । नानोपायप्रसक्तेन मया तदपि मीलितम् ॥४९॥
ततोऽपि प्रयुतेच्छाऽभूत् सागरादेशवर्त्तिनः । कालेन भूयसा साऽपि पूरिता क्लेशकोटिभिः ॥५०॥
कोटिप्राप्तौ ततो वाञ्छा जाता मे साऽपि पूरिता । बहूपायैर्महारम्भैर्नृपसेवादिवृत्तिभिः ॥५१॥
पुण्योदयस्य माहात्म्याद् यावत् कोटिरपूर्यत । सागरः प्रेरयामास कोटीनां तावदर्जने ॥५२॥
इच्छाऽनिवर्त्तनीयाऽभूत् ततः सागरलङ्घने । बकुलश्रेष्ठिने स्वीयोऽभिप्रायश्च निवेदितः ॥५३॥
स प्राह पूर्यमाणो हि पुरुषो भूरिभिर्धनैः । ज्वालाभिरिन्धनैरग्निरिवेच्छाभिः प्रवर्धते ॥५४॥
न कदापि निवृत्तिः स्यात् तस्य रत्नाचलैरपि । श्रेयसी तद् धृतिः पुंसां धनलोभान्धता तु न ॥५५॥

१. पुण्योदयगुणो मोहात स तत्रारोपितो मया ॥ २. °त्वा कमलिनी ॥

तिष्ठाऽत्रैव नियुञ्जानस्तदिदं द्रविणं बहु । मयोक्तं तात ! मा वादीरेवं धुर्य ! विवेकिनाम् ॥५६॥
लक्ष्मीर्योषिदिव क्लीबाद् निरारम्भात् पराङ्मुखी । कुटिलेव विटं त्यक्तुं सारम्भं तु न वाञ्छति ॥५७॥
यो न मुञ्चति संरम्भं प्राप्तैः क्लेशशतैरपि । अङ्कस्थले पतत्यस्य लक्ष्मीरेत्य स्वयंवरा ॥५८॥
स्तोकप्राप्त्यैव सन्तुष्टे श्रियो रागो न वर्धते । रतिं बध्नाति करिणी न हि स्वल्पजलाश्रये ॥५९॥
अनुजानीहि मे तात ? रत्नद्वीपे गमं ततः । श्रेष्ठी प्राह न तत्रापि श्रीर्भाग्यं लङ्घयिष्यति ॥६०॥
तथापि यदि ते वत्स ! निर्बन्धो दुरतिक्रमः । अनुज्ञातो मयाऽसि त्वं गच्छ तद् यत्र रोचते ॥६१॥
ततः प्रमुदितो मुक्त्वा प्रमदां सदने पितुः । अन्यैर्महाधनैर्युक्तः सामग्र्या परिपूर्णया ॥६२॥
अन्तर्मित्रयुतः काले शुभे विहितमङ्गलः । यानपात्रं समारुह्य चलितो वारिधावहम् ॥६३॥
मध्येऽब्धेर्यानपात्रौघैश्चलद्भिर्धनिनां हृता । अन्तर्व्योमत्रजद्देवविमानश्रीः सितध्वजैः ॥६४॥
तद्वेगविचलद्वीचिविबद्धफेनोऽम्बुधिर्बभौ । सहास इव सम्प्रेक्ष्य वणिगुत्साहसाहसम् ॥६५॥
तरङ्गहस्तैर्विततैरालिङ्गन्निव वारिधिः । पप्रच्छ यानपात्राणां स्वागतं गर्जितच्छलात् ॥६६॥
वार्धौ वेगं दधुः पोता उत्साहा वणिजामिव । दौःस्थ्यैरिव ततः क्षुब्धैः कच्छपैः प्रपलायितम् ॥६७॥
प्राप्तानि यानपात्राणि रत्नद्वीपं सुवायुना । वणिग्भिः प्राभृतं दत्त्वा ततो भूपः प्रसादितः ॥६८॥
जगृहुः प्रतिभाण्डानि तेऽथ भाण्डौघविक्रयात् । प्रतिचेलुः प्राप्तलाभाः स्वदेशे शेषवाणिजाः ॥६९॥
तत्रैव स्थापितोऽहं तु सागरेण प्रसर्पता । प्रारब्धं रत्नवाणिज्यं विधाय विततापणम् ॥७०॥
अन्यदैकाऽऽगता वृद्धा नारी सा मामवोचत । "अस्त्यानन्दपुरे राजा केसरी तत्प्रिये उभे ॥७१॥
जयसुन्दर्याह्वयैकाऽपरा कमलसुन्दरी । जातान् जातान् सुतान् हन्ति गृध्नू राज्यसुखे नृपः ॥७२॥
अपत्यस्नेहतो नष्टा ततः कमलसुन्दरी । गर्भिणी मां सखीं लात्वा महाटव्यां पपात च ॥७३॥
तत्रानुभूतः क्लेशौघो रात्रिशेषे च वेदना । जाता शूलाङ्गभङ्गाद्यैस्तस्या हृदयदारिणी ॥७४॥
आसन्नप्रसवां मत्वा वाचा साऽऽश्वासिता मया । कुर्वत्या मम तत्कालोचितं कर्म मुमूर्च्छ सा ॥७५॥
योनिद्वारेण निरगाद् दारकः स्वामिनी मृता । वज्राहतेव जाताऽहं भूताविष्टेव शून्यहृत् ॥७६॥
प्रवृत्ता च प्रलपितुं देहि स्वामिनि ! मे गिरम् । क्व गता त्वं सुतं हित्वा यस्यार्थे राज्यमुज्झितम् ॥७७॥
गतैवं विलपन्त्या मे रजनी रविरुद्गतः । तत्पथेनेयुषा दृष्टा सार्थवाहेन तादृशी ॥७८॥
आश्वास्य तेन वृत्तान्तः पृष्टो निगदितो मया । विस्मितोऽसौ मया पृष्टः क्व गन्तव्यं त्वयाऽनघ ! ॥७९॥
जगौ सोऽहं प्रयास्यामि रत्नद्वीपं मया स्मृतम् । श्रुतः[3] कमलसुन्दर्या नृपस्तत्र सहोदरः ॥८०॥
भागिनेयं सुसार्थेन गत्वा तस्याऽर्पयाम्यहम् । सार्थवाहेन तेनाऽहं प्राप्ता द्वीपमिमं ततः ॥८१॥
दर्शितो नीलकण्ठाय भागिनेयो मनोहरः । वार्त्ता कमलसुन्दर्याः सर्वा च कथिता मया ॥८२॥
खेदगर्भोऽस्य हर्षोऽभूद् हरिरित्यभिधा कृता । दारकस्याथ सोऽस्याऽभूद् वर्धमानोऽतिवल्लभः ॥८३॥

---

१. लक्ष्मीः क्लीबादिव नराश्रि° ॥ २. पृथक् पूरितपोतौघैः सहितोऽन्यैर्महाधनैः ॥६२॥ अ° ॥ ३. नीलकण्ठोऽस्ति कमलसुन्दर्यास्तत्र सोदरः ॥८०॥

ग्राहितोऽसौ कलाः सर्वाः सम्प्राप्तश्चारुयौवनम् । श्रिया सुरकुमारस्याऽऽकारं न्यक्कुरुते कृती ॥८४॥
अस्योक्तः पूर्ववृत्तान्तो मया तेन श्रुतः पुनः । भवानानन्दनगरादागतो वणिजां वरः ॥८५॥
ततः सदेशजं मत्वा त्वां द्रष्टुं सोऽभिवाञ्छति । तत्समीपं ततो गन्तुं भवानर्हति कोविदः ॥८६॥
ततो हरिकुमारस्य वसुमत्या तया समम् । गतोऽभ्यर्णं तया तस्य ज्ञापितोऽहं जहर्ष सः ॥८७॥
अस्थापयत् समाश्लिष्य गाढं मामर्धविष्टरे । जगौ चोक्तोऽम्बया तातमित्रं मे हरिशेखरः ॥८८॥
त्वं च तस्य सुतस्तेन भ्राताऽसि मम सर्वथा । मयोक्तं यादृशस्तातो भृत्यः केसरिभूपतेः ॥८९॥
तादृशस्तेऽहमप्यस्मि तद् भृत्ये कोऽयमादरः । ततः सोऽकारयद् गाढं तुष्टो मित्रागमोत्सवम् ॥९०॥
ततो हरिकुमारेण सह लीलां वितन्वतः । दिनानि मे सुखं यान्ति सम्प्राप्तोऽथ मधूत्सवः ॥९१॥
ततो हरिकुमारोऽसौ मया युक्तो वनं गतः । स्थितश्चूततले कूजत्कोकिलाकृतविभ्रमे ॥९२॥
तावत् तत्राऽऽगता काचिद् व्रतिनी रौद्ररूपभृत् । वृद्धा सा चित्रलिखितां तस्य कन्यामदर्शयत् ॥९३॥
कुमारभावं पश्यन्ती सा ततः स्तिमिता स्थिता । सविकारं तमाक्षिप्तमालोक्य च विनिर्गता ॥९४॥
कुमारोऽपि च तां पश्यन् दृष्टो मित्रैः स्मराहतः । दीर्घनिःश्वास-हुङ्कारा-व्यक्तगी-मूर्द्धकम्पनैः ॥९५॥
अभूत् क्षणं स मन्दाक्षः क्षणं विस्फारितेक्षणः । क्षणं स्मेरः क्षणं लीनः क्षणक्षणविलक्षणः ॥९६॥
सस्मितं मन्मथः प्रोचे ततो नानारसाकुलम् । किं नरीनृत्यते चित्ते कुमार ! स्फारविभ्रमैः ॥९७॥
विदग्धः सोऽवदत् तस्मै निह्नुवानो निजाशयम् । हृष्याम्यस्मादहमितश्चित्रकृत्करकौशलात् ॥९८॥
चित्रेऽस्मिन् लिखिता बाला दत्ते नालापमेव हि । अन्यैस्तु विभ्रमैः सर्वैः साक्षाद्भूतेव दृश्यते ॥९९॥
विभावयामि तदिदमेतच्चित्रैककर्मणः । बहुक्रियाव्यग्रमतिर्विश्वकर्माऽपि नाधिकः ॥१००॥
किं सत्यमिदमित्यूचे मन्मथः पद्मकेसरम् । सोऽप्याह प्राणिनां मित्र ! विचित्राश्चित्तवृत्तयः ॥१०१॥
चित्रेऽतिकुशला कन्या भाति चित्रकृतोऽपि मे । ललितः प्राह किं चित्रं दृष्टं काप्यनया कृतम् ? ॥१०२॥
चित्ते गूढे कुमारस्य देवीनामपि दुर्गमे । दृष्टं नैतत्कृतं चित्रमित्यूचे पद्मशेखरः ॥१०३॥
विभ्रमः प्राह चित्रं किं ? नन्वाश्चर्यमिदं स्फुटम् । मूढ ! श्लेषादिदं ह्येतदित्यूचे पद्मकेसरः ॥१०४॥
कपोलोऽवक् कथं गम्यं हृतमस्य मनोऽनया । मूढ ! लिङ्गैरतिव्यक्तैरित्यूचे पद्मकेसरः ॥१०५॥
यावन्न भवति श्रान्तं मनः कामाध्वलङ्घनात् । न निःश्वासादयो भावास्तावदाविर्भवन्ति हि ॥१०६॥
कुमारमेव पृच्छ स्याद् यदि न प्रत्ययो मयि । प्रोचे हरिकुमारोऽथ कृतं यत्तत्प्रलापतः ॥१०७॥
चारु प्रश्नोत्तरं किञ्चित् पठ तावदनाविलः । सहासं स जगौ चेतः कुमारस्य विनोदयन् ॥१०८॥
पिबन् वाचो नु कां श्रोत्रपुटपेयां सुधां मम । कस्तृप्तिं याति ? साधुश्च कां त्यजत्यवदातधीः ? ॥१०९॥
श्रुत्वेदं शून्यहुङ्कारं कुमारो व्याकुलो ददौ । पुनः पपाठ विस्पष्टभृतये पद्मकेसरः ॥११०॥
चित्रकन्याहृतस्वान्तस्तथाऽप्यस्थात् स तादृशः । स्मित्वा सर्वे ततोऽपश्यन् वदनानि परस्परम् ॥१११॥

---

१. गतः । भूरिमित्राश्रितश्चारुसहकारतरोस्तले ॥९२॥ ता° ॥ २. °यां ददौ करे ॥९३॥कु°॥ ३. हृदि प्राप्नोति कश्चित्रं, कां चित्रामधिगत्य मे । वाचामाचारपूतात्मा, साधुस्त्यजति कां पुनः ॥१०९॥ अहं मम वाचः श्रोत्रपुटपेयां सुधां कृतिं पिबन् नु तृप्तिं यामि । अवदातधीः साधुश्च अहंकृतिं त्यजति ॥

चेतो हरिकुमारस्य प्रत्यावृत्तं तदीक्षणात् । पुनः श्रुत्वाऽथ तत् तेनावष्टम्भाद् दत्तमुत्तरम् ॥११२॥ अहंकृतिम् ।
ततोऽतिविस्मितः पद्मकेसरोऽप्यत् पुनर्जगौ । कथं बध्नाति काः प्राज्ञः ? के गीतरसलम्पटाः ? ॥११३॥
तदपि प्रत्युदतरद् विचिन्त्य हृदये हरिः । सारङ्गाः । विलासोऽभिदधे व्यक्तं ततोऽर्हन्मतवासितः ॥११४॥

पूजायां किं पदं स्यात् ? कुरु दहनवपुर्बोधनं ? निःस्तनः कः ?,
शून्यं कीदृक् पुरं स्याद् ? वनमपि विपुलं कीदृशं नैति शोभाम् ? ।
का वेश्या ? का महत्री ? समिति भवति कः सत्त्वभाजां भटानां ?,
धावल्लावण्यपूरे वपुषि जिनपतेः का निमज्जन्ति नित्यम् ॥११५॥

हरिर्जगौ बृहद् व्यस्तसमस्तमिदमित्यदः । पुनः पठ पपाठाऽसौ विचार्योदतरद्धरिः ॥११६॥

सुराङ्गनानेत्रसरोजराजयः ।

जहास विमलश्चारु कुमाराऽस्याहरन् मदम् । विलासोऽवक् पठत्वन्यः सर्वस्मयहरो ह्ययम् ॥११७॥
मन्मथोऽभिदधे श्लक्ष्णं मया स्पष्टान्धकद्वयम् । तदर्थं कथयत्वार्यः सुविभाव्याविलम्बतः ॥११८॥
राजन् ! रूपेण नारीणां हरसेबालताफलम् । कामाज्ञयाऽपि वामाक्ष्यो यान्ति नैतावतीं भुवम् ॥११९॥
सदाख्यातिमनोज्ञश्रीर्लीलाढ्यगुणगौरवम् । अभिधत्ते च तेजस्ते रणसम्मर्दधीरताम् ॥१२०॥
हरिर्जगाद हरसे बालतायाः फलं त्रपाम् । इत्येष प्रथमे भङ्गः सदाख्येति द्वितीयके ॥१२१॥

बाला अपि रूपातिशयात्सुरतप्रार्थनापराः कृत्वा तासां त्रपामपनयसि । कामस्तु वयःक्रमादिना धार्ष्ट्यमापादयतीति कामादप्यधिकस्त्वं रामाणामुन्मादक इति प्रथमस्य भावार्थः । द्वितीयस्य तु सुलभ एव ।

गूढतूर्यं मया पद्यं तदैकं विनिवेदितम् । सम्पूर्णः पठितः श्लोको हरिणा परिपूर्य तत् ॥१२२॥
दाने मेघो रतो धर्मे प्रशस्तः प्रौढतेजसा । यस्तनोति सतां प्रीतिं यशस्तस्य समेधते ॥१२३॥
तच्छ्रुत्वा विस्मिताः सर्वे वयस्या धीरहो ! परा । कुमारस्येति सोऽप्येवं व्यस्मरत् चित्रकन्यकाम् ॥१२४॥
पारापतं प्रियाचाटुकारिणं प्रेक्ष्य तामथ । स्मरन्नसावभूत् कम्प्रः पतच्छील इव हृदः ॥१२५॥
ततो मयोक्तं किमिदं कुमार ! तव बाधते ! स प्राह नागताऽऽसीद् मे निद्रा रात्रौ शिरोऽर्त्तितः ॥१२६॥
गच्छन्तु वाऽत्र तिष्ठन्तु तदेते मन्मथादयः । एहि त्वमेको निद्रामि यच्चन्दनलतागृहे ॥१२७॥
कुमारः प्राविशत् तत्र मया सह गताः परे । पल्लवैः शिशिरैः शय्यामारूढोऽसौ कृतां मया ॥१२८॥

---

१. प्राज्ञः सारं श्रेष्ठं यथा स्यात् तथा गाः वाणीः बध्नाति–ग्रन्थरूपतया विरचयति । गीतरसलम्पटाः सारङ्गाः–हरिणाः ।

२. प्राबल्यं केन वाच्यं ? कलयति रचना कं ? भवेत् पक्षिणः का, सम्बुद्धि बुद्धिमन्तः क च विरचनया कुर्वते सर्वयत्नम् ?। कः प्रार्थ्यः ? केन तुल्योऽलस इह ? गरगीः कीदृशी स्यात् पुराऽर्था, व्यापद्वल्लीकृपाणी भवति जिनपतेः कीदृशी ब्रूहि वाणी ?॥उदारसंवेगविरागवासना ।

पूजायां सु इति पदम् । दहनमग्निस्तस्य वपुषः-शरीरस्य बोधनं–सम्बोधनं कुरु । रः–अग्निः, तस्याङ्गं शरीरं राङ्गम्, तत्सम्बोधनं हे राङ्ग ! । निःस्तनः ना पुरुषः । अनेतृ अनायकं पुरं नगरं शून्यम् । घनं–निबीडमपि वनम् असरो सरोवररहितं शोभां नैति । जरा वेश्या सर्वगामित्वात् महत्री वा महत्त्वप्रापकत्वात् । समिति युद्धे सत्त्वभाज भटानां जयो भवति । टीप्पण्यश्चेमा वै. क. लतातः सुमुद्धृताः ॥

न तत्र लभते तप्तसैकते मीनवद् रतिम् । विहितेऽथोपविष्टोऽसावासने कोमले मया ॥१२९॥
तत्रापि नाश्नुते सौख्यं शूलाग्रप्रोतचौरवत् । करोतीतस्ततो लग्नः स्कन्धे चंक्रमणं मम ॥१३०॥
तथापि स्मरतापेन मुच्यते न महीयसा । लङ्घिता शीतलेऽपीत्थं बृहद्वेला लतागृहे ॥१३१॥
प्रच्छन्नैस्तत्स्थितैः सर्वं कुमारस्य विचेष्टितम् । दृष्टं कुतूहलवशाद् वयस्यैर्मन्मथादिभिः ॥१३२॥
जयध्वनिरिव प्रौढः पुष्पेषोस्तापदायिनः । उत्थितः शङ्खनादोऽथ मध्याह्नसमये महान् ॥१३३॥
मन्मथाद्यास्ततः सर्वे सम्भूयैत्य लतागृहे । हरिमूचे "गृहे गन्तुमधुनाऽवसरोऽस्ति नः" ॥१३४॥
हरिर्जगौ "यात यूयं विमुच्य धनशेखरम् । शान्तायां शूलतापार्त्तावागमिष्याम्यहं पुनः" ॥१३५॥
प्रतीत एव सर्वेषां तस्य तद्धेतुरान्तरः । तथाप्येतादृशो जल्पश्छलाद् मित्रैः प्रवर्त्तितः ॥१३६॥
आयुर्वेदे विदग्धोऽसि भोः कपोल ! निरूपय । विकारः किं निमित्तोऽयं ? शमोपायोऽस्य कः पुनः ? ॥१३७॥
कपोलः प्राह "दोषाणां वायुः पित्तं कफस्तथा । शारीरो मानसो हेतू रजश्च तम एव च ॥१३८॥
प्रशाम्यत्यौषधैः पूर्वो दिव्ययुक्तिव्यपाश्रयैः । मानसो ज्ञान-विज्ञान-धैर्य-स्मृति-समाधिभिः ॥१३९॥
रूक्षः शीतो लघुः सूक्ष्मश्चलोऽथ विशदः खरः । विपरीतगुणैर्द्रव्यैर्मारुतः संप्रशाम्यति ॥१४०॥
सस्नेहमुष्णं तीक्ष्णं च द्रव्यमम्लरसं पटु । विपरीतगुणैः पित्तं द्रव्यैराशु प्रशाम्यति ॥१४१॥
गुरु-शीत-मृदु-स्निग्ध-मधुर-स्थिर-पिच्छलाः । श्लेष्माणः प्रकृतिं यान्ति विपरीतगुणैर्गुणाः ॥१४२॥
कफं स्वाद्वम्ल-लवणाः कषाय-कटु-तिक्तकाः । जनयन्त्यनिलं पित्तं कट्वम्ल-लवणा रसाः ॥१४३॥
स्वाद्वम्ल-लवणा वायुं कषाय-स्वादु-तिक्तकाः । जयन्ति पित्तं श्लेष्माणं कषाय-कटु-तिक्तकाः ॥१४४॥
अजीर्णप्रभवा रोगास्तच्चाजीर्णं चतुर्विधम् । आमं विदग्धं विश्र(ष्ट)ब्धं रसशेषं तथा परम् ॥१४५॥
आमे सदृशगन्धः स्याद् विदग्धे धूमगन्धता । विश्र(ष्ट)ब्धे गात्रभङ्गश्च रसशेषेऽन्नद्वेषिता ॥१४६॥
आमेषु वमनं कुर्याद् विदग्धे चाम्लकं पिबेत् । विश्र(ष्ट)ब्धे स्वेदनं कुर्याद् रसशेषे तथा स्वपेत् ॥१४७॥
इत्थं स्थिते कुमारस्याऽजीर्णं तापेन लक्ष्यते । अतो विदग्धतावश्यात् पित्तं चुक्षोभ वायुयुक् ॥१४८॥
अन्तस्तापश्च शूलं च वर्धतेऽस्य ततोऽधिकम्[1]" । "अज्ञात्वा प्रकृतिं यत् तत् किं ब्रूषे" विभ्रमो जगौ ॥१४९॥
कपोलः प्राह "विज्ञातं प्रकृत्याद्यखिलं मया । विकारोऽयमजीर्णस्य कुमारस्यापरस्य न" ॥१५०॥
ततोऽहो ! मूढताऽस्येति चिन्तयन् सिष्मिये हरिः । प्राहुर्वयस्याः संसिद्धं कार्यं नस्त्वद्विनोदतः ॥१५१॥
सा परिव्राजिकैवैका विकारस्यास्य भेषजम् । कार्यं पर्येषणं तस्यास्तत् कुमाराविलम्बतः ॥१५२॥
ततोऽहं प्रहितस्तेन तदन्वेषणकाम्यया । पश्यामि स्मान्तराले तां नगराभिमुखं व्रजन् ॥१५३॥
पृष्टा सा चित्रवृत्तान्तं जगावस्तीह सुन्दर ! । नीलकण्ठस्य नृपतेर्देवी शिखरिणी शुचिः ॥१५४॥
प्राप्ताऽहं तद्गृहे भिक्षाकृते दृष्टो विषादभाग् । सर्वः परिजनः पृष्टा देवी तत्कारणं जगौ ॥१५५॥
मयूरमञ्जरी पुत्री जीवितादपि मेऽधिका । बन्धुले ! ते प्रतीतैव सेयमा तपनोदयात् ॥१५६॥
केनापि हेतुना शून्या जाता तीव्रज्वरारतिः । भूषणानि न गृह्णाति नाङ्गरागं तनोति च ॥१५७॥

---

१. °म् । प्रकृत्याद्यविदन् यत् ॥

नास्वादयति ताम्बूलं कन्दुकेन न खेलति । मुहुर्धावत्यभिद्वारं सखीभ्यः परिरुष्यति ॥१५८॥

तन्मां भगवति ! ब्रूहि किमेषा चिन्तयत्यहो ! । कदा च लप्स्यतेऽभीष्टं निमित्तेऽसि स्फुरन्मतिः ॥१५९॥

दृष्ट्वा होरां ततः प्रोक्तं ध्वजादिन्यासतो मया । एषा जीवं चिन्तयति नरं नृपसुतं हरिम् ॥१६०॥

यतः—

"ध्वजो धूमस्तथा सिंहः श्वा बलीवर्द इत्यपि । खरो गजेन्द्रो ध्वाङ्क्षश्च अष्टाऽऽयाः परिकीर्त्तिताः" ॥१६१॥

काल-वासर-वेलानां मुहूर्त-ककुभोस्तथा । नक्षत्र-ग्रहयोश्चैव निसर्गबलमष्टमम् ॥१६२॥

ध्वजः खरस्तथा ध्वाङ्क्षः प्रस्तुते च प्रयोजने । समापन्नास्त्रयो ह्याया न्यस्ताद् गोमूत्रिकात्रयात् ॥१६३॥

प्रथमाज्ज्ञायते चिन्ता द्वितीयात् तु शुभाशुभम् । तृतीयात् कालनिर्देशं कुर्यादायादिति श्रुतिः ॥१६४॥

तत्र—

शुनि ध्वजे वृषे चैव जीवचिन्ता प्रकीर्त्तिता । सिंह-वायसयोर्मूलं धातुर्धूमेभ-रासभे ॥१६५॥

ध्वजस्य प्रथमं पातात् तज्जीवं चिन्तयत्यसौ । नरादिव्यक्तिबोधश्च स्फुटः कालबलादिभिः ॥१६६॥

अवश्यं तस्य लाभश्च धूमोपरि खरागमात् । अत्रैव च तृतीयस्य पाताद् ध्वाङ्क्षस्य यत् स्मृतम् ॥१६७॥

स्थानं लाभं च कुरुते रासभो ध्वज-धूमयोः । सिंहस्योपरि नाशं भोः ! शेषेषु तु स मध्यमः ॥१६८॥

ध्वज-कुञ्जरयोर्वर्षं मासो वृषभ-सिंहयोः । पक्षाः श्व-खरयोर्ज्ञेया धूम-वायसयोर्दिनम् ॥१६९॥

ततः शिखरिणी तुष्टाऽऽसन्नजामातृलाभतः । जगौ च यत् त्वया प्रोक्तं तत्र मे नास्ति संशयः ॥१७०॥

एतत्सख्या मम प्रोक्तं प्रातर्दृष्टोऽनया हरिः । तत्रानुरागातिशयात् ततः प्राप्ता दशामिमाम् ॥१७१॥

करोतु भगवत्येव तदस्यास्तत्समागमम् । बोद्धुं भावं कुमारस्य चित्रितेयं ततो मया ॥१७२॥

तत्प्रदर्शनतो ज्ञात्वा कुमाराशयमागता । देवीं प्रोक्तवती मुष्टिमध्येऽसौ मम वर्त्तते ॥१७३॥

तया मयूरमञ्जर्याः प्रोक्तं प्रत्येति सा तु न । शिखरिण्या ततो राज्ञे प्रोक्तो व्यतिकरोऽखिलः ॥१७४॥

प्रहिताऽऽनयनायाऽहं हरेस्ताभ्यां ततो द्रुतम् । इत्युक्त्वा सा मया सार्धमागता हरिसन्निधौ" ॥१७५॥

मया बन्धुलया चोक्तं हरये राजशासनम् । सर्वेऽपि राजसदने ततः प्रमुदिता गताः ॥१७६॥

मयूरमञ्जरीं नीलकण्ठोऽथ हरये ददौ । ततः शुभेऽह्नि सञ्जातो विवाहस्य महोत्सवः ॥१७७॥

पाणौ गृहीत्वा तां प्राप्तो हरिर्हर्षं रमामिव । ततो राजा च लोकश्च रागं तस्मिन् परं दधौ ॥१७८॥

इतश्च स हरिर्भूरिपुण्यवान् प्रेमनिर्भरः । यन्त्रितो मम पुण्येन मद्वियोगं न वाञ्छति ॥१७९॥

प्राप्ता मया तत्प्रसादाद् विलासा देवदुर्लभाः । यशश्च चन्द्रविमलं सज्जनस्पृहणीयता ॥१८०॥

जनिताः कुविकल्पौघाः सागरेण तथापि मे । यन्ममायं हरेः सङ्गो हेतुरर्थार्जनक्षतेः ॥१८१॥

रत्नौघमिह लास्यामि निर्विघ्नमिति चिन्तितम् । अत्रापि मित्ररूपो मे विघ्नोऽयं समुपस्थितः ॥१८२॥

सर्वथा राजपुत्रोऽयं त्यक्तुं शक्यश्च नाधुना । रुष्टो ह्यपहरेदेष सर्वस्वमपि मामकम् ॥१८३॥

तद् रत्नोपार्जनं कुर्वे हरेरपि च रञ्जनम् । अत्यासङ्गस्तु मित्रेऽस्मिन् मम स्वार्थं विनाशयेत् ॥१८४॥

---

१. °द् । तृतीयस्थानपातेन पाताद् ॥

कृतं मया यथा ध्यातं रत्नौघो मिलितस्ततः । क्वचित् पश्यामि रत्नानि गतो मूर्च्छां पुनः पुनः ॥१८५॥
क्वचित् स्पृशामि हस्तेन मुहुरुच्छालयामि च । क्वचिद् वक्षःस्थले दत्वा हर्षमग्नो भवामि च ॥१८६॥
निखनामि क्वचिद् गर्त्ते शङ्कां धृत्वोत्खनामि च । सुखं दिने च रात्रौ च नाविश्वासाद् बभूव मे ॥१८७॥
ध्यानं सर्वजगद्रत्नसङ्ग्रहस्य मया धृतम् । स्थितोऽहं सदने नित्यं रत्नोपार्जनलोलुपः ॥१८८॥
इतश्च द्वौ श्रुतौ कालपरिणत्यनुजीविनौ[1] । इमं प्रचक्रतुर्जल्पं मिथो मैथुन-यौवनौ ॥१८९॥
वैशः संसारिजीवोऽयमावयोर्धनशेखरः । प्रस्तावः श्रयणेऽस्याऽस्ति द्वयोः साम्प्रतमावयोः ॥१९०॥
कृत्वा जल्पमिमं पूर्वं यौवनो मामुपागतः ।
तवाप्यवसरो गन्तुमस्ति तस्यान्तिकेऽधुना । भाषितं मैथुनेनापि तत्सम्बन्धं कुरुष्व मे ॥१९१॥
यौवनेनोदितमसौ पूर्वं संसेवितो मया । तद् दृढं तव सम्बन्धं करिष्यामि सहामुना ॥१९२॥
एवं तौ कृतसम्भाषौ प्राप्तौ मैथुन-यौवनौ । उक्तश्च यौवनेनाहं वत्सलोऽयं सुहृद् मम ॥१९३॥
अतोऽहमिव सर्वत्र द्रष्टव्योऽयं सदा त्वया । अकृत्रिमदृशा दृष्टस्तव दास्यत्यसौ सुखम् ॥१९४॥
ततो यौवनवाक्येन तेनाहं मुदितो हृदि । प्रतिपन्नौ च मयका तौ प्रीतेनान्तरात्मना ॥१९५॥
मैथुनाय मया दत्तः प्रासादः स्वान्तसंज्ञकः । यौवनाय च गात्राख्यस्तत्सम्बन्धो द्वितीयकः ॥१९६॥
कृता विलासशौर्याद्या यौवनेन गुणा मम । मैथुनेन कृतोऽतृप्तो भुक्तैः स्त्रीणां शतैरपि ॥१९७॥
मैथुनेनेरितो यावद् रन्तुमीहे पणाङ्गनाम् । धनरक्षापरस्तावत् सागरो मां निषेधति ॥१९८॥
इतो मैथुननिर्देश इतः सागरलङ्घनम् । सम्पन्नस्तदयं न्याय इतो व्याघ्र इतस्तटी ॥१९९॥
सागरस्यातिवाल्लभ्याद् मैथुनाज्ञाऽनतिक्रमात् । ततो मया कृतं कर्म दारुणं लोकगर्हितम् ॥२००॥
याः काश्चिद् बालविधवा रण्डाः प्रोषितभर्तृकाः । व्रतिन्योऽन्याश्च मूल्येन विना ताः सेविता मया ॥२०१॥
ततोऽहं मैथुनाधीनस्तृप्तो नैवान्त्यजास्वपि । योषित्सम्बन्धिभिर्लोकैस्ताडितश्च विगोपितः ॥२०२॥
हरि-पुण्योदयबलात् केवलं नैव मारितः । जीवन्मृतस्तु धिक्कारप्रहारैर्नागरैः कृतः ॥२०३॥
तथापि मे न मूढस्य व्यावृत्तं मैथुनाद् मनः । जातोऽहं प्रियमित्रेऽस्मिन्निर्मिथ्यस्नेहनिर्भरः ॥२०४॥
अभूत् तुच्छमतेरित्थं मैथुनो मम वल्लभः । ततोऽपि वल्लभतरः सागरो रागरोचितः ॥२०५॥
मित्रयुग्मेन तेनेत्थं मयकाऽभिमतं सुखम् । दुःखितेनाप्यखण्डाभ्यां पक्षाभ्यामिव पक्षिणा ॥२०६॥
अन्तःपुरं पुरं राज्यं हरौ रक्तमथाखिलम् । बभूव नीलकण्ठस्य पराकुण्ठितविक्रमे ॥२०७॥
ततोऽभूत् तस्य विपुला समृद्धिः कोश-दण्डयोः । जनानुरागो वल्लीनां सम्पदां नववारिदः(दे) ॥२०८॥
अथाऽसौ कुञ्जरारूढो राजलोकेन वेष्टितः । छत्रेण ध्रियमाणेन चारुचामरवीजितः ॥२०९॥
युक्तो मयूरमञ्जर्या पौलोम्या मघवानिव । पुरेऽखिले विशिष्टश्रीर्विचचार वयस्ययुग् ॥२१०॥
इतश्च वीक्ष्य विपुलं प्रजारागं हरौ नृपः । नीलकण्ठो दधौ चित्ते कलुषत्वं दुराशया ॥२११॥
अचिन्तयच्च स पुनर्वृद्धोऽहं तनयोज्झितः । तन्त्रं सबान्धवं सर्वमनुरक्तं हरौ मम ॥२१२॥

---

१. °नौ । कदाचिच्चक्रतुर्जल्पं ॥ २. यौवनेनोदितं मित्र । भवजन्तुर्ममाऽधुना । धनशेखररूपेण गतोऽस्ति वशवर्तिताम् ॥

महाबलोऽयं द्रुमवत् तन्मामुन्मूलयिष्यति । वर्धमानः समुत्तोल्यबलादप्रतिबन्धकः ॥२१३॥
नोपेक्षणीयस्तदयं यतो नीतिविदो विदुः । अर्धराज्यहरं भृत्यं यो न हन्यात् स हन्यते ॥२१४॥
अमन्त्रयत् ततो राजा कर्त्तव्यं हरिमारणम् । सुबुद्धिमन्त्रिणा सार्धं सोऽपि राजाऽनुवृत्तिभाक् ॥२१५॥
वज्राहतोऽपि वाक्येन तेन प्रत्यब्रवीदिदम् । युक्तं ते रुचितं देव शिष्टानां युक्तबुद्धयः ॥२१६॥
सुबुद्धिर्नीलकण्ठश्च ततः स्वं स्वं गृहं गतौ । सुबुद्धेरथ सञ्जाताः संकल्पा मनसीदृशाः ॥२१७॥
धिग् भोगसुखलब्धत्वं धिग् महामोहजृम्भितम् । धिग् राज्यं काष्ठवद्दीर्णं कुविकल्पघुणव्रजैः ॥२१८॥
जामाता भागिनेयश्च प्रियोऽस्याभूत् पुरो हरिः । तृष्णाकृष्णाहिदष्टस्य साम्प्रतं भाति शत्रुवत् ॥२१९॥
निहन्तुं राज्यलोभेन राजा यद्यपि वाञ्छति । रक्षणीयस्तथाऽप्येष नररत्नं मया हरिः ॥२२०॥
ततो दमनकं चेटं प्रच्छन्नं प्रजिघाय सः । मन्त्री तेन हरेरुक्तं देशस्त्याज्योऽधुना त्वया ॥२२१॥
सुबुद्ध्युक्तमिति श्रुत्वा निर्भयोऽपि हरिर्मनः । समुद्रलङ्घने चक्रे तं वृत्तान्तं च मां जगौ ॥२२२॥
यद् राजा कार्यकुपितो मन्त्रिणा च हितैषिणा । आदिष्टमिति गन्तव्यमुल्लङ्घ्याम्भोनिधिं मया ॥२२३॥
प्रतिष्ठस्व त्वमपि तत् त्वां विना मम नो धृतिः । मयाऽपि गाढदाक्षिण्याद् वचस्तस्य प्रतिश्रुतम् ॥२२४॥
यानपात्रद्वयं सज्जीकारितं सुदृढं ततः । तत्रैकं मम रत्नौघैर्भृतमन्यत् पुनर्हरेः ॥२२५॥
हरिर्मयूरमञ्जर्या वसुमत्या च संयुतः । प्रदोषेऽहं च सम्प्राप्तौ तीरं वारां निधेरुभौ ॥२२६॥
आरूढो यानपात्रे स्वे विधावभ्युद्गते हरिः । आरुरुक्षुः स्वबोहित्थमप्यहं स्थापितोऽन्तिके ॥२२७॥
मरुद्वेगादथ तयोर्गच्छतोर्यानपात्रयोः । व्यतीयुः कतिचिद् वार्धौ वासरा बहुलङ्घिते ॥२२८॥
अत्रान्तरे पापमित्ररूपौ सागर-मैथुनौ । ममैवं चक्रतुर्बुद्धिं नाशितह्रीकुलक्रमौ ॥२२९॥
भृतं ममैकं बोहित्थं रत्नैरन्यद्धरेरिदम् । ममैवोपस्थितं भाग्यैस्तत् त्यक्तुं नैव युज्यते ॥२३०॥
मयूरमञ्जरी चेयं यावद् भुक्ता न भामिनी । पद्माक्षी मन्थरगतिर्जघनस्तनगौरवात् ॥२३१॥
रम्भोरुः क्षाममध्या च लावण्यामृतवाहिनी । तावत् किं मम रम्येण यौवनेनावकेशिना ॥२३२॥
तदिदं रत्नबोहित्थमेनां च हरिणेक्षणाम् । हरिं व्यापाद्य गृह्णामि नान्यथा चित्तनिर्वृतिः ॥२३३॥
ततो विस्मृत्य तस्योच्चैर्निर्व्याजस्नेहहृद्यताम् । अङ्गीकृत्य महापापं कुलदूषणकारणम् ॥२३४॥
रात्रौ शरीरचिन्तार्थं बोहित्थान्ते स्थितो हरिः । द्राट्कृत्य पतितोऽम्भोधौ पापेन प्रेरितो मया ॥२३५॥
द्राट्कारादुत्थितैर्लोकैः कृतः कोलाहलो महान् । मयूरमञ्जरी भीता स्थितोऽहं शून्यधीरिव ॥२३६॥
चुकोप मयि तत्प्रेक्ष्य तादृशं कर्म निर्घृणम् । समुद्राधिपतिर्देवस्तुतोष च हरेर्गुणैः ॥२३७॥
सोऽब्धिनीरात् समुत्पाट्य बोहित्थेऽस्थापयद् हरिम् । अर्थं कविरिवं प्रौढं पद्ये हृदयगह्वरात् ॥२३८॥
मत्तः प्रातः शशीवाभ्रान्नष्टः पुण्योदयस्तदा । मत्सम्मुखं बभाषेऽथ स देवो भीषणाकृतिः ॥२३९॥
रे नराधम पापिष्ठ ! श्री-ह्री-धीपरिवर्जितः । पापकर्मेदृशं कृत्वा किं त्वमद्यापि जीवसि ? ॥२४०॥
इत्युक्त्वा मां गृहीत्वाऽसौ गगने कोपनः स्थितः । हरिः प्रणम्य तं देवमेवं स्नेहाद् व्यजिज्ञपत् ॥२४१॥

---

१. °व स्फीतं प° ॥

मुच्यतामेष मित्रं मे कृपालुर्मयि यद्यसि । आकृष्याब्धेरहं क्षेप्यो न मित्रविरहावटे ॥२४२॥
अभूद् घृतं तत्कोपाग्नौ स्नेहमुग्धं वचो हरेः । मयि गाढतरं रुष्टस्ततो देवोऽब्रवीदिदम् ॥२४३॥
मुग्धोऽसि त्वं न जानासि पापस्यास्य विचेष्टितम् । तद् गच्छाभिमतं स्थानं यच्छाम्यस्य फलं पुनः ॥२४४॥
इत्युक्त्वाऽहं तथा तेन क्षिप्तोऽगाधमहोदधौ । यथा गतोऽवनितलं पाषाण इव निष्ठुरः ॥२४५॥
आगतः पुनरूर्ध्वं मां मृतं मत्वा ययौ सुरः । पोतद्वयं क्रमात् प्राप्तं वेलाकूले हरेः पुनः ॥२४६॥
इतश्चानन्दनगरे श्रुतः केसरिभूपतिः । मृतो हरिकुमारेण तत्रागात् स ततो द्रुतम् ॥२४७॥
जग्राह पैतृकं राज्यं बान्धवानां निवेदितम्(ते) । वसुमत्या समस्तेऽपि वृत्तान्ते क्लेशवर्जितम् ॥२४८॥
अनुरक्ताश्च सर्वेऽपि लोका भूरिगुणे हरौ । तेनैकं रत्नबोहित्थमर्पितं जनकस्य मे ॥२४९॥
इतश्च पातालतलादुन्मग्नो जलवीचिभिः । प्रेर्यमाणो बध्यमानः सन्ततैस्तन्तुजन्तुभिः ॥२५०॥
मत्स्यपुच्छच्छटास्फोटैर्लुलत्कमठकण्टकैः । उद्वृत्तैर्नक्रचक्रैश्च बिभ्यच्छङ्खकुलैश्चलैः ॥२५१॥
गहनैर्विद्रुमवनैर्मुह्यमानः कथञ्चन । प्राप्तोऽहं जलधेस्तीरं सप्तरात्रेण पातकी ॥२५२॥
सम्प्राप्तो मरुता श्वासं क्षुत्पिपासाऽभिबाधितः । भ्रान्तः फलजलार्थी सन् प्राप्तो मरुसमं वनम् ॥२५३॥
लब्धा तत्रापि कृच्छ्रेण प्राणवृत्तिः कथञ्चन । करणीयं यतोऽद्यापि वर्त्तते बहु पातकम् ॥२५४॥
अथाकीर्णं ग्रामपुरैर्वसन्तं देशमागतः । रिक्तत्वाल्लज्जमानोऽहमुपतातं गतस्तु न ॥२५५॥
नाशात् पुण्योदयस्याथ मित्रद्वयजुषो मम । वाणिज्याचरणेऽर्द्धं स्यात् कर्षणे वृष्टिरेव न ॥२५६॥
सेवां कुर्वंस्ततो राज्ञो रणे योद्धुमुपागतः । तत्रापि निशिताखौघप्रहारैरेव पीडितः ॥२५७॥
मयाऽन्यदा बलीवर्दा गृहीता वाहनेच्छया । मृतास्तिलकरोगेण ते सर्वे मदभाग्यतः ॥२५८॥
खरसार्थेन वाणिज्ये मयकाऽथ चिकीर्षिते । स सार्थो मुषितश्चौरैर्जातोऽहं कर्मकृत् ततः ॥२५९॥
वृत्तिस्तथापि नो लब्धा भूत्वाऽन्यस्याथ सेवकः । गतोऽब्धौ पोतमारुह्य मग्नः सोऽपि मदंहसा ॥२६०॥
उत्तीर्य फलकेनाऽब्धिं द्वीपं प्राप्यार्थं कञ्चन । प्रवृत्तः खनितुं बाढं धूलिः प्राप्ता परं करे ॥२६१॥
अथाऽन्यत्र नगे गत्वा धातुवादः कृतो मया । मृद्भिर्मूलैश्च पाषाणैः स्थितः क्षारः परं करे ॥२६२॥
कृता ततो द्यूतलीला तत्र द्यूतकरैर्जितः । ततो लातुं विभावर्यां प्रविष्टो रसकूपिकाम् ॥२६३॥
सिंहेन त्रासितस्तत्र कथञ्चिन्न मृतः पुनः । विना पुण्यमभूद् व्यर्थमित्थं कर्माखिलं मम ॥२६४॥
लब्धा भिक्षाऽपि न क्वापि बुभुक्षाक्षामकुक्षिणा । पादप्रसारिकां कृत्वा मौनं धृत्वा ततः स्थितः ॥२६५॥
सागरः प्रेरयामास ततो मां मन्दमादृतः । अविषादः श्रियो मूलं पुनः कुरु धनार्जनम् ॥२६६॥
इत्याहितकुधीस्तेन पातकेषु प्रवर्त्तितः । कृतानि तानि पापानि यानि यान्यादिदेश सः ॥२६७॥
धनगन्धोऽपि न प्राप्तः परं पुण्योदयं विना । न गतः श्वशुरस्यापि गृहे मिथ्याभिमानतः ॥२६८॥
तदापि प्रेरयन्नेव मैथुनो यौवनान्वितः । मां तिष्ठतीष्टालाभेन चित्ते दन्दह्यते परम् ॥२६९॥
इतश्चानन्दनगरे हरिणा सूरिरुत्तमः । दृष्टो मनोरमोद्याने निषण्णस्तं प्रणम्य सः ॥२७०॥

---

१. लम्भितो ॥ २. °थ रोधनम् । प्र° ॥ ३. मां तिष्ठति तदिष्टं तु नाप्यते सुकृतं विना ॥२६९॥ इत° ॥

ततो भगवता तेन देशना क्लेशनाशिनी । दत्ता नृपो जहर्षोच्चैस्तामाकर्ण्य श्रवःसुधाम् ॥२७१॥
अचिन्तयच्च हृदये भगवान् सर्वभाववित् । तदिदं परिपृच्छामि किमहो ! तत्र कारणम् ? ॥२७२॥
जातोऽहं प्राक् प्रियस्तस्य स च मे धनशेखरः । किं पुनः क्षणमात्रेण क्षिप्तोऽहं तेन वारिधौ ? ॥२७३॥
कुपितः किं स देवोऽस्य कुतः क्षिप्तोऽम्बुधावसौ । किं जीवति मृतो वाऽसौ ? तावत् सूरिरवोचत ॥२७४॥
व्यलीकं त्वयि यद्भूप ! चकार धनशेखरः । तत्रापराध्यतः पापमित्रे सागर-मैथुनौ ॥२७५॥
स हि चारुः स्वरूपेण ताभ्यां तु क्रियतेऽन्यथा । त्वद्रोहित्थस्य हरणे सागरेणास्य धीः कृता ॥२७६॥
मयूरमञ्जरीभोगे मैथुनेन कृता मतिः । तद्वशात् त्वं जले क्षिप्तस्तेनातः कुपितः सुरः ॥२७७॥
तेन त्वं रक्षितः क्षिप्तः सोऽब्धौ तदपि नो मृतः । अधुना पापमित्राभ्यां नानादेशेषु पीड्यते ॥२७८॥
इत्थं चतुर्ज्ञानभृता सूरिणाऽभिहिते नृपः । दध्यावहो मुनेर्ज्ञानं क्लिष्टोऽहो ! धनशेखरः ॥२७९॥
पुनः पप्रच्छ सूरीन्द्रं हरिर्मयि कृपापरः । कदा त्यक्ष्यति संसर्गं स तयोः पापमित्रयोः ? ॥२८०॥
सूरिराह नरेन्द्रास्ति शुभ्रचित्तमहापुरम् । राजा सदाशयस्तत्र देवी तस्य वरेण्यता ॥२८१॥
विद्येते तनये तस्या उभे विततलोचने । एका ब्रह्मरतिर्नाम द्वितीया मुक्ततामिधा ॥२८२॥
यदा ते कन्यके भार्ये लप्स्यते धनशेखरः । आभ्यां पापवयस्याभ्यां तदा नूनं वियोक्ष्यते ॥२८३॥
तयोर्विलासमासाद्य गलद्वेद्यान्तरप्रथम् । ज्ञानानन्दघने स्थाने शिवे स्थास्यति निर्भयः ॥२८४॥
ततो हरिनरेन्द्रेण पुनः पृष्टः स सूरिराट् । लप्स्यते ते कथं कन्ये भगवन् ! धनशेखरः ॥२८५॥
सूरिराह महाराज ! प्रतीतो हि भवादृशाम् । स कर्मपरिणामाख्यो राजास्ति गुरुविक्रमः ॥२८६॥
प्रसन्नस्तव मित्राय स कन्ये दापयिष्यति । नात्र कश्चिदुपायोऽन्यस्तन्मुञ्चाकुलचित्तताम् ॥२८७॥
तदाकर्ण्य वचः सूरेर्भूत्वा मयि निराकुलः । कृताञ्जलिः पुनः प्रोचे सूरिराजं हरिर्नृपः ॥२८८॥
भदन्त ! यत् त्वया प्रोक्तं पापमित्रप्रसङ्गतः । तेन घोरं कृतं कर्म प्रकृत्या तु स निर्मलः ॥२८९॥
संशये तत्र किं प्राणी स्वरूपेणापि निर्मलः । परदोषेण दुष्टः स्यात् सूरिरोमित्यवोचत ॥२९०॥
लोकानामन्तरङ्गाणां दोषाः साङ्क्रमिका ध्रुवम् । एकं कथानकं राजन् ! शृणु तत्र समाहितः ॥२९१॥
प्रतीतमेतद् यत् कर्मपरिणामस्य भूभुजः । देव्याः कालपरिणतेश्चापत्यानि बहून्यपि ॥२९२॥
खलदारदोषतो भीतैरविवेकादिमन्त्रिभिः । विनिह्नुतानि विद्यन्ते भुवने स्थितिवेदिभिः ॥२९३॥
इतश्चास्ति महासत्त्वः सिद्धान्तः पुरुषोत्तमः । कर्माद्यत्यन्तभेदज्ञो हितदः सर्वदेहिनाम् ॥२९४॥
विनेयस्तस्य मृदुधीरप्रबुद्धाभिधोऽजनि । स पप्रच्छेह भगवन् ! किमिष्टं किं ततोऽन्यथा ? ॥२९५॥
सिद्धान्तः प्राह सर्वेषामभीष्टं देहिनां सुखम् । ज्ञेयं दुःखमनिष्टं च प्रवृत्ति-विनिवृत्तितः ॥२९६॥
अप्रबुद्धोऽब्रवीद्धेतुः कस्तयोरथ तं जगौ । सिद्धान्तः सुखकृद् राज्यं दुःखकारि तदेव च ॥२९७॥
नोद्भाव्यश्च विरोधोऽत्र धर्मभेदव्यवस्थितेः । दुःखं दुष्पालितं दत्ते सुखं राज्यं सुपालितम् ॥२९८॥
अप्रबुद्धोऽवदद् राज्यं स्तोकानामेव दृश्यते । सिद्धान्तः प्राह सर्वेषामन्तरङ्गस्तदस्ति हि ॥२९९॥

---

१. यावद् विचिन्तयामास भगवान् ॥　२. विरूपं ॥

एकं वा तदनेकं वेत्यप्रबुद्धेन भाषिते । जगौ यथास्थितं तत्त्वं सूरिर्भूरिगुणाकरः ॥३००॥
"एकं सामान्यतस्तद्धि नैकरूपं विशेषतः । सामान्यराज्ये संसारिजीवस्तत्र महानृपः ॥३०१॥
ज्ञानध्यानादिरत्नौघैः कोशस्तत्र भृतः स्मृतः । गाम्भीर्यौदार्यशौर्याद्याः स्यन्दनास्तत्र सुन्दराः ॥३०२॥
गजाः सौष्ठवसौजन्यप्रभुत्वप्रणयादयः । वाग्मित्वमुख्यास्तुरगा दाक्षिण्याद्याः पदातयः ॥३०३॥
चारित्रधर्मनामा च राजते प्रतिनायकः । महानृपस्य संसारिजीवस्यातिहितावहः ॥३०४॥
तस्य मन्त्री च सद्बोधः सम्यक्त्वाख्यो महत्तमः । यतिधर्मस्तथा श्राद्धधर्मश्च तनयावुभौ ॥३०५॥
सन्तोषस्तन्त्रपालश्च शुभावाद्या महाभटाः । संसारिजीवसौराज्ये तल्लक्ष्मीः केन वर्ण्यते ? ॥३०६॥
भूमिस्तत्र महाराज्ये चित्तवृत्तिमहाटवी । पुराणि शुभ्रचित्तादीन्यस्यां राजन्ति कोटिशः ॥३०७॥
तस्यां तद्राज्यभुक्तौ च कषायाभिधदूषकाः । घातिकर्माख्यचरटा भ्रमन्तीन्द्रियतस्कराः ॥३०८॥
नोकषायाख्यलुण्टाका उपसर्गपरीषहाः । भुजङ्गा विलसन्त्युच्चैः प्रमादाः सिंहसन्निभाः ॥३०९॥
तेषां द्वौ भ्रातरौ सर्वप्रधानौ परिकीर्त्तितौ । आद्यः कर्मपरिणामो महामोहो द्वितीयकः ॥३१०॥
दर्पिष्ठौ तौ च मन्येते भूरियं नः परेऽत्र के । कोऽयं संसारिजीवोऽस्ति ? को वा चारित्रधर्मकः ? ॥३११॥
स कर्मपरिणामाख्यस्ततः सिद्धो महानृपः । रजस्तमोमुखान्येष नगराणि न्यवेशयत् ॥३१२॥
अस्थापयन्महामोहं पल्लिप्रायेषु तेषु सः । तस्य सर्वं बलं दत्त्वा स्वयं पश्यति नाटकम् ॥३१३॥
परं संसारीजीवस्य शक्तिमाकलयन्निव । चारित्रधर्मराजादिबलं पश्यन्निवातुलम् ॥३१४॥
तत्साम्राज्येऽपि नात्यन्तं निरपेक्षोऽवतिष्ठते । प्रणयं दर्शयत्येषां कुरुते चानुवर्त्तनम् ॥३१५॥
ततश्चारित्रधर्माद्यैर्मध्यस्थोऽयमिति श्रितः । जातः संसारिजीवस्य प्रष्टव्यः स्वप्रयोजने ॥३१६॥
तृणवद् मन्यते सर्वं महामोहस्तु दोर्मदात् । बलं चारित्रधर्मादेः सर्वैकषपराक्रमः ॥३१७॥
संसारिजीवो नो वेत्ति यावत् स्वां राज्यसम्पदम् । तावत् तद्राज्यभुक्तिं स स्वीकृत्य हृदि माद्यति ॥३१८॥
यदा संसारिजीवस्तां पश्यति स्वीयसम्पदम् । स्वशत्रुणा तदा सार्द्धं महामोहेन युध्यति ॥३१९॥
जायेते चाऽनयोर्युद्धे मिथो जय-पराजयौ । पराजयमितं दुःखं सुखं च जयसम्मितम् ॥३२०॥
संसारिजीवः प्राप्नोति युद्धाभ्यासाद् यदाऽतुलम् । वीर्यं तदा निजं राज्यं गृह्णाति हतशात्रवः ॥३२१॥
ततस्तस्योन्मनीभावसमाधेर्ध्वस्तपाप्मनः । नित्यं विज्ञानमानन्दं ब्रह्मज्योतिः प्रकाशते ॥३२२॥
सामान्यराज्यसामग्री कारणं सुख-दुःखयोः । पालनापालनाजाता सेयमेकाऽपि तत्त्वतः ॥३२३॥
विशेषतस्त्वनेकत्वं राज्यस्येत्थं विभावय । यः कर्मपरिणामाख्यो भूपतिः कीर्तितः पुरा ॥३२४॥
सूनवस्तस्य चानन्तास्तेभ्यो दत्तमनेकताम् । इदमेव महाराज्यं याति पात्रविशेषतः ॥३२५॥
केषांचिद् दुःखहेतुस्तत् केषांचित् सुखकारणम् । इत्थं हि भोक्तृभेदेन भोग्यं राज्यं विभिद्यते" ॥३२६॥
अप्रबुद्धोऽवदत् "कर्मपरिणामसुतेष्वथ । कुर्वत्सु तेषु तद्राज्यं किमभूत् कस्य ? संदिश" ॥३२७॥
सिद्धान्तः प्राह "तेऽनन्ताः कियतां वक्तुमीश्महे । वृत्तान्तं तदतो विद्धि तद्भावं व्यक्तिसङ्ग्रहात् ॥३२८॥
षट् पुत्रास्तस्य विद्यन्ते निकृष्टश्चाधमस्तथा । विमध्यमो मध्यमधीरुत्तमश्चोत्तमोत्तमः ॥३२९॥

राज्यानि द्रष्टुमेतेषां वितर्कोऽनुचरस्त्वया । प्रेष्यः षट्स्वपि राज्येषु सर्वोऽर्थो बुध्यते यथा " ॥३३०॥
प्रजिधायाप्रबुद्धोऽथ प्रमाणीकृत्य तद्वचः । वितर्क स समायातो वर्षषट्केऽतिलङ्घिते ॥३३१॥
प्रोवाच " सोऽन्तरङ्गायां राज्यभुक्तावहं गतः । उद्घोष्यमाणः पटहः श्रुतस्तत्र पुरादिषु ॥३३२॥
निकृष्टो वर्त्तते राजा सुखं पिबत खादत । यथेष्टं स्वस्वकृत्यानि जनाः ! कुरुत निर्भयाः ॥३३३॥
तां श्रुत्वा घोषणां क्षोभं राजाद्याः समुपागताः । मन्त्रयन्ति हि कीदृक्षो दत्तो भूपतिरेष नः " ॥३३४॥
ततो जगौ महामोहं सचिवो निर्निमित्तकः । " क्षोभोऽयमागतो भाग्यादस्माकं हीदृशः प्रभुः ॥३३५॥
यो न नः पीडने शक्तो योऽस्मन्निर्देशकारकः । अस्मत्पदातिवर्गेऽपि भृत्यवद् यो भविष्यति ॥३३६॥
स कर्मपरिणामेन कुरूपो दुर्भगः कृतः । क्रूरो लोकद्वयभ्रष्टश्चतुर्वर्गविवर्जितः ॥३३७॥
दीनो देवगुरुद्वेषी दोषाणामेकमास्पदम् । निर्गुणः शक्तिशून्यात्मा सोऽस्माकं किं करिष्यति ? ॥३३८॥
तपस्वी नैष जानीते स्वराज्यबलसम्पदः । स्वरूपमपि भावेन नाप्यस्मान् राज्यहारकान् ॥३३९॥
मन्यते बन्धुभूतान् नस्तदस्मिन् हर्षकारणे । महावर्द्धनकं कर्तुं युज्यते जनतुष्टये " ॥३४०॥
अकारयद् वर्द्धनकं महामोहोऽथ तद्गिरा । गायन्ति स्म च तद्भृत्या विपुलानन्दपूरिताः ॥३४१॥
येनेदमीदृशं राज्यं सम्प्राप्तं भूरिभूतिभृत् । अहो ! सोऽस्मदधीनोभूदिदं राज्यं हितं हि नः ॥३४२॥
महोत्सवो ययौ स्फातिमेकं तन्नगरादिषु । मुदिता घातिचरटाः प्रभविष्याम इत्यलम् ॥३४३॥
हरिष्याम इति प्रीतिं दधुरिन्द्रियतस्कराः । कषायद्धषकाः स्फातिं द्धषयिष्याम इत्यधुः ॥३४४॥
नोकषायाख्यलुण्टाका उपसर्गपरीषहाः । भुजङ्गाश्च प्रमादाख्या षिङ्गाश्च ननृतुस्तराम् ॥३४५॥
चारित्रधर्मसैन्ये च श्रुत्वा तां राज्यघोषणाम् । जातः क्षोभो महानूचे सद्बोधः सचिवस्तथा ॥३४६॥
देव ! राजा निकृष्टोऽयं राज्यनामापि वेत्ति न । द्विषां नः पक्षपात्येष संवित्ते जातु नैव नः ॥३४७॥
महामोहादिभिस्तावदेकं वित्रासिता वयम् । द्वितीयमीदृशः स्वामी देवो दुर्बलघातकः ॥३४८॥
उपप्लवाय तदसौ धूमकेतुर्न उत्थितः । इति मन्त्रिवचः श्रुत्वा वित्रस्तास्ते नरेश्वराः ॥३४९॥
श्रुत्वा निकृष्टराज्यं तत् सञ्जाता दीनविह्वलाः । लोकाः सात्त्विकचित्तादिनगरेषु च भूरिषु ॥३५०॥
महदन्तरमुद्वीक्ष्य सैन्ययोरथ तादृशम् । आनन्द-शोकसम्पत्तेर्जातं मे कौतुकं महत् ॥३५१॥
चिन्तितं च मया प्रेक्षे निकृष्टोऽसौ क तिष्ठति ? । यद् वा द्रक्ष्यामि राजानं राज्यार्थं तमिहागतम् ॥३५२॥
तावत् तस्य स्वयं राज्यं महामोहादितस्करैः । अधिष्ठितं ततस्तत्र प्रवेष्टुं न शशाक सः ॥३५३॥
सैन्यं चारित्रधर्मस्य जित्वा तत् तैर्वशीकृतम् । निकृष्टस्तु बहिस्तस्थौ तैर्बाढं गलहस्तितः ॥३५४॥
अहं जनेषु बाह्येषु तं दिदृक्षुस्ततो गतः । राज्यभ्रष्टस्तत्र दृष्टो निकृष्टो नृपतिर्मया ॥३५५॥
पापकर्मरतः क्रूरो मत्सरी लोकनिन्दितः । पुरुषार्थपरिभ्रष्टो मलक्लिन्नकलेवरः ॥३५६॥
तृणकाष्ठादि विक्रीय लेखानयनतोऽथवा । निन्द्यकर्मा करोत्येष दुष्पूरोदरपूरणम् ॥३५७॥
ये केऽपि क्रूरकर्माणः श्वपाकाद्याः सुदुःखिताः । तेषां रूपं भजत्येष तथाप्याद्रियते द्विषः ॥३५८॥
महामोहाभिभूतेन राज्यं दुष्पालितं त्वया । इति तत्र नृपः कर्मपरिणामश्चुकोप च ॥३५९॥

क्षितो दुःखानि सहते तेनासौ पापिपञ्जरे । इदमज्ञानजं तस्य जातं दुःखकदम्बकम् ॥३६०॥
राज्यं वर्षेऽधमस्याऽभूद् द्वितीयस्य तथाऽखिला । डिण्डिमोद्घोषणात् सैन्यद्वये वार्त्ता च पूर्ववत् ॥३६१॥
अवर्णयद् गुणान् तस्य महामोहाय मन्त्रिराट् । ईदृगेषोऽधमः कर्मपरिणामेन निर्मितः ॥३६२॥
अर्थकामकृतासङ्गो विद्वेषी धर्म-मोक्षयोः । परलोकानपेक्षश्च तपःशीलविदूषकः ॥३६३॥
चारित्रधर्मसैन्यस्य द्वेष्टाऽस्माकं च वल्लभः । तदेतस्यापि यद् राज्यं तदस्माकं न संशयः ॥३६४॥
केवलं भुक्तिदेशेऽसौ न प्रवेश्यो यदत्र नः । जानीयाच्चेष्टितं सर्वं वीर्यमत्त्यस्य किञ्चन" ॥३६५॥
बहिर्धर्त्तुं कथं शक्य इति प्रोक्तेऽथ भूभुजा । मन्त्री प्राह विधेयोऽसौ प्रतिबद्धोऽर्थ-कामयोः ॥३६६॥
इत्थं बहिर्धृतो ह्येष नान्तर्जातु प्रवेक्ष्यति । तदाकर्ण्य महामोहस्तत्कार्ये नियुयोज तम् ॥३६७॥
अस्ति तन्मन्त्रिणः पुत्री दृष्टिः परमयोगिनी । सा प्राह तं करोम्येषा वशगं नः (वः) प्रसादतः ॥३६८॥
धनकामविहीनोऽपि निकृष्टोऽधःकृतो मया । अधमस्य बहिष्कारे तत्सक्तस्य क मे श्रमः ॥३६९॥
ततो योग्येत्यनुज्ञाता मन्त्रिणा च महीभुजा । ययौ दृष्टिर्बहिष्कर्तुमधमं तं नरेश्वरम् ॥३७०॥
सैन्यं चारित्रधर्मस्यै तदाकर्ण्य प्रकम्पितम् । शोका-क्रन्दादयो जाता दीर्घा राज्येऽधमस्य च ॥३७१॥
योगिन्यथ स्थिता गत्वा नेत्रयोरधमस्य सा । तदावेशादसौ जातो रूपालोकनलोलुभः ॥३७२॥
लोलचक्षुः स नारीणां विभ्रमं मुहुरीक्षते । कक्षास्तनान्तरं तासां गुह्योरुवदनं तथा ॥३७३॥
स पश्यन्नधमो रूपं सुधाकुण्डे निमज्जति । श्रद्धत्ते नाधिकं स्वर्गं लीलालालितदृक्सुखात् ॥३७४॥
असौ दृष्टचेत्थमाक्षिप्य निजराज्याद् बहिष्कृतः । स्वास्थ्यादिव रुजाऽपथ्ये नियोज्य परिदीर्घया ॥३७५॥
ततोऽस्य निजराज्यादिज्ञानहीनस्य तद् हृतम् । महामोहादिभी राज्यं हतास्तदनुजीविनः ॥३७६॥
बाह्ये सुखे विपर्यस्तो बाह्यदेशस्य भूपतिः । षिड्गप्रायोऽथ जातोऽसौ नास्तिको ज्ञानिगर्हितः ॥३७७॥
हास्यं स धार्मिकं लोकमुलूक इव भास्करम् । पापं च मन्यते श्लाघ्यं सङ्घातं तमसामिव ॥३७८॥
अन्यदा प्रेक्ष्य मातङ्गीं युवतीं रूपशालिनीम् । तस्यामध्युपपन्नोऽभूदसावकलितायतिः ॥३७९॥
एनं ततो बहिश्चक्रुर्बहिरङ्गजना अपि त्यज्यते ह्यङ्गजातोऽपि मलवन्मलिनो जनः ॥३८०॥
राज्याद् दुष्पालितात् कर्मपरिणामेन दुःखभाग् । ततो दशां निकृष्टस्य नीतोऽसौ पापिपञ्जरे ॥३८१॥
जातो विमध्यमो राजा वत्सरेऽथ तृतीयके । महामोहं जगौ मन्त्री डिण्डिमोद्घोषणे श्रुते ॥३८२॥
"निम्नदेशे जलस्येव गतिः सैन्येऽस्य नः सदा । चारित्रधर्मसैन्येऽपि स्यादूर्ध्वं तु प्रयोगतः ॥३८३॥
दृढादरोऽसौ सैन्ये नः परस्य शिथिलादरः । ऐहिकार्थरतो मध्ये परलोकमपीक्षते ॥३८४॥
सदैव प्रतिबद्धोऽसौ भावतो धनकामयोः । कदाचिद् धर्मकार्येऽपि भवत्यार्यमतिः परम् ॥३८५॥
भद्रकः स्तुतिकृत् प्राज्ञः सर्वदेवतपस्विनाम् । दानशीलपरः पूतः सच्छास्त्रार्थाविदूषकः ॥३८६॥
अस्माकं नातिहितकृत् तदसौ देव ! भूपतिः । प्रवेशनीयो नो राज्ये धर्त्तव्योऽधमवद् बहिः" ॥३८७॥
एवमस्त्विति तेनोक्ते सर्वैर्दृष्टिपुरःसरैः । असौ बहिष्कृतश्चौरैस्तद्राज्यं च वशीकृतम् ॥३८८॥

---

१. °स्य तत्प्रवृत्त्या प्रक° ॥ २. धार्मिकं लोकं दिनेशमिव कौशिकः । पापं ॥

नात्यन्तं पीडितः कर्मपरिणामाज्ञया तु तैः । अपेक्षाऽकारि चारित्रधर्मसैन्ये च काचन ॥३८९॥
बहिर्भूतोऽप्यसौ राज्यं पालयत्यन्तराऽन्तरा । तेन चारित्रधर्माद्या मनागाप्यायिताश्च ते ॥३९०॥
प्रवर्त्तते यथाकालं त्रिवर्गेऽपि विभज्य सः । भवत्यधमवत् तेन नैकान्तासुखभाजनम् ॥३९१॥
स्थिताः स्वस्वसदाचारे ये हि सामान्यधर्मिणः । राजानो ब्राह्मणाद्याश्च तेषां रूपं भजत्यसौ ॥३९२॥
कर्मणाऽसौ गतस्तेनोचितेन भुवने ततः । तस्योपरि ततस्तुष्टः स कर्मपरिणामराट् ॥३९३॥
कदाचित् पशुसंस्थाने सुखहेतौ नयत्यसौ । कदाचिद् मानवावासे कदाचिद् विबुधालये ॥३९४॥
तुर्ये वर्षे च राजाऽभूद् मध्यमो घोषणे कृते । महामोहमहीन्द्राय सचिवोऽभिदधे गिरम् ॥३९५॥
धर्मा-र्थ-काम-मोक्षेषु राजाऽयं सततोद्यतः । तथापि मन्यते मोक्षं पारमार्थिकमर्थवित् ॥३९६॥
सक्तस्तद्धेतुधर्मे च न प्रसक्तोऽर्थ-कामयोः । चिन्तयन्नपि तद्दोषान् तद्वृत्तिः कर्मणेरितः ॥३९७॥
जिहासुरपि नो भावबन्धनं विजहात्यसौ । धन-पुत्र-कलत्रादिभवपाशेन यन्त्रितः ॥३९८॥
अस्माभिर्नापराध्योऽसौ तेन सिंहो मृगैरिव । सेव्य एव परं स्वामिन्नित्युक्त्वा विरराम सः ॥३९९॥
शुद्धं परिचिनोति स्म सिद्धान्तमथ मध्यमः । अपीडयत् ततश्चौरान् मनाक् चित्ताटवीगतान् ॥४००॥
सेवका इव तस्यासन् महामोहादयस्ततः । देशोद्देशेन राज्यं स्वं मध्यमेनाथ लक्षितम् ॥४०१॥
सैन्ये चारित्रधर्मस्य बन्धुभावमबुध्यत । सिद्धान्तस्यायमादेशान्मोहादीनां च चौरताम् ॥४०२॥
वीर्योल्लासे स्वराज्यस्य मध्यमः क्रमतस्ततः । मध्यभागे स्थितो भूमिमाक्रम्य कियतीमपि ॥४०३॥
तेन चारित्रधर्माद्या मनागाह्लादिता नृपाः । महामोहादयश्चौराः कृताः कम्पितमानसाः ॥४०४॥
योगिन्यपि न तस्याभूत् दृष्टिरत्यन्तबाधिका । आत्मीयं यापयन् राज्यं लोकेऽसौ श्लाघ्यतां गतः ॥४०५॥
स देशविरतो जातो रतो जैनेन्द्रशासने । श्राद्धानुष्ठानमेतेनानुष्ठितं शुद्धलेश्यया ॥४०६॥
ततस्तुष्टिभृता कर्मपरिणामेन भूभुजा । असंख्यसुखसम्पूर्णे नीतोऽसौ विबुधालये ॥४०७॥
चतुर्णां भूभुजां प्रेक्ष्य तेषां चरितमीदृशम् । अहं सकौतुको जातः पञ्चमः किं करिष्यति ? ॥४०८॥
तावदत्रोत्तमो राजा महाराज्ये विजृम्भते । इति ग्रामादिषु महान् प्रसृतो डिण्डिमध्वनिः ॥४०९॥
व्याकुला घोषणां श्रुत्वा जातास्तामान्तरा नृपाः । जगौ चारित्रधर्मं च सद्बोधः स्वस्थताकृते ॥४१०॥
अयमस्माकमत्यन्तहितकारी नराधिपः । न भेतव्यमितः स्वामिन्नयं वेत्ति निजां स्थितिम् ॥४११॥
अस्मात् लक्षयत्येष बन्धुभूतानसंशयम् । महामोहादिकान् क्रूरानपि स्वपरिपन्थिनः ॥४१२॥
वर्धकोऽस्मद्बलस्यायं महामोहादिनाशकः । अस्मदीयमिदं राज्यं तदस्य परमार्थतः ॥४१३॥
प्रीताश्चारित्रधर्माद्याः श्रुत्वा तां मन्त्रिणो गिरम् । कृतं वर्धनकं लोकाः प्रवृत्ता गातुमादृताः ॥४१४॥
अहो ! उत्तमराज्येऽस्मिन् परमोच्चिगतिक्षतिः । क्रमाद् भविष्यतीदं च सतामानन्दकारणम् ॥४१५॥
स्थितिमुत्तमराज्यस्य तामाकर्ण्य महोदयाम् । महामोहादयस्त्रस्ता निलीनाः कौशिका इव ॥४१६॥
अथ राज्यं समासाद्य पितुरुत्तमभूपतिः । तदा पप्रच्छ सिद्धान्तं सर्वां राज्यस्थितिं निजाम् ॥४१७॥

---

१. °स्ता शुष्कप्राणा इव स्थिताः ॥४१६॥ अथ ॥

कथं तत्र प्रवेक्ष्यामि महाराज्येऽतिदुर्गमे ?। चौरान् कथं हनिष्यामि? का नीतिः श्रेयसी मम ? ॥४१८॥
स्फोरणीयं मया स्थाने पौरुषं कुत्र कीदृशम् ? । तत् सर्वं वद वेत्ताऽस्ति सर्वोपायविधेर्भवान् ॥४१९॥
पृष्टः सन्नुत्तमेनैवं सिद्धान्तः समभाषत । वत्स ! राज्यस्य योग्योऽसि नात्रार्थे कोऽपि संशयः ॥४२०॥
उद्दिश्य मोक्षं तनुषे धर्मं संसारभीतिभाग् । यशः सुखं च ते तत्र बाधकं नानुषङ्गिकम् ॥४२१॥
पित्रा राज्यं प्रदत्तं यत् तद् ज्ञातं तत्त्वतस्त्वया । तत्र प्रवेशनोपायमेतं विद्धि नरोत्तम ! ॥४२२॥
प्रष्टव्या गुरवः पूर्वं राज्ये प्रविशताऽऽन्तरे । अध्येतव्यं तदादिष्टं धर्मशास्त्रं प्रयत्नतः ॥४२३॥
विभाव्यस्तस्य भावार्थः कार्या तद्विहितक्रिया । सन्तः सेव्यास्तथाऽसन्तस्त्याज्या धार्या दया हृदि ॥४२४॥
वचः सत्यं मितं वाच्यं नादत्तं ग्राह्यमण्वपि । कामिन्यो विषवद् ज्ञेया मोच्यः सर्वः परिग्रहः ॥४२५॥
धार्यो व्रतोचितो वेषो विहर्त्तव्यमसङ्गिना । आहारोपधिशय्यादिशुद्धा कार्याऽङ्गयापना ॥४२६॥
देयो नैवावकाशश्च निद्राऽऽलस्यादिविद्विषाम् । जातु नाभ्युपपत्तव्यं हृद्येषु विषयेषु च ॥४२७॥
जुगुप्सनीया न पुनः कुरूपाद्यर्थसन्ततिः । क्षालनीयः सदैवात्मा निर्मलैर्भावनाजलैः ॥४२८॥
धार्याः समिति-सन्तोष-तपः-स्वाध्याय-गुप्तयः । तितिक्षितव्याः सद्ध्यानादुपसर्ग-परीषहाः ॥४२९॥
यतितव्यमसम्पन्नयोगेषु धृतिधीजुषा । तत्रेत्थं कुर्वतो राज्ये प्रवेशो नृपतेर्भवेत् ॥४३०॥
तत्र राज्ये प्रवेष्टव्यं[1] भवताऽप्यनया दिशा । ग्रहीतव्यश्चान्तरङ्गोऽभ्यासनामा सहायकः ॥४३१॥
सैन्याच्चारित्रधर्मस्य परो वैराग्यनामकः । समेष्यति सहायस्ते ताभ्यां सिद्धिः करे तव ॥४३२॥
ताभ्यां युक्तेन भवता रोद्धव्याऽन्तर्द्विषां गतिः । तत्सैनिका निहन्तव्याः स्थिरीकार्या सुहृच्चमूः ॥४३३॥
पूर्वद्वारे प्रवेष्टव्यं तत्र राज्ये त्वया ततः । सन्ति तद्वामदिग्भागे पू-र्ग्रामादीनि विद्विषाम् ॥४३४॥
सुहृदां दक्षिणे भागे चित्तवृत्तिमहाटवी । सर्वाधारा पुनस्तेषां तदन्ते निर्वृतिः पुरी ॥४३५॥
अस्ति पश्चिमदिग्भागे स्थिताऽतीत्य महाटवीम् । तव राज्यफलं पूर्णं तां प्राप्तस्य भविष्यति ॥४३६॥
तस्यामेव त्वयाऽन्यत्र गन्तव्यमविलम्बिना । औदासीन्याभिधमहाराजमार्गममुञ्चता ॥४३७॥
आयान्ति विविधास्तत्राध्यवसायजलाश्रयाः । तद्भाववारि कलुषं न पेयं रोगवृद्धिकृत् ॥४३८॥
मैत्री-प्रमोद-कारुण्य-माध्यस्थ्यैर्निर्मलीकृतम् । पेयं तद् येन[2] सर्वस्ते श्रमस्तापश्च हीयते ॥४३९॥
नद्यायाति विवेकाद्रेर्बहुमध्येऽस्य धारणा । प्राप्तव्या शासनस्थैर्याव्याक्षेपबलतस्त्वया ॥४४०॥
तत्रोत्थास्यन्ति ये चौरा महाव्युत्थानगर्त्ततः । भवता भञ्जनीयास्ते भावनाऽशनिनाऽखिलाः ॥४४१॥
द्रक्ष्यसि प्रगुणं धर्मध्यानदण्डोलकं ततः । गन्तव्यं तेन गत्वाऽसौ महामार्गे पतिष्यति ॥४४२॥
सबीजयोगसंज्ञाने गच्छतस्तत्र भावि ते । प्राबल्यं धर्मसैन्यस्य मोहप्रलयपूर्वकम् ॥४४३॥
रजस्तमोलयाच्छुभ्रा भवित्री राज्यभूरपि । लप्स्यसेऽवहितः शुक्लध्यानदण्डोलकं ततः ॥४४४॥
विमलः केवलालोको भावी ते तेन गच्छतः । ततो निर्बीजयोगाख्ये वहन्मार्गे पतिष्यति ॥४४५॥
समुद्घातः केवलिना विधेयस्तत्र च त्वया । विषमारीन् समीकर्तुं हन्तव्या योगराक्षसाः ॥४४६॥

---

१. प्रवेष्टव्यं तत् त्वयाऽप्यनया दिशा । स्वाङ्गिकश्च ग्रहीतव्योऽभ्यासनामा ॥ २. येन तापस्ते श्रमस्तृष्णा च हीयते ॥

स्फुटीभविष्यति ततः शैलेशी नाम वर्त्तनी । निर्वृतिं नगरीं सा त्वां प्रापयिष्यति निश्चितम् ॥४४७॥
औदासीन्यामुचस्तेऽसौ भावी व्यतिकरोऽखिलः । अन्यच्च भवता ग्राह्या समतायोगनालिका ॥४४८॥
पातनीया निजा दृष्टिस्तस्यामनुभवस्ततः । सर्वार्थविषयो भावी तेन युक्तं करिष्यसि ॥४४९॥
व्यापारः सर्वशास्त्राणां दिक्प्रदर्शन एव हि । पारं तु प्रापयत्येकोऽनुभवो भववारिधेः ॥४५०॥
पश्यतु ब्रह्मनिर्द्वन्द्वं निर्द्वन्द्वानुभवं विना । कथं लिपिमयी दृष्टिर्वाङ्मयी वा मनोमयी ॥४५१॥
ततोऽनुभवसंसिद्धेरक्षरातीतमार्गगः । अक्षरातीतपदवीं निर्वृतिं लप्स्यसे सुखम् ॥४५२॥
तत्रान्तरङ्गराज्यस्य फलभोक्ता भविष्यसि । सर्वकर्मोज्झितः सिद्धः सिद्धानन्तचतुष्टयः ॥४५३॥
राज्यप्रवेशादारभ्य वर्धमाना विभूतयः । भविष्यति न कर्तव्यस्तासु सङ्गस्त्वयाऽनघ ? ॥४५४॥
पाल्याश्चारित्रधर्माद्याः स्मर्त्तव्यं वचनं मम । पदं क्रमेण दातव्यं नौत्सुक्येन विना क्रमम् ॥४५५॥
एवं ते भाविनी सिद्धिर्गच्छ राज्यं कुरुष्व तत् । परिश्रमो मे सफलः प्राप्ते राज्यफले त्वया ॥४५६॥
यथा सिद्धान्तवचनमन्वतिष्ठदथोत्तमः । निघ्नन् मोहचमूं सर्वां स्वराज्ये प्रविवेश च ॥४५७॥
औदासीन्याभिधं मार्गमुच्चनिर्वृतिं पुरीम् । गत्वा भुङ्क्ते स राज्यं स्वं शक्रचक्रधरस्ततः ॥४५८॥
चित्तवृत्तिमहाराज्यमेवमुत्तमभूभुजा । यत्कर्मपरिणामेन प्रदत्तं तत् सुपालितम् ॥४५९॥
ततस्तमपि जित्वाऽसौ सम्प्राप्तो निर्वृतिं पुरीम् । स्वार्थमात्रप्रसक्तानां स्नेहो न प्रतिबन्धकः ॥४६०॥
अथोत्तमोत्तमो राज्ये षष्ठवर्षे नियोजितः । विहितं घोषणं देशे डिण्डिमेन यथाक्रमम् ॥४६१॥
महामोहादयश्चौरास्ततो जाता मृता इव । चारित्रधर्मसैन्यं च पर्यालोचे दधौ मुदम् ॥४६२॥
महावर्धनकं जातं तद्देशेषु च भूरिषु । उत्तमस्येव सम्पन्नो वृत्तान्तोऽस्यापि चाखिलः ॥४६३॥
केवलं तेन नो पृष्टः सिद्धान्तो राज्यसाधनम् । सर्वा राज्यस्थितिस्तस्य विदिता स्वत एव हि ॥४६४॥
सौराज्यभाजा तेनोक्तः सिद्धान्तो गणधारिणाम् । उपकारीति तैरङ्गोपाङ्गरूपेण निर्मितः ॥४६५॥
अस्योपदेशः सिद्धान्तस्तेनायं नोपदेशकः । येनाध्वना स्वयं याति तमेवोपदिशत्यसौ ॥४६६॥
तं मार्गदेशकं सर्वे सेवन्ते नृसुरासुराः । अतिशेतेऽस्य बाह्याऽपि समृद्धिर्विश्वसम्पदम् ॥४६७॥
सौवर्णो राजतो रात्नश्चेत्येते तस्य निर्मलाः । भान्ति क्रीडाद्रयः साला विश्वत्रयजयश्रियाम् ॥४६८॥
अशोकपादपो भाति पुरस्तस्य स्फुरद्युतिः । सतामिव मनोदेहः सन्ततं रागमुद्गिरन् ॥४६९॥
पुष्पवृष्टिः पतत्युच्चैः पुरस्तस्य प्रसारिणी । तारालिरिव तद्वक्त्रचन्द्राराधनहेतवे ॥४७०॥
व्याप्नोति तद्ध्वनिर्दिव्यो भुवं योजनसम्मिताम् । विश्वरागजयोद्भूतविख्यातिस्फातिभाजनम् ॥४७१॥
राजते चामरश्रेणी तस्य विस्तारितेजसः । प्लवमाना प्रभापूरे हंसालिरिव निर्मला ॥४७२॥
सिंहासनानि राजन्ते चत्वारि चतुराकृतेः । प्रभोः कषायसिंहानां चतुर्णां दर्पहारिणः ॥४७३॥
मूर्ध्नि भामण्डलं तस्य ध्वस्तध्वान्तं विराजते । उदयाद्रौ प्रचण्डस्य मार्त्तण्डस्येव मण्डलम् ॥४७४॥
पुरस्तस्य ध्वनन् व्योम्नि दुन्दुभिर्देवताडितः । विधत्ते विश्वधर्मार्थिजनाह्वायकचेष्टितम् ॥४७५॥
तस्य छत्रत्रयं भाति तापत्रयनिवारणात् । कीर्त्तित्रयमिवोद्भूतं विश्वत्रयहितैषिणः ॥४७६॥

प्रातिहार्यैरहार्यश्रीरसावित्येवमादिभिः । विभ्राजते महाभागः श्रेयःसागरचन्द्रमाः ॥४७७॥
निःस्वेदो निर्मलो देहस्तस्य हृद्यो निरामयः । रक्तं मांसं गोक्षीर-हार-तारकसन्निभम् ॥४७८॥
न दृश्याऽऽहार-निर्हारचेष्टा चर्मदृशां नृणाम् । अम्भोजसुरभिः श्वासः सहजेयं गुणावली ॥४७९॥
कोटीकोटयोऽपि मान्त्यस्य क्षेत्रे योजनमात्रके । तद्भाषा भाति सर्वेषामेकाऽपि स्वस्वभाषया ॥४८०॥
तेत्तेजसा प्रशाम्यन्ति मारि-वैर-रुगीतयः । पूर्वोत्पन्ना न भाविन्यो नृणां प्रादुर्भवन्ति च ॥४८१॥
योजनानां शते न स्याद् दुर्भिक्षं तत्प्रभावतः । स्तेनादिभीरवृष्टिश्चातिवृष्टिश्च कदापि न ॥४८२॥
मोहक्षयोद्भवा एते गुणास्तस्येन्दुनिर्मलाः । चारुरेष ध्वजच्छत्रसचक्रासनचामरैः ॥४८३॥
दधते काञ्चनाब्जानि पदन्यासेऽस्य निर्जराः । वप्रत्रयेऽशोकतले शोभतेऽसौ चतुर्मुखः ॥४८४॥
अधोमुखाः कण्टकाः स्युस्तस्मिन् विहरति क्षितौ । द्रुमा नमन्ति तस्याग्रे दुन्दुभिर्दन्ध्वनीति च ॥४८५॥
भवत्यवस्थितं तस्य केश-रोम-नखादिकम् । ऋतवश्चेन्द्रियार्थाश्चानुकूलास्तस्य सर्वदा ॥४८६॥
भूमिर्गन्धोदकैः सिक्ता पुष्पवृष्टिश्च जायते । पक्षिणोऽपि च कुर्वन्ति तद्विहारे प्रदक्षिणाम् ॥४८७॥
वाति वातः सदा तस्यानुकूलो याति जातुचित् । देवकोटिर्न तत्पार्श्वदिते देवकृता गुणाः ॥४८८॥
इत्युत्तमोत्तमस्येयं भूतिर्वाग्गोचरातिगा । इमामनुभवन्नेष नृपोऽगान्निर्वृतिं पुरीम् ॥४८९॥
त्वदादेशं विधायेत्थम् राज्यषट्कं निरीक्षणात् । आगतोऽहं त्वदभ्यर्णे यथा दृष्टं च भाषितम् ॥४९०॥
वितर्कवाचं श्रुत्वैनामप्रबुद्धो व्यचिन्तयत् । सिद्धान्तेन यथोक्तं मे तथैवेदमभूदहो ! ॥४९१॥
पालनापालनाद् राज्यं कारणं सुख-दुःखयोः । तेनोक्तं तद् वितर्केणापीत्थमेव समर्थितम् ॥४९२॥
निकृष्टाऽधमयोर्जातं तद् दुःखस्यैव कारणम् । तद् राज्यं सर्वथा येन ताभ्यां दुष्पालितं कृतम् ॥४९३॥
विमध्यमस्य सम्पन्नं तत् स्वल्पसुखकारणम् । बहिर्भूतेन तेनेदं यत्कृतं मन्दपालितम् ॥४९४॥
मध्यमस्य पुनर्जातं तद्भूरिसुखकारणम् । प्रविश्य तेन यदिदं पालितं मध्यमादरात् ॥४९५॥
द्वयोश्चरमयोर्जातं निःशेषसुखकारणम् । तद्राज्यं पालितं येन ताभ्यां सर्वोचितादरात् ॥४९६॥
राज्यषट्कमिदं ज्ञात्वा सर्वं ज्ञातं मया किल । ईदृग्विवर्त्तभृद्विश्वं तथा चाहुर्मनीषिणः ॥४९७॥
येन संवत्सरो दृष्टः सकृत् कामश्च सेवितः । तेन सर्वमिदं दृष्टं पुनरावर्त्तकं जगत् ॥४९८॥
ततो जातः प्रबुद्धोऽसौ नष्टा सर्वाऽप्रबुद्धता । इदं प्रसङ्गतः प्रोक्तं मया तुभ्यं नरेश्वर ! ॥४९९॥
कथं दोषोऽन्यदोषेण स्यादिति प्रस्तुतं पुनः । निकृष्टाधमवत् तत्र निश्चयो दोषसङ्क्रमः ॥५००॥
यथा मोहादिभिश्चौरैस्तौ दृष्ट्या च प्रपीडितौ । तथाऽसौ मित्रदोषेण पीड्यते धनशेखरः ॥५०१॥
हरिराह महाभाग ! नष्टोऽसौ मम संशयः । गतेषु तेषु भूपेषु षट्सु किं भावि ? तद् वद ॥५०२॥
सूरिराह महाराज ! ये केऽपि भुवि देहिनः । ते कर्मपरिणामस्य पुत्राः सर्वेऽपि तत्त्वतः ॥५०३॥
आवर्तमानैस्तैः सर्वैः षड्भेदान्तर्भविष्णुभिः । सा स्थितिः पाल्यतेऽन्यान्यैर्निर्लेपश्च न जायते ॥५०४॥
तिष्ठन्त्वन्ये सुतास्तस्य विद्धि मामेव तत्सुतम् । स्वराज्ये यः प्रविष्टोऽहं सिद्धान्तोदितमार्गतः ॥५०५॥

१. भाति भामण्डले तस्य मारिवैररुगीतयः । पूर्वोत्पन्नाः प्रशाम्यन्ति नान्यथाः ॥ २. तस्मात् ॥

हतारिवर्गश्चारित्रसैन्यस्य परिपोषकः । भुञ्जानो राज्यमायातः ख्यातकीर्त्तिरिहोत्तमः ॥५०६॥
स्वसंवेदनसिद्धं मे यद् राज्ये परमं सुखम् । स्वप्नेऽपि नास्ति तद् राजन् ! शक्रचक्रभृतामपि ॥५०७॥
यथाऽहमुत्तमः कर्मपरिणामस्य नन्दनः । निकृष्टाधमास्तथाऽन्येऽपि सन्त्यनन्ताः प्रवाहगाः ॥५०८॥
हरिर्जगाद यद्येवं तदाहं तेषु कीदृशः । सूरिः प्राह नरेन्द्र ! त्वं मध्यमः प्रतिभासि मे ॥५०९॥
त्रिवर्गमाराधयसि यद् विभज्य दिवानिशम् । इदं मध्यमराज्यस्य लक्षणं च प्रकीर्त्तितम् ॥५१०॥
हरिर्मोहकरिध्वंसहरिमाह ततो गुरुम् । अलं मध्यमराज्येन ममानेनागरीयसा ॥५११॥
आत्मीयमुत्तमं राज्यं भदन्त ! मम दाप्यताम् । सूरिराह महाराज ! त्वया चारु विचारितम् ॥५१२॥
महान्तो नैव तुष्यन्ति स्वल्पेन विपुलाशयाः । मृगवत् किं मृगारातिस्तृणग्रासेन तुष्यति ॥५१३॥
आपातरम्यं तुच्छं च त्यजन् वैषयिकं सुखम् । मुक्तावुत्तिष्ठते भव्यो भवं स्वप्नोपमं विदन् ॥५१४॥
यदि त्वमौत्तमं राज्यमादातुमभिकाङ्क्षसि । तदा भागवतीं दीक्षां गृहाण भवनाशनीम् ॥५१५॥
इदं सूरेर्वचः श्रुत्वा हरिराजः प्रमोदितः । पुत्रं शार्दूलनामानं राज्ये संस्थाप्य चारुधीः ॥५१६॥
दिनान्यष्ट जिनेन्द्राणां कृत्वा पूजामहोत्सवम् । दत्त्वा दानं तथाऽर्थिभ्यो गुरून् सत्कृत्य भावतः ॥५१७॥
समं मयूरमञ्जर्या परैश्च नृपपुङ्गवैः । तस्योत्तमगुरोः पार्श्वे निष्क्रान्तः शान्तशात्रवः ॥५१८॥
ततः प्राप्यौत्तमं राज्यं विज्ञानानन्दमेदुरः । विजहार महोदारमानसः पृथिवीतले ॥५१९॥
राज्ये परिणमत्यस्य पर्यायात् समवर्धत । शुक्लस्य शुक्लजात्यस्य स्वभावजनितं सुखम् ॥५२०॥
इतश्च मैथुनेनाहं सागरेण च नाटितः । भ्रान्तो बहुषु देशेषु क्लेशलक्षाणि सोढवान् ॥५२१॥
अथाऽन्यदा महारण्ये पतितोऽत्यन्तभीषणे । श्रान्तो मेदस्वलस्वेदः स्थितो बिल्वद्रुमान्तिके ॥५२२॥
प्ररोहं भूमिगं दृष्ट्वा तच्छाखानिर्गतं मया । ज्ञात्वा निधानं खाता सा सागरप्रेरितेन भूः ॥५२३॥
ततो दृष्ट्वा महाकुम्भमुद्धर्तुं रत्नपूरितम् । अधोगतं भाग्यमिव प्रवृत्तोऽहं प्रमोदभाग् ॥५२४॥
स्फोटयन्निव दिग्भागांस्तावद्भीषणनादतः । कालः करालवदनः क्रोधज्वलितलोचनः ॥५२५॥
अभाग्येन समाहूतः कृतान्त इव मूर्त्तिमान् । उद्भूतस्तत्र वेतालो दीर्घदंष्ट्रः सुदारुणः ॥५२६॥
तेनाहमारटन्नुच्चैः क्षिप्त्वा वदनकोटरे । पाटितोऽत्रान्तरे जीर्णा गुटिका मे पुरातनी ॥५२७॥
ततस्तामपरां दत्त्वा भवितव्यतया तया । नीतः पापिष्ठवासायां पुर्यां सप्तमपाटके ॥५२८॥
तत्रानुभूय दुःखानि सर्वस्थानेष्वनन्तशः । भ्रान्तोऽनन्तं पुनः कालमन्यान्यगुटिकाबलात् ॥५२९॥
प्रोक्तोऽहं कृतसत्कर्मा भवितव्यतयाऽन्यदा । आर्यपुत्र ! त्वया स्थेयं गत्वा साह्लादपत्तने ॥५३०॥
तथेत्युक्तवतो दत्तस्तया पुण्योदयः सखा । गुटिका च ममान्याऽथ प्रस्थितोऽहं वरानने ! ॥५३१॥
इति मैथुनलोभलोलताफलधारामवधूय कृत्यवित् । विरतौ स्थिरतामुपैति यो लभतेऽसौ सुयशःश्रियं फलम् ॥५३२॥

॥ इति वैराग्यरतौ षष्ठः सर्गः ॥

---

१. प्रवृत्तः सागराज्ञया ॥५०५॥ स्फो॰ ॥

॥ सप्तमः सर्गः ॥

अथास्ति नाम्ना साह्लादं पुरं शक्रपुरोपमम् । सदानन्दं सदोद्योतं महारत्नमयैर्गृहैः ॥१॥

तत्रोल्लासितभूर्मित्रमयूरानन्दकारकः । नाम्ना च परिणामेन जीमूतो नाम पार्थिवः ॥२॥

अस्ति तस्य महादेवी लीला लीलेव मूर्तिभृत् । तस्याः कुक्षावहं नीतो भवितव्यतया तया ॥३॥

पूर्णे काले प्रसूतोऽहं माता तोषमुपागता । तया तदैव जातोऽपि दृष्टः पुण्योदयस्तु न ॥४॥

सुतजन्म प्रियंकर्या जीमूताय निवेदितम् । दत्तं तेन महादानं कारितं बन्दिमोचनम् ॥५॥

[1]उचिते समये तस्य महानन्दपुरःसरम् । घनवाहन इत्युच्चैर्नाम पित्रा प्रतिष्ठितम् ॥६॥

इतश्चास्ति लघुर्भ्राता जीमूतस्य महीपतेः । नीरदाख्यो महादेवी पद्माख्या तस्य विश्रुता ॥७॥

मज्जन्मावसरे साऽपि पूतं प्रासूत दारकम् । अकलङ्क इति स्पष्टं नाम तस्य प्रतिष्ठितम् ॥८॥

प्रवृद्धौ सुखसन्दोहैरहं च स च लालितौ । बाल्ये धूल्यादिना सार्द्धं क्रीडिताववियोगिनौ ॥९॥

मैत्री तेनाऽकलङ्केन कौमारेऽजनि मे सह । कदापि न पृथग् भूतं तथा स्यूतं मनो द्वयोः ॥१०॥

अधीतवन्तावेकस्मादाचार्यात् सकलाः कलाः । प्राप्तौ क्रमेण तारुण्य[2]मावां मदनकाननम् ॥११॥

स चाऽकलङ्को बाल्येऽपि कौमारेऽपि च यौवने । न निन्द्यचेष्टितैः स्पृष्टः केसरीव खलक्षणैः ॥१२॥

शान्तो विनीतः पुण्यात्मा सत्यगीर्देवपूजकः । स्थिरस्तनुकषायश्च प्रकृत्या स्वच्छमानसः ॥१३॥

सोऽज्ञातपरमार्थोऽपि तत्त्वज्ञानीव भासते । जात्यस्याघटितस्यापि रत्नस्य श्रीः परैव हि ॥१४॥

जातः सुसाधुसम्पर्काद् दक्षोऽथासौ जिनागमे । प्रज्ञापनीयः श्रद्धावान् शुद्धमार्गानुसारिधीः ॥१५॥

[3]सोऽकलङ्कस्तथाप्युच्चैः स्नेहं मयि न मुञ्चति । कृतस्मर-मधुव्रीडां क्रीडां सह मयाऽकरोत् ॥१६॥

मयोद्यानेऽन्यदा नीतो लीलार्थं बुधनन्दने । ममोपरोधात् तत्रासौ चिक्रीड प्रहरद्वयम् ॥१७॥

मध्याह्ने प्रस्थितोऽथाऽसौ गृहं प्रति मयोदितम् । क्षणं विश्रम्य यास्यावो वयस्यात्र वनान्तरे ॥१८॥

अकलङ्को वचः श्रुत्वा तन्मदीयमुदारधीः । उद्यानभागमध्यस्थमविशज्जिनमन्दिरम् ॥१९॥

तत्रार्हन्तमभिष्टूय पुराणं पुरुषोत्तमम्[4] । महामुनीन् ददर्शाऽसौ मया सार्धं विनिर्गतः ॥२०॥

ते च तत्राष्टमीं मत्वा समायाता उपोषिताः । नत्वाऽर्हन्तं बहिः सूत्रं गणयन्तः पृथक् पृथक् ॥२१॥

निर्मलच्छवयो दीप्राः स्थिरा दूरे स्थिता मिथः । रत्ना दीपा इव बहिर्द्वीपेन्दव इवाथवा ॥२२॥

अकलङ्कस्ततः प्राह कुमार घनवाहन ! । पश्येमे मुनयः सूर्या इव तेजोविराजिताः ॥२३॥

मन्मथा इव रूपेण गाम्भीर्यात् सागरा इव । स्थैर्येण मेरव इव श्रिया कल्पद्रुमा इव ॥२४॥

---

१. आनन्दपूर्णचित्तेन समयेऽथ ममोचिते । घन° ॥ २. °ण्यमुभौ म° ॥ ३. स्नेहं मयि न तत्याज सोऽकलङ्कस्तथापि हि । कृत° ॥ ४. म् । तेन दृष्टा मया सार्धं निर्गतेन सुसाधवः ॥२१॥ ते

अदृष्टसृष्टिवैषम्यापवादापनिनीषया । एकरूपाः कृता एते धात्रा किं सृष्टिपाटवात्? ॥२५॥
एषां लावण्यपुञ्जानां राज्योचितमहोभृताम्[1] । सुदुश्चरव्रतादाने को हेतुरिति कौतुकम् ॥२६॥
तदेहि तावत् पृच्छावः प्रत्येकं मुनिपुङ्गवान् । अमून् किं कस्य वैराग्ये कारणं समभूदिति? ॥२७॥
मयैवमस्त्विति प्रोक्ते पार्श्वमेकमुनेर्गतौ । अकलङ्केन पृष्टोऽसौ किं ते वैराग्यकारणम्? ॥२८॥
मुनिः प्राह शृणु ग्रामवास्तव्योऽहं कुटुम्बिकः । लोकोदरे तत्र निशि प्रदीपनकमुत्थितम् ॥२९॥
प्रससर्प महाधूमो ज्वालाजालमवर्धत । वंशस्फोटरवः सर्वैः श्रुतो लोकाः समुत्थिताः ॥३०॥
रुदन्ति डिम्भरूपाणि नार्यो धावन्ति विह्वलाः । रटन्त्यन्धाः कलकले जाते क्रोशन्ति पङ्गवः ॥३१॥
षिङ्गाः किलकिलायन्ते मुष्णन्ति परिमोषिणः । सर्वस्वानि च दह्यन्ते शोचन्ति कृपणा भृशम् ॥३२॥
अमातापितृकं सर्वं सञ्जातमसमञ्जसम् । कश्चित् प्रदीपने तत्र विबुद्धो मन्त्रविद् महान् ॥३३॥
उत्थाय ग्राममध्यस्थे स च गोचन्द्रके स्थितः । तेनात्मकवचं कृत्वा रेखयाऽकारि मण्डलम् ॥३४॥
शब्देन तेन महताऽऽहूता ग्रामेयका जनाः । मण्डले मे प्रविशत यूयमागच्छतात्र भोः! ॥३५॥
सर्वस्वानि च नाङ्गानि दह्यन्ते भवतां यथा । तच्छ्रुत्वा प्राविशन् तत्र लोकाः स्वल्पतमाः किल ॥३६॥
ग्रहिला इव शेषास्तु प्रदीपनकतस्ततः । दह्यमानेषु गेहेषु तृणकाष्ठादि चिक्षिपुः ॥३७॥
तस्य विध्यापनं कर्तुमीषुर्घृतभृतैर्घटैः । मण्डलस्था जगुर्वह्निशमोपायोऽस्य नैष वः ॥३८॥
जलेन विध्यापयत वह्निं प्रविशताऽत्र च । मण्डले यूयमस्माकमिव शान्तिर्भवेद् यथा ॥३९॥
तत् तेषां न वचः केचित् कर्णेनाकर्णयन्त्यपि । केचिद्धसन्ति निन्दन्ति केऽपि रुष्यन्ति केचन ॥४०॥
मण्डलस्थास्ततो लोकास्तस्थुर्मौनेन तान् प्रति । कैश्चित्तु वचनं तेषामादृतं पुण्यभाजनैः ॥४१॥
ममापि प्रतिभातं तद् भवितव्यतया वचः । प्रविष्टो द्रुतमुल्लङ्घ्य ततोऽहं तत्र मण्डले ॥४२॥
ते ग्रामीणा मया दृष्टाः प्राप्य प्रबलमारुतम् । प्रदीपनेन दीप्तेन दह्यमाना हताशयाः ॥४३॥
मण्डलस्थेषु लोकेषु प्रव्रजत्सु कियत्स्वपि । अहं प्रव्रजितो भद्र! वैराग्ये हेतुरेष मे ॥४४॥
इमां मुनेर्गिरं श्रुत्वाऽकलङ्को मुदितो हृदि । चलितोऽन्यमुनेः पार्श्वे न बुद्धोऽर्थो मया परम् ॥४५॥
अकलङ्को मया पृष्टस्ततः किमयमाह ते? । कं भावमाकलय्य त्वं हृष्टोऽस्यथ जगाद सः ॥४६॥
योऽयं लोकोदरग्रामः स्ववासार्हो निवेदितः । मुनिना विद्धि संसारं तं मित्र घनवाहन! ॥४७॥
रात्रिस्तत्र सदाऽविद्या लग्नं तस्यां प्रदीपनम् । रागद्वेषाग्निना धूमस्तामसो भाव उत्थितः ॥४८॥
ज्वालौघो राजसो भावो वंशस्फोटरवैः समाः । कलहास्तत्र[2] रोषाग्नेरुत्तिष्ठन्ति च जन्तवः ॥४९॥
रुदन्ति डिम्भरूपाभाः कषाया हृदयग्रहाः । अशुद्धलेश्या संज्ञाश्च नार्यो धावन्ति विह्वलाः ॥५०॥
भवकोलाहले मूर्खा रटन्त्यन्धा इवातुराः । ज्ञानिनोऽपि क्रियाशून्या जनाः क्रोशन्ति पङ्गवः ॥५१॥
उच्चैः किलकिलायन्ते नास्तिकाः षिङ्गसन्निभाः । मुष्णन्तीन्द्रियचौराश्च धर्मसर्वस्वमङ्गिनाम् ॥५२॥
रागाग्निना च दह्यन्ते सर्वस्वानि शरीरिणाम् । किं कुर्म? इति शोचन्ति तद् दृष्ट्वा कृपणाः परे ॥५३॥

---

१. मु । को दीक्षाग्रहणे हेतुरिति मे हृदि कौतुकम् ॥ २. °तत्र भावाग्नेरुत्ति° ॥

भवप्रदीपनं रौद्रं वर्णितं मुनिनेदृशम् । अमातापितृकं चैतदुक्तं त्रातुरभावतः ॥५४॥
विबुद्धो मन्त्रवित् तत्र सर्वज्ञः परमेश्वरः । तेन चोत्थाय विहितं विशालं तीर्थमण्डलम् ॥५५॥
गोचन्द्रकाकृतौ तच्च मध्यलोके प्रकाशितम् । धृत्वा धर्मात्मकवचं सूत्रमन्त्रस्य रेखया ॥५६॥
तेन देशनयाऽऽह्वानं समुत्साद्याङ्गिनां कृतम् । प्राविशन् मण्डले स्तोका भवस्थानन्तभागगाः ॥५७॥
अन्ये बद्धाः कलत्रादौ कुर्वन्ति धनसञ्चयं । क्षेपोऽयं तृणकाष्ठादेर्ज्ञेयो जन्मप्रदीपने ॥५८॥
क्षेपोऽत्र घृतकुम्भानां कषायोद्दीपनं मुहुः । तिष्ठन्ति वारितास्ते च न मूढा मण्डलस्थितैः ॥५९॥
शमाम्बुना न कुर्वन्ति शान्तिं न प्रविशन्ति च । मण्डले नैव शृण्वन्ति हितं हासादि कुर्वते ॥६०॥
केचिदेव प्रबुध्यन्ते यथाऽसौ भाषते हितम् । प्रबुद्धोऽसौ मुनिर्गिरा प्रविष्टस्तीर्थमण्डले ॥६१॥
दृष्टाश्चानेन ते लोकाः संसारग्रामवासिनः । रागद्वेषाग्निनाऽत्यन्तं दह्यमानाः प्रसर्पता ॥६२॥
अशुद्धभावपवनप्रेरितोऽसौ महानलः । दहत्यतिभरीभूतो जीवान् ग्रामेयकानिव ॥६३॥
दृष्ट्वाऽसौ तान् तथाभूतान् भीतो यत् प्राव्रजद् भवान् । सङ्घमण्डलमुख्यत्वं तद् ययाविति निश्चिनु ॥६४॥
मुनिमध्यस्थितश्चैष न संसारप्रदीपने । दह्यते धर्ममेघेन विध्यापयति तत् परम् ॥६५॥
प्रदीपनकमुद्दिष्टं तदिदं मुनिनाऽऽवयोः । प्रतिबोधाय तद्भावबोधाद् मोदमहं गतः ॥६६॥
भावश्चायं मुनेरत्र युवयोर्दह्यमानयोः । प्रदीपने ध्रुवं युक्तः प्रवेशस्तीर्थमण्डले ॥६७॥
भावोऽयं रोचते मह्यं तुभ्यं किं रोचते न वा । इति श्रुत्वाऽकलङ्कस्य वचोऽहं मौनमाश्रितः ॥६८॥
द्वितीयस्य मुनेः पार्श्वमकलङ्को मया सह । गत्वा नत्वाऽथ तं भक्त्याऽपृच्छद् वैराग्यकारणम् ॥६९॥
स प्राह गृहवासो मे वैराग्यायानघाभवत् । तथाहि गृहमेकत्र ग्रामे जीर्णमभूद् मम ॥७०॥
निशि चौराः समागत्य खनन्ति तदनारतम् । मुष्णन्ति यदि पश्यन्ति धनं क्वचन किञ्चन ॥७१॥
क्रूराः पतन्ति मार्जारास्तत्र निर्यान्ति पन्नगाः । वृश्चिकाः सञ्चरन्त्युच्चैर्दुःखयन्ति च मूषकाः ॥७२॥
भग्नाऽभूत् तत्र शय्या मे वासः शटितमेव च । चौरैर्मुषितवित्तस्य प्राणवृत्तिश्च भिक्षया ॥७३॥
कुरूपा दन्तुरा काणा नित्यं कलहकारिणी । भार्या च बह्वपत्यानां जनयित्री ममाभवत् ॥७४॥
मलमूत्रैरपत्यानां नासावशुचि लिम्पति । गृहं तनोति नातिथ्यमतिथेरागतस्य च ॥७५॥
पुञ्जं च तृणधूलीनां गृहाद् नापनयत्यसौ[1] । गुणवन्ध्या न सन्ध्यायां दीपमुद्दीपयत्यपि ॥७६॥
गृहपार्श्वे ममाभूवन् चाण्डालाः प्रातिवेश्मिकाः । व्याधाश्च मैनिका म्लेच्छा मद्यपाश्च सहस्रशः ॥७७॥
अस्थिभिस्तद्गृहनिःक्षिप्तैरन्यैश्चाशुचिसञ्चयैः । नाभूद् गृहविभागो मे तद्गृहेभ्यः कदाचन ॥७८॥
सर्वोऽपि मादृशः प्रायस्तद्ग्रामस्थोऽखिलो जनः । ततो न तत्र केनापि वारितो नापि निन्दितः ॥७९॥
दुरवस्थां गतस्यापि तादृशीं कुरुते रतिम् । विड् गर्त्ताशूकरस्येव गृहवासः स मे सदा ॥८०॥
गृहस्थानन्यदाऽद्राक्षमेकत्राहं गतः पुरे । महासौधस्थितान् पूतान् तैरहं प्रतिबोधितः ॥८१॥
मद्ग्रामगृहवासस्य स्वरूपं तैर्निवेदितम् । संहृता मोहमाया च स्वतुल्यस्तैरहं कृतः ॥८२॥

---

१. त्यसौ । तमोमय्यां न शर्वर्यां दीप° ॥

ततो दधे कृपां दृष्ट्वा तद्ग्रामगृहवासिनः । तदयं गृहवासो मे जातो वैराग्यकारणम् ॥८३॥
तदाकर्ण्य प्रवृत्तोहो जातिस्मृतिमवाप्नुवन् । अकलङ्कः स्मृताभ्यस्तश्रुतो भावमलक्षयत् ॥८४॥
तं नत्वा चलितः सोऽथ तृतीयमुनिसम्मुखम् । किमनेनोक्तमित्युच्चैर्मया पृष्टो जगाविदम् ॥८५॥
ग्रामो भवप्रवाहाख्यः प्रोक्तोऽनेन महात्मना । गृहं तत्र स्वचैतन्यं जीर्णं पर्यायहानितः ॥८६॥
खनन्ति तदविद्यायां रात्रौ विषयतस्कराः । मुष्णन्ति शुभसङ्कल्पं धनं पश्यन्ति ते यदि ॥८७॥
पतन्तीन्द्रियमार्जाराः शममूषकभक्षिणः । मदानामुदयस्तत्र व्यालनिर्गमसन्निभः ॥८८॥
वृश्चिकानां च सञ्चारो दैन्योद्दीपनलक्षणः । सङ्कल्पा मूषका ध्यानसारग्रन्थिच्छिदाऽर्तिदाः ॥८९॥
भङ्गश्च सुखशय्यायास्तत्र दुःखप्रहारतः । तुच्छाशालक्षणं चास्य वासः शटितमिष्यते ॥९०॥
भिक्षया प्राणवृत्तिश्च वासवादेरपीष्यते । भवस्थस्य पराधीनपुद्गलादानलक्षणा ॥९१॥
भार्यास्य ममतादोषदन्तोच्चत्वेन दन्तुरा । परलोकेक्षणाभावात् काणा कार्ष्ण्यात् कुरूपिणी ॥९२॥
कुरुतेऽसावभिमतालाभेन कलहं सदा । सूतेऽनन्तान्यपत्यानि रागादीनि पुनः पुनः ॥९३॥
विकारैर्मृदुर्तौश्च तन्मूत्रमलसन्निभैः[1] । धारणागोमयरसैर्गृहं नाशुचि लिम्पति ॥९४॥
अतिथेः कुलधर्मादिप्रसङ्गादागतस्य सा । आतिथेयीं वितनुते न नाम परमात्मनः ॥९५॥
स्वचैतन्यगृहात् कर्मफलसंवित्तिलक्षणम् । नोत्सारयति सा हन्त तृणधूलिकदम्बकम् ॥९६॥
सत्सङ्गाख्यमविद्यायां रात्रौ दीपं तनोति न । भार्यारूपेण तदसौ सम्पन्ना गृहभङ्गकृत् ॥९७॥
घातिकर्माणि चाण्डालास्तेनोक्ताः प्रातिवेश्मिकाः । खलसङ्गाभिधा व्याधा गुणौघमृगघातिनः ॥९८॥
मैनिका मूर्खतोन्मादा मेधामीननिबर्हणाः । मिथ्यात्वसञ्ज्ञया म्लेच्छा भाषादेशार्थताभिदः ॥९९॥
मद्यपाः कुमनोरूपा व्यत्यासमदघूर्णिताः । अविवेकास्थिविक्षेपाशुचीनि प्रक्षिपन्ति ते ॥१००॥
ततस्तद्गृहपार्श्वस्थं न सतां लक्ष्यतां गतम् । निन्द्यतां तादृशानां च सर्वतद्ग्रामवासिनाम् ॥१०१॥
अन्यदा स महात्मा च पुरे जैनाभिधे गतः । दृष्टाश्च तत्र मुनयः समताभार्यया युताः ॥१०२॥
स्थिता ज्ञानमहासौधे भावरत्नकृते नवे । तेजस्विनो महावीर्याः सर्वदोषविवर्जिताः ॥१०३॥
युताः सत्यादिभिः पुत्रैः शोभनप्रातिवेश्मिकाः । तात्त्विकीं श्रेयसां भूमिं कलयन्तो गृहस्थताम् ॥१०४॥
तैः सम्यक्त्वौषधिं दत्वा मोहमायाऽस्य संहृता । उद्विग्नः स ततो मत्वा स्वीयगार्हस्थ्यदुःस्थताम् ॥१०५॥
तां त्यक्त्वा तात्त्विकं तेन गार्हस्थ्यमुररीकृतम् । भवग्रामगृहस्थेषु जाताऽस्य महती कृपा ॥१०६॥
प्रदर्शयन्नयं स्वीयां गृहवासस्य दुःस्थताम् । वैराग्यकारणं स्वान्तमाक्षिपत्यावयोरपि ॥१०७॥
यादृशो गृहवासोऽस्य निन्द्यो दुःखैककारणम् । छन्नोऽप्यज्ञानसम्मोहादावयोरपि तादृशः ॥१०८॥
त्यागार्होऽयं न तन्मित्र ! किं तवाप्यवभासते ? । वाचमित्यकलङ्कस्य श्रुत्वाऽहं मौनमास्थितः ॥१०९॥
मुनेरथ तृतीयस्य सोऽकलङ्को मयाऽन्वितः । गतोऽन्तिकमपृच्छत् तं कुतोऽभूस्त्वं विरागवान् ॥११०॥
तेन प्रोक्तं मया भद्र ! मद्यपानकमीक्षितम् । तदेव मम सम्पन्नं भववैराग्यकारणम् ॥१११॥

---

१. °भैः । सन्तोषगोम° ॥

चित्रासवसुरापूर्णं राजितम् शितिनीरजैः । लोकैश्च चारुचषकसरकं मदघूर्णितैः ॥११२॥
नानाविधविलासाढ्यं कृततालमहारवम् । दिव्यकान्तजनाकीर्णं मत्तस्त्रीकृतविभ्रमम् ॥११३॥
वीणामर्दलकांस्यादिनादवर्द्धितसम्मदम् । सेवितं सर्वसामग्रीयुक्तमापानकं मया ॥११४॥
तत्रानन्ता न चेष्टन्ते न भाषन्ते च घूर्णिताः । मदेन व्यवहारं च नैव कुर्वन्ति लौकिकम् ॥११५॥
अन्येऽप्यनन्तास्तद्रूपाः सन्ति तत्र जनाः परम् । कार्यं लोकव्यवहृतेस्ते कुर्वन्त्यन्तरान्तरा ॥११६॥
तादृशास्तत्र सन्त्यन्येऽप्यसङ्ख्याः पार्थिवादयः । परे पुनरसङ्ख्याता निर्भरं मद्यपायिनः ॥११७॥
न जिघ्रन्ति न पश्यन्ति नापि शृण्वन्ति किञ्चन । लिहन्ति जिह्वया किञ्चित् किन्त्वारारटिमुचो भृशम् ॥११८॥
न शृण्वन्ति न पश्यन्ति सङ्ख्यातीताः परे पुनः । जिघ्रन्ति केवलं किञ्चित् परे सङ्ख्यातिगाः पुनः ॥११९॥
नाऽऽकर्णयन्ति किन्त्वक्ष्णा पश्यन्ति पुरतः श्रितम् । तत्राऽसङ्ख्याः परे मद्याल्लक्षिताः शून्यमानसाः ॥१२०॥
अन्ये पुनरसङ्ख्याता दृष्टा विस्पष्टचेतनाः । दुर्मद्यमत्तता तेषु किन्त्वाकालमवस्थिता ॥१२१॥
पाट्यन्ते ते च भिद्यन्ते छिद्यन्ते रिपुभिस्ततः । मदोद्धताः प्रकुर्वन्ति मिथस्तीव्रां च वेदनाम् ॥१२२॥
भ्राम्यन्ति मदिरोद्भ्रान्तास्तत्राऽसङ्ख्याः परेऽपि च । अज्ञा अव्यक्तघोषाश्च गच्छन्ति जननीमपि ॥१२३॥
अन्येऽपि तत्र विद्यन्ते सङ्ख्यातीता मनुष्यकाः । गाढमत्तास्तथाऽन्ये च ते पुनर्द्विविधाः स्मृताः ॥१२४॥
तत्र ये गाढमत्तास्ते विलुठन्तो भुवस्तले । वातं पित्तं मलं मूत्रं भक्षयन्ति मुहुर्मुहुः ॥१२५॥
इतरे भद्र ! सङ्ख्यातास्ते पुनर्मदिरामदात् । गायन्ति परिनृत्यन्ति युध्यन्ति च हसन्ति च ॥१२६॥
भूयो लुठन्ति धावन्ति वल्गन्ति च परस्परम् । चुम्बन्ति वक्त्रनेत्राणि बालानां योषितां तथा ॥१२७॥
कुर्वन्तेऽनार्यकार्याणि सहन्ते तीव्रवेदनाः । न तु मद्याद् विरज्यन्ते राजभिर्दण्डिता अपि ॥१२८॥
अन्ये सन्ति मदाध्माताश्चतुर्वृन्देऽव्यवस्थिताः । सदा केलिप्रियाः सङ्ख्यातीता नृत्यादिनिर्भराः ॥१२९॥
आपानकस्था मध्यस्थाः सङ्ख्याताः सन्ति चापरे । अमद्यपा मद्यपैस्ते ब्राह्मणा इति कीर्त्तिताः ॥१३०॥
स्थिता अनन्ता मोदन्ते परे त्वापानकाद् बहिः । आपानकस्य वैषम्यं पश्यन्तो मदवर्जिताः ॥१३१॥
एतेषु लोकभेदेषु त्रयोदशसु हिण्डितः । अनन्तशो विमुच्याऽहं भेदमाद्यं तथाऽन्तिमौ ॥१३२॥
विण्-मूत्र-श्लेष्मजम्बाल-वान्तपित्ताऽशुचिस्थले । क्वचिल्लुठन् क्वचिद् रिङ्खन् दुर्मदात् क्वचिदारटन् ॥१३३॥
उत्तिष्ठन्निपतन् धावन् हसन् नृत्यन् रणं सृजन् । कुट्यमानो जनैर्दुःखघोरणीरनुभूतवान् ॥१३४॥
ब्राह्मणैरन्यदा दृष्टस्तैरापानकमध्यगैः । कृतः कृपालुभिर्मद्यत्यागाय मयि तैः श्रमः ॥१३५॥
वचः पूत्कुर्वतां तेषामहं तु मदघूर्णितः । न ज्ञातवान् पर्यटितस्ततस्तत्र पुनः पुनः ॥१३६॥
अथान्यदा क्वचित् तेषां वचने हुं कृतं मया । यतितं तैश्च यावन् मे मद्यघस्मरको गतः ॥१३७॥
तैर्मद्यदोषाः कथिता मयि संलब्धचेतने । कारितो मद्यविरतिं जातोऽहं ब्राह्मणस्ततः ॥१३८॥
तेषु प्रव्रजितश्चाहं यदद्यापि न जीर्यति । मद्यं तज्जारयिष्यामि दीक्षया भावरुक्छिदा ॥१३९॥
इदं मुनिवचः श्रुत्वा भावज्ञानात् प्रमोदभाक् । अकलङ्को मया पृष्टो व्याजहाराशयं मुनेः ॥१४०॥

---

१. न किञ्चिच्छ्रुतवान् भ्रान्तस्ततस्तत्र ॥

आपानकतया भद्र ! भवमेव जगौ मुनिः । जीवा अनन्ताः सन्त्यत्र मद्यपाः कर्म मद्यति ॥१४१॥
विशिष्य चासवायन्ते कषाया घातिकर्मणाम् । पटलानि सुरायन्ते भाजनन्त्यायुरालयः ॥१४२॥
चषकन्ति तदाधारतया गात्राणि जन्मिनाम् । कर्ममद्योपयोगित्वान्नीलाब्जन्तीन्द्रियाणि च ॥१४३॥
घूर्णन्ते कर्ममद्येन मत्ताः सर्वेऽपि जन्तवः । विलासहासबिब्बोककोलाहलपरायणाः ॥१४४॥
कलहा मर्दलायन्ते खलानामत्र सङ्कथाः । लसत्कंसालकायन्ते दैन्यं वीणायतेऽर्थिनाम् ॥१४५॥
वंशवाद्यायते लोकशोकाक्रन्दितसन्ततिः । मुखवाद्यायते गाढमग्नमूर्खविचेष्टितम् ॥१४६॥
मत्तकान्तननायन्ते सदानन्दा इहामराः । उदारविभ्रमाः प्रौढकान्तायन्तेऽप्सरोगणाः ॥१४७॥
संसारापानकमिदं लोकाकाशप्रतिष्ठितम् । लौल्याय जडबुद्धीनां वैराग्याय विवेकिनाम् ॥१४८॥
लोकानां मुनिनोदिष्टा भेदास्तत्र त्रयोदश । कीर्तितः प्रथमो राशिस्तत्रासांव्यवहारिकः ॥१४९॥
वनस्पतय आख्यातास्ततः सांव्यवहारिकाः । क्षित्यम्बु-वह्नि-पवनाः कथितास्तदनन्तरम् ॥१५०॥
ततो द्व्यक्षास्ततस्त्र्यक्षास्ततश्च चतुरिन्द्रियाः । ततश्चासंज्ञिपञ्चाक्षाः कीर्तिता नारकास्ततः ॥१५१॥
ततः पञ्चाक्षतिर्यञ्चो नराः संमूर्च्छ-गर्भजाः । ततश्चतुर्विधा देवाः सङ्गीतास्तदनन्तरम् ॥१५२॥
वाचोयुक्त्या ततः प्रोक्ता ब्राह्मणा इति संयताः । मुक्तात्मानस्ततो गीता भवापानकनिर्गताः ॥१५३॥
एतेषु स्थानदशके भ्रान्ति स्वस्य पुनः पुनः । वदन्नदीपयदसौ भवापानकदुःस्थताम् ॥१५४॥
यत्तु तैर्ब्राह्मणैः पश्चाद् दृष्टो यत्नेन बोधितः । अहमित्यादि तत्सर्वं युज्यते सुविचारितम् ॥१५५॥
अनादिभव्यभावेन प्राप्ता घर्षणघूर्णनात् । उत्कृष्टावस्थितिह्रासे द्रव्यश्रुतिरनन्तशः ॥१५६॥
तथापि यन्न लभते न ज्ञानं न च दर्शनम् । सच्चारित्रं च जीवोऽसौ कर्मघस्मरकः स्मृतः ॥१५७॥
विभ्रान्तचित्तस्तेनैव बम्भ्रमीति भवोदधौ । सद्दर्शनमवाप्नोति कदाचित् कश्चिदेव हि ॥१५८॥
कालादियोगतो भित्त्वा कर्मग्रन्थिं शुभाशयात् । ततः सुसाधुवचसां बोधो हुङ्कार उच्यते ॥१५९॥
दर्शनं मुक्तिबीजं च सम्यक्त्वं तत्त्ववेदनम् । दुःखान्तकृत् सुखारम्भः पर्यायास्तस्य कीर्तिताः ॥१६०॥
सति चास्मिन्नयन्यात्मा रमते भववारिधौ[2] । पश्यत्यस्य परं रूपं स्पष्टं नष्टाक्षिरोगवत् ॥१६१॥
तद् दृष्ट्वा चिन्तयत्येवमहो ! भीमो भवोदधिः । दुःखाय जन्म-मरण-व्याधि-शोकाद्युपद्रुतः ॥१६२॥
सुखाय तु परं मोक्षः सकलक्लेशवर्जितः । तस्य हेतुरहिंसादिर्हिंसादिर्भवकारणम् ॥१६३॥
बुद्ध्वैवं भवनैर्गुण्यं मुक्तेश्च गुणरूपताम् । मोक्षोपाये प्रयतते यथागममुदारधीः ॥१६४॥
शमारोग्यलवं प्राप्य संसारव्याधिपीडितः । निःशेषतत्क्षयोपाये दुष्करेऽपि प्रवर्त्तते ॥१६५॥
सदुपायफलप्राप्तेश्चारित्रोत्साहतः क्रमात् । भूत्वा स सर्ववित् क्षीणकर्मा याति शिवालयम् ॥१६६॥
सुसाधुगुरुसम्पर्कजन्येयं श्रेयसां ततिः । युक्तमुक्तमतस्तेन बोधितो ब्राह्मणैरहम् ॥१६७॥
सर्वे ह्यविरता जीवाः कर्ममद्यरताः किल । स्थिता अपि भवापाने सावद्यस्तत्पराङ्मुखाः ॥१६८॥
प्रव्राजितोऽसौ तैरेव कर्ममद्यान्निवारितः । जरयित्वा बहिर्गन्ता तदजीर्णमतो व्रतैः ॥१६९॥

१. मित्र ! ॥ २. °धौ । रूपं निरूपयत्यस्य स्व° ॥

तद् भवापानके स्थातुमीदृशे नावयोरपि । युक्तमित्यकलङ्कस्य गीर्नाद्यापि मयाऽऽदृता ॥१७०॥
शून्यारण्ये मुनिरिव स्थितोऽहं मौनमास्थितः । अकलङ्को ययौ तुर्यमुनेः पार्श्वं मयाऽन्वितः ॥१७१॥
सोऽपि नत्वाऽकलङ्केन पृष्टो वैराग्यकारणम् । तेनोक्तमरघट्टो मे जातो वैराग्यकारणम् ॥१७२॥
नित्यायुक्तो मया दृष्टोऽरघट्टो निर्मलाशय ! । राग-द्वेषा-ऽऽर्त्त-रौद्राख्याश्चत्वारस्तत्र कर्षकाः ॥१७३॥
सर्वशीरपतिस्तत्र महामोहः प्रकीर्त्तितः । कषायसंज्ञका दृप्ता बलीवर्दास्तु षोडश ॥१७४॥
कर्मकाराः स्मृतास्तत्र हास्य-शोक-भयादयः । जुगुप्सा-रत्य-रत्याद्यास्तेषां च परिचारिकाः ॥१७५॥
मिथ्यात्वं च प्रमादश्च तत्र तुम्बद्वयं महत् । विलासविभ्रमोल्लासरूपास्तत्रारका मताः ॥१७६॥
असंयमाभिधः कूपस्तत्र दृष्टो भयङ्करः । अनन्तदुःखपानीयभृतोऽदृष्टतलः सदा ॥१७७॥
जीवलोको घटीयन्त्रं तेन पूरितरेचितम् । मरणाख्यैर्वहन्नित्यं खाट्कारैरेष लक्ष्यते ॥१७८॥
आत्मा ज्ञानेन रहितो ज्ञेयस्तत्र प्रतीच्छकः । मिथ्याभिमानसंज्ञं च तस्य वार्घटिकं दृढम् ॥१७९॥
तत्र निर्वहणी क्लिष्टचित्तता-भोगलोलता । कुल्या दीर्घाऽन्यान्यजन्मगणाः केदारका मताः ॥१८०॥
बीजं च कर्मजालाख्यं वापकस्तत्र कीर्त्तितः । तज्जीवपरिणामाख्यो विकाराः सस्यसम्पदः ॥१८१॥
पानान्तिकोऽस्त्यसद्बोधः कर्मक्षेत्रस्य सेचने । मोहादिष्टः सदोद्युक्तोऽरघट्टपरिपालकः ॥१८२॥
भवारघट्टे तत्राहं प्रसुप्तः सततभ्रमे । बोधितोऽनेन गुरुणा ध्यानस्थेन महात्मना ॥१८३॥
उक्तं चानेन भोक्ताऽस्ति क्षेत्रस्यास्य फलं भवान् । जन्तो ! भवारघट्टस्य स्वरूपं किं न वेत्सि भोः ! ? ॥१८४॥
अयं भवारघट्टस्ते दुःखानामेककारणम् । परित्यज तदेनं चेत् सुखेन स्थातुमिच्छसि ॥१८५॥
मया प्रोक्तं यथा त्यक्तो भवत्येष तथा वद । मुनिराह महाभाग ! भावदीक्षां गृहाण तत् ॥१८६॥
भवारघट्टस्तैस्त्यक्तो भावतो ये हि साधवः । ततस्तदाज्ञां स्वीकृत्य प्रव्रज्येयं मयाऽऽदृता ॥१८७॥
अयं वैराग्यहेतुर्मे श्रुत्वेति मुनिभाषितम् । अकलङ्कस्त्वया सुष्ठु बुद्धमित्यन्वमोदत ॥१८८॥
ततस्तं साधुमानम्य सोऽकलङ्को मया सह । पञ्चमस्य मुनेः पार्श्वं ययौ तं प्रणनाम च ॥१८९॥
सोऽपि तेन महाभागो मम बोधविधित्सया । वैराग्यकारणं पृष्टः स्पष्टमाचष्ट शुद्धधीः ॥१९०॥
नानारूपा वयं चट्टास्तिष्ठामः कुत्रचिन्मठे । तत्र चायातमस्माकं भृशं भक्तं कुटुम्बकम् ॥१९१॥
अनेकमानुषोपेतं तन्त्रितं पञ्चभिर्नरैः । तदस्माभिर्हितं बुद्धं शत्रुभूतमपि स्फुटम् ॥१९२॥
छात्रैर्भक्षितमाकण्ठं तैः कृतं तत्र भोजनम् । चित्रमज्ञातसद्भावैस्तैस्तद्भोजनलोलुपैः ॥१९३॥
बभूव मन्त्रयोगेन कृतं तत्सन्निपातकृत् । उन्मादकृच्च केषाञ्चिच्छात्राणां बहुभक्षिणाम् ॥१९४॥
ततो मिलितकण्ठास्ते स्तब्धाजङ्घाः सुविह्वलाः । कचित् तप्ताः कचिच्छीताः कचिदुद्भ्रान्तमानसाः ॥१९५॥
भृशं घुरघुरायन्तो लोलमाना भुवस्तले । कचिज्झगझगायन्तश्छात्राः शोच्यां दशां गताः ॥१९६॥
ये तून्मत्ताः समापन्नास्ते देवगुरुनिन्दिनः । लपन्ति विपरीतानि पशुवन्नष्टधर्मकाः ॥१९७॥
इतश्च योऽसौ स्वाध्यायलीनः साधुपुरन्दरः । महावैद्यकनिष्णातो दृष्टस्तेनाहमातुरः ॥१९८॥

१. तः कृतं भोजनं तत्र विचित्रमथ भक्षितम् । छात्रैरज्ञातसद्भावैस्तैस्त° ॥ २. °झषझषायन्त° ॥

सन्निपातहतस्तेषां चट्टानां मध्यगो जडः । स्वौषधैः सन्निपातं मे कृपयाऽपनिनाय सः ॥१९९॥
ततो जातो मनाक् स्पष्टचेतनोऽहमथाहरत् । उन्मादं छात्रसंसर्गजनितं यत्नतः स मे ॥२००॥
महाशयस्ततश्चायं स्वस्थचित्तं निरीक्ष्य माम् ! उन्मत्तान् सन्निपातार्त्तान् चट्टान् सर्वानदर्शयत् ॥२०१॥
दृष्टाश्च ते मया छात्राः क्रन्दन्तो व्याधिविह्वलाः । मुनीश्वरो बभाषे मां गाढं जातभयं ततः ॥२०२॥
भद्र ! भोजनदोषेण प्रागभूस्त्वमपीदृशः । मत्कृतोपायतो जातः साम्प्रतं स्वस्थमानसः ॥२०३॥
अस्त्यद्यापि तवाजीर्णं किञ्चिद् देहे ततो न चेत् । करिष्यसि मदुक्तं तत् पुनरीदृग् भविष्यसि ॥२०४॥
भयात् प्रत्ययलाभाच्च ततस्तेनोदिता मया । प्रव्रज्या स्वीकृतेयं तद्भोजनाजीर्णनाशनी ॥२०५॥
यां यामुपदिशत्येष क्रियां तां तां करोम्यहम् । अधुना विधिना मेऽभूदिदं वैराग्यकारणम् ॥२०६॥
अकलङ्कस्तदाकर्ण्य ययावन्यमुनिं प्रति । ययौ कोऽस्यार्थ इत्युच्चैर्मया पृष्टो जगाविदम् ॥२०७॥
अनेनाऽपि भवो मित्र ! प्रोक्तश्चट्टमठोपमः । परस्परमसम्बद्धाश्चट्टाभास्तत्र जन्तवः ॥२०८॥
माता पिता च नामीषां तत्त्वतोऽस्ति न वा धनम् । न बान्धवाश्च मिलिताः सर्वे भिन्ना हि जन्तवः ॥२०९॥
तेषां च जीवचट्टानां संसारमठवर्त्तिनाम् । बन्धहेत्वभिधं भक्तमायात्येव कुटुम्बकम् ॥२१०॥
बहवः सन्ति तल्लोकाः पञ्च सङ्ग्राहकाः परम् । प्रमादो योग-मिथ्यात्वे कषाया-विरती तथा ॥२११॥
अनादिसंस्कारवशाद् बन्धहेतुकुटुम्बकम् । इदं च जीवचट्टानां हितकृत् प्रतिभासते ॥२१२॥
छात्रभोजनतुल्यं तत् कर्म सम्पादयत्यलम् । भुञ्जते जीवचट्टास्तन्मोहमन्त्रेण संस्कृतम् ॥२१३॥
अनायतिज्ञास्ते तेन पूरयन्त्युदरं निजम् । तद्विपाका यदज्ञानं प्राप्नुवन्ति सुदारुणम् ॥२१४॥
अनभिग्रहमिथ्यात्वसन्निपातोऽयमिष्यते । अनेनैकेन्द्रियत्वे स्युः काष्ठवन्नष्टचेतनाः ॥२१५॥
भृशं घुरघुरायन्ते द्वीन्द्रियत्वे च जन्तवः । त्रीन्द्रियत्वे च लोलन्ते भुक्तदोषादितस्ततः ॥२१६॥
चतुरक्षासंज्ञिपञ्चेन्द्रियत्वे च वितन्वते । तामेव चेष्टामधिकां भृशं झषझषायितम् ॥२१७॥
गर्भजत्वे वितन्वन्ति तेऽपर्याप्ता भवन्ति च । रुद्धकण्ठाः स्तब्धजिह्वा भूरिदुःखौघविह्वलाः ॥२१८॥
बाध्यन्ते ताप-शीताद्यैर्गताश्च नरकेषु ते । आपन्नाः पशुभावं च चेतयन्ते न किञ्चन ॥२१९॥
मनुष्यत्वे च मुह्यन्ति देवत्वे शेरते भृशम् । दारुणा जीवचट्टानां दशेयं सन्निपातजा ॥२२०॥
ये तु स्वाभिनिवेशेन विपरीतं जिनागमात् । एकान्तक्षणिकाद्यर्थं मन्यन्ते कुनयाश्रिताः ॥२२१॥
आभिग्रहिकमिथ्यात्वोन्मादस्तेषामसौ स्मृतः । सन्मार्गदूषणात् ते हि प्रलपन्ति यथा तथा ॥२२२॥
हसन्तीव तपः सत्यचारित्रगुणनिह्नवात् । वल्गन्तीव विना हेतुं नास्त्यात्मेत्यादिवादिनः ॥२२३॥
सर्वज्ञमतनिष्णातै रुदन्तीव निराकृताः । यथेष्टचेष्टाचारेण नृत्यन्तीव लसत्कराः ॥२२४॥
गायन्ति च पठन्तश्च तर्कदण्डोलकान्निजान् । एवं कर्मविषोन्मादाद् भवन्ति ग्रहिला जनाः ॥२२५॥
यच्चोक्तं तेन मुनिना मोचितोऽहं कृपालुना । महावैद्यकदक्षेण सन्निपातात् सुदारुणात् ॥२२६॥
तद् युक्तमेव यदमी भवन्त्येव कृतश्रमाः । सिद्धान्ते वैद्यकाकारे मुनयः शुद्धबुद्धयः ॥२२७॥

---

१. °कर्ण्य मुदितोऽन्यमुनिं ॥ २. तद्गताः ॥

लक्षयन्ति स्वरूपं च ते सर्वमववर्त्तिनाम् । दयां च कुर्वते कर्मभोजनात् सन्निपन्नके ॥२२८॥
अत एव सुसाधूनामाक्रोशादिपरा अपि । न रुषां विषयाः किन्तु कृपाया भवजन्तवः ॥२२९॥
सन्निपातात् तथोन्मादात् कर्मणां ये प्रपीडिताः । आक्रोशादिपरायत्ताः कुर्वते तेषु किं रुषा ? ॥२३०॥
कोपो न युज्यते तेषु क्षारक्षेप इव क्षते । कथमेषामयं दोषो न स्यादिति कृपोचिता ॥२३१॥
कर्मवेष्टितजन्तूनां चेष्टितानि विवेकिनाम् । शाणत्वं यान्ति वैराग्यशस्त्रोत्तेजनहेतवे ॥२३२॥
लब्ध्वापि नृभवं जन्तूनुन्मत्तान् सन्निपन्नकान् । दृष्ट्वा जिनमतज्ञः को रज्येत भवचारके ॥२३३॥
ततोऽयं करुणाढ्येन गुरुणा सन्निपन्नकः । स्वस्थीकृतः सुवैद्येन छात्राभो वचनौषधैः ॥२३४॥
यच्चोक्तं छात्रसंसर्गादुन्मादोऽपि ममोदितः । नाशितोऽनेन गुरुणा तदेवमवबुध्यताम् ॥२३५॥
गुरुणा सन्निपाताभे मिथ्यात्वेऽस्यानभिग्रहे । हते तदाभिग्रहिकमभूत्तीर्थिकसङ्गतः ॥२३६॥
निरस्तं गुरुणा यत्नात् तदप्युन्मादसन्निभम् । ततश्चङ्गमठाकारः संसारोऽस्य प्रदर्शितः ॥२३७॥
ततो भवमठे दृष्टा जीवाश्चट्टा इवामुना । उन्मत्ताः सन्निपातार्त्ता दुःखभाजः प्रलापिनः ॥२३८॥
ततः सञ्जातभीरेष प्राच्यां स्वस्येदर्शी दशाम् । गुरुणोक्तां समाकर्ण्य तदुक्तां कुरुते क्रियाम् ॥२३९॥
तत्कर्मभोजनाजीर्णं जरयत्येष नोदितः । अयं वैराग्यहेतुर्मे मुनिना मित्र ! भाषितः ॥२४०॥
न केवलं मुनिरसौ तेनाजीर्णेन बाधितः । आवामपि तथाभूतौ युक्ता दीक्षाऽऽवयोरपि ॥२४१॥
नाजीगणमहं वाक्यमकलङ्कस्य तत्तदा । मदन्वितो गतः सोऽथ साधोः षष्ठस्य सन्निधौ ॥२४२॥
पृष्टं तस्यापि वन्दित्वा तेन वैराग्यकारणम् । स प्राह मम वैराग्ये हेतुरेकं कथानकम् ॥२४३॥
गुरुणोक्तमिदं भद्र ! तत्ते सङ्कीर्त्तयाम्यहम् । वसन्ताख्ये पुरेऽभुवंश्चत्वारः केऽपि वाणिजाः ॥२४४॥
चारुर्योग्यो हितज्ञश्च मूढश्चेत्यभिधानतः । परस्परं वयस्यास्ते रौद्रमुल्लङ्घ्य वारिधिम् ॥२४५॥
रत्नद्वीपं गता रत्नसमूहार्जनहेतवे । चकार रत्नवाणिज्यं तत्र चारुरनन्यधीः ॥२४६॥
रत्नद्वीपेऽपि नाप्यन्ते रत्नान्युद्यममन्तरा । पूर्णेऽपि हि तटाके कः पिबन्त्यम्बु विनाञ्जलिम् ॥२४७॥
इत्यावर्जयता लोकान् नानोपायकृताऽमुना । पूरितं मङ्क्षु बोहित्थमर्जितै रत्नराशिभिः ॥२४८॥
रत्नानां गुणदोषज्ञः काननादौ न कौतुकी । ततोऽसौ सत्क्रियो ज्ञानी तत्र स्वार्थमसाधयत् ॥२४९॥
योग्योऽपि कुरुते किञ्चिद् रत्नानां गुणदोषवित् । अर्जनं तस्य किं त्वस्ति कौतुकं काननादिषु ॥२५०॥
रत्नानामर्जनं तस्य राजवेष्टिसमं भवेत् । कौतुकेन वृथा यान्ति वासराः काननादिषु ॥२५१॥
मिलितानि बहोः कालात् तथाप्यस्य कियन्त्यपि । रत्नानि किं त्वनेनेह स्वल्पेन बहु हारितम् ॥२५२॥
हितज्ञस्तु स्वयं वेत्ति नैव रत्नपरीक्षणम् । परोपदेशतस्तानि लक्षयत्येष केवलम् ॥२५३॥
विहारा-ऽऽराम-चित्रादिविलोकनकुतूहलात् । करोति रत्नवाणिज्यं नासौ तीव्रप्रमादभाग् ॥२५४॥
रत्नबुद्ध्यैव गृह्णाति काचशङ्खकपर्दकान् । रत्नद्वीपेऽपि सम्प्राप्तो धूर्त्तलोकैः स वञ्चितः ॥२५५॥
मूढस्तु न स्वयं वेत्ति रत्नराशीन् परीक्षितुम् । उपदेशं परस्यापि श्रद्धत्ते नैव मोहतः ॥२५६॥
अत्यन्तकौतुकी चासौ चित्रोद्यानादिदर्शने । गृह्णाति सत्यरत्नद्विट् काचादीन् धूर्त्तहस्ततः ॥२५७॥

१. तादृगप्यकलङ्कस्य वचस्तच्च मयाऽऽदृतम् मद° ॥ २. °त्ति रत्नानि न परीक्षितुम् । परो° ॥

स्वस्थानं भृतबोहित्थो यियासुश्चारुरित्यथ । व्यचिन्तयद् मदीयानां मित्राणां का व्यवस्थितिः ॥२५८॥
इति ध्यात्वा गतो योग्यसमीपं स जगौ गृहम् । यास्याम्यहं प्रवृत्तिः का तव योग्यस्ततोऽब्रवीत् ॥२५९॥
बोहित्थं पूर्यतेऽद्यापि न ममार्जितवानहम् । रत्नानि कानिचिच्चारुर्जगौ किमियदन्तरम् ॥२६०॥
ततो योग्यो जगौ सर्वं स्वप्रमादविजृम्भितम् । चारुणोक्तं तवायुक्तमात्मवञ्चनमीदृशम् ॥२६१॥
जानीषे सुखहेतुत्वं रत्नानां त्वमशङ्कितः । तथापि तानि नादत्से काननादिकुतूहलात् ॥२६२॥
धृतिरस्ते कौतुकादस्मान्न चिरादपि भाविनी । तद् वरं स्वार्थसम्पत्तिः स्वार्थभ्रंशो हि मूर्खता ॥२६३॥
जिह्रेषि किं न? रत्नानां रत्नद्वीपेऽप्यनर्जनात् । अतः प्रमादं सन्त्यज्य कुरु रत्नार्जनं सदा ॥२६४॥
अन्यथाऽहं प्रयास्यामि मम सिद्धं प्रयोजनम् । एवं प्रवर्त्तमानस्त्वं भ्रष्टः स्वार्थाद् भविष्यसि ॥२६५॥
इदं चारुवचः श्रुत्वा ह्रीणो योग्यो भृशं हृदि । सर्वं कुतूहलं मुक्त्वा जातो रत्नार्जनोद्यतः ॥२६६॥
अथ चारुर्हितज्ञस्य गत्वा पार्श्वमवोचत । अहं स्थाने गमिष्यामि तव किं मित्र ! वर्त्तते ? ॥२६७॥
ततश्चारोर्हितज्ञेन काचादि स्वार्जितं धनम् । दर्शितं स्नेहसारेण कथितं चात्मचेष्टितम् ॥२६८॥
ततश्चारुः कृपापूर्णो हितज्ञं प्रत्यभाषत । मुग्धोऽसि विप्रलब्धस्त्वं धूर्त्तै रत्नापरीक्षकैः ॥२६९॥
रत्नद्वीपमुपेतस्य तव कर्त्तुं न युज्यते । कौतुकं काननादौ च स्वार्थसंसिद्धिमिच्छतः ॥२७०॥
निशम्य तद्वचश्चारोर्हितज्ञः स्वहितार्थिताम् । विदंस्तस्य तदादेशात् त्यक्त्वा सर्वं कुतूहलम् ॥२७१॥
तत्प्रसादेन जानानः सर्वरत्नगुणागुणान् । सङ्गृह्णंश्चारुरत्नानि काचादीनि परित्यजन् ॥२७२॥
स्वयं परीक्षको जातः स्वार्थसिद्धिपरायणः । अथ चारुर्जगादैवं गतो मूढस्य सन्निधौ ॥२७३॥
अहं गृहे व्रजिष्यामि प्रवृत्तिस्तव मित्र ! का ? । मूढः प्राह गृहे गत्वा किं भवान् साधयिष्यति ! ॥२७४॥
वापी-कूप-महारामपुष्पराजविराजिते । द्वीपेऽत्र सुचिरं भोक्तुं सुखं युक्तं मनोरमे ॥२७५॥
स्थित्वाऽत्र सुचिरं पश्चाद् गमिष्यामो निजालये । भृतं मयाऽपि बोहित्थं वर्त्तते रत्नराशिभिः ॥२७६॥
तेनाथ दर्शितं चारोः शङ्खकाचाक्षपूरितम् । स्वबोहित्थं तदुद्वीक्ष्य चारुश्चित्ते व्यचिन्तयत् ॥२७७॥
अहो ! मूढोऽयमुन्मत्तः कौतुकग्रस्तमानसः । वञ्चितो धूर्त्तलोकेन शिक्षयामि तथाप्यमुम् ॥२७८॥
इति ध्यात्वा स तं प्राह न युक्तं तव कौतुकम् । इदं हि रत्नवाणिज्यबाधकं निजवञ्चनम् । ॥२७९॥
अरत्नानि गृहीतानि रत्नबुद्ध्या परित्यज । इमानि धूर्त्तदत्तानि सुरत्नानि गृहाण च ॥२८०॥
इदं च लक्षणं तेषां सम्यक् चित्तेऽवधारय । इति यावत् कथयति चारुस्तावत् क्रुधा ज्वलन् ॥२८१॥
मूढो जगौ व्रज त्वं भो ! नागमिष्याम्यहं पुनः । वचसाऽनेन भवतः स्फुटीभूता वयस्यता ॥२८२॥
ममैकं सुत्कलाचारं यन्निराकुरुते भवान् । द्वितीयं दूषयस्युच्चैर्मामकं रत्नसञ्चयम् ॥२८३॥
यद्येतानि न रत्नानि भास्वराणि भवन्ति मे । तदा श्रद्धाधिकै रत्नैः पर्याप्तं तावकैः परैः ॥२८४॥
ततश्चारुः पुनर्वक्तुकामस्तेन निराकृतः । तमशक्यप्रतीकारं मत्वा मौनमलम्बत ॥२८५॥
स्वाश्रवत्वार्जितार्थाभ्यां मूढं त्यक्त्वाऽथ शुद्धधीः । सार्धं योग्य-हितज्ञाभ्यां चारुः स्थानं निजं ययौ ॥२८६॥
प्रापुस्त्रयं सुखं तत्र ते रत्नविनियोगतः । भाजनं भूरिदुःखानां मूढस्तु समजायत ॥२८७॥

केनचित् क्रुद्धभूपेन द्वीपान्निष्काशितस्ततः । अगाधे विषमावर्ते क्षिप्तो भीमे महोदधौ ॥२८८॥
इदं वैराग्यकृज्जातं गुरूक्तं मे कथानकम् । भावार्थमेनमाकर्ण्य सोऽकलङ्को मुदं दधौ ॥२८९॥
मदन्वितः प्रवृत्तोऽथ तं नत्वाऽन्यमुनिं प्रति । मयोक्तं किमनेनोक्तं मुनिनेदमसङ्गतम् ॥२९०॥
अकलङ्कोऽवदन्नेदमबद्धं घनवाहन ! । भावार्थं कीर्त्तयाम्यस्य व्यक्तं शृणु तमादृतः ॥२९१॥
वसन्तपुरतुल्योऽत्र राशिरव्यावहारिकः । चतुर्विधा वाणिजकास्ततो जीवा विनिर्गताः ॥२९२॥
समुद्रोऽत्र पुनर्जन्म-जरा-मृति-पयोभृतः । पतन्मोहमहावर्त्तो दुःखैर्यादोभिराश्रितः ॥२९३॥
मूर्च्छन् कषायपातालकुम्भोत्थाश्रवमारुतैः । पापाविरतिगम्भीरो भवविस्तार एव हि ॥२९४॥
रत्नद्वीपस्य तु स्थाने ज्ञेयो मानुष्यको भवः । कुतूहलं च विषयाभिलाषः काननादिषु ॥२९५॥
शङ्खा-क्ष-काचशकलस्थाने धर्माः परोदिताः । धूर्त्ताः कुतीर्थिका ज्ञेया बोहित्थं जीवलक्षणम् ॥२९६॥
स्वस्थानगमनं मोक्षावाप्तिः शुद्धनयस्थितः । मूढस्योपरि यः क्रुद्धो नृपोऽसौ कर्मनामकः ॥२९७॥
क्षेपः समुद्रमध्येऽस्य दुरन्तभवमज्जनम् । चारो रत्नार्जनं यच्च सुपरीक्ष्याप्रमादतः ॥२९८॥
तद् भवत्येव चारित्रप्राप्तेः साधोर्महात्मनः । सम्यक्तत्त्वार्थबोधेनाविप्रलम्भस्य तीर्थिकैः ॥२९९॥
अव्याक्षिप्तस्य विषयेष्वनित्यत्वादिभावनात् । क्षान्त्यादिभावरत्नानामविलम्बेन सङ्ग्रहात् ॥३००॥
योग्यस्योक्तं बुधस्यापि कौतुकं यच्च बाधकम् । तच्छाद्मे युज्यते सर्वं भावरत्नविदो हि ते ॥३०१॥
सद्गुणग्रहवाणिज्यं कुर्वन्ति कियदप्यमी । गमयन्ति परं कालं व्यर्थं विषयकौतुकात् ॥३०२॥
तथापि बहुकालेन मीलयन्ति कियन्त्यपि । गुणरत्नानि न पुनः साधुयोग्यं गुणोच्चयम् ॥३०३॥
ज्ञानादिभावरत्नौघैः पूर्णश्चारुर्मुनीश्वरः । मोक्षे यियासुः स्वस्थाने वदत्येवेति तान् प्रति ॥३०४॥
भो भद्राः ! किं मनुष्यत्वे स्वाधीने सद्गुणार्जने । परिपूर्णगुणा यूयं न सम्पन्ना यथा वयम् ॥३०५॥
आत्मप्रतारणं नूनं विषयव्यसनं हि नः । जीवितं घर्मसन्तप्तपतत्त्रिगलचञ्चलम् ॥३०६॥
सन्ध्याभ्ररागसदृशं तारुण्यं स्वजनाश्रयः । स्नेहो विद्युद्विलसितं योषितो दोषभूमयः ॥३०७॥
ज्ञानं दीपः सुमार्गस्य दुर्गतिध्वंसि दर्शनम् । चित्तोत्सवानां चारित्रमर्पकं शोधकं तपः ॥३०८॥
संयमोऽनागतानां च कर्मणां विनिवारकः । त्याज्यो हेतुर्भवस्येति मोक्षस्यादेय एव च ॥३०९॥
युष्माकं विषयात्यागे मानुष्यं ननु निष्फलम् । भगवद्दर्शनप्राप्तिरप्यकिञ्चित्करी हहा ॥३१०॥
त्यक्त्वाऽस्मत्सन्निधौ भोगपङ्कं गृह्णीत तद् व्रतम् । अस्मत्सन्निध्यभावे तु स्वार्थभ्रष्टा भविष्यथ ॥३११॥
इदमाकर्ण्य वचनं मुनीनां देशसंयताः । लज्जमानाः प्रपद्यन्ते संयमं पारमेश्वरम् ॥३१२॥
पूरयन्त्यात्मबोहित्थं गुणरत्नैरनारतम् । सेयं चारुगिरा योग्यकार्यसिद्धिगतिः स्फुटा ॥३१३॥
हितज्ञं प्रति यत् साधोः स्वाभिप्रायनिवेदनम् । भद्रकानामभिमुखीकरणं तन्महात्मनाम् ॥३१४॥
साधुभिर्भद्रका धर्मदेशनाऽऽमन्त्रणे कृते । वदन्ति वयमप्युच्चैर्धर्मं स्नानादि कुर्महे ॥३१५॥

---

१. °म् । तच्छ्रुत्वा लब्धभावार्थः । सो° ॥ २. °तुकं दूषणादि यत् । तच्छाद्मेष्वखिलं युक्तं भाव° ॥ ३. यच्च दूषणम् । त° । ३०१ श्लोकस्य द्वे अपि पाठान्तरे ग्रन्थकृतैवोल्लिखिते ॥

विलसामो वरैर्भोगैर्विचरामो निजेच्छया । उल्लासयामः स्वां कीर्तिं जन्मसारमवाप्नुमः ॥३१६॥
काचादिकूटरत्नानां वनादेः कौतुकस्य च । तदिदं पुरतश्चारोहितज्ञस्य निवेदनम् ॥३१७॥
ततो वदन्ति मुनयो भव्यमिथ्यादृशः प्रति । सत्यमात्मधिया धर्मं यूयं कुरुथ सादराः ॥३१८॥
विशेषं वित्थ नो किन्तु विप्रलब्धाः कुतीर्थिकैः । स्नानादीनि हि हिंस्राणि यान्ति नो धर्महेतुताम् ॥३१९॥
यत्पुनर्ब्रूथ जनुषो वयं सारं लभामहे । हास्यं विवेकिलोकानां तद्युष्माकं विजृम्भितम् ॥३२०॥
काये सन्निहितापाये रोगौघे परिवल्गति । जरायां त्वरमाणायां वियोगे चित्तदाहिनि ॥३२१॥
प्रत्यवस्थातरि यमे शीर्यमाणे शरीरके । गत्वरे यौवनेऽयोगविप्रिये प्रियसङ्गमे ॥३२२॥
पुद्गलस्कन्धसम्बन्धतुच्छेषु विषयेषु यः । नृणां सुखविपर्यासो विभ्रमः स हि कर्मजः ३२३॥
अनन्तभवसन्तानहेतुरेष ततोऽनघाः । प्राप्तायां धर्मसामग्र्यामस्मासूपदिशत्सु च ॥३२४॥
ज्ञान-श्रद्धा-क्रियायत्ते मोक्षलाभे स्ववञ्चनम् । कर्तुं न युक्तं भवतामीदृशैर्मोहचेष्टितैः ॥३२५॥
तदाकर्ण्य[1] मुनेर्वाक्यं भद्रकाः शुद्धवासनाः । सद्धर्मोपार्जनोपायं पृच्छन्ति विनयान्विताः ॥३२६॥
ग्राहयन्ति ततस्तेषां साधवस्तं महाशयाः । यदेतैः स्याद् गुणैरादौ धर्मसाधनयोग्यता ॥३२७॥
सेव्या दयालुता कोपो मोक्तव्यः खलसङ्गमः । त्याज्यो गुणानुरागश्चाभ्यसनीयो निरन्तरम् ॥३२८॥
अब्रह्मासत्य-गर्वाणां त्यागः कार्यः प्रयत्नतः । मान्याश्च देवगुरवः सत्कर्तव्यः परिच्छदः ॥३२९॥
पूरणीयाः प्रणयिनोऽनुविधेयः सुहृद्गणः । परनिन्दा न कर्तव्या ग्राह्याः परगुणाः सदा ॥३३०॥
सम्भाव्याः प्रथमं शिष्टाः स्वगुणानां विकत्थने । लज्जनीयमणीयोऽपि स्मार्यं परकृतं हितम् ॥३३१॥
भाव्यं सुवेषचरितैरनुमोद्याश्च धार्मिकाः । [2]यतितव्यं परार्थे च योग्यतैवं भविष्यति ॥३३२॥
योगोऽकल्याणमित्राणां सन्त्याज्यो गृहिभिस्ततः । कल्याणमित्रसेवा च कार्या पाल्योचितस्थितिः ॥३३३॥
अपेक्षितव्यो लोकाध्वा मान्या च गुरुसंहतिः । एतत्तन्त्रैः सदा भाव्यं धार्या दानादिवासना ॥३३४॥
सारपूजाऽर्हतां कार्या निरूप्या[3] साधुशुद्धता । श्रोतव्यं विधिना धर्मशास्त्रं निभृतभावनम् ॥३३५॥
अनुष्ठेयस्तदर्थश्चावष्टब्धव्या च धीरता । पर्यालोच्याऽऽयतिर्भाव्यं परलोकाविरोधिभिः ॥३३६॥
सेव्यो गुरुजनः कार्यं सद्योगपददर्शनम् । तद्रूपादि हृदि स्थाप्यं धर्तव्या चारुधारणा ॥३३७॥
विक्षेपमार्गो ह्यातव्यः सोत्साहैर्योगसिद्धये । अर्हद्बिम्बादि सम्पाद्यं लेखनीयो जिनागमः ॥३३८॥
कर्तव्यो मङ्गलजपश्चतुःशरणसंयुतः । अनुमोद्यं च सुकृतं निन्द्या दुष्कृतसन्ततिः ॥३३९॥
श्रुतौ सच्चेष्टितं धार्यं पूज्याः सन्मन्त्रदेवताः । उदारैरुत्तमज्ञाने वर्तितव्यमशङ्कितैः ॥३४०॥
ततो वो भविता शुद्धसाधुधर्मस्य योग्यता[4] । ततः कृतगृहत्यागैः कार्यः शिक्षाग्रहोद्यमः ॥३४१॥
विधेया तत्त्वजिज्ञासा स्वपरागमवेदिना । गुरुणा सह सम्बन्धात् कार्यस्तद्विनयो दृढम् ॥३४२॥
भवितव्यं विधिपरैर्मण्डल्यादिप्रयत्नतः । ज्येष्ठक्रमः पालनीयो भञ्जनीया न सत्क्रिया ॥३४३॥
सन्त्याज्यो विकथाक्षेपो धार्या शुद्धोपयोगता । शिक्षणीयः श्रुतिविधिर्भाव्यं सत्प्रत्ययस्थिरैः ॥३४४॥

---

१. साधुवाक्यं तदाकर्ण्य भद्र° ॥ २. कार्यः परार्थः सद्धर्मे ३. निरूप्यं साधुलक्षणम् । श्रो° ॥ ४. °ता
विहाय संगं ग्रहणशिक्षा सेव्योचिता ततः ॥३४१॥ वि° ॥

स्मयो न कार्यो ज्ञानर्द्धेर्हसनीयाश्च नाबुधाः । त्याज्यो विवादोऽबुद्धानां न कार्यं बुद्धिभेदनम् ॥३४५॥
कार्यः कुपात्रे न न्यासः पात्रतैवं भविष्यति । भवतां विग्रहवती शमश्रीर्भावजन्मभूः ॥३४६॥
ततः सिद्धान्तसाराणि दास्यन्ति गुरवो मुदा । स्पष्टमष्ट ततो वृद्धिमुपयास्यन्ति धीगुणाः ॥३४७॥
शुश्रूषा श्रवणं चैव ग्रहणं धारणं तथा । ऊहोऽपोहोऽर्थविज्ञानं तत्त्वज्ञानं च ते स्मृताः ॥३४८॥
सेव्या चासेवना शिक्षा भजनीया प्रमार्जना । प्रत्युपेक्षणमानेयं भिक्षाचर्या च सात्मताम् ॥३४९॥
दातव्याऽऽलोचना सम्यक् शिक्ष्या निर्दोषभोजिता । परिकर्मविधिः पात्रगतो ग्राह्यो यथाऽऽगमम् ॥३५०॥
विचारचर्याऽनुष्ठेया प्रेक्ष्याः स्थण्डिलभूमयः । शुद्धमावश्यकं कार्यं कालग्रहविधिस्तथा ॥३५१॥
स्वाध्यायनिरतैर्भाव्यं कार्या प्रतिदिनक्रिया । पञ्चाचाराः पालनीयाः स्थातव्यं चाप्रमद्वरैः ॥३५२॥
भावी ततो वो निर्वाणप्रवणो गुणसञ्चयः । एवं गुणार्जनोपायं दर्शयन्ति महाधियः ॥३५३॥
भवन्ति भावरत्नानां भद्रकास्ते परीक्षकाः । ततस्तदुक्तक्रियया जायन्ते स्वार्थसाधकाः ॥३५४॥
अयं ज्ञेयो हितज्ञस्य चारूक्तवरशिक्षया । रत्नौघैर्निजबोहित्थभरणस्योद्यमक्रमः ॥३५५॥
मूढेन च न चारूक्तं प्रतिपन्नं विचेष्टितम् । प्रत्युत प्रतिकूलं यत् तत्रेयं भद्र ! भावना ॥३५६॥
मूढानभिमुखीकर्तुं यतन्ते मुनयो यदा । दूरभव्यानभव्यान् वा तदेत्थं ते प्रचक्षते ॥३५७॥
श्रमणा ! भवदिष्टेन कार्यं मोक्षेण नास्ति नः । भवतामपि तत्रालं गमनेन सुखोज्झिते ॥३५८॥
न तत्र खाद्यं नो पेयं न गीतं हसितं च न । न तत्र कान्ता मदिरामदघूर्णितलोचनाः ॥३५९॥
अयं संसारविस्तारो रम्यो नः प्रतिभासते । यथेष्टमनुभूयन्ते यत्र लीलाविभूतयः ॥३६०॥
कृतं तन्मोक्षवादेन संसारः सुखकारणम् । भुक्त्वाऽत्र विपुलं सौख्यं पश्चान्मुक्तौ गमिष्यथ ॥३६१॥
भवन्तो धर्मवादेन येन सन्ति च गर्विताः । अस्माकमपि सोऽस्त्येव देवातिथिमुदावहः ॥३६२॥
कुर्महे चण्डिकादीनां तृप्तिं छागादिशोणितैः । गवा-ऽश्व-मनुज-च्छागैस्तथा यागं चतुर्विधम् ॥३६३॥
निहत्य दुःखितान् दुःखं मोचयामः कृपालवः । पापद्धर्याऽवारितं सत्रं यच्छामो विपुलं पलैः ॥३६४॥
तदाकर्ण्य प्रभाषन्ते मुनयो भवतामसौ । नैव युक्तो भवासङ्गः सुखं नास्त्यत्र तात्त्विकम् ॥३६५॥
भोगा भोगा इवाहेया दारुणाः क्लेशवर्धनाः । मायाकरण्डिका नार्यो विलासाश्च विडम्बनाः ॥३६६॥
मोक्षस्त्वात्मव्यवस्थानं व्याधिक्षयसमं सुखम् । तस्मात् तमुत्सृज्य भवव्यासङ्गो वः स्ववैरिता ॥३६७॥
धर्मानुष्ठानबुद्ध्या च यदिदं जन्तुघातनम् । तदप्यनन्तसंसारवर्धनं पापजन्मभूः ॥३६८॥
मा कुरुध्वमतो धर्ममीदृशं धूर्तवञ्चिताः । कुरुध्वं सुमुनिप्रोक्तं तदहिंसादिलक्षणम् ॥३६९॥
मूढा वितन्वते द्वेषं श्रुत्वेदं मुनिभाषितम् । वदन्ति यात यूयं भोः ! शिक्षणीया वयं तु न ॥३७०॥
नियन्त्रयथ नो भोगैर्निषिद्धैर्निन्दथाऽधमाः ! । अस्माकं धर्मरत्नानि तद् यूयं नो महारयः ॥३७१॥
यदि वो रोचते नान्तः सद्धर्मोऽस्माकमीदृशः । ततोऽलं भवदीयेन धर्मेण पुरुषाधमाः ! ॥३७२॥
इदमाकर्ण्य मुनयो ब्रूयुर्यावत् कृपापराः । भूयो धर्मगतिं तावत् कुपिताः प्रहरन्ति ते ॥३७३॥

---

१. तत्त्वज्ञत्वमिति ते ॥३४८॥ से० ॥

सुनयस्तानुपेक्षन्ते निश्चित्यासाध्यतां ततः । न दोहने भवेद् भावो गोर्वन्ध्यात्वे हि निश्चिते ॥३७४॥
श्राद्धानां भद्रकाणां च भव्यमिथ्यादृशां ततः । भवेत् कृतार्थता नूनं दिशा साधूपदिष्टया ॥३७५॥
मूढास्तु सरुषा कर्मपरिणामेन भूभुजा । रत्नद्वीपाद् नरभवाद् निर्वास्यन्ते तमोभृताः ॥३७६॥
पात्यन्ते भवपाथोधौ लभन्ते दुःखसन्ततीः । इमं कथानकस्यार्थं बुद्ध्वाऽसौ विरतो मुनिः ॥३७७॥
हेतावीदृग्विवेकस्य कर्मवज्रविभेदने । श्रुते कथानके ह्यत्र को वा न मुनितां व्रजेत् ॥३७८॥
को वा भूत्वाऽऽत्मबोहित्थं भावरत्नैः शिवालयम् । न गच्छेन्नृभवं प्राप्य रत्नद्वीपसमं कृती ॥३७९॥
भद्रेऽगृहीतसङ्केते ततस्तच्छृण्वतो मम । अकलङ्कवचो ह्रासं बह्वी कर्म स्थितिर्गता ॥३८०॥
भद्रकत्वमभूत् तन्मे वचः किञ्चित् सुखायितम् । स्थितस्तथाप्यहं तूष्णीमकलङ्को मदन्वितः ॥३८१॥
सप्तमस्य मुनेः पार्श्वे गतस्तं प्रणनाम च । प्रस्तावे सोऽपि वैराग्यहेतुं पृष्टो जगाद तम् ॥३८२॥
संसृतिर्नाम नगरी विद्यतेऽनादिरक्षया । हट्टमार्गस्तदीयो मे जातो वैराग्यकारणम् ॥३८३॥
योऽयं ध्यानस्थितः साधुस्तेन मेऽसौ प्रदर्शितः । दीर्घस्थित्यापणश्रेणिर्जन्मसन्ताननामकः ॥३८४॥
सुखदुःखाभिधैः पण्यैः पूरितः स्वार्थतत्परैः । आश्रितः सञ्चयोद्युक्तैर्जीववाणिजकैः सदा ॥३८५॥
मूल्यैः पण्यानि लभ्यन्ते जघन्योत्कृष्टमध्यमैः । भावैस्तदनुरूपाणि तत्रोद्घाटापणे सदा ॥३८६॥
तत्र नाम्ना महामोहो बलाधिकृत उच्यते । कामादयश्च तद्भृत्या रोरा निष्पुण्यका जनाः ॥३८७॥
तत्र जीवाधमर्णानां धनिकैः कर्मनामकैः । वितन्यते धरणकं दुर्मोचं खेदकारणम् ॥३८८॥
मत्ताः कलकलायन्ते कषायास्तत्र डिम्भकाः । भ्रमन्ति च प्रमादाख्या नानाश्चर्यविलोकिनः ॥३८९॥
अनेन मुनिना नेत्रे स्थितस्यात्र ममाञ्जिते । सुखाभिमानिनोऽप्यत्र ततो दृष्टा मयाऽन्यथा ॥३९०॥
ज्ञानाञ्जनस्य माहात्म्यात् दृष्टो दूरे स्थितो मया । हट्टवीथिमतिक्रम्य शिवसद्माभिधो मठः ॥३९१॥
तत्र दृष्टा मयाऽनन्ताः सिद्धा व्याधिविवर्जिताः । सर्वातिशयितानन्दा उपयोगस्वलक्षणाः ॥३९२॥
ततो मे हट्टमार्गेऽभूद् निर्वेदो मठरागतः । उक्तश्चायं महाभागो मया साधुः कृपापरः ३९३॥
जायते क्षणमप्यत्र हट्टमार्गे रतिर्न मे । त्यक्त्वैनं तत् त्वया सार्द्धं मठे यामः शिवालये ॥३९४॥
मुनिनोक्तं यियासुश्चेन्मठे दीक्षां गृहाण तत् । मयोक्तं दीयतां नाथ ! तेन दत्ता प्रसेदुषा ॥३९५॥
उपदिष्टा मठप्राप्तेरितिकर्त्तव्यता च मे । तिष्ठामि तामहं कुर्वन्नकलङ्कस्ततोऽभ्यधात् ॥३९६॥
कीदृशी गुरुणोक्ता ते मठस्य प्रापिका क्रिया ? । मुनिराह महाभाग ! गुरुरित्थं ममादिशत् ॥३९७॥
परिग्रहेऽस्ति ते सौम्य ! वासापवरकस्तव । कायाभिधानः पञ्चाक्षगवाक्षकृतविभ्रमः ॥३९८॥
तत्र कार्मणतन्वाख्यमस्ति गर्भगृहं बृहत् । गवाक्षाभिमुखानेकक्षयोपशमरन्ध्रभृत् ॥३९९॥
तत्रास्ति कपिरूपं च चित्ताख्यमतिचञ्चलम् । सहैव तेन भवता दीक्षा ग्राह्या सुखेच्छुना ॥४००॥
नाकाण्डे शक्यते त्यक्तुं तत् कर्तव्यं सुरक्षितम् । विद्यन्ते गर्भगृहके भूयांसोऽस्य ह्युपद्रवाः ॥४०१॥
तत्रेदं भक्ष्यते दीनं कषायैर्दुष्टमूषकैः । वृश्चिकैर्नोकषायैश्च दशद्भिः परिपीडयते ॥४०२॥

---

१. ज्ञानाञ्जनेन तेनात्र दृष्टाः सर्वेऽपि दुःखिताः ॥

मोहमार्जारदुःसंज्ञामार्जारीभिश्च खाद्यते । राग-द्वेषाभिधश्यामोन्दुराभ्यां च विलुप्यते ॥४०३॥
ताप्यते दंश-मशकैरुपसर्ग-परीषहैः । विह्वलीक्रियते वज्रतुण्डैर्दुर्बोधमत्कुणैः ॥४०४॥
पीड्यतेऽलीकसंज्ञाभिर्गृहगोधाभिरन्वहम् । कृकलासैः प्रमादाख्यैर्दारुणैरभिभूयते ॥४०५॥
त्रोट्यते षट्पदीजालैरविरत्यभिधैः सदा । मिथ्यादर्शननाम्ना च तमसा परिभूयते ॥४०६॥
ततः पतति तद्भूरिवेदनाभरनिःसहम् । रौद्रध्यानमहागर्ते दुष्टव्यालचतुष्टये ॥४०७॥
अप्रमत्तेन तदिदं रक्षणीयं त्वया सदा । तस्यायं रक्षणोपायः श्रूयतां शुद्धचेतसा ॥४०८॥
तत्रापवरके सन्ति गवाक्षेषु हि पञ्चसु । विस्तारभाजः पञ्चैव विषया विषपादपाः ॥४०९॥
दारुणास्ते स्वरूपेण नाम्नाऽपि व्यथयन्त्यदः । घूर्णयन्त्यपि गन्धेन चलयन्त्यपि दर्शनात् ॥४१०॥
निघ्नन्ति स्मरणेनापि स्पर्शनास्वादनोद्यतम् । निपातयन्ति यदिदं तत्राश्चर्यं किमुच्यते ? ॥४११॥
ते चास्योपद्रवार्त्तस्य भान्ति ह्यायमका इति । तानभ्येति गवाक्षैस्तैस्ततो गाढाभिलाषतः ॥४१२॥
रज्यते सुन्दरत्वेन केषुचित् तत्फलेषु तत् । विद्वेष्टयसुन्दराणीति कानिचित् तत्फलानि च ॥४१३॥
तच्छाखासु भ्रमत्युच्चैर्लोलुठीत्यर्थसञ्चये । तदधः पतिते पत्र-फल-पुष्परजोभरे ॥४१४॥
गुण्ड्यते कर्मसंज्ञेन तत्पुष्पफलरेणुना । भोगस्नेहाभिधेनार्द्रीक्रियते मधुना च तत् ॥४१५॥
चिन्तितं मयका चित्ते भावार्थग्राहिणा ततः । सामान्यरूपाः शब्दाद्या अभिप्रेता विषद्रुमाः ॥४१६॥
तद्विशेषाश्च कुसुमान्यस्फुटाः प्रकटाः पुनः । फलानि शाखाः स्थानानि तदाधारस्य वस्तुनः ॥४१७॥
लोकोपचाराद् गदिता तेषु चित्तकपेर्गतिः । वदन्ति हि जना व्यक्तं मनोऽगादमुकत्र मे ॥४१८॥
सोत्साहेनेति बुद्ध्वोच्चैर्मया प्रोक्तं गुरुं प्रति । अयं भावो मया बुद्धो भाषितव्यमतः परम् ॥४१९॥
गुरुराह ततश्चास्य विषवृक्षरजःस्पृशः । महाक्षतानि जायन्ते देहो दाहेन दह्यते ॥४२०॥
ततः कचिच्छरीरेऽस्य जायते कृष्णरूपता । कचिच्च रक्तता गर्भगृहकेऽमी उपद्रवाः ॥४२१॥
ततोऽप्रमादसंज्ञोग्रवज्रदण्डभृता त्वया[1] । स्ववीर्यसंज्ञहस्तेन वारणीयं निहत्य तत् ॥४२२॥
बहिर्गवाक्षैर्निर्गच्छत् फलानां भक्षणेच्छया । द्रुमेषु विषयाख्येषु लौल्योद्रेकात् पुनः पुनः ॥४२३॥
बहिः सञ्चारहीनस्य ततोऽस्याऽनभिलाषिणः । शोषं यास्यति देहस्य भोगस्नेहकृताऽऽर्द्रता ॥४२४॥
शटिष्यति ततो रौक्ष्यात् तद्रजश्च प्रतिक्षणम् । क्षतान्यपि च रोक्ष्यन्ति दाहोऽपि शममेष्यति ॥४२५॥
भविष्यति न कृष्णत्वं रक्तता च विनङ्क्ष्यति । आविर्भविष्यति श्वैत्यं स्थैर्यं च रमणीयता ॥४२६॥
दण्डेन तेऽप्रमादेन निष्पेष्या मूषकादयः । ततो गर्भगृहस्थायि निर्बाधं तद् भविष्यति ॥४२७॥
तदयं रक्षणोपायस्तस्य ते कीर्त्तितो मया । मयोक्तं रक्षितेनार्थः कस्तेन भगवन् ! मम ? ॥४२८॥
गुरुराह शिवप्राप्तिः स्यादित्थं रक्षितात् ततः । अरक्षितस्य तस्य स्याचक्रकाद् भ्रमणं भवे ॥४२९॥

तथाहि :—

तत् तैरुपद्रवैर्गाढं मूषकाद्यैः प्रपीडितम् । मूषकाद्याः प्रगल्भन्ते भक्षणादेव तस्य ते ॥४३०॥

---

१. सन्ति तत्रापवरकगवाक्षद्वारपञ्चके । विस्ता° ॥ २. °या आस्फोटय वीर्यहस्तेन वारणीयं प्रसह्य तत् ॥

भूयश्च पीड्यमानं तैरात्रकेष्वेव धावति । पुनर्गुण्डनमेवास्य स्नेहेन पुनरार्द्रता ॥४३१॥
पुनश्च क्षतसम्पत्तिः पुनः सर्वेऽप्युपद्रवाः । अस्य वानरजीवस्य चक्रकं दुस्तरं ह्यदः ॥४३२॥
विधेयश्चक्रकोच्छेदो रक्षता तददस्त्वया । उपायेन मदुक्तेनावक्रमार्गेण गच्छता ॥४३३॥
ततो भावार्थविदुषा मयेदं परिचिन्तितम् । रागाद्युपद्रुतं चित्तं विषयेषु प्रवर्त्तते ॥४३४॥
प्रवृत्तस्य च तेष्वस्य जायते कर्मगुण्डनम् । ततस्तस्यार्द्रता या स्यात् सा भोगस्नेहवासना ॥४३५॥
ततो भवन्ति संसारसंस्काराश्च क्षतोपमाः । व्यथयन्ति ततश्चित्तं सर्वे रागाद्युपद्रवाः ॥४३६॥
मूषकाद्याः प्रगल्भन्ते[1] सर्वे रागादयस्ततः । धावति प्रेर्यमाणं तैर्भूयश्च विषयेषु तत् ॥४३७॥
पुनः कर्म पुनः स्नेहः पुनः सर्वेऽप्युपद्रवाः । तदस्मिन् चक्रके मग्नं चित्तमेतन्न मुच्यते ॥४३८॥
रक्षको वज्रदण्डोऽस्य गुरुणा मेऽभ्यधायि यः । तमप्रमादमादाय वारयिष्यामि तद् दृढम् ॥४३९॥
भावयिष्यामि संसारविलासं स्वप्नसन्निभम् । निकर्त्स्यते ततश्चित्तबन्धो मे भवजालतः ॥४४०॥
अनाद्यभ्यासतस्तच्च बहिर्गच्छत् पुनः पुनः । आत्मन्येव समाधाय स्थापयिष्यामि यत्नतः ॥४४१॥
तथेदं शिक्षयिष्यामि बहिर्निर्यासि चित्त ! किम् । स्वरूपे तिष्ठ निभृतं यथाऽऽनन्दे निमज्जसि ॥४४२॥
किं बहिर्निर्विषये स्वान्त ! भ्रान्त्वा भ्रान्त्वा विषीदसि । निधिं स्वसन्निधावेव स्थिरता दर्शयिष्यति ॥४४३॥
ज्ञानदुग्धं विनश्येत लोभविक्षोभकूर्चकैः । अम्लद्रव्यादिवैश्वर्यादिति मत्वा स्थिरीभव ॥४४४॥
त्वयाऽन्तःस्थं महाशल्यमस्थैर्यं यदि नोद्धृतम् । क्रियौषधस्य को दोषस्तदा गुणमयच्छतः ॥४४५॥
स्थैर्यरत्नप्रदीपश्चेद् दीप्रः सङ्कल्पदीपजैः । तत्कुतर्कैरलं धूमैरलं धूमैस्तथाऽऽश्रवैः ॥४४६॥
उदीरयिष्यसि स्वान्त ! यदस्थैर्यमहानिलम् । समाधेर्धर्ममेघस्य घटां विघटयिष्यसि ॥४४७॥
हित्वा बहिर्भ्रमं चित्त ! तदात्मन्येव सञ्चर । तवात्मचारो निर्वाणं बहिश्चारो भवोदधिः ॥४४८॥
सर्वं परवशं दुःखं सर्वमात्मवशं सुखम् । बहिश्च परवत्ता ते सुखं स्वाधीनमात्मनि ॥४४९॥
दन्दह्यमानं भोगाग्नौ बहिर्भ्रमसि सम्भ्रमात् । धृतं शमामृतभृते किं चित्तात्मनि ताम्यसि ॥४५०॥
तिष्ठात्मन्येव तच्चित्त ! गुणपूर्णे निराकुलम् । अत्र स्थितस्य ते भोगस्नेहशोषाद् रजःक्षतिः ॥४५१॥
दुर्वासनाव्रणानां च रोहणं ते भविष्यति । ततस्तद्व्याधिहीनस्य भोगरागो विनङ्क्ष्यति ॥४५२॥
ये मुहूर्त्तं सुखाभासाद् भुक्ताः स्युः क्षतवर्धनाः । तेषु भोगेषु का वाञ्छा निर्बाधं पदमाश्रय ॥४५३॥
शिक्षयित्वेदमित्येवं चित्तं तद्रक्षणोद्यमम् । करिष्यामि बहिर्धावद्वारयिष्यामि सर्वदा ॥४५४॥
तत्पीडकान् कषायाद्यान् हनिष्याम्यप्रमादतः । भावीदं तेन विक्षिप्तयातायातदशोर्ध्वगम् ॥४५५॥
श्लिष्टं भूत्वा ततः स्थास्नुस्वरूपे स्वास्थ्यमाप्स्यति । यास्यन्ति प्रलयं सर्वे ततो रागाद्युपद्रवाः ॥४५६॥
विद्योदयेन ध्यानेन प्रतिपक्षनिषेवया । उपद्रवेषु लीनेषु सुलीनं तद् भविष्यति ॥४५७॥
विमुक्तविषयग्राममात्मारामभिदं ततः । घटिष्यते शिवायैव शान्तरागाद्युपद्रवम् ॥४५८॥
तिष्ठामीत्याकलय्याहं तथा कुर्वन्निहाधुना । अकलङ्कोऽवदद् बुद्धं त्वया साधु गुरोर्वचः ॥४५९॥

१. 'न्ते ततः सर्वे प्रतिक्षणम् । धा° ॥

प्रारब्धं तदनुष्ठानं शोभनं च मयाऽप्यदः । भदन्त ! चक्रकं श्रुत्वा कल्पितं चक्रकान्तरम् ॥४६०॥
तत् किं युक्तमयुक्तं वा ? मुनिराह निवेदय । अकलङ्कोऽवदच्चित्तं द्रव्यभावतया द्विधा ॥४६१॥
आद्यं पर्याप्तिमज्जीवगृहीतं पुद्गलात्मकम् । गीयते भावचित्तं च जीवस्तदुपयोगवान् ॥४६२॥
तद्भावचित्तं नियमाज्जीवो जीवश्च तन्न वा । येन केवलिनो भावचित्तहीनाः प्रकीर्त्तिताः ॥४६३॥
इत्थं च तद्विलसिताद् मिथ्याज्ञानविपर्ययात् । आसक्तिमनिशं धत्ते जीवो रागादिवस्तुषु ॥४६४॥
स्नेहतन्तुभिरादत्ते ततः कर्माणुसञ्चयम् । जन्मान्तरं प्रारभते ततस्तेन वशीकृतः ॥४६५॥
पुनस्तत्र विपार्यसः पुना रागादिसन्ततिः । पुनश्च विषयाकाङ्क्षा पुनस्ते स्नेहतन्तवः ॥४६६॥
पुनः कर्मसमादानं पुनर्जन्मोद्भवस्ततः । पुनस्तत्र विपर्यासः पुना रागादिकः क्रमः ॥४६७॥
भवानिष्ठाकरमिदं विपर्यासादिचक्रकम् । मयाऽभ्यूहितमत्रार्थे संवादो मृग्यते तु वः ॥४६८॥
मुनिराह महाभाग ! सत्यमेतन्न संशयः । शास्त्रार्थमार्गं नात्येति मतिर्मार्गानुसारिणी ॥४६९॥
अनिष्ठितभवे हेतुर्विपर्यासादिचक्रकम् । अत एव समुच्छेद्यो विपर्यासो मुमुक्षुणा ॥४७०॥
काष्ठेयं तत्त्वबोधस्य विवेकोऽयमनुत्तरः । अयं निराश्रवो धर्मो यद् विपर्यासवर्जनम् ॥४७१॥
अविपर्यस्तविज्ञातुरप्रमत्तस्य पश्यतः । स्वस्माद् भिन्नान् मनोभावान् मोहशक्तिः प्रलीयते ॥४७२॥
अयं ममेति मन्त्रोऽयं मोहस्य जगदान्ध्यकृत् । अयमेव हि नञ्पूर्वः प्रतिमन्त्रोऽपि मोहजित् ॥४७३॥
यश्चिद्दर्पणविन्यस्तसमस्ताचार चारुधीः । क्व नाम स परद्रव्येऽनुपयोगिनि मुह्यति ॥४७४॥
अमूढस्य च न द्वेषो दुःखे नापि सुखे स्पृहा । सञ्चिनोति न कर्माणि रागद्वेषोज्झितः पुनः ॥४७५॥
ततोऽसौ बीजविरहाद् नारभेत भवान्तरम् । ततश्च चक्रकोच्छेदो जायतेऽनुद्भवात्मकः ॥४७६॥
द्वयोश्चक्रकयोर्वेत्ति प्रवर्त्तननिवर्त्तनम् । योऽनयोस्तस्य संसारे कथं स्याच्चित्तनिर्वृतिः ॥४७७॥
भावाद् भवानिवृत्तस्तु वेत्ति नो चक्रकद्वयम् । ज्ञानं सम्यक्प्रवृत्त्यैव फलवद् ब्रुवते बुधाः ॥४७८॥
सम्यगभ्यूहितं तेन त्वयेदं भद्र ! चक्रकम् । उक्तोऽस्य गुरुणा नाशश्चित्तवानररक्षणात् ॥४७९॥
अकलङ्कोऽवदत् केनोपायेन स्वान्तवानरम् । शिवालयमठे प्रोक्तं गुरुणा नयनक्षमम् ॥४८०॥
गुरुराह स तत्रैतां दिशं गुरुरदर्शयत् । सन्ति गर्भगृहे तत्र लेश्याः षट् परिपालिकाः ॥४८१॥
क्रमात् क्रूरतमाः क्रूरतराः क्रूराः स्वरूपतः । तद्दानराहिता गर्भगृहानर्थप्रपञ्चिकाः ॥४८२॥
दुःखाकुले हट्टमार्गे तवाप्यत्रैव धारिकाः । निवारिका मठगतेरितरास्तत्रादिमाः स्मृताः ॥४८३॥
उपरिस्थाः पुनः शुद्धतमाः शुद्धतराः क्रमात् । शुद्धाश्च हितदा गर्भगृहशुद्धिविधायिकाः ॥४८४॥
निस्सारिकास्तवाप्यस्माद्धट्टमार्गाद् विगर्हितात् । आनुकूल्यकृतस्तिस्रः शिवालयमठे गताः ॥४८५॥
परिणामाभिधः षड्भिरप्यमूभिश्च दर्दरः । कृतो गर्भगृहे तस्मिन्नुपर्यारोहणार्थकः ॥४८६॥
तत्रोर्द्ध्वमध्यवसितिस्थानाख्याः पदिकाः कृताः । पृथक् पृथगसङ्ख्याताः स्वस्ववर्णसमत्विषः ॥४८७॥
संस्थितं तत्र पदिकास्वाद्यत्रयकृतासु तत् । चित्तवानरमुत्प्लुत्य विषवृक्षेषु धावति ॥४८८॥
ततो भवत्यनर्थानां भाजनं प्रोक्तया दिशा । क्वचिन्नष्टं क्वचित्क्रूरं क्वचित्तप्तं क्वचिज्जडम् ॥४८९॥

ऊर्द्ध्वमारोहणीयं तत् ताभ्यो निःसार्य तत्त्वया । आरोहतस्ततस्तुर्यपदिकासु प्रतिक्षणम् ॥४९०॥
यास्यन्त्युपद्रवाः कार्श्यं तापः स्तोको भविष्यति । तस्यामत्रकाभिलाषश्च मनागल्पीभविष्यति ॥४९१॥
शोषं यास्यत्यार्द्रतेषद् रजः किञ्चिन्त्रुटिष्यति । ततो मनाक् सुखं लब्ध्वा तद्भविष्यति भास्वरम् ॥४९२॥
कृतास्वारोहणीयं तत् ततः पञ्चमलेश्यया । पदिकास्वस्य सन्तापो भावी स्तोकतरस्तदा ॥४९३॥
उपद्रवास्तनुतरा भविष्यन्ति भविष्यति । तनीयस्यात्रवाञ्छा च देहः शुष्कतरस्तथा ॥४९४॥
पतिष्यति रजो भूरि मनाक् संरोक्ष्यति क्षतम् । प्राप्स्यतीदं महाह्लादं धावल्यं धारयिष्यति ॥४९५॥
वर्धिष्यते तदङ्गेन भविष्यति महोन्नतम् । आरोहणीयं तत् षष्ठपदिकासु ततस्त्वया ॥४९६॥
तासु चारोहतस्तस्य लयं यास्यन्त्युपद्रवाः । भविष्यति स्तोकतमं दुःखं लौल्यं त्रुटिष्यति ॥४९७॥
सर्वथा चार्द्रता शोषं प्रयास्यति तदङ्गतः । भूयिष्ठो रेणुनिचयस्ततः परिपतिष्यति ॥४९८॥
भविष्यति सदानन्दं शुद्धस्फटिकनिर्मलम् । आप्यायितं च तत् तत्र धर्मध्यानेन वायुना ॥४९९॥
सुखकारितया मन्दः शीतः सन्तापनाशनात् । गुणाम्बुजरजःसङ्गात् सुरभिश्च समेति सः ॥५००॥
अस्ति वानरयूथं च तत्रोच्चपदिकात्रये । संलीनं विषवृक्षेषु सर्वथा विगतस्पृहम् ॥५०१॥
शम-सन्तोष-सत्यार्थैर्वानरेन्द्रैरधिष्ठितम् । वानरीभिर्धृति-श्रद्धा-धारणाद्याभिराश्रितम् ॥५०२॥
समाधि-ब्रह्म-शौचादिवरवानरराजितम् । तस्य वानरजीवस्य तदत्यन्तहितावहम् ॥५०३॥
आरूढस्योच्चपदिकास्वाविर्भूय करिष्यति । शुक्लध्यानाख्यगोशीर्षचन्दनद्रवसेचनम् ॥५०४॥
ततोऽर्धमार्गेऽतिक्रान्ते गाढानन्देन निर्भरम् । समारोक्ष्यति सिद्धार्थमत्युच्चपदिकासु न ॥५०५॥
आत्मभूतेन तेनोच्चैर्नीतस्त्वं तावतीं भुवम् । निःसहं तद्विमुच्योर्ध्वं गन्तव्यं भवता ततः ॥५०६॥
पर्यन्ते पदिकामार्गमपि त्यक्त्वा स्वशक्तितः । पञ्चह्रस्वाक्षरोच्चारकालं स्थित्वा विहायसि ॥५०७॥
निरालम्बेन रूपेणोड्डीय गन्तव्यमुच्चकैः । शिवालयमठे स्थेयं शाश्वतानन्दशालिना ॥५०८॥
मया गुरूपदेशोऽयं प्रतिपन्नः प्रणेमुषा । दिशाऽनया वानरकं तन्मठे नयनक्षमः ॥५०९॥
अथाकलङ्को मौनीन्द्रवचोभावविदब्रवीद् । चारु चारूपदिष्टं ते गुरुणा ज्ञानभानुना ॥५१०॥
चारु तद्वचनं कर्तुं मुनिराज ! प्रवर्तसे । प्रत्यासीदति मुक्तिस्त्वां कृतेदृशमनोजयम् ॥५११॥
ततोऽगृहीतसङ्केते ! सोऽकलङ्को महाशयः । आर्द्रीकर्तुं मम मनो ववर्षेमां वचःसुधाम् ॥५१२॥
स्फुटाक्षरैरनेनेत्थं मुनिना यन्निवेदितम् । तद् भद्र ! भवताऽबोधि किं न वा घनवाहन ! ॥५१३॥
चित्तमेव समाख्यातमनेन क्लेशवर्जितम् । मोक्षस्य प्रापकं मुख्यं सामग्र्यन्या तदर्थिका ॥५१४॥
लेश्यानां परिणामेन तत् क्लेशत्याजनक्षमम् । शुद्धेष्वध्यवसायेषु गच्छदेवोपपद्यते ॥५१५॥
इदं हेतुर्भवस्यापि शिवस्यैव न केवलम् । यत् पूर्वपदिकारूढं हृद्मार्गे नयत्यदः ॥५१६॥

---

१. पदिकास्वङ्गसन्तापो ॥ २ भूरि क्षतौघै रोक्ष्यते मनाक् । प्रा° ॥ ३. °सत्यार्थैर्वानरैः परिवारितम् । ४. °क्ष्यति विश्रांतम° ॥ ५. दिशाऽनया वानरकं तन्मठे नयनक्षमम् । इति मे गुरुणा प्रोक्तं तदाज्ञा क्रियते मया ॥५०९॥ अथा° ॥

असङ्ख्याध्यवसायेषु चरत् तत् चित्तवानरम् । विचित्रयोनिरूपस्य संसारस्य विधायकम् ॥५१७॥
सदोषं भवहेतुस्तत् निर्दोषं मोक्षदं मनः । अत एव परेऽपीत्थमामनन्ति मनीषिणः ॥५१८॥
चित्तमेव हि संसारो रागादिक्लेशवासितम् । तदेव तैर्विनिर्मुक्तं भवान्त इति कथ्यते ॥५१९॥
गुह्याद् गुह्यतरं तत्त्वं तदिदं कथयामि ते । चित्तमेव हि सद्रत्नं रक्षणीयं प्रयत्नतः ॥५२०॥
यावद् धावति चित्तं ते जवनं पवनादपि । कामेषु सुखगन्धोऽपि तावत् तव न विद्यते ॥५२१॥
यदा ध्यानसरोमध्ये निलीनं स्वगुणाम्बुजे । भविष्यत्यलिवच्चित्तं तदा ते परमं सुखम् ॥५२२॥
अभिरामासु रामासु श्यामासु च मषीषु ते । यदा समं भवेच्चित्तं तदा ते परमं सुखम् ॥५२३॥
प्रत्यवस्थातरि क्रुद्धे स्वान्तशुद्धे च सज्जने । [1]मनस्ते निर्विभेदं चेत् तदा ते परमं सुखम् ॥५२४॥
स्फुरत्कान्तिषु रत्नेषु मृत्सायां च विभज्यते । यदा न ते मनोवृत्तिस्तदा ते परमं सुखम् ॥५२५॥
अनभ्रानुपरागेन्दुनिर्मलं ते यदा मनः । रजस्तमोऽनभिभवात् तदा ते परमं सुखम् ॥५२६॥
प्रतिष्ठा शौकरी विष्ठा राज्यं चित्ते यदा रजः । भोगा रोगा इवाभान्ति तदा ते परमं सुखम् ॥५२७॥
व्याघ्र्या इवान्यनिन्दायाः परद्रोहादहेरिव । यदा बिभेति चित्तं ते तदा ते परमं सुखम् ॥५२८॥
धर्मश्चित्ते परिणमेच्चन्दने गन्धवद् यदा । आकालमेकभावेन तदा ते परमं सुखम् ॥५२९॥
शीततापादिभिर्भावैः स्याच्चित्तस्यानुपद्रुता । सर्वंसहा यदा वृत्तिस्तदा ते परमं सुखम् ॥५३०॥
यदा न प्रेर्यते चित्तं चिन्मात्रप्रतिबन्धतः । अनादिवासनावातैस्तदा ते परमं सुखम् ॥५३१॥
ज्ञाननीरैर्व्रतक्षारैर्धौतपापमलं यदा । चित्तवस्त्रं भवेच्छुद्धं तदा ते परमं सुखम् ॥५३२॥
सम्पूर्णं ब्रह्मणा सर्वं समसुच्चावचं जगत् । यदा ध्यायति चित्तं ते तदा ते परमं सुखम् ॥५३३॥
संहृत्य बुद्बुदप्रायान् भावान् सांसारिकान् यदा । चित्तोदधिः स्थिरस्ते स्यात् तदा ते परमं सुखम् ॥५३४॥
परास्यप्रेक्षितां त्यक्त्वा दासतां लप्स्यते सदा । यदाऽनुभवसाम्राज्यं तदा ते परमं सुखम् ॥५३५॥
न सुषुप्तं यदा चित्तं न सुप्तं नापि जागरम् । तुर्यावस्थानुभवभृत् तदा ते परमं सुखम् ॥५३६॥
इति चित्तं विना नान्यः सुखहेतुर्जगत्त्रये । चित्तवृत्तिं ततो रक्ष लक्षयन् वास्तवीं स्थितिम् ॥५३७॥
ततोऽहमकलङ्कस्य प्रीतस्तैर्वचनामृतैः । अतिक्रम्य स्थितिं बह्वीं कर्मग्रन्थ्यन्तिके स्थितः ॥५३८॥
इतश्च सैन्यं चारित्रधर्मराजस्य यत् स्थितम् । चित्तवृत्तिमहाटव्यां निरुद्धं मोहसेनया ॥५३९॥
तदा तत् तादृशं दृष्ट्वा पीडितं शत्रुभिर्बलम् । सद्बोधमन्त्री चारित्रधर्मभूपमभाषत ॥५४०॥
कर्त्तव्यो देव ! नो खेदो दृश्यते कुसुमोद्गमः । अस्मन्मनोरथतरोर्भवजन्तुर्यदुन्मुखः ॥५४१॥
दृष्ट्वाऽधुना मनाक् शुभ्रां चित्तवृत्तिमहाटवीम् । ऊहेऽस्मैज्ज्ञानसामीप्ये भवजन्तुप्रभोः स्थितिम् ॥५४२॥
दर्शनेऽस्य च शक्तिर्नः शत्रुघाते स्फुरिष्यति । मन्त्राधिष्ठायकस्येव मन्त्रशक्तिर्महीयसी ॥५४३॥
तमापृच्छ्य ततः कर्मपरिणाममहीभुजम् । सन्निधौ मानवः कोऽपि भवजन्तोः प्रहीयताम् ॥५४४॥
भूयसाऽनेहसा बाढं ततस्तेनाऽनुकूलितः । सतृष्णो दर्शनेऽस्माकं स निर्मिथ्यं भविष्यति ॥५४५॥

---

१. यदा मनस्ते निर्भेदं ॥ २. °स्मद्दर्शनाभ्यर्णे भव° ॥

ततश्चारित्रधर्मेण प्रोक्तं कः प्रेषणोचितः । सद्बोधः प्राह सर्वेषामुपकारी सदागमः ॥५४६॥
संस्तवात् सोऽस्य बहुशो दिदृक्षुर्नो भविष्यति । 'स कर्मपरिणामाख्यस्ततोऽस्मान् ज्ञापयिष्यति ॥५४७॥
ततो वयं भविष्यामः शत्रून् श्रुत्वेति मन्त्रिणः । वाचं चारित्रभूपो मां प्रत्यमुञ्चत् सदागमम् ॥५४८॥
जगौ च मन्त्रिणं राजा सम्यग्दर्शननामकः । अनेन सार्धमेषोऽपि किं न प्रेष्यो महत्तमः ॥५४९॥
सद्बोधः प्राह भाव्युच्चैर्युक्तोऽनेन सदागमः । प्रस्तावाभावतः किन्तु नाधुनैष प्रहीयते ॥५५०॥
भूपः प्राह कदा मन्त्रिन् ! प्रस्तावोऽस्य भविष्यति । मन्त्री प्राह यदा सोच्चैर्गन्ता रागं सदागमे ॥५५१॥
तदैव प्रेषणीयोऽयं तस्य पार्श्वे महत्तमः । भूयः सदागमासङ्गाद् योग्यता सा भविष्यति ॥५५२॥
यथा रत्ने शतक्षारपुटशोध्ये फलावहः । उत्तरेण श्रमः प्राच्यस्तथा ज्ञेयः सदागमे ॥५५३॥
प्राप्नोति जीवः संसारी भूयो भूयः सदागमात् । वीर्यं यदास्यावसरस्तदा सम्यक्त्वयोजने ॥५५४॥
प्रपन्ने मन्त्रिवचने ततस्तेन महीभुजा । सदागमः सन्निधानं क्रमान्मम समागतः ॥५५५॥
ज्ञानसंवरणो नाम महामोहनियुक्तकः । लीनः स्थितस्ततो दृष्ट्वा महामोहसमागमम् ॥५५६॥
अकलङ्कोऽथ सम्प्राप्तो ध्यानारूढस्य सन्निधौ । मया सह निषण्णश्च तं प्रणम्य महामुनिम् ॥५५७॥
धर्मलाभाशिषं दत्वा पूर्णध्यानः स देशनां । अकलङ्काय दत्ते स्म मोहमत्तेभकेसरी ॥५५८॥
तस्य पार्श्वे मया दृष्टः स महात्मा सदागमः । ज्ञापितश्चाकलङ्केन वयस्यायं सदागमः ॥५५९॥
एते हि मुनयोऽस्याज्ञां लङ्घयन्ति न कर्हिचित् । सूरिरेषोऽस्य जानीते महिमानमुदारधीः ॥५६०॥
सर्वेषां जायते ज्ञानमस्मादेव सदागमात् । त्वमप्येनं प्रपद्यस्व कोविदाचार्यसेवया ॥५६१॥
मया तदनुरोधेन प्रतिपन्नः सदागमः । मुदितेन ततः किञ्चित् विरलीभूतकर्मणा ॥५६२॥
तद्गुणान् कोविदाचार्यो मम कांश्चिदबोधयत् । भद्रकत्वं ततः किञ्चिज्जातं श्रद्धानवर्जितम् ॥५६३॥
साधुदाननमस्कारपाठार्हद्वन्दनादिकम् । अकलङ्कानुरोधेन मया किञ्चित् तदा कृतम् ॥५६४॥
अकलङ्कस्तु सम्पृच्छ्य मातापित्रादिकं जनम् । जग्राह कोविदाचार्यसन्निधौ संयमं तदा ॥५६५॥
विजहार च तेनैव सार्द्धमन्यत्र शुद्धधीः । नष्टाज्ञानः शिवाकाङ्क्षी कष्टानुष्ठानकारकः ॥५६६॥
इतश्चाह महामोहं सदागमभयातुरम् । ज्ञानसंवरणं मत्वा रागकेसरिमन्त्रिराट् ॥५६७॥
इयन्तं यद्बलात् कालं वयं चिन्तोज्झिताः स्थिताः । ज्ञानसंवरणो भीतः स समेतात् सदागमात् ॥५६८॥
असौ संसारिजीवस्य तत्रोपेक्ष्यः स्थितोऽन्तिके । नखच्छेद्यं हि न प्राज्ञः कुठारच्छेद्यतां नयेत् ॥५६९॥
इदं मन्त्रिवचः श्रुत्वा महामोहसभाऽखिला । क्षुब्धा योधा महाक्रोधाः सैर्वे वक्तुं समुद्यताः ॥५७०॥
हन्तव्यः स महापापो मया गत्वा सदागमः । इति प्रत्येकमुक्त्वा ते स्थिता नृपमुखेक्षिणः ॥५७१॥
महामोहोऽवदद् वत्सा ! यूयं कर्त्तुमिदं क्षमाः । हतो युष्माभिरेवासौ ततः सर्वैर्मया हतः ॥५७२॥
अतोऽहं यामि तं हन्तुं यूयमत्रैव तिष्ठत । प्रतिजागरणं कार्यं युष्माभिर्मेऽन्तरान्तरा ॥५७३॥
परिग्रहं नयाम्येकं स्वाङ्गभूतमिमं सह । रागकेसरिपुत्रस्य सागरस्य वयस्यकम् ॥५७४॥

---

१. तस्मै कर्मपरिणामस्ततो ॥　२. सर्वेऽभाषन्त सत्वराः ॥५७१॥ ह° ॥

ज्ञात्वा निर्बन्धमखिलैः प्रतिपन्नं वचोऽस्य तत् । समागतौ ततः पार्श्वे महामोह-परिग्रहौ ॥५७५॥
वीक्षितौ तौ मया स्नेहः सह ताभ्याममभूद् मम । येन तद्दौत्यकर्त्र्यासीदनाद्यभ्यासवासना ॥५७६॥
इतश्चाभूद् यशःशेषो जीमूतो भूमिवासवः । स्थापितोऽहं च साम्राज्ये मन्त्रिबन्धुमहत्तमैः ॥५७७॥
जातः सीमान्तभूपालभालचुम्बितपत्कजः । दिनस्यार्क इवोर्जस्वी राज्यस्य परिणामतः ॥५७८॥
तत्र पुण्योदयो हेतुर्मया मोहान्न लक्षितः । विषयेष्वथ मुह्यन्तं मामाचष्टे सदागमः ॥५७९॥
बहिश्चरेषु भावेषु तुच्छेषु धनवाहन । मा कार्षीर्निःस्वभावेषु मूर्च्छां दुःखैकधामसु ॥५८०॥
गर्जज्ज्ञानगजोत्तुङ्गरङ्गद्ध्यानतुरङ्गमाः । चित्तावन्धाय युक्तास्ते शमसाम्राज्यसम्पदः ॥५८१॥
भूतिसाम्राज्यभोगादि महामोहस्तु मेऽखिलम् । वक्ति वस्तु [1]हितं पूर्णमात्मनीनं सुखात्मकम् ॥५८२॥
दत्ते हितोपदेशं च नास्ति जीवो न निर्वृतिः । न पुण्यपापे न स्वर्गो भूतमात्रमिदं जगत् ॥५८३॥
यतो यथेष्टं चेष्टस्व [2]सुखं भुङ्क्ष्व दिवानिशम् । मा मूढवचनं कृत्वा वृथा भूः सुखवञ्चितः ॥५८४॥
परिग्रहस्तु मां ब्रूते कुरु स्वर्णादिसङ्ग्रहम् । असन्तुष्टोऽर्थलाभे हि जायते सुखभाजनम् ॥५८५॥
अहं त्वाकर्ण्य वचनं त्रयाणामपि तादृशम् । चित्ते दोलायितो यावद् वाताधूत इव द्रुमः ॥५८६॥
ज्ञानसंवरणो राजा तावदाक्रम्य मां स्थितः । महामोहप्रसादार्थी तत्सैन्यबलपोषकः ॥५८७॥
ततः सदागमेनोक्तं मया वाक्यं न बुध्यते । परिग्रह-महामोहवाक्यास्वादस्तु लभ्यते ॥५८८॥
ततो धर्मक्रियां त्यक्त्वा जातोऽहं भोगमूर्च्छितः । निवार्य साधुदानादि धनसङ्ग्रहणे रतः ॥५८९॥
करेण पीडिता लोकास्ततो मूर्च्छाभृता मया । नारोचत महामोहदोषाद् मम सदागमः ॥५९०॥
परिग्रहस्य वीर्येण पूर्णा तृष्णा न मे धनैः । सदागमो गतो दूरे मत्वा मां तादृशं ततः ॥५९१॥
निष्कण्टकौ ततस्तुष्टौ महामोह-परिग्रहौ । अथागात् कोविदः सूरिरकलङ्कयुतोऽन्यदा ॥५९२॥
तस्याकलङ्कदाक्षिण्याद् गतोऽहं नतिहेतवे । स सूरिरकलङ्कश्च ससाधुर्वन्दितो मया ॥५९३॥
इतश्च दुश्चरित्रं मे ज्ञातं कोविदसूरिणा । ज्ञानालोकेन लोकोक्तेरकलङ्केन चाखिलम् ॥५९४॥
ततो व्यजिज्ञपत् सूरिमकलङ्को निवेद्यताम् । सदागमस्य महिमा खलसङ्गे च दूषणम् ॥५९५॥
घनवाहनभूपाय यथाऽसौ सुखमाप्नुते । भक्तः सदागमे दुष्टसङ्गत्यागी विशेषवित् ॥५९६॥
सूरिराह शृणोत्वेष प्रह्वः श्रोतुमहं स्थितः ततोऽकलङ्कदाक्षिण्यादथ सूरीन्दुरभ्यधात् ॥५९७॥
क्षमातलपुरे राजा विद्यते मलसञ्चयः । मलपक्त्यभिधा तस्य देवी जातौ तयोः सुतौ ॥५९८॥
कोविदो बालिशश्च द्वौ [4] संस्तवं तत्र कोविदः । सार्द्धं सदागमेनोच्चैः प्राग्जन्माभ्यासतोऽकरोत् ॥५९९॥
ततो यावत् पुनर्दृष्टस्तावदूहादि कुर्वतः । जाता जातिस्मृतिस्तस्य हितत्वेनादृतश्च सः ॥६००॥
तेन स्वरूपं तस्योच्चैर्बालिशाय निवेदितम् । तेन न प्रतिपन्नं तु समाक्रान्तेन पाप्मना ॥६०१॥
इतश्च प्रहिता कर्मपरिणामेन भूभुजा । स्वयंवरा श्रुतिः कन्या प्रति कोविद-बालिशौ ॥६०२॥
दासः सङ्गाभिधो वष्टस्तस्याश्च प्रहितोऽग्रगः । पटुः सम्बन्धघटने तौ द्वावपि समागतौ ॥६०३॥

---

१. मम । अनाद्यभ्यासयोगेन दूतेन कृतनिर्भरः ॥५७६॥ इत° ॥ २. स्थिरं ॥ ३. भोगान् ॥ ४. द्वौ तत्र जन्मान्तरेऽजनि । सार्द्धं सदागमेनोच्चैः कोविदस्यातिसंस्तवः ॥५९९॥ ततो ॥

वृत्तौ तौ भ्रातरौ श्रुत्या तयोरस्ति परिग्रहे । पर्वतो निजदेहाख्यो मूर्द्धाख्यं तस्य सानु च ॥६०४॥
विद्येते सपरिक्षेपे तस्य चोभयपार्श्वयोः । श्रवणाख्यापवरिके तया ते प्रविलोकिते ॥६०५॥
निवासो रुचितस्तस्यास्तयोर्भर्त्रोरनुज्ञया । स्थिता तयोः सा व्यलसत् ताभ्यां सिद्धेहिता सह ॥६०६॥
अथ तां प्राप्य मुदितो दध्यौ चेतसि बालिशः । धन्योऽहं यस्य सम्पन्ना श्रुतिर्भार्या मनोहरा ॥६०७॥
ततो मत्वा श्रुतौ स्निग्धं तं सङ्गः समभाषत । दम्पत्योर्युवयोः स्नेहः सम्पन्नो घटमानकः ॥६०८॥
परं संवर्धनीयोऽयं प्रियसम्पादनात् त्वया । बालिशः प्राह किं तस्याः प्रियं ? सङ्ग ! निवेदय ॥६०९॥
सङ्गेन भाषितं नाथ ! प्रियोऽस्या मधुरध्वनिः । बालिशः प्राह यद्येवं पूरयिष्यामि तं ततः ॥६१०॥
ततस्तं दारकं तुष्टं दधार हृदि बालिशः । श्रुतिं चालालयद् बाढं वीणादीनां कलस्वनैः ॥६११॥
श्रुतेः स लालने सक्तः सङ्गदासवशंवदः । धर्माद् दूरे स्थितः षिङ्गो जातो हास्यो विवेकिनाम् ॥६१२॥
इतश्च कोविदेनापि पृष्टः शिष्टः सदागमः । एषा प्रिया मम हिता किं वा नेति निगद्यताम् ॥६१३॥
सदागमोऽवदन्नेयं ससङ्गा ते हिता प्रिया । इयं जगद् वशीकर्तुं प्रहिता रागमन्त्रिणा ॥६१४॥
शुभाशुभकरः कर्मपरिणामो नृपोऽस्ति यः । विश्वासभूर्नृणां तस्य भ्रातृव्यो रागकेसरी ॥६१५॥
प्रसिद्धश्चरटो लोके तस्यामात्यो विशेषतः । तत्पुत्रीयं श्रुतिर्भद्र ! विश्ववञ्चनतत्परा ॥६१६॥
इयं चरटकन्येति लोको मा भूदनादृतः । महाराजसुतात्वेन सङ्गोऽमूं ख्यापयत्यतः ॥६१७॥
न हितेयं ततो भार्या भवतो भर्तृवैरिणी । विश्वासमस्यां मा कार्षीः सर्पिण्यामिव सर्वथा ॥६१८॥
अकाण्डे शक्यते नेयं त्यक्तुं त्याज्यस्तु सर्वथा । दासः सङ्गाभिधो येन नेयं स्याद् दुःखकारिणी ॥६१९॥
सङ्गेनैव श्रुतिर्दुष्टा वाटिकेव विषद्रुणा । तद्विहीना तु मध्यस्था न ते तात विबाधिका ॥६२०॥
तत् त्वया लौल्यकृत् त्याज्यो दासः सङ्गः सदाशय ! । सदागमस्य वचनं प्रपन्नं कोविदेन तत् ॥६२१॥
दासस्त्यक्तः श्रुतेः सङ्गः ततः श्लाघ्योऽभवद् भुवि । श्रावयन्नप्यसौ शब्दान् श्रुतेरौत्सुक्यवाजतः ॥६२२॥
इत्थं च ललमानौ तौ श्रुत्या कोविद-बालिशौ । त्यक्तसङ्गान्यथाभूतौ जातौ लब्धसुखासुखौ ॥६२३॥
अन्यदा तौ समारूढौ बहिरङ्गे महागिरौ । तुङ्गशृङ्गेऽस्ति तत्रैकं रन्ध्रं देवविनिर्मितम् ॥६२४॥
अदृष्टमूलं मनुजैर्विशालं भूतले गतम् । गान्धर्वं कैन्नरं चात्र मिथुनं गातुमेति यत् ॥६२५॥
ततो द्वे विहिते रन्ध्रे दैविके तत्परीक्षकैः । अथ तत्र तदाऽऽयातं जिगीषुमिथुनद्वयम् ॥६२६॥
ताभ्यां गीतं समारब्धं मधुरं श्रुतिसौख्यकृत् । परस्परेर्ष्यया ग्रामरामणीयकमूर्च्छितम् ॥६२७॥
तावद्रिशिखरारूढौ ततः कोविद-बालिशौ । बाढं रन्ध्रस्थमिथुनगीतश्रुत्या प्रबोधितौ ॥६२८॥
ततश्च हृदयस्थेन सङ्गेन प्रेरितो न्यधात् । श्रुतिं तां बालिशो द्वारे गीताकर्णनतत्पराम् ॥६२९॥
तथा कृतः स सङ्गेन श्रुतिलौल्येन शून्यहृत् । यथा द्राक्कृत्य पतितो रन्ध्रे शैलशिलोपमः ॥६३०॥
तदास्फोटेन कुपितैः सर्वैर्गन्धर्वकिन्नरैः । चूर्णितो बालिशस्तत्र दुःखमारेण मारितः ॥६३१॥
कोविदस्तु तदामूर्च्छो श्रुतियुक्तोऽपि नो ययौ । गीते समागमादेशात् तत्र सङ्गेन वर्जितः ॥६३२॥
ततस्तं बालिशं दृष्ट्वा हन्यमानं स कोविदः । गिरिशृङ्गादपक्रान्तस्ततः संवेगमागतः ॥६३३॥

धर्मघोषाभिधं प्राप्य सूरिं तस्यान्तिके ललौ । दीक्षां तेन निजस्थाने क्रमाच्चासौ निवेशितः ॥६३४॥
स एषोऽहं महीपाल ! विज्ञेयः कोविदस्त्वया । भ्राता मे बालिशः सङ्गकुमित्रेण विनाशितः ॥६३५॥
अहं सदागमेनैव दुःखजालाद् विमोचितः । सम्प्रत्यपि करोम्याज्ञामतोऽस्यैव हितैषिणः ॥६३६॥
दुष्टः सङ्गस्ततस्त्याज्यो न त्याज्यश्च सदागमः । हितैषिणामिदं तत्त्वं स्वचरित्रेण दर्शितम् ॥६३७॥
आकर्ण्येदं गुरोर्वाक्यं ममेदं हृदये स्थितम् । त्याजयत्येष मां हन्त महामोह-परिग्रहौ ॥६३८॥
सदागमेन सार्द्धं च संस्तवं कारयत्यलम् । ततः किं करवाणीति यावच्चिन्तापरः स्थितः ॥६३९॥
भावं ज्ञात्वाऽकलङ्केन तावदुक्तोऽहमञ्जसा । बुद्धं भागवतं वाक्यं किं न वा धनवाहन ! ? ॥६४०॥
मयोक्तं सुष्ठु बुद्धं स प्राह तत् क्रियतामिदम् । अकलङ्के मनः प्रेम्णो गाढरूढतया ततः ॥६४१॥
अचिन्त्यत्वात् प्रभावस्य कोविदाचार्यसन्निधेः । कर्मग्रन्थेः पुनः प्रत्यासन्नत्वादुत्तराक्षमः ॥६४२॥
अकलङ्कस्य वचनमहं तत् प्रतिपन्नवान् । भूयः सदागमोऽभ्यर्णे तदा मम समागतः ॥६४३॥
प्रवर्त्तितं पुनर्दानादिकं प्रगुणिता क्रिया । दूरीभूतौ मनाग् मत्तौ महामोह-परिग्रहौ ॥६४४॥
लज्जयाऽथाकलङ्कस्य श्राद्धोऽहं द्रव्यतोऽभवम् । निर्मूर्च्छ इव संसारे सन्तुष्ट इव वैभवे ॥६४५॥
ततो मां तादृशं ज्ञात्वा सोऽन्यत्र सह सूरिणा । विजहाराकलङ्कोऽथ महामोह-परिग्रहौ ॥६४६॥
मत्वा तं दूरगं पार्श्वे मम प्रोल्लसितौ पुनः । गतः समागमो दूरे क्रिया सा शिथिलीकृता ॥६४७॥
जातोऽहं भोगमूर्च्छान्धो धनसङ्ग्रहतत्परः । कृतानि स्त्रीसहस्राणि हेमकूपा मया भृताः ॥६४८॥
अहिरण्यीकृता पृथ्वी मयाऽन्यधनहारिणा । न कृतं यद् मया मोहात् तत् पापं नास्ति भूतले ॥६४९॥
ततः पुण्योदयः क्रुद्धो दृष्ट्वा दुश्चरितं मम । हृता शूलाद् महादेवी नाम्ना मदनसुन्दरी ॥६५०॥
अत्रान्तरे महामोहस्वामिमूलं समागतः । शोकाख्योऽवसरं ज्ञात्वा स मामालिङ्गति स्म च ॥६५१॥
स्मृत्वा स्मृत्वा ततो देवीं प्राणेभ्योऽप्यतिवल्लभाम् । मुक्तकण्ठं रुदन् दीनो जातोऽहं दुःखपूरितः ॥६५२॥
राज्यकार्यं परित्यक्तं संस्कारश्च तनोरपि । जातो ग्रहगृहीतोऽहमतिविह्वलमानसः ॥६५३॥
श्रुत्वाऽकलङ्कस्तां वार्त्तां लोकोक्त्या मामुपाययौ[1] । शोकेन विह्वलं[2] दृष्ट्वा कृपयेदमभाषत ॥६५४॥
धनवाहन ! किं कर्त्तुमारब्धमसमञ्जसम् । शोकदावाग्निजलदो विस्मृतः किं सदागमः ॥६५५॥
शोकोऽयं तव संस्मार्य देवीं मदनसुन्दरीम् । स्वान्तं यद् बाधते भद्र ! तद्बीजं किं न बुध्यसे ॥६५६॥
कृतान्ताहिमुखे सर्वे पतिताः सन्ति जन्तवः । जीव्यते क्षणमप्येतैर्यत् तदेव महाद्भुतम् ॥६५७॥
[3]प्रतीक्षते दशां नैष प्रेमसम्बन्धबन्धुराम् । सर्वान्निर्दलयत्येव जनान् सर्वंकषो यमः ॥६५८॥
मृत्युर्न भेषजैश्चित्रैर्मापनेयः सुरैरपि । इत्यशक्यप्रतीकारे तत्र को विह्वलो भवेत् ॥६५९॥
अन्तं स्वकर्मणा नीतां तां देवीं मुग्ध ! मा शुचः । आत्मैव भवता शोच्यो नेष्यमाणः स्वकर्मणा ॥६६०॥
करोत्येवमविश्रान्तः स सुधीर्धर्मदेशनाम् । दृढशोकानुवृत्त्या तु तामहं लक्षयामि न ॥६६१॥
प्रलपामि च हा बाले ! हा चार्वङ्गि ! वरानने ! हा सुभ्रु ! हा विशालाक्षि ! हा रम्भोरु ! प्रियंवदे ! ॥६६२॥

---

१. °येत्य° ॥ २. ययौ । दृष्ट्वा मामतिशोकार्त्तं कृ° ॥ ३ अपेक्षते ॥

हा भर्तृवत्सले बाले ! हा हा मदनसुन्दरि ! क्व गताऽसि रुदन्तं मां विहाय घनवाहनम् ? ॥६६३॥
दीयतां दर्शनं देवि ! पीयतां त्वद्वचो मया । लीयतां मम देहे च त्वया शोकोऽपनीयताम् ॥६६४॥
अकलङ्कस्य वचनमिति प्रलपता मया । नादृतं स पुनः प्राह मां कृपार्द्रमना मुनिः ॥६६५॥
विधातुं बालचरितं नेदं युक्तं भवादृशाम् । घनवाहन ! धीरस्त्वं भज क्लैब्यं परित्यज ॥६६६॥
स्मरात्मानं कुरु स्वस्थं मनो मोहमपाकुरु । परिग्रहेण सहितं शोकं च शिथिलीकुरु ॥६६७॥
समाचरोपदेशं मे सदागममनुव्रज । भवप्रदीपनादीन् किं दृष्टान्तान्न स्मरस्यहो ! ? ॥६६८॥
व्यसनानि करस्थानि भवस्थानां हि देहिनाम् । वियोगाः सुलभास्तीव्रव्याधयश्चाविदूरगाः ॥६६९॥
प्रत्यासन्नानि दुःखानि ध्रुवा च यमयातना । विना विवेकं न त्राणं पुरुषस्य ततः परम् ॥६७०॥
ततोऽगृहीतसङ्केते शीधुमत्तो भयादिव । मन्त्रादिवाहिना दष्टः सुप्तो बोधध्वनेरिव ॥६७१॥
ततोऽकलङ्कवचनाज्जातोऽहं लब्धचेतनः । प्रोक्तः प्रणम्य शोकेन मोहो देव ! व्रजाम्यहम् ॥६७२॥
न मामत्रासितुं दत्तेऽकलङ्कः प्राह मोहराट् । दुष्टोऽयं भावि नो विघ्नः किमस्मादावयोरपि ॥६७३॥
घनवाहनमेषोऽमुं प्रतारयति तद् व्रज । अधुना त्वं पुनः कार्यं प्रतिजागरणं त्वया ॥६७४॥
तथेत्युक्त्वा गतः शोको मया तत् स्वीकृतं वचः । आकलङ्कं धृतश्चित्ते प्रियत्वेन सदागमः ॥६७५॥
स्मारितं पूर्वपठितं मनाग् मोह-परिग्रहौ । त्यक्तौ कियान् कृतोऽपूर्वश्रुतस्य ग्रहणादरः ॥६७६॥
कारिता जिनचैत्यैर्भूः शुभ्रा यात्राः प्रवर्त्तिताः । तुष्टोऽकलङ्को जातो मे श्रमोऽत्र फलवानिति ॥६७७॥
परिग्रहस्य मित्रस्य विरहाद् विधुरेण माम् । प्रश्रितः सागरेणाथ सङ्गं तु रागकेसरी ॥६७८॥
आज्ञां तस्य ददौ सोऽपि ततो बहुलिकाऽवदत् । छायेव सागरस्याहमनुगच्छामि तेन तम् ॥६७९॥
ततस्तामपि स प्राह वत्से ! यातु भवत्यपि । प्राणभूता कृपणताऽप्यनुगच्छतु सागरम् ॥६८०॥
समागतानि मत्पार्श्वे ततस्तानि तदाज्ञया । हृष्टौ तद्दर्शनाद् बाढं महामोह-परिग्रहौ ॥६८१॥
मामालिलिङ्ग सोत्साहमादौ कृपणता ततः । जाता धीः किमदृष्टार्थं ममेयद्द्रविणव्ययैः ॥६८२॥
अकलङ्कश्च मामेष प्रोत्साहयति सर्वदा । यदि भावस्तवेऽशक्तस्ततो द्रव्यस्तवं कुरु ॥६८३॥
तद्द्वारा व्ययितं चास्ति मया बहुतमं धनम् । ध्यायन्तमालिलिङ्गेत्थं स्नेहाद् बहुलिकाऽथ माम् ॥६८४॥
ततः कुबुद्धिर्जाता मे यथेतः कर्षयाम्यमुम् । वाग्भङ्ग्या स्निग्धया येन न भवेन्मे धनव्ययः ॥६८५॥
ततोऽकलङ्कोऽभिहितो मया यूयं समागताः । उपकाराय युष्माभिः स च सम्पादितो मम ॥६८६॥
सम्पूर्णो मासकल्पो वः सूरयो मोन्मनीभवन् । उपालम्भश्च मे मा भूद् यूयं विहरतेत्यथ ॥६८७॥
चिन्ता न कार्या निर्देशं करिष्ये भवतामहम् । अकलङ्को निशम्येदं विहृतो गुरुमभ्यगात् ॥६८८॥
ततो निवार्य भूयोऽपि धर्महेतोर्धनव्ययम् । रक्तः परिग्रहे जातः सागरस्याहमाज्ञया ॥६८९॥
ततः परिग्रहेणोक्तः सागरः साध्वहं त्वया । रक्षितः क्षीयमाणाङ्गो वैद्येनेव रुजाऽऽर्दितः ॥६९०॥

१. रागकेसरिणा प्रोक्तं वत्से ! यातु भवत्यपि ॥ २. व्ययितं भूयो धनं किं करवाण्यथ । ध्या° ॥ ३. वः मोन्मनीभूद्भवद्गुरुः ॥

त्वत्तोऽप्येषा कृपणता प्राणदाऽभूद् ममाधिका । हिता बहुलिकाऽप्युच्चैर्यया निर्वासितो रिपुः ॥६९१॥
तच्चारु चारु विहितं त्वयाऽऽगत्य नरोत्तम ! । भक्तिस्तवेयं सद्भावसौहृदद्रुममञ्जरी ॥६९२॥
एवं ब्रुवाणं प्रत्याह महामोहः परिग्रहम् । साधूदितं त्वया वत्स ! सागरोऽयं ममासवः ॥६९३॥
निर्मिथ्यो मम भक्तोऽयं न्यासस्थानं ममौजसः । मत्पुत्रराज्ययोग्योऽयमयं रक्षाक्षमस्तव ॥६९४॥
महामोहेन तेनैवं सागरो गीतगौरवः । परिभूय मम स्वान्तं बाधते स्म सदागमम् ॥६९५॥
ततः स्फीतधनाकाङ्क्षो बहिष्कृतसदागमः । जातोऽहं पूर्ववत् त्यक्तधर्मा विषयभिक्षुकः ॥६९६॥
ततस्तं मम वृत्तान्तमाकर्ण्य करुणोदधिः । सोऽकलङ्को मदभ्यर्णमागन्तुं पुनरैहत ॥६९७॥
विज्ञप्ताः कोविदाचार्यास्ततस्तेन प्रणेमुषा । घनवाहनबोधाय व्रजामीत्यथ तेऽवदन् ॥६९८॥
मा गास्तदन्तिकं क्लेशस्तवायं निष्फलो यतः । तत्पार्श्वे जागरूकौ स्तो महामोह-परिग्रहौ ॥६९९॥
तयोः पार्श्वे समायान्ति सागराद्याः पुनः पुनः । मूर्च्छाशोषादिका दोषाः प्रलापज्वरयोरिव ॥७००॥
तेषामाश्रयभूतो तावब्धिनद्याविवाम्भसाम् । तद्वशस्य च तस्य स्यात् क्व सदागममीलकः ॥७०१॥
ऊषरे बीजवपनमन्धायोलेख्यदर्शनम्[1] । उद्वर्त्तनं शबरस्येदं तस्य या धर्मदेशना ॥७०२॥
अस्त्यल्पस्तस्य संस्कारः पूरयेत् त्वद्गिरा भवन् । न स्वाध्यायक्षतिं गुर्वीं कूपं जलमिवाञ्जलेः ॥७०३॥
घनवाहनपार्श्वे तत् पर्याप्तं गमनेन ते । विपरीतफले कार्ये निष्फले च यतेत कः ॥७०४॥
अकलङ्कस्ततः प्राह कदैताभ्यां वियोक्ष्यते । घनवाहनराजोऽयं ततः सूरिरभाषत ॥७०५॥

चारित्रधर्मस्य नरेश्वरस्य महत्तमो योऽस्ति जगत्प्रसिद्धः ।
विद्याभिधानाऽस्ति तदीयकन्या मनोभवा ज्ञातजगत्स्वभावा ॥७०६॥
जगत्त्रयातीतवरेण्यपुण्यलावण्यलीलागुणकल्पवल्लिः ।
ब्रह्मव्रतस्थैर्यभृतां पदं सा धत्ते मुनीनामपि मानसेषु ॥७०७॥
तारुण्यमेषा विषयावभासं व्यतीत्य बाल्यं रुचिरं बिभर्ति ।
आत्मावभासं शुचिभावकान्तिविस्तारविक्षोभितरागिवर्गम् ॥७०८॥
तत्त्वावभासो विनिवृत्तिरूपस्तस्या वपुर्भूषणतां बिभर्त्ति ।
बाह्यं पुरो यस्य सुवर्णरत्नविभूषणं भाति सतां न किञ्चित् ॥७०९॥
सा सर्वकल्याणवनाम्बुधारा धर्मान्तरायद्रुमपर्शुधारा ।
आनन्दसन्दोहकरी बुधानां विश्रामभूमिर्मनसां सदैव ॥७१०॥
भिन्नो महाभाग्यभृतः किलास्याः प्राप्नोति नेच्छन्नपि चाटुशर्म ।
भृङ्गं विनाऽन्यो न वसन्तफुल्लवासन्तिकासौरभभोगयोग्यः ॥७११॥
यदा वदान्यः परिणेष्यतीमां कन्यां नरेन्द्रो घनवाहनोऽयम् ।
अस्मात् तदा यास्यति मोहदोषो मलः सुवर्णादिव शुद्धिभाजः ॥७१२॥

---

१. °याऽऽदर्शदर्शनम् ॥

बिभर्त्ति मोहेन समं विरोधं छायेव सा यद् ध्रुवमातपेन ।
दवाग्निनेवाम्बुदवारिधारा दौर्गत्यदुःखेन सहैव लक्ष्मीः ॥७१३॥
चारित्रधर्मस्य तथाऽस्ति कन्या निरीहता नाम निधिर्गुणानाम् ।
भ्रात्रोरभीष्टा विरतेश्च कुक्षिसमुद्भवा राज्यविवृद्धिकर्त्री ॥७१४॥
प्रवर्द्धिता मन्त्रिमहत्तमार्थ्या सन्तोषनाम्नाऽपि च तन्त्रपेन ।
उदारभावार्णवपूर्णिमेन्दुज्योत्स्ना जगद्दुःखलताकृपाणी ॥७१५॥
स्वभावरम्या न हि वाञ्छतीयं रत्नादिसाध्यानि विभूषणानि ।
दूष्याणि भूष्याण्यपि तानि नास्याः कुतस्तरां भूषणताऽस्तु तेषु ॥७१६॥
स्वर्गैर्न भोगैर्न न रत्नपूगैः कदापि सा लोभयितुं च शक्या ।
एकं विना भाग्यमिहैव साधोः स्वर्गापवर्गोचितशर्मदायि ॥७१७॥
सहस्रशः सन्त्यधिभूमि कन्याः सा रत्नभूर्प्राविभूवस्तदन्याः ।
न कास्तटिन्यः कलुषं वहन्ति जगत् पुनीते सुरसिन्धुरेका ॥७१८॥
कलत्रमेषा यदि नाम लब्धा राज्येन किं भूरिधनेन किं वा ? ।
कलत्रमेषा यदि नैव लब्धा राज्येन किं भूरिधनेन किं वा ? ॥७१९॥
अस्या नरेन्द्रो घनवाहनोऽसौ यदा विवाहाद् भविता कृतार्थः ।
परिग्रहो यास्यति नाशमस्य तदैव दैवव्यतिवृत्तिभीतः ॥७२०॥

अकलङ्कोऽवदन्नाथ! कदा ते परिणेष्यति । अयं कन्ये गुरुः प्राह कालेनाधापि भूयसा ॥७२१॥
प्रत्याहाथाकलङ्कस्तं ते कन्ये लम्भयाम्यहम् । गुरुराहाधिकारोऽत्र नाद्याप्यस्ति भवादृशा ॥७२२॥
दापयिष्यति ते कर्मपरिणामो महीपतिः । तस्मै कन्ये परः कोऽपि तयोरस्ति न दायकः ॥७२३॥
दापयिष्यति ते कन्ये तस्मिन् युष्मादृशा अपि । हेतुभावं व्रजन्त्येव तदत्रास्यैव निर्भरः ॥७२४॥
तत् त्यक्त्वा वस्तुनिर्बन्धं तिष्ठ त्वं स्वस्थमानसः । ततोऽकलङ्कः स्वीकृत्य तत् तथेति स्थितः सुखी ॥७२५॥
अहं पुनर्महामोहपरिग्रहसमाश्रितः । तद्भृत्यैः पीडितोऽनेकैर्भूयो भूयो गतागतैः ॥७२६॥
एके गच्छन्ति तद्भृत्याः प्रत्यागच्छन्ति चापरे । सामुद्रा इव कल्लोला वनवत् प्लावयन्ति माम् ॥७२७॥
तदा मम महामोहे पार्श्वस्थे सर्वनायके । नास्थात् तत्सैनिकः कोऽपि येन नाहं समाश्रितः ॥७२८॥
मूर्च्छितो बाह्यभावेषु महामूढतया कृतः । मिथ्यादर्शनसंज्ञेन त्याजितोऽहं सदागमम् ॥७२९॥
पापानि धर्मबुद्ध्याऽहं कारितस्तन्महेलया । कुदृष्ट्या विषयेष्वास्थां न्यधाद् मे रागकेसरी ॥७३०॥
तद्भार्यया मूढतया हृता मे भवदोषधीः । तथा द्वेषगजेन्द्रोऽपि तापं कुर्वन् व्यजृम्भत ॥७३१॥
तस्याऽविवेकिता भार्या विवेकं संजहार मे । प्रवर्त्तितश्च भोगेषु रागकेसरिमन्त्रिणा ॥७३२॥
विडम्बितः पुनस्तस्य भार्यया भोगतृष्णया । भोगानां मूर्च्छयाऽऽप्तानामनाप्तानां च काङ्क्षया ॥७३३॥
हासेन हासितोऽनर्थं गाम्भीर्यं नाशितं च मे । गात्रेषु रमितो रत्या मलपूर्णेषु योषिताम् ॥७३४॥

अरत्याऽपि कृतो भद्रे। सन्तापोद्वेगविह्वलः। नाटितश्च भयेनाहं राज्यभ्रंशादिशङ्कया ॥७३५॥
शोकेनाऽप्यभिभूतोऽहं धननाशादिहेतुना। जुगुप्सयाऽपि दलिता तत्त्वमार्गमतिर्मम ॥७३६॥
सुतैर्द्वेषगजेन्द्रस्य रागकेसरिणस्तथा। विहितं यत् कषायैर्मे तत्तु वक्तुं न पार्यते ॥७३७॥
ज्ञानसंवरणेनापि हृतो ज्ञानलवोऽपि मे। दर्शनावरणेनाहं स्वापितो गाढनिद्रया ॥७३८॥
क्वचिदाह्लादितः क्वापि वेदनीयेन तापितः। घनवाहनरूपेण धारितश्चायुषा तदा ॥७३९॥
नामनाम्ना स्ववीर्यं च शरीरे मम दर्शितम्। तथा गोत्रान्तरायाभ्यां स्वस्वकार्यैर्विनाटितः ॥७४०॥
रौद्राऽऽर्त्तध्यानसहितः कृतो दुष्टाभिसन्धिना। अन्यैरपि बलं मोहभटैः स्वं स्वं प्रदर्शितम् ॥७४१॥
अथायातो नितान्तं मां कदर्थयितुमन्यदा। महामोहमहीशक्रसमीपे मकरध्वजः ॥७४२॥
तुष्टो मोहः समायातं तं दृष्ट्वा सपरिच्छदम्। सोऽपि तद्दर्शनात् तुष्टः शिखीव घनदर्शनात् ॥७४३॥
गन्धेभ इव सन्नद्धो महामोहस्तदन्वितः। विधाय विषयैरन्धं मामत्यन्तमबाधत ॥७४४॥
मग्नो भोगपुरीषेऽहं ततो रात्रिदिवं स्थितः। भूयसाऽपि न कालेन तृप्तिर्मे समपद्यत ॥७४५॥
भोगेनैव च भोगानां वृद्धा मे भोगतृष्णिका। तस्यामौर्वानले साधूपदेशोऽम्भ इवाऽभवत् ॥७४६॥
ततः सदागमो नष्टः सिध्यन्ति च मनोरथाः। मम पुण्योदयस्तत्र हेतुर्बुद्धो मया न सः ॥७४७॥
ततोऽवधूय निखिलं राज्यकार्यं दिवानिशम्। स्त्रैणमन्तःपुरगतं भुञ्जानोऽहं मुदा स्थितः ॥७४८॥
ततो[1] या या मया दृष्टा कुलजाऽकुलजाऽथवा। सुरूपा स्त्री समाकृष्य सा सा स्वान्तःपुरे धृता ॥७४९॥
गणितं न मया पापं कलङ्कं ददता कुले। निवारकाणां वचनं मन्त्रिणामप्युपेक्षितम् ॥७५०॥
ततो मे बान्धवा ह्रीणा मदुश्चरितवीक्षिणः। विरक्ताः सर्वसामंता निर्विण्णं चाखिलं पुरम् ॥७५१॥
भृत्या अपि निनिन्दुर्मां गुणाः पूज्या न संस्तवः। मया तु लोकगर्हा सा नादृता भोगभिक्षुणा ॥७५२॥
अथाऽऽसीद् मे कनिष्ठो यो भ्राता नीरदवाहनः। पराक्रमी त्रपाशीलो विनीतो नीतिपारगः ॥७५३॥
सर्वैर्विरक्तैर्मत्तोऽसौ पौरमन्त्रिमहत्तमैः। एकवाक्यैश्च सामन्तैर्भाषितो रहसि स्थितः ॥७५४॥
अगम्यगामी मूढात्मा निर्लज्जो धर्मवर्जितः। श्वेव राज्यश्रियो नायं योग्योऽस्ति घनवाहनः ॥७५५॥
अयं स्ववंशदाहाय समुत्पन्नो दवानलः। त्वद्राज्यस्नात्रसलिलैर्विध्यापयितुमिष्यते ॥७५६॥
यावन्न प्रतिराज्येषु वृत्तान्तोऽयं प्रसर्पति। विचार्य कार्यं राजा त्वं तावद् भवितुमर्हसि ॥७५७॥
नो चेत् तवैष न भ्राता न राज्यं न विभूतयः। न वयं न यशः शुभ्रं पुरं नेदं भविष्यति ॥७५८॥
युक्तं प्रोक्तो घनैरित्थं स पर्यालोचमागतः। नष्टो मम दुराचीर्णोद्विग्नः पुण्योदयस्तथा ॥७५९॥
पापमत्यर्गलीभूतं वृद्धं भावद्विषां बलम्। स्थितिर्द्राघीयसी चाभूत् सर्वेषां कर्मणां पुनः ॥७६०॥
ततस्तद्वचनं लग्नं भ्रातुश्चेतसि सङ्गतम्। एवमस्त्विति तेनोक्ते मत्तो बद्धो जनैरहं ॥७६१॥
मध्ये मत्परिवारस्य निषेद्धा कोऽपि नोत्थितः। क्षिप्तोऽहं चारके क्रूरैस्ततो मन्त्रिमहत्तमैः ॥७६२॥
राज्ये च स्थापितो हर्षपूर्णैर्नीरदवाहनः। तुष्टाः कुस्वामिनाशेन लोकाः सुस्वामिनो गुणैः ॥७६३॥

---

१. तथा ॥

चारकेऽहं स्थितस्तत्र पङ्कविण्मूत्रपिच्छले । तृषितः क्षुधितो बद्धस्ताडितो बालकैरपि ॥७६४॥
राज्यभ्रंशसमुत्थेन [1]मनस्तापनपीडितः । प्राप्तो नरकवत् तापं शारीरं मानसं तथा ॥७६५॥
तथापि मोहदोषेण निर्विण्णो न भवादहम् । सुचिरं चारके तत्र दुःखान्यनुभवन् स्थितः ॥७६६॥
क्रोधान्धः सर्वलोकेषु नानासङ्कल्पकीलितः । रौद्रध्यानशिलाक्रान्तो भूरिकालमहं स्थितः ॥७६७॥
अथ मे गुटिका जीर्णा प्राक्तनी भवितव्यता । दत्त्वाऽपरां तां पापिष्ठवासपुर्यां निनाय माम् ॥७६८॥
सप्तमे पाटके तत्राप्रतिष्ठानगृहे स्थितः । सागराणि त्रयस्त्रिंशन्निर्भिन्नो वज्रकण्टकैः ॥७६९॥
पञ्चाक्षपशुसंस्थाने ततश्च शफरोऽभवम् । पुनर्गतोऽप्रतिष्ठानं शार्दूलोऽहं ततोऽभवम् ॥७७०॥
ततः पापिष्ठवासायां गतोऽहं तुर्यपाटके । ततो मार्जारतां प्राप्तः सोढं दुःखं मयाऽतुलम् ॥७७१॥
मुक्त्वाऽसंव्यवहाराख्यं नगरं भवितव्यता । इत्थं स्थानेषु सर्वेषु परिभ्रमयति स्म माम् ॥७७२॥
भोजयन्त्या महामोह-परिग्रहफलान्यहम् । तयाऽगृहीतसङ्केते ! योनौ योनौ विडम्बितः ॥७७३॥
भ्रमतोऽनन्तकालं मे तुष्टाऽथ भवितव्यता । श्रान्ता इव तनूभूता मोहाद्या अपि विद्विषः ॥७७४॥
पुनर्ग्रन्थिसमीपस्था जाता मे कर्मणः स्थितिः । नीतोऽहं भरतक्षेत्रे भवितव्यतया ततः ॥७७५॥
साकेतनगरे नन्दवणिजो जनितः सुतः । भार्याया धनसुन्दर्या गुटिकादानयोगतः ॥७७६॥
अमृतोदर इत्याख्या मम पित्रा प्रतिष्ठिता । प्राप्तोऽहं यौवनं हृद्यं स्मरसिंहगुहोपमम् ॥७७७॥
दृष्टः सुदर्शनः साधु[2]र्धृतध्यानो वने मया । विहिता देशना तेन भूयो दृष्टः सदागमः ॥७७८॥
किञ्चिद् भद्रकभावेन नमस्कारादिपाठकृत् । द्रव्यश्राद्धस्ततो जातस्ततोऽगां विबुधालये ॥७७९॥
[3]स्थितो भवनवासित्वे सार्द्धपल्योपमस्थितिः । सुखानि तत्र भु[4]ञ्जानः सदागमबहिष्कृतः ॥७८०॥
भार्यया पुनरानीतः पुरेऽहं मानवालये । बन्धुदत्तवणिग्भार्या तत्रासीत् प्रियदर्शना ॥७८१॥
तस्यास्तनयभावेन जातोऽहं बन्धुनामकः । सम्प्राप्तयौवनोऽद्राक्षं सुसाधुं सुन्दराभिधम् ॥७८२॥
मया तस्य समीपस्थो दृष्टो भूयः सदागमः । पुनरप्यस्य सम्बन्धि ज्ञानमल्पं च शिक्षितम् ॥७८३॥
ततोऽहं श्रमणो जातो द्रव्यतस्तत्प्रभावतः । महर्द्धिर्व्यन्तरो देवो जातोऽहं विबुधालये ॥७८४॥
विस्मृतत्वेन नो नीतो मया तत्र सदागमः । पुनश्च मानवावासे गतेन प्रविलोकितः ॥७८५॥
इत्थं चानन्तशः कालमनन्तं भ्रमता भवे । मया सदागमो दृष्टो विस्मृतश्च पुनः पुनः ॥७८६॥
विस्मृतेऽस्मिन् मया भ्रान्तं भवचक्रं निरन्तरम् । द्रव्यश्राद्धयतित्वेन पुनः प्राप्तः कथञ्चन ॥७८७॥
क्वचिद् दीर्घा क्वचिद् ह्रस्वा भ्रमतो भवचक्रके । जाता कर्मस्थितिर्जाताः क्वचिद् मे प्रबला द्विषः ॥७८८॥
क्वचित् सदागमो जातः प्रबलस्तन्निवारकः । इत्थं चानन्तकालीनो(लिको)ऽभ्यासो जातः सदागमे ॥७८९॥
ततश्च निर्मलां दृष्ट्वा चित्तवृत्तिमहाटवीम् । सद्बोधमवदत् सम्यग्दर्शनाख्यो महत्तमः ॥७९०॥
आर्ये ! विज्ञप्यतां देवः प्रस्तावो गमनस्य मे । पार्श्वे संसारीजीवस्य त्वदुक्तो वर्त्ततेऽधुना ॥७९१॥

---

१. महादुःखेन ॥ २. साधुर्मयोद्याने दिदेश सः । धर्मं तदा तदभ्यर्णे भूयो ॥ ३. स्थितो सुरकुमारत्वे सा° ॥ ४. भुञ्जानो विस्मृत्यैव सदागमम् ॥७८०॥ भा° ॥

सद्बोधेनोदितं सम्यक् त्वया संलक्षितोऽवधिः । तद्विज्ञप्तेन स ततो राज्ञा मे प्रहितोऽन्तिके ॥७९२॥
तेनोक्तं देव ! विधेयं प्राभृतीक्रियते यदि । तदा संसारीजीवस्य सन्तोषो जायते महान् ॥७९३॥
सद्बोधोऽवोचताद्यापि प्रस्तावोऽस्या न विद्यते । येन संसारिजीवस्त्वां सामान्येनैव भोत्स्यते ॥७९४॥
विशेषतश्च त्वद्रूपं यावत् तेन न बुध्यते । न तावद् युज्यते दातुं तस्मै कन्येयमुत्तमा ॥७९५॥
अज्ञातकुलशीलोऽस्याः कुर्याच्चेत् स पराभवम् । तन्निमित्तं तदा शल्यं स्यादस्माकं दुरुद्धरम् ॥७९६॥
तद् गच्छ त्वं विना विद्यां चन्द्रः पूर्णकलामिव । भूयसाऽनेहसा रूपं तावकं स च भोत्स्यते ॥७९७॥
आदायाऽहं तदा विद्यामागमिष्यामि तेऽन्तिके । स लप्स्यते शरच्चन्द्रस्फुरज्ज्योत्स्नोत्सवं तदा ॥७९८॥
सदागमस्य सान्निध्यं मोहादीनां च तानवम् । भवजन्तोः शमत्वास्वादो देवदिदृक्षुता ॥७९९॥
हृद्विश्रोतसिका खेदविश्रामश्चेत्यमी गुणाः । विद्यां विनाऽपि भवतो गच्छतस्तत्र भाविनः ॥८००॥
ततो महामन्त्रिवचो राज्ञश्चाज्ञां प्रमाणयन् । एक एवागतस्तूर्णं मत्पार्श्वं स महत्तमः ॥८०१॥
इतश्चानन्द-नन्दिन्योः सूनुर्नाम्ना विरोचनः । जातोऽहं मानवावासे सम्प्राप्तश्चारु यौवनम् ॥८०२॥
गतोऽहं कानने चित्तनन्दने तत्र संयतः । धर्मघोषो मया दृष्टस्तदाऽभूत् कर्मतानवम् ॥८०३॥
निषण्णस्तं महाभागं वन्दित्वा शुद्धभूतले । तेन मां भद्रकं ज्ञात्वा कृता सद्धर्मदेशना ॥८०४॥
अत्रान्तरे प्रादुरभूत् पुनर्मम सदागमः । रुचितं तद्वचः पृष्टो मुनिः किमुचितं मम ॥८०५॥
मुनिराह त्वया चिन्त्या दोषाः संसारगोचराः । आराध्यः परमात्मा च सिद्धानन्तचतुष्टयः ॥८०६॥
वन्द्यास्तदुपदिष्टाध्वगामिनो मुनयोऽनघाः । ज्ञेयानि नव तत्त्वानि पेयं जिनवचोऽमृतम् ॥८०७॥
नेयं तदङ्गाङ्गिभावमनुष्ठेयं हितं निजम् । उपचेयं शुभोपायैः पुण्यं पुण्यानुबन्धि च ॥८०८॥
विधेयं निर्मलं स्वान्तं हेयं सङ्कल्पमण्डलम् । लेयं गुरुवचः सारं देयं चेतस्तदादरे ॥८०९॥
अवगेयं खलवचः स्थेयमक्षुब्धचेतसा । इत्थं ब्रुवाणे सूरीन्द्रे सम्प्राप्तोऽसौ महत्तमः ॥८१०॥
वीक्षितश्च सुदुर्भेदग्रन्थिभेदादसौ मया । श्रद्धानमात्मरुच्याऽभूद् मौनीन्द्रे वचने ततः ॥८११॥
बुद्धो बन्धुधिया सम्यग्दर्शनाख्यो महत्तमः । उक्तो मुनीन्द्रो निर्देशं करिष्ये भवतामहम् ॥८१२॥
तं मुनीन्द्रं ततो नत्वा गतोऽहं भवने निजे । ततःप्रभृति जातोऽहं सुदृष्टिर्ज्ञानवर्जितः ॥८१३॥
तदेव सत्यं निःशङ्कं यज्जिनेन्द्रैः प्रवेदितम् । एतावन्मात्रतुष्टोऽहं जातः कुग्रहवर्जितः ॥८१४॥
ज्ञानं सदागमेनापि तदा मे बहु [1]देशितम् । सूक्ष्मो भावः परं दृष्टो न मया मन्दचक्षुषा ॥८१५॥
पटुवाचोऽपि गुरवः सूक्ष्मज्ञानस्य हेतवः । विशिष्टयोग्यताऽभावान्न तदानीं ममाऽभवन् ॥८१६॥
सूक्ष्मज्ञानोज्झितं जातं ततः श्रद्धानमेव मे । पल्योपमपृथक्त्वे तु क्षीणे श्राद्धत्वमागतम् ॥८१७॥
सामान्यतस्तदादेशान्नियमाः पालिता मया । श्रद्धया तत्प्रभावेण गतोऽहं विबुधालये ॥८१८॥
सौधर्मे तत्र शयनात् स्फुरत्कुसुमसौरभात् । प्रवरोल्लोचसन्तानाच्छन्नात् कोमलवाससा ॥८१९॥
समुत्थितः क्षणार्द्धेन ज्योतिर्द्योतितदिक्पथः । स्फुरत्कोटीरकटक-हार-केयूर-कुण्डलः ॥८२०॥

१. दर्शितम् ॥

संस्तुतो देवदेवीभिः सुस्निग्धमधुरोक्तिभिः । हरिचन्दन-मन्दार-सन्तानस्रग्विराजितः ॥८२१॥
विलोक्य तादृशीं भूतिं विस्मितः पर्यचिन्तयम् । कृतं मया किं सुकृतं ? ज्ञानं प्रादुरभूत् ततः ॥८२२॥
विरोचनभवावस्था मया तेनावधारिता । समायातौ च सम्यक्त्वमहत्तम-सदागमौ ॥८२३॥
बन्धुत्वेन प्रपन्नौ तौ कृतं कृत्यं तथोचितम् । विलोक्य पुस्तकं रात्नं भगवत्पूजनादिकम् ॥८२४॥
ततः स्वहृदयानन्दिविषयग्रामलालितः । स्थितस्तत्र मनाग्न्यूनसागरद्वितयावधि ॥८२५॥
ततश्च मानवावासे सुनुर्मदन-रेणयोः । आभीरोऽहं कलन्दाख्यो भवितव्यतया कृतः ॥८२६॥
न मामन्वागतौ तत्र महत्तम-समागमौ । तन्नान्तरीयको दृष्टः श्राद्धधर्मो न तौ विना ॥८२७॥
जातः प्राचीनसंस्कारात् केवलं पापभीरुकः । ज्योतिष्कोऽहं ततो जातो भद्रकत्वानुभावतः ॥८२८॥
तत्र लालयता भोगैरिन्द्रियाणि सदा मया । सेवितौ दृढरागेण महामोह-परिग्रहौ ॥८२९॥
ततोऽहं दर्दुराकारो रुष्टया प्रियया कृतः । नानाविधेषु स्थानेषु बहुशो भ्रामितस्ततः ॥८३०॥
ततश्च मानवावासे काम्पिल्यनगरे कृतः । धराया वसुबन्धोश्च तनयो वासवाभिधः ॥८३१॥
शान्ताख्यं सूरिमासाद्य तत्र सद्धर्मदेशकम् । पुनर्दृष्टौ मया भद्रे ! महत्तम-सदागमौ ॥८३२॥
द्वितीयकल्पे सम्प्राप्तस्तत्प्रभावात् सुरालये । तत्रापि स्मृतिमारूढौ महत्तम-सदागमौ ॥८३३॥
भुक्त्वाऽतुलं सुखं तत्र सुचिरं काञ्चने पुरे । आगतो मानवावासे मोहात् तौ तत्र विस्मृतौ ॥८३४॥
इत्थं सङ्ख्यातिगा वारा दृष्टौ नष्टौ च तावुभौ । सामान्यश्राद्धधर्मोऽपि दृष्टः सति महत्तमे ॥८३५॥
असङ्ख्यवारास्तद्दृष्टावयोऽमी वरबान्धवाः । दृष्टश्च केवलोऽप्येषोऽनन्तवाराः सदागमः ॥८३६॥
सञ्जातो मत्समीपस्थो यत्र यत्र महत्तमः । तत्र तत्राऽभवत् पुण्योदयः सुखनिबन्धनम् ॥८३७॥
जाता कर्मस्थितिर्लघ्वी लीना मोहादयोऽपि च । यदा ते प्रबला जातास्तदा पुण्योदयो गतः ॥८३८॥
जितौ मोहादिभिः क्वापि महत्तम-सदागमौ । देशकालबलं प्राप्य क्वचित् ताभ्यां च ते जिताः ॥८३९॥
इत्थं कालमनन्तं ते जाता भङ्गजयस्पृशः । पक्षपाताज्जयोऽभूद् मे भङ्गस्तस्य विपर्ययात् ॥८४०॥
कृतोऽन्यदा शालिभद्र-कनकप्रभयोरहम् । सुतो विभाषणः पत्न्या पुरे सोपारके तथा ॥८४१॥
अथ सूरिं सुधाकूपं सम्प्राप्य शुभकानने । पुनर्दृष्टौ मया बन्धू महत्तम-सदागमौ ॥८४२॥
ततो गुरूपरोधेन जातोऽहं श्रमणस्तदा । तत्त्वश्रद्धानसहितो भावचारित्रवर्जितः ॥८४३॥
लिङ्गमादाय मौनीन्द्रं मुनिमध्येऽपि तिष्ठतः । कर्मदोषाद् मनो मेऽभूद् वैभाष्यनिरतं ततः ॥८४४॥
ततः प्रबलतां प्राप्ता महामोहादयो द्विषः । भावतो विगतौ दूरे महत्तम-सदागमौ ॥८४५॥
तपस्विनां सुशीलानां जातोऽहं निन्दकस्तदा । अन्येषामपि निन्दौघैर्मुखमुद्धूलितं मम ॥८४६॥
किमन्यत् तीर्थनाथानां श्रुतस्य गणधारिणाम् । सङ्घस्य चाशातनया पापकूपो मया मृतः ॥८४७॥
यतिवेषोऽपि जातोऽहं मिथ्यात्वी गुणदूषकः । ततोऽनन्तं पुनः कालं भ्रमितोऽहं स्वभार्यया ॥८४८॥
न सा विपद् न सा पीडा न सा तीव्रविडम्बना । अपार्द्धपुद्गलावर्त्ते या न सोढा मया तदा ॥८४९॥

स्वकीयवृत्तान्तमिति ब्रुवाणे संसारिजीवे श्रवणामृताभम् ।
भावार्थबोधाद् हृदयेऽगृहीतसङ्केतया किञ्चिदधारि चित्रम् ॥८५०॥

प्रज्ञाविशालाऽपि निशम्य वाचं तां तादृशीं चिन्तयति स्म चित्ते ।
अहो ! महामोह-परिग्रहौ द्वौ दोषौ दुरन्तावनिवार्यवीर्यौ ॥८५१॥
क्रोधादिदोषाद् गदितैरनर्थैः सम्यक्त्वहीनान्न हि विस्मयः स्यात् ।
तत्संयुताभ्यां भवपातमाभ्यां श्रुत्वा तु चित्रीयत एव चेतः ॥८५२॥
ते के नु दोषा ननु ये भवन्ति सम्यक्त्वसूर्यस्य पुरस्तमांसि ।
इमौ तु ही दुष्टतरौ पयोदराहुप्रभौ तद्रुचिनाशदक्षौ ॥८५३॥
इमौ समस्ताः समुदायरूपौ क्रोधादिदोषा अपि वाऽनुयान्ति ।
तदेतयोरीदृशदुःखजातसम्पादकत्वं न हि चित्रकारि ॥८५४॥
क्रोधादयोऽपि प्रभवन्ति घाते सतां गुणानामनिवार्यमाणाः ।
तथापि चासावनयोर्विशेषोल्लेखार्थमेवेत्थमुदाजहार ॥८५५॥
इत्थं महामोह-परिग्रहोत्थं फलं निशम्यापि न पापलोकः ।
प्रबुद्ध्यते सद्गुरुवाक्यलक्षैः किं कुर्महे तत्र बहूपचारैः ? ॥८५६॥
एषाऽप्यशेषाऽपनयप्रसूतिः श्रुतिः श्रुता कोविदसूरिवाक्यैः ।
तथापि मोहान्धतया जनोऽस्याः कथं वृथा धावति लालनाय ॥८५७॥
उन्नीतभावामिति धीविशालां सम्प्रेक्ष्य भव्यो वदति स्म मातः ।
ध्यातं त्वया किं निजगाद साऽपि निराकुला त्वां निखिलं प्रवक्ष्ये ॥८५८॥
दत्तावधानः शृणु तावदस्य वाक्यं कृथा मा तरलत्वमन्तः ।
सङ्कीर्त्तितप्रायमनेन वृत्तं सर्वं तदस्य द्रुतमस्तु पूर्त्तिः ॥८५९॥

ततस्तत्र स्थिते तूष्णीं नृपपुत्रे स सादरम् । संसारिजीवः प्रोवाच शिष्टमात्मकथानकम् ॥८६०॥
नीतोऽहमन्यदा पत्न्या भद्रिलाद्वयपुरे तया । कृतः स्फटिकराजस्य सुतोऽहं विशदाह्वयः ॥८६१॥
विमलाकुक्षिजो रम्ये यौवने वर्त्तमानकः । सुप्रबुद्धमुनिं दृष्ट्वा प्रतिबोधमुपागतः ॥८६२॥
भूयस्तत्र मया दृष्टौ महत्तम-सदागमौ । पालितौ तौ मया सम्यग् गृहिधर्मेण संयुतौ ॥८६३॥
श्रद्धायुक्तः स्थितस्तत्र सूक्ष्मज्ञाने तु नाश्रयम् । गृहीधर्मानुभावाच्च जातः पुण्योदयोऽनघः ॥८६४॥
ततस्तृतीयकल्पेऽहं भोगसम्मर्दसुन्दरे । तया पत्न्या सदानन्दे धृतः सागरसप्तकम् ॥८६५॥
ततश्च मनुजावासे ततश्च विबुधालये । गमनागमनं भूरिवारमित्थं च कारितः ॥८६६॥
द्वादशापि मया स्वर्गा बान्धवत्रयसंयुजा । प्रत्येकं प्रेक्षिता भद्रे ! क्वचित् त्यक्तश्च बान्धवैः ॥८६७॥
तयाऽथ द्वादशस्वर्गान्मनुजावाससम्मुखम् । प्रस्थापितो विशालाक्षि ! पुण्योदयसुहृद्युतः ॥८६८॥

भवति विगतस्वान्तध्वान्तः परिग्रह-मोहयोः, परिणतिमिमां श्रुत्वा दुष्टां श्रुतेरपि यः सुधीः ।
स इह लभते धर्मध्यानप्रथाप्रसरज्जिन-प्रवचनकथानीतस्वात्मानुभूतियशःश्रियम् ॥८६९॥

॥ इति वैराग्यरतौ सप्तमः सर्गः ॥

---

१. पयोदराहूपमौ त° ॥ २. छादयतस्तमेव ॥ ३. न्तः । अनेन सर्वं स्वचरित्रमुक्तप्रायं तदस्य ॥ ४. मया शुद्धश्राद्धधर्मेण सं०, श्राद्धधर्मरत्नेन सं० ॥ इति पाठान्तराणि ग्रन्थकारेणैवोल्लिखितानि ॥

॥ अष्टमः सर्गः ॥

अथाऽस्ति सप्रमोदाख्यं पुरं कैलाससन्निभम् । यत् सर्वमङ्गलोल्लासिमहेश्वरविराजितम् ॥१॥
निरीक्ष्यादृष्टपूर्वान् यल्ललनालोकविभ्रमान् । जाताः किं विस्मयादेव निर्निमेषाः सुराङ्गनाः ? ॥२॥
तत्रोन्मूलितशत्रुस्त्रीपत्रवल्लिर्विराजते । राजा राजन्यगन्धेभसन्निभो मधुवारणः ॥३॥
योगीवाभूत् परपुरप्रवेशैककुतूहली । यत्खड्गस्तद्यशःक्षीरपानमात्रधृतव्रतः ॥४॥
क्षुब्धोऽब्धिर्यन्महादानजलसात्कारवाञ्छया । पितुर्दुःखादतो दग्धा कुक्षिर्लक्ष्ममिषाद् विधोः ॥५॥
तस्य चास्ति महादेवी लावण्यगुणशालिनी । कृतरम्भामनःस्तम्भा धाम्ना नाम्ना सुमालिनी ॥६॥
निवेशितोऽहं तत्कुक्षौ पुण्योदययुतस्तया । निष्क्रान्तः कालपर्यायात् सह पुण्योदयेन च ॥७॥
सञ्जातं मयि जाते च सोल्लासं नृपमन्दिरम् । उद्गते महसां पत्यावम्भोरुहवनं यथा ॥८॥
कृतं पित्रोचिते काले नाम मे गुणधारणः । सम्प्राप्तो लालितो वृद्धिं धात्रीभिः पञ्चभिस्ततः ॥९॥
इतश्चास्ति सगोत्रो मत्पितुर्मित्रं नरेश्वरः । यथार्थनामा तनयस्तस्य चास्ति कुलन्धरः ॥१०॥
वर्धमानो दृढस्नेहः सह तेन सुमेधसा । जातोऽहमर्पितस्वीयमनःसद्भावगोचरः ॥११॥
कृतक्रीडौ समं सार्द्धं कलाभ्यासपरायणौ । स्मरद्विपमदावस्थामावां तरुणतां गतौ ॥१२॥
इतश्चास्ति पुरादूरे स्वशोभाजितनन्दनम् । आह्लादमन्दिरं नाम वनं द्रुमलताघनम् ॥१३॥
तच्च सेवितमावाभ्यां नेत्रानन्दि दिने दिने । दूरे योषिद्द्वयं दृष्टं गताभ्यां तत्र चान्यदा ॥१४॥
उद्गिरन्तीव लावण्यमङ्गैः शृङ्गाररङ्गिभिः । तत्रैकाऽस्थात् स्मितास्येव द्वितीयाऽपि च तादृशी ॥१५॥
अथ सा कुटिलैस्तीक्ष्णैराकर्णान्तावलम्बितैः । नामितभ्रूलतामुक्तैर्दृग्बाणैर्मामताडयत् ॥१६॥
उल्लासितस्तनी चूतशाखामालम्ब्य सा स्थिता । घटना वा मनोम्भोधिं गाहितुं मे प्रचक्रमे ॥१७॥
सम्भ्रान्तं विस्मितं स्निग्धं साकूतं लज्जितं तथा । तस्याश्चित्तं मयाऽलक्षि लक्षणैः स्नेहनिर्भरम् ॥१८॥
स्वान्ते प्रविश्य सा रक्ता मम स्वान्तमरञ्जयत् । अभेदरञ्जनविधिः स्मरस्यायमलौकिकः ॥१९॥
ततो मया हृदि ध्यातं किं रम्भेयं ? रतिः किमु ? । किन्नरी वा गुणदरी किं वा श्रीमूर्त्तिशालिनी ? ॥२०॥
इति ध्यायन्नहं चित्ते जातः स्मरविकारभाक् । साकूतं सुहृदा दृष्टस्तेन विज्ञातचेतसा ॥२१॥
आकारगोपनं कृत्वा मयेत्थं चिन्तितं तदा । सकामदृष्ट्या नो युक्तं परस्त्रीदर्शनं सताम् ॥२२॥
तदस्माद् मद्विलसितात् किमनेन विचिन्तितम् । इति ह्रीणो मुखं तस्य परीक्षार्थं न्यभालयम् ॥२३॥
ततो ज्ञाताशयः कृत्वा निगूढां काकलीं जगौ । कुलन्धरो मामधुना कुमारौकसि गम्यताम् ॥२४॥

---

१. नामितभ्रूधनुर्मु० ॥ २. मनो बिभेद (जुनोद) मे कामकन्दुकोत्क्षेपलीलया । इति द्वे अपि पाठान्तरे ग्रन्थकारेणैवोल्लिखिते ॥

बृहद्वेलां विलसितमपराह्णोऽथ वर्त्तते । मयोक्तं तव यच्चित्ते रोचते तद् विधीयताम् ॥२५॥
आवां ततो गतौ गेहे कृतं कार्यं दिनोचितम् । उपस्थिताऽथ मदनज्वरवेलेव शर्वरी ॥२६॥
तस्यां विविक्तशय्यायां तिष्ठतो मम सा प्रिया । सिंहमध्या फणिस्फारवेणीदण्डा गता हृदि ॥२७॥
सा शल्यं मनसः शोच्यामकरिष्यद् दशां मम । नाभविष्यत् सुहृत्पुण्योदयो यदि समीपगः ॥२८॥
विलगन्त्यपि सा चित्ते तेनाऽभून्नातिबाधिका । स हि सांसारिकार्थेषु मनोबाधानिरासकृत् ॥२९॥
स्मृत्वा तथापि तां काममाहात्म्येन ममाजनि । कस्येयं कीदृशी वेति मनाक् चिन्तातुरं मनः ॥३०॥
इति ध्यात्वा गतो निद्रां न्यवर्त्तत विभावरी । समायातः समीपं मे प्रभाते च कुलन्धरः ॥३१॥
मनाक् तद्दर्शनाकाङ्क्षावशात् सोऽभिहितो मया । पुनर्वयस्य ! गच्छावः किं तत्राऽऽह्लादमन्दिरे ॥३२॥
ततः कुलन्धरः प्राह गिरा स्मृतपवित्रया । किं तत्र गम्यते ? किं ते निधानं तत्र विस्मृतम् ? ॥३३॥
भावज्ञोऽयमिति ज्ञात्वा मयोक्तं मित्र ! मुच्यताम् । हासो गत्वा वने कस्य सा कीदृग् वेति वीक्ष्यताम् ॥३४॥
भवित्री परभार्या चेत् तदा ग्राह्या न जातु मे । कन्यका चेन्न मुञ्चामि यावतस्तां हरेरपि ॥३५॥
कुलन्धरस्ततः प्राह मा वयस्य ! त्वरां गमः । रोचते यद् वयस्याय गच्छावस्तद् विधीयते ॥३६॥
ततो गतौ तत्र वने स्थानं तत् सुनिरीक्षितम् । अदृष्ट्वा तत्र तां बालामुद्विग्नोऽहं मनाग् हृदि ॥३७॥
वने पर्यटच्च चूतं तं प्रेक्षमाणः पुनः पुनः । यावत् तत्र निषण्णोऽहं कुलन्धरसमन्वितः ॥३८॥
नार्येका मध्यमावस्था तावद्दृष्टा सुविग्रहा । ततोऽभ्युत्थितमावाभ्यामुत्तमाङ्गं च नामितम् ॥३९॥
प्रौढनार्या तया दृष्टः सविशेषमहं तथा । प्रोक्तं वत्स ! चिरं जीव त्वं ममापि प्रियायुषा ॥४०॥
उक्तः कुलन्धरोऽप्युच्चैर्दीर्घायुर्भवताद् भवान् । भवतोर्वाच्यमस्तीति नृपपुत्रं निवेशय ॥४१॥
प्रपन्नं तद्वचस्तेन निविष्टं निखिलैस्ततः । मामुद्दिश्याऽऽह सा वत्स ! शृणु चित्ते समाहितः ॥४२॥
अस्ति विद्याधरस्थानं वैताढ्याख्यो महागिरिः । तत्र गन्धसमृद्धाख्यं पुरं सर्वसमृद्धिमत् ॥४३॥
शास्ति विद्याभृतां चक्री तद् भूपः कनकोदरः । अहं तस्य महादेवी वर्त्ते कामलताभिधा ॥४४॥
निरपत्यतया भूयान् विषादोऽभवदावयोः । ग्रहशान्त्यादिविहितमुपचारशतं ततः ॥४५॥
मम प्रादुरभूद् गर्भस्ततो वयसि मध्यमे । प्रसूताऽहं सुतां देहद्युतिद्योतितदिङ्मुखाम् ॥४६॥
जातो राज्ञो महान् तोषः कारितश्चोत्सवो महान् । कृतं तन्नाम मदनमञ्जरीति शुभे दिने ॥४७॥
वर्द्धिता सा सुखभरैर्जाता चित्तप्रमोदकृत् । कलौघं ग्राहिता सार्द्धं सख्या लवलिकाख्यया ॥४८॥
उद्यौवना कलारूपातिशयैर्न ममोचितः । पुरुषोऽस्तीति बुद्धयाऽभूत् पुरुषद्वेषिणी ततः ॥४९॥
ज्ञात्वा पुत्र्याः स्वरूपं तद् विषण्णाऽहं भृशं हृदि । मया निवेदितं राज्ञे सोऽपि खेदमुपागतः ॥५०॥
सोऽकारयत् समुत्पन्नधीः स्वयंवरमण्डपम् । सर्वे तेन समाहूता विद्याधरनरेश्वराः ॥५१॥
सर्वद्ध्योपागताः सर्वे ते स्वयंवरमण्डपे । यथास्थानं स्थिताः प्राप्तो राजाऽपि सपरिच्छदः ॥५२॥
प्रविष्टाऽहं गृहीत्वा तां वत्सां मदनमञ्जरीम् । तत्र प्रदर्शितास्तस्या रूपतो गुणतश्च ते ॥५३॥

१. ततः कुलन्धरेणोक्तमधैर्यं मित्र ! मा कृथाः ॥ २. आगत्य सर्वे सर्वद्ध्या ॥ एते उभे अपि पाठान्तरे ग्रन्थकृतैवोल्लिखिते ॥

दृष्ट्वा सा तत्र निखिलान् विद्याधरनरेश्वरान् । न्यवारयद् घृणां धृत्वा तन्मिथ्यागुणवर्णनम् ॥५४॥
जगौ च मातर्नैतेषु कोऽपि मे रोचते वरः । तदाकर्ण्य विषण्णाऽहं तद् भूपाय निवेदितम् ॥५५॥
विषण्णः सोऽपि मां प्राह वत्सा वेश्मनि नीयताम् । माऽस्या भूद् वपुरस्वास्थ्यं चित्तदुःखोदयादिति ॥५६॥
निर्गताऽहं ततो लात्वा तां स्वयंवरमण्डपात् । प्राप्ता गृहमियं स्वीयं निषण्णाऽविरताग्रहा ॥५७॥
ततो लवलिका प्राह मां मातः ! को भविष्यति । अस्याः पाणिग्रहोपायो ? मया प्रोक्तं न वेद्म्यहम् ॥५८॥
इयं तव प्रियसखी नूनं दुष्कररोचिका । प्रष्टव्या तद् भवत्यैव पर्यालोचो हतोऽत्र नः ॥५९॥
इत्युक्त्वा रोदितुं लग्ना विकीर्णैरहमश्रुभिः । ततो लवलिका प्राह विषादं स्वामिनि ! त्यज ॥६०॥
प्रश्नयिष्याम्यहमिमां नेयं सन्तापकारिणी । पित्रोर्भविष्यतीत्येवं मम स्वास्थ्यं कृतं तया ॥६१॥
इतश्च खेचरोर्वीशास्ते स्वयंवरमण्डपात् । दृष्ट्वाऽवृतवरामेव गतां मदनमञ्जरीम् ॥६२॥
विलक्षा हृतसर्वस्वा इव लोष्टुहता इव । कनकोदरराजेन्द्रं रुषाऽसम्भाष्य निर्गताः ॥६३॥
ततो राजा ययौ शोकं लङ्घितं वर्षवद् दिनम् । सुप्तो रजन्यां नायाता निद्रा दुःखेन केवलम् ॥६४॥
निद्रालवेऽथ गमितप्रायायामागते निशि । स्वप्ने चत्वारि दृष्टानि द्वौ नरौ द्वे च योषितौ ॥६५॥
तैः प्रोक्तं मुञ्च खेदं त्वं नरेन्द्र कनकोदर ! । वरो दृष्टचरोऽस्माभिस्तव पुत्र्या भविष्यति ॥६६॥
तवान्यान्वेषणेनालमियं नान्यवरोचिता । द्वेष्या अस्माभिरेवास्याः कृता विद्याभृतोऽखिलाः ॥६७॥
जातं प्रभातं स्वाप्नार्थं बुद्ध्वा स्वस्थोऽभवन्नृपः । अथाऽपृच्छल्लवलिका सखी मदनमञ्जरीम् ॥६८॥
अधुना वद किं कार्यं ? सा प्राह पितरौ यदि । आज्ञां दत्तस्तदा भ्रान्त्वा स्वयमेव वसुन्धराम् ॥६९॥
वरं वृणोमि रुचितं पूरयामि मनोरथम् । प्राह तन्मे लवलिका मया राज्ञे निवेदितम् ॥७०॥
अनेन चिन्तितं चित्ते वत्सया चारुमन्त्रितम् । लाभोपायो वरस्यायं स्वप्नोक्तस्य भविष्यति ॥७१॥
साऽनुज्ञाता ततस्तेन धात्री लवलिकान्विता । बभ्राम निखिलां तत्र व्यतीताः केऽपि वासराः ॥७२॥
अहं राजा च तत्स्नेहात् स्थितौ सोन्माथकौ भृशम् । अत्रान्तरे लवलिका सविषादा समागता ॥७३॥
एकाकिनीं विषण्णां च तां दृष्ट्वा चित्तमावयोः । विषण्णं सा मया पृष्टा भद्रे ! कुशलिनी सुता ॥७४॥
सा प्राह देवि ! कुशलं सुतायास्तव वर्तते । सम्पन्नो यस्तु वृत्तान्तः सर्वं तं कथयामि ते ॥७५॥
निर्गत्येतः किलावाभ्यां प्रेक्षितं भूमिमण्डलम् । भूरिग्रामपुराकीर्णं नानावृत्तान्तसङ्कुलम् ॥७६॥
सप्रमोदपुरं प्राप्ते क्रमात् तत्र बहिर्वनम् । आह्लादमन्दिरं दृष्टं स्थिते तस्योपरि क्षणम् ॥७७॥
सुकुमाराकृती तत्र दृष्टौ राजसुतावुभौ । स्मरार्त्ताऽभूत् प्रियसखी पश्यन्त्येकं तयोः पुनः ॥७८॥
अवतीर्य मया सार्धं भूतले सा ततः स्थिता । तयोर्दृग्गोचरे चूतवने दूरस्थिते मनाक् ॥७९॥
प्रेक्षमाणा नृपसुतं तमेव चानिमेषदृग् । न्यस्ताऽञ्जद्रोहिणी दृष्टिस्तस्यास्तेनापि सम्मुखम् ॥८०॥
ततः सा स्निग्धदृक् पीतचन्द्रिकेव चकोरिका । स्फुटमोदा विकसिता पद्मिनीव रवेः करैः ॥८१॥

---

१. कृत्वा ॥　२. सा स्वीयभवनं ॥　३. वरार्थं भूदिदृक्षया । गता लवविकायुक्ता ॥　४. मातः ! ॥ इमानि पाठान्तराणि ग्रन्थकारस्य ॥

प्रनृत्यन्ती मयूरीव पाथोदप्रेक्षणोन्मदा । अमान्ती स्वान्तकल्लोलैस्तटिनीव रयोद्धता ॥८२॥
सा विस्मितसुधापूरैः शुम्भितद्रुमपल्लवा । मया रसान्तरे मग्ना दृष्टा पश्यति वल्लभे ॥८३॥
ततस्तां तादृशी प्रेक्ष्य मया मनसि चिन्तितम् । तोषिताऽनेन यूनेयमहो ! दुष्कररोचिका ॥८४॥
अस्या निर्भग्नचापोऽपि भ्रूविधौ ननु वेधसा । अहो ! अस्य गुणैरेव हन्ति बालामिमां स्मरः ॥८५॥
आनुरूप्येण मिथुनमिदं धात्रैव योजितम् । सद्भावमीलनात् सिद्धमधुना नः समीहितम् ॥८६॥
संयोगमनयोर्युक्तं विधाय कुरुतां विधिः । अयोग्ययोगजनितस्वकलङ्कापमार्जनम् ॥८७॥
अथ सार्द्धं वयस्येन ततः स्थानाद् गतो युवा । ततः सा प्राप सङ्कोचं सूर्ये गत इवाब्जिनी ॥८८॥
गतस्तेनैव सञ्जाता भृशं मनसि विह्वला । ततो मयोक्तं कः खेदो यद्यसौ रुचितो वरः ? ॥८९॥
समीपे गम्यतां भर्तृदारिके ! जनकाऽम्बयोः । तयोः स्वां रुचिमुद्घाट्य त्वरया व्रियतामयम् ॥९०॥
सप्रमोदपुरेशस्य मधुवारणभूभुजः । भविष्यत्येषु तनयो गुणैर्योग्यस्तवेदृशैः ॥९१॥
भूभृद्भिर्न यदाक्रान्तं निखिलैरपि ते मनः । आक्रामन् दृक्त्रिभागेन तदेष क्ष्माभृतां गुरुः ॥९२॥
तयोक्तं मे लवलिके ! रुचितोऽयं भृशं जनः । अहं तु रुचिता नास्मै तूर्णं गच्छेत् कुतोऽन्यथा ॥९३॥
उन्मूलयति धैर्यं मे स्नेहस्तेनैकपाक्षिकः । निर्भग्नैकतटः सिन्धुपूरः प्रान्तद्रुमं यथा ॥९४॥
मयोक्तमेवं मा वादीर्न स्वामिनि ! रुचिं विना । स स्यात् तव मुखज्योत्स्नापानलम्पटलोचनः ॥९५॥
रुचिताऽसि भृशं तस्य शङ्कामपनयानघे ! । रोचते किं न भृङ्गाय मालती हसिता मधौ ? ॥९६॥
वैदग्ध्यादेव तूर्णं च तेनापक्रमणं कृतम् । परिणामगुरुः स्नेहः सतामापाततो लघुः ॥९७॥
इति मद्वचसा किञ्चित् स्वस्थीभूताऽपि साऽब्रवीत् । सखि ! गन्तुं न शक्नोमि वपुरस्वस्थमस्ति मे ॥९८॥
न मोक्तव्यं मयोद्यानमिदं ताताऽम्बयोर्वद । त्वं च वार्त्तामिमां तूर्णं गत्वा तत्त्वार्थकोविदे ! ॥९९॥
ततो मत्वाऽऽग्रहं तस्या दुर्वारं विनिवेश्य ताम् । गुप्तद्रुमलतामध्ये तल्पे पल्लवनिर्मिते ॥१००॥
आगताऽहमिहोत्पत्य तमालश्यामलं नभः । देवोऽम्बा च तदत्रार्थे प्रमाणं वाच्यमुत्तरम् ॥१०१॥
ततो राज्ञोदितं देवि ! त्वं तावद् याहि सत्वरम् । वत्सां सन्धीरयिष्यामि सामग्रीसम्पदा त्वहम् ॥१०२॥
यन्मे मनोऽस्ति साशङ्कं रुषा विद्याधरा गताः । तद्वृत्तान्तोपलम्भाय प्रयुक्तश्चटुलो मया ॥१०३॥
तेन सम्पादनं युक्तं सामग्र्याः प्राभृतस्य च । वरयोग्यस्य तत्कालविलम्बो मे भविष्यति ॥१०४॥
तत् तूर्णं देवि ! गच्छेति धृत्वाऽऽज्ञां मूर्ध्नि तां प्रभोः । वेगादिमां लवलिकां पुरस्कृत्याहमागता ॥१०५॥
दृष्टा पल्लवतल्पे सा स्थिता मदनमञ्जरी । तत्रैव किञ्चिद् ध्यायन्ती योगिनीव वचोऽतिगम् ॥१०६॥
ज्ञात्वा लवलिकावाचा स्निग्धया लब्धचेतना । मामागतां समुत्थाय पतिता मम पादयोः ॥१०७॥
मया प्रोक्तं चिरं जीव वत्से ! प्राप्नुहि वल्लभम् । मनोऽभिवाञ्छितं भुङ्क्ष्व सुखानि सुभगा भव ॥१०८॥
ततश्चोत्थाप्य साऽऽघ्राता मूर्ध्न्युत्सङ्गे निवेशिता । उक्ता च खेदं मा कार्षीः सिद्धं तव समीहितम् ॥१०९॥
त्वरां करोति सामग्र्याः कार्येऽत्र जनकस्तव । तच्छ्रुत्वेयत् क्व मे भाग्यमित्युक्त्वा न्यग्मुखी स्थिता ॥११०॥

---

१. क्ष्माभृद्भि ॥

अत्रान्तरे गतो भानुरस्तमुल्लसितं तमः । प्रक्षालितनभःपङ्का चन्द्रज्योत्स्ना च पप्रथे ॥१११॥
विनोद्य तां विचित्राभिः कथाभिरतिवाहिता । कृच्छ्रान्निशोदिते सूर्ये प्रोक्ता लवलिका मया ॥११२॥
निरूपय निजस्वामिमार्गं स्थित्वा विहायसि । चिरयत्येष किमिति श्रुत्वा सोर्ध्वं स्थिताम्बरे ॥११३॥
स्थित्वा च क्षणमात्रं सा समुत्तीर्णा प्रमोदभाग् । मयोक्तं किं सहर्षाऽसि ? किं स्वामी ते समागतः ? ॥११४॥
अनया प्रोक्तमद्यापि स्वामी नाम्ब ! समागतः । किन्त्वागतौ राजसुतौ तौ द्रष्टुं भर्तृदारिकाम् ॥११५॥
निरीक्षितं वनं ताभ्यां न दृष्टा भर्तृदारिका । ततो विषण्णस्तत्प्रेयान् द्वितीयेनेति भाषितः ॥११६॥
स्थेयं चूतवनेऽत्रैव कुमार गुणधारण ! । यत्र सा प्रेक्षिता सुभ्रूरन्यत्र भ्रमणेन किम् ॥११७॥
कदाचिद् दैवयोगेन सा तत्रैवोपलभ्यते । एवमस्त्विति तेनोक्ते तं देशं तौ प्रजग्मतुः ॥११८॥
ततोऽहं मुदिताऽस्मीति सा निशम्यापि तद्वचः । प्रत्यायिताऽपि शपथैः प्रत्ययं न दधौ हृदि ॥११९॥
मया प्रोक्तं लवलिके ! कुमारं मे प्रदर्शय । येन स्वयं तमानीय वत्सामाह्लादयाम्यहम् ॥१२०॥
ततस्तयाऽहमानीता कुमार ! तव सन्निधिम् । तदुत्थाय कुमारस्तां दुःखार्त्तां द्रष्टुमर्हति ॥१२१॥
कुलन्धरस्य वदनं मया संप्रेक्षितं ततः । तेनोक्तं गम्यतामत्र किं कुमार ! विरुध्यते ! ॥१२२॥
ततोऽस्माभिर्गतं तत्र सा दृष्टोद्दिष्टलक्षणा । जातः सुखामृते मग्नस्तद्दर्शनरसादहम् ॥१२३॥
प्राप्तः प्रेयान् स एवायमिति हृष्टाऽवलोक्य माम् । उक्त्वा चिराद् दृष्ट इति क्वागच्छेदिति तर्कभाग् ॥१२४॥
स्वप्नोऽयं प्रत्यय इति सविषादा स्थिरत्वतः । सनिर्णया वियोगेऽपि जीवितेत्युदितत्रपा ॥१२५॥
प्रपद्यते कथमसौ मामित्युद्वेगपूरिता । प्रेक्षते मामयमिति सविकासा च साऽभवत् ॥१२६॥
अनेकभावसङ्कीर्णरसनिर्भरमानसा । सा वीक्षिता मया स्निग्धलोललोचनपङ्कजा ॥१२७॥
ततः सा कामलतया प्रोक्ता ते प्रत्ययोऽजनि । वत्से ! लवलिकावाक्ये स्मित्वाऽथाधोमुखी स्थिता ॥१२८॥
जातः प्रमोदः सर्वेषामागतोऽत्रान्तरे नृपः । स्फुरद्रत्नप्रभाजालैर्भूरिविद्याधरैर्युतः ॥१२९॥
आह्लादमन्दिरोद्यानमवतीर्य नभस्तलात् । रत्नैर्भृतविमानौघः सानन्दः कनकोदरः ॥१३०॥
कृतमस्माभिरुत्थानं प्रतिपत्तिः कृतोचिता । स्थिताः सर्वे यथास्थानं तेनाऽहं वीक्षितश्चिरम् ॥१३१॥
निश्चितश्च स एवायमिति सन्तुष्टचेतसा । पृष्टा कामलता सर्वं वृत्तान्तं प्राह मामकम् ॥१३२॥
ईदृशे नररत्ने या निर्बन्ध मनस्तया । स्वाग्रहो देवि ! निर्व्यूढः प्राहेति कनकोदरः ॥१३३॥
ततः कामलता प्राह सत्यमेतन्न संशयः । कदापि किं कामयते शक्रादन्यं पुलोमजा ? ॥१३४॥
अत्रान्तरे समागत्य चटुलेन निवेदितम् । कनकोदरभूपस्य कर्णे किमपि धीमता ॥१३५॥
ततो विलम्बेन कृतमिति कामलतां प्रति । वदन् मदनमञ्जर्या विवाहं कनकोदरः ॥१३६॥
अकारयन् मां संक्षेपात् स्थाने तत्रैव पावने । अदर्शयद् विमानौघं नानारत्नभृतं ततः ॥१३७॥
कुलन्धराय प्रोचेऽमून् रत्नपूगानिहाऽऽनयम् । राजपुत्रस्य कोशार्थं तदेतान् स्वीकरोत्वसौ ॥१३८॥
स प्राह यूयमेवात्र प्रमाणं प्रश्न एष कः । प्रदाय तां ततस्तुष्टो राजा कनकशेखरः [कनकोदरः] ॥१३९॥

---

१. °वने तत्र ॥

दृष्टा कामलता बाढं चिन्तासन्तापशान्तितः । प्रीतो लवलिकादिश्च परिवारोऽखिलस्तदा ॥१४०॥
अहं मदनमञ्जर्या रत्नपूगाढ्यया तया । शोभां रविरिव प्राप्तो धामाढ्यदिवसश्रिया ॥१४१॥
अत्रान्तरे महामेघनिकुरम्बमिवाग्रतः । विद्याधरबलं दूरादागच्छद् व्योम्नि वीक्षितम् ॥१४२॥
कुन्त-तूणीर-चक्रा-सि-शक्ति-नाराच-तोमरैः । शूल-प्रास-धनु-र्दण्ड-गदाभिश्च भयानकम् ॥१४३॥
सिंहनादमहोत्कृष्टिध्वानैर्मुखरिताम्बरम् । कृताद्भुतं महायोधैर्मूर्तैः शौर्यरसैरिव ॥१४४॥
स्मयमानमिव प्रेङ्खप्रभाजालैर्मदोद्धुरम् । तत्क्षणेनाऽऽगतं पार्श्वे दृष्टमस्माभिरुन्मुखैः ॥१४५॥
ततो विद्याधरान् प्राह स्वकीयान् कनकोदरः । सज्जीभवत सर्वेऽपि चटुलोक्तमभूत् स्फुटम् ॥१४६॥
मण्डपाद् मामसम्भाष्य पूर्वं ये निर्गता रुषा । ज्ञात्वाऽऽगता सुतां दत्तां किञ्चिदालोच्य ते मिथः ॥१४७॥
इदमेषामभिप्रेतं यदयं गुणधारणः । हीनो न भूचरोऽस्मत्तः कन्यां स्वीकर्त्तुमर्हति ॥१४८॥
खगानिव खगानेतान् भूचरस्योपजीविनः । निरस्य मानमेतेषां तद् यूयं हन्तुमर्हथ ॥१४९॥
आकर्ण्य रणकण्डूलभुजास्तत् स्वामिनो वचः । नभश्चरा उत्पतितुं भूयिष्ठास्ते प्रचक्रमुः ॥१५०॥
अत्रान्तरे मयाऽचिन्ति चारु नेदमजायत । यतोऽत्र प्रलयोऽमीषां मम हेतोर्भविष्यति ॥१५१॥
स्तम्भितं तद् बलद्वन्द्वं तदानीमेव केनचित् । उत्ताननेत्रमूर्द्धाधश्चित्रन्यस्तमिव स्थितम् ॥१५२॥
निर्व्यापारं निराटोपं ददृशे तद् बलद्वयम् । मनःखेदात् कुमारस्य द्विधाभूतमिवाम्बरम् ॥१५३॥
तेषामथ नभःस्थानामहं दग्गोचरं गतः । सार्धं मदनमञ्जर्या निविष्टो विष्टरे सुखम् ॥१५४॥
ततो मां प्रेक्ष्य तैर्ध्यातमहो ! रूपमहो ! गुणाः । अहो ! नरोत्तमस्याऽस्य माहात्म्यं वाक्पथातिगम् ॥१५५॥
अहो ! मदनमञ्जर्याः सुसमीक्षितकारिता । वृत्तोऽयमीदृशो भर्त्ता यया सौभाग्यभाग्यभूः ॥१५६॥
अनेन स्तम्भिता नूनं वयं स्वीयेन तेजसा । सह मित्रेण पत्न्या च स्वयं यन्मुत्कलोऽस्त्ययम् ॥१५७॥
तद् दुष्टुकृतमस्माभिरीदृशो यन्नरोत्तमः । जिघांसित इतो जाड्यात् स्तम्भोऽस्माकं न नोचितः ॥१५८॥
अतः परमयं स्वामी वयं चास्य पदातयः । ध्यायन्त इति ते चित्ते केनचिन्मुत्कलीकृताः ॥१५९॥
[१]लग्ना नभश्चरास्तूर्णमागत्य मम पादयोः । रणार्थः पर्यवसितस्तदुत्साहो मम स्तवे ॥१६०॥
उक्तस्तैरहमस्माकं क्षन्तव्यं दुष्कृतं त्वया । वयं जाता गुणक्रीता नाथ ! भृत्यास्तवाधुना ॥१६१॥
ततोऽभूत् तेषु कनकोदरो विगतमत्सरः । जातश्च मुत्कलः सर्वैरन्योन्यं क्षमितं ततः ॥१६२॥
सर्वे प्रमुदिता जाताः खेचरा बान्धवाधिकाः । [२]तदाकर्ण्यागतस्तत्र पिता मे मधुवारणः ॥१६३॥
अम्बा चान्तःपुरैः सार्द्धं शेषा अप्यागता जनाः । ततः [३]पितृपदद्वन्द्वं मयाऽन्यैश्च नृपैर्नतम् ॥१६४॥
समं मदनमञ्जर्या माताऽपि प्रणता मया । अन्येऽपि लोका विधिना यथार्हं बहुमानिताः ॥१६५॥
आलिङ्गितोऽहं तातेन हर्षाश्रुप्लुतचक्षुषा । कुलन्धरेण वृत्तान्तः सर्वोऽप्यस्मै निवेदितः ॥१६६॥
सर्वेऽपि खेचराः प्रोचुस्तातस्याग्रे सुतस्तव । धन्योऽयं वरवीर्योऽयं पूताऽनेन वसुन्धरा ॥१६७॥
अयं जीवितदोऽस्माकं देवोऽयं गुरुरेष नः । इत्यम्बरचरस्तुत्या मुदितौ पितरौ मम ॥१६८॥

---

१. लग्नास्ते खेचरास्तूर्णं ॥ २. वार्तां श्रुत्वाऽऽगतस्तत्र तां राजा मधुवारणः ॥ ३. तातं ॥

अथ सर्वे प्रमोदेन सप्रमोदपुरेऽविशन् । तातेनाऽऽह्लादितोऽत्यन्तं सबन्धुः कनकोदरः ॥१६९॥
सर्वे विद्याधरास्तुष्टाः प्रहृष्टा नगरीजनाः । अनिर्वाच्यसुखोत्कर्षं तद्दिनं मम लङ्घितम् ॥१७०॥
प्रियाया रत्नराशेश्च लाभात् प्रत्यर्थिभङ्गतः । ताताम्बाचित्ततोषाच्च जातश्चित्तोत्सवो महान् ॥१७१॥
समं मदनमञ्जर्या स्थितोऽहं वाससद्मनि । तत्राऽनुभूतवान् रात्रौ रतोत्सवसुखं महत् ॥१७२॥
अत्यन्ताबाधितस्वान्तः केवलं लौल्यहानितः । लब्धनिद्रासुखः प्रातः प्रबुद्धः प्रियया सह ॥१७३॥
कृतं प्राभातिकं कृत्यं ताताम्बानमनादिकम् । सन्निधानमथायातो मित्रं मम कुलन्धरः ॥१७४॥
मां प्रत्यभिहितं तेन निराकुलहृदा मया । त्रयः पुमांसो द्वे नार्यावद्य स्वप्ने निरीक्षिताः ॥१७५॥
तैरुक्तं विहितोऽस्माभिः सुखौघो गुणधारणे । शुभमस्याखिलं कुर्मो वयमेव कुलन्धर ! ॥१७६॥
तिरोबभूवुरित्युक्त्वा मानुषाणि ममाग्रतः । तानि कानीति नो विद्मः कार्यं कुर्वन्ति यानि ते ॥१७७॥
मयोक्तं जनकादीनां स्वप्न एष निवेद्यताम् । व्यक्तो यथा स्याद् भावार्थस्तेनोक्तस्तातपर्षदि ॥१७८॥
उक्तस्तदर्थस्तातायैरेकवाक्यतया ततः । कुमारस्यानुकूलानि देवरूपाणि कानिचित् ॥१७९॥
ईदृशी यैः कुमारस्य कृता कल्याणधोरणी । यैश्चास्य प्रियमित्रस्य स्वप्ने सर्वं निवेदितम् ॥१८०॥
निशम्य तत् कामलतावचनं च स्मरन्नहम् । सन्देहदोलामारूढः स्वीयचित्ते व्यचिन्तयम् ॥१८१॥
चत्वारि मानुषाणि प्राक् किं नृपः कनकोदरः । किं वा कुलन्धरोऽद्राक्षीत् स्वप्ने पश्चाद् दृष्टवान् ॥१८२॥
कानि वा देवरूपाणि मम कार्याणि कुर्वते । किं च कारणमाश्रित्य सर्वथा गहनं ह्यदः ॥१८३॥
अतीन्द्रियज्ञं साधुं चेत् प्रेक्षे कुर्वेऽत्र निर्णयम् । मयेदक्संशयेनापि ताताद्युक्तं न दूषितम् ॥१८४॥
अथ ते खेचराः सर्वे कनकोदरसंयुताः । मुदिताः कतिचित् स्थित्वा दिनानि मम मन्दिरे ॥१८५॥
मद्भृत्यभावमादृत्य गताः स्वस्थानमन्यदा । सुखं तदुपनीतं मे पूर्णकाममवर्धत ॥१८६॥
सार्धं मदनमञ्जर्या कौमुद्येवामृतद्युतिः । लौल्यतापोज्झितः सौख्यं भुञ्जानोऽहं स्थितोऽतुलम् ॥१८७॥
अन्यदा सुहृदा युक्तस्तत्रैवाऽऽह्लादमन्दिरे । अद्राक्षं कन्दनामानं सभार्योऽहं मुनीश्वरम् ॥१८८॥
तं प्रणम्य निषण्णोऽहं तस्याग्रे शुद्धभूतले । विहिता तेन सद्धर्मदेशनाऽऽह्लाददायिनी ॥१८९॥
पुनस्तदाऽऽगतौ तौ मे बान्धवौ लक्षितौ मया । सदागमोऽयमेषोऽत्र सम्यग्दर्शननामकः ॥१९०॥
गुरुवाक्यप्रबुद्धेन तौ मया हितकारिणौ । बुद्धौ सातनरेन्द्रेण तदा मयि विजृम्भितम् ॥१९१॥
अभूद् यो मयि रक्तात्मा सत्पुरे विबुधालये । विललास मया सार्द्धं सप्रमोदपुरे च यः ॥१९२॥
सत्कान्तारत्नपूगादिलाभाद् याऽभूत् सुखासिका । ततोऽनन्तगुणा जाता गुरुवाक्यश्रुतौ मम ॥१९३॥
तदा कुलन्धरेणापि महत्तम-सदागमौ । तथा मदनमञ्जर्या प्रपन्नौ मुनिसन्निधौ ॥१९४॥
विशिष्य देशनां चक्रे ततस्तुष्टोऽधिकं मुनिः । चित्तवृत्तौ ततो भीता मोहाद्या रोधकं जहुः ॥१९५॥
चारित्रधर्मराजेन तदा सद्बोधमन्त्रिराट् । उक्तः सम्प्रति शुभ्राभूच्चित्तवृत्तिमहाटवी ॥१९६॥
ईषद्दूरे च रिपवः सन्ति सन्त्यक्तरोधकाः । संसारिजीवसविधे विद्यामादाय तद् व्रज ॥१९७॥

---

१. सद्बोधः सचिवस्तदा ॥

उपकन्दमुनिं(नि) ज्ञातः स्थितः स च चरैर्मया । तत्रावश्यं भवन्तं सत्स्नेहेन प्रतिपत्स्यते ॥१९८॥
सद्बोधः प्राह राजेन्द्र ! युक्तमुक्तमिदं त्वया । अत्र प्रयोजनेऽप्यपि विलम्बः किन्तु युज्यते ॥१९९॥
स हि पुण्योदयस्तस्य स च साताभिधः सुहृत् । कियन्तमपि कालं स्तो भूरिभोगफलावहौ ॥२००॥
यावत् तदनुवृत्त्याऽयमध्यास्ते भोगभाग्गृहम् । तावन्न मे सविधस्थ युक्तं गन्तुं तदन्तिके ॥२०१॥
धर्मादपि भवन् भोगो रुणद्धि चरणागमम् । चन्दनैरपि सञ्छन्नो मार्गो भवति दुर्गमः ॥२०२॥
केवलं प्रेष्यतां तस्य पार्श्वेऽसौ स्वसुतः प्रभो ! । गृहिधर्मः सभार्यस्तत्प्रस्तावोस्त्यधुना शुभः ॥२०३॥
इमं देव ! स भावेन गतमात्रं प्रपत्स्यते । इष्टा भवित्री तस्याऽस्य कान्ता सद्गुणरक्तता ॥२०४॥
सदागमस्य सान्निध्याद् द्रव्यतोऽनन्तशोऽमुना । असौ गतो यदा त्वस्य गतः पार्श्वं महत्तमः ॥२०५॥
तदा तेनाऽप्ययं नीतो वात्सल्यातिशयात् सह । पल्योपमपृथक्त्वे तं गतेऽसौ भावतोऽश्रयत् ॥२०६॥
ततो यदा यदा दृष्टौ महत्तम-सदागमौ । असंख्यवाराः स प्राप्तो भावेनाऽमुं तदा तदा ॥२०७॥
अधुना तस्य पार्श्वे स्तो महत्तम-सदागमौ । प्रहीयतां विशेषेण तत्पार्श्वे तदसौ द्रुतम् ॥२०८॥
कर्महासो मनःशुद्धिर्गुर्वी चैव सुखासिका । तस्याऽस्मदाभिमुख्यं च स्याद् विशिष्यास्य संस्तवात् ॥२०९॥
प्रस्थाप्यतां ततस्तस्य गृहिधर्मोऽयमन्तिके । यास्यामि पश्चात् प्रस्तावं गत्वाऽहं विद्ययाऽन्वितः ॥२१०॥
मन्त्रिणो वचनं श्रुत्वा तदिदं नीतिनिर्मलम् । चारित्रधर्मराजेन्द्रः प्रजिघाय सुतं निजम् ॥२११॥
आपृच्छ्य स ततः कर्मपरिणाममहीभुजम् । मदन्तिके समायातस्तत्रैवाऽऽह्लादमन्दिरे ॥२१२॥
आविर्भूतो ममाग्रेऽसौ शृण्वतः कन्ददेशनाम् । प्रकाशितश्च तेनापि श्रितो बन्धुधिया मया ॥२१३॥
गुणरक्ततया युक्तस्तथा द्वादशमानुषैः । कुलंधरेण पल्या च गृहिधर्मो ममादृतः ॥२१४॥
मया पृष्टो मुनीन्द्रोऽथ कन्दः स्वप्नार्थसंशयम् । स प्राह निर्णयो न स्यादस्यातिशयिनं विना ॥२१५॥
सर्वज्ञा गुरवः सन्ति दूरे मे निर्मलाभिधाः । तान् वन्दिष्ये यदा तेऽमुं तदा प्रक्ष्यामि संशयम् ॥२१६॥
संशयो हृदि ते जातो योऽयं स्वप्नद्वयाध्वना । एकमार्गप्रणाल्या तं ते छेत्स्यन्ति महाधियः ॥२१७॥
मया प्रोक्तं कथञ्चित् ते भदन्त ! गुरवो यदि । अत्राऽऽयान्ति भवेत् तर्हि शोभनादपि शोभनम् ॥२१८॥
मुनिराह महाभाग ! गतोऽहं गुरुसन्निधौ । त्वद्गिरा तांश्च विज्ञाप्य पूरयिष्यामि कामितम् ॥२१९॥
ज्ञात्वाऽत्र ते भवद्भावमेष्यन्ति स्वयमेव वा । सम्यक्त्वसहितः पाल्यो गृहिधर्मस्त्वया परम् ॥२२०॥
इदं कन्दमुनेर्वाक्यं श्रुत्वा तच्छासनस्थितः । समित्रश्च सभार्यश्च तं नत्वाऽहं गृहे गतः ॥२२१॥
ततः सोऽपि मुनिर्युक्तो मुनिभिर्गुरुसन्निधौ । प्रययावुपविन्ध्याद्रि करीव कलभान्वितः ॥२२२॥
अथ लोकान्तरीभूतः पिता मे मधुवारणः । ततो राज्येऽभिषिक्तोऽहं बन्धुमन्त्रिमहत्तमैः ॥२२३॥
उज्ज्वलैरपि रक्तं मे गुणैर्भूपालमण्डलम् । मरुद्भिरपि सद्भक्तिस्थैर्यं मयि समादृतम् ॥२२४॥
न नामितं कचिच्चापं कृता भ्रूर्नैव भङ्गुरा । तथापि मां नताः सर्वे शत्रवो भयभङ्गुराः ॥२२५॥
एकच्छत्रमभूद् राज्यं परच्छत्रहृतेर्मम । तथापि विपुला छाया चित्रं जगति पप्रथे ॥२२६॥

१. च स्नेहेन ॥

तथाविधेऽपि साम्राज्ये चुक्षुभे नैव मे मनः । पुण्योदयस्य माहात्म्यात् किन्तु बाढं धृतिं दधौ ॥२२७॥
बिभ्रतः शुचि सम्यक्त्वमुद्युक्तस्य सदागमे । गृहिधर्मादरभृतः साताह्लादितचेतसः ॥२२८॥
पुण्योदयपवित्रस्य मग्नस्याऽऽनन्दसागरे । सुशीलपरिवारस्य कालो भूयान् गतो मम ॥२२९॥ (युग्मम्)
कल्याणो नाम कल्याणीभक्तिर्मां प्रियदारकः । अन्यदा प्रणिपत्यैवमास्थानस्थं व्यजिज्ञपत् ॥२३०॥
आह्लादमन्दिरे देव ! देव-दानव-मानवैः । पूजिता निर्मलाचार्या महाभागाः समागताः ॥२३१॥
श्रुत्वा कल्याणवचनं तन्मुदो मम नो ममुः । चित्ते बहिस्ताः प्रसृताः प्रसादव्यपदेशतः ॥२३२॥
ततोऽङ्गलग्नभूषादियुक्तं तस्मै समर्पितम् । दीनाराणां मया लक्षं तुष्टेन प्रियभाषिणे ॥२३३॥
ततः सर्वसमृद्ध्याऽहं सवयस्यः सभार्यकः । नगरान्निर्गतः सूरिपदवन्दनहेतवे ॥२३४॥
अथ दृष्टाः सुरकृतस्वर्णाम्भोजस्थिता मया । सूरयो देशनोद्युक्ता मुनिवृन्देन वेष्टिताः ॥२३५॥
ततस्त्यक्ताऽसि-कोटीर-चामर-च्छत्र-वाहनः । अहं कृतोत्तरासङ्गः प्रविष्टस्तदवग्रहे ॥२३६॥
दत्त्वा भगवतः सम्यग् द्वादशावर्त्तवन्दनम् । मुनीन् यथाक्रमं नत्वा शेषान् लब्ध्वा तदाशिषः ॥२३७॥
निषण्णो भूतले शुद्धे प्रीतोऽहं सपरिच्छदः । देशना गुरुणाऽऽरम्भि ततः कर्मविषापहा ॥२३८॥
भवाम्भोधौ महोद्दामदुःखकल्लोलभीषणे । भो भव्याः ! शरणं धर्मं विनाऽन्यन्नास्ति देहिनाम् ॥२३९॥
संयोगा विप्रयोगान्ता विपदन्ताश्च सम्पदः । जरान्तं चारु तारुण्यं किं पर्यन्तसुखं भवे ? ॥२४०॥
भवे यन्मधुलिप्तासिधारास्वादसमं सुखम् । तत्राऽऽस्था धीमतः कस्य युज्यते दुःखमिश्रिते ॥२४१॥
सर्वद्वन्द्वविमुक्तानां सिद्धानामेव तात्त्विकम् । संसिद्धसर्वकार्याणां निर्द्वन्द्वं वर्त्तते सुखम् ॥२४२॥
जन्माभावे जरा-मृत्योरभावो हेत्वभावतः । तदभावे च सिद्धानां सर्वदुःखपरिक्षयः ॥२४३॥
वृत्तिभ्यां देह-मनसोर्दुःखे शारीर मानसे । भवतस्तदभावाच्च सिद्धो सिद्धौ महासुखम् ॥२४४॥
त्यक्तबाह्याऽऽन्तरग्रन्थैरथवा लभ्यते सुखम् । तात्त्विकं मुनिभिः शान्तैर्निःस्पृहैर्भवचारके ॥२४५॥
सुखिनो विषयातृप्ता नेन्द्रोपेन्द्रादयोऽप्यहो ! । भिक्षुरेकः सुखी लोके ज्ञानतृप्तो निरञ्जनः ॥२४६॥
सर्वे दुःखद्विषो जीवाः सर्वे च सुखकाङ्क्षिणः । न विना साधुतां हन्त ! सुख-दुःखक्षयौ पुनः ॥२४७॥
निश्चित्य तदिदं तत्त्वं संसारं प्रविहाय भोः ! । विधीयतां महासत्त्वा ! भवद्भिः साधु साधुता ॥२४८॥
इदं मे भगवद्वाक्यं रुचितं लघुकर्मणः । कुर्वे भगवदादिष्टमिति चित्ते च चिन्तितम् ॥२४९॥
सूरीन्द्रे देशनां दत्त्वा विरतेऽत्रान्तरे मुनिः । कन्दनामाऽऽह भगवन् ! विलम्बः कस्य नोचितः ॥२५०॥
भगवानाह जिज्ञासोः सशङ्कस्यान्तिके गुरोः । कन्दः प्राह यदा शङ्कां भूभुजश्छेत्तुमर्हथ ॥२५१॥
भगवानाह साधूक्तं राजा प्राह मुनिं प्रति । भदन्ताऽनुगृहीतोऽहमेवं प्रश्नयता त्वया ॥२५२॥
ततः कन्दमुनिः प्राह योग्या यूयमनुग्रहे । भगवद्वचनं रुच्यमाकर्णयत सम्प्रति ॥२५३॥
अहं नतोत्तमाङ्गः सन् स्थितः प्रह्वतरस्ततः । भगवानाह सन्देहस्तवायं गुणधारण ! ॥२५४॥
स्वप्ने दृष्टानि चत्वारि कनकोदरभूभुजा । कुलन्धरेण पञ्चैव मानुषाणीति का भिदा ? ॥२५५॥

१. दुष्करः ॥

कानि तानि किमर्थं वा मम कार्याणि कुर्वते । किं तानि देवरूपाणि किं वा स्वप्नद्वयं मृषा ? ॥२५६॥
महत्यस्ति कथा तत्र कथं सर्वा निवेद्यताम् । राजाऽऽह कथयन्स्वल्पां भगवन्तो हिताय मे ॥२५७॥
ततः संक्षेपतः प्रोक्ता मम वक्तव्यताऽखिला । आरभ्याव्यवहाराऽऽख्याद् नगरात् सर्ववेदिना ॥२५८॥
उक्तं च फलितं तेन महामोहादिभिस्तव । राज्यमुद्दालितं ह्यासीदियन्तं कालमान्तरम् ॥२५९॥
चारित्रधर्मराजाद्या हितास्तैश्च बहिष्कृताः । प्रतीपस्तद्बलं कर्मपरिणामोऽप्यपूपुषत् ॥२६०॥
अधुना चानुकूल्यं ते सार्वभौमः करोत्यसौ । तेनैव च कृता कालपरिणत्यनुकूला त्वयि ॥२६१॥
प्रसादिता च तेनैव भार्या ते भवितव्यता । प्रह्वीकृतोऽङ्गभूतस्ते स्वभावः स्वमहत्तमः ॥२६२॥
प्रोत्साहितः सहचरस्तव पुण्योदयस्तथा । आश्वासिताश्चरित्राद्या मोहाद्याश्चावधीरिताः ॥२६३॥
यतः प्रभृति जातौ ते महत्तम-सदागमौ । बान्धवौ तत आरभ्याऽनुकूलस्त्वय्ययं नृपः ॥२६४॥
ततस्तेन सुखश्रेणी कृता ते विबुधालये । प्रोत्साहितोऽधुनाऽप्येष सुहृत्पुण्योदयस्तव ॥२६५॥
तेन सम्पादिता बाह्या भार्या मदनमञ्जरी । अनेन दर्शितः स्वप्नः कनकोदरभूभुजः ॥२६६॥
वरो मदनमञ्जर्या दृष्टोऽस्माभिस्तवात्र का । चिन्तेति तत्र यत् प्रोचे मानुषाणां चतुष्टयम् ॥२६७॥
तत् कर्मपरिणामादिरूपं तेन प्रकाशितम् । गोपितं स्वस्य माहात्म्यं गाम्भीर्यात् पुनरात्मना ॥२६८॥
विद्याधरेषु वैमुख्यं तस्या यज्जनितं स्वयम् । तन्मुखेनैव तदपि प्राकाशयदयं कृती ॥२६९॥
ततोऽसौ भाषितः कर्मपरिणामेन भूभुजा । आत्मा यद्गोपितश्चारु पुण्योदय ! न तत् कृतम् ॥२७०॥
त्वां विना सुन्दरं कार्यं न वयं कर्त्तुमीश्महे । प्रकाशनीयस्तेनाऽऽत्मा नान्यथा नः सुखं भवेत् ॥२७१॥
तदाज्ञापारतन्त्र्येण स्वात्मान्तर्भावतस्ततः । कुलन्धराय पञ्चासौ मानुषाणि न्यरूपयत् ॥२७२॥
इदं तेषां चतुर्णां च पञ्चानां च प्रदर्शने । कारणं कोऽपि सन्देहविषयो नात्र विद्यते ॥२७३॥
मयोक्तं भगवन् आरात् प्रियालाभान्ममाखिलः । सुखावगाहः किं पुण्योदयेनैव विनिर्मितः ? ॥२७४॥
भगवानाह विहितो न केवलमयं तव । पुण्योदयेन कार्याणि भूयांसि तव चक्रिरे ॥२७५॥
समं कनकमञ्जर्या नन्दिवर्धनजन्मनि । योगस्ते जनितोऽनेन प्रेमाम्बुधिविधूदयः ॥२७६॥
रिपुदारणकाले च लम्भिता नरसुन्दरी । वामदेवदशायां च विमलस्ते सुहृत्कृतः ॥२७७॥
धनशेखरकाले च प्रापिता रत्नराशयः । प्रदत्तं च महाराज्यं घनवाहनजन्मनि ॥२७८॥
अकृत्रिमोऽकलङ्कस्य स्नेहश्चोत्पादितस्त्वयि । सर्वस्थाने सुखं दत्तं न ज्ञातोऽयं परं त्वया ॥२७९॥
निःशेषदोषपुञ्जेषु हिंसा-वैश्वानरादिषु । आरोपितो गुणव्यूहो भवता मूढचेतसा ॥२८०॥
मयोक्तं नाथ ! यद्येवं मम पुण्योदयः सुहृत् । प्रागप्यासीत् तदेतावदिनदुःखोद्भवः कुतः ? ॥२८१॥
भगवानाह नित्यं ते चित्तवृत्तौ बलद्वयम् । अस्ति चारित्रराजाद्यं तथा मोहनृपादिकम् ॥२८२॥
तत्र साधारणः कर्मपरिणामो बलद्वये । बलवृद्धिकरस्तत्तदुदयापेक्षलक्षणः ॥२८३॥

---

१. कर्मपरिणाम-कालपरिणति-स्वभाव-भवितव्यतालक्षणानि चत्वारि मानुषाणि ॥ २. कारणं तत्र सन्देहं मा कार्षी[र्गुणधारण ? !] ।

तस्य सेनापती द्वौ स्तः पाप-पुण्योदयाभिधौ । प्रतिकूलः स्वभावेन तत्र पापोदयस्तव ॥२८४॥
यत् कर्मपरिणामस्य सैन्यं विद्वेषि ते दृढम् । तदेवाधिकरोत्येष हितः पुण्योदयस्तु ते ॥२८५॥
यत् कर्मपरिणामस्य सैन्यं ते बान्धवाधिकम् । तदेवाधिकरोत्येष पूर्णिमाविधुनिर्मलः ॥२८६॥
पुण्योदयः क्वचिद्दत्तो भवितव्यतया तव । स च पापोदयोऽनादिरूढस्त्वामन्ववर्त्तत ॥२८७॥
अनन्तकालभ्रमणदुःखं तेन व्यधायि ते । हिंसादिषु हितत्वं च तेनैव परिकल्पितम् ॥२८८॥
पुण्योदयश्च तद्दोषाद् हितकारी न लक्षितः । तेनैव चित्तवृत्तेस्त्वं महाराज्याद् बहिष्कृतः ॥२८९॥
छादितं तेन चारित्रधर्मादिबलमाङ्गिकम् । महामोहादि सैन्यं च पोषितं दुःखकारि ते ॥२९०॥
पुण्योदयोऽपि नो तेनानुबद्धोऽनुबबन्ध ते । सुखौघमन्तःसंलीनज्वरानुद्भवसन्निभः ॥२९१॥
दोषः पुण्योदयस्यास्य तन्न कश्चन विद्यते । किन्तु पापोदयस्यैव दोषः सर्वोऽप्ययं द्विषः ॥२९२॥
मयोक्तं भगवन् ! पापोदयोऽसावधुना कथम् ? । तूष्णीमास्ते गुरुः प्राह स्वतन्त्रोऽयं न कर्हिचित् ॥२९३॥
यत्कर्मपरिणामादिनिर्देशेन प्रवर्त्तते । दूरीकृतोऽसावधुना तैर्दुरात्मा त्वदन्तिकात् ॥२९४॥
यतः प्रभृति पार्श्वे ते समायातः सदागमः । अमीभिस्तत आरभ्य तत्प्राबल्यं निराकृतम् ॥२९५॥
ईषद्दूरे स्थितस्तेऽसौ प्राप्तः पुण्योदयोऽन्तिके । ततः सदागमे प्रीतिः सञ्जाता तेऽन्तराऽन्तरा ॥२९६॥
तन्माहात्म्यात् सुखं लब्धं त्वया तैस्त्वं क्वचित् पुनः । कृतः पापोदयं दत्त्वा दुःखी त्यक्तसदागमः ॥२९७॥
आलोच्याऽऽलोच्य तैरेवं मीलितोऽनन्तशस्तव । पापोदयान्तरात् पुण्योदययुक्तः सदागमः ॥२९८॥
यदा त्वेतैस्तवाऽऽनीतः पार्श्वे सम्यक्त्वनामकः । महत्तमो दूरतरीकृतः पापोदयस्तदा ॥२९९॥
नीतस्त्वं विबुधावासे ततः पुण्योदयान्वितः । आनीतो मनुजावासे कृता कल्याणसन्ततिः ॥३००॥
पुनः पापोदयो दत्तस्त्याजितास्ते सुबान्धवाः । एवं चासंख्यवारास्ते कृतौ विरह-सङ्गमौ ॥३०१॥
त्वत्तोऽधुना तु तैर्दूरतमः पापोदयः कृतः । मधुवारणपुत्रत्वे तूष्णीमास्ते ततो ह्यसौ ॥३०२॥
आसन्नास्ते कृतास्तैश्च सातपुण्योदयोऽधुना । पापानुबन्धविरहाद् दिव्याः पुण्यानुबन्धिनः ॥३०३॥
तेन ते वर्धते नित्यं लौल्यमुक्ता सुखावलिः । हिंते ते स्वप्नदृष्टानि मानुषाण्येव जाग्रति ॥३०४॥
यदा हि प्रतिकूलानि तान्यभूवंस्तवोपरि । तदा पापोदयद्वारा दुःखं तैस्तव दर्शितम् ॥३०५॥
अनुकूलैस्तु तैः पुण्योदयद्वारा सुखासिका । दत्ता ते तेन तान्येव कारणं ते शुभाशुभे ॥३०६॥
मयोक्तं तत् किमत्रार्थे वर्त्तेऽकिञ्चित्करोऽन्वहम् । सूरिराह महासत्त्वमैवं मंस्थाः कदाचन ॥३०७॥
अमूनि परिवारस्ते त्वमेवाखिलनायकः । त्वद्योग्यतामपेक्ष्यैव तेषां तास्ताः प्रवृत्तयः ॥३०८॥
ततस्ते कारणं मुख्यं सुन्दरेतरवस्तुषु । योग्यताऽनादिशक्त्याख्या परे तु सहकारिणः ॥३०९॥
हेतुस्त्वं परिणामित्वात् कार्याणामात्मभाविनाम् । तन्मुख्यः प्रतिपद्यन्ते गौणत्वं चान्यहेतवः ॥३१०॥
मयोक्तं नाथ ! यद्येवं कार्यसम्पादको मम । किमियानेव हेत्वोघः किं वाऽस्त्यधिकमप्यतः ? ॥३११॥
सूरिराह महाराज ! शृणु या निर्वृतिः पुरी । अस्ति निर्द्वन्द्वसुखभूर्निरातङ्का निरामया ॥३१२॥

१. सविधे गृहिधर्मयुग् ॥

अस्ति तस्यां महाराजः सुस्थितः परमेश्वरः । सुन्दरेतरकार्याणां स हेतुस्ते जगत्प्रभुः ॥३१३॥
एकरूपोऽप्यनेकोऽसावचिन्त्यगुणभाजनम् । अव्ययो निष्कलः शुद्धः परमात्मा सनातनः ॥३१४॥
स बुद्धः स महादेवः स विष्णुः स पितामहः । स वीतरागो भगवान् कथितस्तत्त्वदर्शिभिः ॥३१५॥
निरिच्छो न करोत्येष त्वत्कार्यव्यूहमिच्छया । किन्त्वाज्ञा विद्यते तस्य लोकानां करणोचिता ॥३१६॥
यदुत—
कार्या निरन्धकारेयं चित्तवृत्तिर्महाटवी । हन्तव्यं रिपुबुद्ध्या च महामोहादिकं बलम् ॥३१७॥
चारित्रधर्मराजाद्यं पोष्यं बन्धुधिया बलम् । आज्ञेयमियती विश्वहितकृत् पारमेश्वरी ॥३१८॥
ध्यानेन ब्रह्मविधिना स्तवेन व्रतचर्यया । इयमाराध्यते शिष्टैर्दुष्टाचारैर्विराध्यते ॥३१९॥
तां च यो यावतीं धीमानाराधयति सर्वदा । अजानतोऽपि तद्रूपं तस्य तावद् भवेत् सुखम् ॥३२०॥
यो यावत् कुरुते मूढस्तदाज्ञाया विराधनम् । तावद् दुःखं भवेत् तस्य तद्रूपावेदिनोऽपि हि ॥३२१॥
तदाज्ञालङ्घनाद् दुःखं तदाज्ञाकरणात् सुखम् । अतः स निर्वृतिस्थोऽपि जगतां हेतुरुच्यते ॥३२२॥
शुभाशुभानां कार्याणामतस्ते गुणधारण ! । स एव परमो हेतुरिष्यते नात्र संशयः ॥३२३॥
पूर्वं तदाज्ञालोपात् ते जाता दुःखपरम्परा । अधुना सुखलेशोऽयमीदृशस्तद्विधायिनः ॥३२४॥
यदा तु तस्य सम्पूर्णामाज्ञामाराधयिष्यसि । तदा सुखप्रकर्षो यो ज्ञास्यसे(सि) तद्रसं स्वयम् ॥३२५॥
प्रधानगुणभावेन तदेते हेतवोऽखिलाः । मिलिताः कुर्वते कार्यं नत्वेकेनापि वर्जिताः ॥३२६॥
मयोक्तं कार्यसामग्री सम्पूर्णेयं निवेदिता । सूरिराह महाराज ! प्रायशः प्रतिपादिता ॥३२७॥
अन्तर्भावोऽवशिष्टानां हेतूनामत्र कथ्यते । यद् वा यदृच्छा नियती प्रविष्टे भवितव्यताम् ॥३२८॥
ततो विगतसन्देहस्तत् स्वीकृत्य गुरोर्वचः । पृष्टवानपरं सूरिं सन्देहं प्राग् वितर्कितम् ॥३२९॥
भूमौ व्योम्नि च सस्पर्द्धं नभश्चरबलद्वयम् । स्तम्भितं केन भगवंस्तदा रणरसोद्धतम् ॥३३०॥
सूरिर्बभाषे तत्रापि हेतुः पुण्योदयस्तव । परमस्तस्य माहात्म्यात् प्रसन्ना वनदेवता ॥३३१॥
तया बलद्वयं सर्वं स्तम्भितं रक्षिता मृतिः । त्वदिच्छया खेचराणां मुक्तास्ते शान्तविग्रहाः ॥३३२॥
तयाऽपि यत् कृतं कार्यं ज्ञेयं पुण्योदयस्य तत् । अयमेव हि सत्कार्ये बाह्यहेतुप्रचोदकः ॥३३३॥
पुण्य-पापोदयौ तस्माद् मुख्यहेतू शुभाशुभे । निमित्तमात्रं बाह्यास्तु पदार्था गुणधारण ! ॥३३४॥
मयोक्तं भगवन् ! नष्टोऽधुना मे संशयोऽखिलः । बुद्धं च तत्त्वं यत् पूर्वं सुस्थिताज्ञाविलङ्घनात् ॥३३५॥
तैः कर्मपरिणामाद्यैर्महामोहादिपोषतः । क्रुद्धैः प्रचोदितात् पापोदयाद् दुःखं बभूव मे ॥३३६॥
यदा स्वयोग्यतापेक्षसुस्थितानुग्रहाद् मम । जातं ज्ञानं कृतः पोषश्चारित्रादिबलस्य च ॥३३७॥
तैः कर्मपरिणामाद्यैरनुकूलैस्तदा मम । प्रौढपुण्योदयद्वारा दाप्यते सुखमालिका ॥३३८॥
केवलं भगवद्भिर्यत् प्रोक्तं पुण्योदयेन ते । ईदृक् सुखलवो दत्तस्तत्र मे कौतुकं महत् ॥३३९॥
यतो यस्मिन् दिने लब्धा मया कनक(मदन)मञ्जरी । दिव्यरत्नसमूहाश्च भाभिर्भानुसनाभयः ॥३४०॥

चिन्तामात्रेण शमितं खेचराणां च विड्वरम् । बन्धुभूता मिथस्ते च प्रपन्ना मम भृत्यताम् ॥३४१॥
ताता-म्बादिमनस्तोषः कृतस्तैः खेचरैः सह । प्राप्तो महोत्सवैर्गेहं गीतं सर्वैर्यशो मम ॥३४२॥
तद्दिनं मे महानन्दात् प्रतिभातं सुधामयम् । वर्धमाने च मदनमञ्जरीस्नेहपादपे ॥३४३॥
जाते कन्दमुनीन्द्रस्य दर्शने मित्रतां गते । साते सदागमे श्राद्धधर्मे सम्यक्त्वभाजि च ॥३४४॥
राज्ये परिणतेऽत्यन्तं यः सुखातिशयोऽजनि । जाता तेन ममावज्ञा स्वर्गलोकसुखेष्वपि ॥३४५॥
भगवत्यधुना दृष्टे तथा भक्त्याभिवन्दिते । नष्टे च चित्तसन्देहे यत् सुखं तद् वचोऽतिगम् ॥३४६॥
तत् कथं सुखलेशो मे भगवद्भिर्निवेदितः । अस्मिन् सुखलवे पूर्णं सुखं किं नु भविष्यति ? ॥३४७॥
सूरिराह महाराज ! यदा त्वं परिणेष्यसि । दश कन्यास्तदा पूर्णं ज्ञास्यसेऽ(स्य)नुभवेन तत् ॥३४८॥
तत्प्रेमपरिणामोत्थनर्मशर्मण्यपेक्षया । तवायमधुना शर्मलेश एवावसीयते ॥३४९॥
ततो मयोक्तं भगवन् ! कान्तां मदनमञ्जरीम् । त्यक्त्वैनामपि शिष्यस्ते भविष्यामीति मेऽस्ति धीः ॥३५०॥
परिणेष्ये भवत्प्रोक्तास्तत्कथं कन्यका दश ? । भगवानाह तव ता विना प्रव्रजितेन किम् ? ॥३५१॥
वयं प्रव्राजयिष्यामो भवन्तं ताभिरन्वितम् । तादृश्यो हि कुटुम्बिन्यस्त्याज्या नैव कदाचन ॥३५२॥
तच्छ्रुत्वाऽहं गुरुर्ब्रूते किमेतदिति विस्मितः । ततः कन्दमुनिः प्राह का नु कन्या भदन्त ! ताः ? ॥३५३॥
भगवानाह नगरं चेतःसौन्दर्यमस्ति यत् । राजा शुभाशयस्तत्र विद्येते द्वे च तत्प्रिये ॥३५४॥
स्थिरता-शान्तते नाम कन्ये क्षान्ति-दये तयोः । मनोनैर्मल्यसंज्ञानं तथाऽस्ति नगरं परम् ॥३५५॥
राजा हिताशयस्तत्र नम्रता-पूर्णताभिधे । देव्यौ तस्य तयोर्द्वे स्तो मृदुता-सत्यते सुते ॥३५६॥
तथाऽन्यदस्ति नगरं स्वान्तवैशद्यसंज्ञकम् । राजा रुच्याशयस्तत्र तद्भार्ये शुद्धि-शिष्टते ॥३५७॥
ऋजुता-ऽचौरते नाम द्वे कन्ये तत्तनूद्भवे । परं भावप्रसादाख्यं पुरमस्ति गुणैकभूः ॥३५८॥
राजा शुद्धाशयस्तत्र तस्यात्मरतिरुच्यते । देव्यौ कन्ये तयोर्धन्ये द्वे ब्रह्मरति-मुक्तते ॥३५९॥
अन्यां च मानसी सम्यग्दर्शनेन विनिर्मिता । स्ववीर्येणाऽस्ति विद्याख्या कन्या सन्न्यायवासभूः ॥३६०॥
चारित्रधर्मराजस्य देव्याश्च विरतेः परा । अस्ति कुक्षिसमुद्भूता कन्या नाम्ना निरीहता ॥३६१॥
वासाभिजननामानि तदेवं कीर्त्तितानि ते । दशानामपि कन्यानामार्यकन्दमुने ! स्फुटम् ॥३६२॥
ततः कन्दमुनिः प्राह लप्स्यते ताः कथं नृपः ? । बभाषे भगवान् कर्मपरिणामानुकूल्यतः ॥३६३॥
अनेन योग्यता कार्या गुणाभ्यासेन केवलम् । यथा तस्य पितॄणां च तासां स्यादत्र रक्तता ॥३६४॥
प्राह कन्दमुनिर्नाथा ! युष्मदाज्ञावशंवदः । अयमस्ति वदन्त्वस्य तैत्तल्लाभोचितान् गुणान् ॥३६५॥
बभाषे भगवानार्य ? क्षान्तिं समभिकाङ्क्षता । मैत्री समस्तसत्त्वेषु भावनीया प्रयत्नतः ॥३६६॥
पराभवः परकृतः सोढव्यस्तत्प्रसङ्गतः । अनुमोद्या परप्रीतिश्चिन्त्यः स्वानुग्रहस्ततः ॥३६७॥
निन्द्यो हेतुतया चात्मा परिभावकदुर्गतेः । हितबुद्ध्या प्रपत्तव्या स्वस्य न्यक्कारकारिणः ॥३६८॥
संसारासारदर्शित्वप्रवृद्धगुरुभावतः । विधेयं सर्वथा स्वान्तं निष्प्रकम्पमनाविलम् ॥३६९॥

---

१. कन्यकास्ता भदन्त काः ॥ २. तयोः कन्ये मृदुता-सत्यताभिधे ॥ ३. मनोहरम् ॥ ४. तल्लाभौपयिकान् ॥

परोपकारः स्तोकोऽपि दयां परिणिनीषिता । त्याज्यो निखिलसत्त्वानां दर्शनीया च बन्धुता ॥३७०॥
परोपकारः कर्त्तव्यः सेव्या च समता सदा । नोदासितव्यमन्येषां व्यसनेषु महात्मना ॥३७१॥
मोक्तव्यो जातिवादश्च मृदुतां स्वीकरिष्यता । कुलाभिमानः सन्त्याज्यो वर्जनीयो बलस्मयः ॥३७२॥
स्वान्ताद् रहयितव्यश्च रूपोत्सेकः प्रसृत्वरः । परिहार्यस्तपोगर्वो निर्वास्यो धनितामदः ॥३७३॥
श्रुतावलेपः क्षेप्तव्यो लाभावष्टम्भसंयुतः । वाल्लभ्यकस्यानुशयः कार्यश्च शिथिलः सदा ॥३७४॥
विनयोऽभ्यसनीयश्च सात्मीकार्या च नम्रता । नवनीतसहाध्यायि कर्त्तव्यं सर्वथा मनः ॥३७५॥
त्यजतो भयवैक्लव्यं परिहासमकुर्वतः । अनुद्‍घाटयतो मर्म परेषां शान्तचेतसः ॥३७६॥
वाक्पारुष्यं च पैशून्यं मौखर्यं चोक्तिवक्रताम् । अभूतोद्भावनं भूतनिह्नवं चाप्यतन्वतः ॥३७७॥
वरणस्रजमागत्य स्वयमेव निधास्यति । गुणानुरक्ता दयिता कण्ठे राज्ञोऽस्य सत्यता ॥३७८॥
सद्भावसारमाचारमनुशीलयता स्फुटम् । त्यजता चित्तकौटिल्यमृजुदण्डोपमात्मना ॥३७९॥
शल्यमुद्धरता प्रत्याहरता क्लिष्टलेश्यताम् । महाराजेन ऋजुता वशीकार्या प्रयत्नतः ॥३८०॥
परपीडापरद्रोहभीरुतां हृदि बिभ्रति । जानाने च परद्रव्यापहारापायहेतुताम् ॥३८१॥
संस्मृत्य दुर्गतेः पातं कम्पमाने च रागिणी । एष्यत्यचौरता नूनं स्वयमेव स्वयंवरा ॥३८२॥
विवेको निर्भरः कार्यो मुक्ततां पुनरिच्छता । भाव्याऽऽत्मनः सदा बाह्याभ्यन्तरग्रन्थभिन्नता ॥३८३॥
दीप्ता ग्रन्थपिपासा च शमनीया शमाम्भसा । अर्थ-कामाम्बु-पङ्काभ्यामूर्ध्वं स्थेयं च पद्मवत् ॥३८४॥
पाणौ जिघृक्षता ब्रह्मरतिं कन्दमुनेऽमुना । स्वकीया मातर इव प्रेक्ष्याः सर्वा अपि स्त्रियः ॥३८५॥
न वस्तव्यं तद्वसतौ न कार्या जातु तत्कथा । न सेव्या तन्निषद्या न प्रेक्ष्यं तत्सुन्दरेन्द्रियम् ॥३८६॥
स्थेयं रतिस्थमिथुनकुड्याभ्यर्णे कदापि न । न स्मार्यं पूर्वललितं नाऽऽहार्यं स्निग्धभोजनम् ॥३८७॥
त्याज्या तदतिमात्रा च राद्धा च तनुगोचरा । रताभिलाषिता सर्वोद्दलनीया च यत्नतः ॥३८८॥
अनित्यतामशुचितां दुःखतामात्मभिन्नताम् । पुद्गलानां भावयते देहादिपरिणामिनाम् ॥३८९॥
त्यजते कुविकल्पौघं तत्त्वं विमृशते हृदि । सद्बोधोऽस्मै समादाय विद्याकन्यां प्रदास्यति ॥३९०॥ (युग्मम्)
भोगाभिलाषास्तापाय मनसो मृतये जनुः । कुटुम्बसङ्गः क्लेशाय वियोगाय प्रियागमः ॥३९१॥
शोकाय जनवाल्लभ्यमात्मबन्धाय कल्पना । कीटस्य कोशकारस्य तन्तूनां रचना यथा ॥३९२॥
प्रवृत्तिः परमं दुःखं निवृत्तिः परमं सुखम् । इत्यस्य ध्यायतो रक्ता भविष्यति निरीहता ॥३९३॥ (त्रिशेषकम्)
तदेते सद्गुणास्तासामुपलम्भाय भूभुजाम् । दशानामपि कन्यानां संस्तोतव्याः प्रयत्नतः ॥३९४॥
राज्ञोऽस्य कुर्वतश्चैवं स कर्मपरिणामराट् । चारित्रधर्मराजाद्यं स्वबलं दर्शयिष्यति ॥३९५॥
अनुरूपगुणाभ्यासाद् रञ्जनीयाश्च ते भटाः । रक्तास्तेऽस्मिन् हनिष्यन्ति मोहादिद्विषतां बलम् ॥३९६॥
भावराज्यं ततो लब्ध्वा निष्कण्टकमयं नृपः । कान्ताभिर्विलसंस्ताभिः प्रकृष्टं शर्म लप्स्यते ॥३९७॥
ततः कन्दमुनिः प्राह कालेन कियता पुनः । महाराजस्य भगवन् ! सेत्स्यतीदं प्रयोजनम् ॥३९८॥
भगवानाह षण्मासैर्मयोक्तं त्वरयाम्यहम् । आदातुं भगवन् ! दीक्षां विलम्बस्तदियान् वृथा ॥३९९॥

सूरिराह महाराज ! त्वयाऽत्र कृतं तव । इयमेव हि सद्दीक्षा यन्मदुक्तस्य पालनम् ॥४००॥
द्रव्यलिङ्गं हि भवता प्राग् गृहीतमनन्तशः । विनोक्तस्थितिमार्गं तु न विशिष्टफलं ततः ॥४०१॥
कुर्वंस्तिष्ठोपदिष्टं मे मा त्वरिष्ठास्ततोऽनघ ! । प्राह कुन्दमुनिः स्वामिंस्तद्विवाहे क्रमोऽस्य कः ? ॥४०२॥
सूरिराहाऽऽर्यपार्श्वेऽस्य मदुक्तमनुतिष्ठतः । विद्यां कन्यां समादाय सद्बोधः समुपैष्यति ॥४०३॥
ग्राहयित्वाऽस्य तां कन्यां पाणौ स्थास्यति सोऽन्तिके । ततो ब्रूते स यत् किञ्चित् तत्कार्यममुनेति दिग् ॥४०४॥
ततस्तद्भगवद्वाक्यं स्वीकृत्य प्रणिपत्य तम् । गतोऽहं नगरे तस्योपदेशं कर्त्तुमुद्यतः ॥४०५॥
मम तं कुर्वतः सम्यग् गच्छत्सु दिवसेष्वथ । अन्यदा भावनाभाजो निद्रा निशि समागता ॥४०६॥
प्रवृद्धा सा भावनया प्रबुद्धस्य तयैव मे । रात्रिशेषे ततो जातः प्रमोदो विस्मयावहः ॥४०७॥
तदा समीपमायातः सद्बोधः प्रविलोकितः । दृष्टा मया च तत्पार्श्वे सर्वाऽवयवसुन्दरा ॥४०८॥
विमर्शमालतीदामस्फुरत्सौरभसम्पदा । धारणावेणिदण्डेन लम्बमानेन राजिता ॥४०९॥
आस्तिक्यवदना दीर्घप्रमाणनयलोचना । पीनवैराग्यसंवेगविशालस्तनमण्डला ॥४१०॥
आध्यात्मिकमनोवृत्तिस्तोमरोमालिराजिता । गम्भीरात्मज्ञतानाभिः शमचारुनितम्बभृत् ॥४११॥
सदसत्ख्यातिरम्योरुः शुचिवृत्ततपःक्रमा । लसत्परापरगुणानुरागकरपल्लवा ॥४१२॥
स्पृहणीयगुणोपेता हृदयानन्दकारिणी । कन्या विद्याभिधा धन्या स्नेहस्तिमितचक्षुषा ॥४१३॥
सा सद्बोधेन पाणौ मे ग्राहिता लङ्घिता निशा । प्रभाते भगवन्मूलं गतोऽहं सपरिच्छदः ॥४१४॥
वन्दिता मुनयः सर्वे पृष्टा निर्मलसूरयः । निशोदन्तमभूत् किं मे तादृशी वरभावना ? ॥४१५॥
किं वा तादृक् समुत्पन्नः प्रमोदो विस्मयावहः ? । भगवानाह भूमीश ! समाकर्णय कारणम् ॥४१६॥
तुष्टस्ते सदनुष्ठानात् स कर्मपरिणामराट् । गत्वा सविद्यः सद्बोधस्तेन प्रोत्साहितः स्वयम् ॥४१७॥
यथा गच्छ भजस्वोर्वीवासवं गुणधारिणम् [गुणधारणम्] । ततः स्वप्रभुमापृच्छ्य प्रस्थितोऽसौ तवान्तिकम् ॥४१८॥
ज्ञात्वा प्रवृत्तिमेनां च महामोहादयो द्विषः । पापोदयं पुरस्कृत्य चिन्तयांचक्रिरे मिथः ॥४१९॥
तदा जगाद विषयाभिलाषो निहता वयम् । सद्बोधो यदि संसारिजीवपार्श्वे व्रजेदयम् ॥४२०॥
सर्वेऽपि पथि कुर्वन्तु तत्तस्य स्खलनोद्यमम् । तदा पापोदयः प्राह किमार्य ! क्रियतेऽधुना ॥४२१॥
यत् कर्मपरिणामोपि जातः सद्बोधपक्षकृत् । पुरा हि बलवान् पक्षस्तद्बलेन बभूव नः ॥४२२॥
उदासीनोऽपि देवश्चेद् भवेदत्र बलद्वये । तदापि युज्यते योद्धुमस्माकमरिभिः समम् ॥४२३॥
इदानीं याति सद्बोधस्तत्पार्श्वे देवशासनात् । तत्रास्य स्खलनं युक्तं देवो दूरीकरोति नः ॥४२४॥
प्रस्तावं संस्थिता यूयं तल्लब्धुमधुनार्हथ । सद्बोधो यातु तत्पार्श्वे पश्चाद् विज्ञास्यतेऽखिलम् ॥४२५॥
इदमाकर्ण्य कुपितो ज्ञानसंवरणो नृपः । जगाद यदि तत्पार्श्वे सद्बोधो याति लीलया ॥४२६॥
जीवितेन तदा किं मे मलिनेनायशोभरैः ? । यूयं तिष्ठत तद् भीता यातव्यं तु मया ध्रुवम् ॥४२७॥
इत्युक्त्वा चलिते तस्य प्रतिस्खलनकाम्यया । ज्ञानसंवरणे राज्ञि सर्वेऽपि चलिता ह्रिया ॥४२८॥

१. ततो भगवतो वाक्यं तत् स्वीकृत्य प्रणम्य तम् ॥

रुद्धो मार्गस्तदाऽऽगत्य सद्बोधसचिवस्य तैः । चारित्रधर्मसैन्यं चेदागतं तावतीं भुवम् ॥४२९॥
घोरमायोधनं लग्नं ततश्च बलयोस्तयोः । परस्परसमाह्वानरोषनिर्घोषभीषणम् ॥४३०॥
एकतो विधुवच्छुभ्रं भ्रमरच्छवि चान्यतः । बलद्वयं मिलद्गङ्गा-कालिन्दीजलवद् बभौ ॥४३१॥
भग्नयोधं हतगजं छिन्नच्छत्रं पतद्रथम् । बलयोस्तदभूद् युद्धं मिथः पौरुषशालिनोः ॥४३२॥
जयः स्यादिह कस्येति द्रष्टुं संशयसङ्क्रमात् । जयश्रीः संशयारूढा मन्ये नैकमपि श्रिता ॥४३३॥
स कर्मपरिणामाख्यस्तदैवं पर्यचिन्तयत् । पक्षपातं स्फुटं कुर्वे कथं साधारणो ह्यहम् ॥४३४॥
मोहाद्या भिन्नचित्ताः स्युः सद्बोधस्य स्फुटे कृते । पक्षपाते तदा [1]तैर्मे युक्तं नाकाण्डविड्वरम् ॥४३५॥
न च तन्मम युक्तं यत् साम्प्रतं मेऽस्ति वल्लभम् । बलं चारित्रधर्मीयं भवजन्तुमनोरुचेः ॥४३६॥
दोषेष्वेव निबध्नीयाद् भूयोऽप्येष यदा मनः । तदा चिरन्तनस्थित्या गतिर्मोहादयो मम ॥४३७॥
तन्न तेषां मनो भेद्यं पोष्यं धर्मबलं च मे । इति तेन भवचित्ते वर्द्धिता वरभावना ॥४३८॥
यावत् त्वं भावनासौधमारूढो गुणधारण ! । तावत् सद्बोधसहितं बलं प्रबलतां गतम् ॥४३९॥
स्फीते त्वद्भावनामन्त्रे मोहाद्याः क्षीणतां गताः । ततः सद्बोधसैन्येन सर्वं मोहबलं जितम् ॥४४०॥
दत्तः प्रहारः सर्वेषां महामोहादिविद्विषाम् । चूर्णितश्च विशेषेण ज्ञानसंवरणो नृपः ॥४४१॥
मन्दाक्षलक्ष्या निस्यन्दाः स्थिताः पापोदयादयः । पार्श्वे सचिवः सद्बोधस्तव निर्विघ्नमागतः ॥४४२॥
हर्षोल्लासस्ततस्तेऽभूत् परिणीता च कन्यका । राजंस्त्वयाऽखिलं तत्त्वं ज्ञातमेव ततः परम् ॥४४३॥
तदिदं भावनावृद्धेः कारणं तव भूपते ! । हर्षोल्लासस्य चोत्पन्नं रजन्यां नात्र संशयः ॥४४४॥
मयोक्तमधुना किं ते कुर्वन्ति मम शत्रवः ? । भगवानाह भूमीश ! कुर्वते कालयापनाम् ॥४४५॥
उदीर्णास्ते परिक्षीणाः परे चोपशमं गताः । चित्तवृत्तिमहाटव्यां निलीयैवाखिलाः स्थिताः ॥४४६॥
प्रस्तावे मत्सराध्माताः करिष्यन्ति रणं पुनः । सद्बोधवचनात् सर्वे हन्तव्यास्ते तदा त्वया ॥४४७॥
तत् प्रमाणीकृतं वाक्यं मया भगवतस्ततः । विहृता मासकल्पे ते सम्पूर्णेऽन्यत्र सूरयः ॥४४८॥
ततस्तदुपदिष्टार्थो विशिष्यानुष्ठितो मया । प्रसादितं मनो बाढं शरीरं परिकर्मितम् ॥४४९॥
विहितं चित्तवृत्तौ मे सद्बोधेन प्रवेशनम् । प्रदर्शितौ द्वौ पुरुषौ शुभ्रौ रम्यौ सुखावहौ ॥४५०॥
उक्तं च तेन द्वावेतौ धर्म-शुक्लाभिधौ नरौ । तव प्रवेशकौ राज्ये कार्यस्तेनाऽऽदरोऽनयोः ॥४५१॥
ततश्च दर्शिताः पीत-पद्म-शुक्लाभिधाः स्त्रियः । विद्युत्-पद्म-स्फटिकभास्तेन तिस्रो मनोहराः ॥४५२॥
उक्तं च प्रथमस्येमास्तिस्रोऽपि परिचारिकाः । शुक्लैवैका द्वितीयस्य विज्ञेया पोषकारिणी ॥४५३॥
तदेतासु त्वया सम्यग् वर्त्तितव्यं महाशय ! । पुरुषौ दास्यतो राज्यमेताभिः पोषिताविमौ ॥४५४॥
ततस्तद्वचनं पथ्यं स्वीकृत्याहं पुनः पुनः । चित्तवृत्तौ विशन् सार्धं विलसामि स्म लीलया ॥४५५॥
सद्बोधेन सह स्मोच्चैर्मन्त्रयामि मुहुर्मुहुः । मानयामि स्म सम्यक्त्व-गृहिधर्म-सदागमान् ॥४५६॥
गतेषु कुर्वतश्चैवं किञ्चिदूनेषु पञ्चसु । मासेषु मे भृशं तुष्टः स कर्मपरिणामराट् ॥४५७॥

१. तैः स्यात् सार्द्धं चाका° ॥

ततस्तेन नृपाः स्वस्वकन्यादानेऽनुकूलिताः । प्रावर्त्तन्त विवेकाद्रौ दातुमेताः पुरोदिताः ॥४५८॥
अत्रान्तरे च विषयाभिलाषो मोहभूपतिम् । प्राह संसारिजीवोऽसाविमाः कन्या वृणोति चेत् ॥४५९॥
ततो वयं परिक्षीणास्तन्नोपेक्षाऽत्र युज्यते । कर्तव्यः सर्वथा यत्नः सत्त्वमालम्ब्य निर्भयम् ॥४६०॥
यतः—
"तावद्भयेभ्यो भेतव्यं यावद्भयमनागतम् । आगतं तु भयं दृष्ट्वा प्रहर्त्तव्यमशङ्कितैः ॥४६१॥
अनुमेने महामोहो न्याय्यं तन्मन्त्रिणो वचः । समर्थितं भटैः शेषैः सन्नद्धमखिलं बलम् ॥४६२॥
भूयः सम्भूय ते योद्धुं कृतोत्साहाः समागताः । जाताः पर्याकुलाश्चित्ते केवलं दृष्टसाध्वसाः ॥४६३॥
ततः सविनयं पृष्टा सर्वैस्तैर्भवितव्यता । न्याय्यं किमधुनाऽस्माकं भगवत्यभिधेहि नः ॥४६४॥
सा प्राह भद्रा ! भवतां रणारम्भो न युज्यते । यत्कर्मपरिणामोऽस्मिन्नार्यपुत्रेऽधुना हितः ॥४६५॥
शुभाशयादयस्तेन विशेषात् तस्य मीलिताः । करिष्यत्यधुना सम्यक् स्वबलस्यैव पोषणम् ॥४६६॥
अधुना युध्यमानानां प्रलयस्तदनेन सः । सम्पत्स्यते ततः कालयापनां कर्त्तुमर्हथ ॥४६७॥
यदा त्ववसरो भावी वक्ष्यामि भवतां तदा । अहं दत्तावधानाऽस्मि सदा युष्मत्प्रयोजने ॥४६८॥
संहृतस्तै रणादेशस्ततस्तदनुरोधतः । संलीनैः केवलं स्वस्वाः प्रयुक्ता योगशक्तयः ॥४६९॥
समजायन्त कल्लोलास्तन्माहात्म्येन मे हृदि । सूरिणोक्तं हिताः कन्या यदा त्वं परिणेष्यसि ॥४७०॥
तदा प्रव्राजयिष्येऽहं प्रव्रज्या चातिदुष्करा । भुजाभ्यां तरणं ह्येतत् स्वयम्भूरमणोदधेः ॥४७१॥
नैष्ठिकं यत्यनुष्ठानं वपुर्मे सुखलालितम् । रोगातङ्कास्तथा रूक्षवृत्तिं नेदं क्षमिष्यते ॥४७२॥
बाधिष्यते च मदनमञ्जरीविरहेण मे । द्राघीयसाऽतिमृद्वङ्गी तुषारेणेव पद्मिनी ॥४७३॥
जातो मनाग् मनोभङ्ग इत्यादि ध्यायतो मम । चिन्तितं च तदा किं ताः पाणौ गृह्णामि नाधुना ॥४७४॥
सुखैः प्रसृमरैस्तैस्तैर्यौवनं गमयाम्यहम् । वार्धके प्रव्रजिष्यामि स्वाधीनाः परिणीय ताः ॥४७५॥
वितर्कोऽयमभूत् सर्वः सद्बोधे दूरवर्त्तिनि । आगतायाथ सर्वोऽयं प्रोक्तोऽस्मै स्वाशयो मया ॥४७६॥
सद्बोधः प्राह न न्याय्यमिदं देवेन मन्त्रितम् । इदं ह्यज्ञानताचिह्नं स्वहितप्रतिबन्धकम् ॥४७७॥
न च स्वाभाविकमिदं किन्तु तेषां विजृम्भितम् । पापानामधुना ते हि त्वद्विघ्नायोपतस्थिरे ॥४७८॥
मयोक्तमार्य ! ते पापा निराकार्याः कथं मया ? । तेन प्रोक्तं निजबलाद् मयोक्तं तत् प्रदर्शय ॥४७९॥
ततः प्रवेश्य मां चित्तसमाधानाख्यमण्डपे । नृपांश्चारित्रधर्मादीन् सद्बोधोऽदर्शयन्मम ॥४८०॥
कृता तैः प्रतिपत्तिर्मे सर्वे सम्मानिता मया । प्रवृत्तास्ते द्विषो हन्तुं सेनया चतुरङ्गया ॥४८१॥
दृष्ट्वैव तेषां संरम्भं भयेनोद्भ्रान्तमानसाः । पापोदयं पुरस्कृत्य नष्टा मोहादयो द्विषः ॥४८२॥
तैस्तु भग्नास्तदावासाः शोधिता च महाटवी । द्विषन्नाशाद् यशस्तेषामखिला व्यानशे दिशः ॥४८३॥
किञ्चित् क्षयं गता किञ्चित् प्रशान्तत्वमुपागताः । निलीय केवलं पापाः स्थितास्ते बकचर्यया ॥४८४॥
प्रारब्धो मे तदा कर्तुं विवाहो भावबान्धवैः । तत्राष्टौ मातरः पूर्वं स्थापितास्ताश्च पूजिताः ॥४८५॥

१. भावाचिह्नं ॥

तासां निवेदितं वीर्यं सद्बोधेन पृथक् पृथक् । आद्या माता यतिं कुर्याद् युगमात्रप्रलोकिनम् ॥४८६॥
प्रियं पथ्यं मितं तथ्यं द्वितीया भाषयेद् वचः । तृतीया कारयेत् सर्वदोषवर्जितभोजनम् ॥४८७॥
पात्राद्यादाननिक्षेपं सुदृष्टं सुप्रमार्जितम् । माता चतुर्थी मुनिभिः कारयन्ती विजृम्भते ॥४८८॥
पञ्चमी त्याजयेन्नीत्या देहाऽऽहारमलादिकम् । अनाकुलं मुनेश्चित्तं षष्ठी माता तु रक्षति ॥४८९॥
सप्तमी कारयेन्मौनं धर्म्यं वा भाषयेद् वचः । अष्टमी लीनतां कार्ये(ये) कारयेद् यतनां तथा ॥४९०॥
सम्पूज्याद्यदिने जैनपुराधिष्ठायिका इमाः । शुद्धा चित्तसमाधाने वेदिर्निःस्पृहता कृता ॥४९१॥
आध्यात्मिकमहःसंज्ञं विस्तीर्णं तत्र निर्मितम् । कुण्डं धर्मेण धूत्यर्चिरुद्दीप्तं जातवेदसः ॥४९२॥
ततो वृद्धकुलस्त्रीभिर्भावनाख्याभिरादरात् । स्नानाङ्गरागभूषादिवधूकर्म विनिर्मितम् ॥४९३॥
ताभिरेव तथा शैत्यैः स्नपितोऽहं नरेश्वरैः । शमतीर्थोदकैर्लिप्तोऽवधानैश्चन्दनद्रवैः ॥४९४॥
भूषितः कोमलैर्दिव्यैः प्रत्याहारैस्तथांऽशुकैः । ततः प्रवृत्तो विपुलः पाणिग्रहमहोत्सवः ॥४९५॥
स्वयं चकार सद्बोधस्तत्र कार्यं पुरोधसः । ऋच उच्चारयन् वेदगता अभ्युदयावहाः ॥४९६॥
हूयन्ते कर्मसमिधः क्षिप्यन्ते हुतयोऽनयाः । वितीर्यन्ते तथा लाजाञ्जलयो भववासनाः ॥४९७॥
सांवत्सरः शुभं लग्नं ददानोऽथ सदागमः । अकारयन्मम क्षान्तिदारिकायाः करग्रहम् ॥४९८॥
शुभाशयाद्याः सर्वेऽथ प्रमोदेन विजृम्भिताः । भ्रान्तानि मण्डलान्युच्चैः प्रवृत्तोऽतिमहोत्सवः ॥४९९॥
तस्मिन्नेव क्रमेणैवं लग्ने शेषा दयादिकाः । परिणीता मया कन्या अष्टौ स्पष्टौजसान्विताः ॥५००॥
ताभिः सहोपविष्टोऽहं जीववीर्यवरासने । चारित्रधर्मराजाद्याः सर्वेऽपि मुदिता भृशम् ॥५०१॥
यदैव विद्या कन्या सा परिणीता तदैव मे । लीनो मोहः परं पार्श्वे दग्धरज्जुसमः स्थितः ॥५०२॥
यदा तु परिणीतास्ताः क्षान्त्यादिशुचिकन्यकाः । वैश्वानरादिसंहारस्वभावसमवस्थिताः ॥५०३॥
गतोऽसौ लीनतरतां तदाऽनीकसमन्वितः । पापोदयश्च संत्रस्तो दूराद् दूरतरं गतः ॥५०४॥
शान्ताबाधस्ततः कान्तान्वितः स्वबलसंयुतः । स्वसंवेदनसिद्धं स्म वेद्मि सत्यं मुनेर्वचः ॥५०५॥
अन्या अपि धृतिश्रद्धामेधाविविदिषासुखाः । मैत्रीप्रमुदितोपेक्षाविज्ञप्तिकरुणादिकाः ॥५०६॥
परिणीता मया कन्याः शुभाशयमहीभृतः । ताभिः प्रौढं सुखं मेऽभूत् स्त्रीभिर्विलसतः सह ॥५०७॥
समागता अथाह्लादमन्दिरे निर्मलाभिधाः । सूरयस्ते मया गत्वा सर्वर्द्ध्या तत्र वन्दिताः ॥५०८॥
ततो विनयनम्रेण तेषामग्रे मयोदितम् । सम्पन्नो भवदादेशो नाथ! दीक्षाऽथ दीयताम् ॥५०९॥
सूरिराह महाराज! जातैव तव भावतः । दीक्षा किमधुना देयं गृहस्थोऽपि यतिर्भवान् ॥५१०॥
यदेव जातमधुना वसतोऽपि गृहे तव । यतित्वेऽपि विधातव्यमिदमेव विशेषतः ॥५११॥
तथापि व्यवहारोऽत्र लङ्घनीयो न धीमताम् । भावस्य दीयते हेतुर्द्रव्यलिङ्गं ततस्तव ॥५१२॥
महाप्रसाद इत्युक्त्वा मुदितेन ततो मया । विधायाष्ट दिनान्यर्हद्बिम्बपूजां मनोहराम् ॥५१३॥
बन्धूनापृच्छ्य दत्त्वा च यथेष्टं दानमर्थिनाम् । जनतारणनामानं राज्ये संस्थाप्य नन्दनम् ॥५१४॥

---

१. वृषलग्नं ज्योतिषिको ददानो ॥ अथ सांवत्सरो रम्ये वृषलग्ने सदागमः ॥ २. सम्भाल्य बन्धून् ॥

कुलन्धरेण मदनमञ्जर्या च समन्वितः । शेषैः श्रेष्ठजनैश्चाहं निष्क्रान्तः सूरिसन्निधौ ॥५१५॥
ततोऽभ्यस्ताः क्रिया गाढं प्रियोऽभून्मे सदागमः । अङ्गान्येकादश व्यक्तं पठितानि तदाज्ञया ॥५१६॥
इष्टोऽभून्मे भृशं सम्यग्दर्शनाख्यो महत्तमः । जातश्चारित्रधर्मे मे चित्ताबन्धो विशेषवान् ॥५१७॥
ज्ञातं विशिष्य तत्सैन्यं धृतो योगः कृतं तपः । प्रमत्ततानदीमुख्याः भग्नाः क्रीडालया द्विषाम् ॥५१८॥
संपाल्य चरणं भूरिकालं त्यक्त्वा समाधिभाग् । अन्तेऽनशनतो देहमाद्यग्रैवेयकं गतः ॥५१९॥
तत्रोत्तमसुखं भुक्त्वा त्रयोविंशतिवारिधीन् । भार्याज्ञयैरवतकमागतो मनुजालये ॥५२०॥
जातः सिंहपुरे तत्र पुत्रो वीणा-महेन्द्रयोः । अहं गङ्गाधरो नाम क्षत्रियो वर्यविक्रमः ॥५२१॥
जातिं स्मृत्वा व्रतं लात्वा सुघोषाचार्यसन्निधौ । ग्रैवेयके द्वितीयेऽहं गतः पूर्वविधानतः ॥५२२॥
कृता गमागमाः पञ्च भावमौनाद् दिशाऽनया । ग्रैवेयकेषु तत्राभूदेकैकाब्ध्युत्तरा स्थितिः ॥५२३॥
ततश्च धातकीखण्डे भरते शङ्खसत्पुरे । पुत्रो भद्रामहागिर्योर्जातोऽहं सिंहनामकः ॥[१]५२४॥
नृपवंशे महाभूतिः सुप्रतापः शुभाकृतिः । अभूवं यौवनं प्राप्तः कलानामेकमास्पदम् ॥५२५॥
जगृहेऽथ मया दीक्षा धर्मबन्धुमहामुनेः । समीपे तेन सार्धं च विहृतोऽभ्यस्तसत्क्रियः ॥५२६॥
जातः स्वल्पेन कालेन द्वादशाङ्गाब्धिपारगः । सदागमस्थितिः काऽपि न स्थिता मदगोचरे ॥५२७॥
ततोऽधिगतसूत्रार्थो धर्मबन्धुमुनीन्दुना । समक्षं सर्वसङ्घस्य स्थापितोऽहं पदे निजे ॥५२८॥
आचार्यपददाने मे देव-दानव-मानवैः । कृतो महोत्सवो विश्वमनोविस्मयकारणम् ॥५२९॥
धन्योऽसि कृतकृत्योऽसि प्रोद्धर्ता जगतामसि । ज्ञातः सदागमो येन संस्तुतो गुरुणेत्यहम् ॥५३०॥
मुनयो मानवा देवाः सर्वे मे नम्रतां गताः । गुणैरावर्जिताः सन्तः कुन्दपूर्णेन्दुनिर्मलैः ॥५३१॥
विनीताः पण्डिताः शिष्या बभूवुर्बहवो मम । पुरः स्फुरन्ति नो येषां वाचो वाचस्पतेरपि ॥५३२॥
विद्यार्थिनः श्रिताः शिष्याः मामागत्य गणान्तरात् । सौरभाकाङ्क्षिणः पद्मं भृङ्गा इव लतान्तरात् ॥५३३॥
मत्तर्कवादमाकर्ण्य सिंहनादमिवोद्धतम् । दुर्वादिमत्तमातङ्गैर्दूरादेव पलायितम् ॥५३४॥
स्वशास्त्रभासः प्रथितास्तेजोभानोर्ममोदये । छन्नाश्च परशास्त्रार्था ग्रहांशव इवाभवन् ॥५३५॥
मद्देशनासुधां भव्या ग्रामाऽऽ-कर-पुरादिषु । विततैः श्रोत्रचुलुकैः पायंपायं मुदं ययुः ॥५३६॥
मद्यशः पटहध्वानैः पूर्णं ब्रह्माण्डमण्डलम् । दिशः सर्वा अपि व्याप्ताः प्रसरद्भिर्गुणैर्मम ॥५३७॥
सत्यं सिंहोऽसि धाम्ना त्वं त्वया भूर्भूषिताऽखिला । इति मां नम्रमूर्द्धानस्तीर्थिका अपि तुष्टुवुः ॥५३८॥
तादृशीं सूरिपदवीभूतिं प्रेक्ष्य ममाद्भुताम् । असूययेव रुष्टा मे पापिष्ठा भवितव्यता ॥५३९॥
चिन्तितं च तया पूर्वं प्रस्तावो यो मयाऽऽस्थितः । साम्प्रतं सोऽस्ति तदिमं ब्रुवे मोहादिभूभुजाम् ॥५४०॥
ते हि मे मुखमीक्षन्ते याचका धनिनो यथा । तदद्य पूरयाम्याशां तेषामेषा प्रसेदुषी ॥५४१॥

---

१. वैराग्यरतिग्रन्थः एतच्छ्लोक(५२४)पर्यन्त एवोपलभ्यते । प्रयत्नतरं चास्य ग्रन्थस्य नान्यत्र समासाद्यते । अग्रेतनपत्राणि ग्रन्थस्यास्य विनष्टानि ज्ञेयानि । अतः प्रस्तुतानुसन्धानार्थं महोपाध्यायश्रीमद्यशोविजयगणिग्रथितवैराग्य-कल्पलतातोऽग्रेतनो ग्रन्थसन्दर्भः (श्लोक ५२५ तः आग्रन्थपरिसमाप्ति) अत्रावतारितोऽस्माभिः ॥

इति निश्चित्य ते सर्वे रहस्यं ज्ञापितास्तया । स कर्मपरिणामश्च मोहिता बन्धवश्च मे ॥५४२॥
प्रस्तारमादधुर्भूयो मोह-पापोदयादयः । किन्तु दृष्टभयाश्चक्रुः सर्वे रहसि मन्त्रणम् ॥५४३॥
कः स्याज्जयोपाय ? इति प्राह मन्त्र्यथ गच्छतु । ज्ञानसंवरणस्तावद् समिथ्यात्वस्तदन्तिके ॥५४४॥
त्रीणि शैलेन्द्रयुक्तानि गौरवाणि श्रयन्तु तम् । पुरुषौ प्रेषणीयौ द्वावार्त्त-रौद्राशयौ ततः ॥५४५॥
लेश्या यास्यन्त्यथो कृष्ण-नील-कापोतसंज्ञकाः । स्वत एव तदभ्यर्णं तिस्रस्तत्परिचारिकाः ॥५४६॥
वयं तु भूयः संस्थाप्य नदीं दीर्घां प्रमत्तताम् । रचनां मण्डपादीनां कुर्महे प्रथताः परम् ॥५४७॥
एवं नः कुर्वतां कार्यमनायासेन सेत्स्यति । तदिदं रुचितं मन्त्रिवचो मोहादिभूभुजाम् ॥५४८॥
समर्थितं तैस्तद्वाक्यं प्रारब्धा मन्त्रितक्रिया । अथ तेष्वन्तिकस्थेषु हृत्तरङ्गा ममोत्थिताः ॥५४९॥
यथाऽहो ! मे परं तेजो ममाहो ! गौरवप्रथा । अहो ! युगप्रधानोऽहं कोऽपि नैवाऽस्ति मत्समः ॥५५०॥
अमात्योऽपि जगत् त्यक्त्वा कलाः सर्वाः समागताः । अहंपूर्विकया तीर्थे मय्येव प्रियमेलके ॥५५१॥
प्राक्पर्याये नरेन्द्रोऽहमधुना सूरिपुङ्गवः । जात्यहेम्न इवोद्दीप्तिः कदा जाता न मे गुणैः ॥५५२॥
महान् वंशो महद्धैर्यं महती धीर्महत्तपः । महान् मम प्रतापश्च महतां सकलं महत् ॥५५३॥
ईदृग्विकल्पशिखरैर्वर्धमानैर्यथोत्तरम् । ममानन्तानुबन्धेन शैलराजो व्यजृम्भत ॥५५४॥
ज्ञानावरणमिथ्यात्वे महागहनसन्निभे । नियतस्थितिके तत्र ताभ्यां क्षिप्तस्तमस्यहम् ॥५५५॥
शास्त्रार्थं तद्विलासेन विदन्नपि न वेद्म्यहम् । पठामि पाठयाम्यन्यं व्याचक्षे शून्यचेतसा ॥५५६॥
तथाभूतस्य मे भ्रष्टं सार्द्धं पूर्वचतुष्टयम् । शेषज्ञानं तु नो नष्टं विपर्यस्तं तु मोहतः ॥५५७॥
अत्रान्तरे नदी पूर्णा चित्तवृत्तौ च वाहिता । प्रमत्तताऽऽख्या रिपुभिर्व्याक्षेपावर्तभीषणा ॥५५८॥
गौरवाणि व्यजृम्भन्त ततो मयि विशेषतः । कुभावनास्तदुत्कर्षान्ममाभूवन् सहस्रशः ॥५५९॥
सन्ति मे विपुला वस्त्र-पात्र-पुस्तकसम्पदः । महाजनानां नेताऽहं प्राज्ञाः शिष्या ममेदृशाः ॥५६०॥
प्रत्यासीदन्ति मां सर्वाः सिद्धयश्चाणिमादिकाः । इति प्राप्तर्द्धिदर्पेण मयेष्टाऽनागताऽपि सा ॥५६१॥
भोज्यं नीरसमुत्सृष्टं भुक्तं च सरसं मया । बद्धा तत्र रतिर्लौल्यात् प्रार्थनाऽनागतेऽपि च ॥५६२॥
सुखे शारीरके तोषः कृतः शय्या-ऽऽसनादिजे । मया प्राप्ते तथा लौल्यं प्रवर्त्तितमनागते ॥५६३॥
गा(गौ)रवत्रयमग्नेन तदानीमेवमादृतम् । शिथिलत्वं मया व्यक्तं विहायोग्रविहारिताम् ॥५६४॥
आर्त्ताशयोऽप्याविरभूत् ततो दुष्टविकल्पभूः । रौद्राशयस्तदा पार्श्वे तस्यास्थाद् व्यापृतस्तु न ॥५६५॥
ततः समागताः कृष्ण-नील-कापोतसंज्ञकाः । दौःशील्यकारिकास्तिस्रो लेश्यास्तत्परिचारिकाः ॥५६६॥
इतश्च चित्तविक्षेपो मण्डपो वेदिका च सा । चित्तवृत्तौ कृता सज्जा रिपुभिर्विष्टरं तथा ॥५६७॥
तिरोबभूवुश्चारित्रधर्मराजादयस्ततः । जातोऽहं मुनिवेषोऽपि मिथ्यादृष्टिशिरोमणिः ॥५६८॥
लब्धावकाशा रिपवः स्वेच्छया व्यलसंस्तदा । आयुर्नामाऽथ सन्दिष्टो भूपतिर्मम भार्यया ॥५६९॥
निरूपयोचितं स्थानमार्यपुत्रस्य साम्प्रतम् । तेनोक्तं दृष्टमेवास्ति स्थानमस्योचितं मया ॥५७०॥
स कर्मपरिणामोऽस्य विरक्तो दुश्चरित्रतः । पापोदयं पुरस्कृत्य मोहसैन्येऽधुना गतः ॥५७१॥

पुरे तेनैकाक्षवासे प्रेषितोऽहं ततश्च तौ । तीव्रमोहोदयात्यन्ताबोधावाकारितौ द्रुतम् ॥५७२॥
वेदनीये च कुपितश्चक्रेऽकिञ्चित्करं स तम् । त्वया मया च नेयोऽसौ तत्र ताभ्यां समं ततः ॥५७३॥
अस्य त्रिभागमात्रेह स्थितिरद्यापि तिष्ठति । तत् सिंहः कार्यतां पूर्णां सामग्रीं गमनोचिताम् ॥५७४॥
स्वीकृत्य तद्वचस्तस्य भवितव्यतया तथा । शेषैश्चारिभिरत्यन्तं मार्गेऽहं शिथिलीकृतः ॥५७५॥
अलक्षितात्मा शारीरैर्दोषैरन्ते ततस्ततैः । जीर्णप्राचीनगुटिकः समासाद्य परां गुटीम् ॥५७६॥
अलक्षितात्मा यातोऽहं वनस्पत्याख्यपाटके । सौधापवरकन्यायात् तत्राहं सुचिरं स्थितः ॥५७७॥
आनीतोऽहं ततः शेषपाटकान्यपुरेषु च । पत्न्या कदाचित् पञ्चाक्षपशुस्थाने ततो धृतः ॥५७८॥
ततो विशुद्धभावत्वाद् गतोऽहं विबुधालये । भूयो गमागमास्तत्र बहवो विहितास्ततः ॥५७९॥

तथाहि —

पञ्चाक्षपशुसंस्थानाद् व्यन्तरादिषु भूरिशः । अकामनिर्जराजन्यभावशुद्धेरहं गतः ॥५८०॥
विशिष्टपरिणामेन गतः कल्पोपगेष्वपि । सम्यक्त्व-श्राद्धधर्माभ्यामष्टौ कल्पा मयेक्षिताः ॥५८१॥

तथा —

कर्माकर्मान्तरद्वीपभूमिजेषु नृषु स्थितः । आगत्य मानवावासे स्वर्लोके बहुशो गतः ॥५८२॥
अकार्षं कृत्यमज्ञानादुत्पन्नः कर्मभूमिषु । पञ्चाग्नितपनाद्यं यद् यच्चाम्बुपतनादिकम् ॥५८३॥
धर्मबुद्ध्याऽन्यथा चान्तर्भावशुद्ध्यनुवेधतः । ततोऽहं किल्बिषावासे गतो व्यन्तरपाटके ॥५८४॥
कृत्वा बालतपः क्रोधी तपोगौरवभाग् गतः । भवनस्थेषु भूत्वा च ज्योतिश्चारिषु तापसः ॥५८५॥
प्राप्य भागवतीं दीक्षां क्रियाभ्यासपरायणः । ध्यान-मौन-तपो-योग-शील-संयमयत्नवान् ॥५८६॥
गतोऽश्रद्धानदुष्टात्मा सर्वग्रैवेयकेष्वपि । आगतो मनुजावासं भूयो भूयोऽन्तराऽन्तरा ॥५८७॥
इयतो भ्रमणस्यैव विद्धि पद्माक्षि ! कारणम् । तत् सिंहाचार्यभावे यत् कृतं चारित्रखण्डनम् ॥५८८॥
शैथिल्यं नाकरिष्यं चेत् सिंहाचार्यपदस्थितः । तदैव हत्वाऽरितितीरगमिष्यं शिवालयम् ॥५८९॥
इयद्भ्रमणदुःखं यन्मम जातं वरानने ! । तदेतन्निजदुर्भार्याप्रेरणाजनितं फलम् ॥५९०॥
अथागृहीतसङ्केता प्राह तात ! न केवलम् । इयत् किन्तु त्वया प्रोक्तमखिलं त्वद्विजृम्भितम् ॥५९१॥
पूर्वमेवाभविष्यश्चेत् सुस्थिताज्ञास्थिरादरः । ततो दीर्घाऽभविष्यत् ते नैषाऽनर्थपरम्परा ॥५९२॥
प्राह संसारिजीवोऽथ सुभ्रु ! चारूदितं त्वया । नाम्नाऽगृहीतसङ्केता भावतस्त्वसि पण्डिता ॥५९३॥
अथाऽऽकर्णय तद् येन जातोऽहं तस्कराकृतिः । प्राहाऽगृहीतसङ्केता निवेदय महाशय ! ॥५९४॥
संसारिजीवो न्यगददन्त्यग्रैवेयकात् ततः । आनीतोऽहं नृगत्यन्तःस्थितां क्षेमाभिधां पुरीम् ॥५९५॥
मध्ये महाविदेहस्य हट्टमार्गस्य सा स्थिता । रम्ये सुकच्छविजयस्थाने विस्तारशालिनि ॥५९६॥
युगन्धरस्य नृपतेः पुत्रस्तत्रोरुविक्रमः । नलिनीनन्दनश्चक्री पितरि द्यां गतेऽभवम् ॥५९७॥
क्षेमपुर्यां स्थितेनैव मया धाम्ना जिता मही । भुक्ताश्च विपुला भोगा बिभ्रता चक्रवर्तिताम् ॥५९८॥
अशीतिं पूर्वलक्षाणि चतुर्भिरधिकाम(न्य)हम् । भुक्त्वा राज्यसुखं काले पश्चिमे चारुलोचने ! ॥५९९॥

स्वपुर्या निर्गतः स्वीयविजयोर्वीदिदृक्षया । भ्रान्त्वा वसुन्धरां शङ्खनगरेऽस्मिन् समागतः ॥६००॥
इदं चित्तरमोद्यानं नृपैः कतिपयैर्युतः । पश्चात् कृत्वा बलं शेषं सम्प्राप्तो नन्दनोपमम् ॥६०१॥
इतश्च यान्यभूवन् मे गुणधारणजन्मनि । आद्यधर्मप्रदः कन्दमुनिर्मित्रं कुलन्धरः ॥६०२॥
भार्या च रम्या मदनमञ्जरी हन्त तान्यपि । भ्रमितान्यद्भुतै रूपैर्भवितव्यतया भवे ॥६०३॥
कृताद् बहुलिकासङ्गात् ततः कन्दमुनिः क्वचित् । सुकच्छविजयेऽत्रैवानीतो हरिपुरे तथा ॥६०४॥
सुभद्राया भीमरथराज्ञ्याः कुक्षौ प्रवेशितः । जाता पुत्री कृतं तस्या महाभद्रेति नाम च ॥६०५॥
भ्राता समन्तभद्रोऽभूत् तस्या लात्वा स च व्रतम् । सुस्तोपमगुरोः पार्श्वे द्वादशाङ्गधरोऽभवत् ॥६०६॥
ज्ञात्वा योग्यं पदे स्वीये स्थापयामास तं गुरुः । महाभद्राऽपि संप्राप्ता यौवनं युवमोहनम् ॥६०७॥
करेऽग्रहीत् तां गंधर्वपुरनाथो दिवाकरः । रविप्रभस्य भूपस्य पद्मावत्याश्च नन्दनः ॥६०८॥
दैवादसौ गतोऽस्तं सा प्रतिबोध्य च लम्भिता । दीक्षां समन्तभद्रेण जाता चैकादशाङ्गभृत् ॥६०९॥
प्रवर्तिनी कृता दक्षा गीतार्था गुरुभिस्ततः । अन्यदा विहरन्ती सा पूज्या रत्नपुरं ययौ ॥६१०॥
राजा मगधसेनोऽभूत् तत्र देवी सुमङ्गला । इतश्च तत्सुतात्वेन जाता मदनमञ्जरी ॥६११॥
कृतं सुललितेत्यस्या नाम सा प्राप्य यौवनम् । पुरुषद्वेषिणी जाता नेष्टः कोऽपि तया वरः ॥६१२॥
अभूतां जननी-तातौ तच्चिन्तादग्धमानसौ । श्रुत्वा मान्यां महाभद्रामागतां मुदितौ हृदि ॥६१३॥
गतावादाय तनयां तां प्रणन्तुमुपाश्रये । धर्मलाभस्तया दत्तः प्रदत्ता धर्मदेशना ॥६१४॥
तद्वचोऽबुध्यमानाऽपि तस्यां स्नेहमुपायता । पूर्वाभ्यासात् सुललिता स्थिता तन्मुखदत्तदृग् ॥६१५॥
अथ सा विततस्नेहकल्लोलाऽऽक्रान्तमानसा । स्थास्याम्येतां विना नाहमित्यभिग्रहमग्रहीत् ॥६१६॥
प्रतिश्रुतं च कष्टेन पितृभ्यामपि तद्वचः । स्वीकारितं च न ग्राह्या प्रव्रज्याऽस्मदपृच्छया ॥६१७॥
अथ साऽनु महाभद्रां विजहार तमोभिदम् । कर्मोदयान्न बोधोऽस्या जायते च स्फुटः परम् ॥६१८॥
महाभद्रा शङ्खपुरे समायाताऽन्यदा स्थिता । नन्दस्य श्रेष्ठिनो वङ्कशालायां शीलशालिनी ॥६१९॥
इतः शङ्खपुरेऽभून्मे श्रीगर्भो मातुलो नृपः । देवी कमलिनी तस्य महाभद्रापितृष्वसा ॥६२०॥
उपचारानपत्यार्थं साऽनपत्याऽकरोद् बहून् । औषधी-मूल-पानादींस्तत्कुक्षावागतस्ततः ॥६२१॥
कुलन्धरः कृतशुभाभ्यासो बहुषु जन्मसु । तया दृष्टस्तदा स्वप्नो यथा कोऽपि शुभाकृतिः ॥६२२॥
प्रविश्य मे मुखेनाङ्गे निर्गत्य च गतः क्षणात् । नरेण केनचित् सार्धं भर्त्रे स कथितस्तया ॥६२३॥
तेनोक्तं ते सुतो भावी केवलं प्रव्रजिष्यति । शीघ्रं कञ्चिद् गुरुं प्राप्य तच्छ्रुत्वा सा दधौ मुदम् ॥६२४॥
जातस्तृतीये मासेऽस्याः, शुभकर्ममनोरथः । संपूरितोऽसौ श्रीगर्भराजेनातुलसम्पदा ॥६२५॥
असूत सा सुतं पूर्णे, काले रुचिरलक्षणम् । संतुष्टोऽचीकरद् राजा, तस्य जन्ममहोत्सवम् ॥६२६॥
गुरुः समन्तभद्राख्यो, जातनिर्मलकेवलः । इतः समागतोऽत्रैव, स्थितश्चित्तरमे वने ॥६२७॥
इतः सुललिताऽज्ञाता, वन्दितुं तं प्रवर्तिनी । गता कथञ्चित् तत्राभूद्, वार्ता पुत्रस्य भूभुजः ॥६२८॥

---

१. सुघोष इति पाठ उपमितौ ॥ २. °द्रा मातृष्वसा इति पाठ उपमितौ ॥

उक्तं भगवताऽभ्यस्तसत्कर्मा बहुशो ह्ययम् । न स्थास्यति गृहे दीक्षां, लात्वा भावी श्रुतार्थवित् ॥६२९॥
तदाकर्ण्य महाभद्रा, हृष्टा स्वोपाश्रये गता । इतश्च राजपुत्रस्य, तस्य नाम प्रतिष्ठितम् ॥६३०॥
पुण्डरीक इति स्पष्टं, कृतस्तत्करणोत्सवः । इतश्च सा सुललिता, कुतूहलपरायणा ॥६३१॥
विचरन्ती वने तत्र, गता सूरिं स्म पश्यति । वर्णयन्तं गुणान् भाविभद्रस्य नृपजन्मनः ॥६३२॥

तथाहि —

शुभेन कर्मणा कालपरिणत्याऽनुकूलया । अयं हि नृगतौ पुर्यां, जातः श्रेयांसि लप्स्यते ॥६३३॥
यदयं भव्यपुरुषः, सुमतिश्चेति युज्यते । श्रेयोयोगोऽत्र तच्छ्रुत्वा, दधुः सर्वे जना मुदम् ॥६३४॥
दध्यौ सुललिता त्वन्तर्जनकाम्बादिगोचरः । कोऽयं भेदः कथं चैष, वेत्ति भाविगुणोच्चयम् ॥६३५॥
इति शङ्कापरा गत्वा, वसतिं सा प्रवर्तिनीम् । पप्रच्छ साऽतिमुग्धां तां, ज्ञात्वा युक्त्याऽर्थमाह तम् ॥६३६॥
अस्याः सदागमप्रीतिं तनोमीति विचिन्त्य च । सदागमस्यावितथं, कथयामास गौरवम् ॥६३७॥
उक्तार्थप्रत्ययार्थं च, तत्संस्तवमकारयत् । दिनानि यान्त्यथ तयोर्भगवत्पादसेवया ॥६३८॥
लङ्घिते मासकल्पेऽथ, सूरिराह प्रवर्तिनीम् । क्षीणजङ्घाबलाऽपि त्वं, तत् तिष्ठात्रैव धीमति ! ॥६३९॥
वयं पुनः समेष्यामः, प्रतिजागरणाय ते । क्षेत्रे साध्व्याश्रिते वस्तुं, कारणं हीदमेव नः ॥६४०॥
आबाल्यात् स्नेहलो बाढं, कर्तव्यश्च नृपाङ्गजः । त्वया यद् वर्धमानोऽसौ, मम शिष्यो भविष्यति ॥६४१॥
महाभद्रा गुरुवचस्तत्तथा प्रत्यपद्यत । विहृता गुरवः प्राप्ताः, पुण्डरीकः कुमारताम् ॥६४२॥
बभूवाथ महाभद्रा स्नेहवश्यो गुणैकभूः । आचार्याः पुनरायातास्तत्पार्श्वे तं निनाय सा ॥६४३॥
भाविभद्रतया हृष्टः, स तन्मूर्तिनिरीक्षणात् । रञ्जितस्तद्गुणव्रातैः, प्रीतस्तद्वचनामृतैः ॥६४४॥
संपप्रच्छ महाभद्रां, किं नामायं महाशयः । साऽऽह भद्र ! भवद्भूतभाविज्ञोऽयं सदागतः ॥६४५॥
स प्राह चित्ते यथम्बाताततयोः प्रतिभाति मे । तदागमार्थं गृह्णामि, गुरोरस्यैव सन्निधौ ॥६४६॥
महाभद्राऽथ तं भावं श्रीगर्भाय महीभुजे । जगाद कमलिन्यै च, जातो हर्षस्तयोर्महान् ॥६४७॥
दत्तस्ताभ्यां भगवतः, स महाभद्रया सह । सततं याति तत्पार्श्वे, कुरुतेऽभ्यासमागमे ॥६४८॥
व्याचक्षाणेऽन्यदाऽऽचार्ये, धर्मं शृण्वत्सु देशनाम् । महाभद्रा-सुललिता-पुण्डरीकेषु भाविषु ॥६४९॥
लोके धर्मकथाऽऽक्षिप्ते, बलकोलाहलो मम । समुल्ललास तच्छ्रुत्वा, पर्षदुत्कर्णिताऽखिला ॥६५०॥
ततः सुललिता प्राह, महाभद्रामिदं तु किम् । सा प्राह नास्मि जानामि, जानाति भगवान् परम् ॥६५१॥
अथ प्रभुः सुललिता-पुण्डरीकप्रबुद्धये । इमं रूपकगूढार्थमाचचक्षे विचक्षणः ॥६५२॥
महाभद्रे ! न जानीषे, ख्यातेयं नृगतिः पुरी । महाविदेहरूपोऽयं, हट्टमार्गोऽत्र विश्रुतः ॥६५३॥
चौरः संसारिजीवोऽत्र, सलोप्त्रो दाण्डपाशिकैः । राज्ञे क्रूराशयैः कर्मपरिणामाय दर्शितः ॥६५४॥
तेन वध्यतयाऽऽज्ञप्तः, पृष्ट्वा भार्यां च बान्धवान् । कोलाहलैः प्रसृमरैर्वेष्टितो राजपूरुषैः ॥६५५॥
बहिः पुर्या विनिस्सार्य, हट्टमार्गस्य मध्यतः । नीत्वा वध्यस्थले पापिपञ्जरे मारयिष्यते ॥६५६॥
श्रूयते कर्णनिर्घाती, सोऽयं कोलाहलो महान् । प्राप्ता सुललिताऽऽश्चर्यं, तत् श्रुत्वाऽऽह प्रवर्तिनीम् ॥६५७॥

नृगतिर्नगरी नेयं, ननु शङ्खपुरं ह्रदः । वनं चित्तरमं चेदं, हट्टमार्गो न विस्तृतः ॥६५८॥
न कर्मपरिणामोऽत्र, राजा श्रीगर्भ एव तु । अवद्द भगवान् बुद्धे ! किमित्येवं प्रभाषते ॥६५९॥
भगवानाह जानीषे, परमार्थं न मे गिराम् । भद्रेऽगृहीतसङ्केता, ततस्त्वमसि निश्चितम् ॥६६०॥
सा दध्यौ हा ममाप्यन्या, कृता भगवताऽभिधा । स्थितेति विस्मिता भावं, महाभद्रा त्वलक्षयत् ॥६६१॥
नूनमेष महापापो, निर्दिष्टो नरकं गमी । जीवो भगवता तस्याः, सञ्जाता महती कृपा ॥६६२॥
पप्रच्छ भगवन्तं सा, मुच्येताऽसौ कथञ्चन । स प्राह दर्शनात् तेऽस्य, मोक्षः स्याच्छ्रयणाच्च नः ॥६६३॥
महाभद्राऽऽह भगवंस्तद्, गच्छाम्यस्य संमुखम् । भगवानाह गच्छाशु, सफलोऽयं तवोद्यमः ॥६६४॥
ततः कृपापरा याता, महाभद्रा मदन्तिकम् । उक्तश्चाहं तया त्राणं, भज भद्र ! सदागमम् ॥६६५॥
नो चेदाभ्यन्तरं चौरं, नीत्वा त्वां पापिपञ्जरे । कदर्थयिष्यन्ति कर्मपरिणामस्य पूरुषाः ॥६६६॥
इत्युक्तवत्या नीतोऽहं, तया भगवदन्तिकम् । दृष्टश्चौराकृतिश्चैवं, वध्यः सकलपर्षदा ॥६६७॥
पश्यतो भगवन्तं मेऽनाख्येयसुखमजनात् । मूर्च्छाऽऽगताऽथ शुद्धयाप्तौ, मयाऽसौ शरणीकृतः ॥६६८॥
आश्वासितो भगवता, मा भैषीरित्यहं ततः । मत्तोऽमी राजपुरुषा, दूरीभूताश्च तद्भिया ॥६६९॥
ततो विश्रम्भमाप्तोऽहं, पृष्टो व्यतिकरं त्वया । कथितश्च मया स्वीयवृत्तान्तो विस्तरादयम् ॥६७०॥
वार्ता समन्तभद्रादेस्त्वत्प्रतीताऽपि योदिता । सा त्वत्प्रत्ययसिद्ध्यर्थं, तज्जातः प्रत्ययस्तव ॥६७१॥
सा प्राह बाढं जातो मे, प्रत्ययो वचने तव । परं त्वं चक्रवर्ती चेत्, किमीदृगिति मे वद ॥६७२॥
स प्राह भद्रे ! युवयोः, प्रतिबोधाय निर्मितम् । मयेदं तास्करं रूपं, प्रोक्तं भगवता यतः ॥६७३॥
भवतां पुरतश्चौर्यं, समुद्दिश्याहमान्तरम् । चौरः संसारिजीवोऽयं, वध्यो नीयत इत्यहो ॥६७४॥
मया गतायां च महाभद्रायां मम सम्मुखम् । तद्दर्शनात् प्रबुद्धेन, मनसीदं विचिन्तितम् ॥६७५॥
यद्यप्येषा महाभद्रा, जानात्येव गुरूदितम् । प्रज्ञाविशाला सकलं, चौर्यमाभ्यन्तरं मम ॥६७६॥
वार्ताया गन्धमप्यस्या, वेत्त्यद्यापि तथाऽपि न । अगृहीतार्थसङ्केता, मुग्धा सुललिता ततः ॥६७७॥
विप्रत्ययो भवेद् दृष्ट्वा, रूपं मे चक्रवर्तिनः । सदागमवचस्यस्या, उक्तव्यत्ययशङ्कया ॥६७८॥
किं चासौ पौण्डरीकोऽपि, प्रतिबुद्धो भविष्यति । एतन्मदीयवृत्तान्तं, श्रुतिद्वारैव भावुकः ॥६७९॥
इति ध्यात्वा कृतं रूपमन्तश्चौर्यस्य सूचकम् । वैक्रियर्द्ध्या बहिरपि, स्फुटमेवंविधं मया ॥६८०॥
जगौ सुललिता कीदृग्, भावचौर्यं कृतं त्वया । कथं वा परवृत्तान्तं, जानासीत्यखिलं वद ॥६८१॥
अथानुसुन्दरोऽवादीदन्त्यग्रैवेयकादहम् । सुकच्छविजये क्षेमपुर्यां जातो महोदयः ॥६८२॥
अत्रान्तरे महामोहादयः प्रत्यर्थिनो मम । भवितव्यतया लब्ध्वा छलं प्रोत्साहिता इति ॥६८३॥
दूरस्थो यावदेषोऽस्ति, सम्यक्त्वादनुसुन्दरः । तावत् सर्वबलं कृत्वा, यतध्वं स्वार्थसिद्धये ॥६८४॥
अन्यथा स्वबलं लब्ध्वा, प्रागवदेष भविष्यति । बाधाकृद् वस्तदधुना, किङ्करीक्रियतामयम् ॥६८५॥
ततस्तत्प्रेरितैर्बाढं, वल्गद्भिरनियन्त्रितैः । वशीकृतस्तैराबाल्यादहं तन्मयतां गतः ॥६८६॥
ततस्तैः स्वीयवीर्येण कृतः पापपरायणः । कौमारे वर्तमानोऽहं, मद्यमांसरतोऽभवम् ॥६८७॥

प्रसह्य पारदार्यादौ, प्रवृत्तो यौवने प्रभुः । चक्रित्वे सेविता दोषाः, पापद्रव्यायाः सहस्रशः ॥६८८॥
ततो लब्धप्रचारैस्तैर्नितरां मलिनीकृता । द्विषद्भिः चित्तवृत्तिर्मे, सुहृत्सैन्यं तिरस्कृतम् ॥६८९॥
तिरोहितं च क्षान्त्यादिशुच्यन्तःपुरमान्तरम् । राज्याद् बहिष्कृतश्चाहं कर्मवीर्यं प्रकाशितम् ॥६९०॥
तदा पापोदयो दीप्तो, मोहसैन्यं प्रवल्गितम् । जातानि तत्पुरादीनि, वो(चो)ढा सिन्धुः प्रमत्तता ॥६९१॥
विस्तृतं तद्विलसितं पुलिनं मण्डपो नवः । उद्भूतश्चित्तविक्षेपस्तृष्णाऽभूद् वेदिकाऽद्भुता ॥६९२॥
संस्कृतं च विपर्यासविष्टरं परिपोषिता । अविद्याऽऽख्या गात्रयष्टिर्महामोहेन भूभुजा ॥६९३॥
सर्वथैव नवीभूता, सामग्री सकला द्विषाम् । पर्यालोचस्ततोऽमीषां जातः स्वेष्टफलाश्रयः ॥६९४॥
जगाद तत्र विषयाभिलाषः सचिवाग्रणीः । दृष्टदाहाः पुरा यूयं किन्तु वः कथ्यतेऽधुना ॥६९५॥
स्वक्षतिं प्राक्तनीं प्रेक्ष्य, मन्दादरकृताद् रणात् । युष्माकं साम्प्रतं कर्तुं युक्तो मन्दोऽत्र नादरः ॥६९६॥
तीव्रादरेण तद् यूयं, यतध्वमधुनाऽखिलाः । यथा निष्कण्टकं राज्यं, भवेदाकालनिश्चलम् ॥६९७॥
प्रतिभातं वचस्तेषां मन्त्रिणस्तत् ततश्च ते । तस्योपदेशमाध्य, प्रेरयामासुराशु माम् ॥६९८॥
तैः कर्मपरिणामस्य, क्षेत्रस्थं वर्णोद्भवम् । अशस्ताख्यं द्रव्यजातं, ग्राहितोऽहं स्वयं बहु ॥६९९॥
तैरेव ज्ञापितः कर्मपरिणामस्य भूभुजः । अहं चौरतया तेनादिष्टमेव विडम्ब्यताम् ॥७००॥
मार्यतां दुःखमारेण नीत्वा द्राक् पापिपञ्जरे । मुदितास्ते दुरात्मानस्तदाकर्ण्य प्रभोर्वचः ॥७०१॥
ततश्च तैर्विलिप्तोऽहं, कर्माणुमलभस्मना । गात्रे गैरिकहस्तैश्च, चर्चितो राजसैस्ततैः ॥७०२॥
श्यामीकृतस्तृणमषीपुण्ड्रकैस्तामसैस्तथा । कर्णवीरस्रजा रागवीचिनाम्न्या विनाटितः ॥७०३॥
मूर्ध्नि पापौघसूर्पेण, हृदये घूर्णमानया । शरावमालया भ्रान्तिसन्तत्या च विडम्बितः ॥७०४॥
स्वरूपे निहिताशस्तकर्मलोप्त्रो गजोपमे । आरोपितोऽसदाचाराभिधे महति रासभे ॥७०५॥
क्रूराशयैर्यमसमैर्वेष्टितो राजपूरुषैः । कोलाहलैः कषायाख्यडिम्भानां प्रविसृत्वरैः ॥७०६॥
श्रूयमाणेन विरसडिण्डिमध्वनिना तथा । शब्दादिभोगसंज्ञेन, निन्दया च विवेकिनाम् ॥७०७॥
बाह्यलोकविलासेन, खलहासेन भूयसा । निःसारितो वध्यभूमेः, सम्मुखं शून्यमानसः ॥७०८॥
महाविदेहरूपेऽस्मिन्, हट्टमार्गे सुविस्तृते । आनीतो देशमेनं स्वदेशदर्शनकैतवात् ॥७०९॥
श्रुतो युष्माभिरुच्चैर्मद्बलकोलाहलस्ततः । आगता मे महाभद्रा, सम्मुखं विपुलाशया ॥७१०॥
इतश्चाहं परित्यज्य, स्वसैन्यं पृष्ठतोऽखिलम् । वृतो नृपैः कतिपयैरुद्यानमिदमागतः ॥७११॥
रक्ताशोकतले यावत्, स्थितस्योत्तीर्य वारणात् । राजपुत्रा विनीता मे, दर्शयन्ति वनश्रियम् ॥७१२॥
आगच्छन्ती मया तावन्महाभद्रा विलोकिता । तस्यां ममज्ज मे दृष्टिर्निवृत्य विषयान्तरात् ॥७१३॥
ववर्ष स्नेहपीयूषं, तस्यां मग्ना च दृग् मम । मयि स्नेहं दधौ पूर्वाभ्यासादेषाऽपि निःस्पृहा ॥७१४॥
ममाभ्यर्णमथ प्राप्ता, स्मरन्ती भगवद्वचः । अयं नरकगामीति, करुणापूर्णमानसा ॥७१५॥
ततः कदम्बमुनित्वेऽस्या(?), गुणधारणजन्मनि । चित्तार्पणान्मया भूयो, विनयाद्यनुशीलनात् ॥७१६॥
कृतश्चारुविमर्शोऽयं, केयं भगवती ननु । दृष्टमात्राऽपि याऽऽह्लादं, मानसे वितनोति मे ॥७१७॥

वपुर्निर्वापयत्यक्ष्णोः, पीयूषमभिवर्षति । ततोऽहं प्रणतोऽमुष्यै, धर्मलाभमयं ददौ ॥७१८॥
जगाद च महाराज ! मानुष्ये मोक्षकारणे । प्राप्तेऽन्यत्र न गन्तुं ते, युक्तमुन्मार्गसंश्रयात् ॥७१९॥
नीयमानस्य चौरस्य, वध्यस्थाने स्वमन्तुना । किं राज्यं के विलासास्ते, किं वा स्वास्थ्यं विचिन्तय ॥७२०॥
किं च मद्दर्शनात् तस्या, जाता जातिस्मृतिस्तदा । सर्वं सोदन्तमाक्रन्दमुनिकालात् ततोऽस्मरत् ॥७२१॥
उत्पन्नमवधिज्ञानं, शुभभावात् तदाश्रयात् । तेन दृष्टं ममाप्युच्चैर्भगवत्या विचेष्टितम् ॥७२२॥
ततोऽसावाह राजेन्द्र !, किं न स्मरसि यत् तदा । लालितः प्रौढलीलाभिर्ममाग्रे गुणधारण ! ॥७२३॥
क्षान्त्याद्यन्तःपुरं प्राप्य, परमानन्दमेदुरः । भावराज्ये स्थितो यत् त्वं, तत् किं नु तव विस्मृतम् ? ॥७२४॥
किं न ते स्मृतिमायाति ? विमलाचार्यभारती । भवप्रपञ्चो निखिलः, प्रोक्तोऽनन्तोऽपि ते यया ॥७२५॥
यत्प्रसादात् त्वया प्राप्तं, सुखं ग्रैवेयकादिषु । सदागमः स ते त्राणं, तत् प्रबुद्ध्यस्व मा मुहः ॥७२६॥
तवैवाहं प्रबोधाय, करुणार्द्रा समागता । विहाय चित्तशून्यत्वमन्तस्तत्त्वं विलोकय ॥७२७॥
अत्रान्तरे च प्रस्तावं, ज्ञात्वा मत्सम्मुखं पुनः । सम्यग्दर्शनसद्बोधावागन्तुं चक्रतुर्मनः ॥७२८॥
दुष्टान्तरारिवर्गेण, संरुद्धौ तमसा पथि । विकुर्वितेन मे पार्श्वे, नागन्तुं शक्नुतः स्म तौ ॥७२९॥
सूर्यकान्तसमे दीप्ते, जीववीर्यवरासने । क्षीणं तमो भगवतीवाक्यसूर्यांशुभिश्च तत् ॥७३०॥
आयोधनं ततो लग्नं, चित्तवृत्तौ बलद्वये । सम्यग्दर्शनसद्बोधौ, हत्वाऽरीन् मामुपागतौ ॥७३१॥
ध्यातं मया भगवती, किमेवा परिजल्पति । ई(ऊ)हापोहं गतस्यैवं, जातिस्मृतिरभून्मम ॥७३२॥
गुणधारणकालीना, स्मृताऽवस्था शुभाशयात् । ततः सद्बोधमित्रं मामवधिः समुपागतः ॥७३३॥
असंख्येया मया दृष्टास्तद्बलाद् द्वीपवार्धयः । भवप्रपञ्चोऽसंख्येयः, साक्षादेव विलोकितः ॥७३४॥
सिंहाचार्यभवाभ्यस्तं, सर्वैरतिशयैः सह । निर्मलं पूर्वपर्यन्तं, प्रादुर्भूतं श्रुतं मम ॥७३५॥
स्मृतः संसारविस्तारो, निर्मलाचार्यकीर्तितः । असंख्येयः स्फुटं दृष्टस्तदारात्तु भवभ्रमः ॥७३६॥
धृत्वाऽहं तस्कराकारं, ततः पूर्वोक्तकारणात् । इहागतस्तदारात् तु, वार्ता ज्ञातैव ते मम ॥७३७॥
ततो भद्रे सुललिते !, ज्ञात्वा मदनमञ्जरीम् । त्वां प्रबोधयितुं मुग्धां, जातस्नेहकृपाभरः ॥७३८॥
बहुमानाद् भवत्यस्याः, सर्वज्ञागमगोचरात् । तपस्विन्याः क्लिष्टकर्मक्षय इत्यवधारयन् ॥७३९॥
प्रभोः सदागमस्यास्य, प्रभावादखिलं ह्यदः । अहं वेद्मीति जनयन्, बहुमानं सदागमे ॥७४०॥
सङ्क्षेपतोऽपि षण्मासवाच्यं माहात्म्यतः प्रभोः । सर्वं चरित्रं प्रहरत्रयेण स्म वदामि ते ॥७४१॥
तदिदं भावचौर्यं मे, ममेदृक् च विडम्बना । एवं च भद्रे ! जानामि, वृत्तान्तं स्वपराश्रयम् ॥७४२॥
श्रुत्वा चेदं सुललिता, विस्मिता भाविता हृदि । पौण्डरीकोऽपि भावार्थं, जग्राहैतद्गतं मनाक् ॥७४३॥
अवादीचार्य ! किञ्चित्तद्, वृत्तावस्ति तवाधुना । ततोऽनुसुन्दरेणोक्तं, यावत् संवेगमागतः ॥७४४॥
प्रक्रान्तोऽहं चरित्रं भो वक्तुं स्वं भवतां पुरः । तावच्चारित्रधर्मोऽसौ, चलितो मम सम्मुखम् ॥७४५॥
तेन चागच्छता चारूकृतं सात्त्विकमानसम् । नगरं शुभ्रतां नीतो, विवेकगिरिपर्वतः ॥७४६॥
शिखरं चाप्रमत्तत्वं, कृतमुच्चैस्तरां शुचि । भूयोऽपि भूषितं जैनपुरमुत्तोरणावलि ॥७४७॥

स च चित्तसमाधानमण्डपः परिमण्डितः । सा च निःस्पृहता वेदिर्भूयः सज्ञा विनिर्मिता ॥७४८॥
कृतं तच्चोल्लसत्कान्ति जीववीर्यं वरासनम् । सर्वशक्त्या निजं सैन्यं, निखिलं परितोषितम् ॥७४९॥
महामोहबलं लग्नं, तस्य चागच्छतः पथि । सर्वप्राणेन तद् युद्धं, द्वयोर्दृष्टं स्फुटं मया ॥७५०॥
ततः सम्यक्त्वसद्बोधयुक्तेन स नृपो मया । जातः प्रदत्तावष्टम्भो, जयलक्ष्मीनिकेतनम् ॥७५१॥
चिरन्तनं हतारातिर्गृहीत्वाऽन्तःपुरं ततः । चारित्रधर्मराजेन्द्रो मदभ्यर्णमुपागतः ॥७५२॥
द्विषस्ते हृतसर्वस्वाः किञ्चिच्छेषस्वजीविताः । लीनास्तिष्ठन्त्यदश्चित्तवृत्तावस्ति ममाधुना ॥७५३॥
अन्यच्च त्रिजगद्वन्द्यं, प्रपद्य जिनभाषितम् । लिङ्गं सम्प्रति बन्धूनां, वर्गः पोष्यो मयाऽन्तरः ॥७५४॥
एवं च वदता तेनानुसुन्दरमहीभुजा । संहृतं तास्करं रूपं, चक्रिरूपं स्फुटीकृतम् ॥७५५॥
कृतसङ्केतभावेन, गता चौरविडम्बना । आगता मन्त्रिसामन्ताः, प्रोक्तस्तेभ्यो निजाशयः ॥७५६॥
प्राप्तकालतया तेषां, प्रतिभातः स मानसे । ततः पुरन्दरायादाद्, राज्यं चक्री स्वसूनवे ॥७५७॥
अर्हत्पूजादिकृत्यं च, निःशेषं तेन निर्मितम् । सपौरान्तःपुरो राजा, श्रीगर्भो निर्गतः पुरात् ॥७५८॥
कृता च तेन सर्वेषां, प्रतिपत्तिर्निजोचिता । पुनः सम्मिलिता पर्षत्, प्रवृत्तः पृथुरुत्सवः ॥७५९॥
दृष्ट्वाऽद्भुतं सुललिता, क्षणात् तादृक् चमत्कृता । सञ्जातः पौण्डरीकोऽपि, प्रीतो विस्मितलोचनः ॥७६०॥
अथातिप्रार्थिते सूरौ, दीक्षां दातुं समुद्यते । राजपुत्रीं समुद्दिश्य, प्राह भूयोऽनुसुन्दरः ॥७६१॥
न जातः किं तवाद्यापि, बोधः सुललितेऽनघे । यद् दोलायितचित्ता त्वं, लक्ष्यसे चकितेक्षणा ॥७६२॥
तद्बोधार्थमयं भद्रे, मया निर्वेदकारकः । स्वीयः प्रकीर्त्तितः सर्वः, प्रपञ्चो भवगोचरः ॥७६३॥
तदनेन श्रुतेनापि, किं ते चित्ते न जायते ? । संसारचारके पूर्णे, निर्वेदो दुःखराशिभिः ॥७६४॥
पुरे संव्यवहाराख्ये, मयोक्तं स्वविडम्बनम् । यत्र तत् किं त्वयाऽलक्षि, यद् दधासि भवे रतिम् ॥७६५॥
एकेन्द्रियादिभेदेषु, यश्च तिर्यक्षु कीर्तितः । मयाऽनुभूतो दुःखौघः, स त्वया किं न भावितः ॥७६६॥
यत् त्वं विलम्बसेऽद्यापि, त्यक्तुं संसारचारकम् । किं वा कथानिकामात्रमिदं ते प्रतिभासते ॥७६७॥
मोक्षसाधनयोग्येऽपि, लब्धे मनुजजन्मनि । हिंसाक्रोधवशेनाप्ता, यन्मया दुःखसन्ततिः ॥७६८॥
तथा मानमृषावादस्तेयमायापरायणः । लोभमैथुनदोषान्धो, यदहं भ्रान्तवान् भवम् ॥७६९॥
तदप्याकर्ण्य चित्तं ते, यदि न द्रुतिमागतम् । कठोरं तदहं मन्ये, वज्रसारेण निर्मितम् ॥७७०॥
यत्र बुद्धा मया प्रोक्तौ, दुष्टौ मोहपरिग्रहौ । श्रुत्वाऽगृहीतसङ्केतेत्युक्ता तेनासि भूरिशः ॥७७१॥
स्पर्शनादीन्द्रियाणां यः, प्रोक्तो, बाले जडे तथा । मन्दे जडेऽतिविरसो, विपाको बालिशेऽपि च ॥७७२॥
सोऽपि चेन्न त्वया बुद्धो, वैराग्यफलशून्यया । काष्ठभूतमहं मन्ये, तन्नूनं तव मानसम् ॥७७३॥
इन्द्रियाणां जयाज्जातं, मनीषिणि विचक्षणे । यद् बुद्धे चोत्तमे चैव, कोविदे च यशः शुचि ॥७७४॥
तदाकलय्य यो नाम, संसारान्न विरज्यते । ततोऽधिको जगत्यस्ति स्वार्थभ्रष्टो न कश्चन ॥७७५॥
चित्तवृत्तिस्थितं यत् ते, मया प्रोक्तं बलद्वयम् । आभ्यन्तरं सुहृद्बन्धुसमानं मुग्धमानसे ! ॥७७६॥
तद्विलासमपि श्रुत्वा, यदि न प्रतिबुद्ध्यसे । त्वद्बोधकरणोपायस्ततः खकुसुमोपमः ॥७७७॥

श्रुत्वा गरिष्ठां शिष्टत्वनिष्ठां कानकशेखरीम् । आलोच्य तादृशं धर्म्यमुत्साहं नारवाहनम् ॥७७८॥
विमलं विमलस्येन्दुज्योत्स्नावच्च विजृम्भितम् । त्यागं हरिनरेन्द्रस्य, ध्यात्वा विस्मयकारणम् ॥७७९॥
विवेकमकलङ्कस्य, निष्कलङ्कं विचिन्त्य च । श्रुत्वा मुनीनां वैराग्यकारणानि च नैकधा ॥७८०॥
यदि चित्तं न ते बाले !, विरक्तं भववासतः । ततः कांकटुकप्राया, वर्तसे नात्र संशयः ॥७८१॥
इत्थं ह्यबुध्यमाना त्वं, न रोषं गन्तुमर्हसि । वाचाऽगृहीतसङ्केतेत्युच्यमाना बुधैर्जनैः ॥७८२॥
बाले ! मदनमञ्जर्या, दशायां यन्मया सह । भोगास्त्वया विलसिताः, पुण्योदयसमर्पिताः ॥७८३॥
भवत्या विस्मृतास्ते किं, यच्च बुद्धा जिनागमे । कुलन्धरान्विता कन्दमुनीन्दोस्तत्र वेत्सि किम् ? ॥७८४॥
प्राह यं विमलाचार्यः, केवली प्रकटाक्षरैः । भवप्रपञ्चमनन्तं, न विज्ञातस्त्वया स किम् ? ॥७८५॥
तदुक्तमेव संसारविस्तारं प्रत्यपादयम् । अमुना वाग्विलासेन, बुबोधयिषया तव ॥७८६॥
एकरूपोऽपि संसारिजीवोऽहं प्रविनाटितः । संसारे नाटकाकारे, नानाकारैः स्वकर्मणा ॥७८७॥
तदेनमपि चेच्छ्रुत्वा, महाव्यतिकरं मम । न निर्विण्णाऽसि संसारात्, तत् कुर्मः कां प्रतिक्रियाम् ॥७८८॥
नगराण्यन्तरङ्गाणि, यानि ये तेषु भूभुजः । तेभ्यो दश तत्कन्याः, प्रत्येकं तद्गुणाश्च ये ॥७८९॥
दिव्यः क्षान्त्यादिकन्यानां, विवाहो यश्च कीर्तितः । तत्राष्टौ मातरो याश्च, व्युत्पत्त्यर्थं निवेदिताः ॥७९०॥
तदेतदखिलं श्रुत्वा, यदि बाले ! न बुद्ध्यसे । तदा पाषाणभूतायास्तव किं कथ्यतेऽधिकम् ॥७९१॥
किं न स्मरसि तन्मुग्धे ! निर्मलाचार्यसन्निधौ । मत्प्रेमपारतन्त्र्याद् यत्, प्रतिपन्नाऽसि संयमम् ॥७९२॥
कृत्वा ततस्तपः स्वर्गे, प्राप्ताऽसि सुखसन्ततिम् । इहागता परिभ्रम्य, भूयोऽपि भवचक्रके ॥७९३॥
अपार्द्धपुद्गलावर्त्तं, सम्यग्दर्शनदूषणात् । जिनाद्याशातनातश्च, यद् भ्रान्तोऽहं भवोदधौ ॥७९४॥
चतुर्दशाऽपि पूर्वाणि, विज्ञाय मदगौरवात् । यच्च भूयो निगोदादौ, गत्वाऽहं दुःखितोऽभवम् ॥७९५॥
तदप्याकर्ण्य चित्तं ते, नाभूत् किं रसपिच्छलम् । यत् संवेगाङ्कुरोद्भेद, इहाद्यापि न दृश्यते ॥७९६॥
सूक्ष्मबोधेन वाक्यार्थं, मामकीनमवेहि तत् । बालिके ! मा विलम्बस्व, श्रमं मे सफलीकुरु ॥७९७॥
तत्रानुसुन्दरनृपे, वदत्येवं स मूर्च्छितः । पौण्डरीकः पपातोर्व्यां, जाता पर्षत् ससंभ्रमा ॥७९८॥
श्रीगर्भो व्याकुलीभूतः, शोकं कमलिनी ययौ । आश्वासितोऽनिलैः सोऽथ, प्रबुद्धः पितरं जगौ ॥७९९॥
अनुसुन्दरराजोऽयं, स्वस्य पूर्वं त्वदागमात् । वैक्रियं तास्करं रूपं, बिभ्रत् प्रोचे भवभ्रमम् ॥८००॥
अनाख्येयस्ततोऽभून्मे, बुद्ध्यमानस्य सम्मदः । चैतन्यनिःसहस्याथ, जाता जातिस्मृतिः स्फुटा ॥८०१॥
प्राग्भवेऽभूवमस्याहं, मित्रं नाम्ना कुलन्धरः । तदा भवप्रपञ्चोऽस्य, श्रुतो निर्मलसूरितः ॥८०२॥
स एवायमनेनेत्थमाख्यात इति भावनाद् । विरक्तोऽहं भवावासादनुजानीत तेन माम् ॥८०३॥
येन गृह्णाम्यहं दीक्षामनेनैव सहाद्भुताम् । तदाकर्ण्य प्ररुदिता, कमलिन्युग्रदुःखतः ॥८०४॥
प्राह श्रीगर्भराजोऽथ, मा रोदीर्देव्ययं यतः । शुद्धधर्मकरो जातः, स्वप्नस्यैवानुसारतः ॥८०५॥
तन्नास्य धारणं युक्तमनुव्रजनमावयोः । घटते किन्तु निर्मिथ्यस्नेहसूचनचञ्चुरम् ॥८०६॥
बालश्चेत् कुरुते धर्ममेष भोगोर्मिसम्मुखः । स्थातुं न युक्तं तद्भोगोत्तीर्णयोरावयोर्भवे ॥८०७॥

ततः कमलिनी प्राह, प्रतिभातमिदं मम । चारूदितं त्वया राजन् !, युक्तमेतत् किलावयोः ॥८०८॥
ततोऽनुज्ञाय पुत्रं तं, तौ देवीक्षितिवासवौ । ग्रहीतुमुद्यतौ दीक्षाममूतां दृढनिश्चयौ ॥८०९॥
अथ भूपसूता सा तैरनुसुन्दरभाषितैः । द्राविता प्रेक्ष्य चोद्भ्रान्ता, पुण्डरिकादिचेष्टितम् ॥८१०॥
प्रत्यब्रवीन्महाभद्रां, साऽनुतापा कृताञ्जलिः । किं कृतं प्राग् मया पापं, येन जाताऽहमीदृशी ॥८११॥
धन्यो राजसुतोऽयं यो, बुद्धो भवकथामिमाम् । श्रुत्वा पापा न बुद्ध्येऽहं बोद्धुकामाऽपि किं ततः ॥८१२॥
त्रयाणामपि धन्यानां, प्रत्ययो ज्ञानपूर्वकः । एषां स्फुटः प्रादुरभूदनुसुन्दरवाक्यतः ॥८१३॥
अहं पुनर्न जानेऽस्मिन्, मामुद्दिश्य वदत्यपि । शून्या ग्रामेयकाकारा, किं करोम्यन्धसन्निभा ॥८१४॥
महाभागे ! स्वयं ज्ञात्वा, पृष्ट्वा यद्वा सदागमम् । तदिदं कस्य पापस्य, चेष्टितं मेऽखिलं वद ॥८१५॥
ततस्तां तादृशीं दृष्ट्वा, बाष्पपिच्छललोचनाम् । कृपार्द्रः क्षितिभृत्पुत्रीमब्रवीदनुसुन्दरः ॥८१६॥
मुग्धे ! जिज्ञासितं भावमहमेव ब्रवीमि ते । भगवत्या श्रमितया, सृतमत्र प्रयोजने ॥८१७॥
गुणधारणराजेन, मया मदनमञ्जरी । सार्द्धं प्रव्रजिताऽभूस्त्वं, तदाऽभ्यस्तः क्रियाभरः ॥८१८॥
तप्तं त्वया तपस्तीव्रं, धृतेयं किन्तु दुर्मतिः । इष्टं यदेकं तत् कार्यं, किं प्रपञ्चेन भूयसा ॥८१९॥
ततः स्वाध्यायपाठस्ते, हृदये न सुखायितः । रुचिता वाचना नोच्चैः, प्रच्छना नानुशीलिता ॥८२०॥
न परावर्तनाऽभीष्टा, नानुप्रेक्षाऽप्यनुष्ठिता । न धर्मदेशना दत्ता, प्रचला परिशीलिता ॥८२१॥
स्वाध्यायोद्वेगतो मौनव्रतमेवादृतं परम् । न तत्राभिनिवेशोऽभून्न कृता प्रत्यनीकता ॥८२२॥
नान्तरायः कृतो ज्ञाने, न तद्घातोऽपि निर्मितः । तत्प्रद्वेषो न विहितो, न तस्याकारि निह्नवः ॥८२३॥
केवलं ज्ञानशैथिल्यात्, प्रमादाद् दुर्धिया तया । कृता लघीयसी सेयं, श्रुतस्याऽऽशातना त्वया ॥८२४॥
यत्प्रभावादसङ्ख्येयं, कालं भ्रान्ता भवोदधौ । जाता चैवंविधाऽसि त्वं, जडधीरविशेषवित् ॥८२५॥
भावाः किं चानुवर्त्तन्ते, प्राग्भवाभ्यासतोऽङ्गिनाम् । पुरुषद्वेषिणी जाता, यत् त्वं मदनमञ्जरी ॥८२६॥
तथेहापि तथाभावाद्, ब्रह्मचर्यैकनिष्ठिता । उच्चैराकारिताऽसि त्वं, ब्राह्मणीति सखीजनैः ॥८२७॥
तत् किं मिलति ते वृत्तं, प्रोचे सुललिता ततः । आर्य ! किं न मिलत्यत्र, भवद्वचनविस्तरे ॥८२८॥
केवलं मन्दभाग्याऽहं, तिष्ठामि तमसा वृता । वितन्यमानेऽप्यालोके, त्वद्वचोरविरश्मिभिः ॥८२९॥
इत्युक्त्वा कर्मपङ्कस्य, क्षालनायैव बद्धधीः । प्रवृत्ता वर्षितुं बाला, विस्तारि नयनोदकम् ॥८३०॥
ततोऽनुसुन्दरः प्रोचे, मुञ्च खेदं नृपाङ्गजे । क्षीणप्रायान्तरायाऽसि, कुरु भक्तिं सदागमे ॥८३१॥
तत्त्वज्ञानमदो भक्तिमूलमेव हि देहिनाम् । धन्याऽसि त्वं समायाता, या सदागमसन्निधौ ॥८३२॥
ततः सुललिताऽमीभिर्वचोभिः पाविताशया । सदागमोऽयमित्युच्चैः, पतिताऽऽचार्यपादयोः ॥८३३॥
जगाद च जगन्नाथ ! त्वमेव शरणं मम । अज्ञानपङ्कमग्नायास्त्वमेवोद्धारकारकः ॥८३४॥
सदागमस्य माहात्म्यात्, ततः संवेगगौरवात् । चेतःप्रह्वतया चाऽस्या, बहु कर्म क्षयं गतम् ॥८३५॥
जाता जातिस्मृतिर्दृष्टो, वृत्तान्तः प्राग्भवाश्रयः । पपातोत्थाय हृष्टाऽथ, साऽनुसुन्दरपादयोः ॥८३६॥
जगाद च प्रसादात् ते, भगवत्सन्निधेस्तथा । जातिस्मृतिर्ममोत्पन्ना, निर्विण्णाऽस्मि भवोदधेः ॥८३७॥

मन्दभाग्यामपि भवान्, भगवांश्चोद्दधार माम् । ततोऽनुसुन्दरः प्रोचे, गुणो भगवतो ह्ययम् ॥८३८॥
स्वभक्तमुद्धरत्येष, लोकमार्ये ! न संशयः । बद्धमप्यात्मचौर्येण, यं एवं माममोचयत् ॥८३९॥
आनीतो वर्त्मनाऽनेन, नरकप्रस्थितोऽप्यहम् । पापिष्ठा अपि भक्त्याऽस्य, मुच्यन्ते नात्र संशयः ॥८४०॥
कार्या त्वया न कृच्छ्रेण, बुद्धाऽस्मीत्यवभावना । अकलङ्कादिभिः पूर्वं, यत्नाहमपि बोधितः ॥८४१॥
तथा भव्यतया स्वस्य, पापकर्मव्यये सति । त्वत्तोऽपि ह्यतिकृच्छ्रेण, प्रबुद्धोऽहं जिनागमे ॥८४२॥
कालादिहेतुभिः पापं; यदा जन्तोर्विलीयते । तदाऽसौ बुध्यते तत्त्वं, गुरवः सहकारिणः ॥८४३॥
ततः सुललिता प्राह, विगता मेऽवभावना । किन्तु दीक्षां समादास्ये, पित्रोराज्ञां विना कथम् ॥८४४॥
दीक्षानामापि न ग्राह्यमननुज्ञातया मया । प्रतिज्ञातमिदं ह्यस्ति, पूर्वं तातामबयोः पुरः ॥८४५॥
ततोऽनुसुन्दरः प्राह, माऽऽर्ये ! भैषीस्तवागतौ । पितरौ बहलः कोलाहलश्चात्रान्तरेऽजनि ॥८४६॥
सुमङ्गलान्वितश्चैत्ये, मनोनन्दनसंज्ञके । राजा मगधसेनोऽथ, प्रविष्टः सपरिच्छदः ॥८४७॥
नत्वाऽर्हन्तं तथाऽऽचार्यं, साधून् सुललितानतः । नत्वाऽनुसुन्दरनृपं, निषण्णोऽसौ तदन्तिके ॥८४८॥
सुमङ्गलाऽपि विहितनिःशेषप्रतिपत्तिका । स्थिता सुललितामूर्ध्न्याघ्रायाऽऽलिङ्गय तदन्तिके ॥८४९॥
आनन्दगद्गदगिरा, प्राह वत्से ! समुत्सुकौ । आवां त्वद्दर्शने त्यक्त्वा, राज्यं त्वत्पार्श्वमागतौ ॥८५०॥
न प्राप्नोति रतिं वत्से !, जनकस्ते त्वया विना । तव स्नेहानले चैव, जनो दंदह्यते सदा ॥८५१॥
वार्त्ताऽपि नावयोर्दत्ता, भवत्या तु कठोरया । अङ्गारोग्यादिसंसूचाकारी प्रेमाब्धिचन्द्रिका ॥८५२॥
ततः सुललिता प्राह मातः ! किं बहुभाषितैः । निर्मिथ्यो युवयोः स्नेहः, शीघ्रं व्यक्तीभविष्यति ॥८५३॥
अहं दीक्षां ग्रहीष्यामि, नावं संसारवारिधेः । ततो यदि युवां, मेऽथ, वारणं न करिष्यथः ॥८५४॥
ग्रहीष्यथस्तथा दीक्षां, निर्विकल्पं मया सह । यौष्माकीणस्तदा स्नेहः, प्रतीतिमुपयास्यति ॥८५५॥
राजा मगधसेनस्तच्छ्रुत्वा प्राह सुमङ्गलाम् । आदावेव बबन्धेयं, देवि ! वत्साऽऽवयोर्मुखम् ॥८५६॥
निर्बन्ध दृढं चित्तं, दीक्षायां च कुतोऽन्यथा । ईदृग्वचनविन्यासः, स्यादस्या मोहनाशकृत् ॥८५७॥
अनया साधु च प्रोक्तं, युक्तमेवाधुनाऽऽवयोः । सहानया प्रव्रजनं, निर्मिथ्यस्नेहसूचकम् ॥८५८॥
देवाज्ञैव प्रमाणं मे, प्राहेत्यथ सुमङ्गला । ततो हृष्टा सुललिता, पतिता पादयोर्द्वयोः ॥८५९॥
तया संक्षिप्य वृत्तान्तः कथितश्चानुसुन्दरः । चारित्रपरिणामोऽभूद्, भावतोऽपि ततस्तयोः ॥८६०॥
तावन्वमोदत गुरुस्ताभ्यां दीक्षार्थमर्थितः । अथोल्लसन्महानन्दमहोत्सवमनोहरम् ॥८६१॥
स्फुरज्ज्योतिर्दिगुद्योतिदेवसम्पातमद्भुतैः । मुखरं तूर्यनिर्घोषैर्भूरिभव्यैः समाकुलम् ॥८६२ ॥
मुनिवृन्दैस्तदापूर्णं, स्मयमानमिवाबभौ । अनुसुन्दरराजादिप्रव्रज्याऽवसरे वनम् ॥८६३॥
ततो मगधसेनश्च, श्रीगर्भश्च महीपती । राज्यं पुरन्दरायैव, रक्षायै ददतुः स्वयम् ॥८६४॥
विधिना तानि सर्वाणि, सूरिणा दीक्षितान्यथ । दत्ता संवेगवृद्ध्यर्थं, देशना च सुधोपमा ॥८६५॥
ययुस्तदन्ते स्वस्थानं, देवा लोकाश्च भाविताः । साध्व्योऽपि च महाभद्राऽन्विता गुरुनिदेशतः ॥८६६॥
अथादित्यो ययावस्तं, कृता चावश्यकक्रिया । स्वाध्यायलीनैर्मुनिभिः, प्रदोषश्चातिलङ्घितः ॥८६७॥

लब्ध्वाऽभ्यन्तरसाम्राज्यं, मन्वानः कृतकृत्यताम् । विशुद्धध्यानमारूढो, राजर्षिरनुसुन्दरः ॥८६८॥
ततो विशुद्धचमानाभिर्लेश्याभिः स महाशयः । आरुह्योपशमश्रेणीं, शान्तमोहः क्षणादभूत् ॥८६९॥
निर्याणकालं विज्ञाय, तस्मिन्नेव क्षणे स्थिताः । समाधिकारिणोऽभ्यर्णे, मुनयो गुरुशासनात् ॥८७०॥
अत्रान्तरे च तस्यायुः, समाप्तं स ततो वपुः । त्यक्त्वा सर्वार्थसिद्ध्याख्ये, विमानेऽभूत् सुरोत्तमः ॥८७१॥
अनुसुन्दरराजस्तं, ज्ञात्वा व्यतिकरं प्रगे । मिलितः सकलः संघो, विधिनाऽत्याजि तद्वपुः ॥८७२॥
कृता नरामरैः पूजा, तस्य तद्गुणरञ्जितैः । अनुसुन्दरवृत्तान्ते, तूर्णं जातेऽथ तादृशे ॥८७३॥
स्वधर्मदत्त्वरागेण, प्राग्भवस्नेहतस्तथा । चित्ते सुललिता साध्वी, मनाक् शोकेन पीडिता ॥८७४॥
तस्याः शोकापनोदाय, ततस्ते सूरिवासवाः । शृण्वत्सु सर्वसभ्येषु, वाचमेवं वितेनिरे ॥८७५॥
आर्ये ! न शोचनीयोऽसौ, नृशार्दूलो महाशयः । पूर्वकोट्यायुषा साध्यमह्नैकेनाप्यवाप यः ॥८७६॥
सर्वार्थसिद्धिं संप्राप्तो, नरकाभिमुखोऽपि यः ! स कथं शोच्यतामेति, धीरो ध्वस्तद्विषद्बलः ॥८७७॥
जीवन्नपि सतां शोच्यो, नरः संयमदुर्बलः । न पुनः संयमे धीरो, मृतोऽप्यानन्दभाजनम् ॥८७८॥
सद्धर्मधनयुक्तस्य, मरणेऽपि महोत्सवः । बिभेति मृत्योः स पुनर्यो धर्मधनवर्जितः ॥८७९॥
ज्ञान-दर्शन-चारित्र-तपोरूपाऽऽत्मजीवितम् । आराधनाचतुःस्कन्धा, यस्य स्यात् तस्य किं मृतम् ॥८८०॥
प्रक्षालिताघपङ्का ये, मृताः पण्डितमृत्युना । सतां ते हर्षदातारो, न तु शोच्याः कदाचन ॥८८१॥
सिद्धस्वकार्य इत्यार्ये !, न शोच्यस्तेऽनुसुन्दरः । अनुमोद्यः परं धर्मवीरः कल्याणभाजनम् ॥८८२॥
च्युत्वा स्थितिक्षयात् तस्माद्, पुष्करार्धस्य भारते । गान्धारराजपुत्रोऽसावयोध्यायां भविष्यति ॥८८३॥
नाम्ना चामृतसारोऽसौ, पद्मिनीहृदयप्रियः । लास्यत्युद्यौवनो दीक्षां, विपुलाशयसन्निधौ ॥८८४॥
कृत्वा तीव्रं तपो हत्वा, ततः कर्मकदम्बकम् । भवप्रपञ्चं संत्यज्य, शिवसद्मनि यास्यति ॥८८५॥
तत् सर्वदा प्रमोदस्य, कारणं भव्यदेहिनाम् । आर्येऽनुसुन्दरो नैव, शोकसन्तापकारणम् ॥८८६॥
पौण्डरीकमुनिः प्राह, प्रणम्यात्रान्तरे गुरून् । भावि वृत्तमिदं नाथैस्तस्य प्रोक्तं महात्मनः ॥८८७॥
चित्तवृत्तौ पुनर्भावि, किमिति प्रतिपाद्यताम् । गुरुराह भवे तत्रामृतसारमहात्मनः ॥८८८॥
क्षान्तिर्दया च ये कान्ते, मृदुता-सत्यते च ये । ऋजुता-चौरते ये च, ये ब्रह्मरति-मुक्तते ॥८८९॥
विद्या-निरीहते ये च, यच्च लीनं पुरा स्थितम् । सैन्यं चारित्रधर्माद्यं, तत् सर्वं पार्श्वमेष्यति ॥८९०॥
प्रियाश्चान्या धृतिः श्रद्धा, मेधा विविदिषा सुखाः । मैत्रीप्रमुदितोपेक्षाविज्ञप्तिकरुणादिकाः ॥८९१॥
सुखं तस्य प्रदास्यन्ति, भावराज्यं स लप्स्यते । करिष्यति गुणैः शुभ्रैश्चित्तवृत्तिं सुनिर्मलाम् ॥८९२॥
आरूढः क्षपकश्रेणिं, ततश्चैष महाबलः । निहत्य घातिलुण्टाकान्, केवलालोकमाप्स्यति ॥८९३॥
अनुगृह्य ततो विश्वं, समुद्घातं विधाय च । योगान्निरुध्य शैलेशीं, प्राप्य यास्यति निर्वृतौ ॥८९४॥
तस्यां च भोक्ष्यते पुर्यां, भावराज्यफलं महत् । अनन्तज्ञानसम्यक्त्ववीर्यानन्दविलासभाग् ॥८९५॥
इतश्च तेन दुर्भार्या, त्यक्ता सा भवितव्यता । परिक्षीणे महामोहबले शोकं करिष्यति ॥८९६॥
मोहादीनां कृतः पक्षो, जानत्याऽप्यस्थिरो यया । मया भग्नाशया प्राप्तं, तया यद्दीयतेऽर्भकैः ॥८९७॥

इदं च तत् ।

" ध्रुवाणि यः परित्यज्य, अध्रुवाणि निषेवते । ध्रुवाणि तस्य नश्यन्ति, अध्रुवं नष्टमेव च " ॥८९८॥

मुह्यत्येव जनः सर्वो, यद्वा स्वीयप्रयोजने । तत् को दोषो ममेत्येषा, प्रहास्यत्यवभावनाम् ॥८९९॥

आन्तरं तदिदं प्रोक्तमानुसुन्दरचेष्टितम् । श्रुत्वेदं मुदिताः सर्वे, पुण्डरीकादिसाधवः ॥९००॥

जहौ सुललिता शोकं, संविग्ना च व्यचिन्तयत् । पूर्वाबोधमपेक्ष्याहं, यथाऽस्मि गुरुकर्मिका ॥९०१॥

तदिदं जीवरत्नं मे, विना तीव्रतपोऽग्निना । न शुद्ध्यतीति सञ्चिन्त्य, सा गुरूणामनुज्ञया ॥९०२॥

कर्तुं तपांसि कष्टानि, प्रवृत्ता विपुलोधमा । तत्रात्र रत्नकनकावलीश्रीपात्रतां ययौ ॥९०३॥

लघुभिश्च महद्भिश्च, सिंहनिष्क्रीडितैस्तया । त्रासिताः कर्मणां भेदाः, कलभा यूथपास्तथा ॥९०४॥

तस्या भद्रा-महाभद्रे, सर्वतोभद्रिका तथा । भद्रोत्तरा च प्रतिमा, भद्राद्वैतं वितेनिरे ॥९०५॥

आचाम्लवर्धमानेन, भावसायुध्यमीयुषा । प्रवर्धमानस्तद्भावः, प्लावयामास पातकम् ॥९०६॥

चान्द्रायणं चरन्त्या च, चन्द्रिकासमया तया । द्योतितं स्वकुलव्योम, ध्वस्तं च ध्वान्तमान्तरम् ॥९०७॥

संसेव्य यवमध्यानि, वज्रमध्यानि चादरात् । निःस्पृहा मोक्षमार्गस्य, मध्यमध्यासितेव सा ॥९०८॥

एवमादितपोभिः सा, क्षालयन्ती स्वकल्मषम् । वाहिनीव स्थिता शुद्धध्यानपूरप्रवाहिनी ॥९०९॥

इतश्च पौण्डरीकोऽपि, कृतश्रुतदृढोद्यमः । जातः क्रमेण गीतार्थो, भावितात्मा जितेन्द्रियः ॥९१०॥

प्रपच्छ सारं जिज्ञासुस्ततोऽसौ विनयाद् गुरुम् । भगवन् ! द्वादशाङ्गस्य, किं सारमिति कथ्यताम् ॥९११॥

समन्तभद्रगुरवस्ततः प्राहुर्महाशयाः । ध्यानयोगो विनिर्दिष्टः, सारोऽत्र जिनशासने ॥९१२॥

साधूनां श्रावकाणां च, मूलोत्तरगुणैः क्रिया । घटिता निखिला बाह्या, ध्यानयोगार्थमीरिता ॥९१३॥

मनःप्रसादो मुक्त्यर्थं, साध्यः खलु मनीषिणा । ऐकाग्र्यापरपर्यायो, ध्यानयोगः स एव च ॥९१४॥

विषयान्तरसञ्चारनिरोधात् तच्च जायते । आलम्बनं तदर्थं च, मन्यते नैष्ठिकी क्रिया ॥९१५॥

श्रुत्वा पैशाचिकाख्यानं, कुलवध्वाश्च रक्षणम् । नित्यं संयमयोगेषु, व्यापृतात्मा भवेन्मुनिः ॥९१६॥

आत्मारामतया यस्तु, व्युत्थानं न प्रपद्यते । तस्य बाह्यक्रियासाध्यं, सिद्धमेव तदुच्यते ॥९१७॥

आरुरुक्षुर्मुनिर्ध्यानं, श्रयेद् बाह्यक्रियामपि । ध्यानारूढः शमादेव, शुध्यत्यन्तर्गतक्रियः ॥९१८॥

ध्यानयोगः शुभः सारः, सर्वप्रवचनस्य तत् । शेषानुष्ठानमप्यूह्यं, सारं तस्याङ्गभावतः ॥९१९॥

श्रुत्वा गुरोरिमां वाचं, पौण्डरीकमहामुनिः । कृताञ्जलिः पुनः प्रोचे, स्वशङ्काऽपनिनीषया ॥९२०॥

भदन्त ! मोक्षमार्गेऽभूद्, बाल्येऽपि मम कौतुकम् । ततः पृष्टा मया सर्वे, तद्रहस्यं कुतीर्थिकाः ॥९२१॥

ततस्तैः कथितं तत्त्वं, परस्परविलक्षणम् । तथा ह्येके जगुः सर्वं, हिंसादि क्रियतामिह ॥९२२॥

केवलं बुद्धिलेपोऽत्र, रक्षणीयो मुमुक्षुणा । कर्मण्यकर्मविज्ञाने, कुतः कर्म यदुच्यते ॥९२३॥

" कर्मण्यकर्म यः पश्येदकर्मणि च कर्म यः । स बुद्धिमान् मनुष्येषु, स युक्तः कृत्स्नकर्मकृत् ॥९२४॥

यस्य बुद्धिर्न लिप्येत, हत्वा सर्वमिदं जगत् । आकाशमिव पङ्केन, नासौ पापेन लिप्यते " ॥९२५॥

अन्येऽप्यधुर्विधायाऽपि, पापं ये देहधारिणः । महेश्वरं स्मरन्त्यन्तस्ते मुच्यन्ते न संशयः ॥९२६॥

यतः—

छित्त्वा भित्त्वा च भूतानि, कृत्वा पापशतानि च । स्मरन् देवं विरूपाक्षं, सर्वपापैः प्रमुच्यते ॥९२७॥

विष्णुध्यानमुदाजहुः, परे पापविशुद्धये । पवित्रं परमानन्ददायकं यदिदं स्मृतम् ॥९२८॥

अपवित्रः पवित्रो वा, सर्वावस्थागतोऽपि वा । यः स्मरेत् पुण्डरीकाक्षं, स बाह्याभ्यन्तरः शुचिः ॥९२९॥

ऋचमन्ये तु गायत्रीं, प्राहुः पापनिबर्हणीम् । मोक्षस्य साधनं प्राहुरन्ये वायुजयं बुधाः ॥९३०॥

हृदि स्थितं यद् ध्यानेन, पुण्डरीकं विजृम्भते । विकस्वरदलं रम्यं, मनोऽलिसुखदायकम् ॥९३१॥

पदे मनोऽलिः पद्मे, तद्द्वारेण निलीयते । लक्ष्यते तस्य यो नादस्तत् तत्त्वमपरे जगुः ॥९३२॥

रेचकं पूरकं चैव, कुम्भकं च तथा परे । अस्यैव पुण्डरीकस्य, प्राहुर्वायुं विघाटकम् ॥९३३॥

विशुद्धं बिन्दुमेवाहुरन्ये तु स्फटिकोपमम् । ज्ञानहेतुं प्रसर्पन्तं, तिर्यगूर्ध्वमधस्तथा ॥९३४॥

नासाग्रे भ्रूलतामध्ये, बिन्दुमेव तथाऽपरे । तुषारहारविमलं, ध्येयमाहुश्चलस्थिरम् ॥९३५॥

आग्नेये मण्डले स स्यान्मीलितो(ते) रक्तवर्णकः । माहेन्द्रे पीतकः कृष्णो, वायव्ये वारुणे सितः ॥९३६॥

पीतः सुन्दरचित्तेन, रक्तस्तापेषु चिन्त्यते । कृष्णोऽभिचारके कार्ये, पुष्टिदो धवलो मतः ॥९३७॥

प्राहुः परे तु संशोध्यो; नाडीमार्गो मुमुक्षुणा । इडापिङ्गलयोर्ज्ञेयं, नाड्योः सञ्चारकर्म च ॥९३८॥

नाडीचक्रप्रचारश्च, विज्ञेयो दक्षिणेतरः । तद्द्वारैव च विज्ञेयं, बहिः कालबलादिकम् ॥९३९॥

ओंकारोच्चारणादेव, घण्टानादायतात् परे । पद्मासने निविष्टस्य, शान्तिप्राप्तिं समभ्यधुः ॥९४०॥

अन्ये तु प्राहुरानाभेः, प्राणतन्तुं शनैः शनैः । मूर्धान्तस्तालुरन्ध्रेण, निर्गच्छन्तं विचिन्तयेत् ॥९४१॥

स्थितं हृदयराजीवे, मण्डले वा त्रयीतनोः । पुमांसमाद्यं निष्पापं, प्राहुर्ध्येयतया परे ॥९४२॥

पुमांसं परमं ध्येयं, नित्यं हृद्व्योम्नि संस्थितम् । अपरे विलसत्कान्तिलताकीर्णं विदुर्बुधाः ॥९४३॥

आकाशमात्रमपरे, विश्वमन्ये चराचरम् । आत्मस्थं चिन्त्यमित्याहुरपरे ब्रह्मशाश्वतम् ॥९४४॥

इत्थं च भगवद्भिर्मे, ध्यानयोगो यथोदितः । सारस्तीर्थ्यैरपि तथा, स एव प्रतिपादितः ॥९४५॥

भवेयुस्तीर्थिका मुक्तेस्तत् किं सर्वेऽपि साधकाः । साध्ये मोक्षे तथैकस्मिन्, केयं ध्येयविभिन्नता ॥९४६॥

छित्त्वेदं वाक्कुठारेण, सन्देहं गहनं मम । मोक्षमार्गं वितिमिरं, विधातुं यूयमर्हथ ॥९४७॥

समन्तभद्रगुरवस्ततः प्राहुर्महाधियः । आर्य ! त्वमल्पगीतार्थस्तत्तात्पर्यं न बुध्यसे ॥९४८॥

तीर्थ्याः सर्वेऽपि खल्वेते, कूटवैद्यसमा मताः । सद्वैद्यजिनशास्त्रार्थपल्लवग्रहगर्विताः ॥९४९॥

प्रोच्यन्ते भ्रान्तिनाशार्थमत्र वैद्यकथा यथा । एकस्मिन् नगरे भूरिरोगग्रस्तजनाकुले ॥९५०॥

एक एव महावैद्यो, दिव्यज्ञान्यस्ति कश्चन । संहितानां समस्तानां, स्रष्टा रोगौघनाशकः ॥९५१॥

नाधन्यत्वेन तल्लोकाः प्रपद्यन्ते तथापि तम् । ये केऽपि धन्यमूर्धन्याः, प्रपद्यन्ते त एव तम् ॥९५२॥

स च दत्ते स्वशिष्येभ्यस्तद्व्याख्यानमनारतम् । अन्यधूर्तैरुपश्रुत्या(त्य), तत्प्रसङ्गागतैर्धृतम् ॥९५३॥

ततस्तल्लवमात्रेण, तुष्टैस्तैर्वैद्यकं कृतम् । स्वपूजार्थमधन्यानां, प्रतिभातं च तन्नृणाम् ॥९५४॥

ततस्तैः पण्डितंमन्यैः, रचिताः स्वस्वसंहिताः । वचांसि प्रथयामासुः, केचित् तासु नवान्यपि ॥९५५॥

धृतानि तान्युपश्रुत्या, सद्वैद्यवचनानि च । कानिचित् स्थापयामासुस्तथा भङ्गयन्तरेण च ॥९५६॥
सद्वैद्यवचनेभ्योऽन्यैरतिपाण्डित्यमानिभिः । एकान्तवैपरीत्येन, संहिता रचिता ध्रुवम् ॥९५७॥
लोकाः पृथक् पृथग् भिन्नरुचयस्ते च रोगिणः । केषाञ्चित् केचिदेवेष्टाः, कूटवैद्येषु तेष्वतः ॥९५८॥
प्रसिद्धा वैद्यशालास्ताः, सर्वाः शिष्यप्रतीच्छकैः । महावैद्याश्च तेऽभूवन्, सर्वे पाठितसंहिताः ॥९५९॥
ततो मौलमहावैद्योऽनादतो बहुभिर्जनैः । कुर्वते तत्क्रियां ये च, ते भवन्त्येव नीरुजः ॥९६०॥
यथा जीवति सद्वैद्ये तस्मिन् रोगाः क्षयं ययुः । तस्यां सुवैद्यशालायां, क्रियाविधिकृतां नृणाम् ॥९६१॥
तथा मृतेऽपि तस्मिन् सा, जाता रोगविनाशिनी । शाला सकललोकानां, सविनेया ससंहिता ॥९६२॥
ये पुनः कूटवैद्यानां, रोगिणः शरणं गताः । अनाथा रोगजालेन, पीडिता एव ते मृताः ॥९६३॥
जीवत्सु तेषु तच्छाला, यथाऽनर्थकरी नृणाम् । मृतेष्वपि तथैवाभूत्, सशिष्या च ससंहिता ॥९६४॥
यश्च तास्वपि केषाञ्चिद्, वैद्यशालासु दृश्यते । रोगाणां तानवाद् दैवात् सर्वमोक्षेण वा गुणः ॥९६५॥
सोऽपि सद्वैद्यशास्त्राब्धिगृहीतवचसां गुणः । एकान्तविपरीतानां, संहितासु च सोऽपि न ॥९६६॥
किमन्यत् सा महावैद्यशालैका रोगनाशिनी । तत्संहितानुसारात् तु शेषा अपि तथाविधाः ॥९६७॥
महावैद्यो हि जानीते, दोषं तच्छमनं तथा । कूटवैद्या न जानन्ति, स्वयं तत्त्वविरोधतः ॥९६८॥
गुणो घुणाक्षरन्यायाद्, यश्च तेभ्योऽपि जायते । सद्वैद्य एव तत्रापि, तत्त्वनीत्या चिकित्सकः ॥९६९॥
तदियं ते समासेन, मया वैद्यकथोदिता । पुण्डरीकोपनीयैनां, व्यक्तं भावं वदामि ते ॥९७०॥
संसारो नगरं ज्ञेयो, भावरोगिजनाकुलः । तत्रैकश्च महावैद्यः, सर्वज्ञो जगदीश्वरः ॥९७१॥
उत्पन्नकेवलालोकः, शुद्धसिद्धान्तसंहितः । रोगजातप्रविध्वंसी, सर्वलोकोपकारकृत् ॥९७२॥
तथापि गुरुकर्माणस्तमधन्याः श्रयन्ति न । किन्तु धन्यतमाः क्षीणपापाः स्तोकाः श्रयन्ति तम् ॥९७३॥
स यदोपदिशत्युच्चैर्धर्मं पर्षदि हर्षदम् । सदेवासुरमर्त्यायां, विनेयेभ्यो जगद्गुरुः ॥९७४॥
देवासुरनरास्तत्र, प्रसङ्गेनागतास्तदा । शृण्वन्ति देशनां केचिद् मिथ्यात्वक्लिष्टमानसाः ॥९७५॥
श्रुत्वा मन्दधियस्तां ते, गम्भीरां विविधैर्नयैः । कल्पयन्त्यन्यथैवार्थं, स्वीयभावानुसारतः ॥९७६॥
ततो जिनमहावैद्यादुपश्रुत्य बहिर्गताः । कूटवैद्यसमानास्ते स्वशास्त्राणि प्रकुर्वते ॥९७७॥
तीर्थ्याः केचन सांख्याद्यास्तत्र ये तावदास्तिकाः । ग्रन्थेषु जैनवाक्यानि, तैर्बद्धानि क्रियन्त्यपि ॥९७८॥
अर्हद्वाक्यान्यथात्वेन, स्वयं शेषं च कल्पितम् । कूटवैद्यैरिवाशेषं, निजपाण्डित्यदर्पतः ॥९७९॥
तच्छास्त्राण्यपि राजन्ते, ततोऽर्हद्वचनश्रिया । कण्टकानां वनानीव, मध्यस्थैराम्रपादपैः ॥९८०॥
बार्हस्पत्यादयो ये तु, नास्तिकाः पापबुद्धयः । विकल्पितं विपर्यस्तं, सर्वं तैर्जिनशासनात् ॥९८१॥
कुतर्कवादमौखर्याज्जने तेऽपि तथाविधे । गताः प्रसिद्धिं चौराणां, प्रागल्भ्यं हि महत्तरम् ॥९८२॥
तीर्णा (र्थ्या) यथाऽऽशयं ते च, नानारुचिभृतां नृणाम् । केषाञ्चित् केचिदेवेह, प्रतिभान्ति न चापरे ॥९८३॥
कणभक्षाक्षपादाद्याः, शास्त्रकर्माणि यान्यथ । शिष्येभ्योऽदर्शयंस्तेभ्यो, वैद्यशालेयमुत्थिता ॥९८४॥
इत्थं च जिनसद्वैद्यशालायां कर्मरोगिणः । धन्याश्चिकित्सां कुर्वाणा, भवन्त्येव हि नीरुजः ॥९८५॥

आस्तिकेषु च तीर्थेषु, कर्मरोगस्य तानवम् । यद् दृश्यते यश्च सर्वमोक्षो वा श्रूयते क्वचिद् ॥९८६॥
सोऽपि स्वशास्त्रबद्धानां, सर्वज्ञवचसां गुणः । अपुनर्बन्धकस्य स्यात्, तद्रुच्या कर्मतानवम् ॥९८७॥
अनुष्ठानं हि तस्योक्तं, चित्रं दर्शनभेदतः । त्यक्तविप्रतिपन्नांशं, पर्यवस्यत् फलोदये ॥९८८॥
तस्य सर्वैकवाक्यत्वादहिंसाद्येव सम्मतम् । तत्त्वं निरञ्जनो देवो, गुरुर्ग्रन्थविवर्जितः ॥९८९॥
इत्थं सदोषसंज्ञानात्, सत्यार्थपदरोचके । सूक्ष्मबोधं विनाऽपि स्यात्, कर्मरोगस्य तानवम् ॥९९०॥
अतिशुद्धिवशाद् भावसम्यक्त्वादिक्रमेण तु । जायेत सर्वमोक्षोऽपि, जिनवाक्यानुसारिणाम् ॥९९१॥
यद्वा जातिस्मरादीनां, वचो जैनं हृदि स्थितम् । तेषामास्तिकतीर्थ्यानां, कर्मरोगं क्षयं नयेत् ॥९९२॥
दोषत्रयं शरीरस्थं, यथा वैद्यश्चिकित्सति । रागद्वेषमहामोहांस्तथा सर्वज्ञ एव हि ॥९९३॥
चिकित्सा कर्मरोगाणां, जिनवैद्यं विना न तत् । आस्तिकेष्वपि तीर्थेषु, सा हि सर्वज्ञपूर्विका ॥९९४॥
एकान्तविपरीता ये, नास्तिका जिनशासनात् । एकान्तेनैव पापास्ते, भवभ्रमणहेतवः ॥९९५॥
अर्थकामैकगृद्धानां, तथाऽपि प्रतिभान्ति ते । क्लिष्टाशयानां जन्तूनां, नास्तिकाः साम्प्रतेक्षिणः ॥९९६॥
तदेवं निर्गतान्यार्यतीर्थानि जिनशासनात् । शेषाणि व्यापकं चैकं, विज्ञेयं जिनशासनम् ॥९९७॥
इत्थं च वर्तते रागद्वेषमोहविरोधि यत् । सत्यं भूतदया ब्रह्म, शौचमिन्द्रियनिग्रहः ॥९९८॥
औदार्यं सुन्दरं वीर्यमाकिञ्चन्यमलोभता । गुरुभक्तिस्तपो ज्ञानं, ध्यानमन्यच्च तादृशम् ॥९९९॥
आस्तिकेष्वपि तीर्थेषु, तत् स्वरूपेण सुन्दरम् । किन्तु नो राजते तेषु, यथा याचितभूषणम् ॥१०००॥
तद्धि स्वकल्पितैः शेषैः, सर्वज्ञवचनातिगैः । यागहोमादिभिः सार्द्धं, मीलितं न विराजते ॥१००१॥
एकग्रन्थप्रबन्धस्य, कूटवाक्यार्थमुद्रया । सर्वांशशुद्धबोधस्याहेतुत्वात् तन्न सुन्दरम् ॥१००२॥
हंसेनेव जलात् क्षीरमपुनर्बन्धकेन तत् । विवेकेन गृहीतं तु, स्यात् स्वरूपेण सुन्दरम् ॥१००३॥
इत्थं स्वरूपशुद्धत्वं, तत्रान्यपदमिश्रणात् । निहन्यते न सिद्धान्ते, यथा मिथ्यात्विसंग्रहात् ॥१००४॥
अत एवान्यशास्त्रस्य, सत्यार्थपददूषणे । तन्मूलपूर्वजलधेर्भवत्याशातना ध्रुवा ॥१००५॥
तदेवं सर्वतीर्थेषु, भावात् सर्वगुणात्मकम् । जैनतीर्थं स्थितं ज्ञेयं, न लिङ्गं धर्मकारणम् ॥१००६॥
अतो यदुक्तमार्येण, मोक्षं किं तीर्थिका अपि । साधयेयुर्ध्यानबलाचारु तत्रेदमुत्तरम् ॥१००७॥
शुद्धानुष्ठानविकलं, ध्यानं हास्यं विवेकिनाम् । शुद्धं पुनरनुष्ठानं, न स्यात् सिद्धान्तमन्तरा ॥१००८॥
सर्वोपाधिविशुद्धात्मा, तीर्थिकोऽपि कथञ्चन । यश्च स्यात् स तु भावेन, वर्तते जिनशासने ॥१००९॥
जैनेन्द्रमेव तेनैकं, शासनं भवनाशनम् । भवच्छिदो भवन्त्येव, तत्रस्थास्तीर्थिका अपि ॥१०१०॥
आरोग्यकारि दोषच्छिद्, यथा लोके सुभेषजम् । प्रयुक्तं कूटभिषजाऽप्याप्तवैद्यस्य सम्मतम् ॥१०११॥
तथा घुणाक्षरन्यायाद्, वचनं गुणकारि यत् । परशास्त्रस्थमपि तज्जिनवैद्यस्य सम्मतम् ॥१०१२॥
कुसम्प्रदायापतिताद्, यस्मात् तन्न गुणावहम् । अतो घुणाक्षरन्यायात्, तादृग् योग्यतयेष्यते ॥१०१३॥
साऽवच्छिनत्ति तस्येष्टहेतुतां चानुमोद्यताम् । गुणकृद् भावजैनानामतस्तत् सम्मतं सताम् ॥१०१४॥
क्रियते यत् पुनः कर्म, चित्तमालिन्यकारकम् । यतिश्रावकरूपेण, तज्जिनाज्ञाबहिष्करम् ॥१०१५॥

व्यवहारोऽपि गुणकृद्, भावोपष्टम्भतो भवेत् । सर्वथा भावहीनस्तु, स ज्ञेयो भववृद्धिकृत् ॥१०१६॥
भावतीर्थं समालम्ब्य, व्यापकं जैनमित्यदः । जनास्तरन्ति दुःखाब्धिं, पर्याप्तं वेषचिन्तया ॥१०१७॥
यच्च ते ध्येयनानात्वमस्ति संसार(संशय)कारणम् । तत्रापि परमार्थोऽयं, निश्चयायावधार्यताम् ॥१०१८॥
बध्नाति भावैः संक्लिष्टैः, पापं पुण्यं तथेतरैः । आत्मा समाहितोऽत्यन्तमौदासीन्येन मुच्यते ॥१०१९॥
स्वभाव एव जीवस्य, यत् तथा परिणामभाग् । बध्यते पुण्यपापाभ्यां, माध्यस्था(थ्या)त्तु विमुच्यते ॥१०२०॥
तत्र हिंसाद्यनुष्ठानाद्, भवन्ति भ्रमकारकात् । संक्लिष्टाश्चित्तकल्लोला, देहेऽपथ्याद् यथा गदाः ॥१०२१॥
तथा दयाद्यनुष्ठानाज्जायन्ते स्थैर्यकारकात् । प्रशस्ताश्चित्तकल्लोला, यथा पथ्यात् सुखासिकाः ॥१०२२॥
चित्तजालोपसंहारि, ध्यानं यत् पुनरुत्तमम् । निर्जरामात्रजनकं, तदौदासीन्यमिष्यते ॥१०२३॥
भवेन्नानाविधोपायैश्चित्तजालोपसंहृतिः । भावतीर्थे स्थितस्यातो, ध्येयभेदो न दुष्यति ॥१०२४॥
बहिः शुद्धक्रियाध्येयैर्येन्मोक्षाय मुमुक्षवः । नानाविधैः प्रगल्भन्ते, माध्यस्थं(थ्यं) तत्र कारणम् ॥१०२५॥
किन्तु जीवस्य जायन्ते, यथा चेतःप्रसत्तये । परमात्मादयो ध्येया, नैव बिन्द्वादयस्तथा ॥१०२६॥
यौ त्वालम्बनभेदेन, स्वसंवेदनशालिना । चेतःशुद्ध्यन्यथाभावौ, प्रत्याख्येयौ न तौ पुनः ॥१०२७॥
नानारुचित्वाज्जीवानां, ततो माध्यस्थ(थ्य)शालिनाम् । बिन्द्वादयोऽपि केषाञ्चिद्, भवेयुश्चित्तशोधकाः ॥१०२८॥
विज्ञायाऽपि च ये तत्त्वं, लुब्धाः सन्तोऽर्थकामयोः । असदालम्बना योगाभिमानात् सुखमासते ॥१०२९॥
कोटरान्तः प्रविष्टानां, घूकानां भास्करोदये । यादृक् तादृक् किल ज्ञेयं, तेषां ज्ञानं महात्मभिः ॥१०३०॥
अज्ञानध्वान्तनिहतास्ते हि दृक्प्रसरं विना । कौशिका इव तिष्ठन्ति, लीनाः संसारकोटरे ॥१०३१॥
परिस्फुरति योगार्के, दीप्ते ज्ञानमहोभरैः । अर्थकामगृहाध्वान्तं, कुतस्तिष्ठति मानसे ॥१०३२॥
ततो निरीहचित्तानां, बिन्द्वाद्यालम्बनादपि । माध्यस्थं(थ्यं) योगिनामिष्टं, वैराग्यलवशालिनाम् ॥१०३३॥
कुतीर्थिकैस्ततो येऽमी, ध्येयभेदाः प्रकीर्तिताः । ते जैनमतपाथोधौ, यान्ति निस्यन्दबिन्दुताम् ॥१०३४॥
तत्कूटवैद्यशालावद्, परदर्शनसन्ततिः । ज्ञेया तथा स्वरूपेण, कर्मरोगविवर्द्धनी ॥१०३५॥
तत्रस्थानां पुनर्यत् स्यात्, कर्मरोगस्य तानवम् । कर्मरोगक्षयो वा यः, स सर्वज्ञवचो गुणः ॥१०३६॥
तस्मात् सद्वैद्यशालेयं, सिद्धा जैनमतस्थितिः । आकालं निश्चला पूता, द्वादशाङ्गी सुसंहिता ॥१०३७॥
दोषच्छेदकरं लोके, यत् किञ्चिद् दृश्यते वचः । तद्गुणाश्रयभूतायामस्यामेव प्रतिष्ठितम् ॥१०३८॥
बुद्ध्यलेपेन हिंसादिसौद(न्द)र्यादिवचश्च यत् । हास्यं विवेकिनां तत्तु, तीर्थिकानामयुक्तिकम् ॥१०३९॥
श्रुत्वेदं सद्गुरोर्वाक्यं, पुण्डरीकमुनिः पुनः । अब्रवीत् तत्त्वरत्नस्य, सर्वांशपरिशुद्धये ॥१०४०॥
यथा ब्रूमो वयं स्वामिन् !, व्यापकं जिनशासनम् । तीर्थ्या अपि तथा ब्रूयुः, स्वतीर्थं चेत् किमुत्तरम् ॥१०४१॥
देवे धर्मे निजे तत्त्वे, मोक्षे चाभिनिवेशिनः । स्वप्नान्तेऽपि न जानन्ति, परे हि परदर्शनम् ॥१०४२॥
तेभ्यः स्वमतदृप्तेभ्यः, को भेदस्तादृशां तु नः । मन्मनो मेरुवत् कर्तुमिदं निर्गेतुमर्हथ ॥१०४३॥
लसद्दन्तद्युतिश्रेणिच्छुरिताधरपल्लवः । गुरुस्तदुत्तरं दातुमित्थमाह महाशयः ॥१०४४॥
तदेतद् व्यापकं प्रोक्तं, मया ते जैनदर्शनम् । यद् वेदसंवेद्यपदस्थितैर्भावेन दृश्यते ॥१०४५॥

उपलब्धे हि तत्तत्त्वे, जीवानां मलसम्भवाः । स्वयमेव निवर्तन्ते, मोहिन्यो भेदबुद्धयः ॥१०४६॥
नयेषु स्वार्थसत्येषु, मोघेषु परचालने । समशीलं मनो यस्य, स हि सम्यक्त्वभूषितः ॥१०४७॥
एको हि भासते रागद्वेषमोहविवर्जितः । सर्वत्र तत्त्वतो देवः, सर्वज्ञः सर्वदर्शनः ॥१०४८॥
सकलोऽसौ जगद्भर्ता, सशरीरो निगद्यते । स एव योगिनां ध्येयो, मुक्तावस्थस्तु निष्कलः ॥१०४९॥
इत्थमेकस्वरूपे हि, देवतत्त्वे विनिश्चिते । न स्युर्नानाविधाः शब्दा, बुधानां भेदबुद्धये ॥१०५०॥
बुद्धो ब्रह्माऽथवा विष्णुर्महेशो वा स उच्यताम् । जिनेश्वरो वा सर्वत्र, भावतोऽर्थो न भिद्यते ॥१०५१॥
भजेद् य एव तं ज्ञात्वा, भावात् तस्यैव स प्रभुः । ममास्ति तव नास्तीति, सर्वोऽयं मत्सरभ्रमः ॥१०५२॥
सर्वेषां हि समानोऽसौ, निःशेषक्लेशवर्जितः । दत्ते मोक्षं सुविज्ञातः, पैतृकी कस्य जाह्नवी ॥१०५३॥
विभिन्ना अपि पन्थानो, यान्ति नद्य इवाम्बुधौ । कर्मप्रपञ्चनिर्मुक्ते, तत्रैकत्रैव योगिनाम् ॥१०५४॥
यैर्ज्ञातोऽसौ महाभागैः, श्रितश्चाशयशुद्धितः । तेषां निश्चयभाजां स्याद्, विवादः केन हेतुना ॥१०५५॥
रक्तं द्विष्टं तथा मूढं, मूढास्तं कल्पयन्ति ये । भावना ज्ञानभाजस्तांस्तारयन्ति कृपापराः ॥१०५६॥
श्रुतज्ञानाद् विवादः स्यान्मतावेशश्च चिन्तया । माध्यस्थं(ध्यं) भावनाज्ञानात्, सर्वत्र च हितार्थिता ॥१०५७॥
तदेकस्तात्त्विको देवः, प्रोक्तस्ते ये भजन्त्यमी । सामान्यतो विशेषाद्वा, योगिनोऽसद्ग्रहोज्झिताः ॥१०५८॥
धर्मोऽपि तात्त्विको ह्येकः, शुद्धः शुद्धगुणात्मकः । हेतुः कल्याणमालानां, विज्ञेयो मोक्षकाङ्क्षिभिः ॥१०५९॥
क्षमा-मार्दव-सच्छौच-तपः-संयम-मुक्तयः । सत्य-ब्रह्मार्जव-त्यागा, अमी धर्मगुणा दश ॥१०६०॥
विवदन्ते न सद्धर्मं, ज्ञात्वैतं दशलक्षणम् । वारयन्ति बुधाः किन्तु, तद्विपर्ययकल्पकम् ॥१०६१॥
प्रोक्तस्तदेक एवायं, सद्धर्मः सार्वतान्त्रिकः । एक एव च विज्ञेयो, मोक्षमार्गोऽपि तात्त्विकः ॥१०६२॥
सत्त्वं लेश्याविशुद्धिर्वा, शक्तिर्वीर्यं तथाऽऽत्मनः । इत्यादिशब्दभेदेऽपि, नार्थतः स विभिद्यते ॥१०६३॥
अदृष्टं कर्म संस्कारः, पुण्यापुण्ये शुभाशुभे । धर्माधर्मौ तथा पाशः, पर्यायाः सुकृताश्रयाः ॥१०६४॥
भवन्ति हीयमानेऽस्मिन्, सर्वा भवविपत्तयः । भूतयो वर्द्धमानेऽस्मिन्, सर्वाः प्रादुर्भवन्ति च ॥१०६५॥
इदमेव परे प्राहुश्चतुष्कोटिविशुद्धिमत् । ऐश्वर्यज्ञानवैराग्यधर्मरूपास्तु कोटयः ॥१०६६॥
रजस्तमोभ्यां संछन्नं, सत्त्वं यन्न प्रकाशते । ऐश्वर्यादिगुणास्तेन, जन्तोर्यान्ति विपर्ययम् ॥१०६७॥
रजोवशादवैराग्यमनैश्वर्यं तमोवशात् । तमसश्चैव माहात्म्यादज्ञानाधर्मसम्भवः ॥१०६८॥
तत् सत्त्वं मलिनीभूतं, हेतुः संसार-दुःखयोः । तदेव निर्मलं वीर्यं, कारणं सुख-मोक्षयोः ॥१०६९॥
ध्यानव्रततपो मुख्यास्तल्लाभार्थमिमेऽखिलाः । गीयन्ते हेतवश्चित्रास्तत् तत्त्वं पारमेश्वरम् ॥१०७०॥
ज्ञानं तद्गोचरं श्रेष्ठं, श्रद्धानं च तदाश्रयम् । क्रिया च वृद्धिकृत् तस्य, मोक्षमार्गः स कीर्तितः ॥१०७१॥
एतच्च तत्त्वं यैर्ज्ञातं, ध्रुवं तेषां भ्रमः कुतः । केवलं वारयन्तीमे, तत्त्वभ्रष्टं कृपापराः ॥१०७२॥
तदेको मोक्षमार्गस्ते, तात्त्विकः कीर्तितो मया । पूर्णानन्दमयो ज्ञेयो, मोक्षोऽप्येकोऽनया दिशा ॥१०७३॥
संसिद्धिर्निर्वृतिः शान्तिः शिवमक्षरमव्ययम् । अमृतं ब्रह्म निर्वाणं, ध्वनयस्तस्य वाचकाः ॥१०७४॥
सर्वकर्मक्षयादेष, सर्वतन्त्रे व्यवस्थितः । ज्ञान-दर्शन-सद्वीर्य-सुखसाम्राज्यलक्षणः ॥१०७५॥

गुणातीतदशारूपो, यैरेष परिकीर्तितः । तैरप्यत्र न पर्यस्ता, चिद्रूपात्मव्यवस्थितिः ॥१०७६॥
यैरशेषगुणोच्छेदरूपोऽसौ परिगीयते । स्वभावसुखसंवित्तिः, शक्या क्षेप्तुं न तैरपि ॥१०७७॥
दुःखाभावोऽपि नावेद्यः, पुरुषार्थतयेष्यते । न हि मूर्च्छाद्यवस्थार्थं, प्रवृत्तो दृश्यते सुधीः ॥१०७८॥
अशरीरं वा वसन्तं, स्पृशतो न प्रियाप्रिये । इत्यद्वन्द्वसुखात्मैको, मोक्षो मानप्रतिष्ठितः ॥१०७९॥
सर्वथा निर्मलं रूपमात्मनो मोक्ष उच्यते । इत्थं ह्यभेदविज्ञाने, शब्दभेदेन को भ्रमः ॥१०८०॥
उच्यतां वैष्णवं वा तद्, ब्राह्मणं वाऽभिधीयताम् । बौद्धं वा गीयतां यद्वा, माहेश्वरमुदीर्यताम् ॥१०८१॥
कथ्यतां वाऽथ जैनेन्द्रं, ज्ञातार्थैर्मानवैर्मतम् । अविनष्टे हि भावार्थे, शब्दभेदो न दुष्यति ॥१०८२॥
प्रसीदन्त्यर्थवैशद्यान्न बुधाः शब्दमात्रतः । विनाऽर्थं देव इत्युक्तो, मूर्ख एव हि तुष्यति ॥१०८३॥
इत्थं च दर्शनैकत्वे, भावतो ये स्वदर्शनम् । तीर्थिका व्यापकं ब्रूयुर्वादस्तैः सह कीदृशः ॥१०८४॥
मोहेनाच्छादितानां हि, पुण्डरीक महामुने ! । बहूनि दर्शनानीति, मोहोऽयं संप्रवर्तते ॥१०८५॥
भेदबुद्धिर्निवर्तेत, तन्नाशे दर्शनाश्रया । स मुच्चेदाग्रहं तत्र, तथा चोक्तं मनीषिभिः ॥१०८६॥
रिक्तस्य जन्तोर्जातस्य, गुणदोषानपश्यतः । विलब्धा बत केनामी, सिद्धान्तविषमग्रहाः ॥१०८७॥
अहं चारुरचारुस्त्वं, मदीयं चारु दर्शनम् । न त्वदीयमिति स्पष्टं, मत्सरस्य विजृम्भितम् ॥१०८८॥
सद्दृष्टयो हि यावन्तस्तावन्तः शुद्धदर्शने । ममत्वरहिताः सन्ति, तेषामस्त्येकवाक्यता ॥१०८९॥
ये त्वक्षीणमत्वेन, स्वमताग्रहवालवः । तेषां जात्यन्धतुल्यानामपकर्णनमुत्तरम् ॥१०९०॥
अथवा बोधनीयास्ते, तत्त्वं यत्नशतैरपि । मोहापोहात् परः कोऽपि, नोपकारोऽस्ति भूतले ॥१०९१॥
स्वतीर्थं व्यापि चेत् तीर्थ्या, ब्रूयुस्तत्र किमुत्तरम् । इति प्रश्ने मयाऽऽख्यातं, तदिदं ते सदुत्तरम् ॥१०९२॥
यदा च दृष्टिवादाङ्गे, समग्रनयसागरे । पतन्तीर्द्रक्ष्यसि व्यक्तं, कुदृष्टिसरितोऽखिलाः ॥१०९३॥
तदा तव प्रयास्यन्ति, सन्देहाः सकलाः क्षयम् । ज्ञास्यसे च यथा नास्ति, परं तत्त्वं जिनागमात् ॥१०९४॥
प्रपद्य नष्टसन्देहस्ततस्तद्वचनं गुरोः । पुण्डरीकमुनिश्चक्रे, सविशेषश्रुतोद्यमम् ॥१०९५॥
जातो गुरुप्रसादेन, द्वादशाङ्गाब्धिपारगः । अनन्तगमपर्यायज्ञानी सातिशयः क्रमात् ॥१०९६॥
ततः सगच्छोऽनुज्ञातोऽनुयोगस्तस्य सूरिभिः । दत्तं सूरिपदं स्वीयं, स्वस्यात्मा चानृणीकृतः ॥१०९७॥
कृताऽमर-नरैर्देवसङ्घपूजा दिनाष्टकम् । तस्य सूरिपदस्योच्चैः, स्थापनाया महोत्सवे ॥१०९८॥
ततः समन्तभद्राख्याः सूरयो देहपञ्जरम् । हित्वा शिवपुरं प्राप्ताः कृतार्थाः क्षीणकल्मषाः ॥१०९९॥
अथ लब्धावधि-मनःपर्यायज्ञानवैभवः । पुण्डरीकाभिधः सूरिर्दीपयामास शासनम् ॥११००॥
शिष्यान्निष्पाद्य देशेषु विहृत्य जिनशासनम् । प्रभाव्य च चकारासौ, शुद्धसंलेखनां सुधीः ॥११०१॥
स्वपदे स्थापितः प्राज्ञस्तेन साधुर्धनेश्वरः । कृतानुज्ञं स तं सर्वसमक्षं चैवमन्वशात् ॥११०२॥
धन्यस्त्वं येन विज्ञातो, महाशयजिनागमः । यस्मै चेदं पदं दत्तं, महाचार्यैर्निषेवितम् ॥११०३॥
धन्येभ्यो दीयते ह्येतद्, धन्या एवास्य पारगाः । गत्वाऽस्य पारं धन्याश्च, पारं यान्ति भवोदधेः ॥११०४॥
कुर्वन्ति भवभीतानां, धन्यास्त्राणं च देहिनः । शरणं च प्रपन्नास्त्वां, सर्वेऽमी शरणोचितम् ॥११०५॥

एते हि भावरोगार्तास्त्वं च भावभिषग्वरः । यत्नेन मोचनीयास्तद्, भावरोगादमी त्वया ॥११०६॥
दत्त्वानुशिष्टिमित्थं च, सूरेस्तस्य कृतानतेः । सूरयः पुण्डरीकाख्याः, प्राहुः शिष्यगणं प्रति ॥११०७॥
युष्माभिरपि नैवायं, विमोक्तव्यः कदाचन । संसारसागरोत्तारे, यानपात्रस्य सन्निभः ॥११०८॥
अस्य त्यागे भगवतामाज्ञालोपः कृतो भवेत् । ततो विडम्बनामात्रं, गृहत्यागादिचेष्टितम् ॥११०९॥
ततः कुलवधून्यायात्, कार्ये निर्भर्त्सितैरपि । युष्माभिरस्य न त्याज्यं, पादमूलं कदाचन ॥१११०॥
इदं गुरुवचः सर्वे, स्वीकुर्वन्ति स्म साधवः । प्रययौ पुण्डरीकोऽथ, विधिना गिरिकन्दराम् ॥११११॥
स दत्तालोचनस्तत्र, सिद्धान् संस्थाप्य चेतसि । भावनां वितनोत्थं, कारणं धर्म-शुक्लयोः ॥१११२॥
ज्ञानदर्शनचारित्रतपोवीर्यमयोऽस्म्यहम् । अन्तरात्मा मयोत्सृष्टं, क्रिययाऽप्यधुनाऽपरम् ॥१११३॥
समाधिजलधौताङ्गो गालिताखिलकल्मषः । वर्तेऽहं स्नातकः शुद्धो, निरुपाधिस्वभावभृद् ॥१११४॥
क्षाम्यन्तु सर्वजीवा मे, क्षमयामि च तानहम् । निर्वैरः साम्प्रतं वर्ते, व्युत्सृष्टाखिलकल्मषः ॥१११५॥
तीर्थेश्वरास्तथा सिद्धाः, साधवो धुतकल्मषाः । धर्मो जिनोदितश्चैते, भवन्तु मम मङ्गलम् ॥१११६॥
स्थितं सामायिके शुद्धे, मनोजालनिरोधकम् । पश्यन्तु त्यक्तचेष्टं मां, सिद्धास्त्रैलोक्यदर्शिनः ॥१११७॥
इह दुश्चरितं किञ्चिद्, यद् यच्चान्यत्र मे भवे । अमून्निन्दामि तदहं, सर्वं संवेगभावितः ॥१११८॥
इत्येवं भावनामग्नः स महात्मा शिलातले । पादपोपगमं कृत्वा, स्थितो जितपरीषहः ॥१११९॥
अतिलङ्घ्य ततो धर्मध्यानं विध्वस्तकल्मषः । स शुक्लं पूरयामास, सर्वकर्मवनानलम् ॥११२०॥
आरुह्य क्षपकश्रेणिं, हत्वा घातिचतुष्टयम् । प्राप्तोऽथ केवलज्ञानं, निर्व्याघातमनुत्तरम् ॥११२१॥
देवाः समाययुस्तत्र, तत्पूजार्थं चतुर्विधाः । दध्वान मधुरं व्योम्नि, दुन्दुभिर्देवताडितः ॥११२२॥
ननृतुर्मुदिता देव्यः, किन्नर्यो मधुरं जगुः । व्यकिरन् पुष्पवृष्टिं च, सुपर्वाणो मनोहराम् ॥११२३॥
भ्रमद्भ्रमरविस्तारझिङ्कारमुखरः क्षणात् । प्रदेशो विविधैः सोऽभूद्, दिव्यगन्धैर्विसत्वरैः ॥११२४॥
गोशीर्षचन्दनालिप्तं, दिव्यधूपेन वासितम् । मुनीन्द्रस्य वपुश्चक्रुर्भक्तिभाजो दिवौकसः ॥११२५॥
अथ योगत्रयं रुद्ध्वा, शैलेशीमधिरुह्य च । देहत्रयेण निर्मुक्तः, स प्राप परमं पदम् ॥११२६॥
विशेषपूजां ते कृत्वा, ततस्तस्य महात्मनः । निजस्थानं गता देवा भक्त्या विध्वस्तकल्मषाः ॥११२७॥
महाभद्राऽथ तेनैव, क्रमेणाखिलकर्मणाम् । क्षयं कृत्वा गता मोक्षं, किन्तु भक्तपरिज्ञया ॥११२८॥
तथा सुललिता साध्वी, तपःक्षपितपातका । अनयैव दिशा मोक्षं, गता भक्तपरिज्ञया ॥११२९॥
ते च श्रीगर्भराजाद्या मुनयः सुदृढव्रताः । सुमङ्गलाद्याः साध्व्यश्च, प्राप्ताः स्वर्लोकसम्पदम् ॥११३०॥
एतद् यैरनुसुन्दरस्य चरितं लीलावशेनापि हि, श्रोत्रातिथ्यमनायि भावुकजनैस्तस्मिन् मनोनन्दने ।
कैश्चित् तैर्जगृहे समग्रविरतिः कैश्चित् पुनः श्राद्धता, सम्यक्त्वं शुचि कैश्चिदीयुरपरे मार्गानुसारिस्थितिम् ॥११३१॥

॥ इति श्रीवैराग्यरतावष्टमः सर्गः ॥

वैराग्यरतेः शुद्धिपत्रम् ।

पृ.	श्लो.	अशुद्धम्	शुद्धम्
३	५१	उत्कृष्टि°	उत्कृष्टि(?ष्ट)°
७०	९	°नैर्घण्य°	°नैर्घृण्य°
२३	५०	प्रीतीतौ	प्रतीतौ
५२	६४८	बुद्धमैश्वर्य°	बुद्धमैश्वर्य°
८६	७१७	प्रफुल्लत् कुन्द°	प्रफुल्लकुन्द°
९६	९४२	प्रक षैः	प्रकर्षैः
१२६	२९६	३९६	२९६
१३३	४९८	सुखसामाग्या	सुखसामग्र्या
१५६	३७७	॥३७।७॥	॥३७७॥
१५८	शीर्षके	पञ्चमः	षष्ठः
१७०.	२५३	वेत्ति	वेत्ति[2]
१७२	टि०	ग्रन्थकृतवो°	ग्रन्थकृतैवो°
१७५	३९०	सुखा°	[1]सुखा°
१७९	५०२	°सत्यार्थे°	°[3]सत्यार्थे°
१८१	टि०	॥५७१॥	॥५७०॥
१९१	८३६	°तद्दृष्टा°	°तद्दृष्टा°
१९५	७२	धात्रीं	धात्री
१९६	८४	तादृशी	तादृशीं
१९७	१३०	°विमानौघः	°विमानौघः
१९७	१३७	विमानौघं	विमानौघं
१९८	१५७	स्वोयेन	स्वीयेन
२०६	३७०	परिणिनीषिता	परिणिनीषता

યશોભારતી જૈન સમિતિને તન મન અને ધનથી સહાયકો થનારાની નામાવલિ અને આભારદર્શન

નોંધ—સેંકડો ગ્રન્થોના રચયિતા, આપણા શાસનના મહાન જ્યોતિર્ધર, ન્યાયવિશારદ, ન્યાયાચાર્ય, મહોપાધ્યાય શ્રીમદ્ યશોવિજયજી મહારાજશ્રીના જીવન અને કવન ઉપર જુદા જુદા લેખકોએ લખેલા લેખો મુદ્રિત થતા તે પુસ્તકસ્થ બન્યા. પૂજ્ય મુનિપ્રવર શ્રી યશોવિજયજી મહારાજે કુશળ રીતે સંપાદિત કરેલા આ ગ્રન્થને '**શ્રી યશોવિજયજી સ્મૃતિ ગ્રંથ**' એવું નામકરણ કરવામાં આવ્યું. આ એક અભૂતપૂર્વ પ્રયાસ હતો. આ ગ્રન્થનું ભવ્ય ઉદ્ઘાટન વિ. સં. ૨૦૧૩ ના આસો મહિનામાં મુંબઈના ઉપનગર માટુંગા ખાતે શેઠ જીવણલાલ અબજી જૈન જ્ઞાનમંદિરના નીચેના હોલમાં પરમપૂજ્ય આચાર્ય શ્રી વિજયપ્રતાપસૂરીશ્વરજી મહારાજ તથા પરમપૂજ્ય આચાર્ય શ્રી વિજયધર્મસૂરીશ્વરજી મહારાજ તથા પૂજ્ય મુનિપ્રવર શ્રી યશોવિજયજી મહારાજ આદિ વિશાળ મુનિમંડળની તથા પૂ. સાધ્વીજીઓની નિશ્રામાં અને મુંબઈ અને પરાનાં અનેક અગ્રગણ્ય આગેવાનો, વિદ્વાનો, સામાજિક કાર્યકર્તાઓ અને શિક્ષિત વર્ગની હાજરીમાં, અગ્રગણ્ય ધર્મશ્રદ્ધાળુ આગેવાન ઉદારચરિત શ્રી માણેકલાલ ચુનીલાલના શુભ હસ્તે અતિ ભવ્ય રીતે કરવામાં આવ્યું હતું. આ સમારંભ એક યાદગાર બની ગયો હતો.

આ પ્રસંગે તત્કાલ જરૂરી જેટલું લગભગ સત્તાવીશેક હજાર રૂા. નું ફંડ પૂજ્ય આચાર્ય શ્રી વિજયધર્મસૂરીશ્વરજી તથા પૂજ્ય મુનિરાજ શ્રી યશોવિજયજી મહારાજની સત્પ્રેરણાથી થવા પામ્યું હતું. ઉપાધ્યાયજી ભગવંતની આબાલગોપાલ ઉપકારક થનારી વાણીના પ્રચારમાં જે મહાનુભાવોએ આર્થિક સહાયતા કરેલી તેઓની યાદી આભાર માનવા સાથે અહીંઆ આપી છે.

નવા થયેલા ફંડ અંગે હાર્દિક આભાર

ઉપરનું ફંડ ખૂટી જતાં બે વરસ ઉપર એટલે ઈ સ. ૧૯૬૯ માં ઉપાધ્યાયજી ભગવંતના નવા ૨૦ થી ૨૫ નવા ગ્રંથોનું પ્રકાશન કરવાનું કાર્ય ઉભું થતાં વિશેષ ફંડની જરૂરિયાત ઊભી થઈ, એ માટે સંસ્થા તરફથી એક અપીલ છાપીને બહાર પાડી. અને એ અંગે પરમપૂજ્ય આચાર્યશ્રી વિજયપ્રતાપસૂરીશ્વરજી મહારાજે, પરમપૂજ્ય આચાર્યશ્રી વિજયધર્મસૂરીશ્વરજી મહારાજે તથા પૂજ્ય મુનિશ્રી યશોવિજયજી મહારાજે ફંડનું કામ હાથ ઉપર લીધું, પરિણામે ગોડીજી જૈન દેરાસર, ચોપાટી જૈન દેરાસર, પ્રાર્થના સમાજ જૈન દેરાસર, નમિનાથ જૈન દેરાસર, માટુંગા જૈન દહેરાસર, ઘાટકોપર જૈન દેરાસર વગેરે દેરાસરો તરફથી તેના ટ્રસ્ટીઓએ ઉદારતાથી ફાળો નોંધાવ્યો અને શ્રી સંઘના અનેક ભાઈઓ-બહેનોએ પણ સારો આર્થિક સહકાર આપ્યો જેના પરિણામે હાલની અમારી ચિંતા દૂર થાય તેટલું ફંડ થવા પામ્યું. એ માટે તમામ ટ્રસ્ટોનો અને ભાઈઓ-બહેનોનો સહર્ષ વારંવાર આભાર માનીએ છીએ. અને સાથે વિનંતી પણ કરીએ છીએ કે આવો જ સહકાર જ્યારે જ્યારે જરૂર પડે ત્યારે શ્રી સંઘ અમને આપતો રહેશે.

લી. પ્રકાશકો

સદ્‌ગૃહસ્થોની નામાવલી

શ્રી ગોડીજી મહારાજ જૈન ટેમ્પલ એન્ડ ચેરીટીઝ — મુંબઈ
શ્રી ઘાટકોપર તપગચ્છ જૈન સંઘ — ,,
શ્રી વાડીલાલ સારાભાઈ દેરાસર ટ્રસ્ટ પ્રાર્થના સમાજ — ,,
શ્રી ચોપાટી જૈન સંઘ — ,,
શ્રી ચીમનલાલ છગનલાલ કારાણી — ,,
શ્રી પ્રેમજીભાઈ ભીમજીભાઈ — ,,
શ્રી માટુંગા તપગચ્છ શ્વેતામ્બર મૂર્તિ-પૂજક જૈનસંઘ — ,,
શ્રી નમિનાથ જૈન દેરાસર ટ્રસ્ટ — ,,
શ્રી એક સદ્‌ગૃહસ્થ — ,,
શ્રી મણીલાલ નગીનદાસ ભાખરીઆ — ,,
શ્રી જુદા જુદા ભાઈઓ તરફથી — ,,
શ્રી ધરણીધર ખીમચંદ — ,,
શ્રી શાન્તિલાલ ચુનીલાલ કપાસી — ,,
શ્રી હરિભાઇ કરશનભાઈ — ,,
શ્રી વાડીલાલ ગાંધી ફાઉન્ડેશન પબ્લીક ચેરીટી ટ્રસ્ટ — ,,
શ્રી દેવચંદ ધરમચંદની પેઢી — ડભોઈ
શ્રી મોરબી તપગચ્છ જૈન સંઘ — મોરબી
શ્રી ભગવાનદાસ હરખચંદ — મુંબઈ
શ્રી ચીમનલાલ દુર્લભભાઈ મૂલીવાલા — ,,
શ્રી ધીરજલાલ નરસીદાસ — ,,
શ્રી રાયચંદ ગુલાબચંદ — અચ્છારી
શ્રી દેવસીભાઇ જીવરાજ — લંડન
શ્રી કેશવલાલ દલપતભાઈ જવેરી — મુંબઈ
શ્રી ભોગીલાલ જેઠાલાલ હ. શ્રી કંચનબેન — ,,
શ્રી બાબુભાઇ હરગોવનદાસ — ,,
શ્રી ચિત્તરંજનભાઈ દામોદરદાસ — ,,
શ્રી મરીન ડ્રાઈવ જૈન સંઘ — ,,
શ્રી પાર્શ્વનાથ શ્વેતામ્બર મૂર્તિપૂજક જૈન સંઘ, ઘાટકોપર — ,,
શ્રી જવેરચંદ ઠાકરશી હા. પંકજભાઈ તથા શ્રી રુક્મણીબેન — ,,
શ્રી ચંદુલાલ મણીલાલ — મુંબઈ
શ્રી પ્રવીણચંદ્ર નાથાલાલ ચોકસી — ,,
શ્રી ખાર જૈન સંઘ — ,,
શ્રી ઝુમખચંદ રતનચંદ જોરાજી — ,,
શ્રી એલ. માણેકલાલ — ,,
શ્રી પારલા શ્વેતામ્બર મૂર્તિપૂજક જૈન સંઘ એન્ડ ચેરીટીઝ ટ્રસ્ટ — ,,
શ્રી મેણબાઈ હંસરાજ ચેરીટેબલ ટ્રસ્ટ — ,,
શ્રી ઋષભ સંભવજિન જૈન પેઢી — અહમદનગર
(પૂ. આ. શ્રીમદ્ યશોદેવસૂરીશ્વરજી મહારાજના ઉપદેશથી)
શ્રી જૈન શ્વેતામ્બર મૂર્તિપૂજક મંદિર — બેંગલોર
(પૂ. સા. મૃગાવતીશ્રીજી મ.ના ઉપદેશથી)
શ્રી શાંતિલાલ બેચરદાસ — મુંબઈ
શ્રી કનુભાઈ સૌભાગચંદ — ,,
શ્રી છગનલાલ કસ્તુરચંદ — ,,
હા. શ્રી રમણલાલ દલસુખભાઈ — મુંબઈ
શ્રી કાન્તિલાલ સી. પરીખ — ,,
શ્રી નાનચંદ રાયચંદ શાહ — ,,
શ્રી ચંદુલાલ વર્ધમાન શાહ — ,,
શ્રી જયન્તિલાલ આર. શાહ — ,,
શ્રી અમૃતલાલ કુલચંદ મહેતા — ,,
શ્રી ગંભીરભાઈ ઓધડભાઇ — ,,
શ્રી મણીલાલ ચીમનલાલ સોનાવાલા — ,,
શ્રી જેશીંગભાઈ ઉગરચંદ શાહ — ,,
શ્રી સુવર્ણકુમાર અંબાલાલ શાહ — ,,
શ્રી રાયચંદ લલ્લુભાઈ ધોધાવાળા — ,,
શ્રી મહિપતરાય જાદવજી શાહ — ,,
શ્રી મહેન્દ્રકુમાર એન્ડ કું. — ,,
શ્રી જગજીવનદાસ કેશવજી સોપારીવાલા — ,,
શ્રી નટવરલાલ મોહનલાલ શાહ — ,,
શ્રી પદમશીભાઈ પ્રેમજીભાઈ શાહ — ,,
શ્રી મણીભાઈ કીલાભાઈ શાહ — ,,
શ્રી અચરતલાલ ચુનીલાલ — ,,
શ્રી છગનલાલ જેરામ હા. ચીમનભાઈ — ,,

શ્રી ચુનીલાલ છગનલાલ શાહ ,,
શ્રી તારાચંદ ટોકરશી ધાંગધ્રાવાળા ,,
શ્રી ગોરધનભાઈ મુલજીભાઈ વોરા
હા. ચંપકલાલ ,,
શ્રી સાયન શ્વેતાંબર મૂર્તિપૂજક જૈન સંઘ ,,
શ્રી લાલચંદ નંદલાલ વકીલ વડોદરા
શ્રી હીરાભાઈ નગીનદાસ જરીવાળા સુરત
શ્રી અમૃતલાલ જગજીવનદાસ શાહ મુંબઈ
શ્રી હુકમચંદ ગુલાબચંદ શાહ ,,
શ્રી મોતીલાલ પ્રેમચંદ કાપડવાળા
હા. સુમતિભાઈ ,,
શ્રી ધીરજલાલ મોહનલાલ શાહ ,,
શ્રી રમણલાલ નગીનદાસ શાહ હા. છનાભાઈ ,,
શ્રી કેશવલાલ ફુલચંદ શાહ ,,
શ્રી ઉમરશીભાઈ હીરજી ,,
શ્રી ચંપાલાલજી ભીખમચંદજી ,,
શ્રી ટોકરશી માણેકભાઈ ,,
શ્રી જી. એલ કાવડ ,,
શ્રી વસનજીભાઈ ખીમસી ,,
શ્રી મજગાંવ જૈનસંઘ ,,
શ્રી વસંતરાય તલકચંદ શાહ ,,
શ્રી ધીરજલાલ મોહનલાલ શાહ ,,
શ્રી મણિલાલ વીરચંદ શાહ ,,
શ્રી રમણલાલ વાડીલાલ શાહ ,,
શ્રી હરકિશનલાલ મોતીલાલ શાહ ,,
શ્રી શાંતિલાલ છગનલાલ શાહ ,,
શ્રી મણિલાલ લલ્લુભાઈ શાહ ,,
શ્રી તેજરાજજી ભભૂતમલજી ,,
શ્રી સેવંતિલાલ ખીમચંદ ,,
શ્રી જયન્તિલાલ કેશરીચંદ જવેરી થાણા
શ્રી કુંવરજીભાઈ કરશણ કલ્યાણ
શ્રી બદામીબેન શેષમલજી ,,
શ્રી વી. એ. મહેતા ,,
શ્રી નંદલાલ રૂપચંદ શાહ ,,
શ્રી રૂક્ષ્મણીબેન દલીચંદ શ્રોફ મુંબઈ
શ્રી મનસુખલાલ સાકરચંદ શાહ ,,
શ્રી જ્યોત્સનાબેન સુરેશચંદ શાહ ,,
શ્રી બી. બી. માટુંગા જૈન સંઘ ,,
શ્રી બાબુભાઇ કપુરચંદ મહેતા ,,
શ્રી ડાહ્યાભાઈ ચુનીભાઈ શાહ અમદાવાદ
શ્રી શાંતિનાથ જૈન દેરાસર અને
ધર્માદાખાતા વડોદરા
શ્રી આદિનાથ જૈન શ્વેતામ્બર મંદિર
જ્ઞાન ખાતુ બેંગલોર
(પૂ. સા. મૃગાવતીશ્રીજી મ.ની પ્રેરણાથી)
શ્રી જલગાંવ જૈન સંઘ જલગાં
શ્રી નવસારી જૈન સંઘ નવસારી
શ્રી દાદર આગરતડ જૈન સંઘ મુંબઈ
શ્રી જીવતલાલ પ્રતાપસી શાહ મુંબઈ
શ્રી મોહનલાલ મગનલાલ ખાટુ ,,
શ્રી કેશવલાલ બુલાખીદાસ શાહ ,,
શ્રી કેશવલાલ કીલાચંદ શાહ ,,
શ્રી જાસુદબેન કેશવલાલ કીલાચંદ શાહ ,,
શ્રી ઝાલાવાડ જૈન સંઘ ,,
શ્રી ચીમનલાલ વાડીલાલ શાહ માટુંગા
શ્રી હરિલાલ ફુલચંદ શાહ ,,
શ્રી ઘેલાભાઈ હુકમચંદ સંઘવી ,,
શ્રી ખુશાલભાઈ ખેંગારભાઈ મુંબઈ
શ્રી પ્રફુલ્લભાઈ સારાભાઈ ,,
શ્રી ગીરધરલાલ ત્રિભોવનદાસ શાહ ,,
શ્રી વાડીલાલ રાજપાલ શાહ ,,
શ્રી જટાશંકર ડુંગરશી શાહ ,,
શ્રી દેવકરણ મેન્શનની બ્હેનો ,,
(પૂ. સા. કમલાશ્રીજી મ.ના ઉપદેશથી)
શ્રી ખુશાલભાઇ જે. શાહ ,,
શ્રી મહેન્દ્ર અભેચંદ જવેરી ,,
શ્રી સુરેશભાઈ કીર્તિલાલ મહેતા ,,
શ્રી નગીનદાસ વિઠ્ઠલદાસ કાંટાવાલા ,,
શ્રી સેવંતિલાલ ચીમનલાલ શાહ ,,
શ્રી ઠાકોરલાલ વીરચંદ શાહ મુંબઇ
શ્રી મનસુખલાલ ચુનીલાલ જવેરી ,,
શ્રી ગુલાબચંદ લાલચંદ શાહ ,,

શ્રી રતિલાલ ચીમનલાલ શાહ ,,
શ્રી ચંપકલાલ જમનાદાસ શાહ ,,
શ્રી દુર્લભજી રાયચંદ શાહ ,,
શ્રી વૃદ્ધિચંદજી રતનચંદજી ,,
શ્રી નરસિભાઇ ટોકરશી હા. શ્રી જેઠાભાઈ ,,
શ્રી સંપતરાજજી જેઠમલજી હા. ચંપાલાલજી ,,
શ્રી રસિકલાલ મણીલાલ દવાવાળા ,,
શ્રી જેઠાલાલ બમલદાસ ઘીઆ ,,
શ્રી જયન્તિલાલ ચુનીલાલ ,,
શ્રી ખાન્તિલાલ જયન્તિલાલ વોરા ,,
શ્રી પારસમલજી રૂપરાજજી ,,
શ્રી દેવચંદ ગુલાબચંદ શાહ ,,
શ્રી શાંતિલાલ ચીમનલાલ શાહ ,,
શ્રી અમૃતલાલ ફુલચંદ પારેખ ,,
શ્રી પ્રભાવતીબેન ચંદ્રસિંહ મણીલાલ શાહ ,,
શ્રી રીખવચંદ ભાયચંદ ,,
શ્રી કકલભાઈ કેશવલાલ શાહ ,,
શ્રી રવિન્દ્રભાઇ મોહનલાલ શાહ ,,
શ્રી હરખચંદ જમનાદાસ દડીઆ ,,
શ્રી જયંતિલાલ મોહનલાલ વોરા ,,
શ્રી કુંવરબાઇ વેરસી હા. શ્રી હીરજીભાઈ દાદર
શ્રી ખેતશીભાઈ વલમજી દાદર
શ્રી સવિતાબેન શાંતિલાલ વાડીલાલ શાહ માટુંગા
શ્રી ભવાનજીભાઇ વેરસી ,,
શ્રી ચેમ્બુર ઋષભદેવ જૈન ટેમ્પલ એન્ડ
સાધારણ ખાતા ટ્રસ્ટ મુંબઈ
શ્રી દામજીભાઈ ભોજરાજ ,,
શ્રી નરોતમદાસ નાનચંદ ,,
શ્રી મોહનલાલ વલ્લભજી ,,
શ્રી છોટાલાલ કસળચંદ શાહ મુંબઈ
શ્રી હરિભાઈ ભૂરાલાલ ભીમાણી ,,
,, ડી. વી. જૈન
હા. શ્રી વરધીચંદજી ,,
શ્રી કપૂરચંદજી જેઠાજી ,,
શ્રી જૈન આદીશ્વરજી મહારાજ માહીમતડ
મારવાડી સંઘ અને ચેરીટીઝ ,,

શ્રી દેવચંદનગર, શાન્તિનાથ જૈન દેરાસર
ટ્રસ્ટ મુંબઈ
શ્રી મે. કપૂરચંદ એન્ડ કું. મદ્રાસ
શ્રી પાર્શ્વનાથ જૈન શ્વેતામ્બર મંદિર શહાપુર
(પૂ. આ. શ્રીયશોદેવસૂરીશ્વરજીમ.ના
ઉપદેશથી) ,,
શ્રી રમેશચંદ્ર ભાટે પૂના
શ્રી શાંતિલાલ વર્ધમાનની પેઢી પાલેજ
શ્રી આદિનાથ શ્રાવિકા સંઘ બેંગલોર
(પૂ. સા. મૃગાવતીશ્રીજીમ.ના ઉપદેશથી)
શ્રી શકરીબેન જેઠાલાલ ખુશાલચંદ ડભોઈ
શ્રી ત્રિકમલાલ મોતીલાલ બંગલાવાળા ,,
શ્રી ફકીરચંદ નેમચંદ ,,
શ્રી નાનાલાલ બાપૂલાલ કાપડીઆ ,,
શ્રી ડાહ્યાભાઇ નાથાભાઈ ,,
શ્રી ઉત્તમચંદ હિંમતલાલ
હા. ચીમનલાલ હીંમતલાલ કાપડીયા ,,
શ્રી જેઠાલાલ બાપુલાલ કાપડીઆ ,,
શ્રી ચંપકલાલ ચુનીલાલ વાસદવાળા ,,
શ્રી ચંપકલાલ મુળજીભાઈ લાકડાવાળા ,,
શ્રી પદ્માબેન હીરાલાલ નગીનદાસ ,,
શ્રી જેઠાલાલ છોટાલાલ તલાટી ,,
શ્રી સાગર શુભેચ્છક ખાતા ,,
શ્રી નાગજી ભૂધરની પોળની શ્રાવિકા બેનો અમદાવાદ
(પૂ. સા. કુસુમશ્રીજીમં.ના ઉપદેશથી)
શ્રી રેવાદાસની પોળના જ્ઞાન ખાતામાંથી ,,
(પૂ. સા. કુસુમશ્રીજીમ.ના ઉપદેશથી) ,,
શ્રી પુનમચંદ નગીનદાસ શાહ મુંબઈ
શ્રી રમણિકલાલ રતિલાલ કાપડીઆ ,,
શ્રી ચંપકલાલ ગલાલચંદ ,,
શ્રી જયન્તિલાલ લવજીભાઈ શાહ ,,
શ્રી અશ્વિનભાઇ શાંતિલાલ મહેતા સુરત
શ્રી આણંદ જૈન સંઘ આણંદ
શ્રી ગુલાબચંદ દેવચંદ ભાવનગર
શ્રી જયન્તિલાલ બાપૂલાલ વડજવાલા ડભોઇ
શ્રી નગીનદાસ દોલતભાઇ ,,

न्यायविशारद न्यायाचार्य महोपाध्याय श्रीमद् यशोविजयजीकृत ग्रन्थोनी यादी. [वि. सं. २०२६]

संस्कृत-प्राकृत भाषाना उपलब्ध ग्रन्थो

नोंध-अहींआ बीजीवार सुधारेली विस्तृत सूची रजू थाय छे. आज सुधीमां तेओश्रीना नामे अन्य मुद्रित ग्रन्थोमां अनेक यादीओ प्रगट थयेली छे. ते पैकी आ यादी सहुथी शक्य एटली वधु चोकसाइ करीने, व्यवस्थितरीते अने नवा घणा ग्रन्थोने उमेरवा पूर्वक प्रगट थई रही छे.

अलबत ग्रन्थांतर्गत आपेला केटलांक नाना नाना वादोने रजू कर्या नथी. अहीं आपेला नामोमां-केटलाक ग्रन्थोनां, तेनी हस्तलिखित प्रतमां नामान्तरो पण जोवां मल्यां छे एमना नामे खोटी रीते चडेली कृतिओनी नोंध अत्रे नथी आपी. वळी कोई कोई कृतिओ एमनी ज छे के केम ? ते हजु प्रश्नार्थक रुपे ज रही होवाथी तेनी नोंध पण नथी आपी. वळी अद्यावधि अज्ञात रहेली कृतिओ आपणा ज ज्ञानभंडारोना सूचीपत्रोमां बीजाना नामे चडेली छे. तेमज आगळ पाछळ तेओश्रीनुं नाम न होवानां कारणे अनामी तरीके ज उल्लिखित थयेली केटलीक कृतिओ भविष्यमां हस्तगत थवा संभव छे.

मु. य. वि.

१ अज्झप्पमय परिक्खा (अध्यात्ममतपरीक्षा) स्वोपज्ञटीका सह
+२ अध्यात्मसार
३ अध्यात्मोपनिषद्
४ अनेकान्त [मत]व्यवस्था [अपरनाम-जैनतर्क]
+५ अस्पृशद्गतिवाद [अपरनाम-आध्यात्मिकमत-खण्डन स्वोपज्ञटीका सह]
+७ आत्मख्याति *
+८ आराधकविराधक-चतुर्भंगी स्वोपज्ञटीकासह
+९ आर्षभीय चरित्र महाकाव्य *×
१० उवएस रहस्स (उपदेश रहस्य) स्वोपज्ञटीका सह
+११ ऐन्द्रस्तुतिचतुर्विंशतिका स्वोपज्ञटीका सह
+१२ कूवदिट्ठन्त विसईकरण (कूपदृष्टांत विशदीकरण) स्वोपज्ञटीका सह
१३ गुरुतत्त विणिच्छय (गुरुतत्त्वविनिश्चय) स्वोपज्ञटीका सह
१४ जइलक्खण समुच्चय (यतिलक्षण समुच्चय)
१५ जैन तर्कभाषा
१६ ज्ञानबिन्दु
१७ ज्ञानसार
१८ ज्ञानार्णव स्वोपज्ञटीका सह (?)
+१९ चक्षुप्राप्यकारितावाद
+२० तिङन्वयोक्ति *×
२१ देवधर्मपरीक्षा
२२ द्वात्रिंशद्द्वात्रिंशिका स्वोपज्ञटीका सह
२३ धम्मपरिक्खा (धर्मपरीक्षा) स्वोपज्ञटीका सह
२४ नयप्रदीप
+२५ नयरहस्य
२६ नयोपदेश स्वोपज्ञटीका सह
+२७ न्यायखण्डनखाद्य टीका [स्वकृत 'महावीरस्तव' मूल उपर]

---

* आवुं चिह्न अमुद्रित ग्रंथनुं सूचक समजवुं.

*× आवां बन्ने प्रकारनां चिह्नो अमुद्रित उपरांत अपूर्ण अने खण्डित कृतिओ माटे समजवां.

+ आवी निशानीवाळा ग्रन्थो उपाध्यायजीना स्वहस्तथी लखाएला प्रथमादर्शरुपे समजवा.

(?) आवुं चिह्न, कृति उपाध्यायजीनी छे खरी ? तेनी शंका दर्शावतुं समजवुं.

+२८ न्यायालोक
+२९ निशाभक्तदुष्टत्व-विचार प्रकरण
३० परमज्योतिः पञ्चविंशतिका
३१ परमात्मपञ्चविंशतिका
३२ प्रतिमाशतक
स्वोपज्ञटीका सह
३३ प्रतिमास्थापनन्याय
+३४ प्रमेयमाला *+
+३५ भासरहस्स (भाषा रहस्य)
स्वोपज्ञटीका सह
+३६ मार्गपरिशुद्धि
३७ यतिदिनचर्या (?) *
+३८ वादमाला
+३९ वादमाला बीजी *×
+४० वादमाला त्रीजी *×
+४१ विजयप्रभसूरि क्षामणक विज्ञप्ति पत्र
४२ विजयप्रभसूरिस्वाध्याय
+४३ विजयोल्लासकाव्य×*
+४४ विषयतावाद
४५ वैराग्यकल्पलता
+४६ वैराग्यरति ×
४७ सामायारीपयरण (सामाचारीप्रकरण)
स्वोपज्ञटीका सह
४८ सिद्धसहस्रनामकोश*×
४९ स्तोत्रावलि—
– आदिजिनस्तोत्र
– गोडीपार्श्वनाथस्तोत्र * [का. सं. १०८]
– महावीरस्तवस्तोत्र
– वाराणसी पार्श्वनाथ स्तोत्र [का. सं. २१]
– शङ्खेश्वरपार्श्वनाथस्तोत्र [का. सं. ११३]
– शङ्खेश्वरपार्श्वनाथस्तोत्र [का. सं. ९८]
– शङ्खेश्वरपार्श्वनाथस्तोत्र [का. सं. ३३]
– शमीनपार्श्वनाथस्तोत्र [का. सं. ९]

पूर्वाचार्यकृत संस्कृत-प्राकृत ग्रन्थो उपरना उपलब्ध टीका तथा भाषा ग्रन्थो

श्वेताम्बरग्रन्थउपरनी टीकाओ

+१ उत्पादादिसिद्धिप्रकरणनी टीका ×
+२ कम्मपयडि(कर्मप्रकृति)नी बृहद्टीका
३ कम्मपयडिनी लघुटीका [प्रारंभमात्रप्राप्त]
+४ तत्त्वार्थसूत्रनी टीका [मात्र उपलब्ध प्रथमाध्याय]
+५ जोगविहाण वीसिया (योगविंशिकानी टीका)
+६ वीतरागस्तोत्र-अष्टम प्रकाशनी 'स्याद्वाद रहस्य' नामनी त्रण टीकाओ *
[+जघन्य, मध्यम, +उत्कृष्ट]
७ शास्त्रवार्तासमुच्चयनी 'स्याद्वाद कल्पलता' टीका
८ षोडशकनी टीका
९ स्याद्वादमञ्जरीनी टीका (?) *

दिगम्बर ग्रन्थ उपर टीका

+१ अष्टसहस्रीनी टीका

जैनेतर ग्रन्थ उपर टीकाओ

+१ काव्यप्रकाशनी टीका*×
+२ न्यायसिद्धान्तमञ्जरी शब्दखण्ड टीका
+३ पातञ्जलयोगदर्शननो टीका

પૂજ્ય ગુરુદેવ મુનિરાજ શ્રી
ભુવનવિજયજી મહારાજ સાહેબ
તથા જંબુવિજય શાસ્ત્ર સંગ્રહ
આદરીયાણા બુક નં.

अन्यकर्तृक-लभ्य संशोधित ग्रन्थो

१ धर्मसंग्रह [स्वकीय टिप्पन सह] २ उवएसमाला-उपदेशमाला बालावबोध *

संपादितग्रन्थ

द्वादशारनयचक्रोद्धारटीका आलेखनादिक

स्वकृत संस्कृत, प्राकृत, अलभ्य ग्रन्थो अने टीकाओ

१ अध्यात्मबिन्दु
२ अध्यात्मोपदेश
३ अनेकान्त(वाद)प्रवेश
४ अलङ्कारचूडामणिनी टीका [हैमकाव्यानुशासननी स्वोपज्ञ 'अलंकारचूडामणि' टीका उपरनी टीका]
५ आलोकहेतुतावाद
६ छन्दश्चूडामणिनी टीका [हैमछन्दोनुशासननी स्वोपज्ञ 'छन्दश्चूडामणि'नी टीका उपर टीका]
७ ज्ञानसार अवचूर्णि
८ तत्त्वालोकविवरण
९ त्रिसूत्र्यालोकविवरण
१० द्रव्यालोकस्वोपज्ञ-टीकासह
११ न्यायबिन्दु (?)
१२ न्यायवादार्थ
१३ प्रमा रहस्य
१४ मङ्गलवाद
१५ वाद रहस्य
१६ वादार्णव
१७ विधिवाद
१८ वेदान्तनिर्णय
१९ वेदान्तविवेकसर्वस्व
२० शठप्रकरण
२१ सिरिपुज्जलेह (श्रीपूज्यलेख)
२२ सप्तभंगीतरङ्गिणी
२३ सिद्धान्ततर्कपरिष्कार

आ उपरांत [हारिभद्रीय-] १९ विंशिका प्रकरणो उपरना १९ टीका ग्रन्थो. ते उपरांत अन्तमां 'रहस्य' शब्दपदथी अलंकृत अनेक प्रकरणग्रन्थो अने ते सिवायनी अन्य उल्लिखित 'चित्ररूप प्रकाश', 'ज्ञानकर्मसमुच्चयवाद' वगेरे नानी म्होटी कृतिओ, ते सिवाय केटलीए अन्य कृतिओ अप्राप्य बनी गई छे.

ગૂજરાતી, હિન્દી અને મિશ્રભાષાની ઉપલબ્ધ કૃતિઓ[1]

૧ અગિયાર અંગ સજ્ઝાય
૨ અગિયારગણધર નમસ્કાર
૩ અઢારપાપસ્થાનક સજ્ઝાય[2]
× ૪ અધ્યાત્મમતપરીક્ષા–બાલાવબોધ
૫ અમૃતવેલીની સજ્ઝાયો (બે)
× ૬ આદેશપટ્ટક
૭ આનન્દઘન અષ્ટપદી
૮ આઠદૃષ્ટિની સજ્ઝાય
૯ એકસોઆઠબોલ સંગ્રહ
×૧૦ કાયસ્થિતિ સ્તવન
૧૧ ચડ્યાપડ્યાની સજ્ઝાય
૧૨ ચોવીશીઓ ત્રણ [પ. સં. ૩૩૬]
૧૩ જસવિલાસ (આધ્યાત્મિકપદો) [પદ્ય સં. ૨૪૨]
+૧૪ જંબૂસ્વામીરાસ [પ. સં. ૯૯૪]
૧૫ જિનપ્રતિમાસ્થાપનની સજ્ઝાયો–ત્રણ
૧૬ જેસલમેરના બે પત્રો
×૧૭ જ્ઞાનસાર બાલાવબોધ
×૧૮ તત્ત્વાર્થાધિગમસૂત્ર–બાલાવબોધ
×૧૯ તેરકાઠીયા નિબંધ (?)
૨૦ દિક્પટચોરાસી બોલ
+૨૧ દ્રવ્યગુણપર્યાય રાસ સ્વોપજ્ઞ ટબાર્થસહ
૨૨ નવપદપૂજા (શ્રીપાળરાસમાંથી)
૨૩ નવનિધાન સ્તવનો
૨૪ નયરહસ્યગર્ભિતસીમંધરસ્વામિને વિનંતિરૂપસ્તવન સસ્તબક [પ. સં. ૧૨૫]
૨૫ નિશ્ચય–વ્યવહારગર્ભિતસીમંધર જિન સ્તવન [પ. સં. ૪૧]
૨૬ નિશ્ચયવ્યવહારગર્ભિત શાંતિજિન સ્તવન [પ. સં. ૪૮]
૨૭ નેમરાજૂલ ગીત
૨૮ પંચપરમેષ્ઠિગીતા [પ. સં. ૧૩૧]
૨૯ પંચગણધર ભાસ
૩૦ પ્રતિક્રમણહેતુગર્ભ સજ્ઝાય
૩૧ પંચનિયંઠિ (પંચનિર્ગ્રન્થ સંગ્રહ) બાલાવબોધ
૩૨ પાંચ કુગુરુ સજ્ઝાય
૩૩ પિસ્તાલીશઆગમ સજ્ઝાય
૩૪ બ્રહ્મગીતા
૩૫ મૌનએકાદશી સ્તવન
૩૬ યતિધર્મ બત્રીસી
×૩૭ વિચાર બિન્દુ [ધર્મપરીક્ષાનું વાર્તિક]
૩૮ વિહારમાનજિનવિંશતિકા [પ. સ. ૧૨૩]
૩૯ વીરસ્તુતિરૂપ હુંડીનું સ્તવન સ્વોપજ્ઞ બાલાવબોધસહ [પ. સં. ૧૫૦]
૪૦ શ્રીપાલ રાસ (ઉત્તરાર્ધમાત્ર)
૪૧ સમાધિ શતક (તંત્ર)
૪૨ સમુદ્ર–વહાણસંવાદ
×૪૩ સંયમશ્રેણિ વિચાર સજ્ઝાય સ્વોપજ્ઞ ટબાર્થસહ
૪૪ સમ્યક્ત્વના સડસઠબોલની સજ્ઝાય [પ. સં. ૬૫]
૪૫ સમ્યક્ત્વ ચોપાઈ અપરનામ ષટ્સ્થાનક સ્વાધ્યાય સ્વોપજ્ઞ ટીકાસહ
૪૬ સાધુવંદનારાસ [પ. સં. ૧૦૮]
૪૭ સામ્યશતક (સમતાશતક)
૪૮ સ્થાપનાચાર્યકલ્પ સજ્ઝાય
૪૯ સિદ્ધસહસ્રનામછંદ [પ. સં. ૨૧]
૫૦ સિદ્ધાંત વિચારગર્ભિત સીમંધર જિનસ્તવન સ્વોપજ્ઞ ટબાસહ [પદ્ય સં. ૩૫૦]
૫૧ સુગુરુ સજ્ઝાય
૫૨ તર્કસંગ્રહબાલાવબોધ

અન્યકર્તૃક ગ્રન્થઉપર અનુવાદિત ગુર્જરભાષાની અપ્રાપ્ય કૃતિઓ

૧ આનન્દઘન બાવીશી–બાલાવબોધ
૨ અપભ્રંશ પ્રબન્ધ (?)

---

૧. उपरनी गूर्जर कृतिओनो मोटो भाग 'गूर्जर साहित्य संग्रह' भाग १–२ मां छपाइ गयो छे.

२. सज्झाय ए स्वाध्यायनुं प्राकृत स्वरूप छे.

× આવું ચિહ્ન અપ્રકાશિત કૃતિ સૂચવે છે.

+ ઉપલબ્ધ સંસ્કૃત સૂચીમાં ગ્રન્થાંશરૂપ કૃતિઓ નોંધી નથી.

ज्ञान से ज्ञान बढ़े